

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 8, Yıl (ARALIK 2022), Sayı 4

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 8, Year (DECEMBER 2022), Issue 4

HF

VOLUME 8, ISSUE 4 – DECEMBER 2022
CİLT 8, SAYI 4 - ARALIK 2022

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimedenden meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterotc.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 8, ISSUE 4 – DECEMBER 2022

CİLT 8, SAYI 4 - ARALIK 2022

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Abdusselam ERTEKİN, Dr. Dicle Üniversitesi

Ayten AKCAN, Dr. Öğretim Görevlisi, Hitit Üniversitesi

Bahtinur MÖNGÜ, Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi

Bayram AKÇA, Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Cavid QASİMOV, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dilsen İNCE ERDOĞAN, Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi

Emin SALLAHU, Dr, Kosovo Institute for the Protection of Monuments / Kosovo

Erkan DAĞLI, Dr. Öğretim Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi

Erkan İŞIKTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi

Esra ÇIPLAK, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi

Eyyub ŞİMŞEK, Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi

Faruk TAŞKIN, Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi

Fasih DİNÇ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

Ferit YÜCEBAŞ, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Gülbin FIRAT ONAT, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi

Hakan AKKÖZ, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı / Gaziantep

Hasan TAŞKIRAN, Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi

Haşim ERDOĞAN, Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Hüseyin BAYRAM, Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi

İrşad Sami YUCA, Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi

Kazım NAMANI, Dr, Kosovo Institute for the Protection of Monuments / Kosovo

Kerim Köksal KAYA, Dr.

Mehmet BİÇİCİ, Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi

Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi

Mesut ERŞAN, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Metin AKSOY, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi

Metin KOPAR, Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi

Mustafa GÖKÇE, Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Mustafa ÖZTÜRK, Prof. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 8, ISSUE 4 – DECEMBER 2022

CİLT 8, SAYI 4 - ARALIK 2022

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Mustafa TANRIVERDİ, Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Nurhayat Çalışkan AKÇETİN, Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Osman KARLANGIÇ, Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi

Ömer KUCAK, Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi

Özgür YILDIZ, Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Resul BABAOĞLU, Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Richard J. SAMPSON, Dr. Associate Professor, Rikkyo University, Foreign Language Education and Research (FLER), 6506, 3-34-1 Nishi Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo, 171-8501, Japan

Sabit DUMAN, Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi

Sinan TARİFCİ, Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi

Uğur BAYSAL, Dr., Atatürk Üniversitesi,

Yenal ÜNAL, Doç. Dr., Bartın Üniversitesi

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 8, ISSUE 4 – DECEMBER 2022

CİLT 8, SAYI 4 - ARALIK 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Activities of Hemavend Tribe in Eyalet of the Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Baħr-i Sefid in Ottoman Turkish) (1889 -1905).....950
Hemavend Aşireti'nin Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetindeki Faaliyetleri (1889 -1905)
Arzu BAYKARA TAŞKAYA
2. Kubilay Han'ın Ordusu Karşısında Shikken (Naip) Hojo Tokimune.....983
Shikken Hojo Tokimune Against Khublai Khan's Army
Huriye ŞEN
3. Saltanatın Kaldırılması S¼recinde Refet Paşa'nın Siyasal S¼ylemlerinin İ ve Dış Basında Yansımaları..... 996
The Reflections of Refet Pasha's Political Discourses in the National and Foreign Press in the Process of Abolition of the Sultanate
Seher AKÇA
4. Yanılsamanın Sahnesi D¼nya ve Nietzsche'nin Araçsal Değer Analizi.....1016
The World which is the Scene of Illusion and Nietzsche's Instrumental Value Analysis
Hilal KAHRAMAN
5. İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un G¼ney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919).....1025
British Political Officer H.C. Luke's Report on Transcaucasia (4 November 1919)
Orhan TURAN
6. Anadolu T¼rk Beyliklerinde Askeri Gelenekler-1 (Savaş Öncesinde ve Savaş Sırasında Uygulanan Gelenekler).....1042
Military Traditions in Anatolian Turkish Beyliks-1 (Traditions Before and During the War)
Kerim K¼ksal KAYA
7. Abidin Özman'ın Maarif Vekilliği ve Faaliyetleri (1934-1935).....1060
Abidin Ozmen's Ministry of Education and His Activities (1934-1935)
Özkan ORUN; İršad Sami YUCA

8. Kadro Hareketi ve Vedat Nedim Tör'ün Bu Harekete Etkisi.....1079
Kadro Movement and Vedat Nedim Tör's Influence on this Movement

Hikmet YAMAN

9. Bellek, Tarih ve Siyaset: Walter Benjamin'in Tarih Metodolojisi.....1099
Memory, History and Politics: Walter Benjamin's Methodology of History

Salih AKKANAT

10. Sakarya Meydan Muharebesi Üzerine Bir Değerlendirme.....1112
An Evaluation on the Field the Battle of Sakarya

Özgür YILDIZ

11. Osmanlı'dan Cumhuriyete Anadolu'da Karga İstilaları ve Kargalara Karşı
Yürütülen Mücadeleler (1860-1965).....1129
*Crow Invasions and Struggles Against Crows in Anatolia from the Ottoman
Empire to the Republic (1860-1965)*

Said OLGUN

12. Basın ve Propaganda Arasındaki Organik İlişkinin Osmanlı Devleti'ne
Yansımaları (1831-1918).....1156
*Reflections of Organic Relationship between Press and Propaganda on the Ot-
toman State (1831-1918)*

Çağlar SOLMAZ; Mehmet KAYIRAN

13. Arianism and Pelagianism:Two Great Heresies of the Fourth and Fifth
Centuries.....1172
Arianizm ve Pelagianizm: Dördüncü ve Beşinci Yüzyılların İki Büyük Sapkınlığı

Sylvain BERGERON

14. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Diplomasisinde Posta Sorunu Üzerine Bazı
Değerlendirmeler.....1179
*Some Assessments on the Mail Problem in the Ottoman State's European
Diplomacy*

Taner ASLAN

15. Cultural Heritage as a Factor of Cooperation between Countries of the Balkan
Region.....1199
Balkan Bölgesi Ülkeleri Arasında Bir İşbirliği Faktörü Olarak Kültürel Miras

Pajazit HAJZERİ

16. Bozkır Kavimlerinin Sosyal, Siyasi ve Askeri Yaşamında Kurt Motifi.....1208
Wolf Motif in the Social, Political and Military Life of the Steppe Tribe
Aslı Kahraman ÇİNAR
17. Ottoman View on the Unification of Italy, 1796-1861.....1222
İtalyan Birleşimi Üzerine Osmanlı Görüşü 1796-1861
Ufuk ÖZESMER
18. Balkan Savaşlarına Giden Süreçte Balkanlar'daki Bektaşî Nüfuzunun Bölgeye Etkileri1251
The Effects of Bektashi Influence in the Balkans in the Process Leading to the Balkan Wars
Mustafa ASLAN
19. Osmanlı Modernleşme Döneminde Sason'da Eğitim.....1268
Education in Sason during the Ottoman Modernization Period
Hatip YILDIZ
20. Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970).....1292
A Look at Van's Electric History (1900-1970)
Abdulaziz KARDAŞ
21. Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Gelişimi (1950-1960).....1311
Development of the Beer Industry the Democratic Party in The Period (1950-1960)
Ersin GÜRDAMAR

Dr. Öğr. Üyesi
Arzu BAYKARA TAŞKAYADumlupınar Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu, Kütahya.
a.baykara20@gmail.
comarzu.bkaya@dpu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1712-4881>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 20/10/2022 29/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1191966>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Activities of Hemavend Tribe in Eyalet of the
Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Baħr-i Sefid in Ottoman*Hemavend Aşireti'nin Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetindeki
Faaliyetleri (1889 -1905)***Abstract**

The Hemavend, a Kurdish tribe, were exiled from their original settlements of Kirkuk, Aleppo and Mosul to the Eyalet of the Archipelago, especially Chios, Kos and Rhodes Island. Hemavend tribes, whose total number was close to 200, did not see this province, which was a place of exile, as a place to stay due to insecurity and disorder, especially the weather. The people of Hemavend, who made their situation worse by escaping from this province, lived separately from their families, which made their lives worse. The financial burden given to the state by these people, who stayed in various parts of the province's sanjaks such as Rhodes, Lemnos, Chios, was tried to be met from various sources of the province. The main demands of the tribe from the state were to allow them to go to provinces such as Mosul, Damascus, Aleppo, Adana, which they see more suitable for their living conditions. There are a lot of documents in the archive that the households in the tribe demanded to come together because they were broken up in this way. The state preferred to increase their daily wages rather than sending these households to other provinces. In order for these people to make a living, the state paid a certain number of daily wages, and the members of the tribe, who stated that they could not get along, constantly demanded an increase in their daily wages. The places where the tribal members stayed were generally the households that were crowded and far from sanitary conditions. Although it was accepted that the state expelled the Hemavend tribes from their homeland, these people could not escape from falling into a miserable situation. The forgiveness of some of the exiles was a good example of the state's conscientiousness. Our article, which benefited from the Prime Ministry Ottoman Archive documents, aims to illuminate the conditions and numbers of the Hemavend tribe in the Eyalet of the Archipelago with the documents reflected in the archive; it is tried to give a cross-section of the social and economic history of the Ottoman Empire. In the article, the economic distress and security problems that occurred with the settlement of the Hemavend Tribe in the Eyalet of the Archipelago from the end of the 19th century were also determined.

Keywords: Hemavend Tribe, Eyalet of the Archipelago, Exile (Negative), Fugitive, Journal.**ATIF:** TAŞKAYA Arzu Baykara, "Hemavend Aşireti'nin Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetindeki Faaliyetleri (1889 -1905)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (950-982)**CITE:** TAŞKAYA Arzu Baykara, "Activities of Hemavend Tribe in Eyalet of the Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Baħr-i Sefid in Ottoman Turkish) (1889 -1905)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (950-982)

Öz

Bir Kürt aşireti olan Hemavend asıl yerleşim yerleri olan Kerkük, Halep ve Musul'dan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 'ne özellikle Sakız, İstanköy ve Rodos Adasına sürgün getirilmişlerdir. Toplam sayıları 200' e yakın olan Hemavend aşireti sürgün yeri olan bu vilayeti havası başta olmak üzere emniyetsizlik ve düzensizlik sebebiyle kalacak bir yer olarak görmemişlerdir. Bu vilayetten firar ederek durumlarını daha da kötü hale getiren Hemavendlilerin ailelerinden ayrı olarak yaşamaları hayatlarını daha da kötü duruma sokmuştur. Vilayetin Rodos ve Limni, Sakız gibi sancaklarının çeşitli yerlerine kalan bu halkın devlete verdiği maddi yük de vilayetin çeşitli kaynaklarından karşılanmaya çalışılmıştır. Aşiretin devletten başlıca talepleri kendilerinin hayat koşullarına daha uygun olarak gördükleri Musul, Şam Halep, Adana gibi vilayetlere gitmek için izin vermesidir. Aşiretteki hanelerin bu şekilde parçalandıkları için bir araya gelmek talebinde buldukları evraklar arşivde oldukça fazladır. Devlet bu haneleri başka vilayetlere göndermektense yevmiyelerini artırmayı tercih etmiştir. Bu insanların geçimini temin etmesi için devlet belli bir miktar yevmiye bağlamış, geçinemediklerini belirten aşiret mensupları sürekli yevmiyelerinin artırılması talebinde bulunmuştur. Aşiret bireylerinin kaldıkları yerler genellikle kalabalık ve sağlık koşullarından uzak olan hanelerdir. Devletin Hemavend aşiretini memleketlerinden sürdürdüğü kabul edilse de bu insanlar perişan bir duruma düşmekten kurtulamamıştır. Sürgünlerin bazılarının affedilmesi devletin vicdani yapısını göstermesine güzel bir örnektir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinden yararlanılan makalemiz Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetindeki Hemavend aşiretinin yaşadığı koşullar, sayıları, arşive yansıyan evraklarla aydınlatılmaya; Osmanlı Devletinin sosyal ve ekonomik tarihinin bir kesiti çalışılmıştır. Makalede Hemavend Aşireti'nin XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 'ne yerleşmeleriyle birlikte meydana gelen ekonomik sıkıntı ile asayiş sorunlarını da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hemavend Aşireti , Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti , Sürgün (Menfi), Firari , Yevmiye .

Introduction

Kurds, XIX They were organized within the emirates, which gathered many tribes and non-tribal communities until the 19th century, with “*mirs*” at their head, and where they could act autonomously enough to print money in their own name¹. These organizations were in the form of a semi-state². Within these semi-central structures that could penetrate the society, the tribal structures were in the process of disintegration, but with the centralization policies of the Ottoman Empire and the end of the existence of these emirates in the 19th

- 1 For The Ancient History Of The Kurds : P Kershasp, *Studies In Ancient Persian History* ,London,Kegan -Paul, Trench, Trubner Co-Limited ,1905 and General Sir Percy Sykes Brigadier-,*A History Of Persia*, Macmillan and co., Limited st. Martin's street, London,1921,vol 1-2.For more information about tribes, these two books can be consulted. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*,İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü*,İstanbul, Eren Yayınları,1987; Jwaideh, Wadie,*The Kurdish National Movement : Its Origins And Development*,Syracuse, N.Y. , Syracuse University Press, 2006.
- 2 Yusuf Halaçoğlu ,“Aşiret” ,*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 9,İstanbul ,1991, p.9.

century, the tribes began to gain power as social actors again ³.

We know from the practices that the Ottoman Empire did not hesitate to take all kinds of measures when it deems necessary in order to ensure security and order in its own lands. In the 19th century, there was a lack of public order in the Süleymaniye-Kirkuk sanjaks due to the power struggles of the tribes and sheikhs, and the biggest source of the disorder in the region was the Hemavends, who had an ignorant and savage temperament. The Ottoman Government tried to restrain the bandit Hemavend Tribe for years and took military, administrative and judicial measures against it. The government tried to prevent banditry activities in this way by prosecuting the tribal bandit caught as a result of the measures it took at the Court of War ⁴. Different aspects of the Hemavend tribe have been the subject of researchers before ⁵. In our article, the approach of the Ottoman Government in the Eyalet of the Archipelago against the Hemavend Tribe, a nomadic and bandit Kurdish tribe that had been a big problem for the state for years, despite its small size in terms of the population living in the Kirkuk-Süleymaniye region is discussed. In addition, the activities of the tribe to protect this population in various sanjaks of the province and to maintain order in the province were examined.

The Hemavends, the most superior tribe in the Bozyaz District, one of the districts connected to this sanjak in the Süleymaniye Sanjak in the Mosul Province, migrated from Iran 150 years ago as a result of the pressure they suffered while they were residing in Iran ⁶. In the sanjak they came to, they settled in 150 households, not living in one or two villages, but by establishing one or two households in each village, by seizing fifty or sixty villages. The features they were most famous for was their looting, which highlighted their warrior identity ⁷. The Hemavend Tribe had a total of 1200 households. According to Mark Sykes, members of this tribe were good riders and shooters, skillful blacksmiths, brave thieves, and good farmers. The men were famous for their courage and intelligence. The Hemavends

3 A.Vahap Uluç, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, Sayı 2, 2010,p.49.

4 Süleyman Demirci - Fehminaz Çabuk,” Hemavend Kürt Aşireti’nin Musul Vilâyeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkîyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916), *History Studies*, Volume 7 Issue 3. September 2015,p. 40-41.

5 Azmi Ayca,Osmanlı’da Devlet-Aşiret ilişkileri: Hemvend örneği (1876-1918) ,Yüksek Lisans Tezi , İstanbul 2017; Fehminaz Çabuk, “Osmanlı Devleti’nin Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Aldığı Tedbirler: Hemavend Aşireti Örneği (1880-1916)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*,Mart 2018 March ,2018 Yıl 11, Sayı XXXIII,p. 519-550 ;Fehminaz Çabuk.II. *Abdülhamit Döneminde Osmanlı – İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*,Ankara: İksad Yayınevi,2019; M. Dağ, “Hemavend Aşireti’nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31/ 3, 2021,p.1333-1344.

6 1330 Eyalet of the Archipelago Yearbook, 327: 180.According to another source who has examined this subject, it is estimated that the tribe came from Iran in 1190 and settled in the Baziyan District of Sulaymaniyah. They were constantly followed by the regional governors after they looted the caravans passing by by constantly raiding the villages in the region by not paying their taxes. The tribe, which adopted the Shafi’i sect of Islam, was performing their prayers without interruption, despite the murders they committed. Even if the corpses of the people they killed were on the ground, they would pray when it was time for prayer. This tribe took refuge in Iran from time to time, but they were returning to the Ottoman Empire when they were stuck with the Iranian State .Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul ,Eren Yayınevi,1998.

7 1325 Eyalet of the Archipelago Yearbook,p. 231.

claimed to be of Arab origin. Although their language was Kurdish, some of them spoke Arabic. Their clothes were partly Arab, partly Persian. They lived in the Sulaymaniyah and Kirkuk regions.⁸ The Hemawend Tribe tribes, which were mentioned as a tribe in the Süleymaniye Sanjak, were Begzade, Çelebi, Reşawend, Rewamend, Sefrewend and Sitebeser. These tribes, consisting of about 1000 families, were nomadic and constitute the main Hemawend tribe. Their original homeland was Bazyan. This tribe, which was very courageous and assertive, didn't rebel against the government until recently, but also had caused the previous Ottoman and Iranian states to be seriously worried. Mithat Pasha could not cope with this tribe either. But they originally came from Iranian lands around 1700, wholly Sunni; but they were just as bigoted⁹. Gafiroshi, Pirayyi, Sofiwend tribes were the main inhabitants of Hemawend, which consisted of approximately 480 families and had a settled life, and were affiliated to Hemawend. Çengen Clan was also subject to this tribe¹⁰.

The disappearance of the Kurdish emirates increased the tendency of Kurdish tribes to act independently, leading to a period called "tribal time" in the region. Since the central authority could not be established despite the abolition of the emirates, the tribes clashed with each other and with the central powers for regional dominance¹¹. With the abolition of the Emirates, the Hemawend Tribe, which was formerly affiliated to the Baban Emirate, caused unrest both in the Ottoman lands and in the Iranian lands with their banditry activities and made the two states busy for a long time¹². Due to the fact that nomadic tribes came collectively and most of them armed, and this situation was repeated frequently in terms of the settled people and peasants who could not resist them, especially the farmers and peasants working in miri lands had to leave their homes and migrate to another place. According to a census made on the villages that were vacated in 1859, twelve years after the Tanzimat implementations in the region, it became desert and devastated only because of the attacks of the Hemawend tribe within the Süleymaniye Sanjak and the abandonment of a total of 340 villages and 29 hamlets, most of which belonged to the miri, due to the nomadic life of the Caf Tribe¹³.

Until 1887, the Mosul tribes remained independent, sending regular troops against them on several occasions, despite the government's best efforts to subdue and crush them. They did not want to recognize another office other than the tribal chiefs to whom they gave the title of Agha and Pasha. İsmail Pasha, who was assigned by some merit officers, succeeded in seizing their leader together with their families. He hoped to secure the complete surrender of the Hemevends; but he was called back to Constantinople and after he left, things went back to the way they were. Some Hemevands, who were held

8 Çabuk, II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı – İran ,p.97.

9 Muhammed Emin Zeki Beg. *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak & Şükrü Aslan, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2022, p.350.

10 Muhammed Emin Zeki Beg ,i,b,i,d,p.350-382.

11 İbrahim Özcoşar. "Kürtler ", Türkîye Dîyanet Vakfı, EK-2:118-121. Ankara: (gözden geçirilmiş 3. basım) .TDV Yayınları ,2019,p. 118-121.

12 Demirci, Süleyman- Çabuk, Fehminaz, " Hemawend Kürt Aşireti'nin Musul Vilâyeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkîyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916), *History Studies, Volume 7 Issue 3*. September 2015, p. 39

13 Marufoğlu, i,b,i,d p.157.

hostage in Constantinople and managed to escape, returned to their country, and under their leadership, theft and plunder resumed with new activity. Finally, more recently, a new expedition sent against these bandits succeeded in subduing them completely. The chiefs of the tribes were sent to Constantinople. The gangs surrendered to the local administration by the Hemevands and the order was so well established that as a result of this expedition, six hundred families returned from Iran, where they were¹⁴.

Picture :1890 Mosul Province ¹⁵

Kake Abdullah, one of the leading figures of the family, who was working as a manager in the Surtaş Subdistrict of Süleymaniye, and his relatives migrated to the Adana region on different dates. One of the migrations that took place occurred during the reign of Abdülhamit II (1876-1908). The first convoy that migrated from the Süleymaniye region to Anatolia consisted of 223 households. Upon the recommendation of İsmail Hakkı Pasha, it was decided to settle 100 households in Sivas, 23 in Konya, 50 in Adana, and 50 in Ankara ¹⁶. The first record in the archive about the arrival of the Hemavendians to Eyalet

14 Vital Cuinet, 'La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Haute Province De L'asie Mineure ,Tome Deuxieme Ernest Leroux, Editeur, 'Paris,1891,p.768.

15 Cuinet ,i,b,i,d ,p. 762.

16 Dağ, i,b,i,d, p. 1337.

of the Archipelago belongs to 1892. This tribe is referred to as the *menfi* (negative) (exile). The deported person had the right to move freely in the exile area and to lead a normal life there. This is the most important difference of exile from the more severe penalty, *kalebent* (imprisonment in the castle). This tribe, who came as exile, was settled in Chios and Rhodes Island in their houses in the castle. The distribution of Muslims in Mosul Province in Cuinet 1890 was given as follows. We see that Arab nomads are in the majority.

Tablo 1 Distribution of Muslim population in Mosul Province in 1890 ¹⁷

Muslims	Number
Syrian Arabs	80.000
Arab Nomads	93.000
Kurds	46.180
Turkmens	16.000
Çabaks	12.200
Hemavend	1000
Total	248.380

According to the 1312 (1894) Yearbook, these tribe members gave up banditry and turned to agriculture and farming, and over time they were employed in the state service¹⁸. In addition to exempting agricultural and agricultural vehicles from customs duties for the Hemavend Tribe, the tribal chiefs were paid a salary, the seeds necessary to operate their lands were given, and they were provided to take part in the zaptieh services to ensure the security of their regions ¹⁹. It is not a coincidence that there is a zabtieh from Hemavend in the archive documents, as if confirming the yearbooks. We see that people who worked as zabtieh, like the exiled Hemavends, wanted their appointments close to their hometown. In the document dated 26 July 1892 (1 Muharrem 1310), while they were sent to the Algeria-i Bahr-i Sefid Police Regiment in Rhodes, Mehmet bin Evliya and Süleyman bin Hdır from Hemavend, who wanted to be appointed as an *emr-i idarede ve maişetçe* because they could not come to terms with the administration and had financial difficulties. It was requested that the result of the petition they gave together to be sent to one of the Aleppo or Mosul Police Regiments. The treatment to be done for this job was the transfer of the officers to one of the gendarmerie regiments or the procedure tööo be applied to the soldiers. A *çavuş* was requested to be sent from Rhodes to Mosul to assist the persons who were given the road fee (nevl) and settlement fee, since the gendarmerie's per diem would have to be taken from the Internal Affairs Department when the documents of these persons were sent. Travel expenses from Rhodes to Mosul amounted to 1444 kuruş 30 coins. Since this fee was taken from the Provincial Police Regiment and belongs to the military, a memorandum is sent from the *Taraf-ı Vala-yı Seraskeri* for the payment of the fee. In this, it was requested to be

17 Cuinet *i,b,i,d,p.* 764.

18 1308 Eyalet of the Archipelago Yearbook, 101; 1312 Eyalet of the Archipelago Yearbook,p. 335.

19 Marufoğlu,*i,bi,d,* p.182.

taken from the provincial organization²⁰. In yet another document, we encounter Hemavend people who escaped even though they served in the state. In the document dated 16 May 1895 (21 Zilkada 1312), it was stated that twenty-eight Hemavend people who could not be detained in Adana were arrested on the 30th December of 1310, and they were each given a daily wage of 100 and 70 kuruş. It was requested that the amount required for the daily wages and rents of the Hemavendians, who were captured in Adana by fleeing to Mosul and sent to Rhodes, although they were employed in the Aleppo Province Gendarmerie Regiment, should be added to the balance and collected. As of January 15th, of the year, 142.5 kuruş was spent on these people who lived in a rented house in Rhodes. When this expense was reported to the Eyalet of the Archipelago, it was stated that the expenses were not equivalent in balance, and it was also stated that until the end of 1310, the exiles had a total of 4490.5 kuruş and 220.5 kuruş per diem expenses. It was reported to the Ministry of Finance that these costs were paid by the government forces, and the 27,660 kuruş expense was paid by embezzlement as of 1311²¹. We see that those who escaped from the vicinity of Aleppo Province were sent to Rhodes again. In the document dated 25 June 1895 (2 Muharrem 1313), the payment of the household rent given for the residence of the Hemavends with their daily wages was made²².

Tablo 2 : Hemavend Tribe in Mosul and Shahrizor in 1905²³

Properties	Number
Sects	6
Populations	840
Shelters Tent-Building	/ -188
Forces /Cavalry-Infantry	300- /
Guns	300
Regions	Çemçemal

As can be seen in Table 2, this tribe, which was terrifying with its organizational structures, was in a settled state. The tribe, which did not constitute a large population with its mounted troops, created unrest in the region where they settled. It was seen that this people, who was separated from their homeland of Mosul Province and brought to the sanjaks of Eyalet of the Archipelago as exile, was controlled by the state.

1-Rhodes Exiles

Rhodes Island is one of the largest islands in the Mediterranean. It has been remembered as a place of exile and *kalebent* in the Ottoman Empire (Baykara Taşkaya, 2020: 67). The Hemavends, who were placed on this island in 1885, decreased over time due to death,

20 BOA, DH.MKT. 1977 – 107.

21 BOA, DH.MKT. 376 – 27.

22 BOA,ŞD. / 2352 – 17.

23 Marufoğlu, ,i,b,i,d,p.120.

desertion and amnesty. The remaining population wanted to go to places they deem more suitable for them, claiming that they could not adapt to the climate on the island and that their living conditions were bad. The persons living in the individual households of the persons residing here are given, and the detailed documents kept about the persons are also reflected in the archive.

The first document about the tribe in Rhodes was sent to Eyalet of the Archipelago dated May 22, 1901 (3 Safer 1319). Since the spouses and father-in-law of Asiye, Piruze and Ayşe from the Hemavend Tribe in Rhodes passed away, requests to be sent to their uncle Mehmet Bey in Adana were conveyed with petitions stating that they were in misery²⁴. This request was repeated again and again. In the document dated 24 January 1904 (6 Zilkade 1321), a telegram was sent on the same subject. Documents were sent to the Deputy Governor of Eyalet of the Archipelago to allow five of these people to leave²⁵. Again, since these persons were women, it was deemed appropriate by the grand vizier to allow the five persons accompanying them, who were not punished, to go²⁶. It was stated that these ladies wanted “*mazhar-ı aff-ı ali*” like other Hemavendians, especially since they did not have any mahrams in their wishes. We can follow the documents received four years later that the wishes of these individuals did not come true. In the document dated August 17, 1904 (5 Cemazielahir 1322), we see that in the document sent to the Ministry of Internal Affairs from Hemavends in Rhodes to allow Asiye and her friends (*refika*) to go to their hometowns, we see that women were asked to be allowed to go with their children of the age of majority²⁷. In the document dated April 25, 1905 (19 Safer 1323), individuals requested amnesty for a different reason this time. In the documents sent to the Council of State, petitions stating that Asiye, Ayşe and other ladies from the Hemavend Tribe, who were civil servants, were sent to reside in Rhodes because of their incompatibility with the weather and lack of administration. In the documents they wrote to the Ministry of Internal Affairs, they stated that they had been in an ordeal between their children and the street for twenty years, that they wanted to be transferred to Adana or other provinces where they could easily go, such as Damascus, Aleppo and Bursa, where it was easy and cheap to live, and also demanded an increase in their daily wages²⁸. We see that the same request was repeated a year later in the document dated 6 March 1906 (10 Muharram 1324). When their spouses who were exiled to Rhodes died (*zevc*), Asiye and her four friends who were left without a home were given a sealed petition. It was stated that these people wanted to give their petitions upon the request of their fellow countrymen who lost their spouses after their death. It was also reported that they wanted to increase their daily wages like other exiles. In the document written by the Minister of Internal Affairs, it was stated that only six men remained among the Hemavend residents in Rhodes, and the others consisted of women and children, as well as two old people and people who could not work. It was stated that the reason for such a shortage of the male population was their desertion, and

24 BOA, DH.MKT. / 2487 – 57.

25 BOA, DH.MKT. / 817 – 58-9.

26 BOA, DH.MKT. / 817 – 58-7.

27 BOA, BEO / 2391 – 179325.

28 BOA, ŞD. / 2365 – 1.

the survivors of their women and children were pardoned. A letter was sent to the center to allow these people to return to their hometowns and to allow them to go to their provinces and hometowns. The documents transferred to the Council of Deputies (*Meclis-i Vukela*) were examined, and the province was notified several times ²⁹. The state forgave people in cases where families were reduced for various reasons, as in this example.

Tablo 3: Hemavends at Rhodes ³⁰

Family	Name	Age	Number
Family 1	Hacı Salih	65	1
	Cermi Havva	30	1
	Son Ahmet	40	1
	Other son Rıza	35	1
	Ahmet's Cumi Gürcü	35	1
	Son Raşit	13	1
	Daughter Hanım ¹	16	1
	Other Daughter Hanım	12	1
Total		8	
Family 2	Nebadır	50	1
	Son Mehmet Saib	18	1
	Other Tayyib	16	1
	Other Nimaldin	7	1
	Other Rahseb Şefan	6	1
	Daughter	14	1
	Daughter Fatma	3	1
	Daughter Hanım	13	1
Total		9	
Family 3	Rezzan Müteveffa Abdülkerim	25	1
	Mather Ayşe	45	1
	Biraderi Seyidin	14	1
	Other Rasim	5	1
	Sister Naile ²	14	1
	Sister Cemile	14	1
	Süleyman Hürmüşah Uncle's	52	1
Total		7	
Family 4	Mehmet Emin bin Müteveffi Abdülfettah	20	1

29 (BOA, Y..MTV. 284 – 34).In another document, the residents of Hamavend, who stated that they had a total population of 42, were pardoned by from the Ministry of Internal Affairs , *Meclis-i Mahsu-su Vükela* (Council of Ministers). It was stated that in a group consisting of 6 men, 36 women and children, the children were born in Rhodes. The annual wage expense of individuals to the state was 42,000 kurus. BOA, YA.RES-130-92 -BOA, YA.RES-130-92-3.

30 BOA, DH.TMIK.M. / 145 – 27-15.

	Mather 's Piruze	45	1
	Sister Ahu	15	1
	Sister Ayşe	13	1
	Sister Hatice	7	1
	Grand mather Ayşe	67	1
	Mehmet Emin's Uncle Ahmet bin Süleyman	31	1
Total		7	
Family 5	Derviş İsmail	28	1
	Hacmi Rana	25	1
	Doughter Dursun	15	1
	Mather Kelhab	55	1
	Brother Kerimhan	28	1
Total		5	
Family 6	Zara Abdullah	17	1
	Mather Nebir	45	1
	Brother Abdurrahman	13	1
	Nizeli Rendon	60	1
	Hemşirezade Mehmet Emin	25	1
Total		5	
Family 7	Hacı Salih 's wife Divorced (Mutallaka) ³Ayşe	65	1
	Cogran Hıdır	13	1
	Küşaş	12	1
General Total		44	-

Table 4: Wages and Records of the Hemavendians in Rhodes in 1902³¹

Name	Money (Yevmiye)	Explanation
Abdülkerim bin Ali's Wife Asiye	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Abdülkerim bin Ali oğlu Abdurrahman	20 kuruş 2 coin	Birkaç ismi olub Abdurrahman ve Buhara Rıza ve Abdurrezzak diyerek de imza konuşmaktadır.
Abdülkerim bin Ali Saad Mihri	20 kuruş 2 coin	Actually, her name is Saad Miri.
Abdülkerim bin Ali 's doughter Naile	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.

Abdülkerim bin Ali's Daughter Cemile	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Abdülkerim bin Ali ,Other Wife Piruze	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Amcasının Haremi Şah	20 kuruş 2 coin	Her name is registered as Şah(Shah) and Tabe
Mehmet bin Abdurrahman's Family	20 kuruş 2 para	Mehmet bin Abdurrahman died on June 2, 1318. On the 3rd day of the month, the registration was reported to the ministry from the province.
Mehmet bin Abdurrahman 's Wife Tenmir	20 kuruş 2 coin	The name of the person was registered in this way in the custody.
Mehmet bin Abdurrahman's Son Mirza	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet bin Abdurrahman's Brother Mehmet Emin	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet bin Abdurrahman's Brother Wife Recan	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza' s Wife Kuli	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza's Son İsmail	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza' son Kerim	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirzanın Bride 's Rana	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza's Wife Havva	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza' Son Ahmet's Wife Gürcü	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza, Kerim's Wife	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza, Other Son Reşit	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet Abdulfettah's Groom	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza's Grand Mather Ayşe	20 kuruş 2 coin coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza's Wife Ayşe ⁴	20 kuruş 2 coin	She is not one's wife from Pirvenlü. Pirvenlü is the mother of Mehmet bin Abdulfettah.

Hacı Mirza's Sister Ayşe	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Hacı Mirza' S Sister Ahu	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Şeyh Ahmet bin Ali Ekber	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Nadir bin Abdurrahman's Groom	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Nadir bin Abdurrahman 's Son Mehmet	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Nadir bin Abdurrahman's Son Seyyit	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Nadir bin Abdurrahman's Daughter Recan	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Nadir bin Abdurrahman's Wife	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet Said and Family	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet Said ' s Brother Ali	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet Said 's Mother Ayşe	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet Said's Son Hıdır	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet Said 's Daughter Gülnar	20 kuruş 2 coin	His daughter's name is Gülnaz.
Abdüladir's child	20 kuruş 2 coin	Nadir bin Abdurrahman's daughter's name is Fato.
Abdülkerim Ağa 's son Rüstem	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Mehmet bin Salih's Daughter Hatun	20 kuruş 2 coin	It is in accordance with the accounting records of the province.
Total		39 persons

In Table 3, family members of Hemavemd tribes living in Rhodes divided into seven households are given. There were two mistresses in some of the households that we see as crowded.

In Table 4 we find more details about the Hemavend tribe residing in Rhodes. The date of the records given is August 12, 1902 (July 30, 1318). We see that the individuals demanded to leave with various requests on this island where they came as exiles. In the document dated February 2, 1906 (7 Zilhicce 1323), it was stated that Derviş İsmail from the Hemavend Tribe, with his wives (zevç) and daughters (kerime), had to stay on the island and that his brother had to stay in Rhodes, and it was not appropriate for them to go

anywhere else as they were obliged to reside in Rhodes. It was also reported that Derviş İsmail was not allowed to go to the Hejaz for pilgrimage in response to his petition³². Although the Hemavends brought to Rhodes Island by the state were kept here for security purposes, they initially constituted a number of 44 people, but this number decreased over time with death and desertion. The exiles wanted to go to other places with their petitions and also demanded an increase in their daily wages from the state. As we can see from Tables 2 and 3, it is seen that men were married to more than one woman.

2-Chios Island and Lemnos & Lesbos Exiles

Chios is one of the largest islands of the Aegean Sea. It was located far from the western coast of Aydın Province and across the districts of Çeşme and Karaburun. One of the places where exiles from Hemavend were brought for security purposes was this island³³. The other island to which the tribe members were brought was Lemnos. Lemnos Island is located in the northern part of the Aegean Sea, 61 km from the Dardanelles. It is 476 km² wide and has a coastline of 259 kilometers³⁴. Lesbos is a mountainous Greek island located in the northeast of the Aegean Sea³⁵. The only wish of the tribe members brought to these islands was to leave here.

In the document dated 31 December 1892 (11 Cemazielahir 1310) the Hemavends who deserted from their squads in Syria were asked to settle in Lesbos and Kos and cover their expenses. It was reiterated that due to the behavior of these individuals, it would not be possible to keep them in Benghazi and Tripoli, and that there were 160 exiles in the piers of Rhodes, Chios, Lesbos and Kos, not allowing them to escape³⁶. It was reported to the Eyalet of the Archipelago that the Hemavendians there would be transported by ferry, and their expenses would be covered by a daily wage of 60 coins given from the local property fund. Although there was a request for the name registration (*Esami Book*) of these people, sending this book to the province was left after the arrival of the Hemavends. The total cost incurred was 78,195 kuruş. 2320 kuruş was paid for the household price of the individuals. In particular, it was necessary to find a house for the tribe to stay in the interior of the Lesbos Castle, and if it was not possible, it was necessary to build a house in the inner castle at an expense of 4750 kuruş. It was requested to pay a total of 87,951 kuruş and 10 coins, with the addition of the ferry fee of 2680 kuruş and 10 coins for their dispatch to the

32 BOA, DH.MKT. / 1046 – 57.

33 1319 CBV Yearbook, p.235

34 J. H.Kramers – Besim Darkot "Limni", İslam Ansiklopedisi. 7,p.60-61.Ankara :MEB Yayınları, 1955 , p.60-61; Feridun Emecen , "Limni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,V. 27, İstanbul:TDV Yayınları ,2003 ,p.190-192.

35 Besim Darkot , "Midilli", İslam Ansiklopedisi . 1993,VIII,p.282-284.

36 This tribe was exiled to Tripoli in 1879 after a long journey of six months. Soane, who personally went to the Süleymaniye sanjak of the Mosul Province and came to the tent of Hama Bey, the chief of the Hemavendlis, experienced quite fearful moments here. The author also confirmed that the roots of this tribe are Arab and come from Iran. When the author left the tribe, they also showed the items left from the places she plundered. E.B Soane.,*To Mesopotamia And Kurdistan In Disguise* , London, John Murray, Albemarle Street, W, 1912,p.179-180 -183.

necessary places. It was emphasized that the amount did not correspond to the provincial balance, and it was stated that it could not be paid from the Internal Affairs Arrangement in the balance of the central administration in 1380. The document sent to the Ministry of Finance was sent to the accounting department after the balance deficit and the payment of the arrangement in addition to the excess of the arrangement, which was also problematic in the arrangement of the internal affairs emergency payment, were notified to the Ministry of Finance³⁷. We see that the moving and household expenses of Hemavend residents were covered from various sources.

In the document dated December 9, 1894 (10 Cemazielahir 1312) written in Eyalet of the Archipelago, it was requested from the accounting that 160 people from the Hemavend tribe residing in exile in Adana received 100 coins daily wages, that although they had records in the state, how many of them were scattered in the central province and how many of them were scattered in the province, that the wages should not be given on name, and that the curriculum book of these persons should be sent to carry out the necessary procedures since it was not known to whom they were being written. Upon receiving information that his mother, Fatma, whose whereabouts he had not known for seven years, and his brothers Tah, Abdülfattah and Rıza were in Chios, Abdülkadir in Adana sent a petition stating that he wanted to go to his brothers and relatives in Chios or that he wanted them to come to Adana. In the investigation made upon this, it was stated that it would be more appropriate to transfer his relatives in Chios to Adana. In the documents sent to the Eyalet of the Archipelago, it was stated that Abdülkadir, who was a woman named Fatma, had siblings named Rıza bin Hüseyin (9 years old) and Abdülfettah bin Mahmud from his other mother, so that he could go to his siblings and relatives in Chios. It was reported that Tah (mature) from the same family, Fatma's widow and Abdulkadir and Rıza's unmarried, received a daily wage of 100 from the property fund. In the investigation carried out upon the request of these people, it became obvious that there wasn't any problem about those people to come to Adana or that Abdulkadir's transfer to Chios and it was stated that it would be more appropriate to transfer the relatives of the persons to Adana and the situation was notified to the Adana Governorate³⁸. It was stated that Abdulkadir went to his relatives and his wife could not leave Chios. It was stated that permission was provided for the person to take his mother, for whom he spent a lot of money, and his three *sağır* (immature child) brothers³⁹.

It is certain that the household rent and daily wages of those staying in Chios were a financial burden in the budget. In the document dated May 27, 1895 (May 15, 1311) written by the Minister of Internal Affairs, it was stated that the Hemavendians who escaped from their squads and were captured in Syria and received 60 coins brought to the islands of Rhodes, Chios and Kos had a total of 87,951 kuruş and 10 coins from 1308 to the end. It was requested to find this amount to be covered in addition to the balance deficit and the surplus of the balance of the year 1308. It was stated that the Hemavendians, who were about 160 people in Chios, had an annual household rent of 66.5 kuruş and their wages were increased to 100 coins with the increase made as of October 21, 1309. Documents were submitted

37 BOA, DH.MKT. / 2037 – 28.

38 BOA, DH. MKT. 316 – 15-3.

39 BOA, DH.MKT. 316 – 15-9.

for the payment of the house kept in Chios since the beginning of September 1310 and the rent of the house amounting to 95 kuruş and 21 coins as of the 13th day of October of the same year, from the Eyalet of the Archipelago. It was requested that the rent of the previous household, which amounted to 1197 kuruş from the beginning of March 1309 until the date of the eviction, be given until the end of the year 1310, the lease date. It was stated that Hemavend residents, who were paid 429 kuruş and 160 people, had a daily wage apart from the increase from the beginning of March to the end of February 1309, and the annual wage amounted to 87,600 kuruş. The total money due was 89,226 kuruş. It was stated that 87,999 defect pennies belonged to the year 1309 and 1225 kuruş to the year 1310. Due to the fact that it was not included in the balances of the aforementioned years, the situation was reported to the Ministry of Internal Affairs and Finance, with the addition of the said household rent to the balance of 1311 with a rent of 95 kuruş and in the same way it was added to the internal allocation. It was ensured that the necessary transactions from the accounting were carried out⁴⁰.

The point made by the Adana Governor in the document dated 12 May 1895 (30 April 1311) about the tribe members in Chios is also important. It was stated that due to the tribe's presence on the island, desertions would also be prevented⁴¹.

The exiles in Chios stated in their declaration addressed to the Adana Vilayet dated May 30, 1895 (5 Zilhijja 1312) that after living in Tripolitania for six or seven years, they were sent to Kos in the Eyalet of the Archipelago and received a daily wage of 100 coins, and they also emphasized that they had been living in misery and misery by living in a household with six people for ten years. In this case, individuals were asked to appear in court or be sent to their hometown of Adana or a similar place⁴². With the document dated May 12, 1896 (April 30, 1312), the Governor of Adana stated that since the Hemavend people, who barely made a living, were sent to the central province while he was the governor of the Mosul Province, and those who made a wish also had this hope. In the request written under the name of Chios exiles (*nefi*), it was requested to inform whether there was any objection in sending Aziz and his wife, who were from the same tribe in Chios, to Adana. The people of Hemavend, who remained in Chios, also wrote desires describing the situation they were in. They stated that *"we cannot provide our life with our group of twenty-five people from the Hemavend tribe residing in the Sanjak of Sulaymaniyah of Mosul Province and who were exiled to Tripolitania seven years ago, and then to Algeria-i Bahr-i Sefid Vilayet for three years to Chios Island with 100 coins daily wages and these money we receive from the local goods chest."*⁴³ *We also know that our family has been in a lot of trouble due to the severe winter. That's why our children have been sick. We are too miserable to have a hot soup. Reşit, Ömer Kakçı, Abdullah, Tah and his mother Fatma, Brother Labuk and his*

40 BOA, ŞD. 2658 - 27.

41 BOA, DH.MKT, 380 – 15-2.

42 BOA, DH.MKT, 380-15.

43 In the document dated August 20, 1895 (28 Safar 1313), we see that the exiles in Chios were informed by Aziz and three others from the Hemavend tribe that upon the request of the deportees to go to Adana, the exiles should not be allowed to escape when they go to Adana BOA, DH. MKT. / 415 – 50. The request of these people regarding their request to go to Adana, whose food price was three hundred, was written in the main inscription and accepted by the grand vizier BOA, DH.MKT. / 415 – 50-2.

son, Abdulkadir bin Hüseyin Han and Abdürrezzek bin Mehmed and his brother Mürşit and many other friends who have been in exile on the island for seven years, want to leave the island.” Children were also included in this group. It was stated that Tah and Rezak and Reşit and Fettah and Ahmet, who were only 12 years old, were *sabi* (little child). It was emphasized that ten people from the group of twenty-five were women and that the travel expenses and all kinds of damages and losses would be covered by them. In fact, although they stated that their desire was to go to the Süleymaniye Sanjak, they stated that this place was now a dream, but because Adana Province was cheap, they wanted to go here. They emphasized that they would like to continue their daily wages of 100 coins on their way to Adana from here. It was stated that their exile status with their tribes would continue, and that some Hemavendians were also sent to their hometowns, and that they expected the state to be merciful towards them⁴⁴. While it was stated that there was no problem in the transfer of Süleyman Bey, Ali and his wife from Hemavend Tribe to Adana, we do not know whether permission was granted for the others because there is no other document⁴⁵.

Another sanjak of the province, the island of Limni, was not very crowded, but there were Hemavendians. Since the daily wages paid were insufficient, the children were also requested to be paid. In the document dated 8 August 1895 (16 Safar 1313), it was requested that the necessary action be taken according to the request, which included the demand to give daily wages to the children of Abdulfettah from Hemavend, who was in exile in the Lemnos Sanjak. A sealed petition containing the request to give a daily wage to the 5-year-old child, for whom the 100 monetary daily wages were insufficient, was sent⁴⁶.

Some of the petitions only remained as given. It was stated in the document dated 29 September 1896 (21 Rebiülahir 1314) that some people from the Hemavend Tribe, who were exiled in Rhodes and Lemnos to reside together in Eyalet of the Archipelago, requested to be transferred to Adana to stay together. Two documents were sent to the province by Şerif bin Mehmet and Münevver Hatun, who were from Hemavend living in Adana, to protect these people⁴⁷.

The tribe was not only exiled from their homeland, but also some of the families were divided in various sanjaks in the province. In the document written to the Ministry of Internal Affairs dated September 21, 1898 (5 Cemazielahir 1316), it was stated that there was no harm in Hacı Mehmet, who was in Rhodes as an exile from the Hemavend tribe, and his father and brothers and uncle in Lemnos to come to Rhodes. A memorandum dated September 18, 1898 (2 Cemaziel evvel 1316) was sent to the Eyalet of the Archipelago⁴⁸. In the document dated September 23, 1892 (1 Rebiülevvel 1310) written to the Mosul Province, it was stated that although the Hemavendians confirmed that Sheikh Mehmet bin Ahmet, an Iranian citizen who was among the Hemavends exiled to Lemnos, was from this tribe, the truth was unclear. The situation was reported to the Eyalet of the Archipelago. A

44 BOA, DH.MKT, 380 – 15-3.

45 BOA, DH.MKT, 380 – 15-7.

46 BOA, DH.MKT. / 408 – 59.

47 BOA, DH.MKT. 2077 – 22.

48 BOA, BEO / 1198 – 89844.

telegram dated 29 June 1892 (June 17, 1308), that the investigation would be carried out, was notified to the province that the necessary action was not taken yet, and the necessary investigation was requested for the request to be sent to Iran, claiming that he was not from Hemavend⁴⁹. We don't know what the result is as there are no other documents.

The expenses of those staying on the island of Lemnos were also covered from various sources. In the document dated 14 August 1906 (23 Cemazielahir 1324), it was ensured that the money for the payment of the household rents amounting to 1748 kuruş by the localities and municipalities of the Hemavend residents, who were residing in the island of Lemnos as exile, was obtained from *masat-ı eyyam-ı haliye*'s the year of 1320. The situation was stated with the order dated 14 May 1906 (1 May 1322) to the governor of the Eyalet of the Archipelago⁵⁰.

The situation for the exiles in Lesbos, Chios and Lemnos was not different from that in Rhodes. The people of Hemavend, who could not keep up with the island and wanted to go to the Adana Province, which they found closer to them, also wrote desires stating that they were devastated with their miserable lives. It is seen that the state accepted some of these requests and some left them unanswered.

3-Shattered Lives and Transfer Requests

The exiled Hemavendians, who stated that they could not adapt to Rhodes Island and Kos in the same way due to the weather conditions, also stated their financial difficulties as the reason and demanded to go to Adana Province. We see that families had requests to leave the province in order to unite. In the document written to the Mosul Province on November 18, 1894 (19 Cemazielevvel 1312), the petitions of *hatuns* named Hatice, Reyhan and Menekse from the Hemavends in Kos who asked to be sent to near their husbands named Abdullah, Sahsivar, Zirman and Rasul Kekiyal in Kirkuk were sent to the province. In the affidavit to be sent to the Kos District Governorship given by the ladies, it was conveyed to the Governor of the Eyalet of the Archipelago that they wanted the shari'a to be sent in order to implement the law (sher-i sharif) if they were not sent⁵¹. Since they could not adapt to the atmosphere of the Kos township, petitioners were sent from the Hemavend Tribe asking for the transfer of Süleyman and his friends to their relatives in Adana in the document dated September 22, 1895 (2 Rebiülahir 1313)⁵². This request was repeated in the document dated 15 December 1895 (27 Cemazielahir 1313)⁵³. Since there are no documents on the subject in the archive, we guess that these petitions were inconclusive.

In the document dated August 12, 1896 (3 Rebiülevvel 1314), Hatice was requested to be transferred to Adana from the Hemavend tribe residing in Kos Province. Petition, which mentioned that she was in a miserable state, was sent to the Ministry of Internal Affairs with

49 BOA, DH.MKT. 2004 – 107.

50 BOA, DH.MKT., 1109 – 27.

51 BOA, DH.MKT. 308 – 45.

52 BOA, DH.MKT. 431 – 48.

53 BOA, ŞD. / 2353 – 16.

the seal of Mehmet Şakir⁵⁴. In the document written to the Ministry of Internal Affairs dated September 4, 1896 (26 Rebiülevvel 1314), in the example of the certificate of registration in the Internal Affairs Department, the Ministry of Internal Affairs' memorandum that was transferred to the Council of State (*Şura-yı Devlet*) was read in the Internal Affairs Department. Mehmet Şakir, a member of the Hemavend tribe living in Adana, requested permission to take his mother, Hatice, who was over 70 years old and residing in the district of Kos, beside him because she had no relatives left there, and a request was made for the person to be granted a relevant license. While the situation was deemed appropriate in the memorandum sent to Adana Province, the Eyalet of the Archipelago was informed. The necessary permit was also referred to the Ministry of Internal Affairs⁵⁵.

In the document dated 2 December 1899 (20 Teşrinî Sani 1315), it was stated that the patients of the people named Abdülkerim, Nadir, Abdurrahman, İsmail, Salih and Mehmet from the Hemavend Tribe died and that the survivors were in distress as they could not match the weather of Rhodes and asked to be transferred to Adana. According to the document dated 20 November 1900 (7th Dec. 1316), which came from Adana province, it was stated that this situation did not pose a problem, so necessary actions could be taken against them⁵⁶. In the document of the Minister of Internal Affairs, which came four days later, petitions were sent asking permission for their transfer to Adana, since the relatives of persons named Abdülkerim, Nadir, Abdurrahman, İsmail, Salih and Mehmet from the Hemavend Tribe, who stated that they could not adapt to the water and air of Rhodes, were also in Adana. The Minister of Internal Affairs requested that it be investigated whether these persons were relatives in Adana. For this purpose, a telegram was sent from Eyalet of the Archipelago to Adana Province⁵⁷. The Ministry of Internal Affairs stated that there was no problem in this situation but the Governor of Adana stated that he did not view this situation positively⁵⁸. In the document written in Adana Province dated January 2, 1900 (29 Şaban 1317), it was requested that some people from the Hemavend Tribe, who were not accustomed to the climate of Rhodes, to conduct an on-site investigation about their relatives in Adana, whom they wanted to be transferred to⁵⁹. Generally, in archive documents, we see that the petitions submitted by the individuals were left unanswered by the state, but the written petition was rejected. In the document written to the Adana Province, it was stated that the request of Abdülkerim and Nadir from the Hemavend tribe in Rhodes, with a population of 20-30, to be transferred to Adana because they were relatives of Abbas and Mehmet Bey, who resided in Adana, was not accepted despite the information that they had relatives in Adana. The reason for this refusal was that this tribe, which could not adapt to the local people, had "*impaired and morbid conditions*". In the census dated March 25, 1900 (March 12, 1316), it was stated that they could not get used to the weather of the island, the transportation facilities were limited and there were problems related to

54 BOA,ŞD. / 2126 – 23.

55 BOA, BEO, 835 – 62554.

56 BOA, DH.MKT. 2284 – 3.

57 BOA, BEO / 1418 – 106321-2.

58 BOA, BEO / 1418 – 106321-2-3.

59 BOA, DH.MKT. 2292 – 65.

the household wages. The foresighted attitude of the Ottoman rulers also prevented the settlement here. It was stated by the Governor of Adana that it would not be “*consistent with necessities and interests*”. Due to their “*modified temperament*”, some measures were required for the education and training of their children, and some measures were requested to be taken ⁶⁰. Considering that the tribe members stayed in the province for a long time and they married among themselves, it was seen that the male population on the island wanted to go to marry the people they were engaged to. In the document dated 21 November 1899 (17 Recep 1317), some of the 20-30 people from the Hemavend Tribe residing in Rhodes were married and engaged to the Hemavend girls in Adana, so the transfer of these people to their fiancée was determined by the seal of the Reis Mehmet Şeker residing in Adana⁶¹. There is no document in the archive about how this petition was answered.

In the document dated April 5, 1900 (4 Zilhicce 1317) written to the Mosul Province, Ayşe Hanım from the Hemavend tribe, who wanted to be allowed to go to her hometown to take her grandson to her father in Rhodes, was given the desire to go to her hometown for five months, where her mother had also died, that she was orphaned, and that her brother who was in Rhodes wanted to go to her hometown for five months. In relation to this request, a census was sent to the Eyalet of the Archipelago and the Mosul Province was asked for its opinion on the situation and the necessary examinations were requested ⁶². There is no document in the archive regarding the acceptance of the petition. In the document written by Mehmet Abdurrahman from the Hemavend Tribe in Rhodes to the Eyalet of the Archipelago, dated April 24, 1901 (5 Muharrem 1319), he and his family, who complained about the air and water of the island, stated that they wanted to be transferred beside to Chief Mehmet Abdurrahman Bey, who was in Adana ⁶³. There is no document in the archive regarding the acceptance of the petition.

In the document dated April 25, 1905 (19 Safer 1323) in the P Eyalet of the Archipelago, we see that the collective incoming documents of the Hemavendians were examined. Action was taken against those who stated that they did not want to stay on the island due to bad weather, disorder and mismanagement, as they repeatedly stated in their application, and that they wanted to be transferred to another province. As it can be understood from the records they gave to the commission on February 1905 (20 Kanuni Evvel 1320), the documents were delivered to the chief inscription. In the commission created for this situation, it was also requested to discuss the request to increase the daily wages together with the transfer requests ⁶⁴.

We see that with the petitions written to the state, the requests of the individuals to go to the Adana Province were conveyed to the state. We see that some petitions were left in the Adana Province with the intention of making the necessary investigation, but the petitions were not concluded. There were also cases where the documents that were found

60 BOA, DH.MKT. 2329 – 38.

61 BOA, DH.MKT. 2273 – 100.

62 BOA, DH. MKT. 2328 – 92.

63 BOA, DH.MKT. 2476 – 107.

64 BOA, DH.TMIK.M.. 196 – 25.

and answered were rejected due to the consideration of security and public order conditions.

4- Requests for Amnesty (*Af-ı Mazhar-ı Şahane*)

There were various measures taken against banditry in the Ottoman Empire. Among these measures, amnesty, the institution of suretyship, and assignment of duty were frequently applied practices. The chief of the tribe was held responsible for all kinds of movements of the tribe and was made their guarantor. As a result of these measures, some of the brigands gave up banditry and came under the command of the state⁶⁵. A long period of time passed after the Ottoman State expelled the Hemavends, and the state forgave some of these individuals. In fact, some individuals citing this situation as an example and demanded that this process be applied to them.

The Deputy Governor of the Eyalet of the Archipelago, in the document he sent to the Ministry of Internal Affairs dated 12 August 1902 (7 Cemazievvel 1320), asked the Mosul Province for an opinion on this matter upon the request for the amnesty of the Hemavendians in Rhodes, by showing the amnesty of the Hemavendians in Adana as an example⁶⁶. However, in the document written to the Mosul Province, it was stated that the Hamaven residents in Rhodes consisted of five populations⁶⁷. On October 9, 1902 (September 26, 1318), on request, 80-year-old Fatma, together with our wives, was devastated, as well as the tribal chiefs who were sick (*marazi- alil*), and since we have been in agony here for seventeen years, she wanted this situation to end⁶⁸. Since no response had been received from this work yet, it was emphasized that the process should be accelerated⁶⁹.

In the document written to the Eyalet of the Archipelago, some of the members of the Hemavend tribe who were exiled to places such as Rhodes and Adana for harming the surrounding population and encroaching on the Iranian border were examined for the demands of some of the members in Rhodes who had been sentenced for sixteen years, such as their chieftains, either to be forgiven or to increase their wages by five cents like their peers due to their misery.⁷⁰ In the document dated February 2, 1903 (4 Zilkade 1320), the demand to increase their daily wages was not found appropriate, along with the request given by Beyruze and four of his friends from Hemavend to go to their hometown.

65 Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Elazığ-2006, Cilt: 16, Sayı: 2, 2006, p.398.

66 BOA, DH.MKT. 558 – 42.

67 BOA, DH.MKT. 558 - 42-2.

68 BOA, DH.MKT. 558 - 42 -3.

69 BOA, DH.MKT. 558 – 42-7.

70 In the document dated February 2, 1903 (May 23, 1318), "Those in Rhodes wrote desire under two headings. The first one was "Hemavend Tribe prisoners consist of" Mehmet Emin, Rıza, Kerim, Rıza, İsmail, Ahmet, Süleyman, Mehmet, Abdurrahman; The second group was called "Esami-yi Aile" that consist of Ayşe, Rezzan, Abdurrahman, Mizra, Minice, Gülnas, Şems, Hatun, Hanım, Reşit, Georgian, Havva, Naile, Cemile, Rasim, Marun, Asiye, Gülhane, Dursun, It consisted of Rana, Hadice, Ayşe, Ahu, Piraze, Şaban, Fatma, Recep, Necib, Rüçhan, Hanım, Şerib, Mehmet Sait, Şaye. (BOA, DH.TMIK.M.. / 145 – 27-5). In the same way, another document conveying the demands was as follows: (BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-2).

Documents notified to the Registry of Transactions Commission (*Tesri-i Muamelat Komisyonu*) were sent Eyalet of the Archipelago ⁷¹. Since the amnesty of her two sons from the Hemavend tribe was accepted, Ayşe Hanım asked for the others to be forgiven in the same way in her request, and information was sent about the situation. With the document dated March 15, 1903 (March 2, 1319), the situation was conveyed to the Deputy Acting Commission of Transactions in the Eyalet of the Archipelago ⁷². In the petition written by Ayşe Hanım to the Ministry of Internal Affairs, addressed to the governor of the province, we see that the work took on a more emotional structure. Ayşe Hanım stated that her younger son was “deprived of the compassion (*iltifat-ı seniyye*)” and requested that the necessary examinations be made and the necessary implementation of the documents sent to the province ⁷³. In the document written to the Ministry of Internal Affairs, who wanted to move to another province, stating that they were troubled by the weather, a group of 44 men and women sent the petition addressed to the Eyalet of the Archipelago. Stating that they became oppositional due to their low numbers in Rhodes, the group states that their women remained in the Mosul Province. It was stated that Abdülkerim, Abdülfettah and Abdülhamid and his wife Ayşe (mutallaka), from whom Hacı Salih divorced, were found. It was reported that Abdülkerim had 25 Abdülfettah 20 Abdülhamit’s 17-year-old sons, Ayşe’s sons Hacı Mehde and Ali, were pardoned while in exile in Adana and went to Mosul to their hometown. While Ayşe Hanım reiterated her situation by an apostil on June 6, 1903 (May 24, 1319), which she sent to the Provincial Police Commissioner, it was stated that her 13-year-old eldest child (*sagir-i cedir*) Hıdır was left without a home, and that she wanted her son to be forgiven, the compass about the situation of all of them was sent to Eyalet of the Archipelago ⁷⁴. Parents were especially willing to take the children to Adana Province accompanied by the gendarmerie. It was stated that the daily wage of 5 kuruş, which was requested to be increased, amounted to 39,237,5 kuruş in total, in the report written by the Accounting Department. It was sent to the Commission of Reconciliation and Reform, for which there was no equivalent for this fee. It was requested to determine the names of the people in Rhodes, and it was stated that 10-12 of them were women and children out of the total population of 170 people. It was stated that the male population was over 70 years old, and the rest consisted of children who came to Rhodes with their father (*peder*) and mother. While it was stated that the population would be reformed in this way, it was reported that those who were in Adana and the surrounding areas were forgiven by the state as they were seen to be helpless. It was stated that this situation could not be accepted for those in Rhodes, only that their daily wages should be increased to 5 kuruş, and that no daily wage would be given to those who were exempt ⁷⁵. As seen in this document, those who stayed in Rhodes were asked to continue their residence where they were. There was no place to live outside of their homeland for this tribe, which was in exile far from their homeland. We see that some of the women and children were pardoned by the state in the documents, in which the psychology reflected in the archive documents deepened.

71 BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-27.

72 BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-3.

73 BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-21.

74 BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-16 - BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-20.

75 BOA, DH.TMIK.M.. / 145 - 27-28.

5-The Main Matter *Maişet* (Daily Wages)

The main issue that the exiles and, of course, the state had to meet was the economy. These people, who made their living by means of the daily wages paid by the state, found the wages low and wrote petitions stating that they could not make a living all the time. Another issue that was especially raised in petitions was the demand that the daily wages of deceased persons be paid to other family members. Due to their good behavior in exile, some tribe members were forgiven and their daily wages were stopped to be paid and they were allowed to return to their homeland. The stragglers, on the other hand, wanted to be forgiven or given enough money to make a living, like other tribal members who were forgiven because of their financial difficulties and climatic conditions. When the state could not cope with the issue of daily wages, it examined whether it was legal to pay daily wages to the children born, and it also paid daily wages to the children born later.

We see that the state tried to supply the expenses made to the tribe from different sources. In the document written to the Eyalet of the Archipelago, dated 29 September 1889 (3 Safer 1307), it was requested to pay the remaining 74,897,5 kuruş fee from the transportation fee of the Hemavendians, who were previously transported to Benghazi by the Special Administration (*İdare-i Mahsusa*) ferries. The necessary documents were sent to the Ministry of Finance for this fee to be taken from the general budget (*emval-i umumiye*) of the Midilli Sanjak in 1305, and the record of the transaction was sent with the document (*derkenar*) written by the accounting supervision⁷⁶. In the document written in the Eyalet of the Archipelago dated 31 December 1892 (11 Cemazielahir 1310), the documents of the transfer requested for the daily wages and various expenses of the Hemavendians who were exiled in Eyalet of the Archipelago were sent to the Grand Vizier⁷⁷.

We see that those in exile were checked and allowed to go to Adana. The document regarding the pardon request of Salih from the Hemavend Tribe, who had been in *Kalebent* for eighteen years, was sent on January 8, 1890 (16 Cemazielevvel 1307)⁷⁸. In the document written to the Ministry of Internal Affairs dated November 5, 1900 (12 Recep 1318), Hemavend Hacı Salih, who came to Adana on leave while he was in Rhodes in exile, had been convicted for fifteen years and his wife Münevver wrote to request forgiveness taking into account the situation of his family⁷⁹. The person's request to reside in Adana was renewed in the document dated February 23, 1901 (4 Zilkadae 1318). This request was not found appropriate by stating that the number of the tribe here increased and that the local area was not suitable for this situation⁸⁰. In the document that came five days later, it was requested that 530 kuruş, which had to be paid from the 1st day of August 1316, of Paruza from Hemavend, who was from the family of Hacı Salih residing in Rhodes and went to Adana to get married, to be paid there until the end of February. The fee was given by Eyalet of the Archipelago from the annual general budget account (*Sene-yi Maliye Umum*

76 BOA, DH.MKT. / 1661 – 92.

77 BOA, DH.MKT. / 2037 – 39.

78 BOA,ŞD. / 2365 – 5.

79 BOA, DH. MKT,2425 – 20.

80 BOA, DH. MKT. 2453 – 135.

Havalenamesi) and requested to be taken from the property of the previous year⁸¹. In the document dated 7 April 1901 (17 Zilhijce 1318), it was reported to Adana Province that after the three-month leave of exile Hacı Salih from Hemavend, he went to Adana, stayed with his fellow countryman, and was returned to Rhodes, where he was exiled, and accounting was informed about the situation⁸². It was stated in the document written to Adana Province dated 7 June 1901 (19 Safer 1319) that it was the answer to the census dated 10 March 1899 (27 Şevval 1316), and when Hemavend Hacı Salih, who came to Adana on leave from Rhodes, where he was exiled, after staying with his fellow countryman for three months, it was stated that his return to the place of exile took place with the document dated April 27, 1900 (14 April 1316)⁸³. We see that all movements of individuals by the state were kept under control in this way.

In the document dated January 22, 1893 (4 Recep 1310) written to the Ministry of Internal Affairs, it was requested that Abdülkerim and his friends, who were members of the Hemavend Tribe residing in Eyalet of the Archipelago, be given sufficient wages for their living. It was requested that the daily wages were insufficient and this situation should be examined⁸⁴. In the document dated two weeks later, it was requested to increase the wages of those who belong to the Hemavend tribe residing on the islands in the Eyalet of the Archipelago. With the petition given by Abdülkerim and three of his friends, it was reiterated that the examination should be carried out due to the inadequacy of the wages given to them. It was stated that some of the people's friends were forgiven and sent to their hometowns with "forgiveness (*mazhar-ı affiyetle*)" upon request, and it was stated that they also demanded their release, considering that they were in the same situation⁸⁵. Since there are no other documents in the archive, we do not know how the state implemented the requests of these individuals.

The daily wages of the tribe members who complained about their condition were increased. It was stated that there were 160 people from Hemavend tribe in the province, while in Rhodes, 60 coins was given to 30 people. In the document dated September 4, 1893 (August 23, 1309), it was emphasized that 40 coins of increase made in this money, while in the document that came a month later, the individuals belonging to the Hemavend Tribe in the islands within the Eyalet of the Archipelago demanded another increase in their wages and stated that they could not provide their livelihood in this way. Upon the request, which was previously submitted with the signature of Abdülkerim, a member of the Hemavend tribe, and Mihr, his companion, it was requested to examine whether the daily wages given to these individuals were sufficient. In the document written by the Minister of Internal Affairs, it was stated that although the daily wage to be paid in 1309 was 160 kuruş, 30 kuruş would be included in this fee and 130 kuruş would be paid until the end of 1309. This year's money was added to the balance deficit and more than the necessity of the Internal Affairs. For the balance of the year 1310, the daily wages were increased and the new wage

81 BOA DH.MKT. 2455 – 123.

82 BOA, DH. MKT. / 2469 – 23.

83 BOA, DH.MKT. / 2494 – 72.

84 BOA, BEO / 143 – 10682.

85 BOA, DH.MKT. / 2048 – 118.

was arranged as 100 coins, and the situation was reported to the accounting ⁸⁶.

The rents of the tribes residing in the castles in the sanjak were also obtained from various sources. In the document given to the Eyalet of the Archipelago on 27 November 1894 (28 Cemazielvvel 1312), it was stated that it was not possible to pay the 1500 kuruş, which was the construction cost of the house to be built in Lesbos Castle. It was asked from where the refurbishment cost of the Pülimar District government house, which was 2550 kuruş, and the construction costs of the household to be built for the Hemavends in Lesbos would be met. While it was stated that the expenses of the Hemavend residents were to be transferred from the Financial Budget (*Tahsisat-ı Emval-i Maliyesi*) in 1308, it was allowed to use 81.951 kuruş and 4500 kuruş of the 10 coins. Since it was not appropriate to cover the expenses of this year for the next year, it was requested that 1500 kuruş be taken from the repairs included in the balance of 1311 and even 2550 kuruş from the expense arrangement ⁸⁷.

In order to supply of the increase in demands, we see that the state started to pay daily wages to the deceased and children. In the document dated 28 August 1899 (20 Rebiülahir 1317), it was emphasized that a curriculum book with a total of 100 money should be sent to accounting for the children born of 40 unpaid daily wages after the death of person's partner. It was stated that nothing could be done about the demand of Ali Abdi from the exiled Hemavend Tribe in Rhodes, about the daily wage increase, unless the requested book about the Hemavend people in Eyalet of the Archipelago was sent ⁸⁸. In the document dated 18 October 1900 (23 cemazielahir 1318), two documents were given to the Eyalet of the Archipelago for the payment of the daily wage from the deceased daughter Zübeyde of Abdülkerim Ağa, who was in exile in Rhodes, to his son Rüstem, It was requested to pay the money from the provincial budget⁸⁹. In the document dated November 24, 1900 (1 Saban 1318), the transactions continued, the documents were forwarded to the Minister of Internal Affairs for the process of payinh 100 coins of wages to his son Rustam, while two days later it was stated that the transaction in the Ministry of Finance continued in the document sent from the Ministry of Internal Affairs⁹⁰.

It was understood from the records that this money was a daily wage of 100 money, and it was stated in the accounting that it was appropriate to be given as a pledge. In the document dated 26 December 1900 (4 Ramadan 1318), the documents of the governor of the Eyalet of the Archipelago sent to the Council of State Finance Department, daily wage of the deceased Zübeyde, the daughter of Abdülkerim Ağa from the Hemavend Tribe, who had been in exile in Rhodes since 13 October 1316 to be given to his son Rüstem and the situation was informed to accounting⁹¹. As can be seen, the state had found it appropriate to give daily wages after its investigations.

86 BOA, BEO 287 – 21515.

87 BOA, DH.MKT. 312 – 10.

88 BOA, DH.MKT. 2239 – 120.

89 BOA, DH.MKT. 2416 – 12.

90 BOA, ŞD. 2707 – 739 and BOA, BEO / 1587 – 119013.

91 BOA, DH.MKT. 2442 – 120.

The state continued to pay daily wages for various reasons. In the document dated 2 December 1900 (9 Şaban 1318), it was demanded that 40 coins of the 100 coins (vacant) daily wages remaining from Hatice, Ali's deceased wife from the Hemavend Tribe, who was in exile in Rhodes, to be paid to the young child. It was stated that the transaction was made on March 22 of 1315, the date when the 100 cash wages inherited from Abdünnadir's deceased wife, Rezane, were given. It was requested that the records of re-giving the daily wages left to Edhem from Ali's wife and Abdünnadir's daily wage of 100 coins to his eldest son (*veled-i sagir*) be given to the accounting department ⁹². In the document dated 28 March 1901 (7 Zilhijja 1318) of Mehmet from the Hemavend Tribe, who was in exile in Rhodes and died there, it was requested that the necessary procedures be given to the six-year-old girl, and the situation should be reported to the accounting ⁹³.

In the document dated April 6, 1901 (16 Zilhijja 1318), upon the death of Abdülkerim, who was sentenced to the *kalabent* in Rhodes, it was demanded that his idle wage be paid to his family as it was understood from the records kept by his wife Ahyab that he was in the level of debt ⁹⁴. This is another document in the archive whose result we do not know.

In the document dated April 22, 1901 (3 Muharrem 1319), a petition submitted by Mehmet Emin and his companion was sent to the Eyalet of the Archipelago about 17.5 kurus daily which was left vacant after the death of his brother and great-grandmother to be given to their three daughters. It was stated that the opinion on this matter would be written to the Council of State, and it was stated that 100 coins were assigned to Abdülfettah and his mother Hanzade, who resided in Rhodes, and that the daily wages were sent to the neighborhood with written documents. It was requested that these daily wages, which were attached to the family members, should be given to three daughters and that they should be rearranged due to the existence of the orphans due to reasons such as divorce and death. Since there was an application for the allocation of wives and born children, some negotiations were required for this decision, what should be done in such a case had been referred to the Council of State for discussion. It was requested that the daily wages left by Mehmet Emin's deceased brother and great mother, from Hemavend Tribe residing in Eyalet of the Archipelago, be linked to his *sabi* daughters⁹⁵.

There was no problem in paying daily wages to the Hemavendians who were exiled to Rhodes. Since there was no order to give daily wages to their born children, since no daily wage was paid to Hatice, the wife of Abdülfettah, who was deceased from the Hemavend tribe in Rhodes, in the document dated 8 July 1902 (1 Rebiülahir 1320) Hatice Hanım made a request again for the 100 money given and the situation was conveyed to accounting ⁹⁶. Salary payment was made.

The province was insufficient to meet the economic obligations of the Hemavendians. In the document dated 23 July 1901 (6 Rebiülahir 1319), in the encrypted telegram sent to

92 BOA, DH.MKT. 2433 – 111.

93 BOA, DH.MKT. / 2467 – 37.

94 BOA, DH. MKT. / 2469 – 18.

95 Sabi means a child who is still breastfeeding. BOA, DH.MKT. 2475 – 104.

96 BOA, DH.MKT. / 536 – 51.

the governor of Eyalet of the Archipelago, Abidin Bey, it was requested that the daily wages of the Yemeni and Hemavend exiles be settled on site and that there should be no difficulty in paying them from the treasury. It was stated that whenever the provincial treasurer went to settle the affairs, he was surrounded by attacks and encroachments. Although care was taken to give the wages of these individuals by the state, it was stated that sometimes money was demanded, and it was also reminded that some daily wages accumulated. It was stated that the wails and pains of these exiles in the Rhodes castle were accepted as normal. Although it was stated that the only ones of these individuals were sent to the provinces with more income, it was requested that their daily wages be given regularly and no more money demanded from the province ⁹⁷.

With the census written by Abidin, the governor of Eyalet of the Archipelago, dated 30 May 1901 (May 17, 1317) to the Ministry of Internal Affairs, the daily wages of the Yemeni and Hemavend exiles in Rhodes, which consisted of many populations should be paid by the Eyalet of the Archipelago ⁹⁸. Also, in the document written to the Eyalet of the Archipelago, dated September 20, 1901 (6 Cemazielahir 1319), it was stated that the permission of the Grand Vizier was waited for the payment of daily wages to the children of the Hemavend residents who reside in Rhodes ⁹⁹. With the entry of the new year, it was found appropriate not to give the wages that were not paid. In the telegram dated 10 December 1901 (28 Şaban 1319), which was sent to the Grand Viziership with the signature of Hafız Salih, who was in exile in Rhodes, an census was written to the Eyalet of the Archipelago for the payment of the unpaid daily wages of Yemenis and Hemavendians, where many daily wages remained from last year. From the reply received, it was stated that it was not appropriate to give the daily wages ¹⁰⁰.

Investigations regarding daily wage demands and whether this fee could be paid continued. In the document dated May 30, 1902 (21 Safar 1320), Mehmed Emin from the Hemavend tribe residing in Eyalet of the Archipelago, his group consisting of his friends Ahmet and his relatives of five and the remaining 100 coins of wages from Abdülnadir's *zevce* were requested to be paid to three people who had not yet been paid the wage. It was stated in the memorandum dated 8 May 1902 (25 April 1318) that the children of Hemavend people who would be born in exile could be paid daily wages in the property department, which was written to the central and sent to the Council of State. It was stated that the allocation requested by the person could be given to the daily wage if there were provisions in the balance; but since it was added to the reserve for the purpose of examining whether there was a provision for the connection of this financial resource, this situation was sent to the accounting. Council of State memorandum was sent to accounting ¹⁰¹. At the end of the correspondence, the daily wages were given to the individuals.

97 BOA, BEO 1694 – 126989.

98 BOA, DH.ŞFR. 260 – 73.

99 BOA, DH.MKT. 2534. – 46.

100 BOA, DH.MKT. 2567 – 57.

101 BOA, DH.MKT. 514 – 95.

The state kept requests for daily wages due to examination of documents and finding funds from the place to be given. At the request of Nadir from the Hemavend tribe in Rhodes, it was requested in the document dated October 16, 1902 (13 Rajab 1320) that the 100 money wages vacated by the deceased in the petition sent to the Council of State be given to one of his three sons. Although it was appropriate to give these daily wages; since it was not possible to assign these wages here, it was requested that a book be kept about which people and the amount of daily wages would be given, and this book should be transferred to the accounting¹⁰². It was stated that the situation was reported to the Eyalet of the Archipelago and that the amount of salary to be paid to Birecikli Deve Ahmet and İbrahim and his family in Akka was requested from the Beirut Province¹⁰³. In the document dated January 31, 1903 (2 Zilkade 1320) written to the Eyalet of the Archipelago it was requested, a local response to be found for the payment of 100 money from the provincial budget (*emval-i mahalliye*) to the daughters of Kerim Han and Mehmet Emin from the Hemavend Tribe in Rhodes. It was stated that the necessary transactions should be notified to the accounting if the allocation was found locally¹⁰⁴.

In the document written to the Eyalet of the Archipelago dated April 18, 1903 (20 Muharram 1321), an answer was given to the census dated March 19, 1903 (6 March 1319). In the aforementioned reply, it was reported to the accounting that it was considered appropriate to connect the 100 monetary annuities left over from the deceased daughter of Ahmed bin Saleh from Hemavend, an exile residing in Rhodes, to his other daughter Fatma¹⁰⁵.

The problem that occupied the state the most was that the members of the tribe could not take care of themselves and the children born to earn their livelihood. The rent of the places where the members of the tribe stayed was also an economic problem that the state had to provide. The state tried to cover these expenses from various sources like general budget (*emval-i umumiye*) and sanjak revenues, and rejected the petitions because there was no equivalent in the treasury for some individuals to receive daily wages.

6-The Issue of Fugitives and False Deportations

One of the measures taken by the Ottoman Empire against banditry tribes was settlement. Some tribes, who caused unrest in the region where they lived and were not wanted by the people, were exiled to distant places by the government as a precaution in order to ensure the security and to continue the trade and agriculture¹⁰⁶. The issue of settlement was not always a desired situation. When the bandit tribes were forced to settle, there were also times when they rebelled against this order. It was very difficult for some

102 BOA, DH.MKT. 596 – 16.

103 BOA, DH.MKT. 596 – 16-2.

104 BOA, DH.MKT. / 644 – 59-3.

105 BOA, DH.MKT. / 688 – 13.

106 Yusuf Halaçoğlu. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara:TTK ,2020,p.58.

Kurdish tribes, who led a nomadic life, to settle in a region, so they often fled from their place of residence. The capture of the fugitives and their return to their former places was also a problem that occupied the state. Some tribes, who continued their banditry in the areas where they were settled, were not wanted by the local people and complained to the government because they caused unrest and disorder. The government sent the bandit tribe to their old places or to different regions upon the complaints¹⁰⁷.

The Ottoman State would send the criminals, for which it was sentenced to exile, to regions far away from their places of residence. The aim was to prevent the exiles from fleeing to their former places. Generally, the islands, which were connected to the land only by sea, were preferred as places of exile. Such were the islands of the Eyalet of the Archipelago, where the Hemavend Tribe was exiled. Some households from the Hemavend Tribe were exiled to Rhodes years ago. Due to their good behavior in exile, some tribal members were forgiven and allowed to return to their homeland. The stragglers, on the other hand, wanted to be forgiven or given sufficient amount of money to earn their livelihood, like other tribe members who were forgiven due to their financial difficulties and climatic conditions¹⁰⁸.

We see that those who escaped were caught, and those who contributed to this work were also rewarded. The tradition of insignia, which is a symbol of the understanding of encouraging service to the state and ensuring loyalty, as well as emphasizing independence, started in the Ottoman Empire after the medals. Insignia, which were produced and distributed with great expenditures from the state budget, to be given to citizens and foreigners who were more magnificent than medals and even decorated with precious stones in state service, who showed loyalty to the state, self-sacrifice and usefulness, started to become widespread especially during the reign of Sultan Mahmud II (1808-1839). Different medals were given during the reign of Abdüllaziz and Abdülmecit¹⁰⁹. In the document dated 13 November 1892 (22 Rebiülahir 1310), about forty men and twenty women from the Hemavend tribe, who escaped from Kos to Bayındır Pier, took up arms and escaped, and the document describing the situation was sent to the Eyalet of the Archipelago. The rank of *Kapucubaşı*, held by Süleyman Ağa, a member of the Elmalı District Administrative Council, who did not allow these people to escape, was requested to be increased to the level of *Istabl-ı Amire*¹¹⁰. with the compass given by the personal registries directorate (*sicill-i ahval*)¹¹¹. In the document sent a month later, it was requested that those who fled from Kos should not be given any chance to do something. It was stated that Süleyman Ağa, Member of the Board of Directors of Elmalı District, also seized the property of the fugitives and provided the food and drink (supply) of these people. This person was awarded with rank of *Istabl-ı*

107 Yusuf Hallaçoğlu , *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân* ,p.37.

108 Fehminaz Çabuk , “Osmanlı Devleti'nin Eşkışyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Aldığı Tedbirler: Hemavend Aşireti Örneği (1880-1916)”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)* .Mart 2018 March 2018 Yıl 11, Sayı XXXIII,p.540.

109 İbrahim Artuk, “Madalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,Vol . 27, Ankara: TDV Yayınları, 2003,p.301-302.

110 Istabl-ı Âmire, the official name of Has Ahur, where horses belonging to the sultan and members of the palace were sheltered in the Ottoman Empire, is Istabl-ı Âmire. Özcan ,1999 :C. 19 , p.203-206.

111 BOA, DH.MKT. 2019 – 111.

Amire for the rank of *Kocabası* he had. In the documents sent to the Revenue Department (*Sicill-i Emval*) in Konya Province, the 5th rank Mecidiye medal was also requested for the honor of Hacı Süleyman, Member of the Board of Directors of Kaş, who served in the field of subsistence and settlement of the persons caught ¹¹².

In the document dated September 22, 1894 (21 Rebiülevvel 1312) written to Aydın Province and Eyalet of the Archipelago, it was stated that twenty-three members of the Hemavend tribe residing in the Castle in Chios had escaped and they had not been caught yet, they were asked to be investigated and caught ¹¹³. Three days later, in the document written by the Governor of Algeria-i Bahr-i Sefid Province to Hüdavendigâr, Aleppo, Diyarbakir and Mosul Provinces, according to the information obtained from the governorship of Chios and the Liva, it was understood that the Hemavendians, who escaped by hiding on the ferry, consisted of three men and children in total. Since they were likely to go to Sulaymaniyah, necessary information was asked about all the routes they would take. It was requested that care should be taken to catch the fugitives as soon as possible, that the teams that would follow up should continue their search from five branches and hurry. (BOA, BEO / 481 – 36074). Another escape event was occurred in Kos. In the document written to Konya Province dated 20 May 1894 (25 Zilkade 1312), the food and drinks of sixty Hemavend tribesmen who escaped from Kos and were captured at Temre(?) Pier were spent by the porter Kazım Efendi and Muhtar Meteor Yorgi for their food and drink. It was requested that the final account of the 800 kuruş paid off was given from the savings that would arise from the Crews, which is in the internal affairs of the province. Then it was stated that the fee should be paid from the Konya Province allocation ¹¹⁴. In addition, in other documents given by the *Mutasarrıf* of Teke, it was stated that the captured people stayed in Temre for sixteen days and were brought to Temre after they were caught ¹¹⁵.

In the document dated August 25, 1895 (4 Rebiülevvel 1313), a petition given by the women was sent upon the request of the Hemavend people who escaped to Tripoli, but wanted to go to their wives, who were taken to Kos Island. After the male population escaped, the women were left alone. This situation created uncertainty and disorder on the island, and it was stated that the names and nicknames (fame) of the tribe were requested from the Eyalet of the Archipelago in order to regulate the records ¹¹⁶.

While the state continued to resolve the unrest of the Hemavend tribe, some people from other tribes were exiled by mistake. In the document dated April 17, 1895 (21 Shawwal 1312), Mustafa bin Mehmed from the Kafrushi Tribe, who wanted them to be returned to their homeland because they were deported to Tripoli and Chios with the thought that they were from the Hemavend Tribe, was sent petition by his wife Hatile and his wife's uncle Resul. After this petition was sent, it was requested to correct the mistake made ¹¹⁷. In

112 BOA, DH.MKT. / 2028 – 79.

113 BOA, BEO / 480 – 35957.

114 BOA, DH.KKT,377-20.

115 BOA, DH.KKT,377-20-2.

116 BOA, DH.MKT.418 – 27.

117 BOA, BEO, 601 – 45062.

the document dated August 19, 1895 (27 Safer 1313), the opinion of the Mosul province was requested for the matters in the petition. Although the census written to the Mosul Province showed that the people were Ottoman citizens and Kafrushi with the notification made by the *Mutasarrıflık* of the Süleymaniye Sanjak, it was requested to ask the central administration about the situation in order to carry out the transactions¹¹⁸. We see that the state corrects the wrong practices after making the necessary investigations.

In the document dated July 4, 1895 (11 Muharrem 1313) written to the Province of Aleppo, some individuals from the Ayyubin Tribe, who were falsely exiled, stated that they were exiled by being mistaken for the Hemavend Tribe. It was stated that a telegraph letter written to Rhodes was sent to give an opinion on the treatment to be made about Abdünnebi and his friends from the Eyyubin Tribe, who demanded a daily wage because they were exiled from Aleppo to Rhodes and their needs¹¹⁹. Another exile from the same tribe was mentioned in the document dated 18 August 1895 (26 Safer 1313). Members of the Eyyubin Tribe reported that they were exiled to Rhodes under the suspicion of the Hemavend Tribe, although they did not have disloyalty to the state, which migrated to the Ottoman Empire from Iran and made a living by agriculture under the supervision of the gendarmerie in Aleppo and Mosul. It was requested to examine the complaint about the petition submitted to the grand vizierate by Hacı Süleyman Ağa, one of the representatives of the Eyyubin Tribe, who were not allowed to be sent to Mosul unless there was a state of necessity and need, and demanded that they be paid daily wages or extradited to Mosul¹²⁰.

We see that the exiled Hemavendians escape from time to time. We can follow from archive documents that there were women and children among those who escaped and even they were armed. The state made a great effort to prevent escapes, and unfortunately the people of Hamavend could not avoid being fugitives. Bringing back the escaped persons and providing accommodation, food and beverage and travel expenses in the places where they were caught also created an economic burden on the state. The capture of the fugitives was another problem that occupied the state, which caused problems to be brought back to their former places.

Conclusion

The Hemavends, a Kurdish tribe, were exiled from their original hometowns of Aleppo and Mosul because of their opposition to the state, and were brought to the Eyalet of the Archipelago. This tribe, whose total number is close to 200, was not very peaceful in the places they went. That's why they always wanted to go either to Adana Province or to places they felt closer to, such as Mosul and Aleppo. The state pardoned some of these exiles. This amnesty set an example for others, and other exiles also demanded amnesty from the state. The people of Hemavend, who made their living on daily wages tied to the state, fled from their places from time to time. In order to prevent this situation, the state settled the tribe in inner castles such as Chios and Lesbos. One of the most important

118 BOA, DH, MKT, 414-52.

119 BOA, DH, MKT. 392 – 79.

120 BOA, DH, MKT. 413 – 62.

problems reflected in the archive was that some of the families were fragmented due to their relatives in other provinces. In some cases, Hemavendlis were allowed to go to other provinces upon written petitions. Since the state wanted to keep this Kurdish tribe under control, it did not take kindly to the tribe members' request to go to other provinces other than the Eyalet of the Archipelago.

Within the population structure of the Eyalet of the Archipelago, the Hemavend Kurdish tribe was seen as a tough-tempered people that needed to be educated and as a problem in the demographic structure. One of the most important problems faced by the state while trying to keep the tribes under control was the economic burden of this work. The state tried to obtain the rents of the settled households, especially the daily wages paid to each of these individuals, from the economic resources in different sanjaks. While the state was not in favor of reuniting the separated families and relatives; it was preferred the way of increasing their daily wages only in order to compensate for the miserable state they were in. The devastation experienced by the people of Hemavend due to the policies implemented by the state caused the families to separate; The state tried to hinder the passage of tribe members from the Eyalet of the Archipelago to the Adana Province in order to prevent security and ensure peace.

In our article, it was written to seek the answer to the question of how the Hemavend tribe was active in the Eyalet of the Archipelago. The most important problem that stands out in our article, which we created by making use of the Ottoman archive of the Prime Ministry, is the gap created by the disconnection in families. While the exile policy of the state for justified reasons brought with it many troubles, the financial aspect of this business created an economic burden within the state and unfortunately caused the tribal members to become devastated.

REFEENCES

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA).

Babialı Evrak Odası BEO, 835 - 62554 BEO / 1198 – 89844, BEO / 481 – 36074 BEO / 1587 – 119013 BEO / 1418 – 106321, BEO / 143 – 10682 BEO / 480 – 35957 , BEO 1694 - 126989 BEO 287 - 21515 BEO 601 – 45062, BEO / 2391 - 179325

Dahiliye Nezareti (Mektubi), DH.MKT. / 2028 – 79, DH.MKT, 2425 - 20 DH.MKT. / 2494 – 72, DH.MKT. 2239 - 120 DH.MKT. 2329 - 38 DH.MKT. 2433 - 111 , DH.MKT. 316 – 15-, DH.MKT. 514 - 95 DH.MKT. 558 - 42 DH.MKT. 392 – 79 DH.MKT. 2453 - 135 DH.MKT. 2567 – 57, DH.MKT. 2077 - 22 DH.MKT. 2534 - 46 DH.MKT, 380-15 DH.MKT. / 2487 – 57 DH.MKT. / 408 – 59 DH.MKT. 413 - 62 DH.MKT. 308 - 45 DH,MKT, 414-52, DH.MKT. / 1661 – 92, DH.MKT. / 2037 – 39 DH.KKT, 377-20 DH.MKT. 418 - 27 DH.MKT. / 2048 – 118 DH.MKT. , 1109 - 27 DH.MKT. 312 - 10 DH.MKT. 2455 - 123 DH.MKT. / 1046 - 57 DH.MKT. 596 – 16 DH.MKT. / 644 – 59 DH.MKT. / 688 – 13, DH.MKT. 376 - 27 DH.MKT. 431 – 48 , DH.MKT. 2004 - 107 DH.MKT. 2019 - 111 DH.MKT. 2273 – 100, DH.MKT. 2284 - 3 DH.MKT. 2292 - 65 DH.MKT. 2442 – 120 DH.MKT. 2328 - 92 DH.MKT. / 2469 - 18, DH.MKT. / 2467 – 37 DH.MKT. / 2469 - 23, DH.MKT. / 2475 – 104 DH.MKT. 2476 – 107 DH.MKT. 2416 - 12

DH.MKT. / 2037 – 28 DH.MKT. / 415 – 50 DH.MKT. 1977 – 107, DH.MKT. / 536 - 51
DH.MKT. / 817 - 58

Dahiliye Nezareti (Şifre)DH.ŞFR. 260 - 73

Dahiliye Nezareti(Muamelat)DH.TMIK.M.. 196 - 25 DH.TMIK.M.. / 145 – 27,
DH.TMIK.M.. / 145 – 27

Şura-yı Devlet ŞD. 2707 – 739, ŞD. / 2352 – 17 ŞD. / 2365 – 5,ŞD. / 2365 – 1 ŞD. /
2353 – 16 ŞD. 2658 - 27

Yıldız Mütenevvi Y..MTV. 284 – 34

Yıldız Arşivi Y.A.RES., 130-92.

Annuals And Published Works

1312- 1318-1325 -1330. Musul Vilayeti Salnâmesi .Musul : Musul Vilayet Matbaası .

Artuk İbrahim. “Madalya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,Vol . 27,
Ankara: TDV Yayınları, 2003,p.301-302.

Aycan ,Azmi, Osmanlı’da Devlet-Aşiret İlişkileri: Hemvend Örneği (1876-1918)
,Yüksek Lisans Tezi , İstanbul ,2017.

Baykara Taşkaya , Arzu.”Osmanlı Hapishanelerine Bir Örnek: Rodos Hapishanesi
“Namı Diğer Zindan”. *Antik Çağdan Günümüze Tarih Yazıları*. Edit: Metin Kopar..
Ankara: İksad Yayınevi ,2020,p.67-103.

Brigadier-General Sir Percy Sykes *A History Of Persia*, Macmillan and co., Limited
st. Martin’s street, London,1921,Vol 1-2 .

Cuinet,Vital, ‘La Turquie D’asie Geogruphe Admınistrative Statistique Descriptive
Et Raisonnee De Chauve Province De L’asie Mineure ,Tome Deuxieme Ernest Leroux,
Editeur, ‘Paris,1891.

Çabuk ,Fehminaz . “Osmanlı Devleti’nin Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik
Aldığı Tedbirler: Hemavend Aşireti Örneği (1880-1916)”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*
Journal of History School (JOHS) ,Mart 2018 March 2018, Yıl 11, Vol : XXXIII,p. 519-
550.

Çabuk ,Fehminaz.II. *Abdülhamit Döneminde Osmanlı – İran İlişkilerinde Kürt
Aşiretleri Meselesi*.Ankara: İksad Yayınevi,2019.

Dağ, M. “Hemavend Aşireti’nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi”.
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 31/ 3, 2021,p.1333-1344.

Darkot ,Besim.”Midilli”, *İslam Ansiklopedisi* .Vol VIII:1993,p. 282-284.

Demirci,Süleyman- Çabuk, Fehminaz,” Hemavend Kürt Aşireti’nin Musul Vilâyeti
ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme
(1863-1916),*History Studies, Volume 7 Issue 3*. September 2015, p.39-59.

Emecen ,Feridun . “Limni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,Vol,27,
İstanbul:TDV Yayınları ,2003,p.190-192.

Halaçoğlu, Yusuf. “Aşiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Vol.4, İstanbul: 1991, , p.9.

Halaçoğlu, Yusuf .*XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara:TTK ,2020.

Jwaideh, Wadie,*The Kurdish National Movement : Its Origins And Development*,Syracuse, N.Y. , Syracuse University Press,2006.

Karagöz, Mehmet.“17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Elazığ-2006, Cilt: 16, Sayı: 2 . 2006,p.373-402.

Kershasp, P,*Studies In Ancient Persian History* ,London,Kegan -Paul, Trench, Trubner CO-Limited ,1905 .

Kramers J. H. –Darkot .Besim.”Limni”, İslam Ansiklopedisi. ,Vol 7.,Ankara :MEB Yayınları, 1955 ,p.60-61.

Marufoğlu, Sinan .*Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul: Eren Yayınevi,1998.

Muhammed Emin Zeki Beg.*Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak& Şükrü Aslan, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2022.

Orhonlu , Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*,İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

Orhonlu ,Cengiz,*Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü*,İstanbul, Eren Yayınları,1987.

Özcan, Abdülkadir. “İstabl”. *Türkîye Dîyanet Vakfı*, Vol.19 , İstanbul: TDV Yayınları, 1999,p.203-206.

Özcoşar, İbrahim .“Kürtler “, *Türkîye Dîyanet Vakfı*, EK-2:..Ankara: (gözden geçirilmiş 3. basım) ,TDV Yayınları ,2019,p.118-121.

Soane, E.B.,*To Mesopotamia And Kurdistan In Disguise* , London, John Murray, Albemarle Street, W, 1912.

Tekin, K. H. “Osmanlı Devleti'nde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecidi Nişanları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2014,28: p.393-411.

Uluç A.Vahap. “Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, Sayı 2,2010,p.35-52.

(Footnotes in Tables)

1 Kerime means daughter.

2 **Hemşire** means sister who feeds the same milk.

3 **Mutallaka** means divorced.

4 The word used here is refika.

Dr.

Huriye ŞEN

huriyesen18@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7032-624X>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 18/09/2022 23/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1176957>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kubilay Han'ın Ordusu Karşısında Shikken (Naip) Hojo Tokimune

Shikken Hojo Tokimune Against Khublai Khan's Army

Öz

Japonya, tarihinin ilk dönemlerinden itibaren klanlar arasındaki güç mücadelesinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Kimi klanlar imparatora yakın olmak için karşı karşıya gelirken kimi imparatorlar da klanlar arasındaki mücadeleyi tahta çıkmak için kullanmıştır. Bu anlamda Japonya tarihinin önemli dönüm noktalarından biri Minamoto ve Taira klanları arasındaki mücadelesi olmuştur. Minamoto klanının zaferiyle sonuçlanan bu mücadele imparatoru sembolik bir konuma getirip “shogunluk” makamını ortaya çıkarmasının yanı sıra yeni bir merkez olan Kamakura’da devletin yönetimini elinde bulunduran bir “Bakufu” hükümeti kurulmasında etkili olmuştur. Ancak Minamoto klanı liderinin ölümüyle birlikte küçük yaştaki oğlunun yerine geçmesi, eşinin ailesi olan Hojo klanını *shikken* yani *shogun vekili* olarak Kamakura yönetimini eline geçirmesini sağlamıştır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar iç meselelerle uğraşan Hojo yöneticileri 1268 yılına gelindiğinde tarihlerinin ilk yabancı saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır. Moğolların yarattığı ulusal kriz ile henüz 18 yaşında iken shikkenlik makamına gelen *Hojo Tokimune* mücadele etmiştir. Kamakura yönetiminin sekizinci shikkeni olan Tokimune, genç yaşına rağmen Moğol tehdidinde boyun eğmeden verdiği emirlerle askerlerini doğru bir şekilde yönlendiren yetenekli bir liderdi. Japonların kendilerine kutsiyet attıkları bu saldırılar ve başarısıyla adından söz ettiren Hojo Tokimune sadece tarihi çalışmalara değil aynı zamanda şiirlere, marşlara da konu olmuştur. Bu çalışmada Japon tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hojo Tokimune'nin hayatı, yöneticiliği ve Moğol saldırılarındaki tutumu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hojo Tokimune, Japonya, Hojo Klanı, Shikken, Kamakura.

ATIF: ŞEN Huriye, “Kubilay Han'ın Ordusu Karşısında Shikken (Naip) Hojo Tokimune”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8/4 (Aralık 2022), s. (983-995)

CITE: ŞEN Huriye, “Shikken Hojo Tokimune Against Khublai Khan's Army”, **Journal of History and Future**, 8/4 (December 2022), pp. (983-995)

Abstract

Japan was significantly affected by the power struggle between the clans from the earliest times of its history. While some clans fought to be close to the emperor, some emperors used the struggle between the clans to gain the throne. In this sense, one of the significant turning points in the history of Japan was the struggle between the Minamoto and Taira clans. This struggle, which resulted in the victory of the Minamoto clan, brought the emperor a symbolic position and revealed the “shogunate” position, as well as being influential in the establishment of a “Bakufu” government, which held the state’s administration in a new center Kamakura. However, with the death of the Minamoto clan leader, his young son’s succession enabled his wife’s family, the Hojo clan, to take over the Kamakura administration as the shikken, that is, the shogun’s regent.

Hojo rulers, who were dealing with domestic issues until the second half of the XIII. century, faced the first foreign attack in their history in 1268. Hojo Tokimune, who became shikken at 18, struggled with the national crisis created by the Mongols. The eight shikken of the Kamakura government, Tokimune was a talented leader who, despite his young age, guided his soldiers correctly by giving orders without succumbing to the Mongol threat. Hojo Tokimune, who made a name for himself with these attacks, which the Japanese ascribed holiness to them and success, has been the subject of not only historical research but also poems and marches. The study will give information about the life, management, and attitude of Hojo Tokimune, one of the significant figures of Japanese history, during the Mongol attacks.

Keywords: Hojo Tokimune, Japan, Hojo Clan, Shikken, Kamakura.

Giriş

Japonya tarihi, ismini yönetim merkezi kabul edilen bölge veya şehirlerden ya da İmparator adına vekil olarak karar verme yetkisini elinde tutan güçlü ailelerden aldığı dönemlerden oluşmuştur.¹ 1192 yılında Minamoto Yoritomo tarafından Kamakura’da feodal yönetimin kurulmasıyla Japonya yeni bir döneme girmiştir. Yeni bir merkez olan Kamakura’dan adını alan bu dönem ile birlikte başlayan sonrasında da yaklaşık 700 yıla yakın askeri sınıfın etkili olduğu feodalizm hüküm sürmüştür.² Japonya, tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tek bir devletten ziyade klanlardan oluşmaktaydı. Klanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesi Japonya’nın iç işlerinde oldukça etkiliydi. Özellikle XII. yüzyıla damgasını vuran *Minamoto ve Taira* klanı arasındaki mücadele Japonya’nın yönetimine köklü bir değişiklik getirmesi açısından önemliydi.³ Minamoto ve Taira klanı taht mücadelelerini engellemek için çoğu hanedan üyesinin toprak verilerek taşraya gönderilmesi sonucu oluşan iki klandı. Bu iki klan buldukları bölgede var olma mücadelesi gösterirken aynı zamanda “*Savaşçı aile*”, “*Samuray*” sınıfının ilk örneklerini oluşturmaktaydı.⁴

1 Milton W. Meyer, *Japonya Tarihi*, Çeviren. Lizet Decato, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.11.

2 Chitoshi Yanaga, “Source Materials in Japanese History: The Kamakura Period, 1192-1333”, *Journal of The American Oriental Society*, C. 59, S.1, Mart 1939, s.38.

3 Erdal Küçükyağın, *Samuraylar Çağı*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 16-27.

4 Erdal Küçükyağın, *Kılıcın Efendileri 1, Samuray*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 58-61; Stephen Turnbull, *Samurai: The World of The Warrior*, Osprey Yayınları, Great Britain, 2003, s.13.

Japonya orta çağında İmparator, elinde gücü olmayan, güçlü aileler tarafından tahta çıkarılıp indirilebilen çocuk yaşta kişiler olduğundan naipler tayin edilmiştir. Bu dönemde naiplik yapan aile *Fujiwaralardı*. Fujiwara ailesi siyasi gücü elinde bulundururken askeri görevlerin yerine getirilmesi için Minamoto ve Taira klanlarına ihtiyaç duymuştur.⁵ İki klan kendi bölgeleriyle ilgilenirken bir yandan da başkentte yaşanan sorunları çözüyorlardı. Bu görevler karşılığında yeni topraklar ve vergi ayrıcalıkları elde etmeleri askeri güçlerinin yönetimde söz sahibi olmalarında etkili olacağının farkına varmalarını sağlamıştır.

XII. yüzyılda İmparator Go Toba'nın tahttan feragat etmesiyle oğulları Go Shirakawa ve Sutoku arasından yaşanan taht mücadelesi Japonya'da tüm dengeleri değiştirmiştir. Sutoku taraftarları Minamoto klanının desteğini alırken Shirakawa taraftarları Taira klanını yanına çekmiştir. Mücadelenin Taira klanının lehine sonuçlanmasıyla Minamoto klanının yetkileri ve mülkleri alınmakla kalmamış, siyasi dengeler bozulup Fujiwara hâkimiyeti de olumsuz etkilenmiştir. Ancak Taira egemenliği uzun süreli olmamıştır. 1180 yılında Minamoto klanı lideri Minamoto Yoritomo harekete geçerek Japonya tarihini etkileyecek ve beş yıl sürecek iç savaşın fitilini ateşliyordu. Gempei Savaşı adı verilen iki klan arasında karada başlayan mücadele Tairaların Shikoku adasından gemilerle ayrılmasıyla deniz savaşına dönmüştür. Kanton Boğazı'nda yaşanan savaş 1185 yılında Minamoto Yoritomo'nun zaferiyle sonuçlanmıştır.⁶ Minamoto Yoritomo kendisini İmparatora "shogun" ilan ettirerek meşruluğunu sağlamış, başkentten farklı bir yerde, Kamakura'da "Bakufu" adı verilen "çadır hükümet" ya da "askeri hükümet" anlamına gelen⁷ ülkenin doğusunun büyük bir kısmında hâkimiyet sağladığı başkent Kyoto'ya hem bağlı hem tamamen bağımsız bir yönetim kurmuştur.⁸ İmparatorun varlığını sembolik bir konuma getiren yeni yönetim ile birlikte shogunluk kalıtsal hale getirilmiştir. Japonya'da artık bir anlamda çifte krallık sistemi mevcuttur.⁹

1192 yılında Minamoto Yoritomo'nun ölümü Japonya'da yeniden dengeleri değiştirmiştir. Yoritomo'nun oğullarının yaşlarının küçük olması nedeniyle Hojo klanından olan eşinin isteği üzerine Hojo klanının lideri olan Hojo Tokimasa shogunların vekili olmuştur. Shogunların erken ölümü Hojo klanının Kamakura yönetimini ele geçirmesini sağlamakla kalmamış Japonya'da artık Hojo klanının shogun vekilliğinin ardından shogunlar da sembolik bir konuma gelmiştir.¹⁰ Sembolik olanlar ve gerçek gücü elinde bulunduranlar olarak karmaşık bir yönetim mekanizması hâkimdi. Bu durum ülke içinde karışıklıklara sebep olmuş, Hojo klanının vekilliğini kabul etmeyenler ve inzivaya çekilen imparatorların tekrar yönetime gelme isteği isyanlar çıkarmıştır. Klanların iktidar mücadelesi Japonya'nın sıradan döngüsü haline geldiği ve Japonların bu kadar ayrıştığı dönemde birlik olmasını sağlayan, yaşadığı yabancı istilalarından ilki olan Moğol tehdidi döneme

5 W. Eberhard, *Uzakdoğu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 60-63.

6 George Sansom, *A History of Japan to 1334*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo, 1990, s. 289-305; Mikiso Hane, *Premodern Japan*, Westview Press, USA, 1991, S.61-64; Jeffrey P. Mass, "Kamakura Bakufu", *The Cambridge History of Japan*, s.3, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s.52-58.

7 Zukei Shuho ve Charlotte von Verschuer, "Japan's Foreign Relations 1200 to 1392 A.D: A Translation from "Zenrin Kokuhoki"", *Monumenta Nipponica*, S. 57/4, 2002, s.414; Masaki Tanaka, □□□□ (*Genko Monogatari- Moğol Efsanesi*), Seiu Shobo publishing, Tokyo, 1970, s.11.

8 Karl Friday, "They Were Soldiers Once The Early Samurai and The Imperial Court", *War and State Building in Medieval Japan*, Editör: John A. Freejohn and Frances McCall Resenbluth, Standford University Press, California, 2010, s.40.

9 W. G. Beasley, *The Japanese Experience*, Wiedenfeld&Nicolson, London, 1999, s. 82-83.

10 Beasley, a.g.e, s.81-82; Mitsuo Kure, *Samurai*, Tuttle Publishing, 2001, Tokyo, s.32; Tanaka, a.g.e, s.11.

damgasını vurmuştur.¹¹ Ulusal bir tehditle karşı karşıya kalan Japonya'nın yönetiminde bulunan kişi 18 yaşındaki *Shikken Hojo Tokimune* idi. Başarılı bir strateji izleyen Hojo Tokimune hava olaylarının da yardımıyla Moğol tehdidini bertaraf etmiştir.¹² Batılı araştırmacıların çalışmalarında genellikle bir isim vermek yerine genel bir ifadeyle “*Hojo yönetimi*” ya da “*Hojo yöneticileri*” olarak bahsedilmiştir. Ancak yönetim Hojo ailesinde olsa da yönetici/shikken olan kişi Hojo Tokimune'dir. Bu tarihi olay ve Hojo Tokimune sadece tarih araştırmacılarının dikkatini çekmemiş aynı zamanda şairlerin, ressamların eserlerine de konu olmuştur. Bu çalışmada Moğol-Japon savaşından ziyade Hojo Tokimune'nin hayatına, yöneticiliğine, Moğol tehdidine karşı sergilediği tutuma ve askerlerine verdiği emirlere dair bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Hojo Klanı

Minamoto Yoritomo'nun zorlu mücadeleler sonrasında kurduğu yönetim, imparatoru geri planda bırakan ve kalıtsal hale getirdiği shogunluk ölümünün ardından başarılı bir şekilde devam etmemiştir. Yoritomo'nun ölümünün ardından Kamakura'da yönetimi Hojo klanı ele almıştır. Taira kökenli olan Hojo klanının kurucusu *Taira-no-Sadamori*'dir. Klanın ismi yerleşim bölgesi olan Izu'daki Hojo'dan gelmektedir.¹³ Minamoto Yoritomo, *Hogen İsyanı*¹⁴ sonunda Minamoto klanının gücünün kırılmasının ardından doğu illerine sürgüne gönderilmiştir.¹⁵ Sürgün sırasında Yoritomo, Hojo klanın lideri Hojo Tokimasa'nın kızı *Hojo Masako* ile evlenmiştir. Hojo klanı Taira kökenli olmasına rağmen Yoritomo'ya misafirperver ve cömert davranmıştır. Evlilik yoluyla kurulan bağlar ile birlikte Yoritomo'nun seferleri ve Kamakura'daki yönetimi sırasında Hojolar sadık ve vazgeçilmez destekçiler olduğunu kanıtlamıştır.

Yoritomo'nun ölümünün ardından yerine oğlu Yoriie geçmiştir. Yaşı küçük olduğundan ve yetenekli olduğu düşünülmediğinden annesi Hojo Masako, babası Hojo Tokimasa'yı Kamakura yönetimi için görevlendirmiştir. Yoriie hastalanıp ölünce yerine geçen kardeşi Sanetomo döneminde de Hojo Tokimasa tüm gücü elinde bulunduruyordu. Shogun konumuna gelenler artık askeri görevler ile ilgilenmediklerinden Hojo klanı zamanın tüm askeri soyluları arasında en büyük güce sahip oluyordu. Hojo klanı Shogun ünvanı yerine vekil anlamına gelen “*Shikken*” ünvanını kullanmıştır.¹⁶ Kamakura dönemi boyunca Hojo klanından dokuz kişi yöneticilik yapmıştır. Bunlar Tokimasa, Yoshitoki, Yasutoki, Tsunetoki, Tokiyori, Tokimune, Sadatoki, Morotoki ve Takatoki'dir. Dokuz kişinin arasından Yasutoki, Tsunetoki, Tokiyori ve Tokimune en yeteneklileri ve kendilerini devlet işine adayanlar olmuştur.

Hojo Yasutoki, biri yasama ve yürütme diğeri ise yargı yetkilerine sahip iki konsey kurmuştur. Her ikisi de halkın isteklerini temsil etmiş ve Kamakura yönetim sistemine yenilik getirmiştir. “*Joie Shiki Moku*” olarak bilinen yargı yöntemiyle ilgili elli bir maddelik Joie yönetmeliğini çıkarmıştır.

-
- 11 Kenneth G. Henshall, *A History of Japan: From Stone Age to Superpower*, Palgrave Macmillan; New York, 2004, s.36; R.H.P. Mason ve J.G. Caiger, *A History of Japan*, Tuttle publishing, London, 1997, s.133-134.
- 12 Stephen Turnbull, *The Mongol Invasions of Japan 1274 and 1281*, Osprey publishing, Oxford, 2010, s.20.
- 13 K. Asakawa, *The History of Nations Japan v.7*, P.F. Collier&Son Publishers, New York, 2014, s. 70.
- 14 Hogen İsyanı; 1156 yılında tahta çıkacak imparator konusunda imparatorların taraftarları olarak Minamoto ve Taira klanları arasında yaşanan Taira klanının zaferiyle sonuçlanan mücadeledir. Detaylı bilgi için bkz. Erdal Küçükalyağın, *Samuraylar Çağı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.58.
- 15 Asakawa, a.g.e, s.57-58.
- 16 Asakawa, a.g.e, s.69-70.

Hojo Tsunetoki ise yasaları sadakatle uygulayan ve selefinin politikalarını yürüten bir yönetici olmuştur. *Hojo Tokiyori*, shikken olmadan önce yerel yönetimleri incelemek ve yetenekli kişileri seçerek onları ihtiyacı olduğunda göreve getirmek için tebdili kıyafet imparatorluğun her yerini dolaşmıştır. Bu durum yönetime geldiğinde başarılı olmasında etkili olmuştur. Shikken olduktan sonra Kamakura yönetimini, gereksiz memurları görevden alıp her bölüme yetenekli kişileri getirerek sağlamlaştırmıştır. Özellikle yargı işlerine büyük önem vermiştir. Sağlığını korumak için görevden erken ayrılmış, oğlu Tokimune henüz küçük olduğu için görevini akrabası Nagatoki'ye emanet etmiş; ancak özellikle karmaşık ve zor nitelikte herhangi bir ceza veya hukuk davası meydana geldiğinde askeri ve adli meseleleri kendi çözmüştür. Budizm'in Zen tarikatını destekleyen, Japon keşişler tarafından Çin'den getirilen mezhebin öğretilerine gençliğinden itibaren inanmıştır.¹⁷

Hojo klanının gücü elinde bulunduruyor olması kendilerine karşı herhangi bir karşıt sesle, girişimle karşılaşmadıkları anlamına gelmiyordu. Japonya'da başlangıçtan itibaren ortaya çıkan güç mücadeleleri Hojo iktidarı döneminde de gerçekleşmiştir. Özellikle emekli imparatorların yeniden yönetime gelmek istedikleri için destekçi toplamaları en büyük sorunlardan birini teşkil ediyordu. 1221 yılında gerçekleşen *Jokyu Savaşı* bu sorunun örneklerinden biriydi. Emekli İmparator Go-Toba'nın Bakufu'yu yenmek ve Hojo yönetimini devirmek için gerçekleştirdiği talihsiz bir girişimdir. Sürgüne gönderilen Go-Toba'nın girişimin başarıyla bastırılması Hojo ailesinin gücüne güç katmıştır.¹⁸

Hojo yönetimi sadece emekli olan imparatorların yarattığı sorunlarla uğraşmamış aynı zamanda shogun vekili olduğundan shogun seçimi ve görevi bırakan shogunların girişimleriyle de ilgilenmek durumunda kalmıştır. İmparator tarafından atama meşruiyet kazandırdığından imparatorun çocuk yaşta olanlardan seçilerek sembolik olarak varlığını sürdürmeye devam ettiği gibi shogun olacak kişiler de çocuk yaştakilerden seçilmeye başlanmıştır. Bu durum, 1244 yılında görevden alınan *Shogun Yoritsune'nin* yerine beş yaşındaki oğlunun tayin edilmesi shikken makamını ortadan kaldırmak için isyan girişiminde bulunmasına neden olmuştur. Bertaraf edilen bu girişim sonucunda önceden Fujiwara ailesi ya da asil bir aileden seçilen shogun, doğrudan imparator ailesinden seçilen bir prens olmuştur. Böylece imparatorluk ve shogunluk makamları arasında birlik tesis edilmiştir.¹⁹

Hojo yönetimi iç işlerinde birçok problemle ilgilenirken döneme damgasını vuran iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlar Moğolların 1274 ve 1281 yıllarında gerçekleştirdiği istila girişimleriydi. *Shikken Hojo Tokimune'nin* başarılı bir şekilde üstesinden geldiği, ulusal düzeyde, iktidarının gücünü arttırmasına yardımcı olan ciddi bir tehditti. Diplomatik ilişkilerin başlangıcı ve sonrasında yaklaşık 30 yıl boyunca yaşanabilecek herhangi bir iç meseleyi geçersiz kılan olağanüstü bir hal yaratılmıştır. Başarılı bir sonuç elde edilmesine rağmen yaşanan süreç ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Bu durum Kamakura yönetiminin yıkılma sürecinin zeminini hazırlamıştır.²⁰

17 Nakaba Yamada, *Ghenko: The Mongol Invasions of Japan*, Smith, Elder&Co, London, 1916, s.248-251.

18 John Brownlee, "Crisis as Reinforcement of The Imperial Institution, The Case of The Jokyu Incident, 1221", *Monument Nipponica*, C. 30, S.2, 1975, s.195; Jeffrey P. Mass, *Lordship and Inheritance in Early-Medieval Japan, A Study of The Kamakura Soryo System*, Stanford University Press, Stanford-California, 1989, s.54; John Brownlee, "The Shokyu War and The Political Rise of The Warriors", *Monumenta Nipponica*, C.24, S.1/2, 1969, s. 71-73.

19 Eberhard, a.g.e, s. 86-90.

20 Henshall, a.g.e, s. 36-38.

Hojo Tokimune'nin ölümünden sonra yerine oğlu Sadatoki, sonrasında ise Morotoki ve Takatoki geçmiştir. Ancak onların naipliği döneminde Hojo klanının otoritesi azalmaya başlamıştır.²¹ Savaşın olumsuz etkilerinin yanı sıra yaşanan iktidar mücadeleleri Kamakura yönetiminin sonunu hazırlamış ve 1333 yılında tamamen yıkılmıştır.²²

Hojo Tokimune'nin Hayatı

Kamakura Bakufu'nun beşinci shikkeni olan *Hojo Tokiyori*'nin altı erkek bir kız olmak üzere yedi çocuğu vardır. Oğulları *Tokisuke*, *Tokimune*, *Munemasa*, *Munetoki*, *Masayori*, *Muneyori*'ydi. Tokiyori'nin Hojo ailesinin lideri olarak halef seçtiği kişi ikinci oğlu Tokimune olmuştur.²³ Babası Hojo Tokiyori, annesi Hojo Shigetoki'nin²⁴ kızı Kasaidono olan Hojo Tokimune 1201 yılında dünyaya gelmiştir.²⁵ Çocukluk yaşlarından itibaren askeri eğitim alan Tokimune'nin yedi yaşında iken Shogunluk merkezinde *Shogun Prens Munetaka*'nın yönetiminde genpuku töreni yapılmış, Prens Munetaka'nın adının bir karakteri olan “宗” vermesinin ardından *Tokimune* olarak çağrılmış, ayrıca takma ad olarak Sagami Taro'yu kullanmıştır.

1260 yılına gelindiğinde “Kozamuraidokoro” da görevlendirilmiştir. Kamakura döneminde kurulan bir kurum olan Kozamuraidokoro, gokenin denilen vassalların gece görevlerini yönetmenin yanı sıra shogunun güvenliğini de denetliyordu. Bu görev Hojo Tokimune'ye gelecekte yönetimde yardımcı olacak deneyimler kazanmasına imkan sağlamıştır. Hojo Tokimune henüz 11 yaşında iken Adachi Yoshikage'nin kızı Kakusanni ile evlendirilmiştir.²⁶ 1263 yılında Hojo Tokiyori ölünce, kendisinden üç yaş büyük abisi Tokisuke olmasına rağmen Tokimune babasının varisi olarak Hojo klanının başına geçmiştir. Bunun akabinde Hojo Tokimune, Bakufu yönetiminin ikinci önemli statüsü olan *Rensho* olarak göreve başlamıştır. *Rensho*; Shikken ile birlikte Bakufu'nun resmi evraklarında imzası bulunan shikken yardımcısıydı. *Rensho* olarak görevlendirilmesiyle Tokimune, Bakufu yönetimiyle tanışıyordu. Bu sırada *Shogun Prens Munetaka* görevden alınmıştır. Prens Munetaka'nın Hojo ailesini ve shogunluk yönetimini yıkmaya yönelik planlar yaptığı haberi alınmış, *Shikken Hojo Masamura*, *Rensho Hojo Tokimune*, *Hojo Sanetoki*, ve *Adachi Yasumori* bir araya gelerek bir toplantı yapmıştır. Hojo ailesinin gücünü arttırmak ve istikrar sağlamak için 14 yıldır görev yapan 25 yaşındaki *Shogun Prens Munetaka* toplantıda alınan kararla shogunluk görevinden azledilmiş, yerine 3 yaşındaki oğlu *Prens Koreyasu* getirilmiştir.²⁷

Japonya'da Kamakura döneminin yaşandığı sırada Orta Asya'da Moğol İmparatorluğu yükseliyordu. XIII. yüzyılın son yarısına gelindiğinde ise Çin'in kuzeyinde Cengiz Han'ın torunu Kubilay yönetimini tesis etmiş ve Japonlar için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Hojo Tokimune'nin

21 Asakawa, a.g.e, s.77.

22 Shigeo Hosokawa, 鎌倉幕府の滅亡(*Kamakura Bakufu no Metsubou- Kamakura Bakufu'nun Yıkılışı*), Yoshikawa Publishing, Japan, 2011, s.156.

23 Ōmachi Keigetsu, 鎌倉武士 (*Kamakura Bushi, Kamakura Savaşçıları*), Kogakukan Book Store, 1909, s.265.

24 Hojo Shigetoki Kamakura döneminde Hojo klanına mensup samuraylardandır.

25 吾妻鏡 v.13 (Azuma Kagami-Modern Japanese Translation) Editör. Gomi Fumihiko, Hongou Kazutou, Yoshikawa Hanbune Publishing, Tokyo, 2007, s.69-70.

26 Ogawa Yataro, 元寇と北条時宗 (*Ghenko to Hōjō Tokimune- Moğol istilas ve Hōjō Tokimune*), Unebi Shobo, Tokyo, 1941, s.71.

27 Hosokawa, a.g.e, s. 45-46; Shiki Takashige, 元と高麗の侵攻 (*Gen to korai no shinkou-Moğol ve Kore'nin istilas*), Daido Printing e-bunken, Tokyo, 2015.

hayatında ve Japonya tarihinde büyük öneme sahip olan ilki 1274 yılında ikincisi 1281 yılında gerçekleştirilen Moğolların Japonya'ya istila girişimleri yaşanıyordu.²⁸ Kubilay'ın elçilerinin Japonya'ya geldiği sırada Hojo Tokimune rensho, Shikken ise Hojo Masamura idi. 1268 yılında shikken ve rensho değişikliği yapılmış, Hojo Tokimune on sekiz yaşında shikken olurken Hojo Masamura rensho görevine getirilmiştir.²⁹

Yaşadığı dönemin olayları adından söz ettirmesinde etkili olsa da Hojo Tokimune donanımlı biriydi. Babası Hojo Tokiyori'nin siyasi yeteneğini alan Tokimune, küçük yaştan itibaren aldığı görevlerle bilhassa rensho görevinde yönetim tecrübesi kazanmıştır. Tecrübeleri ve yeteneği sayesinde hızlı harekete geçen, problemler karşısında soğukkanlı kalabilen bir yönetici olmuştur. Muhakeme gücünün yanı sıra kararlı bir şekilde adım atan, askerlik faaliyetlerini en iyi şekilde yerine getiren Kamakura samuraylarından biridir. Yönetici ve asker Tokimune'nin yanı sıra klasik kitapları okuyan, edebiyata ilgi duyan³⁰ ve babası gibi Zen Budizmi'nin öğretilerini hayat düsturu haline getirmiş bir Tokimune de vardı.³¹

Hojo Tokimune genç yaşına rağmen başarılı bir yönetim sergilemiştir. Ailesine ve yönetimine karşı çıkan olumsuzlukları ortadan kaldırarak güç ve istikrar sağlamış, Japon tarihinin önemli olaylarından birine yönetici olarak şahitlik etmiş, aldığı kararlar ve verdiği emirlerle ulusal tehdidi bertaraf etmiş; ancak savaşın ekonomik olarak olumsuz etkilerini yok edememiştir. Yine çok genç yaşta henüz otuz dördünde vefat etmiştir.³²

Hojo Tokimune ve Moğol İstilas

Japonya, Çin'in güneyinde bulunan Song Hanedanı'nın en büyük ticaret ortaklarından biriydi.³³ Çin'in kuzeyine hâkim olan Kubilay Han ataları gibi Song Hanedanı'nı ele geçirmek için harekete geçtiğinde Song Hanedanı'nın ticaret ortakları ile bağlantısını keserek ekonomik olarak sıkıntıya düşürmek istemiştir. Bunun için Japonya'ya Korelilerden oluşan bir elçilik heyetiyle birlikte kendisine tabi olunmasını istediği bir mektup göndermiştir. Ne var ki Kubilay'ın gönderdiği mektuptaki "Japon kralı" ve "küçük ülke" ifadelerinin Japonlar tarafından hakaret olarak algılanması elçilerin cevapsız kalmasına neden olmuştur.³⁴ Japonların Kubilay'ın elçilik girişimlerini cevapsız bırakması Kubilay'ın savaş hazırlıklarına başlamasına neden olmuştur. Yaklaşan tehdidin farkına varan Hojo Tokimune manevi rehberi, akıl hocası olan Zen rahibi Sogen Mugaku'nun yanına gitmiştir. Tokimune "Hayatımın en büyük olayı sonunda burada" dediği zaman Hocası "Bununla

-
- 28 Shoji Kawazoe, 蒙古襲来研究史論(Moko Shurai Kenkyu Shiron, Moğol İstilas Araştırmaları Tarihi), Yuzankaku Publishing, Tokyo, 1977, s.15-16.
- 29 Sato Kazuhiko, Sakae Taniguchi, 吾妻鏡事典(Azuma Kagami Jiten-Azuma Kagami Sözlüğü), Tokyoshuppan Publishing, Tokyo, 2017, s.157-158; Yataro, a.g.e, s.30; Hosokawa, a.g.e, s. 45-48; Takashige, a.g.e, s.11-13.
- 30 Masatoshi Kitaoka, 蒙古襲来の真実 (Mouko Shurai no Shinjitsu-Moğol İstilasının Gerçekleri), V2 Solution Books, Japan,2017, s. 26.
- 31 Daizen Victoria, "Japanese Corporate Zen", *Bulletin of Concerned Asian Studies*, 12/1, DOI:10.1080/14672715.1980.10405563, s. 62.
- 32 Uko Washio, 元寇:英雄時宗 (Ghenko: Eiyuu Tokimune- Moğol İstilas ve Kahraman Tokimune), Futaba Shoin, Tokyo, 1943
- 33 Andrew Cobbing, *Kyushu Gateway to Japan*, Global Orienting, Folkenstone, 2009, s.95-96.
- 34 Kenneth W. Chase, "Mongol Intentions Towards Japan in 1266: Evidence from A Mongol Letter to The Sung", s.15, <https://chinajapan.org/articles/09.2/09.2chase13-23.pdf>, (05.10.2020); Shuho& Verschuer, a.g.m, s.428.

nasıl yüzleşeceksin?” diye sordu. Tokimune sanki düşmanlarını korkutuyormuş gibi “Katsu” diye bağırarak cevap vermiştir. Bu cesaret gösterisinden memnun olan Hocası, Tokimune’nin cevabını onayladığını şu sözlerle belirtti. “Gerçekten bir askerin çocuğu aslan gibi kükrer” . Bu sözler Tokimune için düşmanıyla mücadele edecek manevi gücü, cesareti vermiştir.³⁵

Yaklaşan Moğol tehdidi karşısında Hojo Tokimune hemen hazırlıklara başlamış, öncelikle kıyı savunmasını güçlendirmek için bir hareket emri vermiştir. Bu emir “*Moğolların saldıracağı haberini aldık. Bu nedenle bütün vassallar(gokenin) Chinzei(Kyushu)’e gönderilmelidir. Hemen Higo şehrindeki yerlerinize gidin ve askeri yöneticilerinizi dinleyin. Yabancılara karşı savunma gerçekleştirerek topraklarınızı haydutlardan koruyun.*” şeklindeydi.³⁶ Bu emir klanlar arası rekabetin bir kenara bırakılıp ülke çıkarları için ortak hareket edildiğinin örneklerinden biridir.

Moğollar 1274 yılında başladıkları Japonya seferinde ilk olarak Tsushima ve İki adalarını ele geçirmişler, zaferle Japon ana karasına doğru ilerlemişlerdir. Adım adım yaklaşan Moğol tehdidi karşısında Hojo Tokimune, topyekun bir savunma gerçekleştirebilmek için bölgede bulunan halkı da dâhil etmek istemiştir. Bunun için Bungo ve Chikugo şehirlerinin askeri yöneticisi olan Otomo Yoriyasu’ya “ *Moğollar Tsushima ve İki Adalarına saldırdıkları için kuvvetler sevk ediliyor. Eğer Kyushu’da sivil halk bile askerlik hizmeti yaparsa ödüllendirilecektir. Bildiriniz.*” ifadelerinin yer aldığı emir gönderilmiştir.³⁷ Moğolların Kyushu’da karaya çıkmasından ve iç bölgelere ilerlemesinden endişe eden Tokimune, kuvvetleri bu doğrultuda hareket ettirmiştir. Ancak Japonlar Moğolların karaya çıkmasını ve iç bölgelere ilerlemesine engel olamamıştır. Moğolların bu ilerleyişi komutanlarından birinin vurulması, kıyıdan uzaklaştıkça yaşanan ikmal sıkıntısı ve Japon direnişi sonucunda çok sayıda kayıplar verilmesi gibi nedenlerle durmuştur. Geri çekilip gemilere binen Moğol birlikleri şiddetli fırtına ve yağmurun etkisiyle ağır bir yenilgi yaşamıştır.³⁸

Hojo Tokimune, Kubilay’ın yenilgiye rağmen vazgeçmeyeceğini, Moğolların tekrar Japonya’ya geleceğini biliyordu. Moğollardan gelebilecek ikinci saldırı için zaman kaybetmeden hazırlıklara başlamıştır. 1274 saldırısı öncesinde ısrarla gönderilen elçilik heyetlerinin tavrı, Kubilay’ın mektubundaki küçük görücü ifadeler Japon yönetimini kızdırmış olsa da elçilerin ülkelerine dönmelerine izin verilmişti. 1281 yılında gerçekleşecek ikinci saldırı öncesi de Kubilay yeniden elçi heyeti göndererek diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak Hojo Tokimune ilk saldırı henüz bitmişken Moğolların göndereceği elçilik heyetinin bu defa öldürülmeleri emrini vermiştir. Nazır Du Shizhong liderliğinde Japonya’ya gelen beş kişilik elçilik heyeti emir doğrultusunda öldürülmüştür. O sıralarda Güney Song Hanedanı’nı ele geçirmeye çalışan Kubilay’ın elçilerin öldürüldüğünden haberi olmadığından Güney Song’u ele geçirmesinin ardından Japonya’ya yeniden elçilik heyeti göndermiş, ancak elçiler yine öldürülmüştür.³⁹ Elçilerin

35 Daisetz T. Suzuki, *Zen and Japanese Culture, Bollingen Series LXIV*, Bollingen Paperback Printing, New York, 1973, s.66.

36 *Kamakura Ibun cilt 14, belge 10873(13.9.1271)’den aktaran Thomas Conlan, In Little Need of Divine Intervention, Takezaki Suenaga’s Scrolls of The Mongol Invasions*, East Asia Program Cornell University Ithaca, New York, 2001, s.202; Sansom, a.g.e, s.440-441; Paul K. Davis, *100 Decisive Battles From Ancient Times to The Present*, Oxford University Press, New York, 2001, s.146.

37 *Kamakura Ibun cilt 15, belge 11742’den aktaran Conlan, a.g.e, s. 204.*

38 Randal James Sasaki, *The Origin of The Lost Fleet of The Mongol Empire*, Texas A&M University Press, USA, 2015, s. 26-27; Turnbull, *Mongol Invasion*, s. 49; Morris Rossabi, *Kubilay Han*, Çeviren. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.100.

39 Kazutake Kobayashi, *元寇と南北朝の動乱(Genko to Nanbokuchou no Douran-Moğol İstilas ve Kuzey-*

öldürülmesi Moğollara karşı alenen savaş ilanı demek oluyordu.

Hojo Tokimune bir yandan ikinci saldırı için hazırlık yaparken bir yandan da ilk saldırıyla ilgili değerlendirmede bulunup var olan eksiklikleri, yanlışlıkları düzeltmek için emirler veriyordu. Bilhassa savaş sırasında görevini ihmal edenler hakkında Otomo Yoriyasu'ya gönderilen emir Moğollarla mücadelenin ne kadar ciddiye alındığını göstermekteydi. Tokimune'nin gönderdiği emir; *"Geçen yıl yabancılar ülkemize saldırdığında birçok adam savaş meydanında karşı karşıya gelmiş, ancak saldırmadıkları ya da sınırlarını korumak için ilerlemedikleri dikkatimizi çekti. Bu durum kötü hizmet için ceza verilmesi gerektiğini gösteriyor. Bundan böyle görevini yapmayanlar usulüne uygun bir şekilde not alınıp cezalandırılacaktır."* şeklindekiydi.⁴⁰ Tokimune'nin görevini yerine getirmeyenlerin yaratabileceği savunma açığından Moğolların yararlanmasını engellemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ulusal tehdiye karşı temkinli ve üst düzey dikkatle hareket eden Tokimune, karışıklığı önlemek ve hızlı hareket edebilmek için Kyushu'da akrabası Hojo Sanemasa'nın liderliğinde Orta ve Güney Japonya'daki askerleri bir araya topladığı askeri amaçlı özel bir merkez kurmuştur. Ana adanın yanı sıra diğer bölgelerin kuvvetlerini de Moğolların çıkarma yapabilecekleri Kyushu'nun Hakata bölgesine kaydırmıştır. Japon ana karasına kuzeyden açılan stratejik önem taşıyan bir kapı olan Tsuruga'ya asker göndermiştir. Ayrıca İmparatoru korumak için de Kyoto'ya asker sevk etmiştir.⁴¹ Kamakura yönetiminin en önemli tedbiri Ghenko Borui denilen İmazu'dan Kashii'ya kadar kıyı boyunca inşa edilen yaklaşık on altı km olan taş duvardır. Moğolların kıyıya çıkmasını zorlaştırmakla kalmamış iç kesimlere ilerlemesini engelleyen bu tedbir savaşın seyrini değiştiren etkenlerden biri olmuştur.⁴²

Kubilay'ın 1281 yılındaki Japonya'ya ikinci istila girişimi Song Hanedanı'nı ele geçirmesiyle asker sayısını ve gemi sayısını artırmasına ve iki farklı koldan saldırmasına rağmen yaşanan aksilikler ve tayfun nedeniyle yine başarısız olmuştur.⁴³ İki saldırı girişiminin de kötü hava koşulları nedeniyle başarısız olması Japonların kendilerine kutsiyet atfetmelerine neden olmuştur. Öyle ki Japonya'nın tarihi kayıtlarında; *"..... Bir tayfun yabancıların gemilerinin çoğunu batırmış..... Bu olay eşi görülmemiş bir ilahi desteği ortaya koyuyor. Bu olay bir tesadüf değildir. Tanrı'nın desteği kesilmemiştir. Herkes Tanrılara ve Budalara daha istekli bir biçimde dua etmelidir."* şeklinde yer almaktadır.⁴⁴

Kamakura yönetimi Moğolların karşısında fırtınanın da yardımıyla galibiyet elde etmiş olsa da sonrasında uzun süre varlık gösterememiştir. Japonya Moğol istilasından kurtulmuş ama savaşın neden olduğu ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bir savaşın ekonomik etkisi beklenen bir sonuçtu ancak Kamakura yönetiminin savaş sırasında mücadele edenlere verilecek

Güney Hanlıklarındaki Karışıklık, Yoshikawa Publishing, Tokyo, 2009, s.36-38

40 *Kamakura* ibun cilt 16, belge 11972(7.17.1275)'den aktaran Conlan, a.g.e, s.207.

41 Yamada, a.g.e, s.173-176.

42 Shoji Kawazoe, *元寇防塁編年史料(Genkoborui Hennen Shiryou- Genko Borui Tarihi Belgeleri)*, FukuokaKyouikuiinkai pub., Fukuoka, 1971, s.73-116.

43 Lo Jung Pang, *China as A Sea Power, 1127-1368: A Preliminary Survey of The Maritime Expansions and Naval Exploits of The Chinese People During The Southern Song and Yuan Period*, Hong-Kong University Press, Singapore, 2012, s.273-275.

44 勤仲記 (*Kanchuki*), cilt 1, Kadenokoji(Fujiwara) Kanenaka'nın Açıklaması 1281, Japon Tarihi Koleksiyonu, 1917, s.140.

olan ödüllerin savaşanlara değil de tapınaklara, rahiplere vermesi beklenmeyen bir gelişmeydi. Kamakura yönetiminin yarattığı bu haksızlığa Tokimune'nin ölümü sonrasında yaşanan taht mücadeleleri de eklenince yönetim güç kaybetmekle kalmamış 1333 yılında yıkılmıştır.⁴⁵

1274 ve 1281 yıllarında gerçekleşen bu iki istila girişimi her iki taraf için de önemli sonuçlar, etkiler doğurmuştur. Moğolların doğu sınırını belirlerken Japonların kendilerini kutsal bir millet olarak düşünmelerini, birbirleriyle mücadele ederken birlikte millet olarak hareket edebildiklerini görmelerini sağlamıştır.⁴⁶ Önemli tarihi olay olmasına rağmen Moğolların bu girişimlerinden bahsetmek Japonya'da yasaklanmış, Japonya yaklaşık 200 yıl sürecek kapalılık dönemine girmiştir. Meiji dönemiyle birlikte Japonya dış dünyaya kapılarını açmakla kalmamış, ulus fikri, özgün Japon kimliği gibi kavramları, değerleri aşılacak ve güçlendirmek için önemli tarihi olayları yeniden gündeme getirmiştir. Böylece Moğolların Japonya'yı istila girişimlerinden bahsetme yasağı kalkmış⁴⁷, tarihçiler, edebiyatçılar, şairler eserlerinde kullanmıştır. Edo dönemi tarihçisi ve şairlerinden biri olan Rai Sanyo⁴⁸ *蒙古来 (Moğollar Geliyor)* adlı Moğolların Japonya'yı istila girişimlerini konu alan şiiri kaleme almıştır. Şiirde “相模太郎膽如甕” dizelerinde Hojo Tokimune'den “Sagami Taro son derece cesurdu” şeklinde takma adıyla bahsetmektedir. Hojo Tokimune'nin Japon toprakların ayak basan her Moğol'un tereddüt edilmeden öldürülmesine dair verdiği emir “直前斫賊不許顧” dizelerinde “düşmanı öldürüp geri dönmelerine izin verilmemesi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “蒙古來 吾不怖, 吾怖關東令如山” dizelerinde “Moğollar geldi ama ben korkmadım, Benim korktuğum Kamakura Bakufu'nun sarsılmaz otoritesiydi” diyerek Kamakura yönetiminin ve Hojo Tokimune'nin Moğollara karşı göstermiş olduğu dik duruş ve kararlılık anlatılmaktadır. ⁴⁹ Ayrıca 1892 yılında Kenshi Nagai tarafından kaleme alınan “蒙古の歌” “Moğol İstilas Şarkısı”nın sözlerinde de “Onların semaları altında durmayacağız” ifadeleri Moğol tehdidine karşı sergilenen boyun eğmez tutumu göstermektedir.⁵⁰

Sonuç

Moğolların Japonya'yı istila girişimleri yalnızca ülkelerin tarihini etkilememiş, kişilerin de hayatlarını önemli ölçüde etkileyerek tarihte adından söz ettirme başarısı elde etmelerine yardımcı olmuştur. Hojo Tokimune'nin hayatını çok genç yaşta değiştirmiştir. Moğol tehdidinin ortaya çıkması Tokimune'nin Shikken olmasını, yönetime gelişini hızlandırmıştır. Hojo Tokimune ülkenin içinde bulunduğu durumların -klanlar arası mücadelelerin varlığı, ikili yönetimin hâkim olması- Moğol tehdidi karşısında olumsuz bir hal almasına izin vermemiştir.

-
- 45 Joseph M. Kitagawa, “Some Reflections on Japanese Religion and Its Relationship to The Imperial System”, *Japanese Journal of Religious Studies*, C.7, s.2/3, 1990, s.148; Eberhard, a.g.e, s.99; Küçükyağın, Samuraylar Çağı, s.98.
- 46 Huriye Şen, Kubilay Döneminde Moğol-Japon İlişkileri, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019, s.142.
- 47 James Delgado, *Kubilay Han'ın Kayıp Donanması*, Çeviren Merve Tosun, Tarih&Kuram Yayınevi, İstanbul, 2017, s.127-130.
- 48 *Sources of Japanese Tradition 1600 to 2000*, Derleyen WM. Theodore De Bary, Carol Gluck, Arthur E. Tiedeman, Columbia University Press, New York, 2005, s.575-576.
- 49 Rai Sanyo, “蒙古来”, *愛国詩文二千六百年 (Patriotic Poetry 2600 Years)*, Editör Yoshijiro Takasu, Bokukaku Publishing, 1942, s.173.
- 50 Delgado, a.g.e, s.28.

Hojo Tokimune henüz on sekiz yaşında shikken olur olmaz yüzyıla damgasını vurmuş dünyayı titreten bir millet ile karşı karşıya kalmıştır. Genç olmasına rağmen Japonya'ya gelen Moğol elçilerinin öldürülmesi emriyle cesaretini ortaya koymuş, Moğollara boyun eğilmeyeceğinin, tabi olunmayacağına kararlılığını göstermiştir. Bu cesaret ve dik duruşu şairlerin dikkatini çekerek şiirlerin dizelerinde yer almıştır. Tokimune, ulus olarak birlik tesis edememiş olsalar da, tüm ülke top yekün bir mücadele içinde olacak şekilde askeri kuvvetleri Kyushu'ya hareket ettirerek bir savunma oluşturmuştur. Böylece Japonya'da var olan klanlar arası mücadele yerini ülke çıkarları için birlikte hareket etmeye bırakmıştır. Japonlar birlik olmanın, millet olmanın önemini anlamaya başlamıştır. Tokimune, ödüllendirme usulüyle sadece askerleri teşvik etmemiş aynı zamandan halkı da mücadeleye dâhil ederek yetenekli bir yönetici olduğunu göstermiştir. Ancak ödüllerin dağıtılması hususundaki hatalar Kamakura yönetimini olumsuz etkilemiştir.

Babası Hojo Tokiyori gibi askeri anlamda yetenekli olan Hojo Tokimune böylesine ciddi bir tehdit karşısında bilfiil savaş meydanına inip silahlı mücadeleye dâhil olmamıştır. İmparatorları sadece dini görevlerini yerine getiren, dua eden temsili bir konuma getiren bir yönetim anlayışında shikken olan Hojo Tokimune'nin saldırılar öncesinde Zen rahibiyle görüşmesi, saldırılar sırasında ise savaş meydanlarına gitmemesi önemli gelişmelerdir. Ne var ki Hojo Tokimune kararlı tavrı, dik duruşu, akıllıca emirleriyle tarihe adını yazdırmıştır.

KAYNAKÇA

Asakawa, K., *The History of Nations Japan v.7*, P.F. Collier&Son Publishers, New York, 2014.

Beasley, W. G., *The Japanese Experience*, Wiedenfeld&Nicolson, London, 1999.

Brownlee, John, "Crisis as Reinforcement of The Imperial Institution, The Case of The Jokyu Incident, 1221", *Monument Nipponica*, C. 30, S.2, 1975, ss.193-201.

Brownlee, John, "The Shokyu War and The Political Rise of The Warriors", *Monumenta Nipponica*, C.24, S.1/2, 1969, ss.59-77.

Chase, Kenneth W., "Mongol Intentions Towards Japan in 1266: Evidence from A Mongol Letter to The Sung", <https://chinajapan.org/articles/09.2/09.2chase13-23.pdf>, (05.10.2020).

Cobbing, Andrew, *Kyushu Gateway to Japan*, Global Orienting, Folkenstone, 2009.

Conlan, Thomas, *In Little Need of Divine Intervention, Takezaki Suenaga's Scrolls of The Mongol Invasions*, East Asia Program Cornell University Ithaca, New York, 2001.

Davis, Paul K., *100 Decisive Battles From Ancient Times to The Present*, Oxford University Press, New York, 2001.

Delgado, James, *Kubilay Han'ın Kayıp Donanması*, Çeviren Merve Tosun, Tarih&Kuram Yayınevi, İstanbul, 2017.

Eberhard, W., *Uzakdoğu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Friday, Karl, "They Were Soldiers Once The Early Samurai and The Imperial Court", *War and State Building in Medieval Japan*, Editör: John A. Freejohn and Frances McCall Resenbluth, Stanford University Press, California, 2010.

- Hane, Mikiso, *Premodern Japan*, Westview Press, USA, 1991.
- Henshall, Kenneth G., *A History of Japan: From Stone Age to Superpower*, Palgrave Macmillan; New York, 2004.
- Hosokawa, Shigeo, 鎌倉幕府の滅亡(*Kamakura Bakufu no Metsubou- Kamakura Bakufu'nun Yıkılışı*), Yoshikawa Publishing, Japan, 2011.
- Kazuhiko, Sato- Sakae Taniguchi, 吾妻鏡事典(*Azuma Kagami Jiten-Azuma Kagami Sözlüğü*), Tokyoshuppan Publishing, Tokyo, 2017.
- Kawazoe, Shoji, 元寇防塁編年史料(*Genkoberui Hennen Shiryou- Genko Borui Tarihi Belgeleri*), FukuokaKyoiinkai pub., Fukuoka, 1971.
- Kawazoe, Shoji, 蒙古襲来研究史論(*Moko Shurai Kenkyu Shiron, Moğol İstilas Araştırmaları Tarihi*), Yuzankaku Publishing, Tokyo, 1977.
- Keigetsu, Ōmachi, 鎌倉武士(*Kamakura Bushi, Kamakura Savaşçıları*), Kogakukan Book Store, 1909.
- Kitaoka, Masatoshi, 蒙古襲来の真実 (*Mouko Shurai no Shinjitsu-Moğol İstilasının Gerçekleri*), V2 Solution Books, Japan, 2017.
- Kitagawa, Joseph M., "Some Reflections on Japanese Religion and Its Relationship to The Imperial System", *Japanese Journal of Religious Studies*, C.7, s.2/3, 1990, ss.128-178.
- Kobayashi, Kazutake, 元寇と南北朝の動乱(*Genko to Nanbokuchou no Douran-Moğol İstilas ve Kuzey-Güney Hanlıklarındaki Karışıklık*), Yoshikawa Publishing, Tokyo, 2009.
- Kure, Mitsuo, *Samurai*, Tuttle Publishing, Tokyo, 2001.
- Küçükyalçın, Erdal, *Samuraylar Çağı*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Küçükyalçın, Erdal, *Kılıcın Efendileri I, Samuray*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- Mason, R.H.P.- J.G. Caiger, *A History of Japan*, Tuttle publishing, London, 1997.
- Mass, Jeffrey P., "Kamakura Bakufu", *The Cambridge History of Japan*, s.3, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Mass, Jeffrey P., *Lordship and Inheritance in Early-Medieval Japan, A Study of The Kamakura Soryo System*, Stanford University Press, Stanford-California, 1989.
- Meyer, Milton W., *Japonya Tarihi*, Çeviren: Lizet Decato, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Pang, Lo Jung, *China as A Sea Power, 1127-1368: A Preliminary Survey of The Maritime Expansions and Naval Exploits of The Chinese People During The Southern Song and Yuan Period*, Hong-Kong University Press, Singapore, 2012.
- Rossabi, Morris, Kubilay Han, Çeviren. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Sansom, George, *A History of Japan to 1334*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo, 1990.
- Sanyo, Rai, "蒙古来", 愛国詩文二千六百年(*Patriotic Poetry 2600 Years*), Editör Yoshijiro Takasu, Bokukaku Publishing, 1942.

Sasaki, Randal James, *The Origin of The Lost Fleet of The Mongol Empire*, Texas A&M University Press, USA, 2015.

Shuho, Zuikei and Charlotte von Verschuer, "Japan's Foreign Relations 1200 to 1392 A.D: A Translation from "Zenrin Kokuhoki"", *Monumenta Nipponica*, S. 57/4, 2002, ss.413-445.

Sources of Japanese Tradition 1600 to 2000, Derleyen WM. Theodore De Bary, Carol Gluck, Arthur E. Tiedeman, Columbia University Press, New York, 2005.

Suzuki, Daisetz T., *Zen and Japanese Culture*, Bollingen Series LXIV, Bollingen Paperback Printing, New York, 1973.

Şen, Huriye, Kubilay Döneminde Moğol-Japon İlişkileri, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Takashige, Shiki, 元と高麗の侵攻(*Gen to korai no shinkou-Moğol ve Kore'nin istilası*), Daido Printing e-bunken, Tokyo, 2015.

Tanaka, Masaki, 元寇物語 (*Genko Monogatari- Moğol Efsanesi*), Seiun Shobo publishing, Tokyo, 1970.

Turnbull, Stephen, *Samurai: The World of The Warrior*, Osprey Yayınları, Great Britain, 2003.

Turnbull, Stephen, *The Mongol Invasions of Japan 1274 and 1281*, Osprey publishing, Oxford, 2010.

Victoria, Daizen, "Japanese Corporate Zen", *Bulletin of Concerned Asian Studies*, 12/1, DOI:10.1080/14672715.1980.10405563.

Yamada, Nakaba, *Ghenko: The Mongol Invasions of Japan*, Smith, Elder&Co, London, 1916.

Yanaga, Chitoshi, "Source Materials in Japanese History: The Kamakura Period, 1192-1333", *Journal of The American Oriental Society*, C. 59, S.1, Mart 1939, ss.38-55.

Yataro, Ogawa, 元寇と北条時宗(*Ghenko to Hōjō Tokimune- Moğol istilası ve Hōjō Tokimune*), Unebi Shobo, Tokyo, 1941.

Washio, Uko, 元寇:英雄時宗(*Ghenko: Eiyuu Tokimune- Moğol İstilasası ve Kahraman Tokimune*), Futaba Shoin, Tokyo, 1943

勘仲記(*Kanchuki*), cilt 1, Kadenokoji(Fujiwara) Kanenaka'nın Açıklaması 1281, Japon Tarihi Koleksiyonu, 1917.

吾妻鏡 v.13 (Azuma Kagami-Modern Japanese Translation) Editör. Gomi Fumihiko, Hongou Kazutou, Yoshikawa Hanbune Publishing, Tokyo, 2007.

Doç. Dr.
Seher AKÇAMuğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Türkiye,
seherakca@mu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4987-8087>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/11/2022 04/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1208627>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Refet Paşa'nın Siyasal Söylemlerinin İç ve Dış Basında Yansımaları

The Reflections of Refet Pasha's Political Discourses in the National and Foreign Press in the Process of Abolition of the Sultanate

Öz

Milli Mücadelenin cephelerde yürütülen askeri safhası, 1922 yılında zaferle sonuçlandırılmıştır. Batı Cephesinde Sakarya Savaşı'yla ileri harekâta geçen Türk Ordusu, Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi ile kesin zaferle ulaşmıştır. Bundan sonraki süreç, askeri zaferin diplomasi zaferiyle taçlandırılması olacak; bu zafer de, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Anlaşması ile kazanılacaktır.

Mudanya Mütarekesi, Türk-Yunan kuvvetleri arasındaki filli savaş durumuna son vermiş ve ileride yapılacak barış anlaşmasına zemin hazırlamıştır. Mütareke hükümleri gereğince en önemli husus ise, Edirne dâhil olmak üzere Doğu Trakya'nın kademeli olarak Yunan kuvvetleri ve müttefikler tarafından boşaltılması, Ankara Hükümetine teslim edilmesi olmuştur. Ankara Hükümeti Refet Paşayı Trakya'yı teslim almakla görevlendirmiş; kendisine, Ankara Hükümetini İstanbul'da temsil etme yetkisini de vermiştir.

Bu çalışmada TBMM tarafından resmi olarak görevlendirilen Refet Paşa'nın İstanbul'da saltanat idaresine yönelik nutukları ve saltanat-hilafet makamları nezdinde takındığı tutum ve davranışları, saltanatın kaldırılma sürecindeki yeri ve bu sürecin iç ve dış basında yansımaları itibariyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Refet Paşa, İstanbul, Saltanat, Hâkimiyet-i Milliye, İngiliz basını

Abstract

The military phase of the National Struggle was concluded with victory in 1922. On the Western Front the Turkish Army, which moved forward with the Battle of Sakarya, achieved a decisive victory in August 1922 with the Great Offensive and the Battle of the Commander-in-Chief. The next process will be the crowning of military victory with diplomatic victory; this victory will be won with the Mudanya Armistice and the Lausanne Peace Agreement.

The Mudanya Armistice ended the war between the Turkish-Greek forces and laid the groundwork for a future peace agreement. According to the terms of the armistice, the most important issue was the gradual

ATIF: AKÇA Seher, "Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Refet Paşa'nın Siyasal Söylemlerinin İç ve Dış Basında Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (996-1015)

CITE: AKÇA Seher, "The Reflections of Refet Pasha's Political Discourses in the National and Foreign Press in the Abolition of The Sultanate", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (996-1015)

Screenedturnitin

evacuation of Eastern Thrace, including Edirne, by the Greek forces and the allies, and its surrender to the Ankara Government. Ankara Government assigned Refet Pasha to take over Thrace; He also gave him the authority to represent the Ankara Government in Istanbul.

In this study, the speeches of Refet Pasha, who was officially appointed by the Grand National Assembly of Turkey, about the sultanate administration in Istanbul and his attitudes and behaviors before the sultanate-caliphate authorities will be evaluated in terms of their place in the abolition of the sultanate and the reflections of this process in the domestic and foreign press.

Keywords: Refet Pasha, İstanbul, sultanate, national sovereignty, British press

Giriş

Refet Paşa (Bele), Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinin tanınmış asker ve siyasetçilerinden biridir. Milli Mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan komutanlar arasında yer almış; Ankara Meclisi'nin açılmasından sonra İzmir Mebusluğu ve Dâhiliye Vekilliği görevlerini üstlenmiş; Batı Cephesinin ikiye ayrılmasından sonra, bu cephenin güney kısmı komutanlığını yürütmüştür. Batı Cephesi'nde İnönü Savaşları'nın kazanılmasında ve iç isyanların bastırılmasında önemli rol oynayan Paşa, diplomatik zaferin ilk aşaması olan Mudanya'da Mütareke görüşmeleri sürecinde, Ankara Hükümeti tarafından Doğu Trakya'yı teslim almak ve İstanbul'da Türk idaresini tesis etmekle görevlendirilmiştir.¹

Resim 1: Refet Paşa²

- 1 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)*, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayını, Ankara 1995, s.519-521. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.98-100.
- 2 İBB Atatürk Kitaplığı, https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=refet+bele&alan=tum_txt&sno=2, Erişim: 20.11.2022.

Refet Paşa'nın, Mudanya Mütarekesi imzalanmasından sonra İstanbul'daki resmi temasları ve faaliyetleri, bu dönemde İstanbul-Ankara-Müttefikler üçgeninde yaşanan gelişmeler açısından önem taşımaktadır. Paşa bir taraftan Mütareke hükümlerince Trakya'nın boşaltılması sürecini, halen İstanbul'da bulunan İtilaf generalleriyle yönetirken; diğer taraftan İstanbul'da saltanat idaresine yönelik nutukları ve saltanat-hilafet makamları nezdinde takındığı tutum ve davranışlarla, Ankara'nın İstanbul'a hâkim olması ve ulus iradesine dayalı yeni yönetim tarzının kurulması sürecinde etkin rol oynamıştır. Nitekim kendisinin Mütareke sonrasında İstanbul'da resmi görevli bulunduğu dönemde, saltanat kaldırılarak İstanbul yönetimine resmen son verilecektir.

Bu süreçte İstanbul'un resmen müttefik işgalinde bulunması ve Mütareke hükümleri gereğince barış anlaşması imzalanana kadar bu statünün devam etmesi, hiç şüphesiz yalnız iç kamuoyu değil; dış basının özellikle İngiliz basınının İstanbul kaynaklı gelişmelere ilgisini canlı tutmuştur.

Milli Mücadele dönemi Türk dış politikasının yürütülmesinde, hiç şüphesiz Türk-İngiliz ilişkileri önemli yer tutmaktadır. Mondros Mütareke hükümleri gereğince başlayan haksız işgallerde, İstanbul'un resmen işgal edilmesinde, Batı cephesinde Yunan taarruzlarında ve Milli Mücadele hareketine destek verenlere karşı yürütülen politikalarda, İtilaf güçleri içerisinde en etkin olan tarafın İngilizler olduğu görülmektedir. İngiltere Devlet Başkanı Lloyd George'un Anadolu'da başlatılan ulusal harekete karşı sürdürülen İngiliz politikasının mimarı olması da, dönem boyunca başkent İstanbul ve Anadolu coğrafyasında yaşanan gelişmelerin, İngiliz basını tarafından yakinen izlenmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmelerle ilgili İstanbul muhabirleri, Yunan resmî kaynakları ve Reuter Ajansı kanalıyla İngiliz basınında paylaşılan haber ve yorumlar³, hem Milli Mücadele hareketinin İngiliz basınında algılanması; hem de kamuoyunun Anadolu hareketine yönlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

I. Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi

Mütarekenin 14-15 Ekim 1922 gece yarısından itibaren yürürlüğe girmesi ile birlikte, hükümlerinin uygulanması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Mütareke görüşmelerinin devam ettiği günlerde, Ankara Hükümeti Refet Paşayı Trakya'nın "*Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti*" adına teslim alınması ve burada Türk idaresinin tesis edilmesi için resmi olarak görevlendirmiş ve kendisine aynı zamanda İstanbul'da Ankara Hükümetini temsil yetkisini de vermiştir.⁴

Refet Paşa'nın görev yetkileri, 16-19 Ekim tarihleri arasında Bursa'da, Mustafa Kemal, Fevzi (Çakmak), Kazım (Özalp), Kazım (Karabekir), İsmet ve Refet Paşaların aralarında yapmış oldukları paşalar toplantısında görüşülmüş ve bu konuda kendisine gerekli talimat verilmiştir.⁵ Bu talimatta, Mudanya Mütareke hükümleri gereğince Doğu Trakya'nın devir teslim alınması, asayiş ve inzibatın korunması için valiliğin kendi emri altında bulundurulması, Batı ve Doğu Trakya'da bulunan cemiyetlerin kendisine bağlı olarak faaliyet göstermesi hususları yer almıştır.⁶ Ayrıca

3 Ergün Aybars, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, Sayı 12, Temmuz 1988, s.604.

4 İkdâm, 12 Teşrin-i Evvel 1338; *Vakit*, 12 Teşrin-i Evvel 1338. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1, C. 23, 13 Eylül-16 Teşrin-i Evvel 1338, TBMM Basımevi, Ankara 1960, s.341-342. Kazım Özalp, Trakya'nın teslim alınmasında Refet Paşanın görevlendirilmesinin, Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görüldüğünü belirtmektedir Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 236.

5 Özalp, *a.g.e.*, s.237.

6 Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay.,

Refet Paşanın İstanbul'da saltanat-hilafet makamıyla ilişkisini belirleyen hususlar da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine iletilmiştir.⁷

Bu yetkilendirmeye bakıldığında, Refet Paşa'nın öncelikli görevinin Trakya'nın teslim alınması olmakla birlikte; kendisi, İstanbul'u işgal altında bulunduran müttefik güçlerin nüfuzuna karşı, burada TBMM idaresi ve yeni yönetim tarzının tesisi ile de yetkili kılınmıştır. Refet Paşa'nın bu şekilde görevlendirilmesinin, İstanbul'u işgal altında bulunduran müttefik güçlerin, siyasi alandaki başarısızlıklarını İstanbul'un statüsü hakkında ağırlıklarını hissettirmek suretiyle kapatma politikaları karşısında; Ankara Hükümeti tarafından, İstanbul'un vilayet olarak TBMM idaresine bağlanmasını ve teslimini sağlayacak politik bir manevra olarak düşünüldüğü görülmektedir.⁸ Ankara, artık yalnızca Anadolu'ya değil; İstanbul'a da hâkim güç olmaktadır. Nitekim Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle birlikte İstanbul hükümet temsilcilerine karşı tutumu ve "irade-i milliye" kavramına vurgu yaparak kamuoyuna verdiği beyanlar, saltanata dayalı eski yönetim tarzına son verilerek, ulus iradesine dayalı yeni yönetim tarzının kabul edilmesini meşrulaştırır niteliktedir.

Trakya'nın tahliyesi sürecinde Refet Paşa'nın Ankara tarafından görevlendirilmesi, İstanbul'a gelmesi ve buradaki faaliyetleri, dönemin iç-dış basınında geniş yankı bulmuştur. 13-14 Ekim 1922 tarihli *The Daily Telegraph* gazetesinde, Trakya yönetimine Ankara tarafından General Refet Paşa'nın atandığına yer verilirken; kendisinin seçkin bir asker olduğuna işaretlerle, bu seçimin stratejik bir tercih olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹

Refet Paşa, tespit edilen görev ve yetkilerle 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmiş¹⁰, burada halkın büyük sevgi gösterileri ve tezahüratlarıyla karşılanmıştır. 20 Ekim 1922 tarihli ve "*Trakya'nın yeni valisi, İstanbul'a hoşgeldiniz*" başlıklı *The Daily Telegraph* gazetesinde, Doğu Trakya'nın yeni atanan milliyetçi valisi Refet Paşa şerefine, evler ve sokakların süslediği, zafer taklarının dikildiği, İstanbul sokaklarının ellerinde Türk bayraklı ve Mustafa Kemal resmi taşıyan insanlarla dolduğu, okul çocukları ve izcilerin de bu kalabalık içerisinde yer aldığı belirtilmiştir. Aynı haberde, bu kalabalığın, başkentin yaşlı sakinlerince, İstanbul sokaklarında görülen en büyük kalabalık olduğu söylemi de dikkat çekmektedir.¹¹

Ankara, 2002, s.225.

7 Mehmet Özdemir, "Kurtuluş Savaşında Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul'un Teslim Alınması", *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.232.

8 Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşanın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Yolu*, Sa:27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.255.

9 *The Daily Telegraph*, 13 October 1922, Friday. *The Daily Telegraph*, 14 October 1922, Saturday.

10 Feridun Kandemir, "Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarihimiz*, C. III, Sa:35, 25 Teşrin-i Evvel 1962, s.257. İkdâm, 20 Teşrin-i Evvel 1338; *Renin*, 20 Teşrin-i Evvel 1338; *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i Evvel 1338. Refet Paşanın İstanbul'a girdiği gün, yanında 100 kişilik jandarma muhafız bölüğü bulunmasına rağmen; İngiliz devriyesi tarafından bölüğün karaya çıkmasına izin verilmemiş ve jandarmalar o geceyi vapurda geçirmek durumunda kalmışlardır. Özdemir, *a.g.m.*, s.232.

11 *The Daily Telegraph*, 20 October 1922, Friday.

Resim 2: Kurtuluş Savaşı, Refet Paşa ve Heyeti¹²

Yine 21 Ekim 1922 tarihli *The Daily Telegraph* haberine göre, Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi, adeta milliyetçi bir şölen havası yaratmış, muazzam kalabalıkları sokaklara çekmiş, her taraf çelenkler, çiçekler, bayraklarla donatılmıştır. Karşılamanın yapıldığı tören alanında beyaz önlüklü ve kırmızı kuşaklı okul çocukları ile haki giymiş izciler, kurban edilmeleri için bekleyen koyunlar, kalabalığın üzerinde zaman zaman alçaktan uçan üç İngiliz uçağı gözlenmiştir. Kutlama gösterilerinde, Mustafa Kemal'i ordusunu ve uçak filolarını yönetirken gösteren resimler, milliyetçi askerler tarafından denize atılan Yunan askerlerini betimleyen karikatürler ön plana çıkan görsel malzemeler arasında yer almıştır. Aynı habere göre, rıhtımda coşkuyla karşılanan ve aracına kadar omuzlarda taşınan bu milliyetçi generalin İstanbul'a gelişiyle ortaya çıkan tepkinin derecesini tahmin etmek çok zordur.¹³

II. Saltanatın Kaldırılma Sürecinde Refet Paşa'nın Siyasal Söylemleri

Refet Paşa'nın İstanbul'da olduğu dönemde, Trakya'nın boşaltılması ve Türklere teslimi konusunda müttefik generallerle yürüttüğü temaslar yanında, İstanbul'a geldiği ilk günden itibaren, İstanbul'da saltanat makamı ve mevcut hükümet nezdinde tutum ve davranışları, çeşitli halk grupları ve temsilcileri ile yaptığı görüşmeler, Anadolu'da yeni idare tarzının tesisi açısından önem taşımaktadır.

Paşa'nın İstanbul'a geldiği ilk gün kendisini karşılayan padişah ve hükümet temsilcilerine yönelik sözleri, O'nun, Ankara resmi temsilcisi olarak siyasal tutumunu yansıtır niteliktedir. Kendisine yapılan karşılama yer alan Padişah yaveri Ali Nuri Paşa'nın, "*Zat-ı Şahane*" adına Padişahın selamlarını sunmasına, "*Makam-ı Mualla-yı Hilafete hissiyat-ı ubudiyetkârane ve hissiyat-ı tazimkârane-i dindaranemi aynen tebliğ etmenizi rica ederim*"¹⁴ sözleriyle karşılık

12 İBB Atatürk Kitaplığı; https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&dil=0&alan=tum_txt&tm=&q=refet%20pa%C5%9Fa&sno=2_015361_015361&demirbas=Krt_016901_016901, Erişim: 20.11.2022.

13 *The Daily Telegraph*, 21 October 1922, Saturday.

14 Faik Reşit Unat, "Anadolu Hükümeti Temsilcisi Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarihimiz*, C. IV, S:51, 14 Şubat 1963, s.378; İkdâm, 20 Teşrin-i Evvel 1338.

vermiştir. Kendisini, “*Veliahd-ı Saltanat*” adına selamlayan Veliht Abdülmecit’in yaveri Remzi’ye de, “*Veliht Abdülmecit Efendi, yüce Halifelik makamının veliahdıdır. Evvelden beri verdiğimiz sözlerden birisi de, Hilafet makamının kurtarılmasıdır*”¹⁵ karşılığında bulunmuştur.

Görüldüğü gibi Ankara’nın resmi temsilcisi olarak görevlendirilen Refet Paşa, daha İstanbul’a geldiği ilk günde, ne padişah makamından; ne de bu makamda bulunan Vahdettin’den söz etmeyerek, kendisine saltanat ve padişahlık makamı adına yapılan selamlamaları tanımadığını, yalnızca hilafet makamının varlığını kabul ettiğini açıkça ortaya koymuştur. Refet Paşa, İstanbul Hükümeti adına yapılan karşılmalarda da şahsen kabul etmek suretiyle, İstanbul’da Ankara’dan ayrı bir hükümetin varlığını tanımamıştır.¹⁶

Başkentte Refet Paşa’nın faaliyetleri ve basına yaptığı açıklamalar, ilk günden itibaren iç ve dış kamuoyunun ilgi odağı olmuştur. İstanbul’a geldiği ilk günün ilerleyen saatlerinde basına yaptığı konuşmasında, “şanlı ve saygıdeğer Başkomutanlarını” selamlamış; geçmişte yaşanan karanlık günlerin ulusal hareketin direncini arttırdığını belirterek, “*her surette vatanımızı kurtarmaya çalışalım*” sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır.¹⁷ Refet Paşa’nın yaptığı konuşmalar, Onun ulusal çizgide vatansever duygularını ve düşüncelerini yansıtmıştır.

Refet Paşa’nın, Ankara Hükümeti temsilcisi olarak İstanbul’a gelmesinin, Onun buradaki siyasal söylemlerine de yansıdığı görülmektedir. Katıldığı her yerde verdiği nutuklarla, kişisel saltanatın kaldırılarak milletin saltanatının kurulacağına vurgu yapmış; TBMM’nde geliştirilen ve uygulanan anayasal kuralların özelliklerini halka anlatmaya çalışmıştır.¹⁸ İstanbul’a geldiği günün gecesi Şark Mahfeli’nde yaptığı konuşmada, “milli irade”ye verdiği önemi, “*...Temsil ettiğim hükümet, kuvvetini sizden alıyor ve sizden alacaktır... Hakimiyet, saltanat yalnız sizin, yalnız milletindir. Bugünkü zafer, kahraman Türk milletinin eseridir... Hakimiyet, saltanat, hükümet yalnız senindir*”¹⁹ sözleriyle ortaya koymuştur.

Resim 3: Refet Paşa'nın Halka Hitabı²⁰

- 15 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, TTK Yay., Ankara, 1989, s.2.
- 16 Unat, *a.g.m.*, s.378; İkdâm, 20 Teşrin-i Evvel 1338; *Tevhid-i Efkar*, 20 Teşrin-i Evvel 1338.
- 17 *The Daily Telegraph*, 21 October 1922, Saturday
- 18 Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev: Fethi Ülkü, Bilgi Yay., Ankara 1995, s.26-27.
- 19 *Renin*, 20 Teşrin-i Evvel 1338, İkdâm, 21 Teşrin-i Evvel 1338.
- 20 Feridun Kandemir, “Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi”, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/22699>, Erişim: 20.11.2022.

Dönemin İngiliz basını da, “İstanbul’un ilk milliyetçi temsilcisi” olarak nitelendirdiği Refet Paşa’nın bu beyanlarından pasajları kamuoyu ile paylaşmıştır. İstanbul’un o tarihte müttefik işgali altında olduğu ve İstanbul yönetiminin bu işgal güçlerinin denetimi altında bulunduğu göz önüne alınırsa, Paşanın bu yöndeki fikir ve uygulamalarının müttefik devletler nezdinde nasıl algılandığı önem taşımaktadır.

23 Ekim 1922 tarihli *The Daily Telegraph* gazetesi haberine göre, Refet Paşa, İstanbul’da “*Cercle d’Orient*” binasında halk kitlelerine yaptığı konuşmasına “*Ey Türk Milleti*” hitabıyla başlamış ve konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır.

“özgür ve bağımsızın,

Egemenlik, saltanat, hükümet, hepsi size aittir sevin kendini yücelt. Senin yaptığını başka hiçbir ulus yapmadı. Sizin tarafınızdan elde edilen olağanüstü işler başkaları tarafından gerçekleştirilmedi. Sana dokunabilecek kişilere eyvahlar olsun.

Ey Türkler başınızı kaldırın bu sizin hakkınız. Karanlık köşelere sürüklenen düşmanlarınızı araştır. Yükselen güneşe bak. Hak ve adaletten söz etmek istediğinde, cesaretini topla, süngülerini keskinleştir.”²¹

Burada dikkat çeken bir husus, Refet Paşa konuşmasında yer alan “*süngü*” kelimesiyle, Mustafa Kemal’in yakın zamanda Bursa konuşmasında söylediği “*bugün faydasını görmekte olduğunuz zafer, millet ve ordunun süngüleri ile birlikte kazanılmıştır. Millet kapasitesi ve ordusu bütün milli taleplerimizi gerçekleştirebilecek güçtedir. Barış zamanında bile ülkenin kaynakları, halkın çalışması ve ordunun süngüleri sayesinde tüm hedeflerimize ulaşılacaktır*” sözlerinde geçen “*süngü*” kelimesi bağlantısıdır. Bu ifadelerin, Barış konferansında Türk talepleri kabul edilmezse, er ya da geç ne ile karşılaşılacağına göstergesi olarak nitelendirilmesi, dış kamuoyunun bu husustaki hassasiyetini yansıtmaktadır.

Refet Paşa, “*milli iradeye*” vurgu açısından önem taşıyan ve kamuoyunda üzerinde durulan bir diğer konuşmasını, 21 Ekim 1922 tarihinde Darülfünun’da yapmıştır. 24 Ekim 1922 tarihli *Western Evening Herald* gazetesi haberine göre, “*Trakya’nın yeni atanan Kemalist Valisi General Refet Paşa*”, bu konuşmasında, hükümetin siyasi programı ve dış politika hakkında önemli beyanlarda bulunmuştur. Paşa’nın konuşmasında, emperyalizmden uzak ulusal esaslara dayalı dış politika yanında; halk egemenliğine dayanan, yöneticilerin gücünü halktan aldığı ve seçilmiş ulusal meclis tarafından oylanan kanunlarla iç politikanın yürütüleceği ifadeleri vurgulanmıştır. Konuşmasının devamında, halifeden Müslüman dünyasının manevi gücünü elinde tutmakla görevli kutsal bir şahsiyet olarak söz etmesi ve İstanbul’un halifelik merkezi olarak kalacağı yönündeki ifadeleri ise, dış kamuoyunda, halifenin siyasi yetkilerinden arındırılıp yalnız dini lider olarak bırakılacağı ve milliyetçiler tarafından yönetim için yeni bir başkent belirleneceği söylemlerini ön plana çıkarmıştır.²²

Görüldüğü gibi dönemin İngiliz basını, Paşa’nın İstanbul’daki söylemlerini, sadece saltanat makamı değil, hilafet makamının geleceği açısından da önemli bulmaktadır. Nitekim bu beyanların verilmesini izleyen günlerde, İngiliz basınının üzerinde durduğu konuların başında, hilafet makamının geleceği ve halifenin yeni konumunun İslam dünyasındaki yerinin gelmesi, İngiliz

21 *The Daily Telegraph*, 23 October 1922, Monday. “Türkiye’nin Geleceği-Padişahın Durumu”

22 *Western Evening Herald*, 24 October 1922, Tuesday. “Ankara Politikası-Hükümetin Barış Programı”.

sömürgelerinde yaşayan Müslüman nüfus varlığının, hilafet kurumuna İngiliz kamuoyu açısından özel bir ilgi uyandırdığını göstermektedir.

İngilizlerin hilafet makamını, Türk-İslam dünyasına yönelik politikalarında bir vasıta olarak kullanma niyetlerini göstermesi açısından; Vahdettin daha İstanbul'dayken, İngiliz General Harrington ile Baş Tercüman Ryan'ın hazırlayarak hilafet makamında bulunan Vahdettin'e kabul ettirdikleri ve İslam dünyasına telgraflarla gönderdikleri beyanname büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, bu beyannameye hilafet meselesinden hareketle İslam dünyası, TBMM'ye karşı harekete geçirilmek istenmiştir.²³

Söz konusu beyanname üzerine, Erkan-ı Harbiye Nezareti tarafından Başvekil Rauf Bey'e gönderilen bir yazıda, Ankara bu gelişmelerden haberdar edilmiştir. Bu yazıda, Müslümanlara hitaben kaleme alınan söz konusu beyannamenin, dinî esaslar alet edilerek, İslam Dünyasının dinî hislerini harekete geçirecek tarzda yazıldığı belirtilirken; buna karşılık olarak, bütün İslam memleketlerine gönderilmek üzere, çeşitli dillerde beyannameler yazılması istenmiştir.²⁴

İngilizler, halifelik makamından kendi çıkarlarına olacak şekilde yararlanma siyasetlerini gizli olarak yürütmeye çalışmıştır. Hatta Fransızların da, İngilizlerin bu niyetlerinden habersiz oldukları görülmektedir. Öyle ki, Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılışı, geminin hareketinden sonra İngiliz Müsteşarı tarafından, Fransızların İstanbul'daki Fevkalade Temsilcisi General Pelle'ye bildirildiğinde; Pelle, öncelikle, İngilizlerin hilafeti alet etmeyecekleri düşüncesindedir.²⁵

Refet Paşa'nın saltanat-ı milliye ve Teşkilat-ı Esasiye'ye ilişkin görüşlerinde dayandığı temel nokta, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun egemenliği kayıtsız şartsız millete veren ilk maddesi olmuştur. Kadıköy halkı adına kendisine verilen bir ziyafette, “*demir, kılıç, kan artık milletleri esir edemez. Milletleri esir eden tek bir şey kalmıştır ki, o da milletin kendi iradesidir. Biz bugün bu iradenin, bu hâkimiyetin, bu saltanatın esiriyiz*”²⁶ sözleri ile millet iradesine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Onun, “millî egemenlik” kavramını, meşrutiyet ve cumhuriyet idarelerinden ziyade, milletin kuvvet ve kudreti doğrudan elinde bulundurduğu, başında herhangi bir devlet başkanının bulunmadığı, yasama ile yürütme yetkilerini Meclis'te toplayan “meclis hükûmeti” sistemi çerçevesinde savunduğu görülmektedir. Ona göre bu sistemde hükümette yer alacak kişilerin, kabine halinde değil, şahsî olarak seçilmesi ve Meclis kontrolünde olması; Meclis'in sürekli olmasını sağlayarak oligarşik bir hükûmetin ve kişisel yönetimin oluşmasını önleyecektir.²⁷

Bu noktada Refet Paşa'nın fikirlerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın benimsediği milli egemenlik ve cumhuriyet yönetimi anlayışından ayrıştığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, meclis hükûmeti ve kuvvetler birliği sistemini, mevcut olağanüstü koşullar içerisinde uygularken; bu sistemi, demokratik Cumhuriyet idaresine geçişin ara rejimi olarak görmüştür. Bununla birlikte Refet Paşa'nın yeni idare tarzına ilişkin siyasal söylemleri, iç ve dış çevrelerde birtakım eleştirileri de beraberinde getirmiş; özellikle Avrupalı gazeteciler tarafından kendisinin bir komünistlik, sovyetlik idaresi kurmaya çalıştığı ileri sürülmüştür. Hatta kamuoyunda, Kemalizm ile Bolşevizm arasında

23 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kls. 202, Dos. 379, Evrak. 7.

24 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kls. 202, Dos. 379, Evrak. 6.

25 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kls. 202, Dos. 379, Evrak. 14.

26 *Renin*, 24 Teşrin-i Evvel 1338.

27 Onun saltanat-ı milliye ve teşkilat-ı esasiye hakkındaki görüşleri için bkz. *Peyam-ı Sabah*, 6 Teşrin-i Sani 1338; Gentizon, Paul, *a.g.e.*, s.27.

“din karşıtlığı” üzerinden bağlantı kurulduğu görülmektedir.²⁸

Hüseyin Cahit, 27 Ekim 1922 tarihli *Renin* gazetesinde yayınlanan “*Usûl-ü İdaremiz*” başlıklı makalesinde, Refet Paşa’nın savunduğu idare şeklinin dayandığı esaslara temasla, bu söylemlerin, komünistlik, sovyetçilik yönünde yorumlanmasına karşı çıkmıştır. Ona göre, Paşa’nın söylemlerinde vurguladığı saltanat ve egemenlik kavramı altında toplanacak bütün kuvvetlerin, millet temsilcilerinden kurulu meclise verilmesi, yasama-yürütme-yargı kuvvetleri arasındaki dengenin korunması için “kuvvetler birliği”nin uygulanması esaslarının, komünistlikle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.²⁹

Yapılan eleştiriler karşısında açıklamalarda bulunan Refet Paşa da, yeni idare sisteminin, bir fırkanın değil, bütün milletin hakimiyeti esasına dayandığına işaretlerle, Sovyet sistemiyle hiçbir ilgisinin olmadığı açıkça belirtmekten kaçınmamıştır.³⁰ Bu yöndeki tartışmaların, Saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim bu günlerde Paris’te yayınlanan bir gazetenin muhabiri, Bursa’da Mustafa Kemal ile yaptığı bir görüşmede kendisine, “*Türkiye’de komünistlik idaresi tesis etmek istiyor musunuz?*” sorusunu yöneltmiştir. Mustafa Kemal ise bu soruya, Osmanlı Hükûmetinin tarihe karıştığını, milletin kendisine hürriyet ve istiklâlini veren yeni bir idare kurduğunu ve memlekete hâkim olan asıl merciin, millet temsilcilerinden oluşan TBMM olduğunu belirterek karşılık vermiş; komünistlik söylemlerini tamamen geçersiz kılacak olan şu sözleri söylemiştir: “*Biz ne Bolşevîğiz, ne de komünist. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Hulâsa bizim şekl-i hükümetimiz, tam bir demokrat hükümettir. Lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yad edilir*”³¹

Refet Paşa, dönem konjonktüründe Ankara ile bazı görüş ayrılıkları gözlenmiş olsa da; İstanbul’a Ankara Hükümeti’nin bir temsilcisi olarak gelmiş ve burada Padişah Hükümeti yerine ulusal idareyi tesis etmek için yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir. Kendisinin İstanbul’da bulunduğu günlerde Sadrazam Tevfik Paşa aracılığıyla Yıldız Sarayı’nda Padişah Vahdettin ile yaptığı dört saatlik görüşme³², bu yöndeki faaliyetlerinin bir uzantısı olarak görülebilir.

Refet Paşa; bu görüşmede, Padişah’tan, İstanbul Hükümetine son vererek Ankara Meclisi’ni tanınmasını istemişse de; Padişah bunu kabul etmemiş ve meşruti karakterde olması itibariyle hükümeti istifa ettirmeye yetkili olmadığını, Türkiye Büyük Millet Meclisi İstanbul’da kesin kontrolü sağlayıncaya kadar İstanbul Hükümeti’nin devam edeceğini dile getirmiştir. Refet Paşa ise, “*...Eğer nazırlar, halkın iradesine muhalif olarak vazifelerinde kalmakta devam edecek olurlarsa bu, hepsinin de ipe gelmesi demek olur*”³³ sözleriyle Padişah ve hükümetine karşı açıkça ihtarda bulunmaktan kaçınmamıştır.

28 *The Daily Telegraph*, 23 October 1922, Monday. “Yakın Doğu Krizi-Türkiye’nin Tutumu”

29 *Renin*, 27 Teşrin-i Evvel 1338.

30 İkdâm, 26 Teşrin-i Evvel 1338; *Tevhid-i Efkâr*, 26 Teşrin-i Evvel 1338.

31 *Renin*, 2 Teşrin-i Sani 1338; İkdâm, 3 Teşrin-i Sani 1338; *Peyâm-ı Sabah*, 3 Teşrin-i Sani 1338. Mustafa Kemal ile yapılan görüşmenin tamamı adı geçen gazetelerde yer almaktadır.

32 *Renin*, 30 Teşrin-i Evvel 1338. *Renin* Gazetesinde bu konuda, “*Refet Paşa Hazretleri, dün sabah saat dokuzda Yıldız’a azimetle huzura girmiş ve üç buçuk saat huzurda kalmıştır*” denilmiştir.

33 *Renin*, 30 Teşrin-i Evvel 1338; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1991, s. 246; Gentizon, *a.g.e.*, s.31.

6 Kasım tarihli *The Evening Standard* gazetesi, bu sözlere, “padişah devrilmiş ve boyun eğmediği takdirde gelecekte sonları “hepsi için ipe gelmek olacak” tehdidiyle İstanbul vilayetindeki yönetimi feshedilmiştir” şeklinde yer vermiştir.³⁴

Yine dış basında, Padişah-Refet Paşa görüşmesinin padişah inisiyatifiyle değil, Refet Paşa'nın isteğiyle yapıldığı, birkaç saat sürdüğü ve bu görüşmede paşanın siyasi görüşlerinin padişahla paylaşıldığı belirtilmiştir. Habere göre, İstanbul adeta Ankara tarafından pasifize edilmiş durumdadır ve Milliyetçiler, Barış Konferansı'nda resmi olarak İstanbul'un temsilini üstlenmek istemektedirler.³⁵

Bu konuda ulusal basına yansıyan haberler de yakında İstanbul'un mevcut idari vaziyetine son verilerek millî buhran meselesinin çözümleneceği doğrultusundadır³⁶. Burada milli buhran meselesinden kasıt, Lozan görüşmeleri başlangıcında yaşanan İstanbul-Ankara temsil sorunudur. Nitekim Refet Paşa, daha sonra bir gazetecinin, Lozan'a, Babıâli'den bir temsilci gönderilip gönderilmeyeceği sorusuna verdiği cevapta, İstanbul Hükümeti'ni tanımadıklarını ve gelişen olayların bu Hükümetin varlığını ortadan kaldırdığını; konferansta Türk Devletini temsil edecek tek meşru hükümetin de, Ankara Hükümeti olduğunu dile getirmiştir.³⁷

Refet Paşa'nın İstanbul'a Ankara resmi temsilcisi olarak geldiği göz önüne alındığında, kendisinin Padişah Vahdettin ile görüşerek, Ankara'nın hilafet-saltanat hakkındaki görüşünü ortaya koymak suretiyle Ona ulusal idareyi kabul ettirmek tutumu içerisinde olduğu söylenilebilir.

III. Saltanatın Kaldırılmasından Sonra Refet Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri

Refet Paşa ve İstanbul yönetimi ekseninde bu gelişmelerin yaşandığı bir sırada, 1 Kasım 1922'de Ankara Meclisi'nin saltanatı kaldırarak padişahlık idaresine ve İstanbul hükümetine son veren kararı ile, Paşanın İstanbul'da her fırsatta dile getirdiği millet iradesine dayanan yönetim tarzı resmîyet kazanmış; böylece, işgal altında olmasına rağmen İstanbul'da TBMM idaresi tesis edilmiştir.

TBMM'nin, Türk milletinin tek hükümler olacağına ve millî egemenliğin hakim kılınacağına dair tarihî kararı ve bu karar üzerine bütün yurtda millî idarenin kurulması, 101 pare top atışı ile kutlanmış ve bu yeni durum, İstanbul ve yurdun diğer yerlerinde, halk tarafından fener alayları, coşkun gösteriler tertip edilmek suretiyle büyük sevinçle karşılanmıştır.³⁸ Bu arada Anadolu'nun bir çok yerinden Ankara'ya tebrik telgrafları çekilmiştir. Bunlar arasında, Anadolu müftüleri tarafından gönderilen ve “alınan kararla, değil yalnız millet ve memleketin; aynı zamanda din-i mübinimizin de emrettiği bir istikamete doğru büyük bir adım atıldığını” belirten telgrafların da yer aldığı görülmektedir. Din adamlarının telgraflarına basında yer verilmesinin, yeni idarenin kamuoyu nezdinde meşruluğu açısından önem taşıdığı söylenilebilir.

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle yaptığı açıklamaları yakından takip eden dış basın Ankara Meclisi'nin 1 Kasım kararını da, Türkiye'de padişahlığın resmen sona erdiği ve Türkiye'nin

34 *The Evening Standard*, 6 November 1922, Monday.

35 *The Daily Telegraph*, 31 October 1922, Tuesday.”Sultan ve Refet Paşa”.

36 *Renin*, 30 Teşrin-i Evvel 1338.

37 *Renin*, 31 Teşrin-i Evvel 1338; İkdam, 1 Teşrin-i Sani 1338.

38 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5-7 Teşrin-i Sani 1338; *Vakit*, 6-7 Teşrin-i Sani 1338; *Renin*, 5-7 Teşrin-i Sani 1338; İkdam, 5-6 Teşrin-i Sani 1338.

bir Cumhuriyet olduğu sözleriyle karşılaşmıştır. 3 Kasım tarihli *The Evening Standard* gazetesi bu gelişmeyi, “Ankara milli meclisi tarafından Türkiye Sultan’ının tahttan indirilmesi bugün onaylandı” başlığıyla paylaşmış; bu kararı somutlaştıran kanun metni, *Reuter*’in İstanbul muhabiri tarafından telgraf edilen şekliyle kamuoyuna duyurulmuştur. Habere göre, Türkiye saltanatını ve taht veraset kanununu ortadan kaldıran Kanun metninde, ulusun hükümeti ulusal meclisin elinde olduğu ve başka hiçbir hükümet biçimi tanınmayacağı, halifelik Osmanlı hanedanında kalmakla birlikte, bu makama karakteri, tavırları ve ahlakı makama layık bir kişinin hiçbir siyasi yetkiye sahip olmaksızın meclis tarafından seçileceği hususlarına yer verilmiştir.³⁹

Yine 4 Kasım 1922 tarihli *Newcastle Daily Chronicle North Mail* gazetesi, Ankara Meclisin kararını, “Türkiye artık Cumhuriyet” başlığıyla duyurmuş; padişah ve hükümetin milliyetçiler tarafından bertaraf edildiği, artık dizginlerin tamamen milliyetçilerin ve Mustafa Kemal’in elinde olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Yine aynı gazete, padişahın aynı zamanda halife ve İslam’ın başı olması itibarıyla, bu gelişmeyi İslam’da başkaldırı ve Panislamizme darbe olarak nitelendirmekte ve bu girişimi, milliyetçiler üzerindeki Bolşevik etkisi ile açıklama eğilimi göstermektedir.⁴⁰

8 Kasım 1922 tarihli *The Evening Standard* gazetesinde de, Hilafetin anlamı ve geleceği üzerine Henry M’Mahon ile yapılan bir röportaj yayınlanmış; bu röportajda padişahın dünyevi gücüne ve halife olarak sahip olduğu ayrıcalıklara karşı Kemalist hareketin, Müslümanlar arasında büyük bir hayal kırıklığı yarattığı, bunun aynı zamanda İngiliz karşıtlığına dayalı politik bir hareket olduğu, Kemalistlerin Panislam düşüncesinden koparak Bolşevik unsurlar ve din dışındaki esaslara dayalı Pan-Turan akımından etkilendikleri hususları vurgulanmıştır.⁴¹

5 Kasım 1922 tarihli *The Observer* gazetesi ise, Ankara Meclisi’nin mevcut padişahı tahttan indiren ve halefinin seçilmesini sağlayan kararını, Osmanlı yönetiminin en köklü geleneklerine bir darbe, halifenin İslam dünyasındaki itibarını zedeleyen ve halifelik makamı prestijine darbe vuran talihsiz bir gelişme olarak değerlendirmiştir.⁴² Görüldüğü gibi İngiliz basını, saltanatın kaldırılmasını kamuoyuyla paylaşırken; bu girişimin, hilafet kurumu ve İslam dünyası üzerinde yaratacağı etkiler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Saltanat yönetiminin kaldırılmasının resmîyet kazanmasından sonra, 4 Kasım’da Tefik Paşa Hükümeti istifa etmiş ve Refet Paşa, işlerin aksamaması için, İstanbul’un idaresine bizzat el koymuştur. Paşa, bu durumu Mustafa Kemal’e hitaben gönderdiği “4 Kasım tarih ve saat 6.15 sonra” işaretli telgrafla Ankara’ya bildirmiştir.⁴³ İstanbul’un idaresine ilişkin TBMM’den gelen “İstanbul Vilayetinin umur-u idaresinin suret-i tanzimine” ait bir numaralı Ankara talimatnamesi de, 5 Kasım’da Refet Paşaya gönderilmiş; bu talimatnamede devlet dairelerinin sorumluluk ve yetkilerine ilişkin hususlara da yer verilmiştir.⁴⁴

39 *The Evening Standard*, 3 November 1922, Friday, “Türkiye’de artık Sultan yok”

40 *Newcastle Daily Chronicle North Mail*, 4 November 1922, Saturday.

41 *The Evening Standard*, 8 November 1922, Wednesday.

42 *The Observer*, 5 November 1922, Sunday, “Sultanın tahttan indirilmesi”, “Halifelik prestijine darbe”

43 Söz konusu telgrafnamede; İstanbul Hükümetinin istifa ettiği, artık İstanbul Hükümeti yerine BMM Hükümeti idaresinin kurulduğu, bu durumu müttefik generallerine bildirdiği, İstanbul halkının bu durumdan memnun olduğu, padişahın istifa edeceğinin söylendiği hususlarına yer verilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Teşrin-i Sani 1338. *Vakit*, 5 Teşrin-i Sani 1338; *İkdam*, 5 Teşrin-i Sani 1338.

44 *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1993, s.268-270; *Renin*, 6 Teşrin-i Sani 1338; *İkdam*, 6 Teşrin-i Sani 1338. Hükümetin gönderdiği

İstanbul'da, TBMM idaresi bu şekilde tesis edilmeye çalışılırken; burada müttefik kıtalarının bulunması, İstanbul'daki yeni idarenin müttefik devletler nezdinde nasıl yansıdığı konusuna da önem kazandırmıştır. İstanbul'da yaşanan yeni gelişmeler üzerine Refet Paşa, İstanbul'da müttefik generallerle görüşmüş ve İstanbul'un idaresini TBMM adına devraldığını kendilerine bildirmiştir.⁴⁵ Bunun üzerine İngiliz Generali Harrington, Fransız Generali Charpy memnuniyetlerini beyan ederek Paşaya tebrikatta bulunmuşlardır.⁴⁶ Ayrıca Refet Paşa, İtilaf generallerine, İstanbul idaresine el konulmakla beraber Mudanya Mütarekesi hükümlerine uyulacağına, müttefik orduların varlıklarına, güvenliklerine uygun olarak hareket edileceğine, halka ırk ve mezhep ayrımı yapılmayacağına dair güvence de vermiştir.⁴⁷

Ankara'nın İstanbul yönetimini ele alması üzerine, 6 Kasım'da müttefik generallerin yayınladıkları ortak bir tebliğ, ülke bütününde hâkim kılınan Türk idaresini resmen tanıdıklarını ortaya koymasından önem taşımaktadır. Söz konusu tebliğde, Fransız, İngiliz ve İtalyan generalleri, Türkiye'nin içişlerine artık karışmayacaklarını; içişlerine ait meselelerde tarafsız kalacaklarını; bununla birlikte devletleri tarafından Mudanya Mütarekesinin tatbiki konusunda kendilerine verilmiş olan vazifeyi yerine getirerek işgal bölgelerindeki asayişini sağlayacaklarını beyan etmişlerdir.⁴⁸

Bu tebliğ bakıldığında, saltanatın kaldırılması sonrasında ve barış imzalanana kadar Ankara yönetimi ve İstanbul'da bulunan işgal güçleri arasında ortaya çıkacak yetki çatışmasında, tarafların mütareke hükümlerine bağlı kalma teminatıyla uzlaşma sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Refet Paşanın İstanbul'daki tasarrufları zaman zaman bu yetki çatışmasını açığa çıkarmıştır.

Müttefik generaller, işgalleri altında bulunan İstanbul'da kendilerini yalnız asayişin sağlanmasından değil; idari işlerden de sorumlu görmüşler ve Refet Paşa'nın İstanbul'daki gümrük işleri ile ilgili ekonomik düzenlemelerinden rahatsızlık duymuşlardır. Paşa'nın İstanbul'daki idari tasarruflarını kınayan generaller; idari atamalar, yeni gümrük vergisi gibi işlemleri iptal edilmemesi halinde bu durumdan hükümetlerini haberdar edeceklerini ve bu idari düzenlemeleri tanımayacaklarını Ankara'ya bildirmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı tarafından buna verilen cevapta ise, İstanbul idaresinin artık Ankara Hükümeti'ne geçtiği belirtilerek, yapılacak her tür müdahalenin hiçbir suretle kabul edilmeyeceği açıkça ortaya konulmuştur.⁴⁹

Bu arada müttefik generallerle temaslarına devam eden Refet Paşa, işgal dolayısıyla uygulanan bazı yasakların hafifletilmesi veya kaldırılmasını sağlayarak İstanbul'da işgal havasının kalkması ve hayatın normale dönmesine çalışmıştır. Bu süreçte, İstanbul'un işgaliyle başlayan haberleşme ve sansür yasağının kaldırılmasını müttefik temsilcilerden isteyen Paşa, Türk basınının

talimatlarla, dairelerin bağlanacağı yerler ve arşivlerin nasıl korunacağı hususları, Belediye Başkanının İstanbul Valiliğine atanması, polis ve jandarma teşkilatının yerinde bırakılması, nazırlıkların kaldırılması, kapitülasyonlara göre kurulan mahkemelerin kaldırılması, diğer mahkemelerin TBMM kanunlarına göre çalışmalarını sürdürmesi, kaldırılan kurumların memur ve müstahdemlerinin sonraki bir emre kadar görevden alınması hususları yer almıştır

45 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.63.

46 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Teşrin-i Sani 1338

47 Özdemir, *a.g.m.*, s.235.

48 *Vakit*, 7 Teşrin-i Sani 1338; *Renin*, 7 Teşrin-i Sani 1338; *İkdam*, 7 Teşrin-i Sani 1338.

49 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrin-i Sani 1338.

müttefik kuvvetler aleyhine yayın yapmayacakları konusunda da güvence vermiştir. Bunun üzerine, 19 Kasım'dan itibaren sansürün kaldırıldığı kendisine bildirilmiştir. Böylece basın, Refet Paşa karargâhında kurulan yeni bir sansür kurulu tarafından denetlenmeye başlanmıştır.⁵⁰ Yine yaptığı görüşmelerle, işgal ordularının kurduğu olağanüstü hal mahkemelerinin kaldırılarak burada yargılananların Türk mahkemelerine devredilmesini sağlamıştır.⁵¹

Saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde, alınan kararın uygulanması açısından basının yakından takip ettiği bir diğer konu da, Padişah Vahdettin'in Meclis kararı karşısında tutumu olmuştur. O'nun, İstanbul'daki Hükûmetin istifası ve İstanbul'da millî idarenin kurulması gelişmeleri karşısında, saltanat ve halifelik yetkilerini bırakıp bırakmayacağı, İstanbul'dan ayrılıp ayrılmayacağı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Saray çevresinde yer alanlar tarafından yapılan açıklamalar, dönemin ulusal basınına yansımış, bu açıklamalarda, daha çok Vahdettin'in tahtından ve hilafetten ayrılmayacağı, firar etmeyeceği hususlarına temas edilmiştir.⁵² Yine dönem kamuoyunda, Vahdettin'in, Tevfik Paşa Hükûmeti'nin istifası ve İstanbul'da millî idarenin kurulması üzerine, çekilmeye karar verdiği yönünde haberlerin sızdığı, Yıldız çevresinin ise bu hususta açıklamada bulunmamakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceğini düşünmekte olduğu kanısı hâkimdir.⁵³

Bu dönemde İstanbul'da bulunan Refet Paşa da gelişmeleri yakından takip etmekte ve Ankara'yı bilgilendirmektedir. Kendisi tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen 4 Kasım 1922 tarihli telgrafta, Vahdettin'in, yakında istifa edeceğinin söylenmekte olduğu hususuna yer verilmiştir.⁵⁴

Aynı günlerde Hüseyin Cahit, *Renin* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, “*Padişah ne bekliyor? Ne ümit ediyor? Yine Ankara üzerine sevk edecek ordu mu düşünüyor?*” sözleriyle, sarayın mevcut vaziyet karşısındaki tutumunu eleştirmiştir. Babiâli'nin istifa ederek üzerine düşeni yaptığını belirten yazar, aynı tavrın Padişah'tan da beklendiğini dile getirmiştir.⁵⁵

Saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde Padişah Vahdettin le ilgili gelişmeler, İngiliz basınının da gündemine taşınmıştır. Padişahın İngiliz himayesinde İstanbul'dan ayrılma sürecinde yaşanan gelişmelerde, İngiliz General Harrington vasıtasıyla temasların yürütüldüğü görülmektedir. Padişah yaverlerinden Yüzbaşı Fahri Bey'in anlattıklarına göre, 13 Kasım'da Harrington, Fahri Bey ile yaptığı görüşmede, “*vaziyet gittikçe fena bir şekil alıyor. Padişah arzu ederse, kendisini Malaya harp gemimizle Malta'ya nakledebiliriz. Durum düzelince memlekete dönerler*” haberini gizlice Vahdettin'e göndermiştir.⁵⁶

50 İkdâm, 19 Teşrin-i Sani 1338; *Renin*, 19 Teşrin-i Sani 1338

51 Özdemir, *a.g.m.*, s.238.

52 *Vakit*, 5 Teşrin-i Sani 1922; İkdâm, 6 Teşrin-i Sani 1922.

53 *Peyam-ı Sabah*, 5 Teşrin-i Sani 1922.

54 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Teşrin-i Sani 1922.

55 *Renin*, 5 Teşrin-i Sani 1922. “Tarihi Günler” başlıklı yazı dizisinden.

56 Fahri Bey (Ergin), Mondros Mütarekesinden sonra, Bahriye Nazırı Rauf Bey tarafından önce Hamidiye'ye ikinci kaptan; sonra da Vahdettin'e yaver tayin edilerek İngiliz basınından Türkler hakkındaki yayınları tercüme ederek Padişaha takdim etmekle görevlendirilmiştir. Fahri Bey, Vahdettin'in kaçış hazırlıkları içinde olduğu süreçte, İngilizler ile yapılan temaslar hakkında Rauf Beyi de haberdar etmiştir. Fahri Ergin, “Vahdettin'in Kaçışı ve Sonrası”, *Yakın Tarihimiz*, C.III, Sa:39, 22 Kasım 1962, s.385-386

Bu temaslardan kısa bir süre sonra, Vahdettin, 16 Kasım 1922’de Harrington’a “Halife-i Müslimin” imzasıyla İstanbul’da hayatını tehlikede gördüğünden “İngiltere devlet-i fehimanesine” sığınarak bir an önce İstanbul’dan uzaklaştırılmasını isteyen bir yazı göndermiştir.⁵⁷ Nihayetinde, Vahdettin, 17 Kasım 1922’de Malaya adındaki İngiliz harp gemisiyle ve beraberinde bulunanlarla birlikte İstanbul’dan ayrılmıştır.⁵⁸

Padişah Vahdettin’in İngiliz himayesinde İstanbul’dan ayrılmasına yer veren İngiliz basınında, Kemalistlerin bunun sorumluluğunu İngilizlere yükleyeceği kanısı hâkimdir. Bu yaklaşıma karşı, hilafetin ilk şartlarından birinin halifenin özgür olması hususuna işaretlerle, Padişahın kendi özgür iradesiyle ülkeden ayrıldığı belirtilmiştir.⁵⁹

Osmanlı Devleti son padişahı olan Vahdettin’in bu suretle ülkeden ayrılması, TBMM’yi, kendisi hakkında bir hüküm vermekten ve böylece yeni eleştiriler almaktan bir ölçüde kurtarmıştır. Öyle ki, Refet Paşa’nın bu süreçte yaptığı açıklamalar, Onun bu gelişmelerden haberdar olmakla birlikte bunu önlemek için hiçbir tedbir alma yoluna gitmediğini göstermektedir.

Refet Paşa bu konudaki düşüncesini, “...Biz Padişahı hapis veya idam edersek halk zamanla O’nu mağdur görecektir ve bizi kabahatli sayacaktı. Bu itibarla hadiseleri gelişine bırakmayı uygun buldum. Kaçan bir hükümdarı, halkın hiçbir zaman affetmeyeceğini düşündüm. Kaçtığı gün askerî bir müdahale, devletin başına bir derd açabilir dedim. Onun için hiçbir tertibata lüzum görmedim...”⁶⁰ sözleriyle ortaya koymuştur.

Yine Harp Okulu Hünkâr Dairesinde General Harrington ile yaptığı bir görüşmede, Harrington’un -tercümanı aracılığıyla- “Padişahı habersiz kaçırdığımız için Paşaya karşı mahcubum” sözlerine, “Bizi bu suretle bir yükten kurtardığınız için ben de teşekkür edecektim”⁶¹ yanıtını vermesi, O’nun bu konudaki genel yaklaşımını ortaya koyar niteliktedir.

Refet Paşa’nın, Mudanya Mütarekesi sonrasında Ankara resmi temsilcisi olarak İstanbul’daki bu faaliyetleri, Cumhuriyetin ilanına giden süreçte önemli bir misyon taşıırken; kendisinin zaman zaman Ankara’dan bağımsız bazı uygulamaları ve yeni halife nezdindeki tutumu; Ankara Meclisi tarafından eleştirilmiş ve tartışmalara yol açmıştır. Nihayetinde yapılan görüşmeler sonrasında, İstanbul’da işlerin azalması ve Trakya’daki işlerin bizzat yerinde yürütülmesi gerekçesiyle Trakya’ya geçmesi kendisine bildirilmiştir.⁶² 24 Aralık 1922 tarihinde, karargâhı ile Tekirdağ’a

57 Vahdettin’in İngiliz himayesine başvurusu için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrin-i Sani 1922; *Vakit*, 18 Teşrin-i Sani 1922; *İkdam*, 18 Teşrin-i Sani 1922; *Renin*, 18 Teşrin-i Sani 1922.

58 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i Sani 1922; *Vakit*, 19 Teşrin-i Sani 1922.

59 *The Evening Standard*, 18 November 1922, Saturday.

60 Hakkı Naşit Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yay., İstanbul, 1973, s.327-328.

61 Andrew, Mango, Atatürk, Çev: Füsün Doruker, 1. Basım, Sabah Yay, İstanbul, 2000, s.353.

62 Bu süreçte İstanbul’daki Ankara idaresinin sivil tarafında halefi Dr. Adnan Bey, askeri tarafında ise Albay Selahattin Bey olmuştur. *The Daily Telegraph*, 13 December 1922, Wednesday. “Refet Paşa ve Ankara”. İstanbul yeni sivil valisi Adnan Bey, çeşitli yabancı misyonlarla yaptığı toplantıda, kendisinin Ankara hükümeti adına İstanbul yönetimini devraldığını belirtmiş, yetki alanını, siyasi işlere yön vermek, dış temsilciler ile irtibat halinde olmak, basını teşvik etmek ve İstanbul’da Türk idaresini sağlamak olarak açıklamıştır. İstanbul askeri temsilcisi General Selahattin Paşa da, bundan sonraki süreçte müttefik generallerle temaslarını sürdürmüştür. *The Daily Telegraph*, 20 December 1922, Wednesday, “Türkler ve İstanbul”, “Yeni sivil vali”

giden⁶³ Refet Paşa, Lozan Anlaşması'ndan sonra Trakya Kumandanlığı'nın kaldırılmasıyla Milli Mücadele sürecindeki görevini tamamlamış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra TBMM çatısı altında siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür.

Sonuç

Milli Mücadele dönemi askeri şahsiyetlerinden biri olan Refet Paşa, Mudanya Mütarekesi sürecinde Ankara Meclisi'nin resmi görevlendirmesiyle, Mütareke'den kısa bir süre sonra İstanbul'a gelmiş ve Aralık ayı sonuna kadar burada kalmıştır. Paşanın İstanbul'da bulunduğu süreçte faaliyet ve temaslarına bakıldığında, bir taraftan müttefik generaller ve temsilciler ile Trakya'nın tahliyesine ilişkin görüşmeleri yürütürken; diğer taraftan saltanat merkezi olan İstanbul'da Ankara idaresi kurulmasına zemin hazırladığı görülmektedir.

Refet Paşa, İstanbul'a geldiği ilk günden itibaren, meşru bir İstanbul yönetimi varlığına rağmen; Ankara Hükümetinden başka bir siyasi otorite tanımadığını söylem ve tavırlarıyla ortaya koymuştur. Onun söylemlerinde sıkça kullandığı “saltanat-ı milliye” tabiri, Cumhuriyete geçişin en önemli aşaması olan saltanatın kaldırılma süreci açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, yeni idare tarzına ilişkin görüşlerini, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun egemenliği ulusa veren 1. Maddesine dayandırarak, Milli Mücadele yıllarında uygulanan hükümet sistemine dayalı bir yönetimi savunmuştur. Kamuoyunda paylaştığı ve dönem basınında da yer alan bu düşüncelerinde en büyük endişesi ise, devlet başkanlığı makamı altında kişisel idareye dayalı bir yönetimin yeniden tesis edilebilmesi olmuştur. Kendisi bu kaygısını, ‘birinin başında hanedandan gelen zat, diğerinin başında hanedandan gelmeyen zat’ sözleriyle açıkça ortaya koymuştur. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın savunduğu Cumhuriyet idaresi anlayışından bazı noktalarda ayrıştığı tespit edilmektedir.

Kendisinin bu yöndeki söylemleri, dönemin ulusal ve dış basınında da, Anadolu'da yeni idare tarzının kurulmakta olduğu algısını güçlendirmiştir. Dönemin İngiliz gazeteleri, Mütareke imzalanmasından sonra yakından takip ettikleri İstanbul kaynaklı gelişmelerde, Refet Paşa'nın İstanbul'da bulunan müttefik generallerle yürüttüğü temaslar yanında, siyasi görüşlerini de kamuoyu ile paylaşmış ve yeni idare tarzına ilişkin yorumlarda bulunmuştur. Dış kamuoyunda, Refet Paşa beyanlarının Millet Meclisi tarafından üzerinde anlaşmaya varılan rejime kamuoyu hazırlamak amacıyla yapıldığı görüşünün hâkim olduğu görülmektedir.

Dış kamuoyu açısından önemli bir husus da, bu söylemler üzerinden Ankara yönetiminin yeni idare tarzına ilişkin “komünistlik”, “sovyetlik”, “Bolşeviklik” suçlamalarının yapılması ve böyle bir algı yaratılmaya çalışılmasıdır. Başta Refet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, yapılan bu suçlamaların dönemin yetkililerince reddedildiği görülmektedir.

İngiliz kamuoyu açısından bu söylemler çerçevesinde üzerinde durulan diğer bir konu da, siyasi yetkilerinden arındırılmış olan Padişahın halife ve İslam'ın başı olması itibarıyla yeni konumu olmuştur. Bu noktada Kemalist hareketin, İslam dünyasında başkaldırı ve Panislamizm'e darbe olarak nitelendirilmesi yanında, İngiliz karşıtlığına dayalı politik bir hareket olarak görülmesi de, dönemin İngiliz basınında dikkati çekmektedir. Padişahın İngiliz himayesinde İstanbul'dan ayrılmasına ilişkin verilen haberlerde de, padişahın kendi özgür iradesiyle ayrıldığı söylemiyle sorumluluktan kaçınıldığı görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kls. 202, Dos. 379, Evrak. 7.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kls. 202, Dos. 379, Evrak. 6.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kls. 202, Dos. 379, Evrak. 14

Resmi ve Süreli Yayınlar (Türk ve İngiliz Basımı)

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Newcastle Daily Chronicle North Mail

Peyam-ı Sabah

Renin

Tevhid-i Efkâr

The Daily Telegraph

The Evening Standard

The Observer

Vakit

Western Evening Herald

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C. I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1993.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, C. 23, 13 Eylül-16 Ekim 1922, TBMM Basımevi, Ankara 1960.

Kitaplar ve Makaleler

AKIN, Veysi, “Mudanya Mütarekesi ve Trakya’nın Kurtuluşu”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ASLAN, Betül, “İstanbul’da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

AYBARS, Ergün, “Millî Mücadele’de İngiliz Basımı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, Sayı 12, Temmuz 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

AYDOĞAN, Erdal, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi’nin Günlüğünde Refet Paşanın

İstanbul'a Gidişi, Karşılınması ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Yolu*, Sa:27-28, Mayıs-Kasım 2001.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)*, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayını, Ankara 1995.

ERGİN Fahri, "Vahdettin'in Kaçışı ve Sonrası", *Yakın Tarihimiz*, C.III, Sa:39, 22 Kasım 1962.

GENTİZON, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev: Fethi Ülkü, Bilgi Yay., Ankara 1995.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, TTK Yay., Ankara, 1989.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1991.

KANDEMİR, Feridun, "Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarihimiz*, C. III, Sa:35, 25 Ekim 1962.

MANGO, Andrew, Atatürk, Çev: Füsün Doruker, 1. Basım, Sabah Yay, İstanbul, 2000.

ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yay., Ankara, 1998.

ÖZDEMİR, Mehmet, "Kurtuluş Savaşında Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul'un Teslim Alınması", *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ULUĞ Hakkı Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yay., İstanbul ,1973

UNAT, Faik Reşit, "Anadolu Hükümeti Temsilcisi Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarihimiz*, C. IV, Sa:51, 14 Şubat 1963.

Ekler

<p>IS. FUTURE OF TURKEY</p> <p>REFET PASHA'S WELCOME.</p> <p>SCENES IN CONSTANTINOPLE.</p> <p>FROM OUR OWN CORRESPONDENT.</p> <p>CONSTANTINOPLE, Friday (11 a.m.).</p> <p>Refet Pasha's arrival at Constantinople yesterday on his way to Thrace was taken as the occasion for a Nationalist festival. It may have been admiration, it may have been curiosity, it may have been on the part of some merely a prudent desire to gain a good mark in the Nationalists' book. But whatever the motive, it certainly brought immense crowds into the streets. From Tuesday morning onwards decorations of paper garlands, evergreens, and flags were being put up, not only in Constantinople, but even in quiet little Eyoub, at the head of the Golden Horn. It was noticeable, however, that the principal centres of decoration were the police-stations, while as to the ordinary people, the thought could not help crossing one's mind that, unless they regarded it as security against the future, when the Nationalists will be masters of the capital, a good deal may have been done for the mere fun of putting up gaudy strings of paper. This does not mean to say, however, that the vast majority of the Turks of Constantinople are not themselves at heart Nationalists.</p> <p>The wonderful, warm autumn weather which we have been enjoying for weeks past favoured the day, and from early morning Galata and Stamboul were agog with expectation. A favourite form of rejoicing here consists of driving wildly through the streets in a Ford car hung all over with paper wreaths, the occupants holding three or four immense Turkish flags. As a house decoration the holy green flag alternated with the ordinary red one, while other favourite emblems yesterday were Kemal's portrait, pictures of him leading his army and apparently directing squadrons of aeroplanes with his sword, or cartoons depicting Greek Evzones being kicked into the sea by Nationalist soldiers.</p> <p>It was a very patient crowd, and gave no trouble to the Turkish or the inter-Allied police on the line of route. To the eye the mass of fezes made red its prevailing colour, though here and there, where women were standing, it was broken by patches of unrelieved black. There were many of them out yesterday, and, in accordance with modern habit, very few were veiled. Then there were the school children in white frocks and red sashes, and Boy Scouts in khaki. The particularly characteristic detail, however, were sheep and calves held at the end of a string until the moment should arrive for them to be sacrificed as a joy offering. Over all this crowd circled from time to time three low-flying British aeroplanes.</p> <p>Refet Pasha was enthusiastically greeted at the quay and carried shoulder high to his carriage, and the sheep were duly killed as he passed between the packed pavements. It was difficult to judge the amount of enthusiasm evoked by the first appearance of the Nationalist general. Reports from some parts of the route speak of much applause, but elsewhere it all seemed to happen so quickly that the moment for which the crowd had waited hours was gone hardly before they knew it had arrived. The capital, Refet, however, declared to the Press later in the day, had shown its patriotic feelings by greeting in him "their glorious and venerated Commander-in-Chief." The memory of the dark days past, he added, would doubtless make them double their energy, force, and resistance. "Let us try to save our fatherland," he concluded. Last night in Stamboul there were fireworks and illuminations.</p>	<p>IS. FUTURE OF TURKEY</p> <p>REFET PASHA'S WELCOME.</p> <p>SCENES IN CONSTANTINOPLE.</p> <p>FROM OUR OWN CORRESPONDENT.</p> <p>CONSTANTINOPLE, Friday (11 a.m.).</p> <p>Refet Pasha's arrival at Constantinople yesterday on his way to Thrace was taken as the occasion for a Nationalist festival. It may have been admiration, it may have been curiosity, it may have been on the part of some merely a prudent desire to gain a good mark in the Nationalists' book. But whatever the motive, it certainly brought immense crowds into the streets. From Tuesday morning onwards decorations of paper garlands, evergreens, and flags were being put up, not only in Constantinople, but even in quiet little Eyoub, at the head of the Golden Horn. It was noticeable, however, that the principal centres of decoration were the police-stations, while as to the ordinary people, the thought could not help crossing one's mind that, unless they regarded it as security against the future, when the Nationalists will be masters of the capital, a good deal may have been done for the mere fun of putting up gaudy strings of paper. This does not mean to say, however, that the vast majority of the Turks of Constantinople are not themselves at heart Nationalists.</p> <p>The wonderful, warm autumn weather which we have been enjoying for weeks past favoured the day, and from early morning Galata and Stamboul were agog with expectation. A favourite form of rejoicing here consists of driving wildly through the streets in a Ford car hung all over with paper wreaths, the occupants holding three or four immense Turkish flags. As a house decoration the holy green flag alternated with the ordinary red one, while other favourite emblems yesterday were Kemal's portrait, pictures of him leading his army and apparently directing squadrons of aeroplanes with his sword, or cartoons depicting Greek Evzones being kicked into the sea by Nationalist soldiers.</p> <p>It was a very patient crowd, and gave no trouble to the Turkish or the inter-Allied police on the line of route. To the eye the mass of fezes made red its prevailing colour, though here and there, where women were standing, it was broken by patches of unrelieved black. There were many of them out yesterday, and, in accordance with modern habit, very few were veiled. Then there were the school children in white frocks and red sashes, and Boy Scouts in khaki. The particularly characteristic detail, however, were sheep and calves held at the end of a string until the moment should arrive for them to be sacrificed as a joy offering. Over all this crowd circled from time to time three low-flying British aeroplanes.</p> <p>Refet Pasha was enthusiastically greeted at the quay and carried shoulder high to his carriage, and the sheep were duly killed as he passed between the packed pavements. It was difficult to judge the amount of enthusiasm evoked by the first appearance of the Nationalist general. Reports from some parts of the route speak of much applause, but elsewhere it all seemed to happen so quickly that the moment for which the crowd had waited hours was gone hardly before they knew it had arrived. The capital, Refet, however, declared to the Press later in the day, had shown its patriotic feelings by greeting in him "their glorious and venerated Commander-in-Chief." The memory of the dark days past, he added, would doubtless make them double their energy, force, and resistance. "Let us try to save our fatherland," he concluded. Last night in Stamboul there were fireworks and illuminations.</p>	<p>SEDITION</p> <p>VIOLEN</p> <p>FROM OUR O</p> <p>Violent speeches at Jallianjalla Bag a swami (priest), sar seemed to ha sufferings. He ha "khaddar" (nat thing that Genera have been more pl sar had been boml whole of India altogethor new in</p> <p>More anti-Brit yesterday by the C at Delhi, acceptin by Mr. Lloyd Geor to Asia and Islam, of his way of thi the world were al and were ready to possible way. The British attempte Straits were unju to the freedom of passed a vote of Italian Governm policy and the val to Turkey at thi that their present be maintained.</p> <p>THE NE</p> <p>The growing c members of the in the Press Whitehall over affecting the wor tion is voiced by ber of the Council a motion for the his Majesty's Go retary of State, to the respective po of India Act of Council and the C in respect to fi questions.</p> <p>Two other non- ment of India to between Simla an of the Princes Legislative Assen Viceroy certified with a view to interference from</p> <p>EXTREMIS</p> <p>FARCI</p> <p>FROM OUR O</p> <p>Another farci mittee is being se to inquire into th break. This egr a questionnaire, a whether the proc justified, and if against hasty cor sentences of deat courts. Anothe any instance in r or other Governn with rebels or loc asked if the witne the treatment of custody for prolo A scathing den</p>
---	---	---

TURKEY NOW A REPUBLIC.

Sultan Deposed by the Nationalists.

DEBTS REPUDIATED?

Far-Reaching Effect on Moslem World.

The Sultan of Turkey has been deposed by the Nationalists and his Government dispersed.

Turkey now becomes a republic, with the reins of office controlled by the Angora Nationalists, who, in turn, are controlled by Mustapha Kemal Pasha.

The assembly at Angora, at a meeting held on November 1, decided to overthrow the existing Constitution of the Ottoman Empire, and to replace it with a body to be called the Grand National Assembly of Turkey.

The Nationalists will control the election of the Khalifa, the religious chief of the Mussulmans. This high office was held by the Sultan.

The National Assembly further decided that the new Khalifa shall be elected after selection by an ecclesiastical commission of the Assembly, thus abolishing the law of succession on the senior male member of the Imperial family.

An important council of Ministers and dignitaries met yesterday at the Palace, under the presidency of the Sultan, to consider the situation which has arisen from the decision of the Assembly.

Ferid Bey, the Turkish representative in Paris, has addressed the following letter to M. Poincare:—

"I have the honour to convey to the Government of the Republic at the order of my Government, the fact that in conformity with the law of 17th. June, 1920, the Government of the Grand National Assembly of Turkey considers as null and void all treaties, conventions and contracts concluded since 16th. March, 1920, by the Constantinople Administration, as well as all the Acts of the said Administration.

"By virtue of the same law it must be understood that the results of pourparlers undertaken by the same Administration with financiers, with a view to obtaining advances, in no way involve the Government of Turkey."

Wednesday, November 8, 1922.

THE EVENING STANDARD

WHAT THE CALIPHATE STANDS FOR. INDIA AND KEMAL'S INTRUSION: THE ANTI-BRITISH TURKS: WE ACTED TOO LATE.

By SIR HENRY M'MAHON (in an interview).

Sir Henry M'Mahon, G.C.M.G. is one of the greatest of English authorities upon Indian affairs and sentiments. So long ago as 1885 he entered the Indian Staff Corps and over a long period of years his political work ranged over India, Afghanistan, Beluchistan, Egypt, etc., and he was British Commissioner on the Middle East International Commission (Peace Conference) 1919.

Col. Sir Henry M'Mahon.

WHILE we are naturally interested very considerably in a matter of such deep religious importance to the Mohammedans as the future of the Caliphate, we can only look on it from afar.

We cannot, and do not want to, interfere in nor have any hand at all in shaping the destinies of the Caliphate. That must be entirely a question for the Mohammedan world to settle itself.

The action taken by the Kemalists, however, provides an opportunity for

the war, but they have seen the Western Powers, since the war, helping the Greeks and Italians to seize the best parts of their country. The feeling interpreted by the Kemalists is now so strong that Nationalism above all other considerations is asserting itself.

They have sacrificed everything to that, and have not questioned very much the means by which they sought success. So antagonistic were they to the Sultan that they have regarded his deposition as even more important than any possibly detrimental results of interfering with the Caliphate powers vested in him.

It should be remembered, too, that the Kemalists are imbued with many ideas not common to Moslems, or even to Turks of other days. There is a certain Bolshevik element there, and the Kemalists are not at all likely to be so pan-Islamic as some people suppose.

More probable is the development of the pan-Turanian movement, which is very different.

The idea underlying the pan-Islamic union was to unite the Mohammedan world for the purpose of strengthening Turkey, but in recent years the Turks have been breaking away from it because they have been more impressed by the pan-Turanian movement, which relies on other things than the purely religious.

Under it, for instance, they have been eliminating from the official Turkish language all words of Arabic source and replacing them by words of purely Turanian derivation (to the irritation of the Arabs).

As regards language and national sentiment, the movement may perhaps be likened to Sinn Fein—but in those respects alone.

Because we did not put out our hand in time, at the end of the war, the Young Turks sought support elsewhere for the carrying out of their Nationalist ideals. We could then have imposed any settlement we liked on the Turks and could have given them exactly what we have to give them now, to their absolute satisfaction.

Instead, we refrained from having anything to do with them until in self-defence they had to join the Bolsheviks. They had to look to the East instead of to the West.

MOSLEM COMMON SENSE.

As to the effect of all this on Mohammedanism, I am not pessimistic.

Whether in their calmer moments the Kemalists will ask themselves if they have been behaving as true Mohammedans remains to be seen. I cannot visualise a true Mohammedan becoming Bolshevik.

To those who have the good of the Mohammedan world at heart, the unrest and the religious schisms that must arise through the disappearance of the Caliphate, as it now stands, must be a matter of deep regret; and it is to be hoped that some solution acceptable to all Moslems may be found.

I am confident the commonsense of the Mohammedan world will, in course of time, assert itself, and that the Moslems will once more discover that England is the best friend Islam ever had in the world.

Dr. Öğr. Üyesi
Hilal KAHRAMANİzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Felsefe Bölümü,
hilal.kahraman@ikc.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7627-3679>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 20/11/2022 29/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1207548>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Yanılsamanın Sahnesi Dünya ve Nietzsche'nin Araçsal Değer Analizi

The World which is the Scene of Illusion and Nietzsche's Instrumental Value Analysis

Öz

Nietzsche insanlığın başlangıcından beri var olan, uzlaşılarda geliştirilen değerleri birer araç olarak görmektedir. Ona göre insanlar dünyanın gerçek doğasını görmekten korktukları için bu araçları geliştirmişlerdir. Dünyanın görünüşünün ardında var olan gerçek halini görmek ve aslında yaşadıkları dünyanın amaçsız ve anlamsız olduğunu teşhis etmek insanlar için kolay değildir. Bu yüzden derin düşünmeden, yüzeysel kalarak oluşturdukları ortalama değerler aracılığıyla rahatlamayı ve yaşamayı tercih ederler. Oluşturdukları değerler onlar için amaçlarını gerçekleştirme yolunda birer araçtır, aynı zamanda kendi davranışlarını meşru kılmak adına bu değerler üzerinde değişiklikler yapabilir, lehlerine kullanabilirler. Yaşadığı dönemde var olan bozulma ve sıkıntıların kaynağında bu değerlerin bulunduğunu düşünen Nietzsche, değerlerin odağında bulunan ve dönemin Alman ulusuna hâkim olan Hıristiyanlık ve bu dinin Tanrı anlayışına eleştirilerde bulunmuştur. Giderek bozulduğunu iddia ettiği Hıristiyan inancı, özellikle katı Katolik mezhebinin düşüncesi, aynı zamanda kendi buhranları ve yaşantısı Nietzsche'nin dini sorgulayarak eleştirmesine neden olmuştur. Kilisenin toplumlara yönelik baskın bir role sahip olduğu bu dönemde Tanrının dünyadaki eli olduğu iddiasında olan ve Tanrı adına hareket eden din adamlarına karşı tepki gösteren Nietzsche, bir Tanrı varsa aşkın bir karakterde bulunması ve tüm insanlığa aynı mesafede olması gerektiği düşüncesindedir. Tanrı bu dönemde aynı zamanda büyük anlatılar için insanlığın kullandığı bir araçtır. Dünyada var olan kaos içinde nesnel bir düzen olduğuna inanan insan, Tanrı aracılığıyla evrende bir amaç ve anlam bulmaya çalışmaktadır. İnsanın çaba ve mücadelelerinin boşuna olmaması ve temellenebilmesi için evrendeki hareketin özüne yerleştirebileceği bir Tanrı düzeni, bununla beraber yaşamın kendisine dair bir ilerleme inancı ve bunların yanında bir amaç bulması gereklidir. Ancak insan ihtiyaç duyduğu ve açıklamalarının merkezine yerleştirdiği Tanrısına ihanet etmektedir ve Nietzsche'ye göre bu durum ise kilisedeki bozulmalara ek olarak dünyada da bozulmalara neden olmaktadır.

ATIF: KAHRAMAN Hilal, "Yanılsamanın Sahnesi Dünya ve Nietzsche'nin Araçsal Değer Analizi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1016-1024)

CITE: KAHRAMAN Hilal, "The World which is the Scene of Illusion and Nietzsche's Instrumental Value Analysis", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1016-1024)

Screenedturnitin

Bu çalışmada Nietzsche'nin aklın değil yanlısamaların sahnesi olduğunu iddia ettiği dünya ve üzerindeki bozulmaların kaynağına ilişkin düşünceleri analiz edilerek, geleceğe yönelik yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürdüğü araşsal değerler ve yönelttiği eleştirilerini irdelemek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, decadence, değer, Tanrı, Nietzsche

Abstract:

Nietzsche considers values that have existed since the dawn of humanity and have developed by consensus to be tools. According to him, people developed these tools because they were afraid to see the true nature of the world. People find it difficult to see the reality of the world that lies underneath its outward appearance and to recognize that the world they inhabit is pointless and without purpose. As a result, they prefer to relax and live by the standard ideals they produce by being shallow and avoiding contemplation. They develop values as tools to help them achieve their objectives, but they may also modify these values and take use of them to justify their own actions. Nietzsche, who believed that these values were the root of corruption and problems in his day, challenged the idea of Christianity and God, which was at the core of the values and dominated the German country at the time. Nietzsche questioned and criticized religion as a result of his own depression and life, as well as the Christian belief he believed was rapidly decaying, particularly the concept of the strict Catholic sect. Nietzsche, who responded against clergy who claimed to be God's hand in the world and operated in God's name during a period when the church was powerful in cultures, believed that if there is a God, he should have a transcendent nature and be at the same distance from all people. In this era, God is also a tool used by humans for grand narratives. People try to discover a purpose and meaning in the cosmos through God, believing that there is objective order in the world's chaos. Finding a God order that he can place in the essence of the movement in the cosmos, as well as a belief in progress about life itself, and a purpose alongside them, are important for man's efforts and struggles to not be in vain and to be grounded. However, man betrays the God he requires and sets at the center of his explanations, and this situation, according to Nietzsche, causes corruption in the world in addition to corruption in the church.

The purpose of this research is to examine the instrumental values that Nietzsche argues should be re-evaluated for the future, as well as his critiques, by studying his ideas on the world, which he claims is the stage of illusions rather than the mind.

Key Terms: Christianity, Decadence , Values, God, Nietzsche

Giriş

19. yüzyılın önemli filozoflarından Nietzsche ait olduğu Alman ulusu da dâhil olmak üzere Avrupa'ya hâkim olan kültür ve düşünce krizinin nedenleri üzerine öne sürdüğü eleştirel felsefesiyle insanlığı özelde de Alman ulusunu bu durumdan kurtarmayı amaçlamıştır. Krizin nedeni olarak gördüğü tüm toplumsal yapılara, felsefi ve tarihsel sistemlere karşı çıkararak insanı ve değerlerini temele alan bir yaşam felsefesi oluşturma iddiasındadır. Değer kavramını yaşam felsefesinin odak noktasına yerleştiren Nietzsche, öncelikle yaşadığı dönemde var olan ve topluma sunulan hazır

değer reçetelerinin içerdiği çeşitli kavramları içeren bir soykütüğü incelemesine girişmiştir. Tüm değerleri yeniden değerlendirme iddiasıyla şekillendirdiği felsefesinde insanları ahlâkî olarak ikiye ayırmıştır: güçlüler ve zayıflar. Zayıflara hâkim olan ahlakı sürü ahlakı olarak tanımlarken güçlüler için efendi ahlakından söz edilebilmektedir. Üst insan olarak tanımladığı özgür bireye ait olan bu efendi ahlakı tüm insanlık için gerekli olan davranış kalıpları sunmaktadır. Böylece insan özgürleşecek ve sürü ahlakından uzaklaşarak kendini yüceltebilecektir.

Nietzsche bozulmaları temele aldığı kritik düşüncesinde ilerleme fikrinin bir yanılsama olduğunu iddia etmektedir. Aksine dünyada bir bozulma, çürümüşlük ve gitgide artan bir değersizleşme söz konusudur. Bozulmalara neden olan mevcut değerlerdir ve insanın bu değerlere yönelerek yeniden düzenleyebilmesi için önce bozulmanın kaynağına ulaşması gerekmektedir. Yaşadığı yüzyılda hâkim olan tüm görüşler ve değerlerin kaynağında olduğunu düşündüğü Tanrıyı öldürdüğünü ileri süren Nietzsche insan odaklı bir değer sistemi kurmayı amaçlamıştır. Tüm insanlığa aynı mesafede olması gereken aşkın Tanrı bu dönemde ancak gücünü Tanrıya dayandırarak topluma değer kalıpları sunan kilise aracılığıyla bilinebilmektedir. Tanrı anlayışının aşkın karakterde olmadığı iddiasıyla dönemin Tanrı'sını öldüren ve üstinsan metaforuyla Tanrının boşluğunu doldurmaya çalışan Nietzsche adalet dâhil tüm erdemlerin üstinsanın dünyasında gerçekleşeceğini ileri sürmüştür.

Yanılsamaların ve Bozulmanın Kaynağı Değerler

Evrende mevcut bulunan dinsel, siyasal otoriteler tarafından oluşturulmuş yasaları eleştiren Nietzsche'ye göre dünya aklın değil yanılsamanın sahnesidir. Yasalar yanılsamış olan Tanrı tarafından oluşturulduğu için yasalara uymanın anlamı yoktur¹. Değer analizi yaparken ilk olarak decadence (bozulma/çürüme) durumu ve içgüdüsünden başlayan Nietzsche'ye göre dünyada tüm değer alanlarında bozulmalar söz konusudur. Decadence kavramı bozulmanın hem temelinde vardır hem de bu bozulmanın sürmesini sağlamaktadır. Çürüyen ve bozulan değerler insanda yozlaşma içgüdüğü oluşturarak kendine yabancı hale getirmekte ve insanı değersiz kılmaktadır². Dinin, kültürün, önyargıların sonucu oluşan bozulmalar üzerinde değerlerin kavramsal yapısının da etkisi söz konusudur.

Değer üretilirken kullanılan kavramların dünyada uygulamasının nadir olması, soyut yönleriyle ifade edilebilirken somut olarak gösterilemeyen bir yapıya sahip olmaları ve değerlerin kavramsal alt yapısında var olan temeldeki değerlerin de sorgulanmaksızın kabul edilmiş olan değerlerden oluşması bozulmanın nedenleri arasındadır. İnandığımız tüm değerleri yeniden ele almamızı, sorgulamamızı isteyen Nietzsche, adalet, hak, eşitlik, dürüstlük gibi kavramları da sorgulamak gerektiğini ileri sürmüştür. Değerli olanı bulmak için adaleti aramak bu çabanın ilk adımlarındandır.

Adalet

“Adalet kavramı, evrendeki tüm varlıkların var olabilmeleri ve varlıklarını, kendi varlık değerine göre gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan değerleri bünyesinde barındıran bir yapıya

-
- 1 Friedrich Nietzsche, David Strauss İtirafçı ve Yazar, Çev. Mustafa Tuzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48.
 - 2 Friedrich Nietzsche, Ecco Homo - Kişi Nasıl Kendisi Olur, Çev. Can Alkor, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 70.

sahiptir”³. Bu kavram Nietzsche için ulaşılmaması kolay olmayan, din ve siyaset açısından zor gerçekleştirilen, ancak çok istenen ve özlenen bir erdemdir. Nietzsche, adalet, doğruluk, erdemli olma gibi kavramları ve davranış kalıplarını hakikat kavramıyla bazen birleştirmektedir, ancak ona göre adalet hakikatin üstünde çatı bir kavram, yaşantı durumudur.

Gerçekten hiç kimse adalet itilimi, içgüdü ve gücü olan kimseden daha yüksek ölçüde saygımızı hak etmemiştir doğrusu. Çünkü kendisine her yerden akarsular gelen ve onları kendi içine çeken ölçsüz derinlikteki uçsuz bucaksız bir denizde olduğu gibi, en yüce ve en az görülen erdemler de, adalette (doğrulukta) biraraya gelirler ve onun içinde barınırlar.⁴

Nietzsche için yargılarında ölçü olarak orta yolu seçen kişi adalet erdemine sahiptir ve saygıyı, güveni en fazla hak edendir. En yüce ve en az görülen erdemler adalet erdeminin içinde bulunmaktadır. Decadence durumunun içindeki modern insanı inceleyen Nietzsche bu yolla ondaki adalet kavramını da sorgulamaktadır. Dönemin Alman ulusunun kendini modern olarak tanımlayan insanı kendini diğer zamanlardaki insanlardan daha güçlü olarak görmekte, nesnel ve adil olduğunu düşünmektedir. Buna karşın Nietzsche’ye göre “nesnellik ile adaletin birbiriyle hiçbir ilgisi yoktur”⁵. Nesnellik sözcüğünün yorumlanışlarında bile bir yanılısama vardır. Nesnel olduğunu iddia eden sanatçı ya da tarihçiler bile duygularını zamanın koşul ve değerlendirmelerinden sıyrarak ortaya koyamazlar. Kendilerini soyutlamaya çalıştıklarında sahte bir adalet ortaya koyacaklardır. Nietzsche’ye göre adil olmaya hazırlanmayan birinin yalancı bir adil olma görüntüsü vermeye çalışmaması gerekir. Ancak yüksek ruhlu olmak adaleti sağlayabilir. Yüksek ruhlu olan insanların nasıl olduğunu açıklayan Nietzsche’ye göre bu insanlar kendi erdemlerine karşı acımasızdır. “Acımasızlık nerede gerekir? Yüce olanlar kendi erdemlerine karşı acımasızdır, bir de ıvır zıvıra karşı... Yüce bir amacı olan kişi yalnızca kendi işlerinin, yargılarının değil adaletin bile üstindedir”⁶. Adil olan kişinin vicdanı olduğu gibi olması, iyi-kötü yanlarıyla, duygularıyla neyse o olması yönünde onu yönlendirmektedir.

Yargılamada yetkili olan adil kişinin eli, teraziyi tuttuğunda, titremez artık; kendine karşı katı yüreklilikle, sarsılmadan davranır, kayırcı, yantutucu bir düşünceye kapılmaksızın ağırlık üzerine ağırlık koyar, terazinin kefelere inip çıktığında gözü dönüp bulanmaz, kılı kırk yarar, yargıyı bitirdiğinde ise sesi ne sert ne de kısık ve titrek çıkar.⁷

Bu kişide en nadir olan erdemler en üst derecede birleşmektedir. Adalet terazisini tutarken elleri titremez, kendine karşıda merhametsiz davranabilir. Ölçülü bir şekilde yargı sonucunu konuşan adil kişi; şüpheden uzaklaşarak kesinliğe ulaşmaya, hoşgörülü yumuşak davranıştan zorunda olunan buyruklara, az rastlanan yüce gönüllülükten, daha az rastlanan adalet erdemine ulaşmaya çalışmaktadır. Böylece en saygıdeğer duruma yükselen adil kişi doğruluk peşindedir. Bu doğruluk sadece bilgi anlamında değil, aynı zamanda düzenleyici ve ceza verici bir yargıç olan özellikte bir doğruluktur. O aynı zamanda “tek kişinin bencilcesine sahip olduğu, onun mülkiyeti olan doğruluğu değil, bencil mülkiyetin bütün sınır taşlarını yerinden oynatan kutsal hak olan

3 Yalçın Çetin, “Nietzsche’nin Adalet Anlayışı”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2 Aralık 2017, s. 556.

4 Friedrich Nietzsche, Tarih Üzerine, Çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları., İstanbul, 2000, s. 116.

5 Nietzsche, Tarih Üzerine, s. 122.

6 Friedrich Nietzsche, Şen Bilim, Çev. Levent Özşar, Asa Yayınları., Bursa, 2003, s. 162

7 Nietzsche, Tarih Üzerine, s. 116.

doğruluğu, tek bir sözle dünya mahkemesi olan, yargı yeri olan doğruluğu”⁸ istemektedir. Bu doğruluk bencilce değerlerin tümünün sınırlarının yer değiştiği kutsal bir hakktır. Adil olan kişi bu doğruluğun peşindedir, ancak Nietzsche’ye göre toplumda adalete hizmet eden kişi çokmuş gibi görünse de, adalet erdemi tarihte çok az bulunmaktadır, çok nadir tanınan bu erdemden nefret edilmektedir. Bunun yerine sözde erdemler saygı görmektedir.

Adalet, doğruluğa çok az insan hizmet etmektedir, çünkü çok az insanın salt adil olma istenci vardır ve çok azının adil olmaya gücü yetmektedir. Aynı zamanda yargı gücünden yoksun adaletin insanlığın en korkunç acılarının nedeni olduğunu düşünen Nietzsche, kör bir hırsla oluşan yargılar yerine bilinçli bir yargı gücünün gerekli olduğunu, bunun ise adaletin ve yargı gücünün geniş alanlara yayılması sonucu elde edileceğini ileri sürmektedir, böylece doğru yargılara varılacak ve adalet kendini gerçekleştirecektir⁹. Adaletten bahsederken *içgüdü* ve *duygu* şeklinde nitelermelerin yanında Nietzsche *deha* kelimesini de kullanmaktadır. Adaletle ait olan bu deha diğer dehalar kadar kıymetlidir: “Bu, olgular karşısındaki yargılarda gözümüzü kör eden ve kafamızı karıştıran her şeyden içten bir isteksizlikle uzaklaşma yoludur. Böylece kanaatlerin düşmanıdır, çünkü, ölü veya canlı, gerçek veya imgesel her şeye hakkını vermek ister –ve bunu yapabilmek için çok açık bir anlayışı olmalıdır”¹⁰. Felsefi, siyasal ya da sanatsal dehadan tamamen farklı bir deha türü olan adaletlilik dehası, önyargıların olaylarda gerçeği görmeyi engellediği ve kafa karıştırdığı durumlarda bu önyargılardan içten bir isteksizlikle uzaklaşır, her şeye hakkını vermek istediği için kanaatlerin düşmanıdır. Bunun için her şeyin arı bilgisini elde etmek ister ve bu amaçla dikkatle her şeyi gözleyerek inceler. Sonunda rakibinin kanaatlerinin kör ve miyop olması sonucu oluştuğunu ifade eder. Böylece tüm bu kanaatlerden soyutlanarak düşünebilir ve yargı oluşturabilir. Önyargılardan sıyrılarak düşünmek ise ölçülü olmayı ve adalette dengeli olmayı gösterir.

Denge

Dengeli olmayı önemseyen Nietzsche’ye göre, denge adaletin temelidir, doğru davranış gösterene hak ettiği ölçüde ödül vermek ve haksız davranışları düzeltmesi için ceza vermek dengeli olmaktır. Bu anlamda adalet zor gerçekleşecek bir durumdur. Adaleti elde edebilmek için Nietzsche kendince reçeteler ortaya çıkarmıştır. Önyargsız düşünebilmek ve adil olabilmek için üstün insan, benci dönüş, nihilizm, decadence gibi görüşler ortaya atmış, bu kavramlar aracılığıyla değer analizi yapılmasının temellendirmesini yapmıştır. Töre olarak bahsettiği değerler sisteminin insanlığa dayattığı değerleri denge bozucu yalancı kavramlar olarak nitelermektedir;

O yalancı kavramların, “ruh”, “tin” “özgür istem”, “tanrı” gibi, törede kullanılan kavramların anlamı, insanlığı fizyolojik olarak yıkmak değil de nedir?... Kendimizi korumayı, bedenini, yani yaşamın gücünü arttırmayı önemsemekten bizi alıkoyuyorlarsa, kansızlığı bir ülkü, bedeni küçümsemeyi “ruhun kurtuluşu” sayıyorlarsa, bunlar *décadence*’a götüren yoldur değil de nedir? –Dengeyi yitiriş, doğal içgüdülere karşı direniş, kısacası “çıkar gözetmeyiş”, –töre buydu şimdiye dek... Tan Kızılığı ile ilk kez o bencil olmayan töreye savaş açtım¹¹.

Savaş açılan bu değerlerden sıyrılma sonucu insan önyargsız düşünmeyi başarabilecektir. Bu düşünme sonucu adalet noktasında ölçülü bir duruma yükselecek, aynı zamanda adalet

8 Nietzsche, Tarih Üzerine, s. 117.

9 Nietzsche, Tarih Üzerine, s. 117-118.

10 Friedrich Nietzsche, İnsanca, Pek İnsanca, Çev. Orhan Tuncay, Gün Yayınları, İstanbul, 2005, s. 317

11 Nietzsche, Ecco Homo, s. 70.

terazisini dengede tutacaktır. Nietzsche'ye göre kalbi ve kafası sakin ve dengeli olan her birey hem iyi bir mizaca sahip olacak, aynı zamanda daha genel ve faydalı olan bir erdem elde edecektir, böylece kendisini bu erdemi sürdürmek için daha yüksek bir görev gerçekleştiren kişi olarak da yüceltebilecektir¹².

Denge; adaletin gerçekleştirilmesi durumunda da gereklidir, suç ve ceza olgusu arasında denge olması gereklidir. Nietzsche'ye göre suçlulara uygulanan yaptırımlarda amaç intikam almak olmamalıdır, yapıcı olunması gerekir, böylece suçlunun içinde sönen vicdani öğeler tekrar ortaya çıkarılabilir. Ceza vermek suçluya iyi davranışlar yaptırma yoluyla da gerçekleştirilebilir. Adaletsizliğe yol açan insanları iyileştirerek ve durumları düzelterek toplumda düzen sağlanabilir, böylece sosyal düzen kurallarının işlediği toplumda bir üst kontrol ögesine ve onun ortaya koyduğu günah ya da cezalarına ihtiyaç kalmaksızın otokontrol sağlanabilecektir.

İnsanın doğasını kötü ve günahkâr olarak düşünmek, doğasına kuşku düşürerek kendisini kötü duyumsamasını isteyen dinin ve metafizikçilerin oyunuydu; çünkü bu yolla kendisini nasıl kötü kabul edeceğini öğrenecekti, çünkü doğanın elbisesini üzerinden çıkartamazdı. Zamanla, uzun bir doğa yaşamından sonra, günah yükü o kadar ağırlaştı ki, bu yükü kaldıracak doğa üstü güçler gerekti; ve daha önce tartıştığımız kurtuluş gereksinimi sahneye çıktı; bu gerçek bir günaha değil düşsel bir günaha karşılık geliyordu¹³.

Bu anlamda Nietzsche'ye göre insanın günahkârlığı senaryosu din ve metafizikçilerin topluma eklediği birer oyundur, toplumda çeşitli şekillerde var olan suçlara karşı bile dengeli davranarak yaklaşmak ve suçluyu insanlığa kazandırmak adaletli olmanın gereğidir.

Cesaret ve Güç

“Ceza verilebilecek olan hiçbir zaman ceza almaz. Suçlular karşındaki suçumuz onlara alçak muamelesi yapmamızdır”¹⁴. Onlara karşı takındığımız tavır suçun devam edip etmemesini ve suçlunun kendisini ve toplumu algılamasını belirleyecektir. Adalet değerinin ortaya konmasında hukuken bir ceza yaptırımı gerekli görünse de insanın yaptıkları vicdani anlamda adil bir şekilde değerlendirilemeyebilir. Nietzsche'ye göre suç toplumsal düzene karşı başkaldırı türüdür. Başkaldıran cezalandırılmaz, baskı altına alınır. Asi olan toplumda zavallı ve hor görülür, ancak asi birinin hor görülmesine gerek yoktur ve asi olmak toplumdaki değeri azaltmaz, hatta bazen asi toplumda savaşılmaması gereken bir şey konusunda halkı uyandırabilir, bu yüzden ödüllendirilmelidir.

Ceza kavramını bir ayaklanmanın çökertilmesi olarak görmek gerekir, bu anlamda hor görme değildir, hayatını, onurunu, özgürlüğünü riske atan suçlu cesaretin adamıdır. Suça verilen ceza; değiş tokuş veya takas ya da kefaretin ödenmesi değildir, Nietzsche'ye göre ceza arıtmaz çünkü suç kirletmez¹⁵. Ceza konusunda idamları da yorumlayan Nietzsche, her idamın insanlığı cinayetten daha fazla rahatsız ettiğini dile getirmektedir, çünkü yargıcın soğukkanlılığı, acılı hazırlıklar, idam edilecek suçlunun diğer suçluları caydırmak için kullanılmasının anlaşılması insanlık için rahatsız edici bir durumdur. Burada cezalandırılan suç değildir; suçlu olan eğitimciler, ebeveynler ve çevredir, suç katilde değil insanlıkta yatmaktadır, onu etkileyen koşulları bu

12 Nietzsche, İnsanca, Pek İnsanca, s. 198.

13 Nietzsche, İnsanca, Pek İnsanca, s. 111-112.

14 Nietzsche, İnsanca, Pek İnsanca, s. 62

15 Friedrich Nietzsche, Güç İstenci, Çev. Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 362-363.

insanlık oluşturmuştur¹⁶. Suçlu olan insanı başkaldıran kişi olarak tanımlayan Nietzsche'ye göre başkaldırmak cesaret gerektirmektedir, cesaret ve güç her durumda önemlidir. Güçlü olmak ve güç uygulamak cesaret ister ve zordur. Birçok insan güçlü olmayı gerektiren haklarını istemez, "Güç uygulamak külfetlidir ve cesaret gerektirir. Bu yüzden birçokları iyi, en iyi haklarını istemezler; çünkü bu hak bir tür güçtür ama onlar bunu uygulayamayacak kadar tembel ya da korkaktırlar. Hoşgörü ve sabır denilir bu hataların kılıflarına"¹⁷, haklarını elde etmek için insanların güçlü davranıp anlaşmalar yapması gereklidir. Gerçek adalet ve eşitlik ancak insanların kendi rızalarıyla katıldıkları bu anlaşmalarla oluşan karşılıklı haklarla gerçekleşebilir.

Eşitlik

Böylece önemli değerlerden biri olarak kabul edilen eşitlik ve eşitsizlik meselesini irdeleyen Nietzsche, toplumda var olan eşitlik savunucularını ve intikam düşkünlerini zehirli örümceklere benzeterek, onların ağzından eşitsizliği temellendirmektedir. Zehirli örümcekleri ruhlarında intikam olan, intikamla ısırıklarında zehirleri ruhta baş dönmesine neden olan, sinsi sinsi kin besleyen eşitlik vaizleri olarak tasvir etmektedir. Onların adalet sözlerinin arkasında kin vardır, insanın kinden kurtarılması gerekir, ancak zehirli örümcekler dünyanın kin fırtınasıyla dolmasını adalet olarak tanımlamaktadırlar. Onlar kendilerine benzemeyen herkesten intikam almak ve hakaret etmek konusunda kendi aralarında anlaşır. Eşitlik iradesini bir fazilet ya da erdeme benzetirler, ancak onların en gizli arzuları bu erdemin kılığına girerler. Yorgunlukları, kıskançlıkları, sızlanmaları hatta insanlara övgüleri bile hep kinden kaynaklanır, konuşmaları hep zarar vermek amaçlıdır. Bu eşitlik vaizlerinin tersine Nietzsche'ye göre insanlar eşit değildir ve olmamalıdır¹⁸. Tüm eşitsizlikler, karşıtlar, çelişkiler üstinsana giden yolun devinmesini sağlayan birer mücadele aracıdır.

Aşırı eşitlikçi olmayı sosyolojik anlamda decadence olarak niteleyen Nietzsche'ye göre bu durum toplumsal yapının sıralı olan düzenini bozacaktır, eşitliği savunan liberal teoriler de insanların en başta özgür ve eşit olmasını savunurken, daha sonra güç kazandıkça bu değerlere zarar vermeye başlarlar. İnsanlar arasında bulunmayan eşitliğin kadın erkek arasında da olmadığını iddia eden Nietzsche, hak eşitliği olmadığını, çünkü kadın ve erkeğin farklı sevgi anlayışları olduğunu ifade etmektedir. Aşk farklı sevgi anlayışları olması durumunda oluşmaktadır, kadın ve erkek birbirlerine aynı duyguları beslemezler. Kadınların sevgisi bir bağlanma türüdür: "herhangi bir kaygı, sakınma olmaksızın, gövde ile ruhla toptan bağlanma (yalnızca teslimiyet değil); bağlanmanın bir takım hükümlere, koşullara bağlı olabileceği düşüncesinden bile utanç duyarak, ürkerek bağlanma. Bu koşul yokluğunda onun sevgisi bir inançtır: Kadında başka bir inanç yoktur"¹⁹. Erkek bir kadını sevdiği zaman ise Nietzsche'ye göre kadından da bu tür bir sevgi ister, erkekler de bazen kadınlar gibi bağlanır, böyle seven erkek köle olur. Ancak bağlanarak seven kadın daha yetkin bir kadın olur, tutkuyla haklarını koşulsuzca erkeğe bırakır, böylece kadın mülk edinilmek ve sahiplenilmek ister. Böylece kadın alan birini ister, kendini vermeyen, sunmayan birini ister, kadın kendini vermesiyle zenginleştiğini düşünür. Böylece kadın kendini sunduğunda erkek çok daha fazlasını kazanmış olur. Nietzsche'ye göre bu doğa karşıtlığı hiçbir toplumsal sözleşme ile adil olma amacıyla en iyi

16 Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca*, s. 63-64

17 Friedrich Nietzsche, *Gezgin ve Gölgesi*, Çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 139.

18 Friedrich Nietzsche, *Zerdüş Böyle Buyurdu*, Çev. Osman Derinsu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 124-126.

19 Nietzsche, *Şen Bilim*, s. 241

niyetle bile çözülemez. Kadında bağlılık vardır, ancak erkeğin aşkının özünde bağlılığı kesinlikle yoktur. “Erkeklerde aşk ile bağlılığın karşılıklı oyunundan söz edilebilir. Çünkü onun aşkı, sahip olmaktır, hakkından vazgeçmek, sunmak değildir. Ama sahip olma isteği hep bir sahip olma ile son bulur”²⁰. Erkek sahip olmayı geç kabul eder ancak böylece kalıcı aşk sahibi olur. Kadın erkek arasında olduğu gibi eşit olmayan durumlar söz konusu olduğunda nasıl adil olunacağına Nietzsche; eşit olana eşit, eşit olmayanlara eşit olmayan şekilde davranmak olarak tanımladığı adaleti örnek göstermektedir. Eşit olmayanlar hiçbir zaman eşit yapılmamalıdır. Eşitlik hem hak konusunda hem de ceza konusunda da geçerli olmalıdır.

Adalet, eşitlik, güç, denge gibi kavramların işlevlerini insanın bu dünyadaki yaşamını değerli hale getirebilmesinin araçları olarak tanımlayan Nietzsche, daha sonra kelimelerin anlam değerlerini de sorgulamamız gerektiğini ifade etmektedir. Nietzsche bir dilbilimcidir ve doğru bir yaşamla desteklenmiyorsa büyük sözler söylemenin anlamsız olduğunu dile getirmektedir. Kelimelerin değerlerinin de sorgulanması gerektiğini ifade eden düşünür, değer kelimeye mi ait olduğunu ya da uygulamalar sonucunda mı bu değer ortaya çıktığını tartışmaktadır. Kavramın değerini belirleyen onun uygulanabilirliğinde saklıdır. Büyük sözler altında ezilmek erdemli değildir;

-Dürüstlük, haysiyet, yüküm duygusu, adalet, insanlık, namusluluk, doğruluk, iyi vicdan . . . Gerçekte bu kulağa hoş gelen sözlerle nitelikler kendileri uğruna onaylamıştır ve tasvip edilmiş midir? Yoksa onlar burada aslında değere lakayt nitelikler ve durumlar onların orada değer kazandıkları herhangi bir bakış açma mı bürünmüşlerdir. Bu niteliklerin değeri onlarda mıdır, yoksa onlardan doğan faydada mı, çıkarda mıdır?²¹.

Nietzsche böylece adaletle birlikte birçok değer için kullanılan kavramları anlam ve köken sorgulamasına tabi tutmakta, bunu da niteliklerin kendinden iyi olup olmadığını ve sonuçlarını anlamak amacıyla yapmaktadır. Böylece bu değerler uygulamaya geçirilebilecektir.

Değerler kapsamında doğruluk, dürüstlük, hak gibi kavramları kullanan Nietzsche, kendi dönemindeki din açısından da bu kavramları ele almaktadır. Ona göre Hıristiyanlığın bilginlerinin yazdığı yazıların karakterleri incelendiğinde doğruluk ve adalet anlayışının gelişmesine bir katkısı olmadığı güçlü bir ihtimaldir. Yürüttükleri tahminlerini birer dogma gibi cüretle ortaya koymuşlar, İncil yorumlaması yapmışlardır. Bu durumdan sıkılmadan ve her seferinde orda yazdığı için haklı olduklarını ifade ederek arkasından çekinmeden yorumlar yapmaya devam etmişlerdir. “Vaiz nasıl da kimsenin sözünü kesmemesinin avantajını terbiyesizce sömürüyor, burada olduğu gibi İncil nasıl da oradan buradan kırılıp, her türlü berbat okuma sanatı ile halka öğretiliyor. Bunu sadece ya devamlı kiliseye giden ya da hiç gitmeyen kimse küçümser”²². Nietzsche, İncil okuyanların bu durumunun Tevrat okuyanlar için de geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Nietzsche adalet, denge, cesaret, güç ve eşitlik gibi birçok alt kavramla ilişkilendirdiği değerleri sorguladığı düşüncesinde, insanın doğru düşünmesini ve doğru davranmasını engelleyen sebepleri ortaya koymaya çalışmıştır. Yaşadığı dönemde var olan dini ve kültürel üst güçlerin

20 Nietzsche, Şen Bilim, s. 242

21 Nietzsche, Güç İstenci, s. 188

22 Friedrich Nietzsche, Tan Kızıllığı, Çev. H. Salihoğlu & Ü. Özdağ, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 73-74

öne sürmüştüğü değerleri yeniden ele alarak değerlendirmek gerekmektedir. Batı metafiziğinin topluma dayatmış olduğu bu değerler ve ilerleme düşüncesi aracılığıyla insan bir yanılsama sahnesi olan dünyada kendine biçilen rolü oynayan bir sürü insanı durumundadır. Nietzsche'nin üst insan, decadence, bengi dönüş gibi düşünceleriyle temel oluşturduğu değerleri yeniden değerlendirme süreci sonunda insan cesaret göstererek kendi olabilmek için kendi ahlakını oluşturacaktır. Böylece bozulma içindeki bu dünyanın esaretinden kurtularak özgürleşecektir.

Bir filolog olması nedeniyle kavramları farklı anlamlarda kullanıp onlarla oynamayı seven ve eserlerinde de bunu sıkça kullanan Nietzsche, kavram analizleriyle 19. Yüzyıla damga vurmuş bir filozof olarak iyi anlaşılmalıdır. O bireyin yaşamını yeniden kendi kontrolü altına alması ve hakça bir yaşam sürmesi için, sahip olduğu değerlerin vicdani bir boyut kazanması için, kişiliklerinin oluşumunun başında bir "ben" bilincinin yanında çeşitli erdemleri de kazanabilmesinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu erdemler eyleme dökülebilir, aynı zamanda kavramsal anlamda da açıklanabilir olmalıdır, böylece birey yaşamını anlamlı ve değerli hale getirecektir.

Kaynakça :

Çetin, Y., "Nietzsche'nin Adalet Anlayışı", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2 Aralık 2017, ss. 546-557.

Nietzsche, F. , David Strauss İtirafçı ve Yazar, Çev. Mustafa Tuzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.

....., Ecco Homo- Kişi Nasıl Kendisi Olur, Çev.: Can Alkor, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

....., Gezgin ve Gölgesi, Çev. Mustafa Tuzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

....., Güç İstenci, Çev. Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.

....., İnsanca, Pek İnsanca, Çev. Orhan Tuncay, Gün Yay., İstanbul, 2005.

....., Şen Bilim, Çev. Levent Özşar, Asa Yayınevi, Bursa, 2003.

....., Tan Kızıllığı, Çev. H. Salihoğlu& Ü. Özdağ, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

....., Tarih Üzerine, Çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 2000.

....., Zerdüşt Böyle Buyurdu, Çev. Osman Derinsu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

Doç. Dr.
Orhan TURAN

Batman Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü.
orhan.turan@batman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5975-0469>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 25/09/2022 22/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1194635>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un Güney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919)

British Political Officer H.C. Luke's Report on Transcaucasia (4 November 1919)

Öz

Bolşevik İhtilâli, Çarlık Rusyası egemenliğindeki uluslar için yeni bir dönemin habercisi oldu. Rus İmparatorluğu'nun sürüklendiği iç savaş atmosferi bağımsızlık hareketleri için elverişli bir ortam sağladı. Kısa süre içerisinde Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın oluşturduğu federatif bir yapı ortaya çıktı. Daha açık bir ifadeyle 1918 Nisan'ında Transkafkasya Bağımsız Demokratik Federatif Cumhuriyeti kuruldu. Ardından üç devlette bağımsızlıklarını ilan etti. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Kafkasya'nın da kaderi değişmeye başladı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin mütareke isteyerek savaştan çekilmesiyle Güney Kafkasya'ya odaklandı. Zira Kafkaslar stratejik ve ekonomik açıdan İngiltere için büyük önem arz etmekteydi. Buradaki yeraltı enerji kaynakları ile Batum, Tiflis ve Bakü güzergâhı imparatorluğun himayesi altında olmalı idi. Bu bağlamda İngiltere mütareke koşullarını kendi çıkarları doğrultusunda olabildiğince zorladı. Öyle ki bölgenin önemli şehir merkezlerinde askeri üsler bile inşa etti.

Çalışmada 4 Kasım 1919 tarihli İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral J. de Robeck'in görevlendirdiği Siyasi Subay H. C. Luke'un hazırladığı Londra'da İngiliz Milli Arşivinden temin edilen "Report on the Situation in Transcaucasia" başlıklı rapor değerlendirilecektir. Mevcut rapor Bolşevik İhtilâli'nden sonra Güney Kafkasya'daki siyasi ve askeri gelişmeleri ortaya koymaktadır. Rapor özellikle Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan özelinde yaşanan olayları İngiliz bakış açısından ele almaktadır. Yine Türk, Alman, Rus başta olmak üzere diğer ulusların bölgeye olan etkisi de burada dile getirilmiştir. Çalışma, Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Güney Kafkasya'da ortaya çıkan siyasi ve askeri gelişmeler ışığında büyük ve yerel güçler arasında yaşanan rekabeti rapor doğrultusunda ele almaya gayret edecektir. Konunun

*Bu çalışma 8-10 Haziran 2022 tarihleri arasında Batman'da gerçekleştirilen "Askeri, Siyasi ve Ekonomik Yönleriyle Büyük Zafer'in 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu"nda yazar tarafından "İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un Güney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919)" başlığı altında sunulmuş bildirinin revize edilmiş ve genişletilmiş halidir.

ATIF: TURAN Orhan, "İngiliz Siyasi Subay H.C. Luke'un Güney Kafkasya Raporu (4 Kasım 1919)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1025-1041)

CITE: TURAN Orhan, "British Political Officer H.C. Luke's Report on Transcaucasia (4 November 1919)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1025-1041)

ana malzemesini, İngiliz Milli Arşivi'nden elde edilen Report on the Situation in Transcaucasia başlıklı rapor temel oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, H. C. Luke, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Güney Kafkasya.

Abstract

The Bolshevik Revolution heralded a new era for the nations under Tsarist Russia. The atmosphere of civil war in which the Russian Empire was dragged provided a favorable environment for independence movements. In a short time, a federative structure formed by Azerbaijan, Armenia and Georgia emerged in the Transcaucasia. To put it more clearly, the Transcaucasian Independent Democratic Federative Republic was established in April 1918. Then three states declared their independence. With the end of the First World War, the fate of the Caucasus began to change. Britain focused on the Transcaucasia after the Ottoman Empire withdrew from the war by requesting an armistice. Because the Caucasus was of great importance for England from a strategic and economic point of view. The underground energy resources here and the route to Batumi, Tbilisi and Baku should have been under the protection of the empire. In this context, Britain pushed the terms of the armistice as much as possible in line with its own interests. So much so that he even established military bases in the important city centers of the region.

In the study, the report titled “*Report on the Situation in Transcaucasia*”, which was obtained from the British National Archive in London, prepared by Political Officer H. C. Luke, who was assigned by High Commissioner Admiral J. de Robeck in Istanbul, dated 4 November 1919, will be evaluated. The present report reveals the political and military developments in the Transcaucasia after the Bolshevik Revolution. The report deals with the events in Azerbaijan, Georgia and Armenia from the British point of view. Again, the influence of other nations, especially Turkish, German and Russian, on the region is also expressed here. In the light of the political and military developments that emerged in the Transcaucasia in the post-Mudros Armistice period, the study will try to deal with the competition between the big and local powers in the light of the report. The main material of the paper will be the report titled Report on the Situation in Transcaucasia obtained from the British National Archives.

Keywords: Britain, H. C. Luke, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Transcaucasia.

Giriş

Kafkasya, coğrafi olarak tarihin her döneminde önemli güçlerin üstünlük mücadelesine sahne oldu. Bu yüzden bölge sıklıkla el değiştirdi. Dolayısıyla burada yaşayan halklar da uzun soluklu bağımsız yapılar ortaya çıkaramadı. Yine de bölgenin kaderi 1917-1921 arasında değişmeye başlayacak gelişmelere sebebiyet verdi. Şüphesiz bu olaylardan ikisi, I. Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği süreçte yaşanan 1917 içerisindeki Rusya'da ortaya çıkan ihtilâller¹ oldu. Zira

1 Birinci Dünya Savaşı'nın ağır iktisadi koşulları halkı derinden etkilemiştir. Bu durum halkın protesto gösterilene dönüşmüş ve Rus halkı “*Kahrolsun Çar, kahrolsun savaş, ekmek istiyoruz*” sloganları eşliğinde mitingler düzenlenmiştir. Nitekim Şubat 1917'de meydana gelen ayaklanma “Şubat İhtilâli” olarak adlandırıldı. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen “*Ekim İhtilâli*” ile de Bolşevikler idareyi ellerine aldı.

mevcut ihtilâller Rusya'nın kendi yapısında köklü etkiler meydana getirmekle birlikte uluslararası ilişkilerdeki yansımaları da derin izler bıraktı².

Ekim 1917'de ortaya çıkan Bolşevik İhtilâli³ neticesinde Ruslar savaştan çekilmek zorunda kaldı. Böylece bölge Osmanlı-Alman nüfuzu altına girdi. Güney Kafkasya'da ortaya çıkan idari otoritesizlik ve Rus ordusunun dağılması üzerine Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan aralarında siyasi bir mutabakata vardı. Bu bağlamda 28 Kasım 1917'de Tiflis'te *Mavera-yı Kafkasya Komiserliği* oluşturuldu⁴. Ardından Osmanlılar ile Bolşevikler 5-18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nde bir araya geldi. Buna göre Çarlık Rusya'nın bölgedeki işgali sona erecekti⁵.

Öte yandan İtilaf devletlerinin aksine Almanya ve müttefikleri Bolşevik İhtilâli'nde son derece kârlı çıktı. Bolşevik Rusya, Osmanlı Devleti ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış antlaşmasını imzalayarak resmen savaştan çekildi⁶. Ruslar böylece Riga Körfezi'nden Brest-Litovsk nehrine uzanan bir hattın batısını kaybetti. Yine, Doksan Üç Harbi sonunda işgal edilen Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selâse) tekrar Türk yönetimine katıldı. Bu antlaşma ile Almanya Doğu Cephesindeki askerlerini batıya taşıyabilme imkânına kavuştu. Ayrıca Rusya'da bir milyonu aşan askerini de yeniden istihdam etme fırsatını elde etti. Başka bir deyişle Batı Cephesinin düşmesi

Böylece Çarlık rejimi ülkede kontrolü kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Öksüz-Ali Akyıldız, *"Komünist Oluşumların Esaret Altındaki Türk Askerleri ile Azerbaycan Türklerini Bolşevik Propaganda da Kullanma Girişimleri"*, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16 Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, s.6.

2 K. Tuncer Çağlayan, *"Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri"*, Belleten, (Ağustos 2000), c. 64, Sayı. 240, s.487.

3 Rusya'da Kerensky Hükümeti, Ekim 1917'de Bolşevikler tarafından dağıtıldı. Bu durum İngiltere ve Fransa açısından olumsuz bir gelişme oldu. Özellikle Kızıldordu'nun Petrograd ve Moskova gibi şehirlere hâkim olması endişeyi daha fazla artırdı. V. İ. Lenin liderliğindeki Bolşevikler hemen savaşa son verdi. Sonrasında ise dünyaya barışı imzalamak için hazır olduklarını duyurdu. Başka bir deyişle Ekim İhtilâli müttefiklerin savaştaki mücadelesine çok büyük zararlar verdi. Çağlayan, *"Birinci Dünya Savaşı Sonlarında..."*, s.489-490.

4 Nejla Günay, *"Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler"*, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16 Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, s.396. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

5 Bolşevik İhtilâli sonrası ortaya çıkan disiplinsiz ortamda Ermeni ve Gürcü kuvvetler silahlanarak Türk Ordusu'nun karşısında yer aldı. Kafkasya'nın bu iki milleti Hristiyan olmaları hasebiyle de İngiliz ve Fransızların da desteğini aldı. Sovyet Hükümeti'nin 4 Aralık 1917'de Almanya'dan ateşkes isteğiyle 4 Aralık 1917'de *"kısmi mütareke"* imzalandı. Böylece Kafkas Cephesinde bir sükûnet ortamı sağlanmış oldu. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Erzincan'da karargâh kurmuş olan Rus generale bir mektup ileterek ateşkes çağrısında bulundu. Bunun üzerine Rus general Tiflis'teki Mavera-yı Kafkas Komiserliğine bildirmesi üzerine 5/18 Aralık 1917'de Ruslarla Türkler arasındaki görüşmeler neticesinde Erzincan Mütarekesi imzalandı. Ateşkes Sovyet Hükümeti ile değil Tiflis'teki "Mavera-yı Kafkas Komiserliği" ve Kafkas Cephesi Rus Ordusu Kumandanlığı adına imzalandı. Osmanlı Devleti mevcut mütareke ile Mavera-yı Kafkas Komiserliği'ni tanımış oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilgün (Akgül) Erdaş, Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.20-21.

6 Brest-Litovsk görüşmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Selami Kılıç, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri), İstanbul, 1998.

ihtimali ile birlikte Fransa teslim alınabilirdi. Keza Rusya'nın yer altı ve yer üstü kaynaklarından Almanlar istifade edilebilirdi⁷.

Kafkasya'daki mücadelenin önemli taraflarından birisi de Türkler idi. Özellikle İngilizler ile gerçekleşen mücadele bölgenin geleceğini şekillendirdi. Buradan hareketle Filistin ve Suriye'deki savaşın sonuçları Kafkasya'daki durumu da etkiledi. Bu iki cephedeki Türk savunması İngiliz General Edmund Allenby tarafından kırıldı. Böylece Türk Ordusu, Eylül'ün sonlarında Anadolu'ya doğru geri çekilmeye başladı. Bu gelişme Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin saldırı harekâtını etkiledi. Örneğin Tebriz'i almak için harekete geçen X. Osmanlı Kafkas Fırkası, İstanbul'a dönme emriyle harekâtı terk etti⁸. Diğer taraftan Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de savaştan çekilmesi⁹ Osmanlı Devleti'nin harbi sürdürmesini zorlaştırdı. Akabinde de 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan yenik ayrıldığını kabul etti¹⁰. Böylece Türk Ordusu'nun Kafkasya ve havalisindeki bölgelerde "İngiliz emperyalizmi"ne karşı ortaya çıkardığı "tehdit"¹¹ noktalanmış oldu.

H. C. Luke Kimdir?

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği askeri danışmanlarından H. C. Luke 1903'te faaliyete geçen "*Kraliyet Donanma İhtiyat Birliği*"¹²nde bağlı Deniz Yarbayı olarak görev yapmıştır. İngiltere'nin Akdeniz'deki donanmasına ait "*Iron Duke*" gemisiyle¹³ Anadolu sahillerinden Kafkaslara değin yolculuk yapmış ve buradaki gözlemlerini notlar halinde üstlerine rapor etmiştir¹⁴. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın belge ve kayıtlarına dayanılarak hazırlanan Güney Kafkasya'daki genel durumu içeren 2 Kasım 1919 tarihli "*Transkafkasya'daki Durumla İlgili Rapor*" (Report on the Situation in Transcaucasia) başlıklı rapor, Siyasi Subay H. C. Luke tarafından kaleme alınmıştır¹⁵. Bahse konu raporda olaylar, kronolojik bir şekilde ve maddeler halinde değerlendirilmiştir. Luke, Güney Kafkasya'daki mevcut siyasi ve askeri durum hakkındaki gözlemlerini kapsayan raporunu 4 Kasım 1919'da İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Sir J. de Robeck'e sunmuştur. Yüksek Komiser de 14 Kasım 1919'da mevcut raporu Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iletmiştir¹⁶.

-
- 7 Elviye-i Selâse hakkında daha geniş bilgi için bkz. Esin Dayı, Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997.; Nilgün (Akgül) Erdaş, Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.15.; Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında...*", s.490.
- 8 Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında...*", s.506.
- 9 Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.24.
- 10 Filistin ve Suriye cephesindeki gelişmeler ve Mondros Mütarekesi'nin uygulanması konusunda geniş bilgi için bkz. Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.71-157.
- 11 Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında...*", s.506.
- 12 Royal Naval Volunteer Reserve (RNVR).
- 13 The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 406/41.
- 14 Bu bağlamda Luke'un Batı Anadolu'daki Yunan işgali hakkındaki gözlemlerini içeren rapora bkz. "*Yücel Öztürk, İngiliz Kıdemli Yüzbaşı H. C. Luke'un Yunan İşgali Sonrasında Aydın Vilâyeti'ndeki Gözlemleri (10-21 Eylül 1919)*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research, C.13, Sayı:74/2020, ss.211-226.
- 15 TNA, FO 406/41.
- 16 TNA, FO 406/41.

Raporun Mahiyeti

Aynı zamanda siyasi subay olarak görev yapan Luke, bölgenin önemini ifade ederken öncelikle Güney Kafkasya'nın coğrafi ve siyasi sınırlarını çizerek raporuna başlangıç yapmıştır. Buna göre; kuzeyde Kafkas dağları silsilesi, güneyde eski Rus-Türk ve Rus-İran sınırları yer almaktaydı. Başka bir ifadeyle siyasi anlamda bölge dört ayrı yönetimden oluşmakta idi. Bu dört parça Gürcistan, Azerbaycan, Rus Ermenistanı ve İngiliz askeri idaresi altındaki Batum eyaleti idi¹⁷. Ayrıca Gürcistan ile Ermenistan, Gürcistan ile Azerbaycan ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında, ihtilafli bölgelerden oluşan ve özellikle sayılması gerekmeyen çok sayıda küçük tarafsız bölgeler de vardı. Örneğin rapora göre Dağıstan olarak bilinen dağlık bölge Güney Kafkasya'nın bir parçası değildi. Ancak buna rağmen Güney Kafkasya'daki sorunlarla ilgili olduğu ölçüde bu raporda değinildi¹⁸.

Luke'a göre Bolşevikler Rusya'da iktidara gelince Güney Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Batum ve Ardahan da Bolşeviklerce, Türklere “*teslim edilmiş*” idi. Bu yüzden mevcut bölgeleri Gürcü kabul eden Gürcüler de Rusya'dan ayrılmaya karar vermiş ve Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerle ortak bir “*Transkafkasya Cumhuriyeti*” kurma yoluna gitmişti. Kısa bir süre sonra başkentleri sırasıyla Tiflis, Bakü ve Erivan olmak üzere Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan olmak üzere üç ayrı cumhuriyete bölündü. Dördüncü parça ise Batum'du. Bölge mütarekenin imzalandığı sırada Türk egemenliğinde idi. Batum, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ateşkesin on beşinci maddesine göre bir İngiliz askeri eyaleti oldu¹⁹.

İngiliz siyasi subay, Güney Kafkasya'nın sınırlarını ortaya koyduktan sonra bölgedeki diğer tüm sorunların özünü de raporunun başlangıç kısmında açıkladı. Ona göre can alıcı sorun, bahsedilen bu üç cumhuriyetin bağımsızlığının Barış Konferansı²⁰ tarafından tanınması veya tanınmaması sorunu idi²¹. Aslında sorunun birçok yönü vardı. Bu üç devletteki koşullar birbirinden büyük ölçüde farklılık göstermekteydi. Ancak Luke'a göre mevcut durumla ilgili ortak iki gerçek vardı²²:

Eğer barış konferansında tanınırlarsa Denikin ve Kolçak'ın²³ “Bölünmemiş Rusya”

17 TNA, FO 406/41.

18 TNA, FO 406/41.

19 TNA, FO 406/41.

20 Paris Barış Konferansı

21 TNA, FO 406/41.

22 TNA, FO 406/41.

23 Rusya'da Bolşevik İhtilâli'nden sonra Lenin ve yoldaşları iktidarı ele almasının ardından ülkede bir iç savaş dönemi başladı. Çarlık rejiminin otoritesini kaybetmesinin ardından yaklaşık dört yıllık zorlu çatışma evresine girildi. Devrik Çarlık döneminin taraftarları sosyalist idareye karşı birleşti. Kendilerini “*Beyaz Ruslar*” olarak adlandıran gruplar Batı devletlerinden de destek gördü. Devrimden yaklaşık iki yıl sonra yani 1919 içerisinde Sovyet Rusya idaresi generaller tarafından kuşatıldı. Şöyle ki Amiral Kolçak doğuda, General Denikin güneyde, General Yudenic ve General Wrangel de batıda Kızıl Ordu'ya karşı mücadele verdi. Diğer taraftan Sovyet Rusya mücadelenin haklılığını ve güçlü olduğunu dış dünyaya duyurmaya çalıştı. Proletaryanın, burjuvaziyi alt edeceği ve Kızıl ordunun hâkimiyet kuracağı dış kamuoyunda yer bulmaya başladı. Lenin mevcut siyasi kısırdöngüyü Sovyet Rusya Komünist Partisinin liderliğinde yürüttüğü politikalarla üstün gelecekti. Savunduğu programın propagandasını emperyalist kuvvetlere karşı “özgürlük, adalet, eşitlik” gibi kavramlarla tüm dünyaya tanıttı. Keza Lenin yayımladığı beyannamesinde İslam dünyasına dini ve milli konularda özgürlük çağrısında bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öksüz-Akyıldız, “*Komünist Oluşumların Esaret Altındaki Türk Askerleri ile Azerbaycan...*”, s.7.

hedeflerine ters düşen bir durum söz konusu olacaktı.

Üç Devleti hem olası bir Rus işgalinden hem de ciddi bir savaştan korumak için tanınmanın yanı sıra zorunlu olarak bir manda altına almak süreci de eşlik etmelidir.

Luke, İngiltere'nin Güney Kafkasya'daki Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın tanınmasına ilişkin politikasına dair herhangi bir gözlemde bulunmadan önce bu üç cumhuriyetteki siyasi koşulları ayrı ayrı raporunda açıkladı. Buna göre Güney Kafkasya'daki oluşumların tarihi, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımdan tahlilleri ve potansiyelleri anlatılırken birbirleriyle olan ilişkileri de raporda yer aldı. Buradan hareketle Luke notlarında ilk olarak Gürcistan'ı daha sonra Azerbaycan'ı ve son olarak da Ermenistan hakkındaki gözlemlerini paylaştı.

Gürcistan

Üç devlet arasında Gürcistan en uzun süreli bağımsızlığa ve belki de en belirgin ulusal bilince sahipti. Kendine özgü bir dili, yazısı ve eski bir edebiyatı ile krallıkla birlikte var olagelmış bağımsız bir ulusal kilisesi vardı. Krallık ve Kilise 1801'de Rusya tarafından zorla devralındı. Ancak Gürcüler bağımsızlıklarını geri kazanma umutlarını asla yitirmedi. Gürcistan 1918 yılında Rusya'dan bağımsızlığını ilan ettiğinde, Gürcistan Kilisesi de benzer şekilde Rusya Kilisesi'ne olan bağlılığından vazgeçti. Kilise, Rus ve diğer Ortodoks Kiliseleri ile tam bir birliktelik içinde kalmaya devam ederken aynı zamanda "müstakil" ve bağımsız statüsünü yeniden kazandı²⁴. Raporda Gürcü kültürü ve Kilisenin tarihi rolünden bahsedildikten sonra mevcut Gürcü Hükümetine dair şu gözlemler yer almaktaydı: "Gürcü Hükümeti Sosyal Demokrattır. Fakat Bolşevik karşıtıdır. Gürcü halkı muhtemelen hükümetlerinden çok daha muhafazakârdır ve önümüzdeki seçimlerde sağ partilerin mevcut Kurucu Meclis'te olduğundan çok daha güçlü bir şekilde temsil edileceği düşünülmektedir"²⁵.

Bahse konu raporda Gürcülerin, Bolşeviklere olan yaklaşımı şöyle idi²⁶:

"Gürcü halkı, doğal olarak hiçbir ortak noktaları olmasa bile Bolşeviklere karşı çıkan herhangi bir güce sempati duyacaktır. Bolşevizm'in Gürcistan'daki herhangi bir tezahürü katı bir şekilde bastırılmaktadır ve ülkedeki Bolşevik ajanların büyük kısmı Gürcüler değil Ruslar ve Yahudilerdir. Diğer yandan Gürcüler, Denikin konusunda ikilemedeler. Bolşevizm'e karşı savaşında ona sempati duymuyorlar. Ancak onu bağımsızlıklarının başlıca rakibi olarak görmeden edemiyorlar idi. Denikin bağımsız bir Gürcistan'ın uğruna savaştığı şeyle, yani bölünmemiş bir Rusya'yla hiç bağdaşmadığını açıkça ortaya koydu. Bu nedenle Gürcüler için Denikin'in nihai başarısı, korumak adına bazı zorunlu müdahaleler olmadıkça, bağımsızlıklarının sonu anlamına gelmektedir".

Azerbaycan ile Gürcistan arasındaki ilişkileri birçok farklı noktaya rağmen genel olarak samimi olsa da çoğunlukla ticarete dayanmaktaydı. Örneğin Gürcistan, Azerbaycan ordusuna birkaç subayını ödünç vermiş ve her iki ülke de Rusya ile yeniden birleşme korkusunda ve daha az derecede de olsa ortak komşuları Ermenistan'dan hoşlanmama konusunda birçok ortak noktaya sahipti²⁷.

24 TNA, FO 406/41.

25 TNA, FO 406/41.

26 TNA, FO 406/41.

27 TNA, FO 406/41.

Gürcülerin ortak Ermenistan hoşnutsuzluğu konusunda Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı değil bireysel olarak Ermenilere yönelikti. Gürcistan, Rusya'ya karşı Transkafkasya'nın bağımsızlığını korumak amacıyla Ermenistan ve Azerbaycan ile birleşmeye oldukça açıktı. Muhtemelen kendi sınırları (yani Gürcistan) içindeki Ermenilerden, sınır ötesindekilerden (Ermenilerden) çok daha fazla hoşlanmamaktadır. Luke bu durumu şöyle gerekçelendirdi: *“Bunun nedeni de ülkenin zenginliğinin büyük kısmının Ermenilerin ceplerine girmiş olmasıydı. Tiflis'teki en iyi evlerin tümü Ermenilere aittir ve Ermenistan Cumhuriyeti komşu olarak biraz “mauvais concheur”^{28*} olmasına rağmen Gürcistan, Ermenistan'ın varlığını bir dizi istenmeyen misafirden kurtulmanın bir yolu olarak görme eğilimindeydi”²⁹*. Bunun yanı sıra, Türklere karşı ezici çoğunluğu oluşturan Hıristiyan Gürcüler kesinlikle birer düşmandı. Batum'da yaşayan Müslüman Gürcüler, Türklere sempati beslemekle³⁰ birlikte siyasi bir ağırlığı yoktu. Bu noktada Luke şöyle bir iddiada bulundu: *“Aynı zamanda Mustafa Kemal'in karargâhında bir Gürcü temsilcisinin olduğu söyleniyor. Bunun nedeni de şüphesiz bağımsızlık arzusu içindeki Gürcistan'ın nerede ve kim tarafından olursa olsun tanınmayı istemesiydi”³¹*. Aslında bu sebep bir devlet olarak tanınma arzusuydu. Aynı zamanda Almanya'nın çöküşünden önceki Gürcistan-Almanya arası dostane ilişkileri de açıklamaktaydı. Gürcistan'ın İran, Afganistan ve Hindistan'a doğru rota üzerindeki coğrafi konumunun önemini farkında olan Almanya, müttefiki Türkiye ile Gürcistan'ın bağımsızlığını güvence altına almak için pazarlık yapmıştı. Gürcistan'ı resmi olarak tanıyan ilk ülke Almanya idi. Luke'a göre; *“Şimdi bile Almanya, Gürcü sempatisini ve Gürcü ticaretini ele geçirmek için çaba sarf etmekteydi”³²*. Öte yandan mevcut raporda Almanya'nın Gürcistan'a yönelik argümanı ise şu şekildeydi³³:

“Rusya yeniden kurulduğunda Rusya ile Almanya bir araya gelmek zorundadır. Rusya'nın Almanya'nın yardımına ihtiyacı olacak ve Almanya, Gürcistan'ın bağımsızlığını bu yardımı karşılama koşullarından biri olarak öne sürecektir. Almanya, Gürcistan'ın verdiği tavizlerin tekeli/tamamen kendine yönelik olmasını istiyor. Yakın zamanda Almanya yine Gürcistan'daki 300 Gürcü çocuğu Alman okullarında ücretsiz eğitim görmeleri için Almanya'ya davet etti”.

Azerbaycan

Siyasi subay Luke'un raporunda gözlemlendiği ikinci cumhuriyet Azerbaycan oldu. Azerbaycan'daki ulusal veya ayrılıkçı hareket Gürcistan veya Ermenistan'dakinden çok daha yeni bir büyüme göstermekteydi. Bahse konu raporda Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık isteğinin temeline dair şu bilgiler verilmekteydi: *“Aslında bu ayrılma arzusu, Gürcistan'ın Rusya'dan ayrılma fikrini ateşlediği 1917 yılına kadar duyulmamıştı bile ve saf bir etnolojik bakış açısından bakarsak şayet Bakü Tatarlarının ayrı varoluşu için başka yerlerdeki benzer Tatar gruplarından daha fazla bir nedenleri yok gibi görünüyor. Ancak bağımsızlık fikri şu anda derin bir kök salmış durumda”³⁴*. Azerbaycanlılar, Rus halkına karşı çok dostane olsalar da ve ekonomik nedenlerle doğal müşterileri olan Rusya ile iyi ilişkiler içinde olmak için istekli olsalar da merkezileştirici

28 Kötü yılan balığı.

29 TNA, FO 406/41.

30 Milli Mücadele dönemi Türk-Gürcü ilişkileri için ayrıntılı bilgi konusunda bk. Serpil Sürmeli, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

31 TNA, FO 406/41.

32 TNA, FO 406/41.

33 TNA, FO 406/41.

34 TNA, FO 406/41.

bir Rusya ile eski rejimlerine geri dönmektense, bağımsızlıkları için savaşmayı tercih edeceklerdi. Azerbaycan'daki başlıca iki siyasi parti olan Müsavat ve İttihad'ın üyeleri mülk ve toprak sahibi sınıflardan gelen kişilerdi. Aynı zamanda onlar Bolşevik karşıtıydı. Rapor bu noktada Azerbaycan Türkleri ve Gürcüler arasında bir benzerlik kurarak şu ortak noktayı dile getirmekteydi: *“Bu nedenle Denikin'e karşı tutumları Gürcistan'inkine benzer yani Bolşevizm'e karşı mücadelesi söz konusu olduğunda sempatik, Pan-Rus amaçları bakımından ise şüpheli”*³⁵.

Azerbaycan ile Denikin arasındaki ilişkiler Denikin'in Dağıstan'daki politikası neticesinde herhangi bir iyileşme göstermedi. Azerbaycan, Petrovsk'un güneyindeki tüm Dağıstan'ın aslen İngiliz askeri yetkilileri tarafından kendisine tahsis edildiğini iddia ediyor ve Denikin'in şimdi o bölgeyi işgal etmesi ve (Çarlık rejiminde zorunlu askerlikten muaf tutulan) Müslüman nüfusu askere almaya başlaması, Azerbaycan'ın (ve Gürcistan'ın) gayri resmi olarak kışkırttığı ülkede ayaklanmalara neden oldu. Ekim ayının sonlarına doğru Denikin, Azerbaycan'a Hazar'da Azerbaycan bayrağına müsamaha göstermeyeceklerini bildirdi. Bu ihtar Dağıstan'daki olaylarla birlikte Bakü'de büyük bir alarma neden oldu. Öyle ki Luke'a göre her an Denikin'in bir saldırıda bulunmasından korkulmaktaydı³⁶.

Raporda Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye karşı olan yaklaşımı ise şöyle idi³⁷:

“Azerbaycan'da Türkiye'ye karşı bir miktar sempati var. Ancak büyük ölçüde pan-İslam propagandasından kaynaklanan bu sempati duygusu pratik bir eylem içermiyor. Azerbaycan Müslümanlarının dörtte üçünün Şii ve yalnızca dörtte birinin Sünni olması gerçeği dikkate değer ölçüde göz ardı ediliyor ve pratik bir halk olan Azerbaycanlılar, Türkiye'nin kendileri için bir şey yapacak durumda olmadığını çok iyi biliyorlar. Fakat bu durum ordularını güçlendirmek için Türk subaylarından faydalanmalarını engellemiyor”.

Ayrıca raporda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin aynı adı taşıyan İran eyaleti ile hiçbir bağlantısı olmadığı vurgulandı. Yine Luke raporun Azerbaycan ile ilgili son kısmında İran'ın Azerbaycan eyaletinin sakinlerinin Tatar olduğunu belirterek; onların İran yönetiminden çekilmeleri ya da cumhuriyete katılmalarının söz konusu olmadığını gözlemlerine ekledi³⁸.

Ermenistan

Luke'un Güney Kafkasya raporunun son kısmı Ermenistan hakkındaki gözlemlerden ibaretti. Ermenistan Cumhuriyeti mevcut haliyle eski Rus toprakları içinde yer almaktaydı. Bu doğrultuda kurulacak *“Büyük Ermenistan”* projesinin nihai sınırları konusunda üç plan ileri sürülmekteydi. Bunlar³⁹:

Nubar Paşa'nın, Karadeniz ve İran sınırından İskenderun'da Akdeniz'e uzanan geniş bir Ermenistan projesi. Bu bölgede Ermeniler toplam nüfusun sadece yüzde üçünü oluşturmaktaydı.

“Altı Vilayet” planı yani Sivas, Erzurum, Harput (Mamuret-el-Aziz), Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinden oluşan bir Ermenistan.

35 TNA, FO 406/41.

36 TNA, FO 406/41.

37 TNA, FO 406/41.

38 TNA, FO 406/41.

39 TNA, FO 406/41.

Sözde “Erivan projesi” yani Erzurum vilayeti, Trabzon vilayetinin Giresun’un doğusundaki kısmı ve kabaca Van ve Bitlis vilayetlerinin 30. enlem paralelinin kuzeyindeki kısımlardan meydana gelen bir Ermenistan.

Üç plandan en uygun ve gerçekçi olanı ikinci proje idi. Raporda bu durum: “*Mevcut gerçeklere daha çok uyan ve daha mütevazı olan ikinci projenin, mevcut Ermenistan Cumhuriyeti’nin liderleri tarafından savunulan proje olduğu söyleniyor*” biçiminde ifade edilmekteydi⁴⁰. Luke, gözlemlerinde Ermeni politikacı ve yöneticiler hakkında da bilgi verdi. Bunlardan ilki Ermenistan Cumhurbaşkanı M. Hatissian hakkındaydı. Rapora göre Tiflis’in başarılı bir belediye başkanı idi. Kendisini yeni Ermenistan’a adamak için Gürcistan’ı ve işini “*takdire şayan*” bir yurtseverlikle terk eden zengin bir Gürcü Ermeni idi⁴¹. Raporda Ermeni siyasetçi ve idareciler arasındaki ilişkiler de Hatissian özelinde şöyle anlatılmaktaydı⁴²:

“İlimli bir politikacıdır ancak ne yazık ki meslektaşları çoğunlukla Hükümeti kontrol eden ve hatta korkutan Taşnak Partisi’nin üyeleridir. Taşnakçılar, Türklere karşı olan gönüllü gruplara önderlik ederek ve böylece Ermenistan’ın zaten kazanmış olduğu bağımsızlığı güvence altına alarak büyük bir kahramanlık gösterdiler. Ancak siyasetteki etkileri tehlikelidir. Aşırı sosyalisttirler. Toprağın millileştirilmesini amaçlar ve Tiflis, Bakü, Rostov, Batum gibi şehirlerdeki zengin burjuva Ermenilerin, tehditler ve şantajlarla ülkeye girmelerini engellerler”.

Taşnakçıların siyasetteki tehlikeli etkilerinin amacı ise Luke tarafından şöyle yanıtlandı: “*Bunu yapmaktaki niyetleri ve altta yatan korkuları, üst düzey eğitim almış bir zengin akınının, ellerindeki siyasi üstünlüklerini ve Hükümet görevlerindeki tekellerini kaybetmelerine neden olması ihtimalidir. Taşnakların, Ermeni ırkının daha iyi ve yapıcı bireylerinden oluşan sakin ve yerleşik bir Ermenistan yerine, küçük ve kaotik fakat yine de kendi kontrolleri altındaki bir Ermenistan’ı tercih edecekleri açıktır*”⁴³.

Bahse konu raporda Luke, Rusya’nın geleceği konusunda bölgede görev yapan İngiliz memurlarla görüş alışverişinde bulunduğunu gözlemlerinde dile getirdi. Ona göre görüştüğü tüm kişiler Rusya hakkında çok fazla deneyime sahipti. Bu yetkin kişilerin hemfikir oldukları tek nokta geleceği ne olursa olsun Rusya’nın kaçınılmaz olarak Almanya’nın ticari ve siyasi etkisi altına gireceğiydi. Hatta öyle ki General Denikin ve Amiral Kolçak’ın *iyi niyetlerinden* ya da Alman karşıtı duygularının samimiyetinden şüphe etmek söz konusu bile değildi. İngiliz subay temas kurduğu herkesin ortak kanaatinin Bolşevizm hüküm sürse de yok olsa da Almanya’nın Rusya’ya nüfuz etmesinin kesin olduğu düşüncesini paylaşmaktaydı. Buradan hareketle Luke geleceğin Rusyası’nın dış ilişkilerine yönelik düşüncelerine şöyle devam etmekteydi⁴⁴:

“Rusya’nın yalnızca Almanya gibi bir komşunun verebileceği türden bir desteğe ihtiyaç duyacağı ve Bolşevizm karşıtı yeni bir Rusya’nın Büyük Britanya’ya borçlu olması gereken minnettarlığın bile yakın bir Rus-Alman ilişkisini önleyemeyeceği söyleniyor. Yine yeniden kurulan Rusya’nın sadece Transkafkasya’yı kurtarmak için değil aynı zamanda İran’daki savaş öncesi faaliyetlerini sürdürmek için de her türlü çabayı göstereceği açıktır. Şu anda M. Sazonof’un

40 TNA, FO 406/41.

41 TNA, FO 406/41.

42 TNA, FO 406/41.

43 TNA, FO 406/41.

44 TNA, FO 406/41.

Rusya'nın çıkarları için kuzeybatı İran'da kapsamlı bazı kereste imtiyazları elde etmeye çalıştığı söyleniyor; üstelik geleceğin güçlü bir Rusya'sı Anglo-Pers anlaşmasını affetmekte zorlanacaktır”.

Raporda bu olası durumun gerçekleşmesi durumunda Luke, İngiliz politikası açısından şu düşünceleri savunmaktaydı: “Eğer bu kabul edilirse İngilizlere göre Transkafkasya'yı Rusya'dan ve Alman etkisinden kurtarmak, ülkenin zenginliğinden çok bir yanda kısmen Almanlaşmış bir Rusya ile diğer yanda İran, Mezopotamya ve Hindistan arasında bir tampon bölge oluşturması açısından önemlidir. Bir diğer ifadeyle Transkafkasya halklarının Rusya'nın bağımsızlığına yönelik güçlü arzuları, İngiliz politikasının gerçek çıkarları gibi görünen şeylerle örtüşmektedir”⁴⁵. Öte yandan rapora göre her halükârda bağımsız bir Ermenistan'ın varlığı önceden tahmin edilen bir sonuçtu. Nitekim Luke bir Güney Kafkasya birliğinin kurulması noktasındaki sözlerine şöyle açıklık getirmekteydi; “Gürcistan, Majestelerinin Hükümeti'nin sempatisini kazandı bile. Bu nedenle Azerbaycan'ın da katılmasıyla Transkafkasya tamponunun tamamlanması kabul edilen ilkeyle hala uyumludur”⁴⁶. Raporda bu üç devletin tanınması durumunda bir çözüm de önerilmekteydi. Amaç bölgenin yeniden Rusya'nın himayesine girmesini önlemek ve Balkanlar gibi çatışmalı bir coğrafyanın ortaya çıkmasına engel olmaktı. Bunun için de Güney Kafkasya tek bir güç ya da manda altında toplanmalıydı. Bu doğrultuda Luke hangi ülkenin burada sorumluluk almaması ya da yetki üstlenmesi bakımından düşüncelerini gerekçeleriyle şöyle açıklamaktaydı⁴⁷;

“Bu mandanın Büyük Britanya olması arzu edilmiyor. Çünkü mandayı kim alırsa Rusya ile düşman olacak. Ayrıca büyük bir kısmı petrol olan ve Rusya'dan başka bir pazarı olamayan Kafkas ürünlerini kontrol etmemize de gerek yok. Ermenilere karşı sempatisi olan ve daha az reklamı yapılırsa da Kafkas ticaretine de aynı derecede yoğun ilgi besleyen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngilizlerin bakış açısına göre Rus düşmanlığının yükünü en iyi kaldıracabilecek tek mandacı gibi görünüyor. Ancak eğer ABD bu görevi kabul etmesi için ikna edilebilirse, böylesi bir manda, İngiliz subayları tarafından yapılan işin büyük kısmının ABD'ye ödünç verildiği nominal bir Amerikan yetkisi olmamalıdır. Böyle bir durumda herhangi bir hata ihtimalinde suçlanacaklar İngiliz subayları olacakken, övgüyü olacak olan da mandacı güç olacaktır”.

Ne var ki Kafkasya'da bulunan Amerikalı memurların liyakat eksikliği ve olumsuz yöntemlerinden dem vuran Luke raporda bu yöndeki gözlemlerine şöyle devam etmekteydi⁴⁸:

“Şu anda Kafkasya'da resmi olarak istihdam edilmiş Amerikalıların, birlikte çalıştıkları veya temas kurdukları kişilere Amerikan yöntemleri hakkında çok olumlu bir izlenim verdikleri söylenemez. Bay Hoover'ın vekili olduğu söylenen Müttefik Yüksek Komiseri Albay Haskell, patavatsızlığı, zorba yöntemleri ve yerel koşullar konusundaki cehaletini ülkeyi tanıyan kişilere danışarak düzeltme konusundaki isteksizliği ile sadece Transkafkasyalıları değil, kendi astlarını da kendine düşman etti. Tiflis'ten ayrılışının nedeninin General Harbord'un geri çağırması olduğuna inanılıyor. Amerikan Albay Rhea şu anda onun yerine Yüksek Komiser Vekili olarak görev yapıyor”.

Mevcut raporda Kafkasya'daki bazı Amerikan yardım kuruluşlarından da bahsedilmekteydi. Bunlardan biri de resmi olmayan “Yakın Doğu Amerikan Yardım Komitesi (ACRNE)” idi. Luke'a göre ACRNE son zamanlarda ABD ordusu tarafından kontrol edilen “Yakın Doğu Yardımı (NER)”

45 TNA, FO 406/41.

46 TNA, FO 406/41.

47 TNA, FO 406/41.

48 TNA, FO 406/41.

adı verilen resmi askeri organ tarafında devralınmıştı. Bu örgüte sorumlu olarak gönderilen ordu subaylarının yerliler tarafından sevilmedikleri ve ayrıca bu subaylar ile ACRNE'ye bağlı gönüllü işçiler arasında ciddi tartışmaların yaşandığı da raporun ele aldığı konular arasındaydı. Luke bu anlaşmazlık ve yardım kuruluşlarının faaliyetleri hakkında şu ifadeleri kullanmaktaydı⁴⁹:

“Bu subaylar, insanlarla son derece diktatörce ve kaba bir şekilde ilişki kurmak gibi bir üne sahipler ve yerel alışkanlıklar veya düşünce biçimleri hakkında herhangi bir şey öğrenmeyi küçümsüyor gibi görünüyorlar. Ermenistan'da tanıştığım memurlar da bu itibarı taşıyorlar. Erivan'da gördüklerim ile Erivan ve Ermenistan'ın başka yerlerinde duyduklarımın göre yardım organizasyonunun çalışmaları arzulanana çoğu şeyi karşılamıyor. Bu kuruluşlar yardım çalışmaları ile işi birleştiriyor (hayır işleri ile ticareti bir arada götürüyor) gibi görünüyorlar. Elde ettikleri unlar, Ermeni Hükümeti'ne yüzde 400'e varan bir kârla satılmaktadır ve kadrolarında petrol ve pamuk uzmanları yer almaktadır. Uzun süredir Kafkasya'da ikâmet eden bir İngiliz maden mühendisi, Gürcistan'daki kadın saçlarının satın alımı için kurulan bir acentede görevlendirilmek üzere N.E.R. tarafından davet edildiğini söyledi”.

Raporda özellikle Amerikalıların birçoğunun Doğu ırklarıyla başa çıkmak için yeterli bilgi ve niteliğe sahip olmadıkları dile getirilirken eğer ABD burada manda yönetimini üstlenecekse Luke şöyle bir öneri getirmekteydi: “...şayet Birleşik Devletler, *Transkafkasya mandasını kabul ederse Doğu tecrübesine sahip İngiliz subaylarının kredisine güvenebileceği umudunu açıkça dile getirdiklerini söyleyebiliriz. Tiflis'te, General Harbord'un Türkiye mandası ile birlikte olması şartıyla, Transkafkasya'da bir Amerikan mandası kurulmasını istediği yönünde bir izlenim var*”⁵⁰.

Güney Kafkasya'da etkili olan bir diğer ülke İtalya idi. Özellikle İtalyan misyonerlerin faaliyetleri dikkate değerdi. Rapora göre bunlar Almanya için çalışan ticari ajanlardı. Amaçları bu üç cumhuriyetten kereste, madencilik ve demiryolu imtiyazları elde etmektir. Bu bağlamda Luke, güvenilir bir kaynaktan edindiği istihbarat bilgisini paylaşarak Kafkaslar için bir İtalyan mandası düşünüldüğünü iddia etti. Hatta İtalya'nın Azerbaycan'a ilişkin şartları şöyle idi⁵¹:

İtalyan lirenin, yerel para birimi liraya, 40 ruble oranında zorunlu olarak ikame edilmesi.

Bakü'den ihraç edilen petrolün tüm telif haklarının İtalya'ya ait olması.

Bakü'de çalışan petrol şirketlerinin her birinin hissesinin yüzde 50'sini İtalya'ya vermesi.

Kafkasya'daki propaganda faaliyetleri raporun odaklandığı bir diğer önemli konu oldu. Almanya bu yönüyle dikkat çeken ülkelerden biriydi. Luke, Moskova üzerinden Almanya ile ilgili çok sayıda günlük haberi ileten Tiflis ve Bakü'deki radyo istasyonlarını etkili Alman propagandasının önemli bir aracı olarak tanımlamaktaydı. Zira savaş zamanında olduğu gibi İtilaf Devletleri açısından da saldırgan görünen bu haberler yerel gazetelerde eksiksiz biçimde yayınlanmaktaydı. Bu istasyonlar Gürcistan ve Azerbaycan Hükümetleri tarafından işletilmekteydi⁵². Buna mukabil Luke, Basra'dan haber alamadığını ise şöyle ifade etmekteydi⁵³:

49 TNA, FO 406/41.

50 TNA, FO 406/41.

51 TNA, FO 406/41.

52 TNA, FO 406/41.

53 TNA, FO 406/41.

“Basra’dan İngiliz basınından neden herhangi bir haberin alınmadığına dair sorular sorduğumda söyleyemeyeceğim bir gerçekle, bunun Basra mesajlarının, yerel operatörler tarafından anlaşılacak derecede hızlı yapılmasından kaynaklandığını söylediler. Moskova haberleri o kadar yavaş gönderiliyor ki zorlanmadan alınabiliyor. Tiflis’teki Gürcü Hükümeti’nin W/T İstasyonuna ek olarak, İtalyan heyetinin de Tiflis’te bir alıcı istasyonu var. Ermenistan Hükümeti’nin Erivan’da henüz çalışır durumda olmayan bir istasyonu mevcut”.

Rapora göre maddi açıdan ve İngiliz ticaretinin çıkarları açısından bakıldığında Güney Kafkasya devletlerinin kaderi mümkün olan en kısa sürede belirlenmeliydi. İktisadi açıdan ülkede madencilik, kereste ve mühendislik işletmelerine yönelik olmak üzere İngiliz sermayesi için önemli fırsatlar vardı. Ancak cumhuriyetler tanınana kadar bu karşılıklı mübadele istikrara kavuşamayacaktı. Bu nedenle ithalat ve ihracat askıya alınmak zorundaydı. Ülkenin en büyük ihtiyacı belirsiz konumundan dolayı elde edemediği Avrupa ile mübadelenin gerçekleşmesiydi⁵⁴. Bu üç cumhuriyetin çatışan çıkarlarıyla ilgilenebilecek bir otorite yokluğu mevcuttu. Kaldı ki demiryolu idaresinde yaşanan düzensiz yoğunluğun ve malların ithalatı konusunda yaşanan karşılıklı haksız muamelenin de nedeni siyasi tanınmadan kaynaklanmaktaydı. Üç devletten her biri Güney Kafkasya demiryollarının kendi bölümünü ayrı ayrı yönetmekte ısrar etmekteydi. Mantıksız ve can sıkıcı gümrük engelleri mevcuttu. Tren personeli her sınırda değişmekteydi. Ayrıca boş vagonların bir araya toplanması gibi bir durum da söz konusu değildi⁵⁵. Güney Kafkasya devletlerinin birliğinin ilgili herkes için çok faydalı olacağına dair bir fikir birliğinin olmaması endişe vericiydi. Rapora göre mandayı devralacak ülke, sorunları hemen düzeltme yoluna gidebilecekti. Örneğin manda sahibi ülke, “Gürcistan’ın şu anda yaptığı gibi Ermenistan’a Gürcistan üzerinden gönderilmesi gereken erzakların, Ermenistan’a girmesinin önüne her türlü engeli koymasını” engelleyecekti. Yine rapora göre, mandacı ülke Azerbaycan’ı kontrol eden politikacıların temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını arttırarak, kendilerini fakirler pahasına zenginleştirdikleri ve böylece bilinçsizce Bolşevizm’i teşvik ettikleri mevcut uygulamaya da bir son verecekti⁵⁶.

Raporun üzerinde durduğu önemli konular arasında Bakü’deki petrol endüstrisi geniş yer kaplamıştır. Yaklaşık 160 firma bölgede faaliyet halindeyken toplam üretimin yüzde 85’ine dört şirket sahipti. Bu şirketler Nobel Brothers, Shell, Lianosoff ve Rus Societe Neft idi. Transkafkasya boru hattının kullanımı, istihdam ve emeğin ödenmesi gibi konularda kendi aralarında belirli anlaşmaları mevcuttu⁵⁷. Bu şirketler içindeki en güçlü grup sadece üretici değil aynı zamanda büyük çapta rafineleri, dağıtıcıları olan ve kendi ürünleriyle uğraşmanın yanı sıra diğer üreticilerden de satın alan Nobel Brothers idi. Ayrıca şirketin Rusya’nın diğer bölgelerinde çalışan şirketlerde kontrol hisseleri de bulunmaktaydı. Yine Nobel Brothers’ın kendi deniz tankerleri ve nehir mavnaları filosu vardı. Bu filo 5.000 tona kadar petrol taşıyan motorlu teknelerden oluşmaktaydı⁵⁸. Luke raporunda şirketler hakkındaki bilgilerini değerlendirmeye devam etti. Buna göre Nobel’ler, Rusya’da kurulmuş İsveçli bir aileydi. Sermayelerinin büyük kısmı Alman’dı. Bununla birlikte Bakü’deki bir Fransız grubunun kontrol hissesini (? Almanlardan) devraldığı istihbaratını ifade

54 TNA, FO 406/41.

55 TNA, FO 406/41.

56 TNA, FO 406/41.

57 TNA, FO 406/41.

58 TNA, FO 406/41.

eden İngiliz subay anlaşmayla ilgili kesin yerel ayrıntılar elde edilemediğini açıklamaktaydı⁵⁹.

Shell grubu Bakü'deki eski Rothschild Şirketlerinden elde ettiği kendi ürünlerinin yanı sıra Grozni ve Transcaspia'daki diğer şirketlerin ürünlerini kontrol etmekteydi. Çok sayıda rafinerisi vardı. Normal zamanlarda kendine bağlı kuruluşu olan ve buharlı gemiler ile tank mavnalarının yanı sıra tüm büyük Rus şehirlerinde geniş depolama alanına sahip Societe Mazut aracılığıyla Rusya genelinde büyük bir dağıtım işi yapmaktaydı⁶⁰. Bir diğer etkili şirket Lianosoff grubu idi. İngiliz-Fransız ortak kuruluşu olan şirket Rus ve General Oil Trust'ın da yardımıyla Rus bankaları tarafından finanse edilmekteydi. Hatta rapora göre yakın bir zamanda Nobel Brothers bu tröstün çok sayıda hissesini satın almıştı⁶¹.

Bahse konu raporda değerlendirmeye tabi tutulan son şirket Rus Societe Neft idi. İlk başlarda Rusya'da nafta ürünlerinin küçük bir dağıtımcısı daha sonrasında ise Bakü bölgesinde bir üretici haline geldi. Rus Societe Neft son altı yıl içinde Paris'deki Messrs Louis Dreyfus and Co. Şirketinden gelen Fransız sermayesinin yardımıyla güçlü bir grup haline geldi. Luke'a göre son zamanlarda Standard Oil Company de Bakü bölgesinde kendine yer edinmek için başarısız bir girişimde bulunmuştu⁶².

Raporda önemli şirketlerden sonra petrol ürünlerinin kullanımı da ele alındı. Bu noktada Güney Kafkasya'nın önemli bir merkezi olan Bakü ön plana çıktı. Nitekim Bakü petrol ürünlerinin çok büyük bir kısmı Rusya'da tüketilmekteydi. Yağlar ve bir dereceye kadar kerosen (gazyağı) dışında daha batıda Romanya, Galiçya ve Amerikan ürünleri ile rekabet edebilecek konumda değildi. Rus petrolünün damıtılmasından arta kalan ve genellikle akaryakıt olarak kullanılan katı kıvamlı bir sıvı olan Mazot, Rusya'ya Volga nehri üzerinden gönderilmekteydi. Burada demiryollarında yakıt olarak kullanılmaktaydı. Gazyağının büyük bir kısmı yurt içi tüketim için Rusya'ya gitmekteydi. Ancak belli bir miktarı Batum üzerinden boru hattıyla yurt dışına taşınmaktaydı. Bakü petrolü, yağ açısından son derece zengin olduğu için büyük miktarlarda yurtdışına sevk edilmekteydi. Fakat bu petrol, benzin ve parafin açısından fakirdi⁶³.

Diğer taraftan savaş sonrası ve ortada belirsizlik olması hasebiyle Bakü petrolü artık Bolşevik Rusya'ya gönderilmediği için şehirdeki depolama yerleri azami derecede vergilendirilmekteydi. Eğer Rusya pazarı yakın zamanda açılmazsa, üreticiler petrolün boşa gitmesine ya izin verecekler ya da üretim duracaktı. Rapora göre Bakü'de 3.500.000 ton petrol depolanmış durumdaydı. Ayrıca gerekli malzemelerin temin edilememesi yüzünden depolama yerlerinin genişletilmesi de söz konusu değildi⁶⁴.

Keza üretimi bırakma sorunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan endüstriyel krizle de yakından ilgiliydi. Bakü petrol sahalarında istihdam edilen 80.000 işçi vardı. Bu rakam Azerbaycan'ın neredeyse tüm sanayi çalışanlarına tekabül etmekteydi. Luke'a göre eğer bu işçiler işten çıkarılırsa veya işsizlik nedeniyle ücretleri düşürülürse ortaya çıkan endüstriyel ayaklanma hem petrol sahalarına hem de ülkenin geneline olumsuz etki edecekti. İşçiler eşit oranda Türk,

59 TNA, FO 406/41.

60 TNA, FO 406/41.

61 TNA, FO 406/41.

62 TNA, FO 406/41.

63 TNA, FO 406/41.

64 TNA, FO 406/41.

Pers ve Ermenilerden oluşmaktaydı⁶⁵. Raporunda Bakü bölgesindeki petrol üretimine dair Luke şu bilgileri vermektedir⁶⁶:

“...1918 Mart’ına kadar rutin petrol üretimi aylık 500.000 ila 600.000 ton arasındaydı. O zamandan bu yana bu rakam 300.000 ila 350.000 ton arasında bir yere düştü. Bu kısmen kasıtlı bir düşüştü ama aynı zamanda yüzeydeki petrolün su ile taşması yoluyla tükenmesinden kaynaklanmaktaydı. *Sonuç olarak daha derindeki kaynaklara ulaşmak için şimdi daha derin sondaj gerekli. Bu kaynaklar şimdilik çok zengin görünüyorlar ancak büyük ölçekli daha derin sondajlar için gereken makineleri ithal etmenin yeniden mümkün olduğu zamanları beklemek gerekiyor*”.

Bakü-Batum boru hattı demiryolu boyunca uzanan ve 35 millik aralıklarda pompalama istasyonları bulunan 8 inçlik bir boru mevcuttu. Boru talebi karşılayabildiği için hattın artırılması ciddi olarak düşünülmedi. Hat günde 2.000 ton taşımakta ve tam basınçta 3.500 tona kadar da kapasitesi vardı. Keza Batum’da depolanmış petrol miktarı 200.000 ton idi⁶⁷. Bakü’de depolanan petrolün çoğu birkaç şirket tarafından işçilerin maaşları için nakit avans karşılığında Azerbaycan Hükümeti’ne verilmişti. Kaldı ki Nobeller petrolünü geri alabilen tek şirketti⁶⁸.

Raporunda petrol nakliyatı konusunda ise Luke şu ifadeleri kullanmaktaydı; “*Bakü’deki nakliye şu anda neredeyse durma noktasına gelmiştir. Astrahan tabii ki tamamen kesilmiştir. Transcaspia pratikte kapalıdır ve tek düzenli buharlı gemi ulaşımı, Merkür Şirketi ile Petrovsk, Derbent, Lenkaran ve İran’ın Enzeli limanları arasındadır. Dolayısıyla tersane faaliyetleri de ihmal edilmektedir*”⁶⁹.

Luke raporunda Batum’un geleceğine özellikle değindi; “*Denikin elbette en çok burayı kontrol edebilmek için can atıyor ama bunu (orayı tahliye edeceğimizi varsayarak) ancak Gürcistan ve muhtemelen Azerbaycan ve Ermenistan ile savaşa girme pahasına yapabilir*”⁷⁰. Batum’un kaderi genel olarak Güney Kafkasya’nın kaderine bağlıydı ve şayet bu cumhuriyetlerin tanınmasına karar verilirse bölgenin etnolojik ve coğrafi olarak parçası olduğu devlet yani Gürcistan ile birleştirilmeliydi. Rapora göre diğer muhtemel hak sahibi Güney Kafkasya demiryolunun bir ucunu kontrol etmek isteyebilecek olan Ermenistan’dı. Ancak Luke Ermenistan’ın etnolojik açıdan böyle bir iddianın doğruluğunu kanıtlamayacağı kanaatindeydi⁷¹.

Luke raporunun son kısmını Güney Kafkasya devletlerinin askeri güçlerine ayırmıştır. Buna göre Gürcistan 5.000’den fazla subay ve yaklaşık 60.000 kişilik bir orduya sahipti. Azerbaycan ordusunun ise yaklaşık 20.000 düzenli hatta bunun iki katı kadar da düzensiz askerden oluştuğu düşünülmekteydi. Ermeni ordusu da 20.000 düzenli askerden oluşmaktaydı. Ancak ellerinde yalnızca 1.000 asker için üniforma vardı. Bu orduların hepsinin başında eski Rus ordusunda general olarak çalışmış birkaç yetkin yerli general bulunmaktaydı. Belli sayıda Rus uyruklu subay da Ermeni ordusunda görev yapmaktaydı⁷².

65 TNA, FO 406/41.

66 TNA, FO 406/41.

67 TNA, FO 406/41.

68 TNA, FO 406/41.

69 TNA, FO 406/41.

70 TNA, FO 406/41.

71 TNA, FO 406/41.

72 TNA, FO 406/41.

Sonuç

Askeri danışman ve siyasi subay H. C. Luke, Güney Kafkasya devletlerine dair gözlemlerini aktarmadan önce raporun genel çerçevesi hakkında bilgi vermiştir. Sonuç olarak gözlemler değerlendirildiğinde bazı önemli hususlar dikkat çekicidir:

Rapora göre can alıcı sorun olarak Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığının Barış Konferansı tarafından uluslararası arenada “*tanınması veya tanınmaması*” meselesi tartışmasının olduğu görülmektedir.

Eğer barış konferansında üç devlet tanınırsa Batı tarafından da desteklenen Denikin ve Kolçak'ın “*Bölünmemiş Rusya*” politikasına ters düşen bir durum söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu açmaza raporda dikkat çekilmiştir. Yine üç devleti olası bir Rus işgalinden ve ciddi bir savaştan korumak için tanınmanın yanı sıra zorunlu olarak bir manda idaresinin de birlikte yürütülmesi raporda önerilmiştir.

Luke, İngiltere'nin Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın tanınmasına ilişkin politikasına dair herhangi bir gözlemlerde bulunmadan önce bu üç cumhuriyetteki farklı siyasi koşulları açıklamıştır. Buna göre Güney Kafkasya'daki oluşumları tarihi, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımdan değerlendirirken birbirleriyle olan ilişkilerini de raporda tahlil ettiği görülmektedir.

Bahse konu raporda ilk olarak Gürcistan hakkında analiz ve çıkarımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Gürcü hükümeti Bolşevik karşıtı ancak sosyal demokrat bir yapıdadır. Ayrıca Gürcü halkının Bolşevizm'e karşı duracak bir otoriteye destek çıkacağı tespiti yapılmasına rağmen General Denikin'in “*Birleşik Rusya*” politikası Gürcülerin ona şüphe ile yaklaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca raporda Gürcistan'ın, Rusya'ya karşı Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını korumak amacıyla Ermenistan ve Azerbaycan ile işbirliği yapabileceği dile getirilmiştir.

Batum'da yaşayan Müslüman Gürcülerin Türklere sempati besledikleri dile getirilse de siyasi bir güçlerinin olmadığı belirtilmiştir. Gürcülerin bir devlet olma arzusu Luke tarafından özellikle vurgulanan konulardan biri olmuştur. Gürcistan'ın İran, Afganistan ve Hindistan'a doğru rota üzerindeki coğrafi konumuna dikkat çekilerek Almanya açısından önemi vurgulanmıştır. Öyle ki Almanya müttefiki Türkiye ile Gürcistan'ın bağımsızlığını güvence altına almak için pazarlık dahi yaptığı Luke tarafından ifade edilmiştir. Gürcistan'ı resmi olarak tanıyan ilk ülke de Almanya olmuştur. Rapor, “*Şimdi bile Almanya, Gürcü sempatisini ve Gürcü ticaretini ele geçirmek için çaba sarf etmekteydi*” sözleriyle Almanya'nın Gürcistan'a olan bakış açısı açıklanmıştır.

Azerbaycan raporda değerlendirilen bir sonraki devlet olmuştur. Luke, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketinin eskiye nazaran şu anda daha fazla “*derin bir kök salmış durumda*” olduğu tespitini yapmıştır. Bahse konu raporda Azerbaycan Türkleri ve Gürcüler arasında bir benzerlik kurulmuş ve şu ortak noktaya dikkat çekilmiştir: “*Bu nedenle Denikin'e karşı tutumları Gürcistan'inkine benzer yani Bolşevizm'e karşı mücadelesi söz konusu olduğunda sempatik, Pan-Rus amaçları bakımından ise şüpheli*” idi.

Siyasi subay Luke, Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye karşı olan bakış açısını “*Azerbaycan'da Türkiye'ye karşı bir miktar sempati var. Ancak büyük ölçüde pan-İslam propagandasından kaynaklanan bu sempati duygusu pratik bir eylem içermiyor*” sözleriyle açıklarken “*Türkiye'nin kendileri için bir şey yapacak durumda olmadığını çok iyi biliyorlar. Fakat bu durum ordularını güçlendirmek için Türk subaylarından faydalanmalarını engellemiyor*” ifadeleriyle de askeri bir

yardımlaşmanın olduğunu dile getirmiştir.

Raporda değerlendirilen son Güney Kafkasya devleti Ermenistan oldu. Özellikle Büyük Ermenistan kurulması için üç projenin öne çıktığı ancak bunlardan *Altı Vilâyet/Vilâyet-i sitte* planının Ermeni liderler tarafından gerçekçi bulunduğu gözlemlerden anlaşılmaktadır.

Taşnak Partisi hakkında bilgi veren Luke kendi düşüncelerini de katarak onlara dair tespitlerini şöyle dile getirmiştir: “*Taşnakçılar, Türklere karşı olan gönüllü gruplara önderlik ederek ve böylece Ermenistan’ın zaten kazanmış olduğu bağımsızlığı güvence altına alarak büyük bir kahramanlık gösterdiler. Ancak siyasetteki etkileri tehlikelidir. Aşırı sosyalisttirler. Toprağın millileştirilmesini amaçlar ve Tiflis, Bakü, Rostov, Batum gibi şehirlerdeki zengin burjuva Ermenilerin, tehditler ve şantajlarla ülkeye girmelerini engellerler*”.

Raporda üzerinde durulan en önemli hususlardan biri de bölgenin yeniden Rusya’nın himayesine girmesini önlemek olduğu belirgin bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla Luke’un Güney Kafkasya’nın tek bir gücün ya da himayenin sorumluluğu altına alınması önerisi burada anlatılmıştır. Keza bu doğrultuda İngiliz subay, mandacı gücün İngiliz bürokrasisi destekli Amerikan yönetimi olmasını tavsiye etmiştir. Luke, Güney Kafkasya’nın iktisadi, siyasi ve petrol endüstrisi gibi potansiyel zenginliklerinin önemine vurgu yaptığı raporunda Rus ve Alman tehlikelerinin varlığına dikkat çekmiş ve Paris Konferansı öncesinde gözlemlerinin değerlendirilmesi noktasında raporunu üstlerine ilettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

A-Arşivler

The National Archives (TNA)/ Londra-UK

FO (Foreign Office) 406/41, “*Report on the Situation in Transcaucasia*”.

B-Telif Eserler

Çağlayan, K. Tuncer, “*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya’da İngiliz Faaliyetleri*”, Belleten, (Ağustos 2000), c. 64, Sayı. 240, ss. 487-508.

Dayı, Esin Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997.

Erdaş, Nilgün (Akgül), Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Günay, Nejla, “*Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu’yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler*”, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16 Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, ss.389-427.

Kılıç, Selami, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri), İstanbul, 1998.

Öksüz, Hikmet – Akyıldız, Ali, “*Komünist Oluşumların Esaret Altındaki Türk Askerleri ile Azerbaycan Türklerini Bolşevik Propaganda da Kullanma Girişimleri*”, I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu, (13/16

Eylül 2018), Bakü, Haz: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2021, ss.3-26.

Öztürk, Yücel, “İngiliz Kıdemli Yüzbaşı H. C. Luke’un Yunan İşgali Sonrasında Aydın Vilâyeti’ndeki Gözlemleri (10-21 Eylül 1919)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C.13, Sayı:74/2020, ss.211-226.

Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

Dr.
Kerim Köksal KAYA

kerimkoksalkaya@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2484-9933

Eser Geçmişi / Article Past: 02/12/2022 08/12/2022

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1213900

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Anadolu Türk Beyliklerinde Askerî Gelenekler-1 (Savaş Öncesinde ve Savaş Sırasında Uygulanan Gelenekler)

Military Traditions in Anatolian Turkish Beyliks-1 (Traditions Before and During the War)

Öz

İkinci devir Anadolu Türk beylikleri dönemi Anadolu Türk tarihinin önemli bir merhalesini teşkil etmekle birlikte bu hususta yapılan çalışmalar çoğunlukla beyliklerin siyasî hayatları ve sanat tarihleri üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte kaynakların sınırlılığına rağmen bu dönemin tarihi biraz irdelendiğinde Türk gelenekleri ve kültür tarihine dair kıymetli malumata ulaşmak mümkündür. Nitekim ilgili beylikler Orta Asya Türk gelenekleri ve kültürüyle, ilk Müslüman Türk devletlerinin geleneklerinin ve kültürlerinin Anadolu üzerindeki taşıyıcıları ve hâmleri olmuştur. Yapılan bu çalışmada Türkiye Selçuklularının yıkılış sürecine girmesiyle birlikte Anadolu'nun muhtelif sahalarında ortaya çıkan beyliklerin askerî yapılarının bir tezahürü olan askerî gelenekleri ele alınacaktır. Nitekim ilgili Anadolu Türk beyliklerinin savaş öncesinde ve savaş sırasında uyguladığı askerî gelenekler hakkında bazı örneklerle değerlendirmeler yapılacaktır.

Çalışma kapsamındaki beyliklerin ilk zamanlarında Türkiye Selçuklularına bağlı uç beylikleri oldukları göz önüne alındığında zaten onların mevcudiyetinin asıl amacının askerî faaliyetler olduğu (sınırları korumak, gazalara çıkmak vb.) anlaşılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda teşkil edilen ve başlıca faaliyetleri askerlikle ilgili olan beyliklerin Türk askerî kültüründen uzak kalması pek olası değildir. Bu bağlamda Anadolu Türk beyleri hem Türkiye Selçuklularının hâkimiyeti altında ve hem de bağımsız oldukları dönemde sefer ve savaşların her aşamasında Türk askerî kültürüyle ilgili pek çok uygulamayı yerine getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Beylikler, Askerî Kültür, Gelenekler, Ordu, Sefer, Savaş

*Bu makale Anadolu Türk Beyliklerinde Ortak Kurumlar (XIV. ve XV. Yüzyıllar) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

ATIF: KAYA Kerim Köksal, "Anadolu Türk Beyliklerinde Askerî Gelenekler-1 (Savaş Öncesinde ve Savaş Sırasında Uygulanan Gelenekler)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1042-1059)

CITE: KAYA Kerim Köksal, "Military Traditions in Anatolian Turkish Beyliks-1 (Traditions Before and During the War)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1042-1059)

Abstract

Although the second period of Anatolian Turkish beyliks constitutes an important stage in Anatolian Turkish history, studies on this subject generally focus on the political life and art history of the beyliks. However, despite the limited resources, when the history of this period is examined, it is possible to reach extremely valuable information about Turkish traditions and cultural history. As a matter of fact, the relevant principalities brought the traditions and cultures of both Central Asian Turkish states and Muslim Turkish states to Anatolia and became their protectors. In this study, the military traditions which are a manifestation of military structures of the beyliks which emerged in various areas of Anatolia with the collapse of the Turkish Seljuks, will be discussed. Since the full study on this subject will be too voluminous for an article study, here only with some examples about the military traditions applied by the relevant Anatolian Turkish beyliks before and during the war will be examined.

Considering that the beyliks within the scope of the study were border beyliks affiliated to the Turkish Seljuks in the early days, it is understood that the main purpose of their existence was military activities (protecting the borders, going to holy war, etc.). It is unlikely that the beyliks, which were formed for this purpose and whose main activities were related to military service, remained far from the Turkish military culture. In this context, Anatolian Turkish beys protected and enriched Turkish military culture at every stage of campaigns and wars both under the domination of the Turkish Seljuks and when they were independent.

Keywords: Beyliks, Military culture, Traditions, Army, Campaign, War

Giriş

Türklerin siyasî ve sosyal hayatlarında sefer ve savaş önemli bir yer tutmaktaydı. Nitekim bu sefer ve savaşlarda sonuca daha çabuk ulaşmak ve savaşçı unsurları sefer ve savaşa hazırlamak için, bazen de sefer ve savaşta uygulanacak olan stratejik hamlenin gereği olarak bazı savaş faaliyeti ve uygulamalar icra edilmişti. Savaşçı bir toplum yapısını haiz Türklerin İslâmî devirlerden öncesine uzanan bu faaliyetlerin ve uygulamaların bazıları zamanla gelenek hâlini almıştır. İslâmiyet'e geçişle birlikte yeni şartlara uygun olarak devam eden bu gelenekler asırlarca Türk askerî kültürünün temelini oluşturmuştur¹. Hatta bu geleneklerin bazıları günümüze intikal etmiştir².

Makale kapsamında ele alınan savaş öncesi ve savaş sırasındaki gelenekler şunlardır:

- 1- Ava çıkma,
- 2- Savaş dîvânı toplama,
- 3- Nutuk irad etme,

1 Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), s. 183.

2 Örneğin günümüzde bir ordu geleneği olarak askere nutuk irad etmek, askerî başarıdan dolayı Allah'a şükretmek ve üstün başarı ve yararlılık gösterenlerin taltif edilmesi uygulanmaktadır. Hatta taltif edilme hususunda Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu'nun 14. Kısmı taltifler ve ödüllerle ilgilidir. (İnternet: Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 1967, mad. 188-204. Web: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.926.pdf> adresinden 25.07.2022 tarihinde alınmıştır.)

- 4- Savaş öncesi Allah'a yalvarma, dua etme,
- 5- Aman verme/dileme,
- 6- Mübareze (Düello),
- 7- Nara atma,
- 8- Sefer ve savaş çalgıları çalmak (Nevbet/tabl).

Ava çıkma, savaş divânı toplama, nutuk irad etme, savaş öncesinde Allah'a yalvarma, dua etme sefer veya savaştan önce yerine getirilen uygulamalardır. Aman verme/dilemeyi, mübarezeyi (düello), nara atmayı, sefer ve savaş çalgıları çalmayı ise savaşlardan önce veya savaş sırasında görmek mümkündür. Ayrıca bu gelenekleri arttırmak pek tabii mümkün olmakla birlikte ele alınan gelenekler Anadolu Türk beylikleri çerçevesinde örneklere dayanan geleneklerdir.

Çalışmada yer alan geleneklerin beylikler nezdindeki örnekleri arttırılabilir olmakla birlikte çok fazla gelenek ve çok fazla beylik bulunması çalışma hacmini aşacağından çalışmayı sınırlandıran husus olmuştur.

1. Ava Çıkma

Türk hükümdârının ava çıkması çok eski bir gelenek olup, Anadolu Türk beyleri de beyliklerinin ilk zamanlarından itibaren ava çıkmayı kendilerine âdet edinmişlerdi. Şikârî'nin kaydına göre Karaman Bey, Selçuklu sultanının avına katılmıştı³. Ayrıca kendisinin bu geleneği daha sonra da devam ettirdiği bilinmektedir⁴. Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey avdan dönerken İbn Battûta ile karşılaşmıştı⁵. Karamanoğlu Süleyman Bey de Erciyes Dağı'na ava çıkardı⁶. Şikârî, Eratna Bey'in Halil adlı bir kardeşinin ava çıktığını kaydetmişse de bu bilgide geçen kardeşin mevcudiyeti şüphelidir⁷. Zirâ tespit edildiğine göre Eratna Bey'in iki kardeşi olup bunlar Tarımtaz ve Sünüktaz adlarını taşıyorlardı⁸. Beylerin av gelenekleri bazı halk hikâyelerine ve efsanelere de yansımıştır. Örneğin Beyşehir Gölü'nün oluşumu ile ilgili efsanede Eşrefoğlu beyinin oğlunun ava çıktığı hususunda bir kayıt mevcuttur⁹. Menteşeoğullarından Mahmud Bey adına, onun ava olan merakından olmalı ki Baznâme adlı bir eser Farsçadan tercüme edilmiştir¹⁰.

-
- 3 Şikârî, *Karamannâme*, Yay. Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu (İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, 2005), s. 110-111.
 - 4 "Karaman'a itaat gösterip, 'avda' kuşda onun emrine..." (Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı cihan-nümâ Neşrî tarihi*, Cilt 1, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), s. 45.)
 - 5 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), s. 284.
 - 6 Şikârî, *a.g.e.*, s. 157.
 - 7 Şikârî, *a.g.e.*, s. 113.
 - 8 Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s. 174.
 - 9 Bu efsaneye göre "Beyin oğlu bir gün silahını omuzlayarak ava çıkmış. Av yerinin ortasındaki düdene varınca sebebi bilinmez bir şekilde düdenin içine düşmüş. Beye haber ulaşınca derhal arama çalışmaları başlamış; ancak bey oğlu bulunamamış. Bunun üzerine bey de o düdenin kapatılmasına karar vermiş ve buranın kapatılmasıyla düzlükte biriken sular Beyşehir Gölü'nü oluşturmuştur". (Aziz Ayva, "Beyşehir ve Çevresinde Halk Kültürü Varlığı", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu I. Eşrefoğulları Beyliği*, Yay. Haz. Mehmet Şeker, Ahmet Taşgın, Yakup Kaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), s. 421.)
 - 10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (6. bs.) (Ankara:

Av etkinliklerinin yapılacağı alan gelişigüzel seçilmezdi. Şikârgâh olarak vahşi hayvanlar, ağaçlar, çiçekler gibi doğal ortam unsurlarının bulunduğu yerler seçilir ve hükümdârın konaklayacağı mekânlar buna göre seçilirdi. Bu yerlerin psikolojik açıdan huzur verici, zihinsel açıdan dinlendirici vasıfta olmasına dikkat edilirdi. Örneğin Eratna Beyi Ali Bey, Hacı Şadgeldî'nin zevcesinin ölümü üzerine bir av düzenleyerek onun üzüntüsünü teskin etmeyi amaçlamıştı. Bu ava Kadı Burhaneddîn de dâhil olmak üzere bazı önemli Eratna emîrlerinin katıldığı anlaşılmaktadır¹¹. Ayrıca Kadı Burhaneddîn'in huzur verici ve dinlendirici bir şikârgâh olarak kullandığı yerlerden biri Koruk Karagöl adı verilen mevkii idi. Mezkûr bey, bunun gibi av yerlerinde günlerce kalır ve bir süre dinlenerek vaktini geçirirdi. O, Timur istilasından hemen önce 40 gün eğlence ve avla meşgul olmuştu¹². Avlanma ayrıca vakit geçirmek için tercih edilen bir etkinlikti. Eratnalı Ali Bey, ikinci kez Amasya seferine çıkıp oradan Artukâbâd'a gittiğinde vakit geçirmek için ava çıkmaktaydı¹³.

Avda kullanılan hayvanlara gelince bunların şahin, doğan ve atmaca gibi yırtıcı kuşlar, köpekler, tazılar olduğu görülmektedir. Bazı beyler av hayvanlarına son derece önem verirdi. Sadece ava mahsus yırtıcı hayvanların en iyi biçimde yetiştirilmesine özen gösterirlerdi. Kastamonu'da Candaroğulları döneminde atmaca ve doğan gibi kuşların türü ve kalite bakımından üstünlüğü el-Ömerî'de kayıtlıdır¹⁴. Hatta beyler de av esnasında kullandığı kuşların tedavisi ve bakımı konusunda uzmanlaşabilmekteler ve bu iş için oldukça yüksek meblağda paralar harcayabilmektelerdi. Örneğin Ramazanoğullarından Derviş Mehmed Bey, doğan kuşları için yıllık 10.000 flori para tahsis etmişti. Ayrıca kendisi bu kuşların bakımı ve tedavisi konusunda uzmanlaşmıştı¹⁵. Ramazanoğulları coğrafyasında av hayvanları yetiştirmeye büyük bir önem verildiğini teyit eden başka kayıtlar da mevcuttur. Bertrandon de la Broquiere Antakya ve civarının biraz ilerisinde rastladığı bir Türkmen beyinin, şahinleri terbiye ettiğini; onlara özel olarak getirilen kuşları yakalamasını öğrettiğini ve bu Türkmen'in 2.000 adet avcı şahini olduğunu belirtmiştir¹⁶. Avda kullanılan başka bir hayvan köpekti. Karamanlı Nizâmî'nin Pir Ahmed Bey için yazdığı bir şiirden bir tür köpek eğitmeni olan sekbanların¹⁷ beyliklerde de mevcut olduğunu anlamak mümkündür¹⁸.

Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 75.

11 Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm Eğlence ve Savaş*, Çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), s. 111; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme*, Yay. Haz. Abdullah Bakır (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), vr. 357a.

12 Aziz b. Erdeşir, *a.g.e.*, s. 129, 322, 361, 428.

13 Aziz b. Erdeşir, *a.g.e.*, s. 175.

14 Şihabeddîn İbn Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, Çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), s. 163.

15 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Füsûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd İslam Devletleri Tarihi 622-1599*, Yay. Haz. Mustafa Demir (İstanbul: Değişim Yayınları, 2006), s. 148; Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 445.

16 Bertrandon De La Broquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, Çev. İlhan Arda (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), s. 171.

17 Bu sekbanlar, Osmanlı ordusunda bulunan sekban bölükleriyle karıştırılmamalıdır.

18 "Serheng-i felek kelb tutar asgar u ekber Sekbanlığın idem diyü azm idecek ava" (Karamanlı Nizâmî, *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*, Yay. Haz. Haluk İpekten (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020), s. 62.)

Avlanan hayvanlar ise tilki, kurt, ceylan, geyik, dağ keçisi, eşek ve bazı kuş türlerinden müteşekkildi. Beyler avlarının kıymetinin yüksek olmasına dikkat ederdi¹⁹. Pervaneoğlu Gazi Çelebi, avda bir ceylanın peşine takılmıştı²⁰.

Bazen de Anadolu Türk beyleri av faaliyetlerini bir tuzak kurma faaliyetine dönüştürürlerdi. Bizans İmparatoru İoannes Palaiologos, Orhan Gazi'nin oğlu Halil'i Foça korsanlarından kurtarmak için Saruhanoğlu İlyas Bey'in ülkesini kullanmak zorunda kalmış ve bu süre içinde mezkûr imparatorla İlyas Bey dostane ilişkiler kurmuştu. Buna bağlı olarak zaman zaman birlikte ava çıktıkları da görülürdü. Yine bir av faaliyetinde İlyas Bey bu fırsattan istifade ile itibarını yükseltmek, birtakım kasabalar ile fidye elde etmek için İmparator İoannes Palaiologos'u ele geçirmek istemiş; ancak imparator bunu haber alınca İlyas Bey tuzağa düşmüştü²¹.

Avlar ayrıca Türkler için bir savaş idmanı durumundaydı. Beyler avlara çıkarak bazı savaş teçhizatlarını kullanmada ustalaşabiliyordu. Örneğin Kadı Burhaneddin'in atıcılık ve binicilik konusundaki başarısında çıktığı avların katkısının büyük olduğu anlaşılmaktadır²². Özellikle onun Niksar'da çıktığı bir avla ilgili Aziz b. Erdeşir'in verdiği bilgiler kayda değerdir. Zira bu bilgilerde av faaliyetlerinin savaş idmanı olarak tasviri, av hayvanları, avcı hayvanların kullanımı ve av yeri hakkında önemli ipuçları ve bilgiler mevcuttur. Buna göre ilkbaharda gidilen av yeri hayvan çeşitliliği bakımından zengin ve ormanları bol bir yerdi. Burada Kadı Burhaneddin at üstünde hızla hareket ediyor, okunu çekip ceylanları ve eşekleri vuruyordu. Ardından kılıcını çekerek onları deşiyor ve kellelerini koparıyordu. O bunu yaptıkça orada bulunanlar onu takdir ediyordu. Bu takdirler karşısında Kadı Burhaneddin daha da şevke gelerek hızla yer değiştiriyor ve avlanmasını sürdürüyordu. Avcı hayvanların kullanımıyla ilgili olarak da şu şekilde bilgiler mevcuttur: "O, şahinini havaya bırakıyor; şahin pençeleriyle havadaki avını yakalıyor, yeterli irtifa kazandıktan sonra onu yere doğru bırakıyor ve süratli bir dalışla gagasıyla parçalıyor ve bunu orada tekrar ediyordu. Köpekler ise yine son derece süratle geyikleri ve keçileri avlıyordu. Tazılar ise pusuya yatırılmış bir şekilde bekletiliyor, uygun zamanda salınarak süratle avını yakalaması sağlanıyordu²³." Bu nadir örnekte avların bir savaşın idmanı şeklinde geçtiği, hayvanların bu hususta özel olarak eğitildiği gayet açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Son olarak av faaliyetleri esnasında da toylar düzenlendiği bilinmektedir. Öyle ki Saruhanoğlu İlyas Bey'in avlarda toy verdiğini Bizans müellifi Grigoras'ın bazı kayıtlarından anlamak mümkündür. Buna göre İlyas Bey, Bizans İmparatoru İoannes Palaiologos'u avda tuzağa düşürmek istediğinde ayrıca bir toy vermişti²⁴.

2. Savaş Dîvânı Toplama

Sefer veya savaştan önce ulu bey öncülüğünde ordunun durumu, yapılacak seferin amaçları, istikameti, genel planı gibi askerî hususların görüşüldüğü bir savaş dîvânı kurulurdu. Bu dîvâna ulu beyden başka beyler, şehzâdeler, vezirler, emîrlar, naipeler gibi üst düzey devlet görevlileri

19 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 427-428; Ömerî, *a.g.e.*, s. 168; Ayva, "a.g.m.", s. 421.

20 İbn Battûta, *a.g.e.*, s. 308.

21 Yanko İskender Hoçi, "Şehzade Halil'in sergüzeşti", *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası* 1, Sayı 4, (h. 1326): s. 243.

22 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 51.

23 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 427-428.

24 Yanko İskender Hoçi, "a.g.m.", s. 244.

ve diğer komutanlar katılırdı. Karaman Bey Silifke ve civarına yapacağı seferden önce böyle bir dîvân kurup, zikredilen devlet görevlileriyle seferin amacını ve harekât planını görüşmüştü. Hatta seferin amacı olarak Silifke'deki gayrimüslimlerin pek çok Müslüman'a eziyet etmesi ve onları katletmesi gösterilmişti²⁵. Savaş dîvânının özelliklerinden biri bir istişare dîvânı olmasıdır. Bu dîvânda sefere çıkılıp çıkılmaması hususunda üst düzey devlet adamları fikirlerini beyan ederdi. Şikârî'deki kayda göre Karaman Bey, Ankara civarına sefere çıkmaya karar vermişken, yapılan savaş dîvânında konunun Türkiye Selçuklu sultanına danışılması hususunda bir görüşme olmuş ve bu yönde bir karar çıkmıştır. Bunun neticesinde önce sultana haberciler gönderilerek danışılmıştı²⁶. Karaman Bey'in böyle bir sefer yaptığına dair başka bir kaynakta kayda rast gelinmemişse de savaş dîvânında birtakım istişarelerin yapıldığı hususu makul görünmektedir. Eratnalı Alâeddîn Ali Bey, Amasya'da Hacı Şadgeldi'yi kuşatmaya başlamadan evvel o dönemde veziri olan Kadı Burhaneddîn'le kuşatmanın planını istişare etmişti²⁷. Kadı Burhaneddîn'in resmî tarihi olan *Bezm ü Rezm* incelendiğinde mezkûr beyin de çok defa savaş dîvânında emîrleriyle görüş alışverişinde bulunduğu görülmektedir. Bununla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse Tokat kuşatması esnasında buraya Moğol kuvvetlerinin gelmesine binaen kurulan savaş dîvânı ele alınabilir. Bu savaş dîvânında üç plan üzerinde istişareler yapılmıştı. Öne sürülen ilk görüş emîrlerin çoğunluğunun savunduğu görüştü. Bu görüşe göre Tokat'ta güvenilir bir kimse bırakılıp, Sivas'ta bir dağa sığınmak ve Moğol emîrleri gidince Tokat kalesini kuşatmaya devam etmek. Bu görüşe karşılık ikinci görüş Emîr Yusuf Çelebi tarafından gelmişti. O, Tokat'ı ve mevzileri terk etmek ve bu esnada düşmanla temas durumu olursa harbin yapılması gerektiğini; nitekim Moğolların yağma için geldiğinden büyük bir savaşa girişmeden çekileceklerini ileri sürdü. Son görüş ise Kadı Burhaneddîn'den gelmişti. Buna göre Kadı Burhaneddîn, Emîr Şeyh Müeyyed'in Tokat'ı kuşatmayı sürdürmesi, Emîr Yusuf Çelebi'nin Tokat etrafında kalması ve kendisinin de hassa ordusuyla Moğolların geçiş noktası olan bölgeye pusu atıp, tuzak kurması görüşünü ileri sürdü²⁸. Sonuçta bu görüşler arasında Kadı Burhaneddîn'in görüşü uygulamaya alınmıştı. Başka bir örnekte de Eratnalı Ali Bey, Erzincan kuşatmasından önce emîrlerini toplayıp kuşatma taktik ve planını görüşmüş; bunun neticesinde Vezir Kadı Burhaneddîn'in önerdiği taktik ve plan uygulanmıştı²⁹. Benzer şekilde Amasya Emîri Hacı Şadgeldi Tokat'ı kuşattığında oradan gelen destek isteği üzerine Kadı Burhaneddîn Sivas'ta bir savaş dîvânı toplamış ve yapılması gerekenler hususunda kararlar almıştı. Buna göre Sivas'a bir kâim makâm bırakılacak, ordunun büyük çoğunluğu Tokat'a destek için yola çıkacak, kale halkı içerden Hacı Şadgeldi'yi sıkıştırırken kendileri de dışardan harekâtla düşmanı saracaktı³⁰. Savaş dîvânlarında beyin görüşü salt kabul edilebilir görüş değildi. Eğer ümerânın görüşü daha kabul edilebilir bir görüşse onların savaş planı uygulamaya konulabilirdi. 1382 yılında Hacı Şadgeldi'nin oğlu Ahmed Moğollarla ittifak edip Turhal'a geldiğinde Kadı Burhaneddîn yine bir savaş dîvânı toplamış ve savaş kararı almıştı. Bu savaş kararının alınmasına bazı emîrler muhalif olmuşlar ve en azından buldukları konunun terk edilmemesi gerektiğini, düşman ordusunun savaş meydanına gelmesi halinde savaşılması gerektiği fikrini ileri sürmüşlerdi. Kadı Burhaneddîn'e bu fikir daha

25 Şikârî, *a.g.e.*, s. 109.

26 Şikârî, *a.g.e.*, s. 114.

27 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 143.

28 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 259-260.

29 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 160.

30 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 235.

makul görüldüğünden o, emîrlerin isteği üzerine hareket etmişti³¹.

Ordugâh içinde savaş dîvânının ortamının tasviri hakkında da ipuçları görmek mümkündür. Karaman Bey'in Gölhisar önüne geldiğinde çadırı kurulurken ayrıca altın ve gümüşten iki yüz tane kürsî kurulmuştu. Bu kürsîlerin savaş dîvânı toplantısında ordu komutanlarının oturması için kurulmuş olmaları ihtimal dâhilindedir³².

Savaş dîvânının kurulması için mutlaka ulu beyin bulunmasına gerek yoktu. Sefere çıkan ordunun başındaki diğer beyler ile yüksek komutanlar (melikü'l-ümerâ, sübaşı) şayet o anda ordunun başında ulu bey yoksa bile savaş dîvânı teşkil edip aralarında istişarelerde bulunabilirlerdi. Örneğin Aydınogullarının Mora seferi esnasında Umur Bey'in kardeşleri İlyas ve İbrahim beyler Umur Bey'den önce 500 askerle bir çıkarma yapmıştı. İbrahim Bey, sahip oldukları asker sayısına binaen geri çekilmeyi talep etmekle birlikte, İlyas Bey bu duruma karşı çıkararak savaşmaya karar vermişti³³. Burada yapılan istişarenin sonucunda alınan kararın doğruluğu adı geçen beylerin Mora'daki başarısına bakılarak anlaşılabilir.

3. Nutuk İrad Etme

Savaş öncesinde askerin moralini, özgüvenini ve cesaretini yükseltmek için başkomutanlar, ordularına bir konuşma yaparlardı. Özellikle de düşman ordusunun sayıca üstün olduğu veya avantajlı bir durumda bulunduğu zamanlarda hükümdârın ordusuna yaptığı konuşma savaşın seyrini değiştirebilirdi. Türk tarihinde bunun pek çok örneği mevcuttur. Sultan Alp Arslan, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden önce üstün olan düşmana karşı savaşacak askerlerine bir hitabede bulunarak onların cesaretini arttırmıştı³⁴.

Anadolu Türk beyliklerinde de beyler zaman zaman ordularına hitap ederlerdi. Örneğin Mora Yarımadası'nda gaza yaparken zor durumda kalan Aydınoglu gazilerine, Umur Bey bir konuşma yaparak onların cesaretlerini ve morallerini arttırmıştı³⁵. Karaman Bey Silifke seferindeyken askerlerini nutkuyla cesaretlendirmişti³⁶. Nutuk atmayla ilgili çarpıcı bir örnek Dulkadiroğullarında mevcuttur. Buna göre 1515 yılında Göksum civarındaki Ördekli'de Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey'in de dâhil olduğu Osmanlı ordusu ile Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in ordusu karşı karşıya gelmişti. Savaş öncesinde Ali Bey savaş meydanına atıyla atılarak gür bir sesle Dulkadiroğlu ordusuna, babasının ekmeğini yiyip onun lütuf ve ihsanlarına mazhar olan askerlerinin babasının hakkı için kendi tarafına geçmesini, sancağının altında toplanmasını duyurmuştu. Bu nutkun etkisiyle Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey'in ordusundan bir bölük asker Ali Bey'in sancağı altında toplanmıştı. Alâüddevle Bey'in 25.000 ya da 30.000 askeri mevcuttu³⁷ ve ordusunun yarısı

31 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 272.

32 Şikârî, *a.g.e.*, s. 117. Ancak Şikârî'nin kürsî sayısını ve bu kadar kürsînin altın ve gümüşten olmaları hususunu mübalağa ettiği de dikkate alınmalıdır.

33 Enverî, *Düstûr-nâme*. (Paris Millî Kütüphane Türkçe Eserler Kısmı, Numara 250, Tarihsiz), s. 54.

34 Konu hakkında daha detaylı bilgi ve Sultan Alp Arslan'ın ordusuna yaptığı konuşma için bakınız: Mehmet Altay Köymen, "İslâm Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi". *Toplu Makaleler C. II. Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, Yay. Haz. Sinan Tarıfci, Kerim Köksal Kaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), s. 294.

35 Enverî, *a.g.e.*, s. 55.

36 Karaman Bey'in nutkunun sade hâli şu şekildedir: "Ey beyler! Kaçmak erlik değildir. Hepimiz şehitlik mertebesine ulaşmalıyız ki kıyamet gününe kadar namımız yiğitlikle anılsın." (Şikârî, *a.g.e.*, s. 112.)

37 Münecimbaşı, Dulkadiroğlu'nun 25.000, Solakzâde ise 30.000 askeri olduğunu kaydetmiştir.

taraf değiştirmişti. Buna mukabil askerî gücünü yarı yarıya kaybetmiş olan Alâüddeve Bey hem savaşı hem de canını kaybetmişti³⁸. Bu durum nutuk irad etmenin askerlerin taraf değiştirmesine etki edecek kadar güçlü olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kadı Burhaneddîn Yeşilirmak civarında bulunan Endiz Kalesi³⁹ yakınında Emîr Ahmed'in ordusuyla karşılaşınca ordusuna nutuk irad etmiş ve askerinin moralini yükseltmişti. Bu nutukta Kadı Burhaneddîn düşmanın yakında olduğunu, bu nedenle gevşek davranılmaması gerektiğini; aksi takdirde yenilginin kaçınılmaz olduğunu, korkup kaçmamalarını ve Allah'a tevekkül edip sığınarak mertçe savaşılması gerektiğini birtakım ayetlerden örnekler de vererek ifade etmiştir. Ayrıca düşmanın kalabalık olduğuna aldanılmaması gerektiğini zira “koyun sürüsüne bir kurdun, sığır topluluğuna bir aslanın kâfi geldiğini” de belirterek ordusunu yapılacak savaşa psikolojik olarak hazırlamıştı⁴⁰. Aynı bey, Memlûklara karşı Sivas'ı savunurken askerinin moralini yükseltmek ve onları savaşa teşvik etmek için de bir nutuk irad etmişti⁴¹.

4. Savaş Öncesi Allah'a Yalvarma, Dua Etme

Türk hükümdârları kut inancı gereği kendilerinin Allah tarafından desteklediğini düşünmekteydiler. Buna bağlı olarak Allah'tan her zorlukta yardım istemek ve ona yakarmak savaşlarda da sık olarak uygulanan bir gelenek hâlini almıştır. Kadı Burhaneddîn, Hacı Şadgeldi'ye karşı Tokat savunmasına giderken ordusuyla birlikte Allah'a yakarmış ve yardım istemişti. Bu arada Sivas'ta bulunan Şeyh Adil'e de haberci göndererek ondan zafer için dua etmesini istemişti⁴². Yine Kadı Burhaneddîn, Develi Kalesi kuşatmasında saldırıya başlamadan evvel dua etmiş ve

(Müneccimbaşı Ahmed Bin Lütfullah, *Sahâifü'l-Ahbar*, Cilt 3, Çev. Nedim (İstanbul: Matba-ı Âmire, 1868-69), s. 458; Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi* (İstanbul: Maarif Nezareti Celilesi, 1880), s. 375.)

- 38 Solakzâde, *a.g.e.*, s. 375-376. Benzer bir şekilde askerinin taraf değiştirmesi Osmanlılar ile Candaroğulları arasında olmuştur. Buna göre Sultan II. Murad ve Candaroğlu Kasım Bey, İsfendiyar Bey üzerine sefere çıkıp Bolu'ya geldiklerinde bir grup Candaroğlu askeri Kasım Bey tarafına geçmişti. Bu geçişte Kasım Bey'in Candaroğlu askerlerine yönelik bir nutkunun olup olmadığı hususunda bir kayıt göremediyssek de Kasım Bey'in kendi tarafına geçen askerlere konuşma yapmış olması ihtimal dâhilindedir. (Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Yay. Haz. Kemal Yavuz, M. Ali Yekta Saraç (İstanbul: K Kitaplığı, 2003), s. 174.)
- 39 Günümüzde aynı bölgede Küçükbağlar adlı bir köy mevcut olmakla birlikte Endiz Köyü olarak da adlandırılmaktadır. (Ali Özçağlar, “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler”. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını)* 3, Sayı 3, (1989): s. 67.
- 40 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 290-291.
- 41 Aziz b. Erdeşir'in aktardığı hâliyle bu nutuk şu şekildedir: “Malımız, mülkümüz, konuşandan konuşmayandan neyimiz varsa kuşatma altındadır. Buradan başka gidebileceğimiz bir yerimiz de yok. Şimdi canınızı dişinize takarak, gevşeklik ve ürkekliği kendinizden uzaklaştırın. Tevekkül ayağınızı sıkı ve sağlam olarak yere değdirin. Her an canınızı, çoluk çocuğunuzu düşünün. Ailenizi ve yakınlarınızı aklınızdan çıkartmayın. Canımıza ve malımıza kasteden düşmana karşı koyup, elimizden geleni yapalım. Kış gelinceye kadar büyük bir gayretle düşmana karşı koyalım. Soğuşun askerleri saldırıya geçince (Soğuşun askerlerinden kastedilen kar yağışı olmalıdır) onlar bizim başımızdan giderler. O zaman kaza ve kaderin yazdıkları gerçekleşir.” (Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 345.)
- 42 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 236-237. Bu husus akıllara Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı öncesinde askerine yaptığı konuşmayı hatırlatmaktadır. Buna göre Sultan Alp Arslan halifenin de desteğiyle tüm Müslümanların camilerde zafer için dua ettiklerini söylemişti. Kadı Burhaneddîn'in de Sivas ve civarının kanaat önderlerinden olan Şeyh Adil'den manevî destek istemesi bunun bir gelenek olduğunu göstermektedir. Sultan Alp Arslan'ın bu konuşması için bakınız: Köymen, “a.g.m.”, s. 294.

Allah'tan yardım istemişti⁴³. Aynı bey, Aziz b. Erdeşir'e göre 300 kişiyle Moğol oymaklarının 6.000 kişilik ordusuna karşı savaşmadan önce Allah'tan yardım istemişti; ayrıca bu savaş sırasında zor duruma düştüğünde de aynı şekilde davranmıştı⁴⁴. Enverî, Aydınolu Umur Bey'in düşman karşısında Allah'a yakarıp yardımlar istemesi hakkında birçok örnek sunmaktadır. Mesela Umur Bey, Bozcaada ve Gelibolu seferlerinde düşman karşısında Allah'a yakarmış ve ondan yardım dilemişti⁴⁵.

5. Aman Verme/Dileme

Türk savaş geleneğinin dikkat çeken hususlarından bir tanesi düşmana karşı gösterilen merhamettir⁴⁶. Bu merhamet duygusunun bir tezahürü ve Türk savaş geleneği olarak genelde bir savaş veya kuşatma başlatılmadan evvel düşmana bir kurtuluş imkânı verilir ve onun bağlılığını bildirmesi istenirdi. Bazen de düşman ya savaştan önce veya savaş esnasında merhamet dilerdi. Tarih boyunca savaşçılık ve askerî disiplin özellikleriyle ön plana çıkan Türkler, kendilerinden merhamet dileyen düşmanlarından merhametini çoğunlukla esirgememiştir. Bu durum Türk savaş kültüründe düşmanı kuşatmadan önce veya onun kuşatıldığı sırada canının bağışlanması için bir hak ve fırsat elde etme şansı ortaya çıkarmıştır. Bu hak ve fırsat Türkçede "aman vermek/aman dilemek" deyiimiyle, hatta o devrin bilge kişileri tarafından özdeyiş şeklinde ifade edilmiştir. Örneğin Aksarayî'nin bilgilerden atıfla "barış isteyenlere karşı savaşa kalkışmak en büyük hatadır" ifadesi aman vermeye işaret etmektedir⁴⁷. Aman verme/dileme hususunda ise galip veya üstün olan taraf "aman verir", mağlup veya merhamet arayışında olan taraf "aman dilerdi"⁴⁸.

Anadolu Türk beyliklerinde de düşmana aman verme sıklıkla uygulanan bir gelenektir. Neredeyse her beylik tarafından bu savaş geleneğinin uygulandığına ve uygulanma biçimine dair ipuçlarına ve kayıtlara ulaşmak mümkündür. Bu ipuçları ve kayıtlardan anlaşıldığına göre aman verme ve dileme usullerini örnekleriyle şu şekilde açıklamak mümkündür:

Aman teklifini ilk olarak kuşatan veya kuşatılan taraf edebilirdi. Bu bağlamda aman veren taraf (galip ve üstün taraf), düşmanın can ve mal güvenliğini temin etmeliydi. Bunun teminatı ise bey tarafından şifahî veya yazılı olarak verilen sözlerdi. Yazılı olarak verilen söze "amannâme/emannâme" adı verilir. Aman dileyenler, şifahî veya yazılı olarak can ve mal güvenliklerinin teminatını garanti ettikten sonra kaleyi veya şehri teslim ederler ve kendileri teslim olurlardı. Örneğin Aydınolu Umur Bey'in emîrlerinden İlyas Bey, Bodonitsa Kalesi'ni kuşatmadan önce kalenin komutanına haber yollayarak kaleyi teslim etmesi hususunda teklifte bulunmuştu. Bu teklif, kale içinde istişare edilmiş görünmektedir. Zira kale komutanı, Umur Bey'e kale önüne

43 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 146.

44 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 261-262.

45 Enverî, *a.g.e.*, s. 22, 41.

46 Türklerin merhamet duygularının bilhassa Anadolu'nun fethi ve Türk vatani haline gelmesi sürecindeki tezahürleri için mesela bk. Sinan Tarıfci, "Diyâr-ı Rum'un (Anadolu) Türkiye Haline Gelmesi Sürecinde Türk Hükümdar ve Beylerinin Anadolu'nun Yerli Sivil Halkına Karşı Tutumu", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi Bildirileri*, Bişkek 2016, s. 421-433.

47 Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s. 86.

48 Aman vermenin beyliklerden önce bazı örnekleri için bakınız: Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, v. 274a, 300b; İbn Bîbî, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme)*, Cilt 2, Yay. Haz. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), s. 30.

gelince haber yollamış ve kalenin kendisinde kalması için aman dilemiştir. Umur Bey, bu teklifi kabul edince, kalede kendisi için bir ziyafet düzenlenmiş ve kale komutanı Umur Bey'e pek çok hediye ile bağlılığını sunmuştur⁴⁹. Yine aynı şekilde Umur Bey, 1333'de Eğriboz Kalesi'ni kuşattığında kaleden bir elçi gelmiş ve barış yapmak için iki hükümdâr arasında görüşme tertip edilmiştir. Yapılan görüşmede Eğriboz hâkimi Pietro Zeno, Umur Bey'den aman dilemişti. Umur Bey ise Pietro Zeno'ya aman vermiş ve ülkesini tekrar ona bağışlamıştı. Canını ve ülkesini kurtaran Zeno, Umur Bey ve gazilerine büyük bir toy düzenlemiş, bu toyda önce şarkılı kutlamalar yapılmış ve sonra da Umur Bey'e pek çok altın, gümüş, kıymetli taşlar, muhtelif kumaşlar, atlar, katırlar, köleler ve daha birçok türde hediyeler sunmuştu⁵⁰. Osmanlı Vezir-i azamı Mahmud Paşa, Sinop'u kuşattığında Candaroğlu İsmail Bey'e bir mektupla aman teklifi sunmuş; İsmail Bey de bir amannâme ile can güvenliğinin teminatının karşılığında bu teklifi kabul ederek teslim olmuştu⁵¹. Kadı Burhaneddîn, Çekerek Kalesi'ni kuşatmadan önce kale muhafızına birtakım uyarılarda ve vaatlerde bulunarak ondan kaleyi teslim etmesini istemişti⁵². Anlaşıldığına göre aman vermek bir kalenin, bölgenin fethinin veya vasal hâle getirilmesinin vasıtalarından biridir.

Aman dileme kuşatmanın başında veya ortasında gerçekleşebilirdi. Ancak örneklerden anladığımız kadarıyla genellikle kuşatmanın hemen öncesinde veya başında dilenen amanlar daha makbul görülmektedir. Kadı Burhaneddîn 1386 yılında Amasya'yı kuşatınca daha ilk saldırıda halk aman dilemiş ve kaleyi teslim etmişti. Bundan başka Kayseri'de Ömeroğlu Cüneyd'in ortadan kaldırılması için henüz kuşatma hazırlıkları yürütülürken yani saldırı öncesinde Cüneyd elçisini göndererek Kadı Burhaneddîn'den aman dilemişti. Bu amanlar henüz kuşatmanın başında dilenmiştir. Bununla birlikte Kadı Burhaneddîn Amasya sınırına yakın bir konumda olan Karacahisar'ı kuşatıp kale halkına epey bir zayıat verdirdikten sonra kaledekiler aman dilemişti⁵³. Yani kale halkı kuşatmanın ortasında aman dilemiştir. Çobanoğlu Yavlak Arslan'ın Gideros'u fethinde ise kale halkının son ana kadar kaleyi savunduğu bilinmekle birlikte, mezkûr beyin kaleyi ele geçirip fethi tamamladıktan sonra vergi ve itaat etmek gibi şartlar karşılığında aman verdiği görülmektedir⁵⁴. Yani Yavlak Arslan burada fetih tamamlandıktan sonra aman vermiştir.

Türk beyleri teslim olan kaleyi ya da şehri, ya bir akrabasına (oğlu, kardeşi, yeğeni vs.), kendine bağlı ve savaşta yararlılık göstermiş bir emîrine, kalenin veya şehrin mevcut yöneticisine bırakabilirdi. Kadı Burhaneddîn Endiz Kalesi kuşatmasında halk aman dileyince, kaleyi Seyyidî Hüsam adlı müttefikine bırakmıştı. Kayseri'yi ise 1387'de kuşatmak üzereyken aman dileyen kale sahibi Ömeroğlu Cüneyd'e yani o anki sahibine vasallığı karşılığında bırakmıştı⁵⁵. Aman verilen

49 Enverî, *a.g.e.*, s. 45.

50 Enverî, *a.g.e.*, s. 49-50.

51 Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Yay. Haz. Mertol Tulum (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), s. 106-108; Âşık Paşazâde, *a.g.e.*, s. 236-237; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*, Cilt 2, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), s. 745; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. defter*, Yay. Haz. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s. 187-189; Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, Cilt 3, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), s. 45.

52 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 309.

53 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 302, 307, 322.

54 Cevdet Yakupoğlu-Namıq Musalı, "Çobanoğulları Uç Beyliğine Ait Gideros Fetihnâmesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme", *AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi* 37, Sayı 63, (2018): s. 113.

55 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 292, 322.

idareci şayet görevinde bırakılmadıysa kendisine hil'atlarla birlikte hayatını idame ettirmesi için belirli bir toprak dirlik olarak verilebilirdi. Candaroğlu İsmail Bey'e teslim olmasının karşılığında kendisine Sinop'un bedeli olarak başka bir yerin verileceği Vezir-i azam Mahmud Paşa tarafından gönderilen mektupta kayıtlıydı⁵⁶. II. Mehmed, Alâiyye'yi aldıktan sonra Alâiyye beyi Kılıç Arslan'a hil'atlar ve pek çok ihsanlarla Gümölcine'yi tımar olarak vermiştir⁵⁷. Aman dileyen taraf, hükümdâra bu dileğini iletirken hediyeler de gönderirdi. Umur Bey'den aman dileyen her grup veya kişi, ona hediyeler sunmuştur⁵⁸. Anlaşıldığı üzere hediye gönderme "aman dilerken" kuşatma yapan komutanın gönlünü hoş tutmak ve onu ikna etmek üzere gerçekleşirdi. Şayet kuşatan komutan, kuşatılan halk tarafından hoşnut edildiyse askerlerini yağmadan alıkoyabilirdi. Örneğin Kırım Seferi sırasında aman dileyen Ruslar, Çobanoğulları Beyliği'nin kurucusu ve Türkiye Selçuklularının melikü'l-ümerâlarından olan Hüsameddin Çoban'a, Türkiye Selçuklu sultanına bağlı olmayı, yıllık haraç göndermeyi, tüccarın kaybolan mallarını bulmayı veya bunların karşılığını temin etmeyi⁵⁹, sultanın tayin edeceği bir emîre itaat edebileceklerini ve kendi çocuklarını sultanın sarayına esir olarak gönderebileceklerini bildirmişlerdi⁶⁰. Bu şekilde Hüsameddin Çoban'ı barışa ikna etmeye çalıştıkları açıkça görülmektedir.

Aman dileyenler şayet beyin otağına gelme fırsatı elde ederlerse her türlü teşrifat usulüne uymak zorundaydı. Örneğin Suğdak halkının büyükleri Melikü'l-Ümerâ Hüsameddin Çoban'dan aman dilerken beyin huzurunda yer öpüp Sultan Alâeddîn Keykubad'a ve melikü'l-ümerâyaya dua, övgü ve güzel temennilerde bulunmuşlardı⁶¹. Ayrıca aman dileyen, aman verenle aynı derecede bir hükümdârsa aman veren hükümdârın devlet erkânı teslim olan hükümdâra her türlü saygıyı ve izzeti gösterirdi. Candaroğlu İsmail Bey, aman teklifini kabul ettikten sonra Osmanlı devlet adamları ve komutanları tarafından saygı ve lütufla karşılanmıştı⁶².

Aman dileme sadece kale savunmasında olanların değil; meydan veya deniz muharebelerinde esir düşenlerin doğal bir hakkı gibi görünmektedir. Ancak bu hakkı kullanmanın bir bedeli vardı. Devletin üst düzey idarecileri veya maddî imkânı iyi olanlar savaşta maddî kıymeti haiz bedeller teklif ederek esaretten ve hatta ölümden kendilerini kurtarabilirdi. Aydınoglu Umur Bey'in Sakız Adası'na seferinde esir düşen Bizans tekfuru, yüklü miktarda altın ve hediyeler teklif etmiş, bağlılığını bildirmiş ve böylece kendini esaretten kurtarmaya çalışmıştı⁶³.

Aman vermek için bazı genel şartlardan başka özel şartlar da ileri sürülebilirdi. Örneğin yukarıda zikri geçen Ömeroğlu Cüneyd'in aman dileğini kabul etmek için Kadı Burhaneddin, onun elinde bulunan Ahi İsa'yı serbest bırakmasını istemiştir⁶⁴. Osmanlı Sultanı II. Mehmed,

56 Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 107.

57 Neşri, *a.g.e.*, s. 795.

58 Enverî, *a.g.e.*, s. 82.

59 Sultan Alâeddîn Keykubad'ın Suğdak'a sefer emri vermesinin nedeni Karadeniz'deki tüccarların Suğdak civarındaki korsanlar tarafından yağmalanması idi. Bu sefer hakkında bilgi için bkz. İbn Bîbî, *El-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuknâme)*, Cilt 1, Yay. Haz. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), s. 315-345.

60 İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 341-342.

61 İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 340.

62 Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 108.

63 Enverî, *a.g.e.*, s. 36.

64 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 322.

Karamanoğulları üzerine hareket ettiğinde İbrahim Bey, Molla Veli adlı âlimi aman dilemek için II. Mehmed'e yollamış ve Osmanlı seferlerine İbrahim Bey'in asker yollaması şartıyla amanı kabul edilmişti⁶⁵.

Teslim olup olmama ve aman dileyip dilememe konusunda istişareler için bazen belli bir mühlete ihtiyaç duyulurdu. Kuşatılan taraf bu mühletten istifade ederek, verdikleri sözde durmayıp, Türk beylerini kandırma yolunu seçebilirdi. Bu durumda Türk beyi, askerlerine düşman istihkâmına saldırma, yağma, yıkma ve yakma emri verirdi. Örneğin Aydınolu Umur Bey'in 1332'de yaptığı ilk Mora seferinde düşman, saldırıların durması ve barış yapılması için aman dilemiş ve bir gün sonra hediyelerle gelip barış şartlarını görüşmeyi talep etmişti. Bu teklif karşısında Umur Bey, ordusunu çekmiş ve verilen mühletin dolmasını beklemeye başlamıştı. Nihayet bir günün sonunda Mora tekfuru ve ayanı sözünde durmayıp, Umur Bey'in huzuruna gelmemiş, Umur Bey de ordusuna daha sert saldırı emri vermişti⁶⁶. Kadı Burhaneddîn Kayseri kuşatmasına başlamak üzereyken şehrin ileri gelenlerinden biri Sultan'ın huzuruna gelmiş, Kayseri halkı ve büyüklerinin itaat edip teslim olacaklarını bildirmiş ve aman dilemişti. Ancak daha sonra bu dileklerinden vazgeçmiş olacaklar ki Boyacılar Kapısı'nda bir grubun toplandığı ve savunma için hazırlıklar yaptığı haberi gelmişti⁶⁷.

Aman dileme bazen toplu olarak da gerçekleşebilirdi. Kadı Burhaneddîn, Şam Türkmenlerinin ülkede karışıklık çıkarması üzerine harekete geçip onları teker teker tedip etmeye başlayınca bu Türkmenlerden yaşlılar ve kadınlar çocuklarıyla birlikte Kadı Burhaneddîn'in atının ayaklarına kapanmış, feryat ve figanla aman dilemişlerdi. Kadı Burhaneddîn de onları affetmişti⁶⁸.

Aman dilemede birtakım sembolik unsurların kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin Aydınoluğullarından Cüneyd Bey, Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Emîr Süleyman tarafından üzerine ordu sevk edildiğini öğrenince boynuna ip takarak Emîr Süleyman'ın yanına gitmiş, af ve aman dilemiştir. Burada boynuna ip geçirerek Cüneyd Bey bağlılığını, Emîr Süleyman için canını teslim etmeye hazır olduğu, isterse canını alabileceği gibi mesajları iletmeyi amaçlamıştır. Bu durum Emîr Süleyman'ı etkilemiş olmalı ki Cüneyd Bey'i affederek kendisine lütufta bulunmuştur⁶⁹. Karamanoğullarıyla ilgili benzer bir hususu İlhanlı hükümdârı Olcaytu Han'ın tarihçisi Kaşanî'nin kayıtlarından öğrenmek mümkündür. Bu kayda göre Emîr Çoban 1314 yılında Konya üzerine yürüdüğünde Karamanoğlu boynunda kefeni ve elinde kılıcı olduğu halde aman dilemek için Emîr Çoban'ın huzuruna çıkmıştı⁷⁰. Bahsi geçen Karaman beyinin Yahşi Bey olduğu bilinmekle birlikte boynunda kefeni ve elinde kılıcı ile çıkmış olması tıpkı yukarıdaki Cüneyd Bey'in maksadıyla aynı maksada mebni olmasıyla ilgili görünmektedir. Benzer bir örnek olmak üzere Kadı Burhaneddîn Amasya kuşatmasındayken durumu sorduğunda kendisine, şehre giren su kesilirse Amasya halkının "kılıç ve kefen göstermekten başka" çareleri kalmayacağı bildirilmişti⁷¹.

65 Âşık Paşazâde, *a.g.e.*, s. 217; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 453.

66 Enverî, *a.g.e.*, s. 55-56.

67 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 298.

68 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 288.

69 Ahmed Tevhid, *Müze-i Hümayun Meskukât-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu*, Cilt 4 (Kostantiniyye: Mahmud Bey Matbaası, h. 1321), s. 378.

70 Derya Örs, "Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, (Ankara: 1992), s. 200.

71 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 402.

6. Mübareze (Düello)

Karşılaşan iki ordunun en iyi savaşçılarının düelloya çıkmasına mübareze denir. Eski bir savaş geleneği olan ve pek çok devlette görülen mübareze Türklerde, dolayısıyla Anadolu Türk beyliklerinde de rastlanmaktadır. Mübareze yüksek komutanlar, hatta başkomutanlar da katılırdı⁷². Anadolu Türk beyleriyle ilgili olmak üzere İbn Bîbî'de yer alan bir kayıt onların da mübareze yaptıklarını göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Bu kayda göre Karamanoğullarının Siyavuş'u tahta geçirme teşebbüsü esnasında Karamanoğlu Mehmed Bey ile Sahip Ataoğlu Taceddîn arasında at üzerinde ve mızraklarla bir mübareze gerçekleşmiştir. Bu mübarezede Karamanoğlu Mehmed Bey, Taceddîn'i atından düşürmüş ve onun hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu mübareze esnasında Sahip Ataoğullarının ve onların müttefiki olan Germiyan askerlerinin hiçbir müdahalede bulunmaması mübarezenin bir kuralı olarak görünmektedir. Nitekim bu mübareze bittikten sonra Sahip Ataoğlu ve Germiyan birlikleri sessizce savaş alanını terk etmişlerdi⁷³.

7. Nara Atma

Nara atmak psikolojik savaş unsuru olmakla birlikte bir savaş geleneğidir. İslâmiyet'ten öncede nara atan Türkler İslâmiyet'le birlikte Allah nidalarıyla ve tekbirlerle naralar atmaya başlamışlardı. Böylece düşman ordusunu bir panik ve korku havasına sokmak amaçlanırdı⁷⁴. Aydınoğlu Umur Bey'in donanması Sakız ve daha sonra Mora adalarına gazaya çıkarken bu şekilde hareket etmişti. Ayrıca üst düzey komutanlar ve emîrler de kendilerini tanıtıcı naralar atardı⁷⁵. Bununla birlikte bir askerinin veya bölüğünün sürekli bir biçimde nara atıyor olması düşünülmemelidir. Zira bu durum muharip unsurun nefes alıp-verme düzenini olumsuz etkileyerek onu yoracak ve savaş potansiyelini düşürecektir. Zaten ulaşılan bazı kayıtlar nara atmaya genelde ordunun en kritik ve sert saldırıya geçtiği zamanlarda başladığını göstermektedir. Örneğin Umur Bey'in Alaşehir kuşatmasında kale kapısının açıldığı anda dışarda bekleyen ordu hücumu geçmiş ve bu sırada nara atmaya başlamıştı. Aynı şekilde Selanik seferinde de Umur Bey ve ordusunun naralar attığı kayıtlıdır⁷⁶. Muzaffereddîn Yavlak Arslan'ın ordusu Kastamonu civarında Moğol ordusuna yaptığı sürpriz baskında naralar atarak saldırıyı başlatmıştı. Bu naraların düşmanı korkutmak ve onlara karşı psikolojik üstünlük elde etmede son derece önemli olduğu Aksarayî'nin kayıtlarından da anlaşılmaktadır⁷⁷. Karaman Bey, Silifke etrafında Ermenilerle savaşırken naralar atıyordu⁷⁸. Eratnalı Ali Bey'in Develi Kalesi kuşatmasında o dönemde vezir olan Kadı Burhaneddîn'in adamları nara atarak savaşıyordu⁷⁹. Bu tarz örnekleri arttırmak gayet tabii olmakla birlikte nara g atmaya neredeyse tüm savaş ve seferlerde görmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca son olarak nara atmanın savaştan sonra bir sevinç tezahürü olduğunu da yine Eratnalıların Develi Kalesi kuşatmasına dair kayıtlardan anlamak

72 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 205, 207.

73 İbn Bîbî, *El-Evamirü'l-Ala'ye fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçuknâme)*, Cilt 2, Yay. Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 211.

74 Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, Cilt 2, Çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), s. 229.

75 Enverî, *a.g.e.*, s. 36, 45, 54.

76 Enverî, *a.g.e.*, s. 62, 77.

77 Aksarayî, *a.g.e.*, s. 139.

78 Şikârî, *a.g.e.*, s. 112.

79 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 146.

mümkündür. Buna göre kaledekiler teslim olunca orada bulunan herkes Kadı Burhaneddin'i "övmek için seslerini göğe yükselttiler" kaydı elde edilen başarıdan sonra muzaffer ordunun nara atmış olduğuna dair ipucu vermektedir⁸⁰.

8. Sefer ve Savaş Çalgıları Çalmak (Nevbet/Tabl)

Sefer ve savaşlarda belli başlı çalgıları çalmanın menşeinin çok eski tarihlere dayandığı, hatta Zülkarneyn'in bunu düşmanlarını korkutmak için kullandığı hususunda bazı kayıtlar mevcuttur⁸¹. Pek çok Türk devleti de birtakım amaçlar için savaşlarında çalgılar kullanmıştı. Örneğin Türkiye Selçuklu ordusu 1112/13 yılında Bizans'ın İznik dükası Kamytzes'in 500 kişilik birliğiyle karşılaştığında bunları asıl Bizans ordusu sanarak etrafa dağılmışlar; ancak ele geçirilen esirlerden bu birliğin sadece Bizans keşif birliği olduğu öğrenilince davul çalınmak suretiyle dağılan Türkiye Selçuklu ordusu tekrar toplanmıştı⁸². Anlaşıldığı üzere burada ordu bandosu bir haberleşme unsuru olarak rol oynamıştı. Gerçekten de Anadolu Türk beyliklerinin hükümdârlık alâmetinden farklı olarak saldırı ve savunmaları sırasında temelde üç amaçla ordu bandosu teşkil ettikleri görülmektedir. Bunlar birtakım ritimlerle haberleşme sağlamak, askeri cesaretlendirmek ve düşmana korku salmaktır. Ordu bandosunu teşkil eden çalgı aletleri aslında hükümdârlık alameti olarak kullanılan nevbete dâhil olanlarla aynı türlerdendir. Bu bando davul, boru, kös, nekkâre, nefir gibi aletlerden müteşekkildi. Savaşlarda bu tarz müzik aletlerinin çalınması köklü ve yaygın bir gelenek olmakla birlikte bunun pek çok örneğini diğer Türk devletlerinde ve nitekim Anadolu Türk beyliklerinde görmek mümkündür⁸³.

Çalgı aletlerinin çeşitli kullanım zamanları vardı. Buna göre sefer hazırlıklarına başlarken, sefere çıkarken, konaklarken, dağınık askeri toplarken, saldırı başlatılacağı zaman, savaş boyunca ve savaş bitince zafer kutlaması için davullar vurulur, borular üflenirdi⁸⁴. Bununla ilgili birçok örnek bulunmakla birlikte dikkat çeken bazıları şunlardır: Muzaffereddin Yavlak Arslan Moğol ordusuna karşı saldırı emri verdiğinde derhal davullar vurulmaya başlanmış, buna bağlı olarak düşman büyük bir dehşet ve paniğe kapılmıştı⁸⁵. Karamanoğlu Nure Sofu da Ermenek'e saldırı emri verdiğinde tabl ve nekkâre sesleriyle birlikte ordusu harekete geçmişti⁸⁶. 1387/88 yılında vuku bulan Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile Osmanlı hükümdârı I. Murad arasındaki savaşın başında harp kûsları dövülmüş, nefir ve nekkâreler çalınarak savaş emri verilmişti⁸⁷. Germiyan beyi Alişir Tripolis'i kuşattığında saldırı emri için borazanlar çaldırılmış ve bu nedenle şehirde bulunanlar büyük bir paniğe kapılmıştı⁸⁸.

80 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 146.

81 İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 1, Yay. Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), s. 509.

82 Koca, *a.g.e.*, s. 212-213.

83 Örneğin 1291 yılında Memlûklerin Akka kuşatmasında köslerin çalınmaya başlamasıyla Memlûk ordusu saldırıya geçmişti. (İbni Tagrıberdi, *En-Nücümü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), s. 72.)

84 Âşık Paşazâde, *a.g.e.*, s. 63; Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 152.

85 Aksarayî, *a.g.e.*, s. 139.

86 Şikârî, *a.g.e.*, s. 106.

87 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı cihan-nümâ Neşrî tarihi*, Cilt 1, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 227.

88 Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), s. 89.

Akın ve gazalarda yol boyunca bando, ordunun yanında çalmaya devam ederdi⁸⁹. Karaman Bey, Silifke üzerine sefere giderken yol boyunca kös ve nekkâre çalınıyordu⁹⁰. Bununla birlikte beyler sadece kara seferlerinde değil; deniz seferlerinde yani savaş gemilerinde de sefere giderken davul ve borular çaldırırdı. Henüz sağ kol beylerbeyliği yaparken Hüsameddin Çoban Suğdak'a yaptığı deniz seferinde, daha sonra Aydınogullarının Sakız Adası'na yaptığı seferde Hızır Bey'in gönderdiği takviye gemilerinde ve yine Umur Bey'in Kili'ye yaptığı seferde yol boyunca nekkâre, boru, zurna ve ney çalınmıştı⁹¹.

Ordu bandosu savaş başlarken ve savaş boyunca da çalınırdı. Aydınoglu Umur Bey, Eğriboz Adası'nda kuşatmaya başladığında askerler ok atışlarına devam ederken, öte yandan nekkâre ve nefir çalınıyordu. Anlaşılan bu şekilde Umur Bey düşman ordusunun moralini bozmaya çalışırken ordusuna da cesaret veriyordu⁹². III. Haçlı Seferi sırasında Haçlı ordusuna Batı Anadolu topraklarında uç Türkmenleri tarafından sürpriz baskınlar yapılırken; bu Türkmenler davul ve boru sesleriyle hem düşmana korku veriyorlar ve hem de seslerle muhabere faaliyeti gerçekleştiriyorlardı⁹³.

Düşman karşısında zafer kazanılınca veya sevinçli bir haber alınca kutlama amacıyla davullar çalınırdı⁹⁴. Hüsameddin Çoban, Suğdak seferindeyken takviye Türk ordusunun ulaştığını haber alınca sevinç tezahürü olarak ve bu seferden dönerken fethin kutlanması için davulların vurulmasını emretmişti⁹⁵.

Davul ve boruların acil bir durum işareti olarak da çalındığı görülmektedir. Örneğin Kadı Burhaneddin istiklalini yeni ilan ettiğinde karşılaştığı Tokat Kalesi'ndeki isyanda davul ve boruların acil durum işareti olarak kullanıldığı görülmektedir. Buna göre bir av bahanesiyle Tokat Kalesi'nden uzaklaştırılan Kadı Burhaneddin, av yerindeyken Tokat merkezinden gelen davul seslerini duymuş ve bir karışıklık çıktığını anlayarak geri dönmüştü. Gerçekten de şehre döndüğünde kendi taraftarlarıyla asilerin çatıştığına şahit olmuştur⁹⁶. 1397'de Memlûkların Sivas'ı kuşatması nedeniyle Kadı Burhaneddin'in ordusunda teyakkuz hali için savaş davulları çalınmıştı⁹⁷. İzmir'in Haçlılara karşı savunmasında teyakkuzla geçilmesi için Aydınogullarına ait savaş boruları yüksek seslerle çalınmıştı⁹⁸.

Gerçekten Anadolu Türk beyleri tablhanelerine büyük önem verirdi. Öyleki Aydınogullarının Messenia bölgesine yaptığı seferde nevbet takımındaki zurnacı okla vurulunca, Umur Bey gazaba gelmiş ve saldırıyı şiddetlendirmişti⁹⁹. Eratnalı Ali Bey Niksar kuşatmasından çekilince Vezir Kadı

89 Enverî, *a.g.e.*, s. 69, 76.

90 Şikârî, *a.g.e.*, s. 112.

91 Enverî, *a.g.e.*, s. 29, 32, 36, 70; Yazıncızâde Ali, *a.g.e.*, v. 214a, 226b; İbn Bîbî, *El-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuknâme)*, Cilt 1, Yay. Haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 344.

92 Enverî, *a.g.e.*, s. 48.

93 Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 23.

94 Necati Demir (Haz.), *Dânişmend Gazi Destanı*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), s. 195.

95 İbn Bîbî, *a.g.e.*, s. 328, 344.

96 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 251.

97 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 341.

98 Enverî, *a.g.e.*, s. 83, 94, 102-103.

99 Enverî, *a.g.e.*, s. 59.

Burhaneddin mezkûr beyin tablhânesine ulaşmış ve onu yağmadan kurtarmıştı¹⁰⁰.

Davullarla ilgili Bertrandon'un verdiği ilginç bir bilgiye göre atlı askerlerin atlarının eyer kayışına bağlanan küçük bir davul bulunurdu. Bu davul savaşta veya bir çatışma durumunda dağılan askerleri toplamak ve av esnasında da şahinleri çağırmak için kullanılırdı. Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in atının yan tarafına asılı böyle bir küçük davul mevcuttu¹⁰¹. Bu kayıt davulun savaş anında bir haberleşme aracı olarak kullanıldığına en nadir örneklerindedir. Gerçekten bu kaydı Eratnalı Ali Bey'in Kadı Burhaneddin'e Niksar kuşatmasındayken "davul çalincaya kadar ata binmemesini" emretmesi doğrulamaktadır¹⁰². Bu da birtakım komutların tablhâne aracılığıyla verildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Anadolu Türk beyliklerinin sistemli bir ordu teşkilâtının yanı sıra sağlam temellere dayalı askerî gelenekleri olduğu ve sefer ve savaşlarda bu geleneklere sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülmektedir. Bu geleneklerden ava çıkma, savaş dîvânı toplama ve nutuk irad etme uygulamaları doğrudan başkomutan(beyler), komutanlar (emîrler ve sübaşılar) ve askerleri ilgilendiren yani beylik ordusunun kendi içinde hususiyetleriyle alakalıdır. Bu uygulamaların ordu içindeki dayanışmayı ve birliği güçlendirdiği görülmektedir. Savaş öncesi Allah'a yalvarma, dua etme uygulaması başkomutanın veya komutanların inançları doğrultusunda şekillenen uygulama görünümündedir. Nara atma, sefer ve savaş çalgıları çalma ise ortak niteliklere sahip geleneklerden olmakla birlikte çok yönlüdür. Yani bu uygulamalarla bir yandan beylik komutanları ve ordusu kendilerini cesaretlendirirken öte yandan düşmana yönelik psikolojik baskı, dehşet ve korku oluşturmaya çalışmışlardır. Aman verme/dileme ve mübareze ise doğrudan düşmana yönelik/düşmanla müşterek savaş uygulamaları niteliğine sahiptir. Bu bakımdan savaş öncesinde uygulanan gelenekler ile savaş sırasında uygulanan geleneklerin en bariz farkı şudur: Savaş öncesindeki uygulamalar düşmanla temasa gerek olmaksızın gerçekleştirilebilirken savaş sırasındaki geleneklerin uygulanmasında düşmanla temasın zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim bu çalışmayla Türk tarihi içinde çoğu kez göz ardı edilen bir döneme ait zengin kültürel yapının askerî açıdan genel bir tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadaki geleneklerin hâricinde fethedilen kaleye ya da burçlarına bayrak, alem, tuğ veya sancak dikmek, savaş sonrası Allah'a şükretme, zafer nişanları gönderme, geçit töreni ve zafer kutlamaları, savaşta üstün başarı ve yararlık gösterenlerin taltifi, ele geçirilen yerlerin ihya edilmesi gibi gelenekler de mevcut olmakla birlikte; bunlar savaştan sonra uygulanan geleneklerden olduğu için başka bir çalışmanın konusu durumundadırlar.

Kaynaklar

Ahmed Tevhid. *Müze-i Hümayun Meskukât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu*, cilt 4. Kostantiniyye: Mahmud Bey Matbaası, h. 1321.

Ahmet Eflâkî. *Âriflerin Menkıbeleri*, cilt 2, çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: MEB Yayınları,

100 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 151; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s. 63.

101 Bertrandon, *a.g.e.*, s. 148 ve aynı sayfada dipnot 1, 188.

102 Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 152.

1989.

Âşık Paşazâde. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Yay. haz. Kemal Yavuz, M. Ali Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.

Ayva, Aziz. "Beyşehir ve Çevresinde Halk Kültürü Varlığı", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu I. Eşrefoğulları Beyliği*, Yay. haz. Mehmet Şeker, Ahmet Taşgın, Yakup Kaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî. *Bezm u Rezm Eğlence ve Savaş*, çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Bertrandon De La Broquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

Yakupoğlu, Cevdet- Musalı, Namıq. "Çobanoğulları Uç Beyliğine Ait Gideros Fetihnâmesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme", *AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi* 37, Sayı 63, (2018): s. 77-133.

Demir, Necati (Haz.). *Dânişmend Gazi Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Enverî. *Düstûr-nâme*. Paris Millî Kütüphane Türkçe Eserler Kısmı, Numara 250, Tarihsiz.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Füsûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd İslâm Devletleri Tarihi 622-1599*, Yay. haz. Mustafa Demir. İstanbul: Değişim Yayınları, 2006.

Georges Pachymeres. *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Göde, Kemal. *Eratnahılar (1327-1381)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Hoca Saadettin Efendi. *Tâcü't-Tevârih*, cilt 3, Yay. haz. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

İbn Bîbî. *El-Evamirü'l-Ala'ıye fî'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme)*, cilt 1, Yay. haz. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbn Bîbî. *El-Evamirü'l-Ala'ıye fî'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme)*, cilt 2, Yay. haz. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbn Haldun. *Mukaddime*, cilt 1, Yay. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

İbn Kemal. *Tevârih-i Âl-i Osman VII. defter*, Yay. haz. Şerafettin Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

İbni Tagrıberdi. *En-Nücümü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

İnternet: Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 1967, mad. 188-204. Web: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.926.pdf> adresinden 25.07.2022 tarihinde alınmıştır

Karamanlı Nizâmî, *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*, Yay. haz. Haluk İpekten. Ankara: T.C. Kültür

ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.

Kerimüddîn Mahmud-i Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Koca, Salim. *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

Kofoğlu, Sait. *Hamidoğulları Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Köymen, Mehmet Altay. “İslâm Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi”. *Toplu Makaleler C. II. Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, Yay. haz. Sinan Tarıfci, Kerim Köksal Kaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Mehmed Neşrî. *Kitâb-ı cihan-nümâ Neşrî tarihi*, cilt 1, Yay. haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Mehmed Neşrî. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*, cilt 2, Yay. haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Müneccimbaşı Ahmed Bin Lütfullah. *Sahâifü'l-Ahbar*, cilt 3, çev. Nedim. İstanbul: Matba-ı Âmire, 1868-69.

Örs, Derya. “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: 1992.

Özçağlar, Ali. “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler”. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını)* 3, Sayı 3, (1989): 61-78.

Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi. *Solakzâde Tarihi*. İstanbul: Maarif Nezareti Celilesi, 1880.

Sümer, Faruk. “Ramazanoğulları”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Şihabeddîn İbn Fazlullah El-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

Şikârî. *Karamannâme*, Yay. haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu. İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, 2005.

Tarıfci, Sinan. “Diyâr-ı Rum’un (Anadolu) Türkiye Haline Gelmesi Sürecinde Türk Hükümdar ve Beylerinin Anadolu’nun Yerli Sivil Halkına Karşı Tutumu”. *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi Bildirileri*, Bıŝkek, (2016): 421-433.

Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Yay. haz. Mertol Tulum. İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (6. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Yanko İskender Hoçi, “Şehzade Halil’in sergüzeşti”, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası* 1, Sayı 4, (h. 1326): 239-252.

Yazıcızâde Ali. *Selçuk-nâme*, Yay. haz. Abdullah Bakır. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Yüksek Lisans
Özkan ORUNMuş Alparslan Üniversitesi
SBE, Tarih ABD,
ozkanorun1@gmail.com

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8506-0018>Doç. Dr.
İrşad Sami YUCAMuş Alparslan Üniversitesi,
FEF Tarih Bölümü,
s.yuca@alparslan.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5797-3100>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 01/11/2022 29/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1197612>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Abidin Özmen'in Maarif Vekilliği ve Faaliyetleri (1934-1935)

Abidin Ozmen's Ministry of Education and His Activities (1934-1935)

Öz

Abidin Özmen, çöken bir devletin son yıllarında doğmuş olup eğitim ve bürokrasi hayatının ilk evresini bu kaotik süre zarfında yaşamıştır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleşen askeri, siyasi, ulusal, laik ve modernleşmeye yönelik gelişmeler onun tutum ve düşünce dünyası üzerinde yeni ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Özmen'in, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte önemli görevlerde bulunmuş olmasının yanı sıra birçok toplumsal ve siyasal olaya da şahitlik etmiş olması onu yakın dönem Türkiye'sinin önemli bir profili kılmaktadır. Ayrıca görevleri icabıyla farklı bölge, şehir ve taşrada bulunup buraların toplumsal, kültürel ve yerel yaşantılarına tanık olması bir kez daha onun geride bıraktıklarını önemli kılmaktadır. Özellikle tek partili yıllarda ismi sıklıkla anılan, çalışkan bir siyasetçi ve bürokrat olmasının ötesinde devrin egemen ideolojisi olan Kemalist inkılâplara sadık birisi olduğu bir gerçektir. Kaymakamlık, mebusluk, umumi müfettişlik, valilik, maarif vekilliği ve Türk Dil Kurumu Başkanlığı gibi önemli vazifeleri üstlenmiştir. Özmen ile ilgili akademik ve genel çalışmalarda geniş bir literatür ortaya çıkarılmasına karşın bilhassa 1934-1935 yılları arasında gerçekleşen Maarif Vekilliği süresince eğitim ve öğretimin yaygınlaşması ve sorunlarının giderilmesi ile ilgili yürütmüş olduğu çalışmaların yeterince ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Özmen'in hayatı, düşünce dünyası, bürokrasi ve siyasi hayatı bir bütün halinde kısaca ele alınmıştır. Ancak çalışmanın daha fazla odaklanacağı konu ise siyasi ve bürokratik hayatı içerisinde erken cumhuriyet yıllarının ilk yıllarında Türk maarifinin gelişmesine ve sorunlarının çözümünde yapmış olduğu çalışmalar üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti, Maarif Vekâleti, Abidin Özmen, Eğitim, Mekteb**ATIF:** ORUN, Özkan, YUCA İrşad Sami, "Abidin Özmen'in Maarif Vekilliği ve Faaliyetleri (1934-1935)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1060-1078)**CITE:** ORUN, Özkan, YUCA İrşad Sami, "Abidin Ozmen's Ministry of Education and His Activities (1934-1935)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1060-1078)

Abstract

Abidin Ozmen was born in the last years of a collapsed state and lived the first phase of his education and bureaucracy during this chaotic period. Military, political, national, secular and modernization developments that took place during the National Struggle and the Republic had new and lasting effects on his attitudes and thoughts. Ozmen had important roles in the transition from the Ottoman Empire to the Republic, as well as being a witness to many social and political events, which makes him an important profile of recent Turkey. In addition, being in different regions, cities and provinces due to his duties and witnessing the social, cultural and local life of these places once again makes what he left behind important. It is a fact that besides being a hardworking politician and bureaucrat, whose name is frequently mentioned especially in the single-party years, he was loyal to the Kemalist reforms, which was the dominant ideology of the period. He undertook important duties such as district governor, deputy, general inspector, governor, deputy of education and the Presidency of the Turkish Language Institution. Although a wide literature has been revealed in academic and general studies about Ozmen, it has been determined that the studies he carried out on the dissemination of education and training and the elimination of its problems during the Ministry of Education which took place between 1934-1935, were not adequately addressed. In this study, Ozmen's life, world of thought, bureaucracy and political life will be briefly discussed. However, the subject that the study will focus more on will be on the development of Turkish education in the first years of the early republican years in his political and bureaucratic life and the studies he made in solving its problems.

Key Words: Single Party, Ministry of Education, Abidin Ozmen, Education, School

Giriş

Abidin Özmen'in Hayatı

Abidin Bey¹, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İç Anadolu'nun Niğde vilayetinde 1 Ocak 1890 tarihinde dünyaya gelmiştir². Babası Hasan Efendi, Niğde'nin saygın ailelerinden Kürahmetoğulları'na mensuptu³. Babası, dönemin Niğde'sinde sevilen ve sayılan bir kişi olarak bilinmektedir. Uzun yıllar Niğde'nin Ziraat Bankası Şubesi'nde memuriyet vazifesini icra etmiştir. Zeynel Abidin'in kişiliği üzerinde müstesna bir yere sahip olan annesi Şevkiye Hanım, Niğde merkezin tanınmış bir ailesi ve aynı zamanda Sungur Bey Camii Vakfı'nın da banisi olan Sungur Beyler sülalesindendi⁴.

Baba ve anne tarafından Niğde'nin iki saygın ailesine mensup olmak hem onun karakteri hem de öğrenim hayatı üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında

- 1 1934 yılında soyadı kanunu ile Özmen soyadını almıştır. Ayrıca ilk başlarda Zeynel Abidin olan ismini 1934 yılında mahkeme kararı ile Abidin olarak düzelttirir. Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Baskı Sayısı: 2, Evrensel Basım Yayınları, 2003.; *TBMM Tercüme-i Hal*, HT.778.1.4.
- 2 Engin Çağdaş Bulut, "Devletin Taşradaki Ele: Umumi Müfettişlikler", *KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 21, Trabzon 2015, s. 81-82.
- 3 *TBMM Tercüme-i Hal*, HT.778.1.4.
- 4 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt: IV, Mars Matbaası, Ankara, 1968-199, s.1421.; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV. Dönem*, C.II. 1931-1935, Ankara, 1996, s. 69.; *TBMM Albümü 1920-1950*, Cilt: I, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s.189.

Anadolu'nun birçok şehir ve kasabası neredeyse benzer içtimai ve ekonomik sorunlarla boğuşmaktaydı. Haliyle Abidin Bey'in çocukluk evresinden beri babasının belirli bir işi olmasına rağmen içinde bulunduğu sosyal çevrenin yaşam zorlukları onda geleceğe dair umutlar beslemeyi uzak hale getirmekteydi⁵.

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik bağlamda istikrarsız bir süreçte olması devletin bütün merkez ve taşrasını da esir almıştı. Böyle bir ortamda Abidin Bey ilköğrenimine Niğde merkezde bulunan mahalle mektebinde başlamış ve 1908 yılında buradan başarıyla mezun olmuştur. Daha sonra Mülkiye Mektebi'ne devam eder ve buradan da 1911 yılında mezun olmuştur⁶. Mülkiye'de eğitim gördüğü yıllarda Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik, fikri ve siyasi gelişmelerini daha yakından öğrenme ve de analiz etme imkânı bulmuştur. Ayrıca Mülkiyeli yılları bir anlamda onun İstanbul gibi kozmopolit bir kentte cereyan eden gençlik hareketleri içinde kendini bulması ve bilhassa Türkçü akımlara daha yakın bir sempati beslediği bir dönem de olacaktır. Bu süre zarfında yaşadıkları ve okudukları onun düşünce dünyasının yavaşça vatan ve millet sevgisi ekseninde belirginleşmesine imkân sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan memuriyet hayatı erken cumhuriyet yıllarından kaymakamlık ve valilik gibi önemli vazifeler ile devam etmiştir. Yeni Türkiye'de inşa edilmeye çalışılan laik, çağdaş ve Türk milliyetçiliğine dayanan resmi ideolojiyi samimiyetle benimsemiştir. Özellikle bu milli ideolojiyi temsil eden kadroya ve kurumlarına sadık bir bürokrat aydın tipini temsil etmektedir. Özmen'in, yaptığı görevler süresince özellikle birçok sosyal ve siyasi olaya tanık olmuş olması ve bu süreçlerde gerek halkı kazanma yoluna gitmiş olmasının yanı sıra isyana kalkışmış gruplara Ankara'nın sert tedbirlerini uygulamaktan da geri kalmaması bürokratik biyografisinin bir başka yönünü oluşturmaktadır. I. Umum Müfettişliği ve Trakya Umum Müfettişliği dönemlerinde Özmen'in genel olarak isyanları bastırma, ekonomik kalkınmayı sağlama, siyasi birliği tesis etme, sağlık, eğitim, asayiş ve kültürel faaliyetleri artırmak suretiyle resmi ideolojinin halka indirilmesinde ve benimsetilmesinde önemli bir misyon aldığı anlaşılmaktadır.

Kuruluş gayesi, bölgede asayiş ve emniyeti sağlamak olan I. Umumi Müfettişlik görevinde bölgede güvenliğin sağlanması, halktan silah toplama, kaçakçılık faaliyetlerini durdurma ve vatandaşla devleti bütünleştirme amacı bulunmaktaydı. Bölgede yaşanan gelişmeler ve toplumsal hareketlilik hakkında Ankara'ya raporlar hazırlayıp göndermiştir. I. Umumi Müfettişlik bölgesinde görev icra ettiği yıllarda kaleme aldığı Şark (Siyah) Raporu'nu hazırlaması ve raporda beyan ettiği fikirler nedeniyle sıklıkla tartışılan bir tek parti dönemi siyasi-bürokratik figürüdür. Özmen'in, I. Umumi Müfettişlik vazifesi sırasında hayata geçirdiği bazı faaliyetleri ise günümüze değin tartışılan ve halen akıllarda ciddi olumsuzlukların doğmasına neden olmuştur.

Siyasi ve bürokrasi geçmişi erken cumhuriyet yıllarında dolu ve parlak geçen bir kişinin günümüze değin şahsiyeti hakkında olumsuz değerlendirmelerin yapılmasında şu gerekçeler bulunmaktadır: I. Umumi Müfettişlik mıntikasında yer alan vilayetlerde çıkan isyanları bastırırken birçok kişinin ölmesine ve yerinden yurdundan olmasına neden olması. Doğu ve Güneydoğu'da bahsi geçen müfettişlik görevi süresince asimilasyona dayalı eğitim ve kültür politikalarının hayata geçirilmesine önem vermiş olmasının Kürt, Arap ve diğer topluluklar arasında hoş karşılanmayışı.

5 Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 32, 2016, s. 133-169.

6 TBMM Tercüme-i Hal, HT.778.1.4.

Yine aynı şekilde I. Umumi Müfettişliği müddetince Özmen'in, Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerine tayin olarak gönderilen öğretmen, sağlık çalışanları, asker, polis gibi memurların bu bölgedeki kızlar ile evlenmelerini teşvik etmesi gibi eğilimlere yeltenmesi bölge halkının düşünce dünyasında ciddi yaralar açılmasına neden olmuştur. Özmen, I. Umumi Müfettişlik görevinden sonra II. (Trakya) Umumi Müfettişliğine atanmıştır. Burada ise doğu-güneydoğu bölgesindeki görevinden daha farklı ve daha sakin bir politika izlemiştir⁷.

Özmen, tek partili yıllarda bürokrasi ve siyasi alanlarda popüler bir sima olarak belirmektedir. Maarif vekilliği esnasında Türk Dili Cemiyeti başkanlığını da yerine getirmiş olması buna kanıttır. Bu görevi ifa ettiği zamanda II. Türk Dil Kurultayı'nın düzenlenmesine, ilk defa Türk Dili Bayramı'nın icra edilmesine ve öz Türkçeye dönüş çabalarının yoğunlaştığı bu yıllarda yoğun bir mesai harcayarak katkı sağlamaya çalışmıştır. Bürokraside geçen uzun ve yorucu yılların ardında son olarak üstlendiği vazife ise 1948-1950 yılları arasında Afyon Valiliği olmuştur. Türkiye'nin yeni siyasal ortamında neşet eden partiler ile toplum ve bireylerin politik tercihleri de değişim sürecine girmiştir. Bu bakımdan 1950 yılında yapılan genel seçimler siyasi getirileri açısından sarsıcı olmuş ve ülkede 27 yıl boyunca bilfiil süren CHP'nin tek parti iktidarı son bulmuştur. Bu siyasal evrenin bitişi bürokraside de büyük bir revizyonu beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti iktidarının bürokraside ilk emekliye ettiği kişilerden birisi de Özmen olacaktır. Emeklilik zamanlarını Bursa'nın Mudanya ilçesinde geçiren Özmen, 20 Ağustos 1966 tarihinde burada vefat etmiştir⁸.

1923'ten itibaren Mustafa Kemal Atatürk ve yakın çevresinin yeni Türkiye'de gerçekleştirdikleri uluslaşma ve çağdaşlaşma hareketlerine taraftar bir kişi olan Özmen'in, birçok bürokratik göreve layık görülmesinde ona karşı duyulan güvenin ve çalışkanlığın bir göstergesidir. Tek partili yılların bilinen bürokrat simasının yanı sıra siyaset sahnesinde Aydın mebusluğu ve bir yıla yakın Maarif Vekilliğini de üstlenmiş olmasından dolayı bu yönüyle de bilinmesi gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, erken cumhuriyet yıllarında Türk maarifinin her açıdan geliştirilmesi için yürütülen çalışmalarda Özmen'in yaptığı faaliyetleri ele alınacaktır.

1. Maarif Vekâletine Getirilmesi

Özmen, tek partili yıllarda Atatürk ve İsmet İnönü gibi dönemin iki popüler siyasi liderinin kendisine güvendiği bir isimdir. Birçok taşra ve merkez görevlerine getirilmiş bir isim olan Özmen'in, Birinci maarif vekilliği dönemi 9 Temmuz 1934-1 Mart 1935 tarihleri arasında kapsamaktadır. Maarif vekilliğinin ikinci dönemi ise TBMM'nin 5. Dönemi için 8 Şubat 1935 tarihinde yapılacak genel seçimlerde Aydın'dan tekrar mebus aday olarak gösterilmiştir. Genel seçimler sürecinde yürüttüğü çalışmalarının akabinde 586 oy alarak mebus seçilmeyi başarmış ve ardından ikinci kez İnönü hükümetinde Maarif Vekili olarak görevine kaldığı yerden devam etmiştir⁹.

Seçimlerin akabinde Başvekil İnönü'nün, Özmen'i tekrar Maarif Vekili olarak İcra Vekilleri Heyeti'ne dahil etmesi ona karşı sahip olduğu güveni bir kez daha göstermekteydi. 1935 seçimleri sürecinde kesin sonuçların belirlenmesi ile beraber Başvekil İnönü, 1 Mart 1935 tarihinde istifasını M. K. Atatürk'e sunmuştur. Rutin siyasi bir geleneği ifade eden bu gelişmeler doğrultusunda, yeni İcra Kurulu Heyeti'ni kurma görevi aynı gün Atatürk tarafından tekrar İnönü'ye verilmiştir.

7 Ali Çankaya, *a.g.e.*, s.1421.; Fahri Çoker, *a.g.e.*, s. 69.

8 *TBMM Tercüme-i Hal*, HT-778-1-4.

9 *TBMM Seçim Mazbatası*, SM.778.1.5.

İnönü, yeni İcra Kurulunun hangi isimlerden teşekkül edeceği üzerine önceden Atatürk ile yaptığı görüşmelerden hareketle listeye son şeklini verdikten sonra 1 Mart 1935 tarihinde Atatürk'ün onayına sunmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle Başvekilliğe İnönü'yü ve onun VII. İcra Kurulu Heyeti'nde Maarif Vekili olarak Özmen de onaylanmıştır¹⁰. Özmen, ikinci dönem Maarif Vekilliğini 10-11 Haziran 1935 tarihine kadar başarılı bir şekilde devam ettirmiştir¹¹. 14 Haziran 1935 tarihinde TBMM'ye verdiği istifa dilekçesinden sonra kendisi I. Umumi Müfettişliğine atanmıştır. Bu yeni görevlendirme nedeniyle Aydın vilayeti mebusluğundan da ayrılmıştır¹². Vekaletten boşalan yerine Saffet Arıkan Maarif Vekili olarak belirlenmiştir¹³.

2. Erken Cumhuriyet Yıllarında Türk Maarifinin Gelişmesindeki Faaliyetleri

Özmen, maarif vekilliğinin ilk döneminden başlayarak erken cumhuriyet yıllarında eğitim ve öğretim sahasında yaşanan sorunlarla baş etmeye ve yeni kalıcı çözümler oluşturmaya gayret göstermiştir. Maarif vekilliği süresince okullaşma, öğretmenlerin sorunlarının giderilmesi ve daha fazla bütçe ile eğitim sahasındaki zorlukları aşmaya önem vermiştir. Göreve gelişinden sonraki ilk önemli icraatı ise Talim ve Terbiye Heyeti ve Dil Encümenleri ile 13 Temmuz 1934 tarihinde düzenlediği toplantı ile bir araya gelmiş olmasıdır. Bu toplantıda Türk eğitim sistemini o günkü koşulları, liselerin 12 yıla çıkartılması meselesi üzerinde durması ve ayrıca Maarif Vekâleti'nden ve Türk Dili Cemiyeti'nden yetkililerden oluşan heyet ile ileride yapılması düşünülen dil kurultayı için gerekli hazırlıklar için bilgi alışverişinde de bulunmuştur¹⁴. Mezkûr toplantıda ilk ve orta mekteplerde günlük altı saat olan ders süresinin 5 saate indirilmesi ve ayrıca her ders için sürenin 50 dakika olarak belirlenmesi gibi yeni icraatları da olmuştur¹⁵.

Erken cumhuriyet yıllarında başkent olması ile beraber nüfus yapısı ve kentsel alanı giderek genişleyen Ankara'nın eğitim kurumlarına olan ihtiyacı da doğru orantılı bir şekilde artmaktaydı. Bu dönemde yurt genelinde olduğu gibi başkentte öğretmen ihtiyacını karşılamak Maarif Vekâleti'ni en çok meşgul eden konulardan birisiydi. Başkentte eğitim ile ilgili sorunlarının çözümü yolunda "*Ankara'da yaptırılacak orta mekteb binası için 200.000 liraya kadar taahhüde girişilmesi hakkında kanun lâyihası ve Bütçe Encümeni mazbatası (1/1146)*" başlıklı kanun teklifinin TBMM'nin gündemine alınmasında ve burada ihtiyaç duyulan mektep hakkında Özmen'in verdiği sözlü cevaplar neticesinde mebuslar tarafından kanun teklifi oy birliği ile kabul edilmiştir. Kanuna göre, Ankara Cebeci civarında 12 derslikli yeni bir ortaokul inşa edilecektir¹⁶. Bu kanun görüşmelerinde Özmen, dönemin Ankara'sında mevcut bazı okulların ve yeni yapılacak okulun fiziki özellikleri hakkında şu önemli bilgileri vermiştir: "*Ankara'da orta mekteb tarifi altında bir tane erkek orta mektebi vardır. Ankara lisesinin ve Gazi lisesinin içerisinde de orta mekteb vardır. Ancak müstakil olarak bir tek erkek orta mektebi vardır. Bunun bu seneki talebesi 566 kişidir. On sınıf üzerine müessesidir. Yeni yapılmasını tasarladığımız orta mekteb on iki sınıftır. Bu mektebin laboratuvarlar, konferans salonu ve teneffüs yeri olacaktır. Diğer teferruat ta vardır. İstedığımız 200 bin liradır. Bunun 50 bin lira kadarını istimlak bedeli ve yer arsası olarak tahmin ediyoruz.*"

10 Resmi Gazete, Sayı: 2943, 2 Mart 1935, s. 1.

11 BCA., 30.18.1.2.55.48.2.

12 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 14 Haziran 1935, s. 202.

13 Kurun, 12 Haziran 1935.

14 Cumhuriyet, 13 Temmuz 1934.

15 Erdoğan Başar, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s. 303.

16 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 15 Aralık 1934, s. 182-183.

Yaptığımız görüşme de bunu icap ediyor. 150 bin lira kadarını da yapıya sarfedeceğiz. Yapacağımız mekteb hukuk fakültesinin arkasındaki açıklığa bakan çevrilmiş bir bahçe, ufak tefek dükkânlar ve arkada bahçeye nazır üç ev vardır. Bunlar mamurdur. İstimlâk bedeli pek ucuz olamayacaktır.”¹⁷

TBMM’de Aralık 1934 yılında bütçe görüşmeleri esnasında Özmen’in, Maarif Vekâleti’nin gerek büyük kentlerde ve gerekse yurt sathında yaşadığı sorunları çözmek yolunda bir dizi taleplerini bütçeye koyması önemli bir gelişme olmuştur. Dönemin imkanları çerçevesinde Türk maarifinin gelişimi açısından önemli adımı teşkil etmiştir. Örneğin 13 Aralık 1934 tarihli 1/1145 sayılı Bütçe Encümeni mazbatasının TBMM gündemine alınması Özmen’in hususi gayretlerinin neticesinde gerçekleşmiştir. TBMM görüşmelerinde mazbata hakkında şu fikre varılmış olması önemli sonuç olmuştur: *“Orta tahsil mekteplerinde açık bulunan iki yüze yakın muallimliğin 439, 1702/1880 ve 2517 sayılı kanunların gösterdiği vasıflarda kâfi miktarda muallim bulunmamasından dolayı doldurmak mümkün olmadığı ve bu vasıfları haiz muallim yetiştirmek için gerek olan tedbirler alınmakla beraber bunlar yetişinceye kadar her gün biraz daha artan ihtiyacın karşılanması ve açıkların kapatılması için üç sene müddetle ücretli yardımcı muallimler kullanmağa zaruret hissedildiği ve lâyihanın bu maksatla sunulduğu alınan izahattan anlaşılmiş ve bu sebepleri göz önüne alarak Maarif encümeni tarafından onaylanan kanun lâyihası esas itibar ile encümenimizde de onay bulunmuştur. Ancak yardımcı muallimlere verilecek aylık ücretlerin en az miktarının lâyihada gösterilmeyerek Hükümetin takdirine bırakılması ve en çok verilecek aylık ücretin de 60 lirayı geçmemesi encümeninizce işin icabına daha uygun bulunarak ikinci madde buna göre değiştirilmiştir.”¹⁸*

Özmen’in, Maarif Vekilliği boyunca öğretmenlerin maaş ve özlük sorunlarının çözümü yolunda hususi çabaları olmuştur. Özellikle kadroları itibariyle gün geçtikçe kalabalıklaşan orta mekteplerdeki yardımcı muallimlerin maaşlarının iyileştirilmesinin bu mekteplerdeki kadro taleplerinin giderilmesi ile paralel arz ettiğini şu ifadeleri ile dile getirmiştir: *“Mekteplerimizde yardımcı muallimler birçok açıklıkları kapatacaklardır. Hepiniz de bilirsiniz, intihab dairelerinizden aldığınız mektuplardan anlıyorsunuz ve bana da müracaat eden arkadaşlar çoktur. Vekillere verilecek maaş meselesi de yine bir açığı kapayacaktır. Müsaade ederseniz her ikisinin de müstacelen ve tercihan müzakeresini talep ediyorum.”¹⁹*

Aralık 1934 yılı bütçe görüşmelerinde Özmen, ihtiyat zabıtlığı (yedek subaylık) görevindeki muallimlere ödenen ders ücretlerinin artırılmasını talep etmiştir²⁰. Ayrıca bu süreçte talebelerin beklentileri ve muallimlerin eğitim ve mesleki ihtisasları hakkında ise şu kanaatlerini dile getirmiştir: *“Çocuk mektebe gidince, muallim bulmak meselesi! Esasen lise ve orta mekteplerde muallim olabilmenin birçok şartları vardır, mevcut kanunlara göre. Yüksek mekteb mezunu olacak ve yüksek mekteb mezunu olmakla beraber okutacağı derste ihtisası dâhilinde olacaktır. Bu şekilde miktarı kâfi muallim bulunamadığı için daha aşağı şartlarla muallim tedarik edilmesi çaresini aramışız. Çocuklar derse girdikleri zaman karşılarında muallim bulamamaktan mütevellit yeislerini gördüm.”* Bu sözleri ile sorunun varlığını ortaya koyarak sözlerine ilaveten meselenin çözümü noktasında yüksek muallim mektebinin kontenjanını artırmak ve diğer fakültelerden

17 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 15 Aralık 1934, s. 182.; Resmi Gazete, Sayı: 2620, 23 Aralık 1934.

18 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 26 Kasım 1934, s. 2.

19 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 17 Aralık 1934, s. 193.

20 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 17 Aralık 1934, s. 196.

mezun olanların muallim yapılması için çalışmaların yapıldığını izah etmiştir²¹.

Tek partili yıllarda ilk ve orta mekteplerde uygulanan sınav sistemi ve okullardan mezun olanlar ile ilgili bazı nicel ve nitel bilgiler vermesi bu dönemin eğitim durumu hakkında da önemli bir ayrıntı olarak göze çapraktadır. Kısaca şunları dile getirmiştir: “İmtihan meselelerinde temas ettiler. Bu imtihan memlekette hepimizin müşterek derdi oldu. Ama bunun sebebini aramak biraz uzuncadır. Muallimde, talebede, programda; alâti dersiyede, ebeveynde, hepsinin bu meselede silsiletten mesuliyeti vardır. Bir tarafa yüklemeyi muvafık görmüyorum. Bu vesile ile bir istatistik topladım. Acaba ne kadar geçti ne kadar kaldı diyerek. Pek de korkulacak şekil göstermiyor. Geçen sene liselerin son sınıfında 1260 talebe okumuş, bunun 17 si imtihana, girmemiş, 456 sı sınıfta kalmış, 787 si geçmiştir (yarı yarıya sesleri). Hayır, yarıdan fazladır. 456 sı dökülmüştür. Geçen 787 kişidir ki üçte iki nispetinde geçmiş demektir. Orta mekteplerde son sınıfta 2128 çocuk okumuş, Bunun 1101’i geçmiş, 996 sı geçmemiştir. Yarısı geçememiş demektir. Bunu bir daha çocuk babalarının, görüp işitmemesi için bazı şeyler düşündük. Emirlerle, talimatlarla muallimlere tavsiyelerde bulduk. Muallim dersini verdikten sonra alması lâzımdır. Onun için bir saat okutsun ve müzakereye vakit bulsun dedik. Bu saatin kırk dakikasını ders vermekle geçirirse geri 20 dakikasında da müzakere etsinler dedik.”²²

Türkiye’de millî musikinin gelişmesi ve bu doğrultuda kurulacak temsil akademisinden yetişecek muallimlerin ülkenin dört bir yanına gönderilmek suretiyle bu alanda ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak ve yeterliliğini artırmak çabasında da olmuştur. Bu konu ile ilgili Özmen şu ifadeleri dile getirmiştir: “Alınan izahata göre Riyaseti Cumhur Filârmonik orkestrasının ulusal musiki kurumu işinde üzerine aldığı vazifeleri ifa edecek kudrette olmadığı anlaşılmıştır. Bu orkestradan beklenen verimi alabilmek için. Muallim kadrosunun genişletilmesine ihtiyaç vardır ve bahusus burada yetiştirilecek muallimler memleketin diğer şehir ve kasabalarına göndermek ve bu suretle ulusal musikinin yayasını temin etmek de mümkün olacağına nazaran teklif kabule değeri görülmüştür.”²³

Özmen, erken cumhuriyet yıllarında kısa bir süreliğine getirildiği Maarif Vekilliğinde Vekâletin kurumsal yapısındaki sorunları da gidermeye çalıştığı gibi farklı vekâletlere bağlı olan okulları ise vekaletin tek çatısı altında toplamaya gayret göstermiştir. Bu bakımdan Ziraat Vekâleti’ne bağlı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ile diğer kamu kurumlarına bağlı bazı okul ve müesseselerde görevlendirilecek yabancı uyruklu profesör, mütehassıs ve ustalar hakkında ilgili 2557 sayılı kanunda ile değişikliğe gidilmesi için yoğun mesai harcamıştır. Kanunun birinci maddesinde yapılan yeni değişiklik ile artık ilgili enstitü ve mekteplerde yabancı uyruklu eğitimci beş yıla kadar çalışabilirler hükmünün getirilmesini sağlamıştır²⁴. Dönemin zorlu ekonomik koşullarında ve ülkenin çağdaşlaşma ülküsü yolunda Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu daha kalifiyeli muallimlerden istifade etmeye yönelmesi önemli bir gelişme olmuştur. Ziraat Mekteplerinin bütçesinde 13 Nisan 1935 tarihinde Mecliste alınan ilgili karar doğrultusunda 1900 lira artış yapılmıştır²⁵.

İlk ve orta dereceli mekteplerin yanı sıra Türkiye’nin bu yıllardaki yükseköğreniminin gelişmesine de ayrı bir önem vermiştir. Özmen, 1935 yılı bütçe kanununda Yüksek Mühendis

21 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 17 Aralık 1934, s. 199.

22 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 20 Aralık 1934, s. 2.

23 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 20 Aralık 1934, s. 2.

24 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 23 Aralık 1934, s. 2.

25 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 13 Nisan 1935, s. 76.

Mektebi'nin sorunları konusunda Maliye ve Nafia Vekâletleri ile ortak çalışma yürütmüştür. Çalışmaların akabinde TBMM'ye verilen ortak teklifte mektebin bütçesi artırılmış ve bu mektepte daha nitelikli bir eğitimin sağlanması yolunda yabancı muallimlere ders verilmesi yolunda daha esnek bir imkân sağlanan ilgili mevzuatlar revize edilmiştir²⁶.

Özmen'in maarif vekilliği döneminde vekâletin merkez ve taşra teşkilatlarında bazı değişiklikler yapılmasına dair kanun teklifi ise 9 Nisan 1935'te Maarif Encümeni'nde görüşülmüş ve meclis genel kurulunda görüşülmesi için kabul edilerek bir sonraki encümene havale edilmiştir. 13 Mayıs 1935 tarihinde 2287 sayılı eski kanun olarak Meclis bütçe komisyonunda bu teklif kabul edilmiştir. Vekâletin merkez ve taşra birimlerinde yapılan şu değişiklikler önemli olmuştur: “*Maarif vekâleti merkez teşkilâtında yeniden ihdası düşünülen Güzel sanatlar umum müdürlüğü ile neşriyat, hususî mektepler ve spor müdürlüklerinin kurulması için Hükümetin esbabı mucibesinde gösterilen sebepler ve Maarif vekili tarafından encümene verilen izahat yerinde bulunarak kanun lâyihası encümenimizce esas itibariyle kabul edilmiştir.*”²⁷ Meclis Genel kurulunda ilgili kanun için yapılan müzakerelerin sonucunda kanun teklifi 2773 kanun numarası ile kabul edilmiştir.²⁸

2.1. Maarif Vekâleti mi? Kültür Vekâleti mi? Tartışması

Özmen'in Maarif Vekâleti döneminde TBMM genel kurulunda 20 Mayıs 1935 tarihinde “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanuna Ek Kanun Layihası*” 1/462 sayılı kanun ile ilgili yapılan görüşmelerde Özmen ile bazı mebuslar arasında sert bir tartışma vuku bulmuştur. Kanun görüşmeleri esnasında ilk sözü alan Manisa mebusu R. Şevket İnce: “... *Maarif bakanlığı merkez -anlaşılan karşılığını bulamamışlar- örgütleri ve ödevleri hakkındaki 2287 numaralı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddelerin eklenmesine ait kanun taslağı... Sonra Maarif encümeni bu esas dairesinde işi kabul ettikten sonra, maddenin orta yerinde Maarif bakanlığı diyor. Diğer bir yerinde Kültür danıştı diyor. (A) fıkrasında asbakanlık diyor, (3) fıkrasında Kültür danıştı, (C) fıkrasında teftiş kurulu deniyor. Teftişin tabii karşılığını bulamıyorlar. Kurul, heyet mukabilidir. 2.'nci maddesinde dramatik, plâstik diye Fransızca kelimeler kullanıyorlar.*”²⁹ Bu sözleri ile kanun lahiyasında geçen bazı kavramlardan dolayı eleştirilerini dile getirmiştir.

Tartışmaya Trabzon mebusu ve Maarif Encümeni üyesi olan Hamdi Ülkümen de dâhil olup R. Şevket İnce'nin dile getirdiği eleştirilere cevap mahiyetinde şunları dile getirmiştir: “*Encümende ilk gayret olarak, Büyük önderin gösterdiği yolda yürümek için bu kelimelerin, kanundaki kelimelerin öz Türkçe karşılıklarını bulmak oldu. Bir gayret sarf edildi, emek sarf edildi, aranıldı, Tabii bu kelimeleri encümendeki arkadaşlar kendi muhayyilelerinden çıkarmış değildirler. Bu lâyiha encümende tetkik edildiği zaman kılavuz kısmen çıkmıştı. Bu kanunda mevcut kelimelerin hangisi kılavuzda çıktı ise onu yerine koyduk. Diğerlerini bıraktık. Refik ince lâyihanın bazı yerinde Maarif bakanlığı, bazı yerinde Kültür bakanlığı yazıldığını söylediler. Bunlar belki bir daktilo hatasıdır, hata olmaz mı? Tertipte hata olur, yazanda hata olur. Encümen Kültür bakanlığı olarak kabul etmiştir. Encümenin burada kullandığı kelimeler kılavuzdaki karşılıkların aynıdır. Bakanlıktan e-len lâyihada dramatik, plâstik vesaire gibi kelimeler vardı, bunlara karşılık bulamadığımızdan*

26 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 1 Nisan 1935, s. 8-9.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 3, 13 Mayıs 1935, s. 2-3.

28 Erdoğan Başar, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri...*, s. 302-303.

29 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 20 Mayıs 1935, s. 152.

ötürü aynen kullanılmıştır. Arkadaşlar öz Türkçesini bulurlarsa, bu hususta başka bir yol gösterirlerse onu yapalım.”³⁰

TBMM’de bu kanun üzerine yapılan tartışmalara Yozgat mebusu Sırrı İçöz’ün de dâhil olup ilgili kanun layihasında Türkçeyi kabul eden yeni rejimde, Meclis Genel Kurulunda ve vekâlet boyutunda dilin yerli yerinde kullanılmamasından dolayı eleştirilerini dile getirmesi tansiyonu artırmıştır. İçöz’ün eleştirileri şu şekilde olmuştur: “*Hükümetten gelen lâyihaın başyazısında (Maarif vekâleti merkez teşkilâtı ve vazifeleri hakkındaki kanuna eklenecek kanun taslağı) denmiştir. Altında da Başvekilin imzası vardır. Başvekâlet de Kültür bakanlığı diyebilirdi. Her halde bir düşündüğü olacaktır. İcra Vekilleri Heyeti teşkilâtına ait bir kanun vardır. Bu bir kanunu mahsustur. O kanunda her vekâletin isimleri ayrı ayrı yazılmıştır. Bu tabirler hodbehot değiştirilemez. Başvekâlet (Maarif vekâleti) tabirini kullanmıştır. Binaenaleyh mademki Türkçeyi kabul ettik. Benim ricam şudur: Başvekâletin, evveleminde o kanundaki tabirleri yeni bir kanunla değiştirmesi lâzımdır (Bravo sesleri).*”³¹

Meclis Genel Kurulunda ilgili kanun layihasında kullanılan kavramlara getirilen eleştirilere cevap vermek adına söz alan Maarif Vekili sıfatıyla Özmen ise: “*Meselâ, çok olarak geçen Maarif vekâleti midir? Kültür bakanlığı mıdır, Maarif encümeninin yazısı içinde ancak bir yerde maarif kelimesi geçmiştir, onu da kültür yaparak encümene gidip gelmesine mahal kalmaz zannediyorum. İkinci büyük bir ihtilâf diye gösterilen, bir de (fikra) denmiş, diğer yerlerde (bölge) denmiş. Teşkilâta itiraz ise; (As bakan) kabul edilmediği takdirde (müsteşar) der, (kültür kabul edilmediği takdirde (Maarif vekâleti) der geçeriz. Gidince encümen buna yine kültür diyecektir. Vaka encümene gidip gelmek sureti ile bir kaç gün gecikmesinde mahzur yoksa da her gidip gelişinde bir itirazla karşılaşacak; meselâ(Maarif vekâleti), (Kültür vekâleti) diye değiştirilecek olursa, binlerce kanunda Maarif vekâleti kelimesi geçmiştir, hepsini birden mi değiştireceğiz? Yani bir kanunla geçen kanunlarda kullanılmış ne kadar (Maarif vekâleti) isimleri varsa hepsi Kültür bakanlığı olacak diye bir madde kabul edip onun üzerinde mi yürüyeceğiz? Böyle bir mütalaa sevk etmediyse yazılıştadır, yeni yazılışa doğru gitmeği kabul edebilirsiniz zannediyorum. Yok, eğer heyeti umumiyesi hakkında bir liste yazılıp sonra kabul olunacaksa beklemek gerektir. Benim maruzatım bu işin lisan yüzünden uzayıp gitmemesidir.*”³² ifadeleri ile lisanın uygun bir şekilde daha önceki birçok kanun layihasında da kullanılmadığını, dönüp geçmişteki bütün maddeleri değiştirmek mi gerektiğini ve de asıl meselenin özünden kopulacağını vurgulamak istemiştir.

R. Şevket İnce kanun layihalarında uygun Türkçe kavramlar ile meramın anlatılması gerektiğini bir kez daha dile getirmiş olup kullanılmadığı takdirde farklı hususların doğacağına vurgu yapmıştır. Özmen ve Ülkümen, İnce’nin bu eleştirilerine cevap vermişlerdir. Oylamaya geçmeden son olarak söz alan Özmen: “*Müsaade buyurun, teşkilât için meselâ Hükümetin vekile ne diyeceği, müsteşara ne diyeceği, Şûrayı devlete ne diyeceği, vekâletlerdeki şûralara ne diyeceği binlerce terimdir. Bunların hepsine bir | cetvel yapılıp da bu cetvel bilâhare Başvekâletinden kabul edilerek buraya takdim edilecektir! Diye bir şekle intizar lâzım gelirse, elinizdeki kanunların hiç birisinin çıkmaması lâzım olacaktır. Meselâ «Kültür bakanı» diyen kanunlar da buradan çıkmıştır. Bu ya zühul edilerek yahut (Maarif vekilliğinin) hakikî mukabili görülerek | o suretle buradan*

30 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 20 Mayıs 1935, s. 152.

31 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 20 Mayıs 1935, s.153.

32 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 20 Mayıs 1935, s.153.

geçmiştir. Binaenaleyh takrir encümenine gider ve orada konuşulabilir. Fakat ıstılahların tayinini beklemek uzun bir iştir. Binaenaleyh kanun Maarif vekâletinden geldiği şekilde kabul edilebilir.” ifadeleri ile sorunun geniş bir boyutta taalluk ettiğine dikkat çekmek istemiştir. Ancak meclis genel kurulunda yapılan oylama sonucunda kanun layihasında gerekli lisan düzeltmeleri için kanunun Maarif Encümenine geri sevk edilmesine karar verilmiştir³³.

2.2. Mülkiye Mektebi’nden Siyasal Bilgiler Okulu’na Geçiş

Özmen, 26 Kasım 1934 tarihinde kabul edilen *Orta Tahsil Mekteplerinde Yardımcı Muallim Görevlendirilmesi Hakkındaki Kanunla* ilgili TBMM oturumlarında görüş ve düşüncelerini ifade ederek kanunun onaylanmasında önemli rol oynamıştır. Özmen’in, Maarif Vekilliği dönemindeki başarılı çalışmalarından biri de 2750 ve 2777 sayılı kanunları çerçevesinde TBMM’de kabul edilen Mülkiye Mektebi’nin adının Siyasal Bilgiler Okulu’na çevrilmesi üzerine olmuştur. Ayrıca mektebin yeni yeri ve binasının da Ankara’da olmasının getireceği faydaları da meclis genel kurulunda ifade etmiştir³⁴.

Tek partili yılların tanıdık bir siyasi ve bürokratik siması olan Özmen’in, Maarif Vekilliği’nin son aylarında bir diğer önemli icraatı ise bugün Ankara Üniversitesi bünyesinde olan Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin kuruluşu ile ilgili olmuştur. Köklü bir eğitim geleneğine sahip fakültenin öncüsü olan Mülkiye Mektebi’nin İstanbul’dan Ankara’ya taşınması ve rejimin direktifleri çerçevesinde yeniden kuruluşunun yapılmasında Özmen’in gayret ve emekleri çok olmuştur. Okulun yeni ismi ise Siyasal Bilgiler Okulu şeklinde yeniden tanzim edilmesini sağlamıştır³⁵.

Mülkiye Mektebi’nin adının Siyasal Bilgiler Okulu olarak yeniden tanzim edilmesine dair kanun layihası 10 Haziran 1935 tarihinde TBMM genel kurulunda 1/152 sayılı numara ile gündeme alınmıştır. Kanun üzerine ilk sözü Manisa mebusu R. Şevket İnce alarak şu ifadeler ile okulun ehemmiyeti hakkında kanaatini belirtmiştir: “Hiç şüphesiz ki, irfan ordusunun artması hususundaki arzumuzu yerine getiren bu kanun, bilhassa Devlet işlerinde büyük rol oynayacak elemanların Ankara havası ve Ankara cereyanları içinde yetiştirilmesini temin ettiği için bu kanun çok yerinde ve arzumuzda çok muvafıktır.”³⁶ Kanun üzerine yapılan mülâhazada söz alan Özmen okulun yapısı, niteliği ve hedefleri hakkında şu önemli bilgileri paylaşmıştır: “Mülkiye mektebi Maarif vekâletine bağlı yüksek derecede bir ihtisas ve meslek müessesesidir. Mekteb üç sınıftan teşekkül eder. Bunun ikisi umumî olup son sınıf idare, maliye ve siyasiye şubelerine ayrılmıştır. Bu gün de aynı vaziyette gitmektedir. Mektebin bu gün 166 talebesi vardır. Bunun 116 sı leylî, üstü neharidir. Çünkü mektepte leylî talebeden başka, bulunduğu şehirden nihari talebe de alırız. Onlar da aynı şartlar dâhilinde devam ederler. Yalnız hizmeti mecburileri yoktur. Maarif Vekâleti şu şekle göre mektebe hususî bir vaziyet vermiş olmuyor. Zaten mektebin üç senesinden ilk senesi müşterektir. Ondan sonra üçüncü senesi ayrılır. Bu kanunla yalnız talebe adedini artırmış oluyoruz ve bu da bir hususiyet vermez. Aynı program aynı idare, aynı tarzda cereyan edecektir.”

TBMM genel kurulunda kanun hakkında diğer mebusların da söz almalarından sonra maddelerin oylamasına geçilmiştir. Kanunun maddeleri şu şekilde kabul edilmiştir:

33 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 20 Mayıs 1935, s. 154.

34 Resmi Gazete, Sayı: 2634, 2 Aralık 1934.

35 Yeni Asır, 12 Haziran 1935, s. 4.

36 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 10 Mayıs 1935, s. 344-347.

MADDE 1 — Mülkiye mektebinin adı (Siyasal Bilgiler Okulu'na çevrilmiştir).

MADDE 2 — Siyasal Bilgiler Okulu'nun parasız yatılı talebe kadrosu 420'yi geçemez. Her yıl ilk sınıfa alınacak talebe sayısı Kültür bakanlığınca tayin olunur. Okula girmek için lise mezunu olmak ve müsabakada kazanmak şarttır. Her yıl alınacak parasız yatılı talebenin dörtte üçü münhasıran Finans bakanlığı hizmetinde çalışmak üzere ayrılır.

MADDE 3 — 120 den fazla talebenin yatı, yemek ve sair masrafları karşılığı her yıl Finans bakanlığı bütçesine konulacak tahsisattan Kültür bakanlığı bütçesinde bu okul için mevcut tertiplere naklolunur,

MADDE 4 — Okula alınan parasız yatılı talebeden tahsilini bitirenlerin Finans bakanlığına ayrılan kısmı Finans bakanlığı emrinde ve diğerleri Hükümetçe kendilerine gösterilen yerlerde ve işlerde, bu okulda geçirdikleri müddetin iki misli çalışmakla mükelleftirler. Bu mükellefiyeti yapmayanlardan tahsil masrafı, yüzde elli fazlası ile ve tahsili emval kanununa tevfikan tahsil olunur. Mecburî hizmetlerin bir kısmını isteğiyle yapmayanlardan yapmadıkları müddete düşen tahsil masrafı ve okuldan veya işyarlıktan inzibatî sebeplerle kovulanların dahi tahsil masrafları yukarıdaki esaslara göre alınır. Talebeden okula girerken bu hükümlere riayet edeceği hakkında bir taahhüd kâğıdı alınır.

MADDE 5 — Siyasal bilgiler okulu mezunları resmî makamlara müracaat tarihinden itibaren nihayet altı ay içinde bir vazifeye tayin edilmezlerse hizmeti mecburiyetleri sakit olur.

MADDE 6 — Okulun idare işyarlari kadrosu bu kanuna bağılı A cetvelinde ve okutma kadrosu (B) cetvelinde gösterilmiştir. (B) cetvelindeki aylıklar karşılığında tutarı ücret verilmek üzere Maarif bakanlığı öğretmen kullanabilir.

MADDE 7- 1452 sayılı kanunun 2'nci maddesine bağılı (2) sayılı kadro cetvelinin Maarif vekâleti kısmından mülkiye, mektebine ait kadro kaldırılmıştır.

MADDE 8 — Lise mezunlarından yukarıdaki kayıd ve şartlara tâbi olmaksızın okula nehari talebe kabul olunabilir.

MADDE 9 — Bu kanunun 6 ve 7'nci maddeleri okulun Ankara'ya nakli tarihinden ve diğer hükümleri işbu kanunun neşri tarihinden muteberdir.

MADDE 10 — Bu kanunun buyruklarını yapmağı İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

5 Haziran 1935 tarihli 2750 sayılı kanun ile Ankara'da yaptırılacak Siyasal Bilgiler Okulu'nun binası hakkında Özmen, konuyla ilgili düşüncelerini TBMM'de dile getirmiş ve kanun teklifinin kabul edilmesi ile okulun inşa sürecine girileceğini ifade etmiştir. 30 Mayıs 1935 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmelikte Siyasal Bilgiler Okulu'nun nasıl inşa edileceği hakkında yol haritası çizilmiştir. Yönetmeliğe göre: “Madde I: Başkentte yapımı kararlaştırılan Mülkiye Mektebi (okulu) inşaat ve yapıya verilecek sözleşmesi olan 1935 ile 1936 tarihleri Maarif (Milli Eğitim) harcırahından konulacak tesisattan karşılanması için içinde olduğumuz senelere has mukabil kılınmak adına 400.000 banknota dek taahhüt icrasına Maarif Bakanlığı sorumludur.

Madde II: Bu kanun maddesi resmi gazetede yayınlandığı tarihinden itibaren muteberdir. (Yürürlükte, geçerli olan).

Madde III: Bu kanun hükmünü icraya Maliye ve Maarif vekilleri memurdur. (sorumludur).

*Muvakkat Madde: I. Madde yazılı müstahdemlerin 1935 Mayıs ayı ücretleri askeri fabrikalar bütçesinden verilir*³⁷.

Okul için yeni ve eğitim ve öğretim ihtiyacını karşılayacak bir binanın inşası için bazı projeler gözden geçirilmiştir. Özmen, meclis genel kurulunda inşa edilecek binanın yeri hakkında şunları sarf etmiştir: “*Şehrin-imar plânı yapılırken, Cebeci ile Yenişehir arasında bir orta mektep vardır. Onun karşısındaki yerler eskiden mezarlıkmiş. O kısım imar plânının tatbikinde yüksek mektepler ve üniversite mahallesi olarak ayrılmıştır. Sahipleri oraya ev yapamıyorlar, yaptırılmıyor. Bizde o imar plânı mucibince Mülkiye mektebini oraya yapacağız ve bu arsaların bir kısmını bu plân mucibince alacağız. Bu, hem imar plânının menfaati icabındandır, hem de oradaki arsa sahiplerinin menfaati icabındandır.*”³⁸ Okul için en uygun yerin Cebeci Toprak Tepe civarı olduğuna kanaat getirmiş ve Avusturyalı mimar E. Arnold Egli’ye imar ve bina tasarımı için yetki verilmesini sağlamıştır³⁹.

2.3. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nin Açılışındaki Rolü

Cumhuriyet devrimleri çerçevesinde gerek eğitim içerikleri ve gerekse akademik perspektifi kazanmış önemli okullarından biri de kuşkusuz Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’dir. Bu fakülte, Ankara Üniversitesi’nin kuruluşunda yer alan sekiz fakülteden biri olarak eğitim faaliyetlerine devam etmekteydi. Ankara Üniversitesinin temelini oluşturan bir diğer fakülte ise Hukuk Fakültesi olup Ankara’da ilk kurulan yükseköğrenim müesseslerinden biriydi. Hukuk fakültesi olarak yeniden tanzim edilmesi ise 1946 yılında gerçekleşecek ve akabinde Ankara Üniversitesi’nin kurulması ile beraber buraya bağlanır. Fakültelerin kuruluşları ile ilgili kanun numaralarına göre numaraya tabi tutacak olunursa ilk sırayı, Atatürk’ün de bire bir ilgilenmesiyle, TBMM’de görüşülüp kuruluşu için komisyon ve tetkikler yapılan ve 14 Haziran 1935 tarih ve 2795 sayılı kanun ile yasal hüviyet kazanan Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’dir⁴⁰.

Tek partili yılların eğitim ve ideolojik perspektifine uygun olarak tasarlanan ve eğitim alanında Ankara’da yüksek bir düzeyin elde edilmesi amacıyla Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’ni kurma ve bir kadro oluşturma görevini Atatürk, 11 Mart 1935 tarihinde Çankaya’da yapılan toplantılar esnasında Maarif Vekili Özmen’e vermiştir. İnan’a göre Atatürk’ün böylesi bir karara varmasında son birkaç yıldır kültür ve tarih alanında yapılan çalışmalarda Özmen’in çalışkanlığını görmesi ve ayrıca o günlerde Türk Tarih Kurumu ile ilgili yapılan değerlendirmelerin etkisi de önemli olmuştur⁴¹. Maarif Vekili sıfatıyla Özmen, Ankara’da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi için teşkil ettirilmiş olan komisyonuna başkanlık etmek amacıyla 25 Ocak 1935 tarihinde yaptığı ziyaret esnasında: “*En ileri milletlerin terbiye sistemlerini tetkik ediyor kendimize uyar olanını alıyoruz.*” ifadelerini sarf ederek Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nin kuruluşu için gereken komisyon çalışmalarının devam ettiğini, fakülte için maliyetin 225 bin lira olarak belirlendiğini ve Mimar Egli’nin şimdilik Cebeci’deki Orta Mektep binasının inşasının yanı sıra fakülte için de bir binayı

37 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 30 Mayıs 1935, s. 344-347.

38 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 30 Mayıs 1935, s. 348.

39 Mehmet Murat Baskıcı, “Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5/1-4 Ankara 1950, s.348.

40 Afet İnan, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1957, s.1.

41 Afet İnan, *a.g.m.*, s. 6.

inşa edeceğini vurgulamıştır⁴².

İstanbul, Edirne ve Adapazarı'ndaki teftiş ve temaslarından sonra Ankara'ya dönen Özmen, Ankara'da bir temsil akademisinin de kurulması ve Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi için profesörlerin tuttukları raporlar üzerinde yoğunlaşmış ve İstanbul Üniversite Rektörü Cemil Bilge, Yusuf Akçura, Şemsettin, İbrahim Hakkı ve bazı edebiyat fakültesi profesörleri ile toplantı yaparak Tarih ve Coğrafya Fakültesi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Aslında bakıldığından Atatürk'ten sonra Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi üzerine yoğunlaşan ikinci kişi dönemin Maarif Vekili Özmen'dir.⁴³

Özmen, Maarif Vekâletinin yaptığı işler hakkında basına verdiği demeçte Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kurulma sürecine de değinerek gelinen aşamayı şu ifadeler ile vurgulamıştır: *“Ankara’da Tarih ve Coğrafya Fakülteleri kurulması hakkında teklif ettiğimiz kanun projesini Kamutay’dan geri aldık. Projeye, Ankara’da açmayı düşündüğümüz dil ve lisan işleri enstitüsünü de koyacağız. Ulusal müziğimizi arıtmak için Almanya’dan getirttiğimiz musikîşinas Bay Hindemit ulusal müziğimiz etrafında tetiklerde bulunmaktadır. Tetikleri sonucunda vereceği rapor üzerine bakanlık gereken tedbirleri alacaktır. Edebiyat komisyonu dil kılavuzunu ikmalden sonra toplanarak çalışmalarına devam edecektir.* ⁴⁴”

Atatürk'ün dil, tarih ve kültür sahasında milli maksada hizmet temelinde bazı isteklerinin yanı sıra cumhuriyet devrimlerini inceleyecek, anlatacak ve de buna göre yeni nesilleri yetiştirecek bir okul olarak tasarlanan Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş sürecine 1930'ların başında başlanılmış ise de Özmen'in Maarif Vekilliği döneminde gerçek manada hız kazanmıştır. Kurduğu komisyonlar ve TBMM bünyesinde gereken kanunlar için hazırlıklar yapmış olması bu manada sarf ettiği gayreti ortaya koymaktadır. Ancak 19 Haziran 1935 tarihinde Maarif Vekilliğini Saffet Arıkan'a bırakmasından sonra TBMM'de 14 Haziran 1935 tarihinde yapılan görüşmeler sonrasında 2795 sayılı kanun ile fakültenin kuruluşu kabul edilmiş olup 22 Haziran 1935 tarihinde Resmi Gazete'de ilan olunarak yürürlüğe girmiştir⁴⁵.

2.4. Atatürk'ün Gönderdiği İki Talebe

Tek partili yıllarda birçok göreve getirilmiş olan Özmen, Atatürk'ün de güvendiği bürokratlardan birisiydi. Bu sebeple bazı özel ricalarını yaveri vasıtasıyla Özmen'e iletirdi. Bu manada daha Maarif Vekilliğinin ilk aylarında geçim sıkıntısı yaşayan ancak okumak isteyen iki öğrenciyi göndermesi dönemin sosyal şartları dikkate alındığında ilginç bir hadise olarak belirmektedir. Atatürk'ün eğitime verdiği değer bilincinde olan Özmen, toplumdaki her yaş kademesinin okuma yazmayı öğrenmeleri için devrin imkânlarını son noktasına değin yoğun bir emek ile sarf etmekteydi. Daha Maarif Vekilliği'nin ilk aylarında Özmen, Ankara Ulus'ta bulunan Vekâlet binasında kendi makamında 1934 yılında çalıştığı bir gün, Atatürk'ün yaverlerinden birisi yanında iki talebe ile Maarif Vekilinin makam odasının kapısında belirir. Kapı çalınır ve içeri girilir. Yaver yanındaki iki öğrenci ile beraber ayrıca Atatürk tarafından kaleme alınan mektubu da

42 *Milliyet*, 26 Ocak 1935.; Başlangıçta fakülte binası için Mimar Egli düşünülmüş ise de daha sonra bu işe Bruna J. F. Taut görevlendirilmiştir. DTCF Resmi İnternet Sayfası (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2022) <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/yeni-kurumsal/>

43 *Kurun*, 23 Ocak 1935. s.3

44 *Tan*, 23 Nisan 1935.; *Ulus* 23 Nisan 1935.

45 *Resmi Gazete*, Sayı: 3035, 22 Haziran 1935.

getirip Özmen'e takdim eder⁴⁶.

Özmen, mektubu özenle açarak okur: “ Bay Abidin Özmen Maarif Vekili, Yaver Bey’le size durumu iyi olmayan ve kimsesiz iki talebe (öğrenci) gönderiyorum. Bu öğrencileri, uygun göreceğiniz, liseye parasız yatılı olarak kaydını yaptırın...”⁴⁷ denilmekteydi. Özmen, Atatürk’ün bu emrini hemen yerine getirmek amacıyla Orta Mektepler Umum Müdürünü görevlendirir. Kendisine Çankaya’dan gönderilen iki talebenin evraklarını almasını ve bu iki talebenin İstanbul Haydar Paşa Lisesi’ne paralı yatılı kaydının yapılmasını ister. Ayrıca üç yıllık paralı yatılı makbuzlarının ödendi kısmına Atatürk’ün isminin yazılmasını söyler.

Özmen aynı gün içinde yapılan işlemleri izah edecek bir mektubu özenle kaleme alarak yavere vererek onu Çankaya Köşkü’ne gönderir. Özmen, kaleme aldığı mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Muhterem Reisi Cumhur Mustafa Kemal Atatürk, Yaver Bey’le göndermiş olduğunuz iki öğrenci hakkında emirlerinizi aldım. Ancak, arkadaşın da Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve Cumhur reisi Mustafa Kemal Atatürk gibi birisi bulunduğu için; bu iki öğrenciyi mağdur ve kimsesiz olarak kabul etmeme, hem yasalarımız hem de mantığımız izin vermedi. Bu nedenle her iki öğrencinin de emirleriniz gereği Haydar Paşa Lisesine paralı yatılı olarak kayıtlarını yaptırıldı. Öğrencilerin üçer senelik okul taksitlerine ait makbuzları, ekte sundum...*” Atatürk, bu zarfla gelen not karşılığında dönemin Başvekili İnönü’ye telefon açarak Özmen’in gösterdiği cesaret ve işleri halletmesinden ötürü teşekkür etmiştir⁴⁸.

3. Ayasofya Camisi’nin Müzeye Dönüştürülmesi Sürecinde Özmen’in Rolü

Türkiye’nin yakın geçmişinde politik arenada popüler ve birçok dini-kültürel tartışmaya sebep olan mesele Ayasofya Camisi’nin müzeye dönüştürülmesi tek partili yılların marifetiyle gerçekleşmiştir. Meselenin bazı dış politik, ideolojik ve inanç ile ilgili boyutları olsa da olayın ortaya çıkışı Atatürk’ün yanındaki heyetle beraber 7 Eylül 1929 tarihinde Ayasofya Camisi’ni ziyaretinde bu tarihi yapının oldukça bakımsız olduğunu müşahede etmeleri ile başlamıştır. Ayasofya Camii’nin bu sahipsiz halinden kurtarılması amacıyla bir dizi çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Özellikle Cami’nin fiziki durumunda ciddi boyutlarda dökülmeler başlamış, temizliğinin yanı sıra içeride birçok güvercin sürülerinin yuva yapmasından dolayı ve etrafında kahvehanelerin dolmuş olması kötü bir görüntünün ortaya çıkmasına neden olmuştu. Cami’nin içinde bulunduğu bu durumdan dolayı Atatürk, Ayasofya Camisi’nin müze şeklinde dönüştürülerek korunması gerektiğini ilgili heyetlere beyan etmiştir. Ancak bu isteği ekonomik ve diğer politik sebeplerden dolayı hemen yerine getirilememiştir. Ayrıca bazı kesimlerin iddiasına göre Ayasofya Camii’nin müzeye çevrilme meselesinde Atatürk’ü böylesi bir karara ikna eden kişi dönemin Maarif Vekili Özmen’dir⁴⁹.

1934 yılında Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi meselesi tekrar gündeme getirilmiş ve bu konuda Özmen, Atatürk’ten sözlü onayını almak suretiyle çalışmalara koyulmuştur. Çünkü dönemin siyasi ortamında Cumhurreis’in onayının alınması geri kalan diğer yasal ve bürokratik işlerin kolayca hal olmasını sağlamaktaydı. Netice olarak Özmen, 25 Ağustos 1934 tarihli ve 18776/1316 sayılı yazıda Başvekâlete hitaben Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi için gerekli olan

46 Cumhuriyet, 9 Ocak 2002.

47 Kolay İlan Gazetesi, 15 Eylül 1985.

48 Cumhuriyet, 9 Ocak 2002.

49 Saygı Öztürk, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 171.

sözlü emrin alındığını ifade etmekteydi. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi yolunda gerekli resmi işlerin suhuletle takip edilmesi için Maarif Vekâleti tarafında Müzeler Umum Müdürü Hamit Zübeyir Bey'in başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve bazı toplantılar ile bu dönüştürme süreci takip edilmiştir⁵⁰. Maarif Vekili Özmen, bir dizi teftiş ve görüşmeler için Eylül 1934 tarihinde İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında, Ayasofya Camisi'ni de ziyaret etmiş burada gazetecilere bir beyanat vermiştir. Özmen, Cami'nin içinde bulunduğu vaziyeti yerinde gördüğünü ve gerekli bazı notlarını aldığını, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin böylesi muazzam bir eserin korunması noktasında ehemmiyet taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca gerekli komisyon ve kurul kararları ile ihtiyaç duyulan yasal değişikliklerin yapılması suretiyle Cami'nin tamir edileceğini ve bu işten de Müzeler Umum Müdürlüğü'nün mesul olacağını da ifade etmiştir⁵¹.

Ayasofya'nın müzeye dönüştürülme sürecinde son işlem olarak Maarif Vekili Özmen'in imzası ile 14 Kasım 1934 tarihli ve 94041 sayılı tezkere yazısı, 7 Kasım 1934 tarihli ve 153197/107 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün mütalaasına binaen kaleme alınmıştır. Maarif Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen tezkere yazısının başlangıç kısmında Ayasofya Camisi'nin neden müzeye dönüştürüldüğüne dair dönemin koşullarına dair şu ifadeler geçmektedir: “ ... eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan Ayasofya Camii'nin tarihi durumu itibarıyla müzeye çevrilmesi bütün doğu âlemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir bilim kuruluşu kazandıracığı yönüyle Camii'nin müzeye çevrilmesi, çerçevesinde vakfa ait marketlerin yıktırılması ve diğerlerinin de vakıfça istimlâk edilmesi suretiyle güzelleştirilmesi ve tamiri ve daimi güvenliği sağlanması masraflarına bu yılda ve gelecek yıl bütçelerinden belirli bir ücret ayrılması hakkında bir karar alınması istenilmiş (...) Bizanslardan kalma bir yapı olması nedeniyle hiçbir vakfi olmadığı ve her ne kadar müzeden camii olduktan sonra Sultanlar ve halk tarafından bazı gelirler bağışlanmışsa da bunlardan eser olarak bağlanan Sultan gelirlerinin kaldırılmış olduğu ve halk tarafından bağlanan gelirler de Kur'an Kerim okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa olsun yapılabilir dini emekler için olup müzeye çevrilmesi ve koruma altına alınması için verilecek bir geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar restoresi, gelirine bakmadan diğer vakıflarla beraber yapılmış olan yapı camii olmaktan çıkınca artık buna da imkân kalmayacağı ve bütçelerinin zamandaki durumu herhangi bir yardıma da yol vermemekte olduğu ve çevresindeki yapılardan vakıflara ait kılanları yıkmak ve yıktırmak elden gelirse de ötekine, ilerikine ait olanları vakıflarca tapusunun alınmasına imkân olmadığı bildirilmiştir. Bu iş İcra Vekilleri Heyeti'nce 24/11/1934 tarihinde fikir alışverişinde bulunularak camiinin çevresindeki vakıflara ait yapıların Vakıflar Genel Müdürlüğünce yıktırılıp temizleneceği ve diğer yapıların istimlâk ve yıkma, binanın tamiri ve korunma masraflarının Maarif Bakanlığına verilmek suretiyle Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesi oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁵²”

Mimari özelliklerinin yanında tarihi değeri ve inanç noktasındaki taşıdığı misyonun ehemmiyetine binaen tek partili yılların siyasi ve ideolojik konseptinde böylesi bir mimari eserin mabetten müzeye dönüştürülmesinde dönemin Maarif Vekili Özmen'in hususî gayretlerinin olduğu aşikâr bir surettedir. Dönüştürme ile ilgili kararnamenin altındaki tarih 24 Kasım 1934 tarihli olup

50 Erkin Akan, “Ayasofya Camisi'nin Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 125, Sayı: 247, 2020, s. 313-328.

51 *Milliyet*, 10 Eylül 1934.; *Akşam*, 11 Eylül 1934.; Erkin Akan, *a.g.m.*, s. 313-328.

52 *BCA.*, 30.18.1.2.49.9.6.; “Ayasofya: Siyasi Tartışmaların Ortasındaki Emanet”, *Bilim Aydınlanma Akademisi*, Aralık 1999, s. 21-35, (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2022), <https://bilimveaydinlanma.org/content/images/pdf/rapor/ayasofya-siyasi-tartismalarin-ortasindaki-emanet.pdf>.

Cumhurreis Mustafa Kemal Atatürk'e ait tek onay imzasının bulunması da bir başka tarihsel ayrıntı olarak göze çarpmaktadır.

4. Dönemin Basınında Özmen'in Maarif Vekilliği

Tek partili yılların popüler bir siması olan Özmen, 7. ve 8. İnönü hükümetlerinde yaklaşık bir yıl kadar Maarif Vekilliğini üstlenmiş ve bu kısa süre içinde Türk maarifinin gelişimi noktasında önemli işler yapmıştır. Türk maarifinin gelişimindeki arşiv kaynaklarına yansımaya ancak dönemin ulusal basınına yansıyan icraatları da söz konusudur. Ayrıca ulusal basının Maarif Vekili Özmen'e ve icraatlarına karşı nasıl bir yaklaşım içerisinde olduğu da önem arz etmektedir.

Erken cumhuriyet yıllarında rejimin önemseydiği kültür ve ulusçu politikalarının toplumda kök salması yolunda eğitime ve daha da önemlisi gençlerin yetiştirilmesine özen gösterilmekteydi. Devrin imkânları çerçevesinde yeni mektepler açıldığı gibi eğitim ile ilgili diğer olanaklar da geliştirilmeye çalışılmaktaydı. Özellikle gençlerin zihinsel ve bedensel terbiyesinin sağlanmasında sportif faaliyetlere ayrıca önem verilmekteydi. Aralık 1934 tarihinde genç talebelerin sportif kulüplere girmeleri ve de üye olmak istemeleri üzerine çıkan bazı tartışmalara Maarif Vekâleti sıcak bakmamıştır. Maarif Vekili Özmen'in konuyla ilgili oluşturduğu komisyonda öncelikle ülkenin asri gelişimine katkı sağlayacak derslerin öğrenilmesinin Vekâletin öncelikli gayesi olduğunu zikrederek gençlerin eğitiminin memleket için öncelikli mesele olduğunun altını çizmiştir⁵³.

Özmen, 10 Ocak 1935 tarihinde trenle Ankara'dan hareket edip İstanbul, Edirne, İzmit ve Adapazarı'nı kapsayan bir ziyaret turuna çıkmıştır. Ziyaretleri çerçevesinde vilayet müdürlüklerini, liseleri ve bazı mektepleri teftiş etmiştir. Basın mensuplarına verdiği demeçte İstanbul mekteplerinin durumundan fevkalade memnun kaldığını, Edirne'de de benzer memnuniyeti yakaladığını ifade etmiştir. Özmen, Ankara'da bir devlet tiyatrosu/temsili akademisinin açılması için Hasan Ali Yücel, Muhsin Ertuğrul, Reşat Nuri ve İsmail Galip Beylerle bir heyet şeklinde hareket ettiklerini ve en kısa sürede bu akademinin Ankara'da açılacağından bahsetmiştir. İstanbul'da üniversite öğrencileri için yurt sıkıntısını mevcut yatakhaneleri genişletmek suretiyle ihtiyacı gidermeye çalıştıklarını ayrıca üniversitede okuyan kız öğrencilerin askerlikle ilgili dersleri almalarının zorunlu olmadığını altını çizmiştir⁵⁴. Özmen bu gezi sürecinde İstanbul Üniversitesi'ni gezmiş ve bahçesinde bir rasathane binasının yapımı için temel atma törenine de katılmıştır⁵⁵. Adapazarı ziyaretleri çerçevesinde ilk mektepleri teftiş etmiştir. Özellikle şehrin bir orta mektep ihtiyacının elzem olmasından ötürü Hükümet Konağı karşısında bulunan spor için kullanılan arsada bir orta mektep inşa edileceğini dile getirmiştir⁵⁶.

İlk, orta ve liselerin yanı sıra yüksekokulların kütüphanelerinin ve ders kitaplarının yetersizliği üzerine Maarif Vekâletine yöneltilen bazı eleştiri ve tartışmalara Tan gazetesine verdiği bir demeçle cevap vermiştir. Özmen, gerçeği yansıtmayan bazı eleştirilerin olduğunu ilk, orta ve liselerin ders kitapları olduğunu şu ana değin bir sorun da yaşanmadığını ifade etmiştir. Yüksek mekteplerde de bu konuda bir sorun yaşanmadığını gerek eski harfli kitapların gerekse ecnebi dilde yazılmış birçok ilim kitabının yüksek mekteplerin kütüphanesinde mevcut olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan 1936 yılından itibaren teşkil ettirilecek bir komisyon marifeti ile eski harfli ilim

53 Kurun, 12 Aralık 1934.

54 Akşam, 22 Ocak 1935.

55 Cumhuriyet, 14 Ocak 1935.

56 Ulus, 30 Ocak 1935.

kitaplarının ve ecnebi dildeki eserlerin yeni harfler ile yazılıp tercümelere yapılarak yüksek mektep kütüphanelerine gönderileceğini beyan etmiştir.⁵⁷

Türk kültürünün genç nesiller tarafından iyi bilinmesi amacıyla tek partili yıllarda birçok kutlama ve etkinlikler tertip edilmekteydi. Bunlardan birisi de 9 Nisan 1935 tarihinde yurt genelinde Sinan ve Sanat Günü adıyla Mimar Sinan'ın anılması ve Türk mimarisinin tarihsel gelişimi üzerine durulmuştur. Maarif Vekili Özmen, Ankara Halkevi tarafından yapılan tertibe katılım sağlamış ve burada açılış nutkunu vererek Türk kültüründe mimari ve anıt eserlerin korunması için Atatürk ve İnönü'nün bu konuya ayrı bir değer verdiklerini belirtmiştir. Bu alandaki işleri takip etmek, eserleri gün yüzüne çıkartıp takdim etmek ve de onarmak konusunda 1933 yılında teşkil ettirilen Anıtları Koruma Komisyonu'nun fevkalade işler başardığını da dile getirmiştir⁵⁸.

“*Tedris Usulleri Kısmen Değişecek*” başlıklı Kurun gazetesinde çıkan haberde Maarif Vekili Özmen'in direktifleri ile son birkaç aydır mekteplerde bir dizi pedagojik uygulamalar yapılmıştır. Özmen, özellikle çalışma/okuma arzusunda olmayan ve de çeşitli sağlık sorunlarına bağlı olarak öğrenme gücü çeken talebelere dönük yapılan bu pedagojik uygulamanın, şimdiye değin Fransız pedagojik uygulamalar çerçevesinde yapıldığını ancak bundan sonra Alman Terbiye Sistemi'ne göre yapılacağını vurgulamıştır⁵⁹.

Sonuç

Bir yıla yakın süren mebusluk ve Maarif Vekilliği süresince TBMM bünyesinde birçok kanun ve diğer yasama faaliyetlerinde bulunarak katkı sağlamaya özen göstermiştir. Ancak bu zaman aralığında Türk maarifinin ilk, orta ve lise düzeyinde yeni mekteplerin inşa edilmesinde ve teftişine önem vermesi erken Cumhuriyet yıllarında vekâletin bu alanda kurumsal bir tecrübe kazandırmaya çalışması önemli olmuştur.

Vekâletin merkez ve taşra teşkilatlarını TBMM çatısı altında yeni kanun teklifleri ile daha çağdaş ve güncel hale getirmek istemesi takdir edilen bir yönü olmuştur. Muallimlerin hem mesleki gelişmeleri ve sorunları yanı sıra ücretleri ile de bire bir ilgilenmesi, çözümler geliştirmek istemesi dönemin iktisadi koşullarında önemli bir ayrıntı olarak belirmektedir.

Özmen, Maarif Vekilliği boyunca yalnız ilk ve orta dereceli mektepler ve alanıyla yetinmemiştir. Cumhuriyet yıllarında gerek Atatürk'ün arzuladığı ve gerekse resmi ideolojinin de benimsediği kültürel değişime uygun yeni yükseköğrenim kurumlarının hem kurulmasına hem de isim değişikliği ile eğitim ve öğretime devam etmelerinde çabası çok olmuştur. Mülkiyenin Siyasal Bilgiler Okulu olarak dönüştürülmesinde ve yeni bir bina inşa edilmesinde emeği çok olmuştur. Aynı şekilde 1933 yılında başlayan üniversite reformunun devam ettirilmesinde Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasında da önemli çabaları olmuştur.

Maarif Vekilliği döneminde Ankara'nın çeşitli tarihsel, mimari ve siyasi nedenlerden ötürü Ayasofya Camisi gibi inanç ve tarihsellik açılarından simgesel bir yapının müzeye dönüştürmek isteği tartışmalara neden olmuştur. Özmen, Maarif vekili olarak bu yapının müzeye dönüştürülmesinde bizatihi hassasiyetle ilgilenmiştir.

57 Tan, 15 Mayıs 1935.

58 Ulus, 10 Nisan 1935.; Son Posta, 11 Nisan 1935.

59 Kurun, 23 Ocak 1935.

Kaynakça

Arşiv ve Süreli Yayınlar

BCA., 30.18.1.2.49.9.6.

BCA., 30.18.1.2.55.48.2.

“Ayasofya: Siyasi Tartışmaların Ortasındaki Emanet”, *Bilim Aydınlanma Akademisi*, Aralık 1999, s. 21-35, (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2022), <https://bilimveaydinlanma.org/content/images/pdf/rapor/ayasofya-siyasi-tartismalarin-ortasindaki-emanet.pdf>.

Akan, Erkin, “Ayasofya Camisi’nin Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 125, Sayı: 247, 2020, s. 313-328.

Baskıcı, Mehmet Murat, “Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yıllık Kronolojisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5/1-4 Ankara 1950, s. 348.

Başar, Erdoğan, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 2004.

Bulut, Engin Çağdaş, “Devletin Taşradaki Ele: Umumi Müfettişlikler”, *KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 21, Trabzon 2015, s. 81-82.

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt: IV, Mars Matbaası, Ankara, 1968.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV. Dönem*, C.II. 1931-1935, Ankara, 1996.

DTCF Resmi İnternet Sayfası (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2022) <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/yeni-kurumsal/>

Gözcü, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 32, 2016, s. 133-169.

İnan, Afet, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1957, s.1.

Kahraman, Ahmet, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Baskı Sayısı: 2, Evrensel Basım Yayınları, 2003.

Saygı Öztürk, *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

TBMM Albümü 1920-1950, Cilt: I, TBMM Yayınları, Ankara, 2010.

TBMM Seçim Mazbatası, SM.778.1.5.

TBMM Tercüme-i Hal, HT.778.1.4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 1 Nisan 1935, s. 8-9.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 13 Nisan 1935, s. 76.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 15 Aralık 1934, s. 182-183.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 17 Aralık 1934, s. 193.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 20 Aralık 1934, s. 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 23 Aralık 1934, s. 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, 26 Kasım 1934, s. 2.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 3, 13 Mayıs 1935, s. 2-3.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 10 Mayıs 1935, s. 344-347.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 14 Haziran 1935, s. 202.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 20 Mayıs 1935, s.153.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 4, 30 Mayıs 1935, s. 344-347.

Akşam

Cumhuriyet

Kolay İlan Gazetesi

Kurun

Milliyet

Resmi Gazete

Son Posta

Tan

Ulus

Yeni Asır

Dr.
Hikmet YAMAN

Milli Eğitim Bakanlığı.
hikmet-yaman@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9999-8947>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 18/11/2022 30/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1206980>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kadro Hareketi ve Vedat Nedim Tör'ün Bu Harekete Etkisi

Kadro Movement and Vedat Nedim Tör's Influence on this Movement

Öz

Cumhuriyet Türkiye'sinin mühim kültür ve sanat şahsiyetlerinden birisi olan Vedat Nedim Tör'ün içinde doğduğu, büyüdüğü ve daha sonradan etkide bulunduğu toplumsal çevrenin sosyal, siyasal ve edebi açıdan değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Saygın eğitim kurumlarında gördüğü tahsil ve edebi çalışmalarının yanında Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Nazım Hikmet, Arap İsmail Hakkı ve Sadık Ahi (Mehmet Eti) gibi Türk fikir dünyasının önde gelen münevverleriyle olan birlikteliği, Tör'ün edebi kişiliğinin ve devlet adamlığının olgunlaşmasında yadsınamaz etkilerde bulunmuştur. Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Yakup Kadri ile birlikte Türk devriminin ideolojisini tatbik etmek ülküsüyle oluşturulmuş Kadro Hareketi ve Kadro Dergisi'nin kurucularından olması da bir başka mühim hadise olarak Türk düşünce dünyasındaki yerini almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün izniyle kurulan Kadro Dergisi'nde iki yıl Neşriyat Müdürlüğü yapan Vedat Nedim Tör'ün Kadro Hareketi'yle münasebeti araştırılmaya değer bir konudur. 1929 Dünya İktisadi Buhranının Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır koşullarla birleştiği bir ortamda doğan Kadro Hareketi'nin savunduğu fikirler tartışılmıştır. Tör'ün Kadro Hareketi içerisindeki konumu, hareketin kuruluşunda oynadığı rol, hareket içindeki faaliyetleri, idareci kişiliği ile ekonomi, turizm ve kültür gibi konular üzerine yazdığı yazılar, çalışmada esas alınmıştır. Bu makale, bürokrat ve siyasi kimliği ile Cumhuriyet tarihinin önemli figürlerinden birisi haline gelmiş Tör'ün hayatını, entelektüel faaliyetlerini ve Kadro Hareketi'yle ilişkisini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: 1929 Buhranı, Kadro Hareketi, Kadro Dergisi, Vedat Nedim Tör, Cumhuriyet.

*Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doç. Dr. Fahri Yetim danışmanlığında yürütülen Hikmet Yaman'ın "Bir Cumhuriyet Aydını: Vedat Nedim Tör" adlı Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ATIF: YAMAN Hikmet, "Kadro Hareketi ve Vedat Nedim Tör'ün Bu Harekete Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1079-1098)

CITE: YAMAN Hikmet, "Kadro Movement and Vedat Nedim Tör's Influence on this Movement", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1079-1098)

Abstract

It is important to evaluate the social, political, and literary environment in which Vedat Nedim Tör, one of the most important cultural and artistic figures of Republican Turkey, was born, grew up, and later influenced. In addition to his education and literary studies in reputable educational institutions, his association with prominent intellectuals of the Turkish intellectual world such as Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Nazım Hikmet, Arab İsmail Hakkı and Sadık Ahi (Mehmet Eti) had undeniable effects on the maturation of Tör's literary personality and statesmanship. His being one of the founders of the Kadro Movement and Kadro Magazine, which was formed with the idea of implementing the ideology of the Turkish revolution together with Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin and Yakup Kadri, has taken its place in the Turkish world of thought as another important event. Vedat Nedim Tör's relationship with the Kadro Movement, who worked as the Editorial Director for two years in the Kadro Magazine, which was established with the permission of Mustafa Kemal Atatürk, is a subject worthy of research. Born in 1929 in an environment where the World Economic Depression combined with the severe conditions in Turkey, the ideas defended by the Kadro Movement were discussed. Tör's position in the Kadro Movement, the role he played in the establishment of the movement, his activities within the movement, his administrative personality and his writings on issues such as economy, tourism and culture are the basis of this study. This article analyses the life and intellectual activities of Tör, who became one of the most important figures in the history of the Republic with his bureaucrat and political identity, and his relationship with the Kadro Movement.

Keywords: 1929 Depression, Kadro Movement, Kadro Magazine, Vedat Nedim Tör, Republic.

Giriş

1929 Dünya İktisadi Buhranı ve Türkiye'ye Yansıması

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, İktisadi Buhran veya Büyük Depresyon olarak farklı şekillerde isimlendirilen Büyük Buhran, 1930'lu yıllarda tüm dünya genelinde etkisi ve şiddeti ağır sosyoekonomik sorunlara yol açmıştır. Türkiye'nin buhranı en az hasarla atlatabilmesine imkân sağlayacak tedbirlerin alınmasının yanı sıra buhranın nasıl ve hangi gerekçelerle ortaya çıktığına izahat getirilmesi gayesiyle muhtelif görüşler öne sürülmüştür. Kimi görüşler Türkiye özelinde değerlendirmeler ortaya koyarken bazı fikirler de buhranın dünyadaki görünümünü esas almıştır.

Liberal ekonomi geçmişine sahip devlet görevlilerinin, buhranın Türkiye'de ortaya çıkışı veya Türkiye'ye sirayeti hakkında şu fikirde oldukları aktarılmıştır: "Türkiye'de yaşanan buhranın Türkiye'ye has şartlardan kaynaklanmadığı, tamamıyla dünya buhranının bir uzantısı olduğuna inanırlar. O halde Türkiye, kendi başına çözüm getiremez; ancak dünyanın buhrandan çıkışı ile beraber Türkiye de buhrandan çıkabilir. Bu durumda Türkiye'nin uluslararası çözüm önerilerine katılmasını öneren bu görüş, daha sonra diğer ekonomilerin ulusal politikalar izlemesiyle beraber görüşünü bu doğrultuda değiştirmiştir."¹

1 İ. Tekeli ve S. İlkın, *1919 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 2, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No: 30, Ankara, 1977, s. 29.

Buhranı dünyanın ekonomik gidişatı ile ilişkilendirirken Türkiye’de buhrana karşı güçlü bir direnç geliştirilmemesine bütünüyle karşı çıkan Kadrocular, yaşanmakta olan bunalımı şöyle değerlendirmişlerdir: “Dünya ekonomisi bünyevi bir hastalık içindedir; asıl sorun arz fazlasında yatmaktadır. Kredilerle alım gücü arttırılmaya çalışılmışsa da bu uzun dönemli bir çözüm getirmekte başarılı olmamıştır. Sermaye ucuz olmasına rağmen arz fazlası sebebiyle üretim alanları açık değildir.”² Sosyal ve ekonomik açıdan ciddi aksaklıklara yol açmış buhranın nasıl geride bırakılabileceği hakkında da şunu söylemişlerdir: “Türkiye de bir hammadde üreticisi ülke olarak bu mekanizma ile dünya iktisadi buhranından etkilenmeye başlamıştır. Bu nedenle pasif bir tavır içinde dünyanın buhrandan çıkmasını bekleyip, kalıcı olmayan geçici tedbirlerle buhranın olumsuz tesirlerini gidermeye çalışmak çözüm olamaz. Aslında dünya buhranı Türkiye için bir fırsattır, bundan faydalanıp Batı ülkelerinden üretim araçları ithal edilmeli, zaten Batı ülkeleri Türkiye gibi ülkelerin tüketimine muhtaçtır. Böylece Batı ülkelerinin aleyhine başlayan sermaye birikimi artık ters yönde akıtılmaya başlanmalıdır.”³ Kadrocuların dünya iktisadi buhranının Türkiye için bir fırsata dönüştürülebileceğine yönelik inancı benzer bir ifadeyle şöyle dile getirilmiştir: “Türkiye cihan buhranına rağmen hatta cihan buhranı sayesinde inkişaf eden bir memleket olabilir.”⁴

Vedat Nedim Tör’ün içinden geldiği ve etkide bulunduğu dönemi daha iyi anlayabilmek için dünya iktisadi buhranını Türkiye içerisindeki koşullara dayandıran görüşlere de temas etmekte fayda bulunmaktadır. Türkiye’ye özgü şartlara ve buhranı ortaya çıkaran gerekçelerin hâlihazırda Türkiye’de mevcut olduğunu öne süren ortak ses, “Türkiye ekonomisi içinde buhranın yerleşmesini sağlayacak şartların zaten var olduğunu savunur.”⁵ Bu ortak görüş içerisinde öne çıkan şahsiyetler S. R. Hatipoğlu, Ahmet Hamdi Başar’dır.⁶

Tüm kapitalist dünya ekonomilerine sarsıcı etkilerde bulunan, ekonomilere devlet müdahalesini beraberinde getiren ve böylelikle demokrasi yerine otoriter yönetimlere gidilmesine neden olan 1929 Büyük Buhran genel görünümü böyleyken Türkiye’de planlı ve sistematik bir kalkınmanın hedeflendiği yıllarda doğrudan Atatürk’ün iradesi ve izniyle çıkarılan Kadro Dergisi’nin genel yayın müdürlüğünü üstlenmiş Vedat Nedim Tör, bürokrasinin yanında kültür ve edebiyat alanındaki çalışmalarıyla Cumhuriyet Türkiye’sinin mümtaz figürlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

Bilindiği üzere, Cumhuriyeti kuran askeri ve siyasi kadronun haricinde tesis edilmiş resmî ideolojinin halka aksettirilmesi, topluma mal edilebilmesi ve böylelikle meşruiyet kazanabilmesinde aydın kimseler önemli vazifeler üstlenmiştir. Bu noktada, buhranın etkisini güçlü bir şekilde hissettirdiği yıllarda öne çıkmış Vedat Nedim Tör gibi şahsiyetlerin bilinirlik kazanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, mevcut çalışma 1897-1985 yılları arasında yaşam sürmüş Tör’ün entelektüel faaliyetlerine ve Kadro Hareketi ile ilişkisine yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yoğunluk kazanan sorunlara tanıklık eden Tör, Cumhuriyet toplumunun şekillendirilmesinde ve toplumu geri bıraktığına inanılan kurumların

2 İsmail Hüsrev, “Hammadde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri”, *Kadro*, Sayı 1, 1932, s. 10.

3 Burhan Asaf Belge, “Çökmekte Olan Cihan Nizami”, *Kadro*, Sayı 1, Cilt 1, 1932, s. 16.

4 Vedat Nedim Tör, “Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro*, Sayı 1, 1932, s. 11.

5 S. R. Hatipoğlu, *Türkiye’de Ziraat Buhranı*, TC Ziraat Enstitüsü, No: 39, Ankara, 1936, s. 39.

6 Rahmi Şavlı, *1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 35-36.

ilgası ile yerlerine yenilerinin kurulmasına yönelik faaliyetlerin içerisinde olmuştur. Kaleme almış olduğu yazılarında Osmanlı dönemi kurum ve uygulamalarını Cumhuriyet dönemindekileriyle mukayese etmiştir. Bürokrat bir Osmanlı ailesinden gelen Tör, 1897 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Doğal olarak, o dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı ve tecrübe ettiği sorunların en çok hissedildiği yerlerin başında gelen İstanbul'da içinde yetiştiği ortam ve atmosfer, yaşamının ileriki safhalarına tesirde bulunmuştur. Mahalle Mektebi eğitiminden sonra Galatasaray Sultanisi'ni bitirmiştir. Yükseköğrenimini ve doktorasını Berlin'de başarıyla tamamlayan Tör, bu esnada bir yandan siyasete merak salmış bir yandan da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kurucuları içerisinde yer alarak Kurtuluş Dergisi'nde yazılar kaleme almıştır.⁷

Almanya'daki ihtisası sırasında ders almakta olduğu hocaları içerisinde en çok Sombart'tan etkilenen Tör, Sombart'ın derslerinde Osmanlı Devleti'ni yarı-koloni olarak tanımlamış olmasının kendisi üzerinde olumsuz tesirler oluşturduğunu, akabinde Serv Antlaşması'nın imzalanmış olmasının üzüntüsünü daha da arttırdığını ve böylelikle kurtuluş çareleri üzerine kafa yordüğünü belirtmektedir.⁸

Almanya'daki tahsilini tamamladıktan sonra yurda dönen Tör, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası içerisinde yer almaya devam etmiştir. Süreç içerisinde partinin genel başkanlığı ve parti sekreteri görevlerinde de bulunmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'deki siyasi atmosferin otoriter bir niteliğe bürünmesiyle beraber siyasi parti yasakları veya kapatmaları başlamıştır. Vedat Nedim Tör de bahse konu yasakları yakından yaşamıştır. Tutuklanan ancak daha sonradan serbest bırakılan Tör, partiyle olan münasebetini sonlandırdıktan sonra da muhbirlikle suçlanmıştır.

Yukarıda bahse konu edilen iktisadi buhranın Türkiye'de ne şekilde, kimler ve hangi kurumlar kanalıyla ele alınacağına yönelik arayışlar sırasında ismi gündeme gelen Tör, buhranın patlak verdiği tarih olan 1929'da Ankara'dan almış olduğu teklifle Ankara'ya gitmiştir. Buhranın etkilerini en aza indirmek için yapılan istişareler neticesinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş ve idaresi de Tör'e tevdi edilmiştir. Bu görevle birlikte Ankara bürokrasisinin seçkin kişileri arasına giren Tör, aynı zamanda "Rıza Mühendisliği" vazifesini de ifa etmiştir.⁹ Tör, yaşamı boyunca bu görevi devam ettirmiş ve bunu Demokrat Parti iktidarında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazmış olduğu mektubunda da belirtmiştir.¹⁰

1933-1937 tarihleri arasında Matbuat Umum Müdürlüğü görevinde bulunan Tör, bu vazifesi sırasında Ankara'da toplanan Umumi Müfettişler toplantısına da katılmıştır.¹¹ Bu toplantılarda müzakere edilmiş hususlara yakından tanıklık etme fırsatı yakalamış Tör'ün, umum müfettişlik bölgelerindeki güncel iktisadi, sosyal ve siyasi atmosfer hakkında fikir sahibi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Kemalist Türkiye'yi Batı dünyasına daha doğru ve etkili anlatmak amacıyla çeşitli dillerde yayınlanan "La Turquie Kemaliste" dergisinin de çıkarılmasına öncülük etmiştir. Turizm Müdürlüğü, Ankara Radyosu Müdürlüğü ve Elektrik İdaresi Müdürlüğü gibi

7 Hikmet Yaman, *Bir Cumhuriyet Aydını: Vedat Nedim Tör*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 2017, s. 1-2.

8 Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11.

9 Senem Hızal Gençtürk, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Bir "Rıza Mühendisi": Vedat Nedim Tör", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cilt 37, Aralık 2012, s. 163.

10 BCA, 30-1-0-0, 41-243-17.

11 Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 251.

kamu kurumlarındaki yöneticiliğinin yanında Yapı Kredi ve Akbank'ın kültür müşavirliği görevini de üstlenerek sahip olduğu birikim ve tecrübe temelinde kültür ve sanat alanında saygın eserlerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Kadro Dergisi'ne zemin hazırlamış isimlerin başında gelen Tör, bir dönem derginin Neşriyat Müdürlüğü görevini de üstlenmiştir. Ekonomi, eğitim ve kültür gibi konularda dergi için içerik hazırlayan Tör, yazılarında kendi tabiriyle "İnkılap İdeolojisini" oluşturma çabası ve inkılapların yerleşmesine yönelik gayretleriyle ön plana çıkmaktadır. Kaleme aldığı tiyatro, deneme ve roman gibi eserlerinde toplumsal sorun ve meseleleri işleyerek çözüm yolları hakkında fikirler ortaya koymuştur. Milliyet, Vatan ve Cumhuriyet gibi gazetelerde de yazılar yazan Tör, diğer eserlerinde gözetmiş olduğu hassasiyetle uyumlu konuları işlemeye ağırlık vermiştir.¹²

Çalışmada arşiv kaynakları esas alınmıştır. Ayrıca, Vedat Nedim Tör hakkında resmî yayınlarda yer bulmuş veriler, kendi eserleri ve konu olduğu kaynaklar taranarak elde edilen bulgular mevcut çalışma içerisinde kullanılmıştır. Tör hakkında her bir içerik ile Tör'ün yeni Türkiye'nin oluşması için ortaya koymuş olduğu her bir eseri, erken Cumhuriyet döneminin etraflıca araştırılması, öğrenilmesi ve anlaşılması noktasında önem taşımaktadır.

1. Kadro Hareketinin Kuruluşu

Kadro Hareketi, genel itibariyle Türk Devrimi'ne felsefi ve ideolojik yönlerden içerik kazandırmak amacıyla ortaya çıkmış bir aydınlar teşebbüsüdür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge ve İsmail Hüsrev Tökin tarafından çıkarılan Kadro Dergisinin etrafındaki hareket Kadro Hareketi ya da Kadrocular olarak adlandırılmıştır.¹³

Kadro Hareketi'nin ortaya çıkmasında rol oynamış en önemli etkenin, Şevket Süreyya Aydemir'in 15 Ocak 1931 tarihinde Ankara'daki Türk Ocağı Genel Merkezinde verdiği "İnkılap ve Kadro" başlıklı konferans olduğu öne sürülmüştür.¹⁴ Aydemir'in verdiği konferansla tanınırlık ve bilinirlik kazandığı, ekonomik sorunlar nedeniyle arayış içerisinde olan iktidarın Aydemir'in ortaya koyduğu fikirleri onayladığı, bu fikirlerin Yakup Kadri, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev ve Burhan Asaf gibi aydınlarca da benimsenmesiyle Kadro Hareketi'nin doğduğu ifade edilmiştir.¹⁵

Büyük Larousse, Kadro Dergisi'nin 1932-1934 aralığında sol eğilimli yazarlar tarafından çıkarıldığını, yazarların Türk İnkılabının diğer inkılaplardan farklı ve özgün olduğunu savunduğunu, 1929 Dünya Buhranını atlatmak için devletçiliğin teşvik edildiğini, sınıf ayrımının ortadan kaldırılması gerektiğini ve böylelikle kapitalizm dışında bir çıkar yol bulunabileceğine inanıldığını ve dönemin Başbakanı İsmet Paşa'nın dergideki yazısıyla devletçiliği en üst noktadan övdüğünü aktarmaktadır.¹⁶

Benzer doğrultuda, Kadro Dergisi imtiyaz sahibinin devletçilikten yana Yakup Kadri

12 Yaman, *a.g.t.*, s. 3.

13 *Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım 1932-1934*, İleri Yayınları, İstanbul, 2011, s. LVII-XCIV.

14 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 129.

15 Temuçin Faik Ertan, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları: Şevket Süreyya Aydemir-Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s. 34.

16 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, (Basım Yeri ve Tarihi Yok), Cilt 10, s. 6171.

olduğu, dergi kanalıyla inkılap ideolojisinin oluşturulmaya çalışıldığı ve Marksçılığa karşı iktisadi devletçiliğin savunulduğu belirtilmiştir.¹⁷

Kadro Hareketi'nin doğuşunu dönem şartlarından bağımsız değerlendirmek, doğru bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Nitekim Türkiye'nin Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra olağanüstü bir döneme girdiği, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarıldığı, 1929 Buhranının ortaya çıktığı, inkılapların gerçekleştirildiği şartlarda ve ortamda Kadro Hareketi'nin ortaya çıktığı dile getirilmiştir. Hareketin Kemalizm ile uyumlu olduğu, inkılap ideolojisini üretmeye çalıştığı ve homojen bir düşünceden oluştuğu öne sürülmüştür.¹⁸

Aynı şekilde, dönem Türkiye'si koşullarının Kadro Dergisi ve Hareketinin teşekkülünde etkili olduğu, bilhassa 1929 Buhranının yol açtığı küresel ekonomik kriz sonrasında liberalizm tasavvurunun iflas ettiği, dünya genelindeki yeni konjonktüre bağlı olarak Türkiye'de de devletçilik akımının güçlendiği, Şevket Süreyya Aydemir'in komünist partisiyle olan münasebetinden almış olduğu hapis cezasını çektiği Afyon'da kaldığı süre zarfında düşüncelerinde önemli değişikliklerin meydana geldiği, Aydemir'in Türk Ocakları'nda verdiği "İnkılap ve Kadro" konferansının bahse konu süreci hızlandırdığı, gerekli girişim ve onaylardan sonra Ocak 1932'deki ilk sayısı ile Kadro Dergisi'nin kurulduğu ifade edilmiştir.¹⁹

Kadro Hareketi'nin ortaya çıkışı hususunda farklı bir değerlendirmede bulunan Bernard Lewis, 1929 kriziyle dünya genelinde ekonomi ve siyasi alanlarda liberalizm politikalarının terkedildiği bir dönemde Türkiye'de buhran kaynaklı olarak Batı ve kapitalizme karşı tepkilerin doğduğunu ve Ruslarla olan sıcak münasebetlerin bu yeni hareketin vücut bulmasında rol oynadığını söylemiştir. Ayrıca, Kadro Hareketi'nin elitist bir hareket olduğunu, resmî destek aldığını, Cumhuriyet dönemi planlamalarının bu hareketin önderliğinde hayata geçirilmeye çalışıldığını ve Cumhuriyeti kuran Kemalist kadroların bu hareket ile aynı düşüncede olduklarını beyan etmiştir.²⁰

"Kadro Uzun Yıllar Tartışılan Bir Dergiydi..." başlığını taşıyan makale içeriği, Kadro Hareketi'ni meydana getiren aydınların ya da Kadro Dergisi'nin Türkiye siyaseti üzerinde nüfuz sahibi olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, 1930'lu yıllar itibariyle Türkiye'nin ekonomik ve siyasal anlamda girdiği yeni dönem, İsmet İnönü ve Celal Bayar arasındaki çekişmede Kadro Dergisi'nin oynadığı rol, dönem şartlarının Türkiye üzerinde etkisi, Serbest Fırka'nın kuruluşu ve kapatılışı gibi süreçlerle birlikte Kadro Hareketi'nin oluştuğu, Kadro Dergisi'nde savunulacak fikirlerin 5 Ocak 1931'de Türk Ocağı'nda verilen konferansla duyurulduğu hususlarında malumat verilmektedir. İlgili makale içerisinde Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'in Komünist Partisi içerisindeki konumlarına ve partiden ayrılışlarına da temas edilmektedir. Korkmaz Alemdar'ın Kadro hakkındaki görüşleri de şu şekilde yer bulmuştur: "Kadro Dergisi 1932 yılının Ocak ayında yayınlanmaya başladı. Yayını, daha sonra ağır eleştirilere uğradığı çevrelerce bile ilgiyle karşılandı. Bu ilgi Kadro'nun 1932 yılının alışılan yayıncılığından farklı olmasından doğmuştur. Kadro, sol

17 Cem Büyük Ansiklopedisi, Cem Ansiklopedik Yayınlar, (Basım Yeri ve Tarihi Yok), Cilt 7, s. 2740; Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Sabah Yayınları, (Basım Yeri Yok), Cilt 10, 1992, s. 351.

18 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15-16.

19 Naci Bostancı, *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 1-10.

20 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 634-636.

basının olmadığı bir dönemde, resmî görüşleri yansıtan yayınlarla, is çevrelerinin sözcülüğünü yapan gazete ve dergilerin çoğunlukta olduğu bir ortamda yayınlanmıştır. Bu yeni dergi, bazı eleştirilerin dışında resmî görüşlere sahip çıkmadı, onları sistemli hale getirmeye uğraştı...”²¹

Bernard Lewis’e kıyasla daha keskin bir değerlendirmede bulunan Eric Jan Zürcher, Kadro’nun ve Kadrocuların her alanda devletçiliğin en ateşli savunucuları olarak ortaya çıktıklarını, hatta bu konuda parti yöneticilerinden de ileri olduklarını, seçkinlerden oluşan bir zümre olduklarını, komünizm ve kapitalizme karşı üçüncü bir yol izlediklerini ancak bunun özel sektör temsilcileri ve CHP’den çok kabul görmediğini ve CHP’nin 1946’da hazırladığı beş yıllık kalkınma planının da aslında daha önce 1932-1934 yıllarında çok etkin olan Kadrocular tarafından oluşturulduğunu iddia etmiştir.²²

Tüm dünyada köklü değişimlere yol açan iktisadi buhranın Türkiye’ye de olumsuz sirayet ettiği, liberalleri çaresiz bıraktığı, komünist Rusya ve faşist İtalya haricindeki ülkelerin benzer etkilere maruz kaldığı, Rusya ve İtalya ile olan yakınlıkla beraber Türkiye’nin komünizm ve faşizm dışında bir yol takip ettiği savunusunda bulunan Şevket Süreyya, Yakup Kadri, Vedat Nedim, Şevki Yazman, İsmail Hüsrev ve Burhan Asaf’ın Kadro Hareketi’ni kurduğu ifade edilmiştir.²³

Kadro Dergisi’nin ortaya çıkışı hakkında Kemal H. Karpat tarafından yapılan tespit de öne çıkan farklı değerlendirmelerden birisidir: “Muhtemelen radikal solun genişlemesini engellemek amacıyla solun ve sağın önerdiği radikal kavramların karışımından ulusal bir ideoloji elde etmeye çalıştı.”²⁴

Oluşturmuş olduğu geniş etki alanından da anlaşılacağı üzere Kadro Dergisi’nin ortaya çıkış serüveni uzun ve meşakkatli olmuştur. Derginin kurulması aşamasında oldukça yoğun ve ciddi bir fikir alışverişi yaşanmıştır. Dergide paratoner görevi gören Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun²⁵ fikir alışverişi sürecinde Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker ile görüştüğü, ancak Peker’in İnkılap ve Kadro Hareketi’ne sıcak bakmadığı ve böyle bir ideolojinin mevzu bahis olması hâlinde bunun yalnızca Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kurulması gerektiği yönünde bir yaklaşım içerisinde olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk’ün “İnkılap ve Kadro” raporuna onay vermesiyle bu oluşumun vücut bulduğu vurgulanmıştır.²⁶ Buna rağmen, Mustafa Kemal’in Kadro Dergisi’ne karşı olduğu ve derginin aslında İsmet Paşa’nın bir hevesinin eseri olduğu öne sürülmüştür.²⁷ Sonuç olarak, dönemin olağanüstü şartlarına bakıldığında ise Kadro Dergisi ve Hareketi’nin bizzat devrim önderinin izniyle çıkmış ve yayını sürdürürken de Mustafa Kemal tarafından korunmuştur.²⁸

21 Turhan Aytul, “Kadro Uzun Yıllar Tartışılan Bir Dergiymi”, *Milliyet*, 19 Eylül 1979, s. 5.

22 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 287.

23 Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 341-342.

24 Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 79.

25 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 142.

26 Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 91-93.

27 Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması 2 – Gazi ve Atatürkçüler*, Türk Edebiyat Vakfı, İstanbul, 2015, s. 139.

28 Alemdar Korkmaz, “Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi İle İlgili Bazı Görüşler”, *Kadro Tıpkı Basım*, Cilt: 1, Yayına Hazırlayan: Cem Alpar, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1978, s. 21-41.

Kadro Dergisi ve Hareketi'ne ilişkin harici değerlendirmeler böyleyken Kadro'nun kendisini nasıl tanımladığına değinmekte yarar bulunmaktadır. Buna göre, derginin ilk sayısında "Kadro" başlığını taşıyan başyazıda Kadro Hareketi'nin kurulmasının gerekliliği ve gayesi net olarak ortaya konulmaktadır:

"Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı. Bu güne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal, inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır.

Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Hâlbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Tesviye edilmiş bir zemin üstünde yarınki Türk cemiyetinin, kendine has ve kendine uygun binası kurulabilmek için, inkılabımız derinleşme ve genişleme istikametindedir.

İnkılap bitaraf bir nizam değildir. Onun içinde yaşayanların, taraftar olsunlar veya olmasınlar, ona intibak etmeleri lazımdır. İnkılap ona taraftar olanların iradelerine, taraftar olmayanların iradelerinin, kayıtsız şartsız, bağlanması demektir.

İnkılabın irade ve menfaati, inkılabı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir KADRO'nun iradesinde temsil olunur. Bu kadro, inkılabın şeniyetinden çıkarılan ve onun seyrine uygun bir şekilde izah edildikçe şekillenmiş ve nazariyeleşen prensipleri kendine şuur edinir. İnkılabın derinleşmesi demek, her şeyden evvel, bu prensiplerin ve onların ifadesi olan inkılap ahlak ve disiplinin, ileri kadronun dimağından genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi demektir.

Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılabı İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şümül ve tesirleri itibariyle, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılap münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir. İnkılabımızın her biri ayrı ayrı kıymetli ve orijinal olan bu fikir ve kriteriyumlar olacak, yeni ve standartlaşmış inkılapçı tip böyle doğacaktır. Bu tip nerede, her ne şerait altında olursa olsun, karşılaştığı her inkılap sahasında, aynı hadiseyi aynı kriteriyumlara vuracak, aynı ölçülerle düşünecek, aynı neticelere varacak ve inkılabın kendine has CİHAN TELAKKİ TARZI böyle olacaktır.

Hülasa; Cihanın bin bir çeşit hadisata sebep olan bu günkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılap neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hakim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz.

KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR."²⁹

Kadrocu Hareketi'nin öncü isimlerinden olan Şevket Süreyya Aydemir'in kaleme almış olduğu yazılar, hareketin meseleye yaklaşımını ve meseleyi nasıl ele aldıklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yazılar, aynı zamanda Kadro Hareketi'nin nasıl zuhur ettiğini birinci ağızdan

29 Yaman, a.g.t., s. 68-69: *Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım 1932-1934*, İleri Yayınları, İstanbul, 2011, s. 5.

öğrenme imkânı sunmaktadır. Genel anlamda 1929 Buhranı ve akabinde Türkiye içerisindeki diğer gelişmelere vurguda bulunmuş olması zikre değer bir husustur. Bu esnada, Türkiye’de gerçekleştirilmekte olan inkılapların beklenen etkiyi oluşturamadığını, buna mukabil Cumhuriyet Halk Fırkası’nda inkılabın tamamlandığı kanaatinin egemen olduğunu dile getiren Aydemir, İstiklal Mahkemesi’ndeki bir dava esnasında kullanmış olduğu inkılap sözcüğü nedeniyle sert bir şekilde eleştirildiğini söylemiştir. Saltanatın ilgasını, Cumhuriyet ilan edilmesini ve 1924 Anayasası’nı yeterli görmeyen Aydemir, yeni kurumların oluşturulması arzusunun dile getirerek Cumhuriyet Halk Fırkası’nın “inkılap zirveye ulaşmıştır” görüşüne katılmadığını beyan etmiştir. Devamında, 1924 Anayasası’nın yalnızca devletin rejimini belirlemekten başka herhangi bir yenilik getirmediğini, Kurtuluş hareketinin kısırlaştırıldığını, anayasada din maddesine yer verilmiş olmasının laikliğe aykırı olduğunu öne sürerek Mustafa Kemal’in veto yetkisini istediğini belirtmiştir.³⁰ İnkılabın bittiği veya tamamlandığı görüşünün Kadrocular tarafından tepkiyle karşılandığı anlaşılmaktadır.

Ülke siyasetini yoğun bir şekilde işleyen Kadrocular, Kadro Hareketi için bir dönüm noktasını teşkil eden Türk Ocağı’ndaki konferansın CHF cenahında tepkiyle karşılandığını, gerekçe olarak da inkılapların tamamlandığına inandıkları bir dönemde aksini savunan ve yenilikçi fikirlerle ortaya çıkmış Kadro Hareketi’yle karşı kaşıya geldiğini ve bunun da sert tartışmalara yol açtığını açıklamışlardır.³¹

Türk Ocağı’nda verilen konferans sonrasında CHF içerisinde öne çıkmış hoşnutsuzluğu gidermek ve konferans içeriğinin neden olduğu yanlış anlaşılmaları bertaraf etmek düşüncesiyle Aydemir tarafından Recep Peker’e uzun ve açıklayıcı bir mektup gönderilmiştir.³²

Kadrocular, inkılap idealine sıkı sıkıya bağlı olan ve ona uzun vadede sürdürülebilir bir nitelik kazandırma mücadelesini veren bir harekettir. Aydemir bu bağlamda dünyadaki kriz karşısında öz kaynaklara başvurularak tedbir alınması gerektiğini, taşıma su ile değirmenin dönemeyeceğini ve köylünün zenginleşerek ticari hayata katılmasının elzem olduğunu söylemiştir. İnkılap düşüncesine ilişkin olarak da şu tespitte bulunmuştur: “İnkılabı içinde duymayan, onun yaratıcılık kuvvetine inanmayanlar inkılapçı safhalardan tasfiye edilmelidir.”³³

Kadro bağlamındaki tartışmalara ve fikir ayrılıklarına son verme niyetini taşıdığını düşündüğümüz aşağıdaki değerlendirme üzerinde durulmaya değerdir: “Kadro, zaman zaman komünistlikle suçlanmıştır. Oysa Komintern’e göre milli kurtuluş hareketleri proletaryanın cihan ihtilali mücadelesinin peykleridir. Bağımsız hareket değildiler. Kadro ise milli kurtuluş hareketlerinin asliyetini ve orijinalitesini belirtmekle işe başlamıştır.”³⁴ Aynı doğrultuda, Türkiye’nin içerisinde bulunduğu zorlu koşulların doğru anlaşılması gerektiğini, düşmanın yurttan kovulmuş olması sonrasında sıranın iktisadi bağımsızlığa geldiğini ve bunun da ancak devletçilik anlayışıyla mümkün olabileceğini öne sürmüştür.³⁵

30 Şevket Süreyya Aydemir, “Kadro Hareketi: Amaç Yeni Bir Türkiye Yaratmak”, *Milliyet*, 11 Kasım 1970, s. 5.

31 Ş. S. Aydemir, “İnkılap Yürüyor”, *Milliyet*, 12 Kasım 1970, s. 5.

32 Ş. S. Aydemir, “CHP Parçalanıyor mu”, *Milliyet*, 14 Kasım 1970, s. 5.

33 Ş. S. Aydemir, “Köye Girmeyen, Köyde Yerleşmeyen Milli İnkılap Düşünülemez”, *Milliyet*, 13 Kasım 1970, s. 5.

34 Ş. S. Aydemir, “Kadro Hareketi (Milli Kurtuluş Hareketleri Konusunda) İlk Araştırmadır”, *Milliyet*, 15 Kasım 1970, s. 5.

35 Ş. S. Aydemir, “İnkılabın İlk Dayanağı Büyük Sanayi Ülkelerine Karşı İktisadi Direniş”, *Milliyet*, 16 Kasım 1970, s. 7.

Kadrocuların kaleme aldıkları makale içeriklerine bakıldığında, genel anlamda Kadro Hareketi'ni halka anlatma çabasının olduğu görülmektedir. Aydemir bu hususta Kadro Hareketi olarak klasik demokrasi aleyhtarlığı yaptıklarını, zira bunun oligarşiye zemin hazırlayacağını ve bu husustaki fikri tasarruflarını Cumhuriyet Gazetesinde yaydıklarını söylemektedir. Oligarşinin önüne geçilmesinin ancak iktisadi devlet teşekkülleriyle, bir başka deyişle, sanayinin, nakil vasıtalarının ve kredi kurumları benzeri oluşumların devletleşmesiyle mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Ahmet Ağaoğlu'nun bu hususta kendilerine yönelmiş olduğu eleştirilere de şu cevabı vermiştir: “Esas hareket noktamız inkılapçılıktı. İnkılapçı bir kadro bulunmalı ve öncülerini yaratmalıydı. Bu öncüler azınlık da olsalar, çoğunluğun iradesine hâkim olabilmeliydi ki milli inkılabın devamı olan yeni devletin teşekkülü frenlenmesin...”³⁶ Kadro Hareketi'nin Aydemir'in yazılarıyla şekillenen ve somut bir zemine oturan bu yaklaşımı, birtakım eleştirileri de beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin önde gelen sosyolog ve siyaset bilimcilerinden Şerif Mardin bu hususta şu tespitte bulunmuştur: “Şevket Süreyya'nın bu fikirleri azınlığın çoğunluğa tahakkümü anlayışının Osmanlı Devleti'nde de özellikle Tanzimat'la başladığını, yapılan yeniliklerin merkezden çevreye doğru olduğunu ve amacın merkezin çevreyi kontrol altında tutmak olduğunu ve bu anlayışın Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini görmekteyiz.”³⁷

Aydemir, Kadro Hareketi'ne yönelik eleştirel söylemler üzerine detaylı bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu bağlamda, Kadro Hareketi'nin iki farklı cepheden muhalefetle karşılaştığı tespitinde bulunmuştur. Birinci cephenin kendilerini entelektüel ve muharrir olarak isimlendiren bir grup olduğunu, ancak bunların gerçekçi olmaktan uzak oldukları ve ciddiye alınmadıklarını belirtmiştir. Özellikle iş çevrelerinden müteşekkil ikinci cephenin ise anlaşılması güç bir durum ortaya koyduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla, iş çevrelerinin ekalliyetlerle tesis etmiş oldukları birlikteliğin kendileri nezdinde garip olduğunu da eklemiştir. Bu hâlde, özellikle Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün kendilerine duyduğu teveccüh ve verdikleri desteklerin dikkate değer en kıymetli husus olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Kadrocuların yapılan eleştirilerde sınıflandırmaya gitmesi ve devletin en üst mertebesi haricindeki kesimlerden gelen eleştirilerin ciddiyetten uzak olarak nitelendirmesi sorunu çözmemiş, derinleştirmiştir. Recep Peker, Mahmut Soydan, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın ve Mustafa Şekip Tunç'un Kadro Dergisi'ne ciddi eleştirileri olmuştur. Kerim Sadi eleştiriye farklı bir boyuta taşıyarak Kadrocuları faşistlikle ve Aydemir'i de yalancı peygamberlikle suçlamıştır.³⁹ Halk üzerindeki yıkıcı etkilerine işaret eden bir başka eleştiride, Kadrocular, Türk milletini ve Türk gençliğini zehirlemekle suçlanmıştır.⁴⁰ Kadro Hareketi'nin toplum sathında göreceği işlevin devlet ricali tarafından tam tersi istikamette değerlendirilmiş olması, ilginç bir görünüm ortaya koymuştur. Mustafa Kemal'in “Hatırlıyorum ki, Kadro intişar ederken maksadının Türk milletine has meslek ve metodun millet ve memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu yazmıştı. Kadro'ya bu maksadında geniş muvaffakiyet temenni ederim” ifadesi ile Başvekil İsmet Paşa'nın

36 Ş. S. Aydemir, “Tek Kurtuluş Yolu İktisadi Devlet Teşekkülleri”, *Milliyet*, 18 Kasım 1970, s. 5.

37 Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 237-247.

38 Ş. S. Aydemir, “Manevi Himaye Yayında Kadro'yu Atatürk ve İnönü Teşvik Etmisti”, *Milliyet*, 19 Kasım 1970, s. 5.

39 *Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım 1932-1934*, İleri Yayınları, İstanbul, 2011, s. XXVIII-XCI.

40 Yaman, *a.g.t.*, s. 71.

“Fırkamızın Devletçilik Vasfı” başlığını taşıyan yazısının Kadro içerisinde yayınlanmış olması,⁴¹ bahse konu destekten güç alındığı ve başka eleştirilerin dikkate değer bulunmadığı çıkarımına zemin oluşturmaktadır. Mustafa Kemal’in sunduğu destekler Kadro Dergisi ile sınırlı kalmamıştır. ydemir’in görev yaptığı mektebe giderek kendisini takdirname ile taltif ettiği bilinmektedir. Bir tarafta bu destek görünür hâl alırken diğer tarafta hem bürokrasi de hem de aydınlar içerisinde Kadro Hareketi’ni hedef alan söylemler açığa çıkmaya devam etmiştir.⁴²

Kadro Dergisi’ni hedef alan sol görüşlü yergilerin sınıf çelişkilerinin doğru okunamamasından ileri geldiği, sosyalizm ve kapitalizmden ayrışan bir ekonomik model benimsedikleri için Kadro Hareketi’nin gerçekçi olduğu değerlendirilmesi de yapılmıştır.⁴³

Burada atıfta bulunulan muhtelif değerlendirmeler, Kadro Dergisi’nin hemen her açıdan ele alınabilecek çok yönlü bir oldu olduğunu teyit etmektedir. Edebi ve kültürel boyutunun haricinde iktisadi, siyasi ve sosyal alanlara yönelik çıkarımlar, Kadro Hareketi’nin toplumsal yaşamın her noktasına nüfuz etme çabası veya etkide bulunma gayreti içerisinde olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Küresel buhrandan yola çıkarak Türkiye siyasetinin gidişatına yön verme teşebbüsleri de Kadrocuların ikna ve idare kabiliyetine işaret etmektedir. Kısacası, Kadro Dergisi birkaç yıllık ömre sahip olmuşsa da bu oluşuma hayat vermiş seçkinlerin ortaya koyduğu çözüm önerileri ve yol haritaları uzun seneler boyunca resmî hükümetlere yol göstermiş ve esin kaynağı olmuştur. Dolayısıyla, dönemin siyasi ve iktisadi hayatını Kadro Dergisi ve Kadroculardan bağımsız ele almak birçok açıdan noksan kalacaktır. Bununla birlikte, kendilerine yönetilmiş tüm eleştirilerin etraflıca irdelenmesi ve toplumsal yaşamı ne kadar kapsadığı hususlarında sosyolojik tahlillerde bulunulması, dönemin daha iyi anlaşılmasına imkân tanıyacak bilgilerin oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

2. Kadro Hareketinin Faaliyetleri

Meşrutiyet Döneminde kurulan ve daha sonradan Cumhuriyet Halk Fırkası uhdesine katılan Türk Ocakları’nın yerini alan Halkevleri ve Halkodaları’nın başlıca mesuliyeti aydın-halk buluşmasını ve inkılabın yayılmasını sağlamaktır.⁴⁴ Neredeyse aynı ideal etrafında vücuda getirilen Kadro Hareketi, Halkevleri ve Halkodaları ile eş zamanlı tesis edilmiştir. 1932-1934 yılları arasında faaliyet icra eden ve toplamda 36 sayılılık yayın gerçekleştiren Kadro Dergisi; iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda kendine has fikirler üretmiştir. Başlangıçta veya derginin ilk sayılarında inkılapların kalıcı bir zemine yerleştirilmesine, inkılap ideolojisinin sağlamaştırılmasına ve Kemalizm’in savunusuna yoğunluk ve öncelik verilmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında Kadro Hareketi’nin zuhuruna kadar ki yaklaşık on yıllık süre zarfında Türkiye’nin mühim iktisadi ve sosyal sorunları tecrübe etmiş, çok partili hayata geçiş denemelerinde aşama kaydedilememiş ve 1929 Buhranı mevcut sorunları daha da derinleştirmiştir. Bu süreçte, Kadrocuların nasıl bir Türkiye arzuladıkları hususunda şu yorum yapılmıştır: “Kadrocuların asıl istediği sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum yaratmaktır. Bu nihai hedef göz önünde tutulduğunda, Kadro düşüncesinin, mevcut Kemalist iktidarın hedefleriyle tamamen örtüştüğü görülmektedir. Kadroya göre bu hedefe ulaştırmayı sağlayacak yegâne yol ise devletçiliktir... Kadrocular, bu ilkeyi sadece ekonomik

41 *Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım 1932-1934*, İleri Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1185-1186.

42 Yaman, *a.g.t.*, s. 72.

43 Kayalı, *a.g.e.*, s. 19.

44 Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 313-314.

açıdan değil, daha da ileri bir şekilde yeni ekonomik ve sosyal nizam olarak değerlendirmişlerdir.”⁴⁵

Kadrocuların kendilerini dışarıya anlatan açıklamaları, genel olarak kusurlu ve üstten bakan yaklaşım içermektedir. Bu durum, Aydemir’in yaptığı şu açıklamadan net olarak anlaşılabilir: “Kadro, inkılabın irade ve menfaatini savunan inkılabı duyan şuurlu ve feragatlı bir avangarddır. İnkılap, milletin en ileri ve en duygulu unsurlarını toplayan azlık, fakat disiplinli bir kadronun iradesinde temsil olunur... Kadroda, partilerde olduğu gibi gelişigüzel her vatandaşın yeri yoktur. Kadro, inkılap içinde en ileri unsurların, en ileri fikirler etrafında teşkilatlanmasıdır... Kadro, milletin bütün kalabalıklarını kendi teşkilat çerçevesi içinde toplamayabilir. Fakat fikirlerin isabeti ve yetiştirdiği inkılap neslinin liyakat ve heyecanı ile, o bu kalabalıkları, her zaman sevk ve idare edebilecektir. Hulasa Kadro, bir milli kurtuluş hareketinin, bir milli inkılabın kumanda heyetidir. Onun, azlık, fakat şuurlu öncüsü ve yöneticisidir. İnkılabın tek ve idealist partisi, onun tek ve idealist lideri etrafında toplanan «Kadro»dur...”⁴⁶ Buradaki değerlendirme içerisinde birden çok söylemin ön plana çıktığı görülmektedir. Kendisini elitler, münevverler, seçkinler, imtiyazlılar ve aydınlar olarak gören Kadro Hareketi’nin kendileri haricindeki zümrelere mesafeli durduklarını ve hareketlerine katılımlarına mesafeli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Harekete yücelik atfedilme ve yalnızca devletin en üst tabakası üzerinden meşruluk kazandırılma çabaları, dikkat çeken diğer hususlardır. Halka inebilen veya indirilebilen kuşatıcı ve yapıcı söylemler geliştirilebilseydi, Kadro Hareketi’ne karşı toplumun her kesiminden teveccüh duyulması sağlanabilir ve keskin eleştirilerin önü alınabilirdi.

Kadrocuların dönemin fikir hareketlerine damga vuran bir hareket olduğu öne sürülmüştür. Dönemin fikir hayatının gelişmesinde rol oynadığı, hareketi yönetenlere Kadrocular denildiği, her dönemde Kadro benzeri oluşumların ortaya çıktığı; Servet-i Fünun, Servet-i Fünuncular, Türk Yurdu Dergisi ve Yeni Mecmua Dergisi’nin öz olarak Kadro ile benzer yapılanmalar olduğu vurgulanmıştır. Dergi yayınlarında Kadrocuların her biri hakkında detaylı bilgilendirmede bulunulmuş, Şevket Süreyya ve Vedat Nedim’in sol hareketten geldiği ve amaçlarının Türk İnkılabı için ihtiyaç duyulan kurumların ihdasına katkı vermek olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Mustafa Kemal’in Kadro Dergisi’ne verdiği beyanati esas alınarak Derginin Atatürk’ün ümit ve temennilerine sadık kaldığı ifade edilmiştir.⁴⁸

Kadro Hareketi iki temel işlev etrafında şekillenmiştir: “Birincisi, inkılabın prensiplerini (altı ok diye okuyabilirsiniz) terkip ve tedvin ederek (sentezleyip sistemleştirerek) bir ideoloji haline dönüştürmek, ikincisi ise inkılabın coşkusunu uyanık tutarak yaygınlaştırmak.”⁴⁹

Kadro bağlamında gün yüzüne çıkmış eleştirel tespitler, Kadro ve halk arasında kapanmamış derin bir uçurumun varlığına işaret etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından kaleme alınmış Yaban adlı romanının Cumhuriyeti kuran zümre ve Kadro Hareketi’nin bir manifestosu olduğu, cahil olarak nitelendirilen halk ve din adamlarının küçük düşürüldüğü ve ilerlemenin

45 Ertan, *a.g.e.*, s. 39-41.

46 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 226-227.

47 Ş. S. Aydemir, “Kadro Hareketi Atatürk Devrimi İçin Bir Direnişti”, *Milliyet*, 10 Kasım 1970, s. 5.

48 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, Remzi Kitabevi, Cilt 3, Ankara, 2021, s. 433-434.

49 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 97.

önündeki engeller olarak telakki edildikleri ve tek çıkış yolunun aydınların çizdiği yolun takip edilmesi olduğu iddia edilmiştir.⁵⁰

Kadrocu harekete olumlu yaklaşan Levent Köker, Kadro Hareketi'nin söylemleri sonrasında gündeme taşınmış devletçilikten yol çıkarak bunun yalnızca iktisadi bir kavram olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir alana tekabül geldiğini, Kadro Hareketi'ni meydana getiren ana çizgilerinin emperyalizm karşıtlığı olduğunu, dayanışmacı bir toplum yaratmayı hedeflediklerini ve topluma yol gösterici bir konumda bulduklarını öne sürmüştür.⁵¹

Toplumdan kopuk veya meşruiyetini toplumsal tabandan alma gereği hissetmemiş elitist yaklaşım Osmanlı döneminde Tanzimat ile başlamış ve Cumhuriyet dönemiyle de belirginlik kazanmıştır. Elitist anlayışın kalın izlerini, Kadro Hareketi'nde ve Kadrocuların yazılarında bulabilmek mümkündür. Bu hususta, derginin henüz ilk sayısında inkılap hareketinin ancak avangart ruhlu bir hareketin öncülüğünde gerçekleştirilebileceğine yönelik söylem, bahse konu anlayışa kanıt gösterilebilir. Bahse konu fehim, derginin yayın hayatı boyunca canlı tutulmuştur. Halkın kendi haline bırakılmaması temelindeki mütalaa, derginin 34. sayısında şöyle şekillenmiştir: "Her kahramanın bir destancısı vardır. Destanlara geçmemiş kahramanlıklardan hiç kimsenin haberi olamaz. Yeryüzünde, kim bilir, ne büyük hadisler kendilerine layık bir ifade vasıtasından mahrum kaldıkları için adi vak'alar gibi unutulup gitmiştir... İş erinin... Yanı başında bulundurmak istemesinin sırrı budur... Bir şairde levent bir yiğitti, bir kambur cüce ve kambur bir cüceyi levent bir yiğit kılığında göstermek kudretini haizdir... Hemen çoğu, derin ve ince "intuition" sahibi olan iş ve hareket adamları bunu iyi bilirler ve meydana koydukları eserin herkesten önce bunlar tarafından tasdik ve takdir edilmesini isterler. Zira, halkın hafızası zayıftır, yüreği kaypaktır. Hiçbir şey yazılıp mühürlenmeden ona tevdi olunamaz... Kahraman için destancısız kalmaktan daha feci bir şey vardır. Kötü, beceriksiz ve anlayışsız bir destancının eline düşmek."⁵²

Bu ifadelerin her biri, Kadrocular veya Kadrocuların kendilerini nasıl ve nerede konumlandıkları hakkında net fikir veren bir boyuta sahiptir. Derin ve ince sezgilerle bezenmiş yetkinliklerine Türkçe bir karşılık bulamamış olmalarını, Batıda veya ülkenin en iyi mekteplerinde almış oldukları üst düzey tahsil ile açıklamak mümkün iken Kurtuluş savaşını ve mücadelesini Kadrocuların yalnızca kendilerine tevdi ettiği nitelikler olmaksızın başarıya ulaştırmış halkın hafızasını zayıf ve yüreğini kaypak olarak nitelendirmiş olmalarına makul bir izahat getirmek güçtür. Bu hususta, kurtuluş savaşı verilirken nerede ve neyle iştilig oldukları merak uyandırmaktadır. Dönemin sosyokültürel yaşamına ayna tutulması ve kendisini aydın gören bir hareketin halka neden bu kadar mesafeli yaklaştığı hususlarında disiplinler arası araştırmalar yapılması, dönemin ve hareketin farklı perspektiflerden daha iyi anlaşılmasına katkı sunabilir.

Kadrocuların halka ilişkin idrakinin kusurlu olduğu, halk ve Kadro Hareketi mensuplarının birbirinden çok uzak kaldığı ve ayrıştığı, yan yana geledikleri, Kadrocuların halkı sürü olarak gördüğü, pasif ve cahil bir kitle olarak telakki ettiği, kendi menfaatinin nerede olduğunu bilmediği ve Kadrocuların kendilerini toplumu güdecek çoban olarak gördükleri ileri sürülmüştür.⁵³

50 M. Türkeş, "Güdükl Bir Edebiyat Kanunu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, "Kemalizm", Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 428.

51 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 191-195.

52 *Kadro*, Sayı 34 (Teşrinievvel 1934), s. 3.

53 Bostancı, *a.g.e.*, s. 12-14.

Halk ile olan irtibat bu bağlamda öne çıkarken Kadro Dergisi ve Hareketi'nin Cumhuriyet sisteminin yerleşmesini, ayakta kalmasını ve toplum tarafından kabul görmesini sağlamak amacıyla rejime rehberlik görevine soyunduğu söylenmiştir.⁵⁴

Benzer minvalde, Kadro Dergisi için “Kemalizm içinde, modernleşmenin örgütsel ve harekete geçirmeye ilişkin yanını fark eden biricik akım, bazı etkin Marksçıların da olduğu kadro dergisidir. Onlar da modern toplumun bütünleştirici şebekesinin özünü iyice göremediler ya da yasallığa dökemediler” saptaması yapılmıştır.⁵⁵

Halk olan münasebetten bağımsız olarak, devrim ideolojisini yaratma ve sağlamlaştırma gayesi, Kadroculara atfedilen vasıfların başında gelmiştir.⁵⁶

Hiç şüphesiz, Kadrocuların hedeflediği bir toplum modeli vardı. Bununla birlikte, hedeflenen toplumun yalnızca elit bir kadro tarafından inşa edilebileceği, bu nedenle aslında “halka rağmen halk için” gibi garip bir mantığa sahip oldukları ve toplumun ancak aydın bir kadro ile düze çıkarılabileceği iddiasını taşıdıkları belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye Komünist Partisi'nden ayrılan isimlerin “inkılabın emrine” girdikleri, buna karşılık fikirlerinde belirgin bir değişikliğin meydana gelmediği, en bariz vasıflarının her dönemde iktidarlara yakınlık kurmak olduğu ve Kadro Dergisi kapandıktan sonra da devletin üst kademelerinde görev aldıkları ifade edilmiştir.⁵⁷

Kadro Hareketi'nin savunduğu ve geliştirmekte ısrarcı davrandığı yaklaşım karşısında Kadro Hareketi'nin demokrasiye ve demokratikleşmeye hiçbir katkı sunmadığı beyan edilmiştir.⁵⁸ Bir yönüyle kendisini halktan soyutlamış bir hareketin demokrasiye hiçbir katkı sunmamış olmakla itham edilmiş olması, çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısızlıkla sonuçlandığı bir dönemde dikkat çeken bir tespit olarak ön plana çıkmaktadır. Kadrocuların tesis etmek istediği toplum modelinin demokratik bir hissiyata sahip olduğu veya eğilim taşıdığı da söylenemez.

Kadrocuların devletin kurucu zümresinden aldıklarını öne sürdükleri meşruiyet ve teşvik bağlamında da bazı eleştiriler söz konusu olmuştur. Buna göre, Kadro Dergisi kanalıyla dillendirilen sosyalist fikirlerle Mustafa Kemal'in düşüncelerinin birbirini tutmadığı ve Kadrocuların kendi fikirlerini Atatürk'e mal ettikleri iddia edilmiştir.⁵⁹

Diğer taraftan, Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir gibi baskın Kadrocular “eski tüfek” komünistler olarak nitelendirilmiş, Kemalizm karşısında teslimiyetçi davrandıkları, Kemalizm ideolojisine katkı sunduklarını ve Kemalist rejimin baskılarına rağmen bu ideolojiye hizmet etmekten geri durmadıkları ifade edilmiştir.⁶⁰

3. Kadro Hareketi İçerisinde Vedat Nedim Tör'ün Konumu

Kadro Dergisi'ni ve Kadro düşüncesini vücuda getiren hareketin tam merkezinde yer alan

-
- 54 Aytaç Yıldız, *Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 8-11.
- 55 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 65.
- 56 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 179-184; Uğur Mumcu, “Aydemir ve Bayar”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1985, s. 15.
- 57 Kayalı, *a.g.e.*, s. 17-20.
- 58 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 345-349.
- 59 Kabaklı, *a.g.e.*, s. 138-141.
- 60 A. R. Tura, “Türkiye'de Troçkizm”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, “Sol”, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 81.

Vedat Nedim Tör, yazarlık ve idarecilik görevlerini bir arada yürütmüştür. Kendisi hakkında yapılmış olan değerlendirmeler, Tör'ün aynı zamanda derginin editörü olarak da işlev gördüğünü teyit etmektedir. Dergide yayınlanacak tüm yazıların Tör'e teslim edildiği; sonraki baskı, tashih ve mali işler bütününe hepsinin Tör'de toplandığı belirtilmiştir. Şevket Süreyya, Tör'ün çok yönlü sorumluluğu hakkında şunları söylemektedir: “Mesela bir Vedat Nedim Tör var, Allah onu kimseye şef yapmasın, insafsız, zalim, disiplinli... Kaabil mi bir dakika içtimaa geç kalalım. Kaabil mi bir yazı biraz geç yazılmış olsun. Vedat dünyayı başımıza yıkardı.”⁶¹

Vedat Nedim Tör'ün Kadro Hareketi içerisindeki rolünün daha berrak anlaşılmasına olanak sağlayan şu değerlendirme önemlidir: “Kadro hareket ve neşriyatında da yönetim intizam ve disiplinini biz, Vedat Nedim Tör'e borçluyuz. Sınırlı bir mubassır değil, şuurlu bir teşkilatçı olarak... Hepimizi dergiye abone etmişti. Daha garibi, Çankaya Köşkü, Atatürk de 10 adet abone yazılmıştı. Her toplantıya getirilen yeni yazıları insafsızca tarardı. Hatta red ettiği bile olurdu. Ama, bu yöneticilik onu fikir çalışmalarının dışında bırakmıyordu. O da yazılarıyla ön planda faaldi. I. Dünya Harbi sonunda demokratik ülkelerin sosyal bir kategori saydıkları “Milli plan” fikrinin Kadro Dergisi öncülüğünü yapmıştı. Vedat alt yapı, sanayi, ulaştırma alanlarında değil, eğitim ve benzeri alanları da kapsayan Milli Kalkınma problemlerinin bir “Milli plan” bütünlüğü içine alınmasının savunucusu idi. Nitekim bugün, demokratik ülkeler bu çerçevede çalışmaktadır. Cumhuriyetin 10. yıldönümünde Atatürk, yalnız Kadro Dergisi'ne beyanat verdi ve İnönü hayatının en muhtevalı makalesini orada yazdı.”⁶²

Eğitim ve kültürün Tör'ün kimliğini oluşturan önemli nitelikler olduğu, bu özelliğinin Kadro Dergisi neşriyatında kendisini belirgin bir şekilde ortaya koyduğu, “kitap günü” ve “ümmilikle mücadele için köy kampları” başlıklı yazılarının bu bağlamda ön plana çıktığı ifade edilmiştir.⁶³

Vedat Nedim'in Kadro Dergisi'nde yer bulan ilk yazısı içeriğinden hareketle, Tör'ün Türk İnkılabının ekonomik boyutunu ortaya koyduğu, kapitalizm ve komünizmden ayrıldığını, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum oluşturmaya çabaladığı öne sürülmüştür.⁶⁴

Kadro Dergisi, Cumhuriyet döneminin en yararlı dergileri arasında gösterilmiş ve Vedat Nedim Tör tarafından çıkarıldığı söylenmiştir.⁶⁵

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Vedat Nedim Tör'e ilişkin değerlendirmesi dikkate değerdir: “... Çağdaşları arasında nadir gördüğüm bu dinamik gençle çıkardığım “Kadro” dergisinde o yönetici ben de imtiyaz sahibi olarak işbirliği etmeyi kendime zevk saymışım. Bu dergide – ben de dâhil olmakla – beş yazar arkadaşlık. Fakat yaptığımız iş her ay yazılarımızı hazırlayıp Vedat Nedim'e vermekten ibaretti. Baskı, yayın, tashih işleri ve mali gailelerin halli, hep ona kalırdı. Hatta bazen bizlere düşen vazifelerde tembellik ettiğimizde bizi çalıştırmak, üzüntüleri ve yorgunlukları gene onun omuzlarında idi.”⁶⁶

61 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 145.

62 *V. N. Tör, 75*, (Basım Tarihi Yok), Kıral Matbaası, İstanbul, s. 13-14.

63 *V. N. Tör, 75*, Kıral Matbaası, İstanbul, s. 30-31.

64 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 343-346.

65 *V. N. Tör, 75*, Kıral Matbaası, İstanbul, s. 26.

66 *V. N. Tör, 75*, Kıral Matbaası, İstanbul, s. 34-35.

Kadro Dergisi'ndeki yazılarına bakıldığında muhtelif alanlarda mühim içerikler oluşturmuş olmasına rağmen genel olarak yazılarında iktisadi bir eğilim ağır basmıştır. Bu fikir yazıları içerisinde öne çıkanlar şöyle sıralanabilir; "müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına", "niçin ve nasıl sanayileşmemiz lazım", "donan ziraat kredilerine karşı", "fındıkta devlet kooperatifi", "iktisat işlerinde devlete veto hakkı", "iktisatta istiklal", "sanayileşme davası", "kömürde devletçilik", "dış ticarete devletçilik", "çimento sanayiinde devletçilik", "belediyeleştirme" ve "kazançlı istihlal seferberliği". Derginin kronikler kısmında da "kitap günü", "ümmilikle mücadele için köy kampları" ve "Ahmet Haşim'in ölümü" gibi yazılar da kaleme almıştır.⁶⁷

Bazı Kadrocularda denk geldiğimiz seçkinlik veya seçkin zümreyi teşkil ettiklerine yönelik söylemlerin bir parçası olmak yerine Vedat Nedim Tör'ün içerik ve idare noktasında Kadrocular ve harici çevre arasında denge işlevi gördüğü ve muhteviyata daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır. İktisadi alana dair yazıları bu duruma örnek gösterilebilir.

4. Kadro Hareketi'nin Kapatılması

Kadro Hareketi'nin dağılmasına ilişkin değerlendirmeler, tasfiyenin Kadrocuların kendilerini dayandırdıkları meşruiyet zemininin çökmesiyle gerçekleştiğine işaret etmektedir. Mustafa Kemal'in hazır bulunduğu bir ortamda Kadrocu Hareket bağlamında sert tartışmaların çıktığı, Recep Peker'in Kadrocu Hareket'in rejim aleyhtarlığı yaptığını söylemesi üzerine Mustafa Kemal'in Şükrü Kaya'ya dönerek "bu işi ne zaman bitireceksin" dediği, Şükrü Kaya'nın başvekile dönerek "söyleyin paşam" diye sorduğu, aynı zamanda dergi yazarı da olan İsmet Paşa'nın yaşananları görmezden geldiği, bunun üzerine Mustafa Kemal'in de İsmet Paşa'ya dönerek "gerçi, sen bunları seversin" dediği öne sürülmüştür.⁶⁸

Yaşananlar üzerine derginin imtiyaz sahibi Yakup Kadri Ankara'ya gitmiştir. Burada Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın hazır olduğu bir toplantıda bir araya gelmiştir. Toplantı esnasında, Mustafa Kemal kendisine Tiran'a elçi yapıldığını bildirmiştir. Yakup Kadri'nin kendisine tevdi edilen göreve icabet etmesiyle Kadro Dergisi'nin 36. sayıda dağıldığı belirtilmiştir. Bu hususta Yakup Kadri tarafından kaleme alınmış "Zoraki Diplomat" isimli eserde, dergiden duyulan rahatsızlık ve kendisinin Tiran'a diplomat olarak atanması sürecini detaylı olarak açıklanmıştır.⁶⁹

Kadrocular, derginin kapatılmasındaki asıl etkenin Recep Peker olduğu hususunda hemfikirdir. Bunun yanında, derginin tasfiye edilmiş olmasında dergiye karşı belirginlik kazanmış güçlü ve kararlı muhalefet hareketinin de etkili olduğu vurgulanmıştır. Dergi kapatılsa da Kadrocuların tümü devlet bürokrasisine yerleştirilmişlerdir.⁷⁰

Kimi görüşe göre de Kadro Hareketi dönem şartları içerisinde icazet alarak ortaya çıkmış, buna rağmen gazaba uğrayarak kapatılmaktan kurtulamamıştır.⁷¹

Kadro Dergisi'nin yayın hayatı süresince muhtelif kesimlerin türlü tepkilerine maruz kaldığı, gazete gibi bazı yayın organlarınınca faşistlik ve Marksçılıkla etiketlenildiği, Cumhuriyet Halk

67 Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım 1932-1934, İleri Yayınları, İstanbul, 2011, s. XXIV.

68 Tekeli ve İlkın, a.g.e., s. 421-579.

69 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15-38.

70 Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 197.

71 Aytaç Yıldız, Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 8.

Fırkası içerisindeki liberaller ve özel sektörün dergi aleyhinde propaganda yürüttüğü, derginin kurulmasında katkıları bulunan Mustafa Kemal'in mesafeli durmaya başladığı ve Yakup Kadri'nin Tiran görevlendirmesiyle Kadro Hareketi sürecinin son bulduğu ifade edilmiştir.⁷²

Kadro Hareketi'nde mümtaz bir yeri bulunan Vedat Nedim Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Arnavutluk başkenti Tiran'a elçi olarak atanmasını "Çankaya" ile olan bağlantılarının koparılması olarak tanımlamıştır. Bu minvalde, Kadrocu Hareketi'nin mülgasını Kadro Dergisi'nin 34. Sayısında şu açıklamada bulunmuştur: "Arkadaşımız ve imtiyaz sahibimiz Yakup Kadri Bey'in bir ecnebi memlekette Hükümetimizi temsil vazifesi ile aramızdan ayrılması üzerine, Kadro gelecek sayıdan itibaren neşriyatını tatil edecektir."⁷³

Kadronun nüfuzunu kaybetmesi; Celal Bayar-İş Bankası çevresinin çalışmalarına, Kadro Hareketi'nin beslediği dayanakların zayıflığına, sistemin kendi kurumlarını ihdasına ve Cumhuriyet Halk Fırkası yayın organı Ülkü Dergisi karşısında varlık gösterememesine dayandırılmıştır.⁷⁴

Vedat Nedim Tör'ün komünist geçmişinin Kadro Hareketi'nin kaderinin tayin edilmesine etkili olduğu savunan görüş dikkat çekicidir. Tör'ün eskiden komünist olması nedeniyle Kadrocuların da sürekli komünistlikle suçlandıkları belirtilmiştir. Bu husustaki karşı direnç de şu şekilde dile getirilmiştir: "Bize daima mani olmaya çalıştılar. Sonra da bir gün dergimizin sahibi Yakup Kadri Bey'i zoraki diplomat yaptılar. Yani büyükelçi olarak gönderdiler. Biz de bundan bizim yayınlarımızın istenmediği anlayışını çıkardık ve Kadro'yu kapattık."⁷⁵

Sonuç

Türk modernleşmesinin hedeflenen gelişimi gösterebilmesi ve Cumhuriyet devriminin başarıyla tamamlanabilmesi için münevver kesimin yönlendirici desteği elzem görülmüştür. Asker ve sivil bürokrat aydın ittifakına dayanan Cumhuriyet devriminde, aydın kesim ile ilgili akademik çalışmalar çeşitlilik ve sayı bakımından istenilen düzeye ulaşabilmiş değildir.

Dünya iktisadi buhranı gibi mühim bir hadisenin Türkiye'nin iç dinamikleriyle iç içe geçtiği bir atmosferden doğmuş Kadro Hareketi'nin çare ve çözüm noktasında sayıca az ancak ilmi derinlik bakımından hayli ileri bir seçkin zümre etrafında şekillenmiş olması, toplumsal tabana da yayılan ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ekonomi, edebiyat ve siyaset gibi alanların haricinde, bu olgu ve süreç özellikle sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinler için derinlemesine ve farklı açılardan ele alınabilecek oldukça zengin bir arka plan teşkil etmesine rağmen henüz gerektiği kadar ilgi çekememektedir.

Yukarıda bahse konu edilen koşulların hüküm sürdüğü bir dönemde Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi bilginlerle daha çok plana çıkan Kadro Dergisi, Türk devriminin felsefesini oluşturmak ülküsüyle doğrudan Atatürk'ün isteği ve icazetiyle kurulmuştur.

Beş kişinin kurduğu oluşum, Kadro Hareketi ve Kadrocular olarak da bilinmektedir. Sayıca az ancak ehil ve oldukça iddialı bir hareketin geliştirdiği söylemler üzerinden dönemin

72 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, (Basım Yeri ve Tarihi Yok), Cilt 10, s. 6171.

73 Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 129.

74 *Türkeş, a.g.m.*, s. 476.

75 Turhan Aytul, "Kadro İnönü'nün Benimsediği Devletçilik Politikasını İzliyordu", *Milliyet*, 20 Eylül 1979, s. 5.

değerlendirmeleri dayanak gösterilerek yeni bir yorum geliştirmeye çaba gösterilmiştir. Hangi konularda ne tür gerekçelerle eleştirildikleri üzerinde ayrıca durulmuştur. Bu süreçte, meslektaşlarına kıyasla Türkiye iktisadi vaziyetine daha çok eğilmiş Vedat Nedim Tör'ün Kadro Hareketi'ndeki özgün konumuna ve rolüne temas edilmiştir.

Kadro Hareketi'nin meydana getiren ortak amaç Cumhuriyet inkılaplarının toplumla daha etkili buluşmasına aracılık etmek veya bunu kolaylaştırmak idi. İhtiyaç duyulan ideolojik alt yapının en iyi Kadro gibi bir dergi vasıtasıyla tesis edilebileceğine inanılmıştır. Bu inancın görünür bir hâl almasında, Vedat Nedim Tör, öncü ve belirleyici bir rol oynamıştır. Bilhassa Kadro Hareketi dönemindeki fikri çalışmalarıyla Kemalist ideolojiye bütünlük kazandırdığı ifade edilmiştir. Hareketin ömrünü tamamlaması sonrasında bürokraside geçirdiği zaman zarfında ortaya koymuş olduğu çalışmalarının aynı etkiyi gösteremediği, bu durumun Tör'de hayal kırıklığı oluşturduğu ve "Kemalizmin Dramı" isimli eserini de bu meydana yazdığı da öne sürülmüştür.

Kadro sonrasında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyet Müdürlüğü, Matbuat Umum Müdürlüğü ve Turizm Müdürlüğü gibi önemli kamusal sorumluluklar üstlenmiş olan Tör, yaşamı süresince üretmiş olduğu siyasi, edebi ve kültürel çalışmalarıyla Cumhuriyet Türkiye'si nizamının şekillenmesinde önemli roller oynamıştır.

Vedat Nedim Tör, Türk toplumunun kendi aidiyetleriyle kendine has inşasını önemsemiş ve ortaya koyduğu eserleriyle bunun nasıl olacağını anlatmıştır. Basın yayın organlarındaki düşük seviyenin toplumu zehirlediği, boş zamanların etkin bir şekilde değerlendirilemediği, Batı özentisi ve özgünlüğünü yitirme gibi hususlarda ciddiyet ve disiplinin elden bırakıldığı eleştirileri, Tör'ün toplumsal alana ilişkin hassasiyetini ve endişesini ortaya koyan zamanının ötesine geçmiş son derece önemli ayrıntılardır.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz, İttihatçılıktan *Kemalizme*. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922 -1938*, Cilt 3, Remzi Kitabevi, Ankara, 2021.
- _____. "CHP Parçalanıyor mu?" *Milliyet*, 14 Kasım 1970.
- _____. "Köye Girmeyen, Köyde Yerleşmeyen Milli İnkılaplar Düşünülemez", *Milliyet*, 11 Kasım 1970.
- _____. "İnkılap Yürüyor", *Milliyet*, 12 Kasım 1970.
- _____. "Kadro Hareketi Amaç Yeni Bir Türkiye Yaratmak", *Milliyet*, 11 Kasım 1970.
- _____. "Kadro Hareketi Atatürk Devrimi İçin Bir Direnişti", *Milliyet*, 10 Kasım 1970.
- _____. *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2021.
- _____. "Tek Kurtuluş Yolu İktisadi Devlet Teşekkülleri", *Milliyet*, 18 Kasım 1970.
- _____. "Manevi Himaye Yanında Kadro'yu Atatürk ve İnönü Teşvik Etmisti". *Milliyet*, 19 Kasım 1970.
- _____. "İnkılabın İlk Dayanağı Büyük Sanayi Ülkelerine Karşı İktisadi Direniş", *Milliyet*, 16 Kasım 1970.

_____ . “Kadro Hareketi (Milli Kurtuluş Hareketleri Konusunda) İlk Araştırmadır”, *Milliyet*, 15 Kasım 1970.

Aytul, Turhan, (1979). “Kadro Uzun Yıllar Tartışılan Bir Dergiydi”, *Milliyet*, 19 Eylül 1979.

_____ . “Kadro İnönü’nün Benimsediği Devletçilik Politikasını İzliyordu”, *Milliyet*, 20 Eylül 1979.

BCA, 30-1-0-0, 41-243-17.

Belge, Burhan Asaf, “Çökmekte Olan Cihan Nizamı”, *Kadro*, 1(1), 1932a, s. 21-27.

Bostancı, Naci, *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 10, (Basım Yeri ve Tarihi Yok), Gelişim Yayınları.

Cem Büyük Ansiklopedisi. Cilt 7. (Basım Yeri ve Tarihi Yok): Cem Ansiklopedik Yayınları.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Ertan, Temuçin Faik, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları: Şevket Süreyya Aydemir-Hüseyin Cahit Yalçın*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.

Hatipoğlu, S. R., *Türkiye’de Ziraat Buhranı*, TC Ziraat Enstitüsü, No. 39, Ankara, 1936.

Gençtürk, Senem Hızal, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Bir “Rıza Mühendisi”: Vedat Nedim Tör”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cilt 37, Aralık 2012.

Hüsrev, İsmail, “Hammadde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri”, *Kadro*, Sayı 1, 1932.

Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması 2 – Gazi ve Atatürkçüler*, Türk Edebiyat Vakfı, İstanbul, 2015.

Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım 1932-1934, İleri Yayınları, İstanbul, 2011.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Koçak, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Korkmaz, Alemdar, “Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi İle İlgili Bazı Görüşler”, *Kadro Tıpkı Basım*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Kalite Matbaası, Ankara, 1980.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____ . *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Cilt 10, (Basım Yeri Yok), Sabah Yayınları,

1992.

Mumcu, Uğur, “Aydemir ve Bayar”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1985.

Şavlı, Rahmi, *1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

_____. *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No 2, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, Yayın No 30, Ankara, 1977.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Tör, Vedat Nedim, “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro*, 1(1), 1932a, s. 8-11.

_____. *Yıllar Böyle Geçti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Tura, A. R., “Türkiye’de Troçkizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, “Sol”, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Türkeş, Mustafa, *Kadro Hareketi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Türkeş, M., “Güdük Bir Edebiyat Kanunu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, “Kemalizm”, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

V. N. Tör, 75, Kırıl Matbaası, İstanbul, (Basım Tarihi Yok).

Yaman, Hikmet, *Bir Cumhuriyet Aydını: Vedat Nedim Tör*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 2017.

Yıldız, Aytaç, *Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Doç. Dr.

Salih AKKANAT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8766-9238>Gümüşhane Üniversitesi, İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
Gümüşhane
salih.akkanat@gmail.comBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 04/11/2022 22/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1199431>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bellek, Tarih ve Siyaset: Walter Benjamin'in Tarih Metodolojisi

Memory, History and Politics: Walter Benjamin's Methodology of History

Öz

Benjamin'in tarih felsefesi şimdiki zaman, tarih, bellek ve siyaset kavramları arasında kendine özgü bağlantılar kuran eleştirel bir çabadır. Benjamin, tarihsicilik (historicism) olarak adlandırılacak geleneksel tarih görüşünü, tarihsel bilginin hakikatine ilişkin benimsediği yöntem bakımından eleştirmektedir. Kavram eksenli bir tarih görüşü yerine deneyimi temel alan bir yöntemle tarih düşüncesinde yeni bir perspektif değişimini savunan Benjamin, modern tarih yazımını monad, diyalektik imge, takımyıldızı gibi estetik kategoriler ile tanıtır. Benjamin, tarihi deneyimden hareketle düşünmeye çalışır. Deneyim bilgisine soyutlama ve genelleştirme yoluyla ulaşmak ya da deneyimin kavrama tabi kılınması; deneyimin üretildiği bağlamın gözden kaybolması anlamına gelmektedir. Nitekim felsefe tarihinde maddi yaşam ve zihinsel yaşam arasında bir ayırım yapılırken; maddi, somut, pratik deyim alanı, düşünce evreni karşısında değersizleştirilmiştir. Benjamin, Dilthey'den itibaren yaşam filozoflarının da şiire, saflıkla özdeşleştirilen doğaya ve mitoslara göndermede bulunarak, hakiki deneyime ulaşmaya çalıştıklarını söyler. Bu makale, Benjamin'in zamansallık ve tarihyazımı düşüncesi bağlamında deneyime dayanan bir tarihsellik fikrine nasıl ulaşılacağını göstermeyi amaçlıyor. Tarihi, deneyim kavramının ışığında düşünmek; güç ve iktidar ilişkilerini vurgulayan, maddi ve somut çıkarların bilgisi üzerinde yapılanmış, tarihte ve bugün egemen kamusal biçimiyle ilişkisinde, farklı nedenlerle damgalanarak tarihsel gerçeklikten dışlanmış olanların katılımına açık bir tarih anlatısı geliştirmeyi mümkün kılabilir. Bu açıdan makale, tarihsici tarih düşüncesine karşı Benjamin'in geliştirdiği eleştirel tarih görüşünün temel parametrelerini belirlemeyi ve bunları etik ve politik sonuçları itibariyle tartışmayı amaçlıyor. Tarih felsefesine ve özellikle tarih yazımına verdiği önem, bir amaç olarak kendini geleceğe yönlendiren bir eylem kavramından ziyade, mevcut tahakküm sistemlerine ve onların kendi hegemonik tarih görüşlerini dayatmalarına karşı çıkan bir siyasal eylem teorisi geliştirmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu tarz bir siyaset anlayışı, hâkim olanın her zaferini yeni baştan sorgulayarak, aslında tüm siyasal sistemlerin temel

ATIF: AKKANAT Salih, "Bellek, Tarih ve Siyaset: Walter Benjamin'in Tarih Metodolojisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1099-1111)

CITE: AKKANAT Salih, "Memory, History and Politics: Walter Benjamin's Methodology of History", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1099-1111)

tarihselliğini, değiştirilebilirliğini ve sonluluğunu açığa çıkarmaya yönelir. Böylece, geçmişin farklı ve her zaman benzersiz başlangıçların kaynağı olarak görülebileceğini göstermeyi amaçlar. Bu nedenle bellek ve tarih, hatırlama ve müdahale ayrılmaz bir bütünlük oluşturur.

Anahtar Kavramlar: Tarih, Bellek, Walter Benjamin, Siyaset, Tarihyazımı

Abstract

Benjamin's philosophy of history is a critical effort that establishes distinctive connections between the concepts of the present, history, memory and politics. Benjamin criticizes the traditional view of history, which can be called historicism, in terms of the method it adopts regarding the truth of historical knowledge. Defending a new perspective change in historical thought with a method based on experience rather than a concept-oriented view of history, Benjamin introduces modern historiography with aesthetic categories such as monad, dialectical image, constellation. Benjamin tries to think historically from experience. Reaching the knowledge of experience through abstraction and generalization or subordinating experience to the concept; means the disappearance of the context in which the experience is produced. As a matter of fact, while making a distinction between material life and mental life in the history of philosophy; material, concrete, practical idiom field has been devalued in the face of the universe of thought. Benjamin says that since Dilthey, philosophers of life have also tried to reach true experience by referring to poetry, nature identified with purity, and myths. This article aims to show how an empirical idea of historicity can be reached in the context of Benjamin's thought of temporality and historiography. To think of history in the light of the concept of experience; It can make it possible to develop a historical narrative that emphasizes power and power relations, is structured on the knowledge of material and concrete interests, and is open to the participation of those excluded from historical reality by being stigmatized for different reasons in its relationship with the dominant form of publicity in history and today. In this respect, the article aims to determine the basic parameters of Benjamin's critical view of history against the historicist thought of history and to discuss them in terms of ethical and political consequences. The importance he attaches to the philosophy of history and especially to historiography stems from his desire to develop a theory of political action that opposes existing systems of domination and their imposition of their own hegemonic view of history, rather than a concept of action that directs itself to the future as a goal. By questioning every victory of the dominant again, this kind of understanding of politics actually tends to reveal the fundamental historicity, changeability and finitude of all political systems. Thus, it aims to show that the past can be seen as the source of different and always unique beginnings. Therefore, memory and history, remembering and intervention form an inseparable unity.

Key Concepts: History, Memory, Walter Benjamin, Politics, Historiography

Giriş

Walter Benjamin'in siyaset anlayışında eylem felsefesi, şimdinin ontolojisi üzerine düşünmeyi gerektirir. Bu nedenle tarihsici (historicist) kronolojik-zaman anlayışının, şimdiki edilgenleştirilmesine ya da nötrleştirilmesine karşın, Benjamin, şimdiki-zamanı yeni başlangıçlar yapmanın zamansal kipi olarak tanımlamayı amaçlar. Kant'ın Aydınlanma düşüncesinin mottosu olarak alıntılanan *sapere aude!*'nin (bilmeye cüret et!), şimdiki-zamanın kendi öz-bilincine kavuştuğu yeni bir siyaset ve ahlak düzeninin başlangıç ilkesi olarak ele alındığı hatırlanırsa, Benjamin'in şimdiki-zaman kavramı da ilerlemeci-kümülatif bir yetkinleşmeyi çağrıştıran tarih yorumundan ziyade bir "kopuş" ve "kurtuluş" anı olarak anlam kazanır.

Bu anlamda, Benjamin'in şimdiki-zamanı, tarihin genel seyrinde akıntıya kapılıp giden edilgen bir kullanımdan çıkarıp yeni bir siyasi ve ahlaki düzenin başlangıcı/potansiyeli olarak belirlemesinin gerisinde, tarih ve bellek felsefeleri düzeyinde "Kopernikçi dönüş" diye tanımlanabilecek iki önemli epistemoloji-ontolojik müdahalesi bulunmaktadır. Hâkim tarih ve bellek felsefesi anlayışlarından radikal bir kopuşu gerekli kılan bu perspektif kayması, kronolojik-şimdinin, tarihe müdahale edici eylemin zemini olarak yeniden kavramlaştırılmasıdır. Benjamin, bu çerçevede dönüştürücü şimdiki-zamanı kronolojik şimdiki-zamandan ayırmak için yeni bir zamansallık kavramının üzerinde durmakta ve bu kavramın tarih yazımına nasıl uyarlanabileceğini göstermektedir.

Benjamin'in tarih üzerine tezlerde "zayıf mesiyani güçlerle yüklü bir zaman" diye tanımladığı *Jettzeit*, hem tarihin bütün haksızlık ve felaketlere rağmen daha iyi bir geleceğe doğru ilerlediği yanılmasını dağıtmanın, hem de bu haksızlık ve felaketleri nesnel tinin kendi öz-bilincine kavuşmasında zorunlu uğraklar olarak gören Hegelci diyalektiğin, araçsal tutumunu terk etmenin aracıdır. Bu anlamda Benjamin, şimdi'nin-zamanı kavramıyla, hem yeni bir siyasal-etik konumun hem de diyalektiğin gözden geçirilmesi yoluyla yeni bir *eylem ve öznellik* anlayışının parametrelerini belirlemeye çalışmaktadır. Hegelci diyalektik ve onun Marksist versiyonlarında, tarihin aktörü olmak ve öznellik deneyimi; hem *retrospektif* hem de *prospektif* açıdan, teleolojik bir doğrultuda, nesnel tarihsel zorunluluklar ile uzlaşmayı gerektirdiği için, Benjamin'in konumu önemli bir farklılık içermektedir.

Walter Benjamin, kronolojik-şimdinin, edimsel şimdinin zamanı olarak yapılanmasını; siyasetin, tarih karşısında üstünlük kazanması olarak tanımlar. Şimdiki-zamanının tarih karşısında üstünlük kazanması ne anlama gelmektedir? Bu soru sadece felsefi düzeyde spekülasyon bir sorgulamayla mı sınırlı kalmaktadır yoksa somut siyasal stratejiler yoluyla uygulanması mümkün, siyasal bir tasarıya mı işaret etmektedir? İşte bu gibi siyasal soruların cevaplanması, Walter Benjamin'in tarih metodolojisi üzerinde düşünmeyi gerektirir. Bu makale, öncelikle Benjamin'in tarihsici tarih metodolojisine dair eleştirilerinin genel bir çerçevesini sunacak ve ardından, Benjamin'in kendi özgün tarih düşüncesi ile siyaset felsefesi arasındaki bağ üzerinde duracaktır.

1. Mesyanizm ve Tarihsel Materyalizm

Benjamin'in son dönem eserlerinde tarih teorisi, önemli bir yer tutar. Özellikle *Paris Pasajlar Projesi*, on-dokuzuncu yüzyılın bir eleştirisi yoluyla "tarihsel uyanış" fikri üzerinde durmaktadır.¹ Benjamin; Scholem ve Adorno'ya yazdığı mektuplarda, en önemli çalışması olarak andığı *Pasajlar*

1 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, Cambridge, Mass.: Belknap Press 1999.

için, epistemolojik bir temellendirmeye duyduğu ihtiyaçtan söz etmektedir. Bu bakımdan çoğu yorumcu, “Tarih Kavramı Üzerine Tezler”in² bu doğrultuda gerekli epistemolojiyi sağladığı görüşündedir.³ Susan Buck-Morss’un ifadesiyle, “Tezler”, *Pasajlar Projesi*’ne metodolojik bir giriş olarak tasarlanmıştır ve bu çalışmanın nasıl okunması gerektiğini göstermektedir.⁴ *Pasajlar Projesi*’nde Benjamin, bir kültür tarihçisi gibi düşünerek şu soruları ele almaktadır: kültür tarihi nedir? Kültür tarihinin siyasi meşruiyeti nereden kaynaklanır? Tarihçinin entelektüel faaliyeti ile politik açıdan devrimci bir bağlılık arasındaki uzlaşma nasıl sağlanabilir? Başka bir deyişle, artık değiştirilmesi mümkün olmayan bir geçmişle meşgul olmak, dünyayı değiştirme görevine nasıl bir katkıda bulunabilir?

Pasajlar’da, Benjamin’in yeniden tanımladığı gelenek ve bellek kavramları bağlamında düşünüldüğünde, tarihçi figürü, “Hikâye Anlatıcısı”na benzetilebilir. Bu nedenle tarihçi, modern tarihçiliğin öncüsü sayılan vak’anüvis’in bazı “teolojik” özelliklerini taşıyan bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. “Tarih Kavramı Üzerine Tezler”in tarihçisi, vak’anüvis’in belirli vasıflarını miras almakta ve bir tarihçi için model oluşturmaktadır. Benjamin’e göre, hem epistemolojik hem de materyalist tarih anlayışları, olayları nihai bir kurtuluş noktasının bakış açısından ele almışlardır. Benjamin ise anlatıya dayanan bir tarihçiliği açıklayıcı bir tarihçiliğe tercih ederek, tarih yazımını, bilimselci çerçeveden taşımayı amaçlar; çünkü tarih “bilimi” sanki tarihte galip gelenler ile saf tutan, onlarla sistematik bir suç ortaklığı içinde bulunan bir bakış açısına sahiptir. Bu nedenle, eleştirel tarihsel materyalist bir tarih yazımı; tarihsicilik (historicism) ile mesihçi bir tarih yazımına alternatif oluşturabilir.

Gerhard Scholem’e göre, “Tarih Kavramı Üzerine Tezler”, Benjamin’in tarihsel materyalizmden kesin bir biçimde kopuşuna ve erken dönem düşüncesinin metafizik-teolojik kaygılarına geri dönüşe işaret etmektedir. “Tarih Kavramı Üzerine Tezler”in gizli hilesi, aslında Scholem için aşkınlığa doğru bir sıçrama umuduna tutunmasıdır.⁵ Scholem, Benjamin’in yorumunu desteklemek için tarihsel materyalizm ile teoloji arasında bir ittifak önerdiği ilk teze atıfta bulunur. Genel olarak, “Tarih Kavramı Üzerine Tezler”, bir dizi “teolojik-politik” fragman oluşturmak amacıyla, Yahudi ve Marksist motifleri açıkça bir araya getirmektedir. Benjamin, “Türk giysileri içinde bir kukla”nın unutulmaz görüntüsünden söz etmektedir. Usta bir satranç oyuncusu olup altında saklanan küçük kambur bir cüce tarafından gizlice yönlendirilen bir otomattır bu. Benjamin bu imge üzerine şu yorumda bulunur: “Bu aygıtın bir de felsefi karşılığı düşünülebilir. ‘Tarihsel materyalizm’ adlı kukla daima kazanacaktır. Her oyuncuyla çekişmeden karşılaşabilir, yeter ki, bugün besbelli şekilsiz bir cüceye dönmüş, zaten gözden uzak durması gereken teolojiyi hizmetine alsın.”⁶ Bu ifadede, Mesianizm ve tarihsel materyalizm, tuhaf bir şekilde, sanki gizli bir komplo içinde bulunan suç ortakları olarak gösterilmektedir. Bu durum onların, birbirlerini karşılıklı olarak doğrulamaya veya eksikliklerini gidermeye hizmet eden, teolojik ve politik motifler olmalarının ötesine geçen bir anlama sahiptir. Zira Benjamin burada, devrim ve kurtuluş retoriğini yan yana

-
- 2 Walter Benjamin, “Tarih Kavramı Üzerine”, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin’den Seçme Yazılar* içinde, Metis Yayınları, İstanbul 1993, ss. 39-49.
 - 3 Ronald Beiner, “Walter Benjamin’s Philosophy of History”, *Political Theory* içinde, Cilt: 12, Sayı: 3. Ağust/ 1984, s. 430.
 - 4 Susan-Buck Morss, *Görmenin Diyalektiği*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 13-16.
 - 5 Gerhard Scholem, *On Jews and Judaism in Crisis*, New York: Schocken, 1976, ss.172-197.
 - 6 W. Benjamin, a.g.e., s. 39.

kullanmaktan ziyade iç içe geçirmeye çalışmaktadır.⁷

Bu anlamda, Benjamin, tarihin proletarya tarafından devrimci bir biçimde sona erdirilmesini, Mesih'in ortaya çıkışının neden olduğu kıyametvari bir son ile eşleştirir.⁸ Benjamin, teoloji kavramını, Lotze'nin izinden giderek oluşturduğu kendi mesiyанизm anlayışı doğrultusunda kullanır. Temel olarak, Lotze, gerçek ilerlemenin bir bütün olarak insanlığa değil, çağı ne olursa olsun, yalnızca tamamlanmış bir bireye ait olduğu şeklindeki sıradan ve yaygın fikirden bahsetmektedir.⁹ Lotze'ye göre, bu tür bir "tinsel" tamamlanma, tarihin doğrusal şekilde ilerlemesinden değil, herkesin kendi araçlarıyla gerçekleştirmeye çalışması gereken "dikey" bir ilerlemeden kaynaklanır. Lotze gibi, Benjamin de tamamlanmanın, ilerlemeden bağımsız olarak aslında her çağda her bireyin mutluluğunun gerçekleşmesinin bir sonucu olduğu fikrine ikna olmuştur. Ancak Lotze'den farklı olarak Benjamin, "tamamlanmanın, her kuşağın bir sonrakine ilettiği, ilerlemeci bir biçimde gerçekleşmesi mümkün olmayan mesihvari bir kurtuluş beklentisinin nesnesi olduğunu düşünür."¹⁰ Bu nedenle, Benjamin'e göre, "bizimle geçmiş kuşaklar arasında gizli bir anlaşma var demektir: Bu dünyada bekleniyorduk biz. Daha önceki her kuşak gibi biz de zayıf Mesiyaniğe güçle donatılmışız, geçmişin üstünde hak iddia ettiği bir güç."¹¹ Benjamin'e göre atalarımız tarafından beklenmemiz, onların elde edemedikleri mutluluğun bir kısmını kurtarmak anlamına gelebilir. Her kuşak benzer bir tamamlanma arayışı içinde bulur kendini. Önceki kuşak, bu nedenle yeni kuşakların mutluluğunu kıskanamaz; çünkü farklı bir bağlamda mutluluğun nasıl olacağını hayal bile edemez. Öte taraftan yine de, bizden bir şeyler bekler; hatta Benjamin'e göre bizim kurtarıcı gücümüz üzerinde hak sahibidir de. Balfour'un işaret ettiği gibi, Benjamin açısından mesiyaniğe olan, tam da bu nedenle tarihe müdahale eden bir güç olarak tanımlanmalıdır.¹² Bu Mesih anlayışı ile birlikte Benjamin; gerçek anlamda tarihsel bir bilinç sahibi olmayanların sahte tarihselciliğine karşı, öz-bilinç sahibi bir tarihsel materyalistin tutumunu tanımlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, Benjamin öncelikle materyalist kategorileri yeniden tanımlayacak ve bu kategorilerle tarih yazımı arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği böylece açığa çıkacaktır.

2. Pozitivist ve Marksist Tarih Yazımına Karşı

Benjamin'in tarihsicilik eleştirisi yıkıcı ve kurucu uğrakları bir arada bulundurur.¹³ Her şeyden önce, geleneksel tarihsel pratiklerle eleştirel bir ilişki kurmayı ve özellikle, Keller ve Ranke gibi 19. yüzyıl tarihçilerinin temel ilkeleriyle örtüşen tarihsici tarih yazımının uydurma ve fantazmagorik gerçeklik anlayışlarını, açığa çıkarmayı amaçlar. İkincisi, geçmişin hakiki, materyalist bir yorumunu ve temsilini sağlayan; tarih yazımı açısından kökten yeni bir dizi ilke ve tekniği ortaya koymaya çalışır. Tarih yazımı ile ilgili bu yeni ilkeler, Benjamin'in en önemli iki motifi arasında bağ kurarak, onları bir paranın iki yüzü gibi birleştirmektedir: "geçmişten bugüne

7 Graeme Gilloch, *Walter Benjamin: Critical Constellations*, Polity Press, Cambridge, UK, 2002, s. 227.

8 G. Gilloch, a.g.e., s. 227.

9 Rainer Rochlitz, *The Disenchantment of Art: The Philosophy of Walter Benjamin*, Guilford Press, New York 1996, s. 232.

10 R. Rochlitz, a.g.e., s. 232.

11 W. Benjamin, a.g.e., s. 40.

12 Ian Balfour, "Reversal, Quotation" (Benjamin's History), *MLN*, Cilt: 106, Sayı: 3, 1991, s.632.

13 Samuel Weber "Genealogy of Modernity: History, Myth and Allegory in Benjamin's Origin of the German Mourning Play", *MLN*, Cilt: 106, Sayı: 3, 1991, ss. 465-500.

kalan enkaz yığını ve geçmişin şimdiki zamanda yeniden kurulması fikri.”¹⁴

Benjamin, bu noktadan hareketle tarihsiciliğin dayandığı üç hatalı aksiyomdan bahsedecektir: evrensel tarih iddiası; tarihsel anlatının imtiyazlandırılması ve tarihsel empati üzerindeki ısrar. Tarihsici için geçmiş; kolayca tanımlanabilir, kapsamlı ve açık bir şekilde verili bir olgudur. Bu bakımdan tarihsici tarih yazımına göre tarihçinin görevi; geçmiş, sözde mevcut çıkarlar tarafından lekelenmemiş bir biçimde betimlemek, yaygın deyişle “olduğu gibi anlatmak”tır. Tarihçi, olaylar arasında “nedensel bir bağ” kurar ve onları doğrusal bir mantığa göre sıralayarak basit bir anlatı çerçevesinde ilişkilendirir.¹⁵ Bu nedenle tarih teleolojik olarak yani birikim, gelişme ve ilerleme süreçleri ile nitelendirilebilecek bir süreklilik olarak anlaşılır. Tarihsicilik açısından geçmiş bu nedenle neredeyse “mükemmel” bir görüntü çizmektedir; çünkü bitmiştir, eksiksizdir ve çağdaş anomalilerden de tamamen arınmıştır. Bu sayede kolayca ve tarafsız bir şekilde anlatılabilmektedir; böylece aydınlığa kavuşmuş bir şimdiki zaman içinde doruk noktasına ulaşmış kesintisiz bir gelişme süreci gibi görülebilmektedir.¹⁶

Bununla birlikte Benjamin’in tarihsicilik eleştirisi, kendisini geleceğe yönelik devrimci beklentiler açısından tanımlayan bir tür tarihsel materyalizmi de sorunsallaştırma eğilimi taşır. Buna göre tarihsel geçmiş, tarihte “ne olması gerektiği” sorusuna dayanarak analiz edilmiştir.¹⁷ Ancak, Benjamin’in tarihsel materyalizm fikri, bu perspektifi tersine çevirmeyi vaat eder: tarihsel materyalizm, geçmişle belirli bir ilişki, yani kurtarıcı bir ilişki ile tanımlanmak zorundadır. Tarihsel materyalist yaklaşım, tarih fikriyle genelde rasyonel bir süreç, bir amaç tarafından düzenlenen diyalektik bir hareket olarak ilişkilenebilir. Hegel’in etkisi altındaki bu materyalizm düşüncesi, tarihi, rasyonel olarak anlaşılabilir bir süreç olarak kavrama çabasıdır. Ancak Benjamin açısından tarih, parçalara bölünmüştür ve tarihçinin görevi de, bu parçalarla kurtarıcı bir ilişki kurmaya çalışmak olmalıdır.

Benjamin’e göre Marx’ın tarih teorisi rasyonalizmi nedeniyle öç ve öfke gibi duyguları, devrimin itici gücü olarak görmemiştir. Oysa “devrim”in veya geçmişin kurtarılması ancak, geçmiş kuşakların hakları, geçmişteki acıların telafi edilmesini kapsadığı ölçüde mümkündür. Benjamin’de “sürekli olağanüstü hal”, bu fikrin formüle edildiği bir perspektif oluşturur:¹⁸ “Ezilenlerin geleneği gösteriyor ki, içinde yaşadığımız olağanüstü hal istisna değil kuraldır. Buna denk düşen bir tarih anlayışına ulaşmak zorundayız. O zaman açıkça göreceğiz ki, gerçek olağanüstü hali yaratmak bize düşen bir görevdir. Böylece, faşizme karşı mücadelede daha iyi bir konuma ulaşacağız.”¹⁹

“Gerçek olağanüstü hal”in ezilenlerin bakış açısıyla yaratılabileceğini düşünen Benjamin, yalnızca tarihsici düşünce ile değil, Marksist tarih düşüncesi ile de arasına mesafe koyar. Tarihsel materyalizm; insanlık tarihini teknolojik değişim ve sınıf çatışması mantığına dayanan, teleolojik bir süreç olarak tasavvur ederken, esasında ilerleme nosyonu temelinde tarihsici tarih düşüncesi ile aynı eksende buluşmaktadır. Oysa, devrimci dönüşüm, tarihin doruk noktasından ziyade bir kesinti olarak görülmelidir. Benjamin, bu düşüncüyü oldukça farklı bir metafor kullanarak geliştirir: “Marx

14 G. Gilloch, a.g.e., s. 224.

15 W. Benjamin, a.g.e., s. 49.

16 G. Gilloch, a.g.e., s. 225.

17 R. Beiner, a.g.e., s. 424.

18 R. Beiner, a.g.e., s. 424.

19 W. Benjamin, a.g.e., s. 43.

devrimlerin dünya tarihinin lokomotifini olduğunu söylemişti. Ancak belki de olaylar kendilerini bambaşka biçimde sunar. Belki de devrimler, bu trende seyahat eden insanlığın imdat frenini çekme eylemidir.”²⁰

Bu açıdan, Benjamin’in Marksizm’e ilişkin değerlendirmesi, Sosyal Demokrat ve Komünist İşçi Hareketlerinde egemen olan evrimci ve pozitivist “bilimsel sosyalizm” anlayışına kökten karşı olduğunu gösterir.²¹ Yaşadığı dönemin sol siyasetleri, Benjamin’e, on dokuzuncu yüzyıl tarihsiciliğindeki ilerlemeye duyulan koşulsuz güvenin bir devamı olarak görünmektedir. Bu noktada Benjamin’in eleştirisinin kaynağı, sosyal demokrat ideolojinin varsaydığı zaman kavramıdır. Bu zaman anlayışında, teknolojik gelişme, doğanın sınırsız bir şekilde sömürülmesi sayesinde otomatik olarak toplumsal ilerlemeyi sağlayan ve sonuç olarak gelecek kuşaklar için daha iyi bir gelecek umudunu canlı tutan gücü temsil eder. Benjamin’in, kendi tarih düşüncesinin karşısına yerleştirdiği ve eleştirdiği tarih anlayışı, bu tip bir zamansallık fikrine dayanmaktadır.

Oysa insanlığın tarihsel olarak ilerlediği düşüncesi, onun homojen, boş bir zaman boyunca ilerlediği fikrinden ayrılamaz. Bu bakımdan ilerleme kavramının eleştirisi, ilerleme kavramının kendisine yönelik her türden eleştirinin temeli olmalıdır. Benjamin’in temel tezi, “homojen, boş zaman” kavramının ya da içkin çizgisel bir zamansallık fikrinin aslında tarihsel materyalizmin “teoloji”den ödünç alması gereken “tamamlanmış zaman” kavramının karşıtı olduğudur. Benjamin tarihinin, unutulma ve yanlış anlaşılma tehdidi altında bulunan bir geçmişi kurtarmayı amaçlayan eylemini, tam da bu nedenle devrimci bir siyasal eylemin dengi olarak görür.

Bu açıdan, Benjamin’in tarihsicilik eleştirisi, ortodoks bir Marksizm eleştirisini içermekle kalmaz, Nietzsche’nin kültürel tarih görüşünün eleştirisine de yönelir. Benjamin, Nietzsche’nin tarihsel bilgi anlayışından ilham almış olsa da (“bizim tarihe ihtiyacımız var, ama bilgi bahçesindeki şımarık bir aylağın ona ihtiyaç duyduğu şekilde değil”) Benjamin’in tarihsel materyalizminin amacı çok daha farklıdır. Nietzsche’nin tarihsicilik ve kültürel tarih eleştirisi; “yaşam”, “gençlik” ya da kahramanca bir bireysellik adına öne sürülürken, Benjamin’in ezilenler adına seferber edilir.²² Tarihsicilik, tarihi, kültürel başarıların görkemli bir ardışıklığı olarak görmüş; her başarıyı, bir öncekinin sonuçları üzerine inşa etmekten kaçınmamıştır. Bu nedenle, bir “kültürel hazineler” birikimidir tarih. Benjamin ise bu durumu, geçmişteki ve bugünkü muzafferlerin kültürlerini kutlayan bir tarihçilik anlayışı olarak nitelendirecektir. Tarihsicilik, bugünün efendilerini geçmiş kültürün meşru mirasçıları olarak övmekte ve onurlandırmaktadır. İşte Benjamin’e göre Nietzsche ve Stalinci Marksizm, kendisini tam da egemen sınıflarla özdeşleştiren bu tarih anlayışından beslenmektedir.

Bu bağlamda, Benjamin’in tarih felsefesi ile Hannah Arendt’in yargı kavramı arasında önemli benzerlikler bulmak mümkündür. Arendt’in *Geçmiş ve Gelecek Arasında*’da vurguladığı Kafka’nın “O” meseli gibi, Benjamin’in, Klee’nin *Angelus Novus* tablosuna dair yorumu da yargıda bulunmanın önemine dikkat çeker:²³ “Yüzü geçmişe çevrilmiş. Bize bir olaylar zinciri gibi

20 Aktaran bkz.; Michael Löwy, “Against the Grain: The Dialectical Conception of Culture in Walter Benjamin’s Theses of 1940”, *Walter Benjamin and the Demands of History içinde*, Cornell University Press, Ithaca 1996, s. 208.

21 M. Löwy, a.g.e., s. 208.

22 R. Rochlitz, a.g.e., s. 232.

23 Hannah Arendt, “Walter Benjamin: 1892-1940”, *Illuminations içinde*, Fontana, London 1973, s. 4-5.

görünenleri, o tek bir felaket olarak görür, yıkıntıları durmadan üst üste yığıp ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Biraz daha kalmak isterdi melek, ölüleri hayata döndürmek, kırık parçaları yeniden birleştirmek. Ama Cennet'ten kopup gelen bir fırtına kanatlarını öyle şiddetle yakalamıştır ki, bir daha kapayamaz onları. Yıkıntılar gözlerinin önünde göğe doğru yükselirken, fırtınayla birlikte çaresiz, sırtını döndüğü geleceğe sürüklenir. İşte ilerleme dediğimiz şey, bu fırtınadır.”²⁴

Melek, tarihsel materyalist için bir model veya bir prototip oluşturmaktadır. Ian Balfour'a göre, mesafeli bir gözlemci olması gereken tarihsel materyalist gibi, meleğin bakışı da nesnesinden giderek uzaklaşmakta; böylece, bu gözlemci pasif aktör, kendisini yargıda bulunan bir aktöre dönüştürmektedir.²⁵ Tarihsel bilginin ezilen öznesi gibi, melek de tehdit altındadır. Onun bilgisi, anlık mümkün bilgiyi gösteren bir tehlike anında belirlemektedir. Balfour'un işaret ettiği gibi, “melek henüz tarihsel materyalist değildir, ancak onun kırılğan konumu ve benzersiz kavrayışı, Benjamin'in tarif etmeye çalıştığı revizyonist materyalist için gereklidir.”²⁶

Yargının tekilliği, ancak bir tehlike anında ortaya çıkar. Her ne kadar Arendt'in siyaset felsefesi, zihinsel bir yeti olarak yargıda bulunmanın önemi üzerinde durmuş olsa da, gerçekte onu tarihsel bir yargı teorisi olarak da görmek mümkündür. Bu açıdan “olmuş olan” üzerine düşünen politik seyircinin yargısı ile tarihçinin etkinliğinde örneklenen düşünümsel yargı birbirini yankılamaktadır.²⁷ Tam da bu ne nedenle Arendt için geçerli bir yargı kuramının kaderi; Hegel ve Marx ile ilişkilendirilebilecek olan insan ırkının ilerlediği varsayımından güç alıp, tarihteki başarıları da ilerlemenin ölçütü olarak gösteren yaklaşımların eleştirisine bağlıdır. Bu gibi tarihsici varsayımlar karşısında Arendt, yargıda bulunan seyircinin özerkliğinin önemine dikkat çeker. Ancak özerk bir yargı, Hegel'in dünya tarihinin gidişatı tarafından telaffuz edilen yargı fikrinin aksine tarihçinin “geriye bakışı” ile özdeşleştirilebilir. Arendt'e göre tarih yazımı, tarihsel süreçten geriye kalanları kurtaracaktır. Bu nedenle, Benjamin ve Arendt, mümkün deneyim ve bilginin koşulları üzerine düşünmeyi gerektiren, tarihsel olarak inşa edilmiş bir yargı düşüncesine önem verirler.

3. Benjamin'in Tarih Yöntemi

Benjamin'in tarih düşüncesi kişinin rüya, kâbus ya da mitsel geçmişten, şimdiyle ve gelecekle yüzleşmesine izin veren bir bilgiye sahip olarak uyandığı bir tür büyü bozumu haline benzetilebilir. Bu işlem, “tarih görüşünde Kopernik devrimi” olarak adlandırılır ve Kant'ın kavrama yüklediği anlam çerçevesinde, tarihin, bilginin öznel koşulları etrafında kümelenmesi olarak adlandırılır: “Sonra”yı sabit bir nokta olarak alıp şimdiki zamanın bu sabit ögenin bilgisine doğru parmak uçlarında ilerlediğini düşündük. Şimdi bu ilişki kendini tersine çevirmeli ve “sonra”, diyalektik bir tersine dönüş ve uyanmış bilincin bir patlaması haline gelmelidir. Siyaset artık tarihin önüne geçiyor. Olgular, bizi daha şimdiden etkileyen şeyler haline gelmektedir ve onları saptamak, hatırlamanın işidir.”²⁸

Tarih görüşündeki bu Kopernik devrimi böylece bizi hayali bir “gerçekliği” ve geçmişteki olayları kurma zorunluluğundan kurtarır. Tarih görüşündeki Kopernik devrimi bir kez daha bir

24 W. Benjamin, a.g.e., s. 44.

25 I. Balfour, a.g.e., s. 640.

26 I. Balfour, a.g.e., s. 640.

27 R. Beiner, a.g.e., s. 433.

28 Benjamin'den aktaran; Rainer Rochlitz, a.g.e., s. 240.

yandan geçmişin beklentilerinin mesihvari bir şekilde hatırlanması ve diğer yandan ilerlemenin çöküşü nedeniyle vaktinden önce harabeye dönmüş bir geçmişe dair sürrealist bir bakışın çifte işaretini yansıtmalıdır. “Tarih Kavramı Üzerine Tezler”in 5. sine göre; “Geçmişin gerçek imgesi uçucudur. Geçmiş ancak, bir daha görünmemek üzere kendini gösterdiği an, birden parlayıp aydınlanıveren bir resim olarak yakalanabilir. Çünkü geçmiş imgesi, onda kendini amaçlanmış olarak bulmayan her bugünle birlikte, yitip gitme tehdidi taşır.”²⁹

Bu kavram, irade dışı bellek kavramıyla bağlantılıdır. Mümkün bilgi anının, hem unutma ve tahakkümün sürekliliği hem de modernliğin gelenekten kopuşu nedeniyle son derece geçici olduğunu varsayar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bilginin hakikatinin kavrama değil uçup giden imgenin biçimine bağlanmış olmasıdır: “Geçmişin ve şimdiki zamanın bir takımyıldız oluşturmak üzere birleştiği şey bir imgedir.”³⁰ İmgenin ayrıcalığı, diğer imgelerle iletişime girme kapasitesinde yatmaktadır. Ayrıca, imge herkese seslenme gücüne sahipken, kavram sadece eğitilmiş sınıflara hitap etmektedir. Bu nedenle, imgeler aracılığıyla bilgi daha erişilebilir, daha evrensel bir hale gelmektedir. Ancak öte yandan bilginin içeriği ve anlamının da daha belirsiz hale geldiğini vurgulamak gerekir. Zira bir imgeyi, bir kavramdan daha farklı ve çeşitli şekillerde yorumlamak mümkündür. Bilgiye duyulan ihtiyacı harekete geçiren şey, tehlike anında canlanan geçmiş imgesidir: “Geçmiş tarihsel olarak kurmak “onu gerçekten olmuş olduğu gibi” tanımak değil, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir. Tarihsel maddeciliğin meselesi, tehlike anında tarihsel öznenin karşısında beklenmedik bir şekilde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır. Geleneğin hem kendi varlığı, hem de onu devralanlar tehlikeydedir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek. Geleneği, onu hükmü altına almak üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girişilmesi gereken bir çabadır. Mesih sadece kurtarıcı olarak değil, aynı zamanda Deccal’e boyun eğdirmek üzere gelir. Düşman kazanacak olursa, ölümler bile payını alacak bundan. Ancak bu endişeyi içinde duyan tarihçi, geçmişteki umut kıvılcımlarını alevlendirme yetisine sahiptir ve düşman kazanmaya devam ediyor hala.”³¹

Benjamin’e göre, tarihsel düşünme yöntemini meydana getiren psikolojik takımyıldızının unsurları; irade-dışı bellek, uçucu bir imgenin anlık ele geçirilişi, yakınlaşan bir tehlikenin tetiklediği bir kurtarma operasyonu ve tarihin öznesi olarak ezilen sınıftan oluşmaktadır.³² Rochlitz’e göre, bir özne felsefesi bağlamında, “Benjamin’in kendi siyasal projesi, insanlığın tek bir sıçrayışta kendi varlığının şeffaf bilgisine erişmesinden ve yabancılaştığı kökeni yeniden keşfetmesinden” meydana gelmektedir.³³ Hegel’den Husserl’e, Freud’dan Foucault’ya dönüşüm geçiren bilinç felsefesi, Benjamin’in tarih felsefesinde de önemli bir yer tutmaktadır: kendini aşmaya çalışan sonlu bir özne; aşkın bir tarih öznesi karşısında dirençli baskının ampirik sürekliliği ve dolayısıyla, geçmişin tüm başarısız isyanlarının mirasçısı olan mücadeleci bir sınıf; tarihin mitsel sabitliği ile yeniden uyanışın şeffaflığı arasındaki gerilim ve son olarak, yabancılaşmış bir köken ile geçmişin nihai olarak yeniden fethi arasındaki karşıtlık.³⁴

29 W. Benjamin, a.g.e., s. 41.

30 R. Rochlitz, a.g.e., s. 242.

31 W. Benjamin, a.g.e., s. 41.

32 R. Rochlitz, a.g.e., s. 244.

33 R. Rochlitz, a.g.e., s. 244.

34 R. Rochlitz, a.g.e., s. 244.

Rochlitz, bu çatışmaların, bir özne ile bir nesne arasındaki asla bir araya gelemeyecek aşılabilir uçurumdan dolayı geçici mi yoksa çözüme kavuşturulabilir mi olduğu sorusu üzerinde durmaktadır. Benjamin'e göre hakikat, hem bilende hem de bilinende yerleşik "zamansal bir öz" ile ilişkilidir. Tarihsel nesne ve bilen özne; birinin ancak diğeri aracılığıyla açığa çıkarılabildiği ve böylece hakikatin görünür kılınmasına hizmet eden; birbirleri ile zorlayıcı bir ilişki içinde temelden bağlı iki unsurdur: Bu nedenle Benjamin, hakikatin sabit ve hareketsiz bir nesne olarak "kaçıp bizi terk etmeyeceği" fikrine karşı çıkar. Hakikat fikrini bu biçimde görelileştirmek istemez; "daha ziyade, onu, her zaman yeniden kanıtlanması gereken; öne sürülmüşlüğünden bağımsız olarak bir önerme biçiminde sabitleştirilmesi mümkün olmayan, bu nedenle güncel bir hakikat buyruğu ile ilişkilendirilecek" bir gerçeklik olarak görür.³⁵ Dolayısıyla, tarihinin nesnesinin (dünyanın) pozitivist bir nesnellik veya şeffaflık iddiasında bulunmakla bir ilişkisi olamaz; zira tarihsel bilginin hakikati her zaman, etik olduğu kadar epistemolojik bir meydan okumadır.³⁶

Bu açıdan diyalektik imge, tarihsel bilginin hakikatine erişim açısından Benjamin'in geliştirdiği en önemli kavramlaştırmalardan biri olarak görülebilir. Diyalektik imge, tarihsel bir sürecin herhangi bir temsile indirgenmesine karşı koyar; anlık ve kendiliğinden gelişen bir hatırlamayla -*mémoire involuntaire*- ilişkilendirilebilir. Benjamin, tarihsel bilginin ancak tarihsel bir anda mümkün olduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte, tarihsel andaki bilgi, her zaman belirli bir anın bilgisi olacaktır. "Geçmiş böyle bir anda kaynaşırken -diyalektik bir imge oluştururken- insanlığın *mémoire involuntaire*'ine (irade dışı belleğine) girer." Bu nedenle diyalektik imge, irade dışı bellek gibi, "bir kurtuluş anıdır, en geçici ve önemsiz izlerin harekete geçirdiği bir andır: bir bakış, bir koku, bir tat, bir cümle."³⁷ Benjamin'in "duran diyalektik"ten bahsetmesinin sebebi de budur; çünkü durmakta olan diyalektik, belirsizlikleri aydınlatan bir imge elde etmek amacıyla, tarihsel süreci dilimlere böler. Durmakta olan diyalektik hem bir mutluluk rüyası hem de mitsel bir fantazmagoryanın temsilidir. "Tarihsel bir nesneyle özdeştir; zira onun tarihsel sürecin sürekliliğinden koparılıp alınmasını meşrulaştırmaktadır." 16. Tez, diyalektik imgenin bu biricik ve tekil niteliğine vurgu yapar: "Bir geçiş olmayan, zamanın onda durduğu ve onun tarafından üstlenildiği bir bugün kavramı, tarihsel maddeci için vazgeçilemezdir. Çünkü bu kavrayış, tam da onun kendisi için tarih yazmakta olduğu bugünü tanımlar. Historisizm "ezeli ve ebedi" bir geçmiş sunar; tarihsel maddecinin geçmişle ilişkisi ise tekil ve benzersiz bir yaşantıdır. Tarihsel maddeci, historisizm batakhanesindeki "evvel zaman içinde" adlı fahişeye gücünü tüketmeyi başkalarına bırakır. Sahip olduğu kuvvetlerin efendisi olarak kalır: Erkekliliğini tarihin sürekliliğini parçalamaya saklar."³⁸ Benjamin, şimdiki zamanın sadece gelecekte değil, aynı zamanda geçmişten de, sorumlu olduğunu vurgular; çünkü insanlar hatırlama yetimizi acı çekmiş olanlar ve tutulmamış vaatler nedeniyle geçmişte yaşamış olanlara borçluyuzdur.

Tarihsel bilginin psikolojik toplumsal koşullarına ve diyalektik imgenin yani geçmiş ve şimdiki zaman arasında oluşan takımyıldızının geçici doğasına ilave olarak, Benjamin tarihçiliğin doğası üzerinde de durur. Benjamin'e göre tarihinin amacı, deneyimin tamamlanmamış kısımlarını ve parçalarını, diyalektiği donduran veya durduran, monad adını verdiği bir takımyıldızda bir

35 R. Rochlitz, a.g.e., s. 244.

36 Michael P. Steinberg, "Introduction: Benjamin and the Critique of Allegorical Reason", *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University Press, Ithaca 1996, s. 3.

37 G. Gilloch, a.g.e., s. 230.

38 W. Benjamin, a.g.e., s. 47-48.

araya getirmek; böylece anlık ve benzersiz bir imge oluşturmaktır.³⁹ Bu işlem, hem kurucu/inşa edici hem de yıkıcı bir boyut taşır. İnşa edicidir çünkü, materyalist tarihçinin mevcut gerçekliğin konfigürasyonuna müdahale etmesine izin vermektedir. Yıkıcıdır çünkü, eleştirel bir dürtüye bağlı kalarak tarihin hatalı kurulmuş sürekliliklerine meydan okumaktadır. Bu bakımdan tarihçilik ile siyaset arasında görüldüğünden daha yakın bir bağ vardır.⁴⁰ “Tarihin sürekliliğini parçalama bilinci, eylem anındaki devrimci sınıflara özgüdür. Büyük Fransız Devrimi kendi takvimini de yaratmıştı. Her takvimin ilk günü, tarih içinde zamanın akışını değiştiren bir makine işlevi görür. Bayram günleri olarak, anma günleri olarak tekrar tekrar karşımıza çıkan aslında hep aynı gündür. Yani takvimler zamanı, saatler gibi ölçmez. Onlar, son yüzyılda Avrupa’da en ufak bir izi kalmamış görünen bir tarih bilincinin anıtlarıdır.”⁴¹

Bur fragman Benjamin’in, “Baudelaire Üzerine Bazı Motifler”de⁴² geliştirdiği zamanın estetik doğası üzerine gözlemleri ile tarihsel zaman düşüncesi arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Benjamin’e göre törenler, ritüeller ve festivaller gibi önemli günler, aslında zamanı tamamlama ve hatırlama günleridir. Arendt’in siyaset felsefesinde olduğu gibi, Benjamin de tarihin bu başlangıç anlarına, yani devrimlere örtük olarak estetik bir nitelik bahşetmektedir. Devrimler, sanat eserlerini ve kutlamaları karakterize eden dolu ve tamamlanmış bir zamanın yoğunluğuna sahiptir. “Onlarda, gösteren, gösterilen ve gönderge arasında herhangi bir ayırışma olmaksızın, yani homojen ve boş bir zaman olmaksızın bir kökenin yenilenmesi söz konusudur.”⁴³ Öte yandan bir başlangıç anının tekrarlanan anısını temsil eden takvim, süreklilikteki kopuşu ilga etme riskini gündeme getirir. Benjamin bunu “temel bir aporia” olarak formüle etmektedir; çünkü ona göre “ezilenlerin tarihi bir süreksizliktir.” Oysa “tarihin görevi, ezilenlerin geleneğini yakalamaktan ibarettir.”⁴⁴ Benjamin, bu sorunu, “sürekliliğin temsilinin bir düzleştirmeye sonuçlandığını ve süreksizliğin temsilinin ise herhangi bir otantik geleneğin temelinde bulunduğunu” vurgulayarak çözüme kavuşturmaya çalışır. Ona göre “geleneğin özgünlüğü, bir temsilin baskı, konformizm ve düzmeliklere işaret eden tarihsel süreklilikten çekilip alınması olgusunda yatar: süreklilik acıyı ve isyanı eşitlemektedir.”⁴⁵ Fransız Devrimi bunun bir örneğidir. “Tarih, bir inşa faaliyetinin nesnesidir: Yapı, homojen ve boş bir zamanda değil, “şimdi”nin zamanı”nın doldurduğu bir zamanda yükselir. Nitekim Robespierre için eski Roma, tarihin sürekliliğinden koparıp aldığı, “şimdi”nin zamanı”yla yüklü bir geçmişti. Fransız Devrimi kendisini eski Roma’nın tekrarı olarak görmüştü. Tıpkı modanın eski giysilere başvurması gibi o da eski Roma’ya başvurmuştu. Moda hep geçmişin ormanlarında avlanıp güncel olanı yakalar, bir kaplan sıçrayışıyla.”⁴⁶

39 Harry D. Harootunian, “The Benjamin Effect: Modernism, Repetition, and the Path to Different Cultural Imaginaries”, *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University, Ithaca Press, 1996, s. 66.

40 Michael P. Steinberg, “The Collector as Allegorist: Goods, Gods, and the Objects of History”, *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University Press, Ithaca 1996, s. 89.

41 W. Benjamin, a.g.e., s. 47.

42 Walter Benjamin, “Baudelaire Üzerine Bazı Motifler”, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin’den Seçme Yazılar* içinde, Metis Yayınları, İstanbul 1993, ss. 116-155.

43 R. Rochlitz, a.g.e., s. 248.

44 Walter Benjamin, “Eduard Fuchs: Historian and Collector”, *One-Way Street and Other Writings* içinde, Verso, London, New York 1997, s. 352.

45 R. Rochlitz, a.g.e., s. 248.

46 W. Benjamin, a.g.e., s. 47.

Benjamin'in Fransız Devrimi'ne ilgi duymasının nedeni, kurumsal anlamda yenilikler getirmesi ve bunların değerler alanında doğurduğu sonuçlar değil, daha çok kaybedilmemesi gereken devrimci süreksizliğin deneyimidir. Fransız Devrimi'nde, şimdiki zaman aniden kendisini geçmişte tanıyabilmiş ve "bu göz kamaştırıcı keşif yoluyla" yeniyi yaratabilmiştir. Burada estetik yenilik fikri yine karşımıza çıkar ve tarihsel eylemin modelini oluşturur. Benjamin'in tarih teorisini oluştururken geliştirdiği monad kavramını bu anlamda değerlendirmek gerekir. "Düşünme sadece düşüncelerin akıp gitmesi değil, aynı zamanda akışın durdurulup düşüncelere el konmasıdır. Düşünce birdenbire gerilimlerle yüklü bir kümelenmede durduğunda, onu şiddetle sarsar, kendisi de bu sarsıntıyla kristalize olur, bir monada dönüşür. Tarihsel maddeci, ancak karşısına bir monad olarak çıkan tarih konularını ele alabilir. Bu yapı içinde, olup bitenin Mesihyanik bir müdahaleyle durduruluşunun işaretini yakalar. Başka bir deyişle, baskı altındaki geçmiş uğruna verilen devrimci mücadele için bir başarı imkânı görür."⁴⁷

Benjamin'e göre monad, bir "dünya vizyonu" oluşturur. Bu vizyonların sayısı sınırlı olmakla birlikte her monad, tarih boyunca kimi düşüncelerin tekrarlanan tema ve varyasyonları aracılığıyla "tarih öncesi" ve "tarih sonrası" diye tarihi bölümlere ayırır. Benjamin'e göre monadın temel özelliği, unutulmuş geçmişin bir parçasını kurtarmak amacıyla, her fırsatta devrimci şans cisimleştirmesi ve monadın tüm bir tarihi kendi içinde özetlemesidir: Mesihsel şansın unutulması ve uyandırılması arasındaki çatışmayı örneklemektedir. Burada tarih felsefesi ile estetiğin kategorilerinden birbiri ile karıştırılmasından Benjamin, nesnelci tarih yazımının ihmal ettiği bir yöne dikkat çekmektedir. Tarihi hiçbir zaman araştırma nesnesine kayıtsız değildir; bu nesnelere aslında tarihinin kendi yeri doldurulamaz deneyiminin bir parçasıdır ve bu nedenle tarihçi, içinde yaşadığı dönemin çıkarları tarafından tehdit edilen bir geçmişten sorumlu olduğunu hatırlamalıdır.

Sonuç

Benjamin'in tarih düşüncesi şimdiki zamanın bir imgesini oluşturmaya yöneliktir. Şimdiki zamanı ifade eden imgeler, dünyanın gerçek zamanını sunarlar. Benjamin'e göre imgeler mümkün yargının bileşenleridir; çünkü imgeler aracılığıyla tarihin gizli olanaklarını ya da başka bir olası zaman sürecini tanımlamak mümkün olur. Böylece geçmişte unutilan imgeler üzerinden başka bir şimdiki somutlaştırabilir; tarihteki döngüsel zaman dizilerine müdahale edebiliriz. Benjamin'e göre tarihin anlamı, bir toplumun şimdiki zamanda verdiği yargılardan ayrı tutulamaz. Bu açıdan Benjamin'in bütün eserlerinde, şimdiki zaman kavramı baskın bir tema oluşturmaktadır. Onun şimdiki zamana karşı tutumu, geleneksel tarihselci yaklaşımlardan bu nedenle farklılaşmaktadır. Tarihselci düşüncede, geçmiş, tarihinin veya eleştirmenin araştırma nesnesidir ve bu araştırmanın sonuçları, şimdiki zamanda sahip olunan düşüncelerin bir yansımasıdır. Dolayısıyla, geçmişteki olayların yorumları, tarihinin yaşadığı çağdaki toplumsal ve siyasal düşünceleri tarafından belirlenir. Bu görüşte en önemli nokta, geçmişe ilişkin hakikatin, tarihçi tarafından zorunlu olarak görelileştirilmesidir. Öte yandan, Benjamin şimdikiyi görelileştirir. Benjamin, yeni bir şimdi inşa etmek için geçmişi, gizli olasılıkların ve gerçeğin kaynağı olarak görür. Ona göre şimdiki zaman, ezilenlerin gizli beklentilerine rağmen inşa edilmiştir. Bu bakımdan şimdiki zamanın mevcut gerçekliği içinde olduğu gibi geçmişte de gizlenmiş halde bulunan ve açığa çıkarılmayı bekleyen toplumsal-tarihsel gerçekliğimizin pek çok farklı katmanı bulunmaktadır.

Kaynakça

Arendt, Hannah, “Walter Benjamin: 1892-1940”, *Illuminations* içinde, Fontana, London 1973.

Balfour, Ian, “[Reversal, Quotation \(Benjamin’s History\)](#)”, *MLN*, Cilt: 106, Sayı: 3, 1991, s.632.

Beiner, Ronald, “Walter Benjamin’s Philosophy of History”, *Political Theory* içinde, Cilt: 12, Sayı: 3. Ağust 1984.

Benjamin, Walter, “Baudelaire Üzerine Bazı Motifler”, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin’den Seçme Yazılar* içinde, Metis Yayınları, İstanbul 1993, ss. 116-155.

Benjamin, Walter, “Tarih Kavramı Üzerine”, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin’den Seçme Yazılar* içinde, Metis Yayınları, İstanbul 1993, ss. 39-49.

Benjamin, Walter, “Eduard Fuchs: Historian and Collector”, *One-Way Street and Other Writings* içinde, Verso, London, New York 1997.

Benjamin, Walter, *The Arcades Project*, Cambridge, Belknap Press, Mass., 1999.

Gilloch, Graeme, *Walter Benjamin: Critical Constellations*, Polity Press, Cambridge, UK, 2002.

Harootunian, Harry D. “The Benjamin Effect: Modernism, Repetition, and the Path to Different Cultural Imaginaries”, *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University, Ithaca Press, 1996.

Löwy, Michael, “Against the Grain: The Dialectical Conception of Culture in Walter Benjamin’s Theses of 1940”, *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University Press, Ithaca 1996.

Morss, Susan-Buck, *Görmenin Diyalektiği*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 13-16.

Rochlitz, Rainer, *The Disenchantment of Art: The Philosophy of Walter Benjamin*, Guilford Press, New York 1996.

Scholem, Gerhard, *On Jews and Judaism in Crisis*, New York: Schocken, 1976, ss.172-197.

Steinberg, Michael P., “Introduction: Benjamin and the Critique of Allegorical Reason”, *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University Press, Ithaca 1996a.

Steinberg, Michael P., “The Collector as Allegorist: Goods, Gods, and the Objects of History”, *Walter Benjamin and the Demands of History* içinde, Cornell University Press, Ithaca 1996b.

Weber, Samuel, “Genealogy of Modernity: History, Myth and Allegory in Benjamin’s Origin of the German Mourning Play”, *MLN*, Cilt: 106, Sayı: 3, 1991, ss. 465-500.

Prof. Dr.
Özgür YILDIZORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0015-9583>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Eğitim Fakültesi / Türkçe Ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü / Sosyal
Bilgiler Eğitimi Abd
ozgur@mu.edu.trBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 19/10/2022 22/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1191489>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Sakarya Meydan Muharebesi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Field the Battle of Sakarya

Öz

Sakarya Meydan Muharebesi, 22 gün 22 gece süren Türk-Yunan mücadelesidir. Üzerinden 100 yıl geçmiş olan bu muharebe, bir milletin bağımsızlığı için verdiği büyük mücadelenin adıdır. Mondros Mütarekesi sonrası, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan, Türk İstiklal mücadelesi ilk aşamada halkın direniş hareketleriyle şekillenmiştir. Kuvayı Milliye güçleri özellikle Batı Cephesinde düşmanın ilerlemesini engellemekle kalmamış zaman zaman durdurmuştur. Düzenli ordu oluşuncaya kadar Millî Mücadele liderine ve sonradan oluşan TBMM'ne zaman kazandırmıştır. Düzenli ordunun oluşması, Doğu ve Güney Cephesi'ndeki toparlanmalar artık Batı'da Yunanistan ile köklü bir mücadele yapmanın zamanının geldiğinin habercisi olmuştur. Batı Cephesi'nde; Birinci İnönü ve İkinci İnönü Muharebelerinde elde edilen başarıların sevinçle karşılanılmasına rağmen Kütahya Eskişehir Muharebelerinde yaşanan geri çekilme moralleri bozmuştur. Bunun üzerine Türk Milleti tarihinin ve kaderinin en önemli savunma savaşlarından birini vermek zorunda kalmıştır. Araştırmada 22 gün 22 gece süren bu mücadeleler; tetkik eserler, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı'ndan elde edilen arşiv belgeleriyle desteklenerek kısaca değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma, Üzerinden 100 yıl geçmiş olan Sakarya Meydan Muharebesinin yaşadığımız yüzyılın bakış açısıyla aydınlatılma çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Muharebesi, Türk, Yunan, Batı Cephesi

Abstract

The Field the Battle of Sakarya is a Turkish and Greek struggle that lasted 22 days and 22 nights. This battle, over 100 year ago, is the name of the great struggle of a nation for its independence. After the Armistice of Mudros, the Turkish struggle for Independence, which started under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, was shaped by the resistance movements of the people in the first stage. The

ATIF: YILDIZ Özgür, "Sakarya Meydan Muharebesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1112-1128)

CITE: YILDIZ Özgür, "An Evaluation on the Field the Battle of Sakarya", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1112-1128)

Screenedturnitin

Turkish revolutionaries not only prevented the advance of the enemy especially on the Western Front, but also stopped the enemy from time to time. Until the regular army was formed, it gave time to the leader of the National Struggle and the Grand National Assembly of Türkiye which was formed later. With the formation of the regular army and the recovery on the Eastern and Southern fronts, it has been heralded that it is time to make a radical struggle with Greece in the West. On the west side; Although the successes in the First Battle of İnönü and the Second Battle of İnönü were welcomed, the retreat in the Battle of Kütahya Eskişehir demoralized. Thereupon, the Turkish Nation had to fight one of the most important defense wars of its history and destiny. These struggles, which lasted 22 days and 22 nights in the research; the research works were tried to be evaluated briefly by supporting the archive documents obtained from the Presidency of the Republic of The Türkiye Directorate of State Archives. The research is an effort to illuminate the Field Battle of Sakarya, which has been over 100 years, from the perspective of the century we live in.

Keywords: Battle of Sakarya, Turkish, Greek, Western Front

Giriş

Millî Mücadele; Birinci Dünya Savaşı'nın ardından çok ağır şartlarda imzalanmış olan Mondros Mütarekesi sonrasında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yapılan Türk milletinin mücadelesinin adıdır. Türk Millî Mücadelesi sonraları bağımsızlık savaşı veren birçok devlete ilham kaynağı olmuştur.

Kurtuluş Savaşı, üç cephede seyretmiştir. Doğu, Güney ve Batı Cepheleeri Türk Milleti'nin kaderini etkilemiştir. Doğu Cephesinde, Ermeniler ile çetin bir mücadele olmuştur. Osmanlı son döneminden gelen ve yüz yıllık geçmişi olan Ermeni sorunu Kazım Karabekir'in katkılarıyla sonlandırılmıştır. Akabinde imzalanan Gümrü Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal Atatürk'ü tanınır kılınmıştır.

Güney Cephesinde, Fransızlara karşı etkili bir mücadele verilmiştir. Fransız ordusu ve destekçisi olan Ermeniler, bölge halkının büyük katkısıyla mağlup edilmiştir. Türk İstiklâl Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisi Şüphesiz Batı Cephesidir. Batı Cephesi mücadeleleri 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle başlamıştır. 1919-1922 yılları arasında Türk-Yunan savaşı sürmüştür. İnönü muharebelerinin ardından, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri yapılmıştır. Yunan ilerleyişini durdurabilmek için artık sorumluluğun alınması ve muharebenin tek elden yönetilmesi gerekmektedir. Sorumluluk Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk tarafından alınmış ve Türk Milletinin kader mücadelesi başlamıştır. Batı Cephesi'nin en önemli muharebelerinden biri olan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Milletinin ateşle imtihanıdır.

Sakarya Muharebesi Öncesi Durum

Sakarya Meydan Muharebesi, Şark Meselesinin son evresini tamamlamaya çalışan, Düvel-i Muazzama'nın son oyununu bozan bir savaştır. Yunanlılar; Birinci ve İkinci İnönü muharebesinde uğradıkları yenilgilerden sonra işin ciddiyetini daha çok anlamışlardır. Kaybolan prestijlerini kazanmak ve Türkleri Sevr Anlaşması şartlarını kabullendirmek için daha güçlü bir saldırının

hazırlığına girişmişlerdir. Yunan tahtına geçen Konstantin, Megola-İdea'yı gerçekleştirmek ve Ankara'da parti yapmak için hazırlıkları tamamlamıştır.¹

Yunanlıların, Ankara Hükümeti'nin reddettiği Sevr Anlaşmasını gerçekleştirmek amacıyla Anadolu topraklarına sürekli kuvvet takviyesi yapmıştır. Türklere karşı yeni bir taarruzun hazırlıkları Yunanistan göre neredeyse tamamlanmıştır.² Yunan ordusu taarruzu gerçekleştirebilmek için planı şu şekilde yapmıştır. Öncelikle Uşak ve Bursa'daki birliklerini birleştirerek meydan muharebesini kazanmak istemişlerdir. Türk birliklerini iki taraftan kuşatıp yok etmeyi amaçlamışlardır.³

Atatürk, Nutuk adlı eserinde bu taarruz ve Türk ordusunun genel durumu ile ilgili şunlardan söz etmiştir:

“Yunanlıların bu taarruzuyla vukua gelen ve Kütahya- Eskişehir Muherabat'ı unvanı altında yad olunan bir silsile-i muherabat vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı kısm-ı külliyesiyle Sakarya şarkına çekilmişti. Ordumuz çekilmesini zaruri kılan esbabın esaslarına işaret edeyim:

İkinci İnönü Muharebesinden sonra, umumi seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makinalı tüfek ve top miktarınca ordumuza mühim derecede faik idi. Temmuzda Yunan ordusu taarruza başladığı zaman, milli hükümetin ve mücadelenin *tekamülâtı, bizim umumi seferberlik ilanımıza ve bu suretle milletin bütün menabiini ve vesaitini, başka hiçbir mülahazaya tabi olmaksızın, düşman karşısına toplamağa henüz müsait ve mütehammil görülmemişti.* İki ordu arasındaki kuvvet vesait ve şerait *nispetsizliğinin başlıca bariz sebebi bundandır.*”⁴ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Esasen Türk kuvvetlerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesini kararının en önemli gerekçesi, Yunan kuvvetleri karşısında savaşabilecek bir duruma gelebilmesi için eksiklerinin tamamlanmasıdır.⁵ Yunanlılar ise Türklerin geri çekilmeden sonra bir daha toplanamayacağı kanaatinde idirler. Türklerin düzenli bir geri çekilme yaptıklarını Yunan generalleri çok geç öğrenebilmiştir. 29 temmuzda yaptıkları toplantının sonucunda Türk ordusunun dağılmadığını yeni anlayabilmişlerdir.⁶

TBMM'nde karamsar tartışmalar sürerken, Mustafa Kemal Paşa bir önergeyle Meclis Başkanlığına başvurarak üç ay süreyle ve TBMM'nin tüm yetkilerini kullanmak koşuluyla bütün sorumluluğu üzerine alabileceğini yani Başkomutanlığı üstlenebileceğini belirtmiştir. Mecliste ciddi tartışmalara yol açan önerge, 5 Ağustos 1921'de kabul edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı'nın bu en kritik noktasında ve Osmanlı anayasasına göre yalnızca padişah tarafından kullanılabilen bir unvan olan Başkomutanlığa getirilmiştir.⁷ Mustafa Kemal Başkomutan olarak

1 Halit Eken, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s.237.

2 Yüksel Kırcı, Bayram Akça, Melek Çolak, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ünyay Basımevi, Muğla 1996, s.211.

3 Ergün Aybars, *Türk Cumhuriyet Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir 2000, s.271.

4 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 19997, s.405.

5 E. Semih Yalçın ve diğerleri, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2008, s.247.

6 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir 2000, s.271.

7 Yılmaz Günca, Erkan Şenşekerci, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Cilt 1 Kurtuluş Dönemi*, Alfa Yayınları, Bursa 2001, s.139.

Planı hazırlamıştır. Amaç, başarmak için bütün tedbirleri en kısa zamanda ve hızlı bir şekilde almaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde, 10 adet “ Tekâlif-i Milliye” yani “ Milli Vergi” emri yayımlanmıştır. Bu emirler gereği her ilçede bir “Milli Vergi Komisyonu” kurulmuştur.⁸ Bu emirleri Kayıran şöyle belirtmiştir:

“1 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Her kazada birer “Tekâlif-i Milliye Komisyonu” kuruldu. Bu komisyonların çalışmaları sonunda topladıkları malzemenin ordunun çeşitli kısımlarına dağıtım şekli düzenlendi.

2 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Ülkede her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp, Tekâlif-i Milliye Komisyonu’na teslim edecekti.

3 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her cins kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiye, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tek çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık, demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolon, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kır kına, parası sonradan ödenmek üzere el konuldu.

4 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum, stoklarından yüzde kırkına parası sonradan ödenmek üzere el konuldu.

5 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî nakliyat yapılması emredildi.

6 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konuldu.

7 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Halkın elinde bulunan savaşta lüzumlu bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde teslim edilmesi emredildi.

8 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Benzin, vakum, gres, makina, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar cinsinden malzeme, asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konuldu. Alınanların bedeli daha sonra ödenecekti.

9 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla beraber sayıları ve durumları saptandı.

10 No:lu Tekâlif-i Milliye Emri: Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağrı arabalarının, bütün takım ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve top çeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisi ordu adına alındı.

Bütün bu alınanlar için sahiplerine belge verildi ve devlet borçlandı.”⁹

8 Yahya Akyüz ve diğerleri, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi I*, YÖK Yayınları, Ankara 1997, s.137.

9 Mehmet Kayıran; “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1989,

Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanması ve herhangi bir sorunla karşılaşılması amacıyla oluşturulan İstiklal Mahkemeleri; Ankara, Kastamonu Samsun, Konya ve Eskişehir bölgelerinde görev yapmıştır.¹⁰ Tekalif-i Milliye emirlerinde görüldüğü üzere; ordunun, halkın elinde olan çarık ve çoraba bile ihtiyaç olduğu görülmektedir. Artık bu Türk Milleti'nin son savunma savaşıdır. Alınan kararlar o kadar önemli ve hayatidir ki yapılacak bir hata Türk Milletinin sonunu getirebilecek mahiyettedir. Bu nedenle, bu hususta Mustafa Kemal Atatürk'ün aldığı sorumluluğun önemi iyi değerlendirilmelidir.

Sakarya Muharebesi

Muharebe hazırlıkları büyük bir hızla tamamlanmıştır. Türk milleti varını yoğunu bu savaş için fedakârca vermiştir. Sakarya Muharebesinde orduların genel durumunu şöyledir:

Yunanistan: 90000 piyade tüfeği, 700 makineli tüfek, 300top, 20 uçak ve 1500 kişilik süvari gücüne sahiptirler.

Türkiye: 2500 subay, 45000 piyade tüfeği, 240 makineli tüfek, 175 adet çeşitli çapta top ve 4500 süvari ile 2 uçak.¹¹ Buradan, Yunan kuvvetlerinin, Türk ordusu karşısında ciddi bir üstünlüğü olduğu yorumunu yapmak kaçınılmazdır.

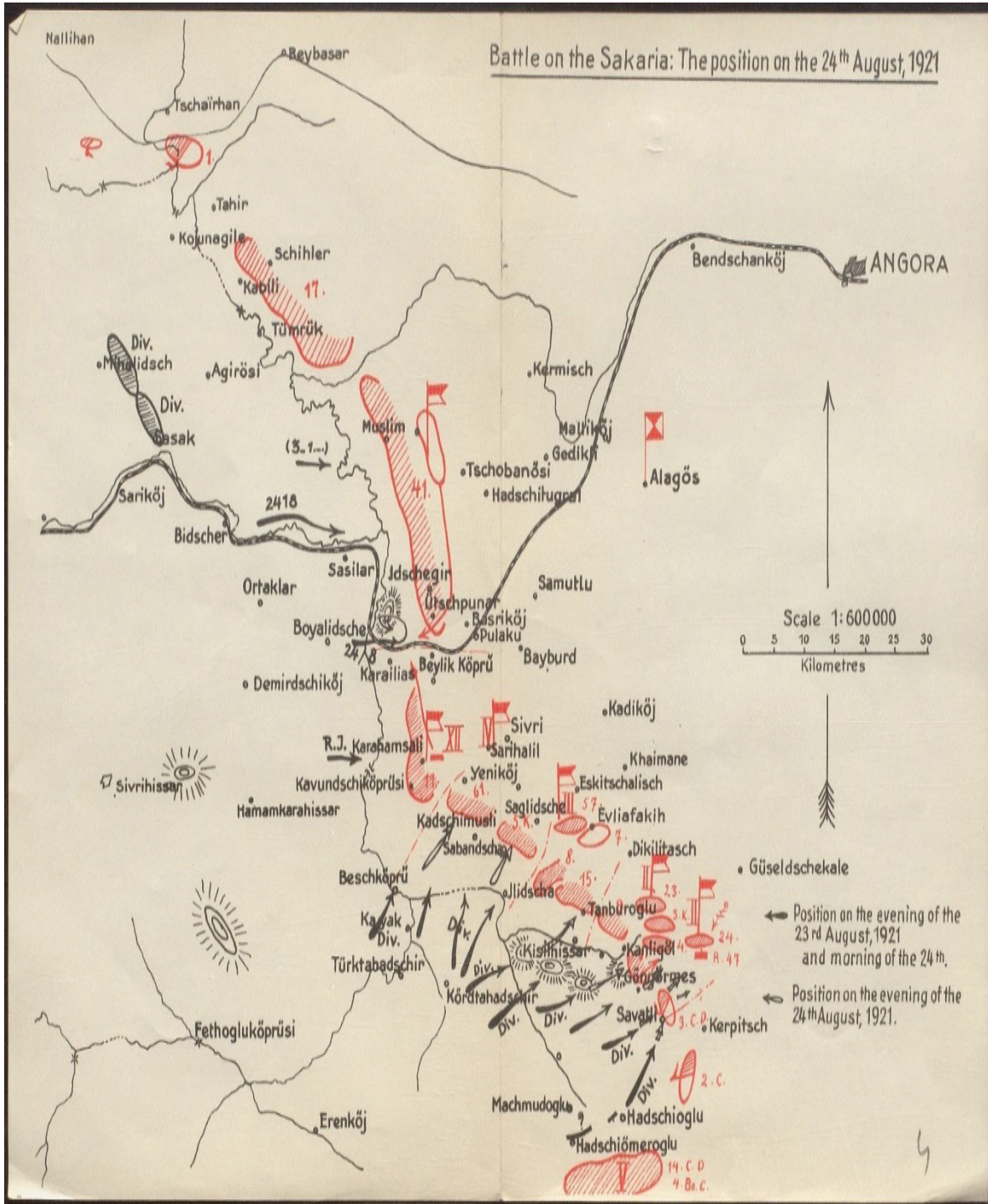
Yunan ordusu 13 Ağustos 1921 tarihinde, harekâta başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa gerekli tedbirleri önceden almış, Fevzi Paşa ile berber harekât planlarını hazırlamıştır. Sakarya Meydan muharebesi ile ilgili harekât planları aşağıdadır:¹²

s.649-650.

10 E. Semih Yalçın ve diğerleri; *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2008, s.249.

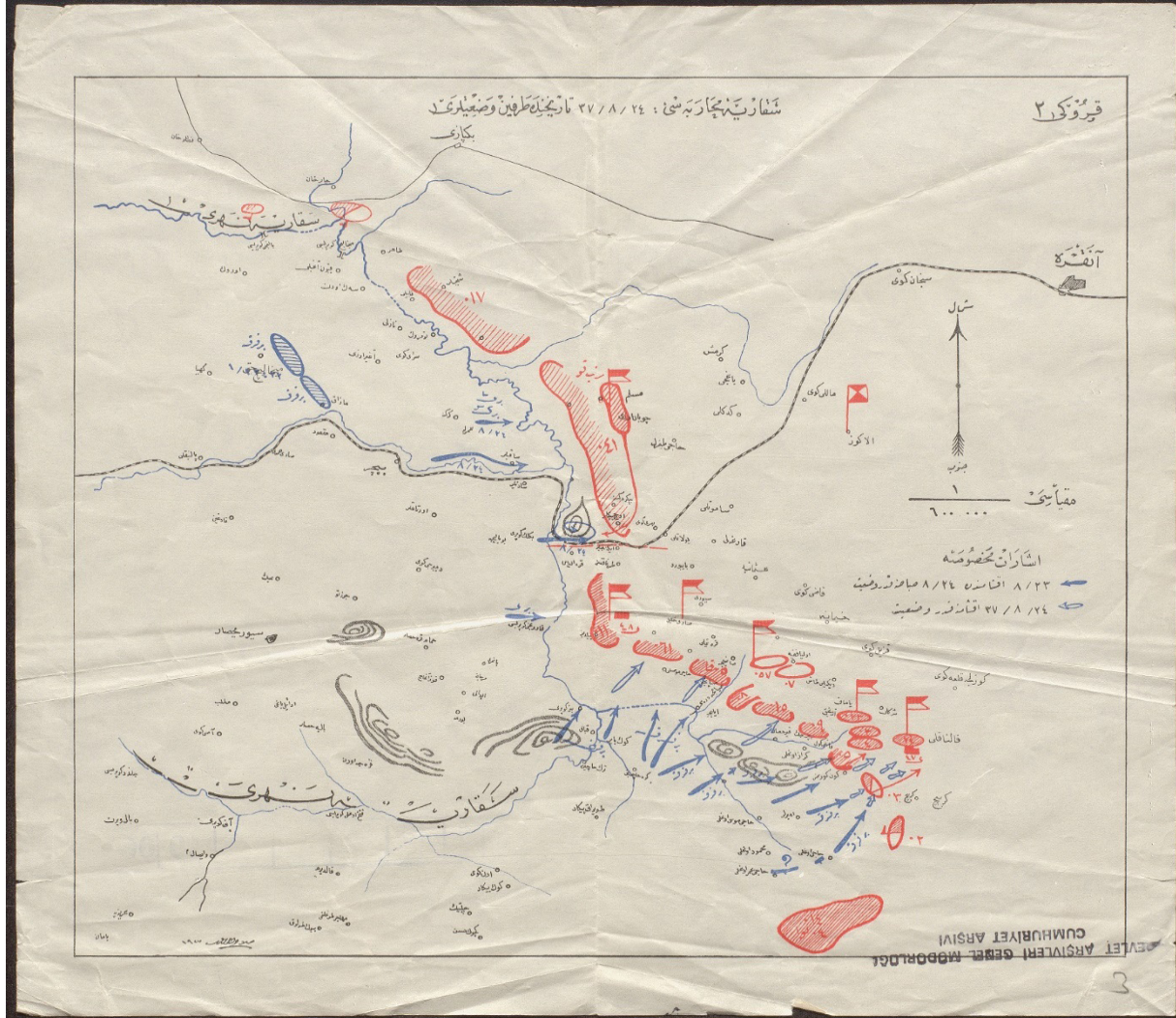
11 Sadri Karakoyunlu; "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhaame-i Kübra- Büyük Kan Seli veya Büyük Savaş Alanı)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1995, Sayı 31, s.94.

12 BCA, 1138- 149, 1 /2 Tarih :1921

Resim: 1 Sakarya Muharebesi Harekât Planı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, 1921)¹³

13 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı (BCA): Kutu No: 1138 Dosya No:149, Gömlek No. 1 /Tarih :1921

Resim: 2 Sakarya Muharebesi Harekât Planı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi,1921)

Bir meydan muharebesiyle Yunanlılar, Türk ordusunu tamamen yok etmeyi planlamışlardır. Yunan taarruzu karşısında Türk ordusu Sakarya'ya doğru çekilmeye başlamıştır. Çevik'in, Karabekir'den aktardığına göre: "23 Ağustos 1921 sabahı bütün güçleriyle Türk mevzilerine saldırdılar. Özellikle askeri açıdan çok önemli bir tepe olan Mangal dağına ele geçirdiler ve bütün gayretlere rağmen geri alınamadı."¹⁴ 26 Ağustos'ta Türk orduları, Yunan kuvvetlerinin çevirme planı ile sıkıştırılmıştır. Savaş yüz kilometre uzunluğundaki bir hat üzerinde meydana gelmiştir. Cephede sol kanattaki Türk kuvvetleri, Ankara'nın elli kilometre kadar güneyine itilmiştir.¹⁵ Erikan'ın, Cebesoy'un *Siyasi Hatıralar* kitabından aktardığına göre 24 Ağustos tarihinde, Başkomutan, birlikleri görmek üzere yola çıkarken attan düşmüştür. Bir kaburga kemiği kırıldığından bundan sonraki çalışmalarını, büyük acılarına sıkıntılara rağmen sürdürmüştür.¹⁶ 31 Ağustos'taki Yunan ordusunun taarruzu başarılı bir şekilde gelişince yaklaşık 100 km uzunluğundaki cephede

14 Zeki Çevik; *Milli Mücadele'de Son Kurşun*, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Balıkesir 2002, s.65.

15 E. Semih Yalçın ve diğerleri, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2008, s.249.

16 Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971, s.155.

yer yer kırılmalar olmuştur. Türk ordusu bazı noktalarda geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷

Türk mevzileri bazı noktalarda zor durumda olmasına rağmen savunmadan hiç vazgeçilmemiştir. Kaybedilen her hattın gerisinde yeni bir hat oluşturulmaktadır. Böylece düşmanın ilerlemesine izin verilmemiştir. Zira başkomutan savaş stratejisi için şu formülü koymuştur: “ *Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vardır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için, küçük, büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip, muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve mukavemete mecburdur.*”¹⁸

Sakarya Savaşı'nın bu en zor safhasında ihtiyaçlarını tam olarak karşılanamadan savaşa girmek zorunda kalan Türk ordusunun cephanesi tükenmiştir. Silah ve cephane Erzurum ve Diyarbakır gibi daha uzak bölgelerden deve kervanları ile gelmektedir. Bu bölgelerden gelen takviye birlikler, uzun yürüyüşten sonra aç, yorgun, uykusuz, bitkin ve hasta bir vaziyetle dinlenmeye fırsat bulamadan muharebeye katılmışlardır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın atından düşüp kaburgalarını kırması da savaşın zor gidişatı içinde olumsuz bir durum olarak yansımıştır.¹⁹

Tüm olumsuzluklara rağmen Türk kuvvetleri 10 Eylül 1921 tarihinde karşı taarruzu başlatmıştır. Yunanlılar beklemedikleri biz bozguna uğramışlardır. 12 Eylül 1921 tarihinde Yunan askeri birlikleri Sakarya'nın batısına çekilmek zorunda kalmıştır. 22 gün 22 gece süren savunma savaşının galibi Türk ordusu olmuştur. Bu savaş Türk tarihine büyük bir zafer olarak yansımıştır.²⁰

Türk ordusu bu muharebede çok subay kaybetmiştir. Yedi tanesi tümen kumandanı olmakla birlikte şehit sayısı 3.288, yaralı 13.618, tutsak 415'dir. Yunan ordusu Türk ordusunu yenemeyeceğini anlayınca kinini sivil halka uyguladığı vahşetle göstermiştir. Yunan ordusunun kaybı ise çok ağırdır. 15.000 ölü, 25.000 yaralıları vardır. Böylece ordularının üçte birini kaybetmişlerdir. Bu Yunan ordusunun taarruz gücünün kırıldığı anlamına gelmektedir.²¹ Muharebe sonunda birçok gazimize istiklal madalyaları verilmiştir.²²

17 Halit Eken, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s.243.

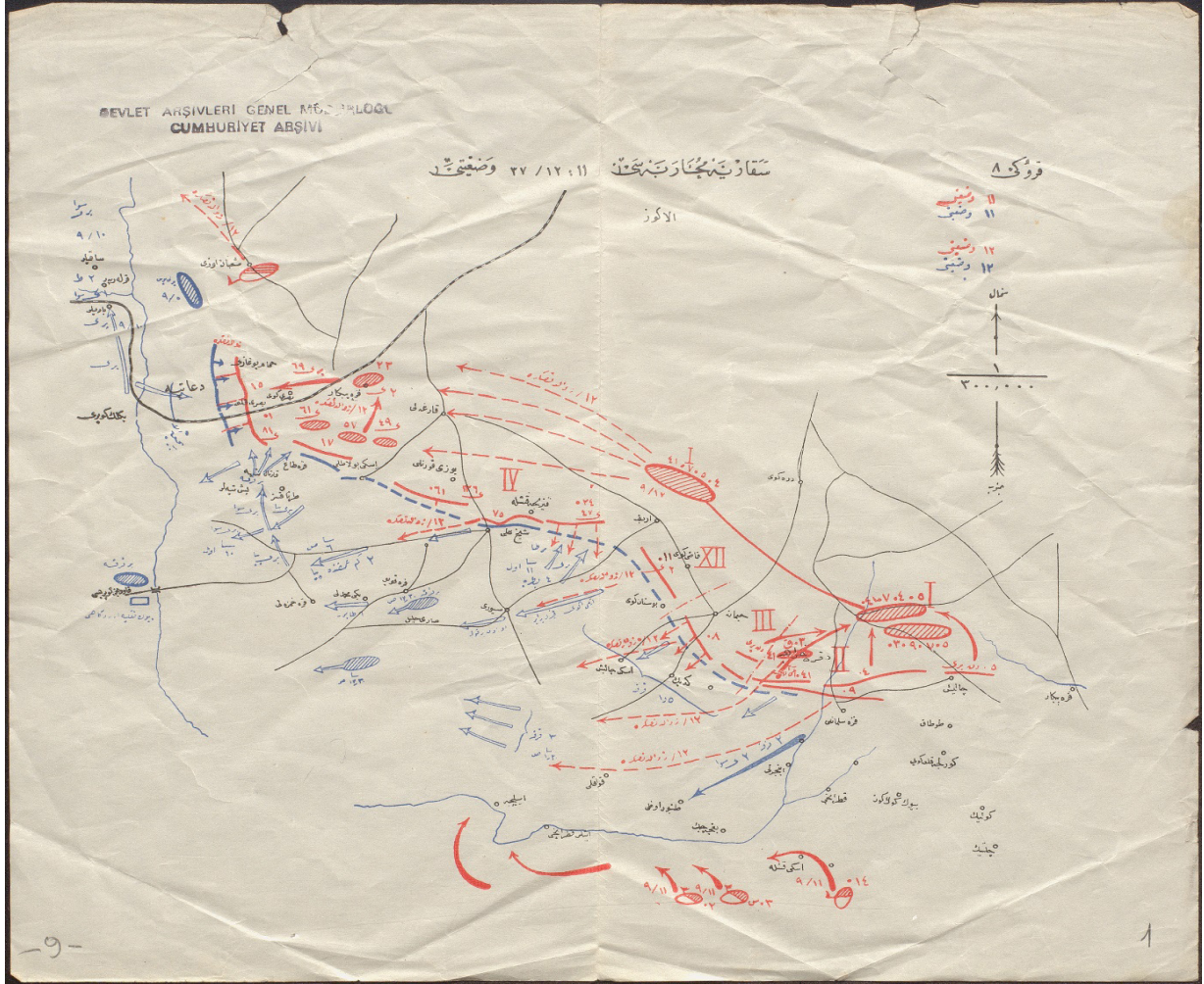
18 Yüksel Kırca, Bayram Akça, Melek Çolak, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ünyay Basımevi, Muğla 1996, s.217.

19 Halit Eken, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s.243.

20 E. Semih Yalçın ve diğerleri, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2008, s.249-250.

21 Halit Eken, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s.244.

22 BCA, 3- 32, 18/2 Tarih: 29.09.1922.

Resim: 3 Sakarya Muharebesi Harekât Planı, Savaş Türkler Lehine dönmüştür. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi,1921)²³

Özsoy'un, Baykara'dan aktardığına göre: "Sakarya Savaşı, 1689 Viyana Bozgunundan itibaren sürekli geri çekilen Türk ordusunun, o tarihten sonra ilk kez karşı bir taarruza geçtiği ve zaferle neticelendirdiği bir savaş olarak tarihteki yerini aldı." şeklinde değerlendirme son derece doğrudur.²⁴

Sonuç

Türk ordusunun, bu anlamlı ve büyük başarısı üzerine 19 Eylül 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya kanunla Müşir (Mareşal) rütbesi ve "Gazi" unvanı verilmiştir.²⁵

Sakarya Muharebesi, Türk milleti için, askeri alanın yanında siyasi ve dış politikada da sonuçlarını göstermiştir.13 Ekim 1921'de Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars Antlaşması, 20 Ekim

23 BCA, 1138 -149, 1 /4 Tarih:1921.

24 Osman Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.354.

25 Yüksel Kırca, Bayram Akça, Melek Çolak, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ünyay Basımevi, Muğla 1996, s.218.

1921’de Fransızlar ile Ankara Antlaşması imzalanmıştır.

Muharebeden sonra 26 Eylül 1921’de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin temsilcilerinin de katıldığı bir konferans düzenlenmiştir Belirli koşullarda Batum’un Gürcistan’a geçtiğini Türkiye Büyük Millet Meclis’i kabul etmiştir.²⁶ Görülüyor ki Türkiye bu üç devlet ile doğu sınırını güvence altına almıştır.

Savaş gazileri İstiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Gazilerimizden, Bilecikli Eyyüp oğlu Fazıl Efendi’ye 21.10.1922 tarihinde istiklal madalyası ile mükafatlandırma yapılmıştır.²⁷ Yaralanalar hava değişimi için başka illere gönderilmiş ve maaşları ödenmiştir.²⁸

Sakarya Muharebesinin sonuçlarından biri olan Ankara Antlaşması ise 1923 Lozan Antlaşmasından önce Türkiye ve Fransa bakımından bir ön barış anlaşması olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Ankara Antlaşması her iki devlet arasındaki savaşa son verilmiş, Fransa’nın işgalindeki Suriye ile Türkiye arasındaki sınır belirlenmiş ve daha sonraki ilişkiler için birtakım ilkeler konulmuş, ancak müttefiklerle bir arada çözümlenmesi gereken meseleler ister istemez Lozan Antlaşması’na kalmıştır.²⁹

Ankara Antlaşması göre, antlaşmanın imzalanmasıyla tutuklananlar salıverilecektir. Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiştir. Bu antlaşma ile Süleyman Şah’ın türbesi Türkiye’nin korumasına verilmiştir. Hatay bölgesi için idare özelleştirilmiştir. Misak-ı Milli’den taviz verilmeden düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki ticari işlerin ve gümrük işlerinin düzenlenmesine karar verilmiştir. En önemlisi artık Güney Cephesi mücadeleleri sona ermiştir. Türk birlikleri rahat bir şekilde taarruz için birliklerini Batı istikametine gönderebilir hale gelmiştir³⁰

Son söz olarak Düvel-i Muazzama’nın son oyunu bozulmuş ve Türk Milleti’nin Viyana’dan beri süre gelen geri çekilmesi durdurulmuştur.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı (BCA)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 1138 Dosya No:149, Gömlek No. 1 /1 Tarih :1921

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 1138 Dosya No:149, Gömlek No. 1 /2 Tarih :1921

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 1138 Dosya No:149, Gömlek No. 1 /4 Tarih

26 Yahya Akyüz ve diğerleri, *Türk İnkılâbı’nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, YÖK Yayınları, Ankara 1997, s.138.

27 BCA, 5- 32, 9/1 4 Tarih :1922

28 BCA, 4- 48, 2, Tarih:12.02. 1922

29 Halit Eken, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s.246.

30 Yüksel Kırca, Bayram Akça, Melek Çolak, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ünyay Basımevi, Muğla 1996, s.221.

:1921

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 5 Dosya No: 32, Gömlek No. 9/1 4 Tarih :1922

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Kutu No: 5 Dosya No: 32, Gömlek No. 9/2 4 Tarih :1922

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 3 Dosya No: 32, Gömlek No.18/1 Tarih : 29.09.1921

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 3 Dosya No: 32, Gömlek No.18/2 Tarih : 29.09.1921

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 4 Dosya No: 48, Gömlek No. 2/1 Tarih :12.02. 1922

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 4 Dosya No: 48, Gömlek No. 2/2 Tarih :12.02. 1922

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Kutu No: 3 Dosya No: 32, Gömlek No.18/1 Tarih : 29.09.1921

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

AKÇA, Bayram, ÇOLAK, Melek, KIRCA, Yüksel, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ünyay Basımevi, Muğla 1996.

AKYÜZ, Y., KOCATÜRK, U., BOZKURT, G., GÜNEŞ, G., AYBARS, E., ÇAĞAN, N., ERGUN, M., BİLİM, C., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1*, YÖK Yayınları, Ankara 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi 1*, Ercan Kitabevi, İzmir 2000.

ÇEVİK, Zeki, *Milli Mücadele’de Son Kurşun*, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Balıkesir 2002.

EKEN, Halit, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.

ERİKAN, Celal, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971.

GÜNCA, Yılmaz, ŞENŞEKERCİ, Erkan, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi*, Alfa Yayınları, Bursa 2001.

KARAKOYUNLU, Sadri, “Sakarya Meydan Muharebesi’nin Yankıları (Melhaame-i Kübra- Büyük Kan Seli veya Büyük Savaş Alanı)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1995, Sayı 31, s.94.

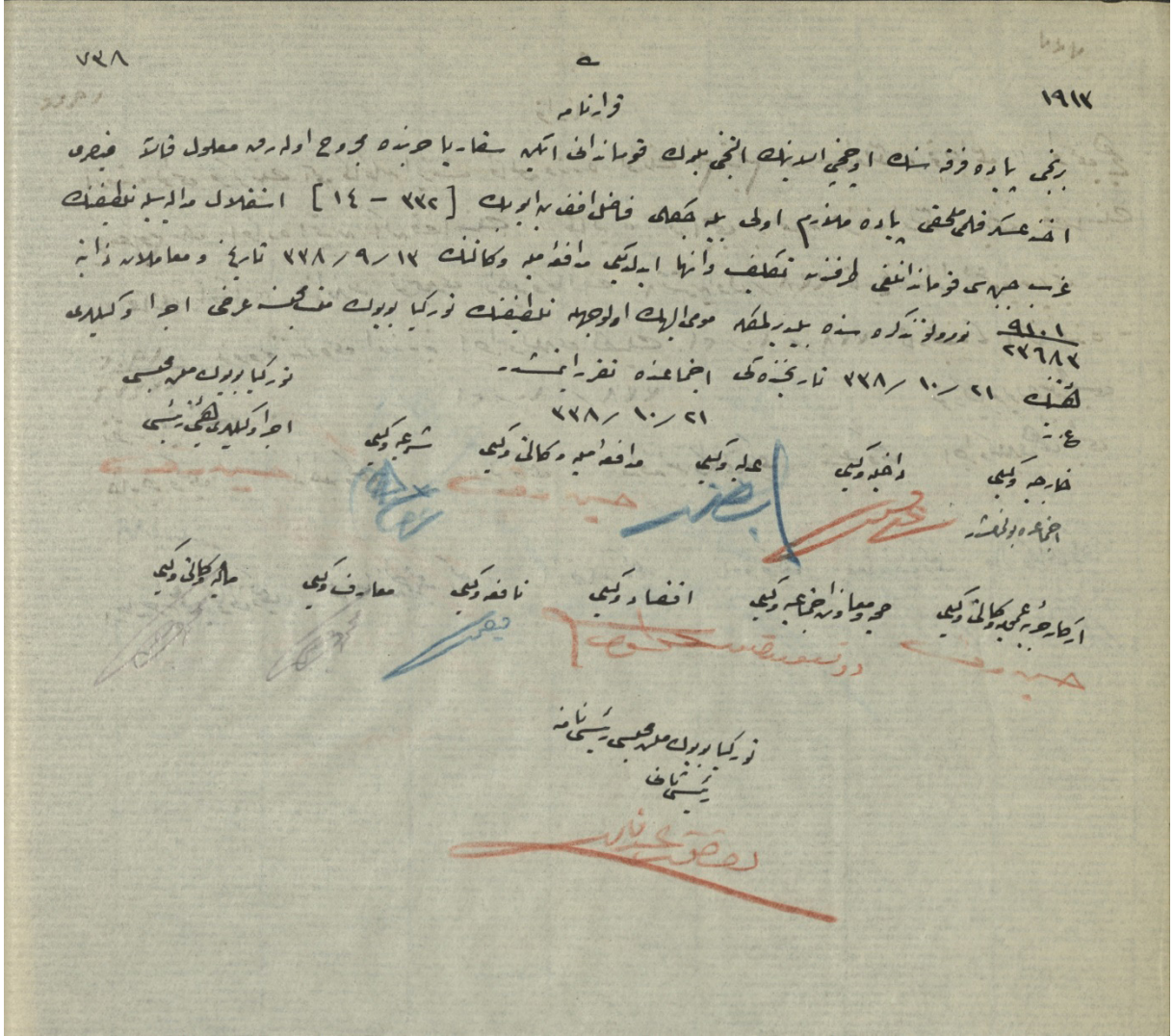
KAYIRAN, Mehmet, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1989, s.649-650.

ÖZSOY, Osman, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

YALÇIN, Semih, *Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2008.

Ekler

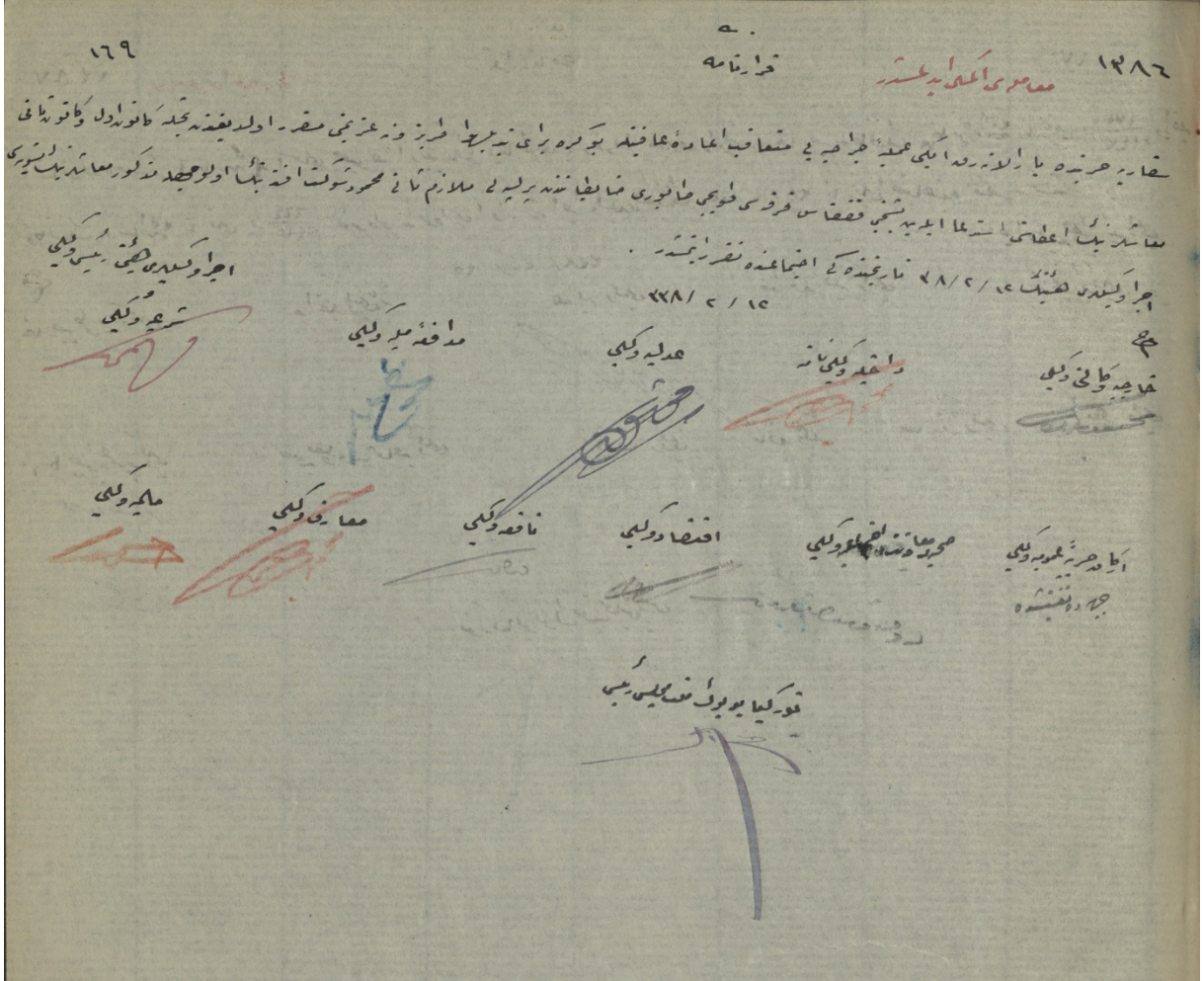
BELGE ÖRNEKLERİ

İstiklal madalyası verilmesine dair (BCA: 5- 32, 9/1, Tarih :1922)

	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">Karar No.</td> <td style="width: 50%;">1913</td> </tr> <tr> <td>Eski Defter</td> <td>C. 4 S. No. 1738</td> </tr> </table>	Karar No.	1913	Eski Defter	C. 4 S. No. 1738
Karar No.	1913				
Eski Defter	C. 4 S. No. 1738				
<p>KARARNAME</p>					
<p>Birinci Piyâde Fırkasının üçüncü Alayının altıncı Bölük Kumandanı iken Sakarya harbinde mecrûh olarak ma'lûl kalan Kayseri Ahza-Asker Kalemi Mülhâkı piyâde mülâzım evveli Bilecikli Fazıl efendi bin Eyüb'ün (332-14) İstiklâl Madalyası ile taltifinin Garb-Cebhesi Kumandanlığı tarafından teklif ve inhâ edildiği Müdâfaai Milliye Vekâletinin 13/9/338 tarih ve Muâmelâta Zâtiyye 9101/23683 numaralı tezkiresinde bildirilmekle mumaileyhin olvehile taltifinin Türkiye Büyük Millet Meclisine arzı İcra Vekilleri Heyetinin 21/10/338 tarihindeki ictimâında takarrür etmiştir.</p>					
<p>21/10/338</p>					
Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi	Şeriye Vekili	Müdafaai Milliye Vekili			
Adliye Vekili	Dahiliye Vekili	Hariciye Vekili İctimada bulunmamıştır.			
		Maliye Vekâleti Vekili Mehmet Vehbi			
Maarif Vekili	Nafia Vekili	İktisat Vekili			
<p>Erkânı Harbiyei-Umumiye Vekâleti Vekili</p>					
<p>Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi nâmına Doktor Adnan</p>					

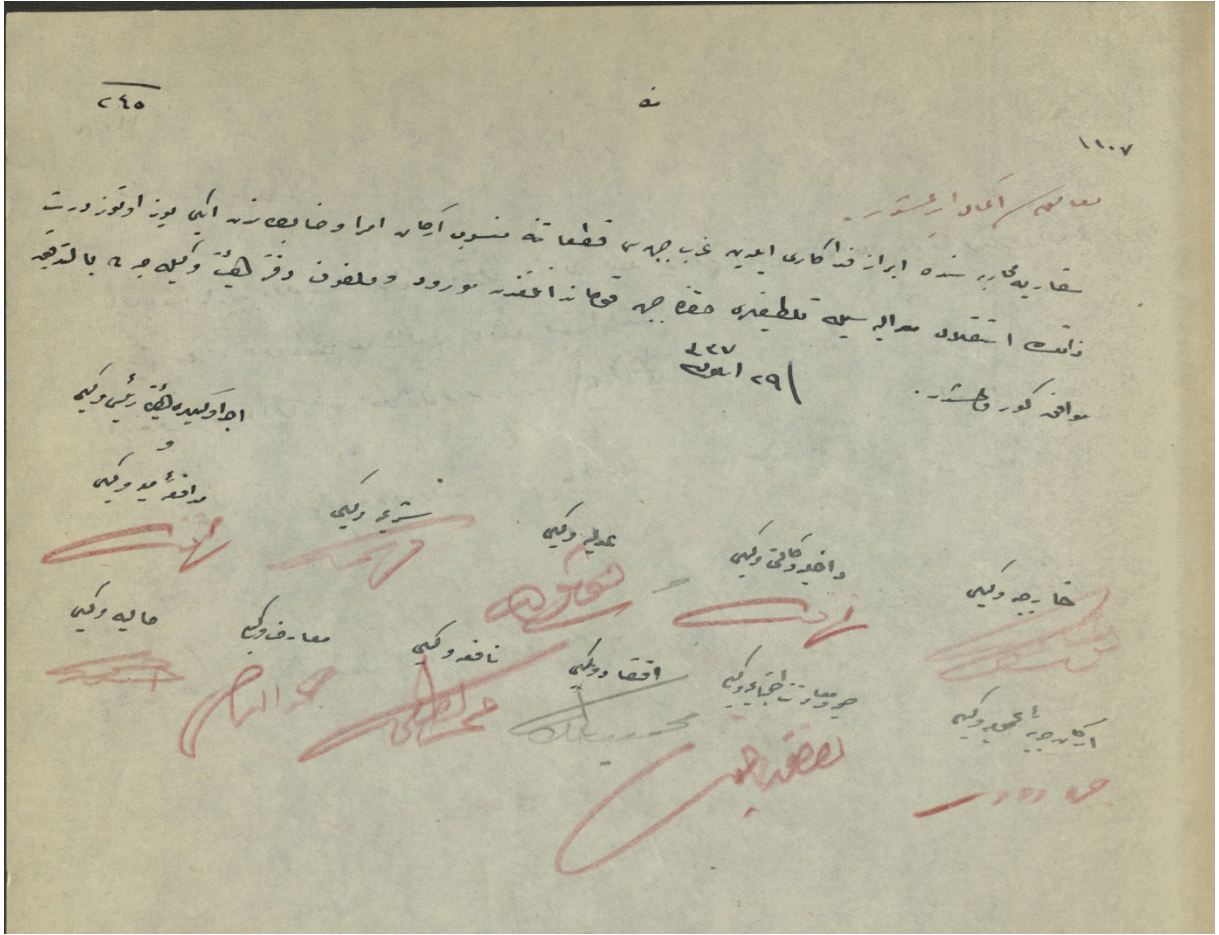
İstiklal madalyası verilmesine dair (BCA: 5 - 32, 9/2 ,Tarih :1922)

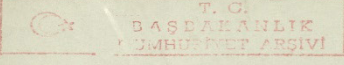
Gazimize hava değişimi sırasında maaş ödenmesi (BCA: 4-48, 2/1, Tarih:12.02. 1922)

	<p>T. C. BAKANLIK HURİYET ARŞİVİ</p>	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>Karar No.</td> <td>1386</td> </tr> <tr> <td>Eski Defter</td> <td>C. No. 4 S. No. 169</td> </tr> </table>	Karar No.	1386	Eski Defter	C. No. 4 S. No. 169
Karar No.	1386					
Eski Defter	C. No. 4 S. No. 169					
<p>KARARNÂME</p>		<p>Muâmesi ikmâl edilmiştir.</p>				
<p>Sakarya Harbinde yaralanarak iki ameliyeyi cerrahiyyeyi müteâkib iadei-âfiyyetle bukeye berâyi-tebdilhavâ Trabzon'a azîmeti mukarrer oldu- ğundan bahisle Kânûn-ı Evvel ve Kânûn-ı Sâni maaşlarının itâsını istidâ eyleyen beşinci Kafkas Fırkası Topcu Taburu zâbitâından Pirlepeli mülâzım-ı Sâni Mah- mud Şevket efendinin olvechile mezkûr maaşlarının tesviyyesi İcra Vekilleri Heyetinin 12/2/338 târihindeki ictimâında takarrür etmiştir. 12/2/1338</p>						
<p>İcra Vekilleri Hey'eti Reis Vekili ve Şeriyye Vekili Fehmi Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Adliye Vekili Refik</p>						
<p>Dahiliye Vekili namına Mehmet Vehbi Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celâl Maliye Vekili Hasan</p>						
<p>Maarif Vekili Mehmet Vehbi Nafia Vekili Feyzi İktisat Vekili Sırrı Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiyye Vekili Doktor Rıza Nur</p>						
<p>Erkânı-Harbiye-Umumiyye Vekili Cephede teftişte</p>						
<p>Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemâl</p>						

Gazimize hava değişimi sırasında maaş ödenmesi (BCA: 4-48, 2/2, Tarih:12.02. 1922)

234 Gazilerimize İstiklal Madalyası verilmesi (BCA: 3-32,18/1, Tarih: 29.09.1921)

	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>Karar No.</td> <td style="text-align: center;">1107</td> </tr> <tr> <td>Eski Defter</td> <td style="text-align: center;">C. No. 3 S. No. 245</td> </tr> </table>	Karar No.	1107	Eski Defter	C. No. 3 S. No. 245								
Karar No.	1107												
Eski Defter	C. No. 3 S. No. 245												
<p>Muâmelesi ikmal edilmiştir.</p> <p style="text-align: right; color: red;">X</p> <p>Sakarya muharebesinde ibraza fedakârı eyleyen Garp Cephesi Kita'atına mensup erkân-ümera ve zabıtanın iki yüz otuz dört zatın İstiklâl madalyası ile taitifleri hakkında Cephe Kumandanlığından mevrud ve melfûf defter Heyet-i Vekilece bî-etetkik muvafık görülmüştür.</p> <p style="text-align: center;">29 Eylül 337</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 33%; text-align: center;">İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili Rafet</td> <td style="width: 33%; text-align: center;">Hariciye Vekili Yusuf Kemâl</td> <td style="width: 33%; text-align: center;">Dahiliye Vekâleti V. Rafet</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Adliye Vekili Refik Şevket</td> <td style="text-align: center;">Şer'îye Vekili Fehmi</td> <td style="text-align: center;">Erkânî Harbiye-i Umumiye Vekili Cephede</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekili Dr.Refik</td> <td style="text-align: center;">İktisat Vekili Mahmut Celâl</td> <td style="text-align: center;">Nafia Vekili Ömer Lütfü</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Maarif Vekili Hamdullah Suphi</td> <td style="text-align: center;">Maliye Vekili Hasan Hüsnü</td> <td></td> </tr> </table>		İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili Rafet	Hariciye Vekili Yusuf Kemâl	Dahiliye Vekâleti V. Rafet	Adliye Vekili Refik Şevket	Şer'îye Vekili Fehmi	Erkânî Harbiye-i Umumiye Vekili Cephede	Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekili Dr.Refik	İktisat Vekili Mahmut Celâl	Nafia Vekili Ömer Lütfü	Maarif Vekili Hamdullah Suphi	Maliye Vekili Hasan Hüsnü	
İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili Rafet	Hariciye Vekili Yusuf Kemâl	Dahiliye Vekâleti V. Rafet											
Adliye Vekili Refik Şevket	Şer'îye Vekili Fehmi	Erkânî Harbiye-i Umumiye Vekili Cephede											
Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekili Dr.Refik	İktisat Vekili Mahmut Celâl	Nafia Vekili Ömer Lütfü											
Maarif Vekili Hamdullah Suphi	Maliye Vekili Hasan Hüsnü												

234 Gazilerimize İstiklâl Madalyası verilmesi (BCA: 3-32, 18/2, Tarih : 29.09.1921)

Doç. Dr.
Said OLGUN

Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü
saidolgun@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9171-2788>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 29/10/2022 22/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1196243>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı'dan Cumhuriyete Anadolu'da Karga İstilaları ve Kargalara Karşı Yürütülen Mücadeleler (1860-1965)

Crow Invasions and Struggles Against Crows in Anatolia from the Ottoman Empire to the Republic (1860-1965)

Öz

Ekonomisi tarıma dayanan toplumlar çekirge ve domuz başta olmak üzere tarımsal üretime zarar veren çeşitli hayvanlara karşı yüzyıllar boyunca mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Tarlalardaki ekinlere, bağ ve bahçelerdeki meyvelere zarar veren kargalar da tarım toplumlarının mücadele ettiği hayvanlardan biri olagelmıştır. Bu mücadele çoğu zaman çiftçiler ve halk eliyle sürdürülmüş; yerel ve mahalli yönetimler almış oldukları kararlar ve çıkarmış oldukları kanunlarla mücadelenin yasal ve idarî zeminini hazırlamışlardır. İdarî ve yasal düzenlemelerle mücadelenin kimler tarafından hangi şartlar altında nasıl gerçekleştirileceği belirlenmiş; ödül ve ceza mekanizması işletilerek halkın yürütülen mücadeleye katılımı teşvik edilmiştir. Kargalar yalnızca kırsal alanda geçimini çiftçilikle temin eden köylülerin değil aynı zamanda şehir ve şehirliler için de büyük bir sorun olabilmışlerdir.

Çalışmanın ilk kısmında Osmanlı Arşiv belgeleri üzerinden Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Edirne ve İstanbul çevresinde karşılaşılan karga istilaları ve bunlara karşı alınan önlemler ve yürütülen mücadelelere değinilmiştir. İkinci kısımda ise Cumhuriyet döneminde Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yapılan mücadeleler dönemin ulusal gazeteleri ve Meclis Tutanakları üzerinden aktarılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Anadolu topraklarında bir zararlı olarak kargalara karşı yürütülen mücadeleler, halkın şikayetleri, alınan önlemler, idarî ve yasal düzenlemeler ile mücadele yöntemleri ve elde edilen sonuçlar aracılığıyla anlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Karga, Zararlı, İtlaf

ATIF: OLGUN Said, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Anadolu'da Karga İstilaları ve Kargalara Karşı Yürütülen Mücadeleler (1860-1965)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1129-1155)

CITE: OLGUN Said, "Crow Invasions and Struggles Against Crows in Anatolia from the Ottoman Empire to the Republic (1860-1965)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1129-1155)

Abstract

Societies whose economy is based on agriculture have had to struggle for centuries against various animals that harm agricultural production, especially grasshoppers and pigs. Crows, which damage the crops in the fields and the fruits in the vineyards and gardens, have been one of the animals fought by agricultural societies. This struggle was mostly carried on by the farmers and the civilian population. Central and local governments have prepared the legal and administrative ground for the struggle with the decisions they have taken and the laws they have enacted. By means of administrative and legal regulations, it has been determined by whom and under what conditions the struggle will be carried out; the participation of the public in the struggle has been ensured by operating the reward and punishment mechanism. Crows have been a big problem not only for the villagers who make a living from farming in the countryside, but also for the city and city dwellers.

In the first part of the study, the crow invasions encountered in Edirne and Istanbul in the last periods of the Ottoman Empire, the measures taken against them and the struggles were discussed through the documents obtained from the Ottoman Archive. In the second part of study, the struggles made in various cities of Anatolia during the Republican period were tried to be conveyed and evaluated through the national newspapers of the period and the parliamentary minutes. In the second part of the study, the struggles made in various cities of Anatolia during the Republican period were tried to be conveyed and evaluated through the national newspapers of the period and the parliamentary minutes. In this study, the struggles against crows as a pest in Anatolian lands were tried to be explained and evaluated through the complaints of the people, the measures taken, the methods of struggle with the administrative and legal regulations and the results obtained.

Keywords: Ottoman Empire, Republic of Türkiye, Crow, Agricultural Pest, Destruction

Giriş

Masallara, atasözlerine ve deyimlere konu olan karga, insanoğlu için tam bir muamma olmuştur. Parlak ve siyah tüyleri, kara gagası, güçlü pençe ve kanatları, şiddetli ve kuvvetli bakışları ile insanlara çok da hoş görünmeyen bu kuş hakkındaki genel kanaat, her ne kadar La Fontaine'in "*Karga ile Tilki*" isimli masalında akıyla alay ediliyor olsa da oldukça zeki olduğu yönündedir.¹ H. İbrahim Demirkazık'ın L. Austin Oliver'den aktardığına göre hiçbir kuş efsane, folklor, edebiyat ve günlük konuşmada karga kadar yer bulmamıştır. Yine Demirkazık'ın Sedat Veyis Örnek'ten aktardığına göre karga, dünyanın yaratılışını ve insanlığın oluşumunu konu edinen ilkel efsanelerde önemli rol oynamış; masallarda, halk inanışlarında gelecekte haber verici olarak nitelendirilmiş; ötüşünden, uçuşundan, bir yere konuşundan kötülük ya da iyilik getireceği tahmininde bulunulmuştur.²

-
- 1 Söz konusu masal için bkz. La Fontaine "*Karga ile Tilki*", *Hazine-i Evrâk*, 1 Mayıs 1297 (13 Mayıs 1881), S. 2, s. 20-21.
 - 2 H. İbrahim Demirkazık, "*Divan Şiirinde Karga*", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 24, 2011, s. 132. Arap edebiyatında yer alan karga motifi hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Fadime Kavak, "*Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi*", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013, ss. 117-142.

Kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de yer alan Mâide Suresinin otuz birinci ayetinde geçen “(Ardından) Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga göndermişti. (Katil kardeş) ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar ol(amay)ıp kardeşimi gömmekten âciz mi oldum!’ demiş ve pişmanlık duyanlardan olmuştu.”³ şeklindeki ifadelerden insanoğlunun karga ile münasebetinin, insanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Hazret-i Adem’in oğullarından birinin kardeşini katletmesinin ve öldürdüğü kardeşinin cesedini yeri eşeleyeyen bir kargayı gördükten sonra gömmeyi akıl etmesinin anlatıldığı Mâide Suresinin 27-31. ayetlerinde Allah’ın bir ibret olarak göndermiş olduğu karga ile insanoğlunun ilişkisi zamanla bir mücadeleye evrilmiştir.

Çıkarılmış oldukları boğuk seslerle kara bulutlar şeklinde tarlalar üzerinde sürüler halinde dolaştıkları görülen kargalar, tarlalardaki ekinlere, ağaçlardaki meyvelere musallat olmaları nedeniyle çoğu zaman kovulması ve itlaf edilmesi gereken zararlı hayvanlar olarak görülmüşlerdir.⁴ Kırsal alanda ziraat faaliyetlere zarar veren kargalar, şehirlerde binaların çatı saçaklarının altına, buldukları kovuklara ve ağaçlara yuvalar yaparak cadde ve sokakları kirletirken olur olmadık saatlerde çıkarmış oldukları bed sesleriyle de şehir sakinlerine rahatsızlık vermişlerdir.

Türkçe atasözleri ve deyimlere bakıldığında adından çok da hayırla bahsedilmediği görülmektedir. *Alacağına şahin, vereceğine karga;*⁵ *karga gibi;*⁶ *kargadan başka kuş tanımamak;*⁷ *karga bok yemeden;*⁸ *kılavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz;*⁹ *alacağım olsun da alakargada olsun;*¹⁰ *alakargada alacağım olsun, alamazsam gözümü oysun;*¹¹ *karga yavrusuna bakmış ‘benim ak pak evladım’ demiş;*¹² *karga ile gezen boka konar;*¹³ *karga keklığı taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırması;*¹⁴ *karga mandayı babası hayrına bitilemez;*¹⁵ *besle kargayı, oysun gözünü*¹⁶ karga adının geçtiği bazı atasözü ve deyimlere örnek verilebilir. Görüldüğü üzere hiçbirinde karga iyiliğin, hayrın ve güzelliğin sembolü değildir. Atasözlerine ve deyimlere konu olan kargaya annelerin de çok kızgın oldukları söylenebilir. Beşikteki yavrusunu uyutmaya çalışan annenin şefkat dolu sessiyle “*Karga seni tutarım / Kanadını yolarım / Yelpazeler yaparım / Hanımlara satarım /*

3 Mehmet Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, Haliç Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2021, s. 111.

4 Ali Nazimâ, “Karga”, *Maarif*, C. II, S. 31, 5 Mart 1307 (17 Mart 1891), s. 76-77.

5 Alacağımı isterken ısrar eden, borcunu öderken de güçlük çıkararak kimse. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

6 Çok zayıf ve esmer (kimse). <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

7 Bildiğinden veya öğrendiğinden kesinlikle şaşmamak. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

8 Çok erken bir saatte. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

9 Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz anlamında kullanılan bir söz. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

10 Borçlu olmaktansa alacaklı olmak iyi bir şeydir. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

11 Borçlu olmaktansa alacaklı olmak iyi bir şeydir. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

12 Herkesin kendi yarattığı şey çirkin de olsa gözüne güzel görünür. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

13 Kişi kiminle arkadaşlık ederse ondan kendisine birtakım huylar geçer. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

14 Görgüsüz kişi, görgülü kişinin yaptığını yapmaya kalkışırsa beceremez, kendisinin doğal davranışını da yitirir, gülünç duruma düşer. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

15 Bir kimse başkasına hizmet ediyorsa bunda kendisinin de çıkarı vardır. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

16 Elinde büyüttüğün kişi gün gelip sana nankörlük edebilir. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 21.10.2022)

Uyuyacak yavrum ninni / Büyüyecek yavrum ninni / Ninni benim yavruma ninni” sözleri dışında boğuk sesiyle öten ve bebeğinin uykuya dalmasını engelleyen kargayı tehdit etmesinden başka ne olabilir? Annesinin kendisine okuduğu ninni ile karga ve insanoğlu arasındaki mücadeleden haberdar olmaya başlayan bebek, yaşadığı tarım toplumunun içerisinde bu mücadelenin bir parçası haline gelmiştir.

Anadolu Türklerince pek de iyi anılmayan karga, Kazak Türklerince çok daha farklı anlamlara gelmektedir. Kazaklar, en yakınlarındaki insanlara “*karğam*”, “*kargacım*” şeklinde hitap etmektedirler. Göktürklerde kutsal bir kuş – totem olan karga, güzelliğin değil, sonsuzluğun, tokluğun ve derin düşüncenin temsilcisi olmuştur. Amur halkları, Kuzey Amerika Kızılderilileri ve Çukçalar kargayı aydınlık ve ateşle ilişkilendirmişlerdir. Eski Kızılderililerin mitolojilerinde ve Çin efsanelerinde karga, gökyüzü ve güneşle ilişkilendirilerek tasvir edilmiştir.¹⁷

Yabanî tohumları, böcekleri, toprak kurtlarını, tarla farelerini ve leşleri yemeleri nedeniyle tabiatın doğal dengesi içerisinde düşünüldüğünde kargaları tamamıyla bir zararlı olarak nitelendirmek çok da doğru olmayacaktır. Ancak sayılarının arttığı dönemlerde çiftçinin en büyük düşmanı haline gelen bu canlıya karşı hem münferit olarak çiftçiler tarafından hem de devletler ve hükümetler tarafından şedit mücadeleler yürütülmüştür. Yapılan bu mücadelelerin kesin bir galibi olmasa da ekinini, bağını, bahçesini ve huzurunu müdafaa eden insanoğlu karşısında çoğu zaman kargaların çok büyük kayıplar verdikleri bir gerçektir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi gazetelerinde yürütülen mücadelenin dışında kargalarla ilgili makalelere yer verildiğini veya hayvanlarla ilgili kaleme alınan makalelerde kargalara da değinilmiş olduğunu görmekteyiz. Ali Nazimâ, Maarif’te yayımlanan “*Karga*” başlıklı makalesinde kargaların zararlarının yanında yararlarından da bahsettikten sonra parlak eşyalara karşı olan meraklarından dolayı altın, gümüş ve cam gibi eşyaları çalmak gibi tuhaf bir meraklarının olduğuna; insanlara kolayca alışıp papağanlar gibi birkaç kelimeyi telaffuz edebildiklerine değinmiştir.¹⁸ Türk basınının hayvanlar alemine ilgisi ve okurlarını bilgilendirme çabası Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin “*Meraklı Sayfa*” isimli köşesindeki “*Hayvanlar Sayı Sayabilir mi?*” başlıklı makalede kuşlar arasında kargaların en zeki türlerden biri olduğu ancak iyi sayı sayamadıkları için aldatılmalarının mümkün olduğu ifade edilmiştir. Makaleye göre birçok âlim, kedilerin sayma kabiliyetinden biraz aşağı olsa da kargaların üçe kadar sayabildiklerini kabul etmiştir. Yazıda filin hayvanların en zekisi olarak kabul edildiği bilgisinin de yer aldığını belirtelim.¹⁹ Gazetenin aynı köşesinde yayımlanan “*Hayvanlar Ne Kadar Yaşar?*” başlıklı bir başka makalede hasmı çiftçinin bir saçması öteki dünyaya göndermezse karganın da çiftçi kadar yaşayacağı belirtilmiştir. Makalede bir şehir efsanesine dönüşen karganın üç yüz sene yaşadığı şeklindeki yanlış bilgiye de dikkat çekilmiştir.²⁰

17 Nurbolat Bogenbayev, Aydın Calmırza, “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” ve “Karga” Kavramları”, *Millî Folklor*, Yıl 26, S. 103, 2014, s. 74-77. Moğollar ve Wu-Sun Türklerinde karga inanışları ve mitler hakkında bkz. Namu Jila, “Orta Asya’da Kurt ve Karga Hakkındaki Geleneksel İnanışlar ve Mitler: Wu-Sun Türkleri ve Moğollardan Örnekler”, çev. Ahmet Şahin Ata, *Karadeniz*, C. 2, S. 8 (2010 Sonbahar), ss. 144-156.

18 Ali Nazimâ, *a.g.m.*, s. 76-77.

19 “Hayvanlar Sayı Sayabilir mi?”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Teşrinisani 1929, s. 6.

20 “Hayvanlar Ne Kadar Yaşar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1930, s. 6.

1923 yılında Dergâh dergisinde Ali Mümtaz Arolat'ın “*Kargalar*” başlıklı şiiri yayımlanmıştır. Dört kıtadan oluşan ve her bir kıtasına kasvet duygusunun hâkim olduğu şiirinde şair, kargaları yaşlı ağaçların yaşlı kuşları şeklinde tasvir ederken seslerinin de renkleri kadar karanlık olduğunu ifade eder. Şiirin üçüncü kıtasında karakargaların cehennemde yanan serseri ve melun ruhlar mı olduğunu Rabbine soran şair, son kıtada ise kendi ölümünden sonra bu simsiyah kuşların gelip de yorgun ruhunu çağırıp çağırmayacaklarını sorar. Şairin ve toplumun kargaya olan bakışışını yansıtmaya açısından güzel bir örnek olabileceğini düşündüğümüz şiirin ikinci ve üçüncü kıtaları şu şekildedir:²¹

Sesleri renkleri kadar karanlık
Bir ölüm havası siner göklere
Çekilen güneşten değil, her yere
Onların şeklinden basar karanlık
Rabbim cehennemde yanan serseri
Melun ruhlar mıdır Karakargalar
Ki böyle her akşam sönerken rüzgâr
Gelip ürkütürler servileri?

1960'lı yılların başında halkın kargayla olan değişken ilişkisi hikayelere de yansımıştır. Mahmut Özay'ın “*Kargalar*” isimli hikayesi bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Hikâyenin başında Belediye Meydanındaki çınar ağacındaki uçurtma ipliklerine ayağı dolanan bir karganın toplanan vatandaşlar tarafından kurtarılmaya çalışılması ve kunduracı çırağı Hüseyin tarafından nasıl kurtarıldığı anlatılırken hikâyenin sonunda belediye tellalının İlçe Ziraat Komisyonunun mahsullere zarar veren kargalara karşı mücadele kapsamında her ailenin on beş gün içerisinde iki karga başı getirmelerini zorunlu tuttuğunu aksi takdirde beşer lira para cezasına çarptırılacaklarını duyurmasına yer verilmiştir.²²

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Türkiye'sinde başta çekirge ve domuz olmak üzere zararlı hayvanlar olarak nitelendirilen birçok canlıya karşı devlet kontrolünde ciddi mücadeleler yürütülmüştür. Söz konusu bu mücadeleler içerisinde çekirgelere karşı yürütülen amansız ve zorlu mücadele araştırmacıların üzerinde yoğun bir şekilde durdukları ve elde ettikleri verileri çeşitli yayınlarla okuyucunun istifadesine sundukları bir konu olmuştur.²³ Bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk kırk yılında kargalara karşı yürütülen

21 Ali Mümtaz, “Kargalar”, *Dergâh*, S. 42, 5 Kanunusani 1339 (5 Ocak 1923), s. 87.

22 Mahmut Özay, “Kargalar”, *Yorgo*, Yeditepe Yay., İstanbul 1966, s. 26-29.

23 Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde karşılaşılan çekirge istilaları, etkileri ve yürütülen mücadeleler hakkında bkz. Suha Oğuz Baytimur, Özcan Tatar, “Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 23 (Eylül 2020), ss. 325-347. Sevilay Özer, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016. Bilal Yıldız, “XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları ve Yapılan Mücadele Çalışmaları”, *İSTEM (Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi)*, C. 11, S. 22 (Aralık 2013), ss. 69-94. Ömer Obuz, “Cumhuriyet Döneminde Çetin Bir Mücadele: Çekirge ile “Savaş””, *Turkish Studies*, Vol. 12/1 (2017), pp. 177-190.

mücadele arşiv belgeleri ve gazeteler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi gazetelerinden yoğun bir şekilde istifade edilerek mücadelenin gazetelere yansıyan yönleri üzerinde durulmuş; ekler bölümünde gazetelerde yayımlanan karikatürlere yer verilmiştir.

Osmanlı Döneminde Yürütülen Karga Mücadeleleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rumeli coğrafyasında yaşayan çiftçilerin kargaları tarlalarından uzak tutmak için sarf ettikleri emeğin en müşahhas şahidi bizzat kendisi de karga kovalayan Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Babası Ali Rıza Bey'in vefatından sonra annesi Zübeyde Hanım ve kardeşleriyle birlikte Langaza yakınındaki Lapka'daki çitlikte kâhyalık yapan dayısı Hüseyin Ağa'nın yanına gitmişlerdir. Atatürk, çiftlik hayatı ve kardeşi Makbule Hanımla birlikte karga kovalamalarını şu şekilde anlatmıştır:

“Babamın vefatı, bizi ayakta tutan kuvvetli bir desteğin yıkılması gibi bir şey oldu. Adeta kendimi yalnız hissettim. Dayım bize çok iyi davrandı. Acımızı unutturabilmek için gayret gösterdi. Allah razı olsun. Çiftlik hayatına karıştım. Tarla bekçiliği yaptığım da oldu. Makbule ile beraber bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve kargaları kovmakla uğraştığımızı hiç unutmam. Dayım Hüseyin Ağa bu gibi vazifeleri sırf biz meşgul olalım diye buluyordu.”²⁴

Bir halk çocuğu olmakla övünen Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde bir misafirin tarla bekçiliği ve karga kovalamasıyla ilgili olarak hikayesine “*aman efendimiz*” ve “*estağfurullah*” gibi kelimelerle karşılık vererek inanmamazlık göstermesi üzerine “*Evet öyledir. Ben de herkes gibi doğdum, büyüdüm. Doğuşumda bir ayrılık varsa Türk oluşumdan ibarettir.*” şeklinde cevap vermiştir.²⁵

Osmanlı Arşivinde karga mücadelesine yönelik tespit edebildiğimiz en eski bilgi ve belge 1899 yılına aittir. Söz konusu sene Edirne halkının başı kargalarla belaya girmiştir. Belediye Başkanına göre otuz-otuz beş yıl önce de benzer bir hadise yaşanmıştır. 1860'lı yıllarda Tuna Vilayetinde yürütülen amansız mücadele karşısında daha fazla diremeyen Kargalar, Edirne'ye göç etmişlerdir. Edirne'yi yeni meskenleri haline getiren kargalar, kolay kolay yeni vatanlarını bırakmaya pek de niyetli değillerdi. Tarlalardaki ürünlere ve ağaç dallarındaki meyvelere verdikleri zarar, altından kalkılamaz boyutlara ulaştıkça kargalara karşı seferberlik başlatılmıştır. Kargalarla baş edemeyen Edirne Valiliği ve Edirne Belediyesi, vatandaşla iş birliği yapmaktan onları da kargalarla mücadeleye dahil etmekten başka çıkar yol bulamamıştır. Bu seferberlikte her bir vatandaşa düşen görev iki kargayı itlaf etmek ve teslim edecekleri ayaklarla bunu ispat etmektir. Başvurulan bu yolla kargaların vermiş oldukları zararın önüne geçilebilmesi mümkün olmuştur.²⁶

Otuz-otuz beş yıl önce yaşanan bu hadiseden sonra kargalar bir defa daha yoğun bir şekilde Edirne'de görülmeye başlamıştır. Vilayetin bazı yerlerinde oldukça fazla görülen kargalar, ekilmiş tohumları, büyüyüp gelişen ürünleri ve ağaçlardaki meyveleri yiyerek ahaliye çok büyük zarar veriyorlardı. Kargaların Bulgaristan ve Şarkî Rumeli havalisinde yürütülen silahlı mücadele nedeniyle Edirne'ye göç ederek burada toplanmaya başladıkları düşünülüyordu. Her geçen gün bölgedeki popülasyonu artan kargalarla mücadelede takip edilen ilk yol, yuvalarının bozularak

24 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, C. 1, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık (Cumhuriyet Gazetesinin Okuyucularına Armağanı), İstanbul 1997, s. 13-14. Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s. 22.

25 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul 1998, s. 18.

26 BOA, *BEO*, 1297/97241, 6 Zilhicce 1316 (17 Nisan 1899).

yumurtalarının imha edilmesi olmuştur. Meclis-i İdare-i Vilâyet alınan bu kararlarla kargaların çoğalmasının ve verdikleri zararın önüne geçilmesini hedeflemiştir.²⁷ Nisan ayında alınan ve o gün için yeterli görülen²⁸ bu karardan yaklaşık dört ay sonra yani Ağustos ayında başvuruyla mücadele yönteminden istenilen sonucun elde edilemediği görülmüştür. Etkin bir sonuç alınamamasının nedeni, karga yuvalarının ulaşılması güç yerlerde ve yüksekliklerde olmasıydı. Kargayla mücadelede fenni bir tedbir olmadığı görüşündeki Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti, öldürülen birkaç karganın tarla ve bahçe içlerine asılmasından başka bir çare önerememiştir.²⁹

Edirne’de kargalara karşı yürütülen mücadelede ortaya çıkan problemlerden biri de masrafları karşılayacak bir ödeneğin bulunmasında yaşanan güçlüklerdir. Kargaların tarımsal faaliyetlere verdiği zararın mücadele edilebilmesi için 10 bin kuruşa ihtiyaç duyuluyordu. Ülke genelinde zirai zararlılar arasında ilk sırada gelen çekirgeye karşı etkin bir mücadele yürütülmesi nedeniyle tarımsal ödeneklerde çekirge itlafi için 80 bin kuruştan fazla bir miktar ayrılmıştır. Bu nedenle 30 Temmuz 1903’te yayımlanan bir irâde ile kargalara karşı yürütülen mücadelede sarf edilecek meblağın, istihdam edilecek geçici memurların harcırahlarının zirai ödenek içerisindeki çekirge itlafi için ayrılan kısmından karşılanmasına karar verilmiştir.³⁰

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde çekirge ve kargalara yönelik mücadelenin birlikte yürütüldüğü ancak çekirge mücadelesinin daha ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1908 yılında Ziraat ve Zabıta-i Sıhıyye-i Hayvaniye İdaresi bütçesine göre yaşanabilecek çekirge ve karga istilasında kullanılmak üzere ayrılan 85 bin 400 kuruş çeşitli vilayetlerde yürütülen çekirge mücadelesi nedeniyle daha senenin başında büyük oranda harcanmıştır. Bundan dolayı Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti, 22 Haziran 1908’de çekirge mücadelesinde kullanılmak üzere Ziraat Bankasının sülûsan temettuatı fazlasından bir defaya mahsus olmak üzere 50 bin kuruşun söz konusu çekirge ve kargalara karşı yürütülen mücadele için ayrılan tahsisata ilave edilmesini istemiştir.³¹ Tahsisatın artırılması talebinin arkasındaki esas neden Suriye, Adana, Beyrut, Halep, Bitlis ve Trablusgarp vilayetleri ile İzmit sancağında görülen çekirge istilasıydı.³² Tahsisat 85 bin 400 kuruş olmasına rağmen 1909 yılı Şubatına kadar söz konusu tahsisatın dışında fazladan 39 bin 46 kuruş harcama yapılmıştır. Çekirge itlafi için kullanılmak üzere Halep vilayetinin talebi 40 bin; çekirge ve fare itlafi için Diyarbakır vilayetinin talebi 100 bin; çekirge itlafi için Suriye vilayetinin talebi 20 bin kuruştur. Karga itlafi için ödenek talebinde bulunan tek vilayet Edirne olmuştur. Edirne vilayetinin talebi 67 bin 500 kuruştur. Bütün bu vilayetlerin taleplerinin toplam tutarı 227 bin 550 kuruş tutuyordu. Bu nedenle Meclis-i Vükelâ tarafından 11 Şubat 1909 tarihinde Ziraat Bankasının ziraata dair işlere mahsus olan sülûsan temettuatı fazlasından 300 bin kuruşun bir sonraki yıla ait ürünlerin zarar görmesinin önüne geçilmesi düşüncesiyle mevcut yıla ait tahsisata ilave edilmesine karar verilmiştir.³³ Bu kapsamda Edirne Vilayetinin karga itlafında kullanılmak üzere talepte

27 BOA, *DH.MKT*, 2189/106, 2 Zilhicce 1316 (13 Nisan 1899).

28 BOA, *DH.MKT*, 2193/88, 15 Zilhicce 1316 (26 Nisan 1899).

29 BOA, *DH.MKT*, 2231/40, 1 Rebiyülahır 1317 (9 Ağustos 1899).

30 BOA, *ŞD*, 532/57, 8 Rebiyülahır 1321 (4 Temmuz 1903). BOA, *İ.OM*, 9/24, 5 Cemaziyülevvel 1321 (30 Temmuz 1903). BOA, *BEO*, 2131/159792, 10 Cemaziyülevvel 1321 (4 Ağustos 1903).

31 BOA, *BEO*, 3344/250785, 28 Cemaziyülevvel 1326 (28 Haziran 1908). BOA, *BEO*, 3360/251958, 21 Cemaziyülahır 1326 (21 Temmuz 1908). BOA, *ŞD*, 1225/33, 9 Ramazan 1326 (5 Ekim 1908).

32 BOA, *BEO*, 3366/252443, 4 Recep 1326 (2 Ağustos 1908). BOA, *BEO*, 3381/253512, 26 Recep 1326 (24 Ağustos 1908).

33 BOA, *MV*, 124/65, 20 Muharrem 1327 (11 Şubat 1909). Edirne Vilayetinin tarımsal faaliyetlere zarar

bulunduğu 67 bin 500 kuruşun vilayete ulaştırılması için gerekli yazışmalar yapılarak³⁴ paranın 2 Mart 1909 tarihinde Ziraat Bankasının Edirne Şubesine havale edilmesi sağlanmıştır.³⁵ Gönderilen 67 bin 500 kuruş ile yürütülecek mücadele kapsamında köylerde köy bekçileri ve korucuları ile avcılara; şehir ve kasabalar civarında kargaların yoğun bulunduğu mahallerde “emin ve mutemet” kişilere silah kullanarak karga itlaf etme izni verilmesi böylece ortaya çıkabilecek istenmeyen kazaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Karga itlafında görev alan kişilere karga başına 10 para ödenecekti. Burada bir suistimale mahal bırakılmaması amacıyla on beş günde bir banka şube ve sandık meclislerinin içtimasında sayım yapılarak bir mazbata düzenlenmesi kararı alınmıştır.³⁶

1911 yılının ilk günlerinde genel olarak zirâ faaliyetlere özel olarak da bakla mahsulatına zarar veren kargaların itlafı için belediyece uygun yerlerde ve yahut belirlenecek mahallerde tüfek kullanmaya vakıf avcılar tayiniyle zararlarının giderilmesi yönünde Liva Umumi Meclisince bir karar alınması yönünde Ziraat Encümeni tarafından bir teklif ortaya konulmuştur. Ancak Çatalca Sancağı idare-i örfiyye altında bulunmasından ve sağda solda özellikle de mahalle aralarında silah atılması İdare-i Örfiyye Nizamnamesi hükümlerine mugayir olacağından Dahiliye Nezaretinden bu konuda izin istenilmiştir. 4 Ocak 1911’deki bu izin talebine Divan-ı Harb-i Örfi Riyaset-i Alisi ile yapılan görüşmelerden sonra Dahiliye Nezaretince 17 Ocak’ta verilen cevapta belediyece tayin edilecek kişiler tarafından kasaba dışındaki tarlalarda çifte av tüfekleriyle kargaların itlaflarına müsaade olunduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte verilen iznin suistimal edilmesinin ve kötü örnek oluşturmasının önüne geçmek için kasaba dahilinde fazla silah atılmasına müsaade edilmemesi istenmiştir.³⁷

1916 yılında Edirneliler bir kez daha kargalardan muzdarip olmuşlardır. Ancak bu defa ellerinde kargaları ürkütüp kaçırmak veya vurup itlaf etmek için bir silahları bulunmuyordu. I. Dünya Savaşı’nın en sıcak günlerinde 20 Mayıs 1916’da Edirne Valisi Zekeriya Bey, Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu bir telgrafla Edirne’de her çeşit silahın toplanarak askeri nedenlerle İstanbul’a gönderilmiş olması nedeniyle kargalara karşı mücadele edemediklerinden yakınmıştır. Zekeriya Bey, mahsulü bitirmekte olan kargaların itlafı için barut ve 150 tane av tüfeğinin acil olarak gönderilmesini istemiştir.³⁸ Talep edilen barut ve silahın ulaştırılıp ulaştırılmadığını bilmiyoruz ancak Edirnelilerin mücadelesi sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1917 yılı baharında Edirne’de kargalara karşı yeni tedbirlere başvurulmuştur. Geçmiş yıllarda uygulandığı anlaşılan bir usulle zirâ faaliyetlere büyük zarar veren kargaların itlafı ile yavru ve yumurtaların imhası yönünde ödüllendirme yöntemi takip edilmiştir. Bu doğrultuda itlaf edilen bir ana karga için bir kuruş, yavru karga için yirmi para, her bir yumurta için de on para ödül verilmesi kararlaştırılmıştır. İtlaf ettiği kargaları teslim etmek şartıyla ve yalnızca kargaların itlafı için kullanılmak üzere Vilayet Ziraat Müdürlüğüne isteyen avcı, korucu, çiftçi ve bekçilere barut temin edilmesi alınan kararlar

veren kargaların itlafı için talepte bulunduğu rakam Meclis-i Vükela mazbatasında 67 bin 550 kuruş olarak ifade edilirken Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen bir tezkerede 67 bin kuruş olarak geçmektedir. BOA, *DH.MKT*, 2765/66, 20 Safer 1327 (13 Mart 1909). Konuyla ilgili yazışmalar için bkz. BOA, *BEO*, 3492/261846, 24 Muharrem 1327 (15 Şubat 1909).

34 BOA, *DH.MKT*, 2765/66, 20 Safer 1327 (13 Mart 1909). BOA, *BEO*, 3514/263512, 25 Safer 1327 (18 Mart 1909)

35 BOA, *DH.MKT*, 2797/87, 10 Muharrem 1327 (1 Şubat 1909).

36 BOA, *DH.MKT*, 2797/87, 10 Muharrem 1327 (1 Şubat 1909).

37 BOA, *DH.İD*, 99/3, 13 Rebiyülahir 1329 (13 Nisan 1911).

38 BOA, *DH.ŞFR*, 520/57, 7 Mayıs 1332 (20 Mayıs 1916).

içerisinde yer almaktaydı. Geçmiş yıllarda bazı kazaların yaşanmasına sebep olan “*has barutun*” katiyen kullanılmaması ve hali hazırda var olanın da toplatılması istenmiştir. Alınan tedbirler içerisinde özellikle bekçilere av tüfeği verilerek yıl boyunca etkin bir şekilde çalıştırılmaları ve buna karşılık bir miktar ücret ve yahut mükafat verilmesi de yer almaktaydı.³⁹ Ancak tüm bu kararlılığa ve etkin mücadeleye rağmen istenilen neticenin alınamadığı görülmektedir. 2 Şubat 1918’de Edirne Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda imkanlar dahilinde kargaların itlaf ve imhası için gerekli tedbirlerin alınarak uygulanmasına rağmen yeterli miktarda silah ve barut temininde yaşanan müşkülattan dolayı köylere istenilen düzeyde yardım edilemediğinden yakınılmıştır. Ancak yazıda her ne olursa olsun kargaların itlafı için muntazaman takibat yapılmakta olduğu özellikle ifade edilmiştir.⁴⁰

1918 yılı Temmuz ayında İstanbul’daki kargalarla mücadele etmek için kaza idare meclisince yürütülen itlaf faaliyetlerinin Ağustos ayı sonuna kadar tamamlanmasına ve bu durumun nahiyelere duyurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca merkez için İdare Meclisi azalarından İbrahim Bey’in başkanlığında Ziraat Muallimi ve banka memurundan oluşan bir heyet oluşturulmuştur. Şehr-i Emaneti mıntıkası olarak addedilen ve kargaların yoğun bir şekilde bulunduğu Makriköy yani Bakırköy ve Ayastefanos halkının itlaf faaliyetlerinde bulunabilmeleri için Polisin de teşrikimesai yapması gerekliliği Makriköy Kaymakamlığına ifade ediliyordu. Hatta bu noktada İstanbul Valiliğince gerekli yardımın temin edilebilmesi amacıyla Polis Müdüriyet-i Umumiyesine gerekli tebliğin yapılabilmesi için Dahiliye Nezaretinden izin istenilmiştir. Buna bağlı olarak Temmuz ayı sonunda Polis tarafından mahzur görülmeyecek muayyen saatlerde ve talimat dairesinde karga itlafı için yardımcı olunması kararlaştırılmıştır.⁴¹

Cumhuriyet Türkiye’sinde Karga Mücadelesi

Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde Büyük Millet Meclisinin tarım ve ziraatla ilgili olarak ele aldığı ilk konulardan biri İzmir Mebusu Mustafa Rahmi Bey ile Burdur Mebusu Mustafa Şeref Bey’in yaban domuzlarının itlafı hakkında vermiş olduğu kanun teklifi olmuştur. Teklif sahiplerine göre ülke ziraatına büyük zarar veren yaban domuzlarına karşı uzun zamandır etkili ve genel bir mücadele yürütülmediği için sayıları oldukça artmıştır ve bu artış ziraattaki zararı da her geçen yıl daha da artırmaktadır. Söz konusu kanun teklifine göre ziraatla iştilal eden köy ve kasaba ahalisinden her hane sahibi çift başına her sene bir yaban domuzunu itlaf ederek hükümete teslim etmeye mecbur ediliyordu. Bunun için her hane sahibine yeterince barut, saçma ve kurşunu Hükümet ücretsiz bir şekilde sağlayacaktı. 26 Aralık 1923 tarihinde Meclis gündemine gelen beş maddelik bu kanun teklifi İktisat Encümeni tarafından başta zirai faaliyetlere zarar veren hayvanların yaban domuzlarından ibaret olmadığı gerekçesiyle ve diğer nedenlerle yeterli bulunmamış ve kapsamı genişletilerek yeni bir kanun teklifi hazırlanmıştır.⁴²

İktisat Encümeni tarafından on üç madde şeklinde hazırlanan yeni kanun teklifi “*Muzır Hayvanların İtlatı Hakkında Kanun*” başlığını taşımaktaydı. Teklifte zararlı hayvanlar ifadesi ile ayı, kaplan, sırtlan, kurt, tilki, çakal ve yaban domuzu ile İktisat Vekâletince zararlı olduğu görülen ve isimleri tespit edilecek diğer hayvanlar olduğu belirtilmiştir. Kanuna göre şehir,

39 BOA, *DH.İ.UM.EK*, 30/49, 15 Cemaziyülahır 1335 (8 Nisan 1917).

40 BOA, *DH.İ.UM*, 13/1, 17 Rebiyülahır 1336 (30 Ocak 1918).

41 BOA, *DH.İ.UM.EK*, 47/143, 19 Şevval 1336 (28 Temmuz 1918).

42 *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ: 74, 26 Aralık 1339 (1923), C: 2, s. 473-474.

kasaba, köy ve köy mahiyetinde olan yayla ve çiftlik ahalisi tarafından hangi zararlı hayvanların ne miktarda itlaf edileceğine karar verme yetkisi mahalli hükümete aitti. Halk, hayvanı gerçekten öldürdüğünü hayvanın bir uzvuyla veya bir vesika ile ispata mecburdu. Ayrıca mahalli yönetimler muzır hayvanların itlafı için iklim şartlarına bağlı olarak silahlı kuvvetlerin yardımıyla süreklilikli avları tertip etmekle mükellef tutulmaktaydı. İtlaf için gerekli silah ve mühimmatın nasıl temin edileceği, askeri kıtaların itlaf faaliyetlerine hangi durumlarda iştirak edecekleri, itlaf edilen domuzların kuyruklarının belediyeye teslimi halinde iki lira mükâfat verileceği, mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlerden üç liradan on liraya kadar para cezası alınacağı, mükelleflerin 18-50 yaş aralığındaki erkekler olduğu, süreklilikli avlarına iştirak etmeyen mükelleflere üç liradan beş liraya kadar nakdi para cezası uygulanacağı, cezayı ödemekten geri duranlara hapis cezası verileceği hususlarına da değinilmiştir.⁴³

Kanun teklifinin birinci maddesi müzakere edilirken söz alan Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, isimleri açık bir şekilde belirtilen zararlı hayvanlara karganın da eklenmesini istemiştir. Tunalı Hilmi Bey'e göre Bulgarların yürüttükleri mücadele neticesinde kargalar, Balkanlar tarafını aşarak Edirne tarafından ve nihayet Çanakkale'den Anadolu'ya gelmekteydiler. Bilhassa Edirne'de karga sürülerinin kara bir bulut gibi tarlaların üzerinde dolaştıklarından bahsetmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in bu önerisi tüm ısrarlarına rağmen encümenin kanun tekfinin dört ayaklı hayvanları kapsadığı şeklindeki itirazı üzerine Meclis tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁴ Kanun teklifi hakkındaki müzakereler, 29 Aralık 1923'te tamamlanarak Meclis tarafından kabul edilmiş ve ardından da yürürlüğe girmiştir.⁴⁵

Daha Mecliste “*Muzır Hayvanların İtlafı Hakkında Kanun*” başlıklı yasa üzerinde müzakereler başlamadan evvel Çorum'da oldukça dikkat çekici bir hadise yaşanmıştır. Çorum'da artan ve tarımsal faaliyetlere büyük zarar veren karga popülasyonuna karşı Meclis-i Umumi-i Vilayet tarafından yapılmak istenilen mücadele Müftünün kargaların itlafının caiz olmadığı yönündeki fetvası nedeniyle daha başlamadan durmuştur. Meclis-i Umumi-i Vilayet, Ziraat Memurluğunun kargaların itlafıyla ilgili olarak vermiş olduğu müzekkereye şu kararı alarak cevap vermiştir: “*Kargaların itlafı hususunun tamim edilemeyeceği Müftülükten alınan fetvada münderiç bulunması ve bu bahane ile herkesin şehir dahilinde silah atması gibi mahzur-i inzibati varid olması hasebiyle Meclis-i Umumi-i Livaca bu babdaki talep ve teklifin terviç edilmemiş olduğu beyan olunur.*” Çorum Müftüsünün vermiş olduğu fetva önce gazetelerde yer bulmuş ardından da Yenigün gazetesini takip eden Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey ve Antalya Mebusu Rahmi Bey'in vermiş oldukları iki ayrı soru önergesi ile Meclise taşınmıştır. Rahmi Bey, 5 Aralık 1923 tarihli soru önergesinde söz konusu fetva olayını hiçbir akliselimin kabul edemeyeceğini ve böyle bir fetvanın uygun görülemeyeceğini belirttiikten sonra fetva hadisesinin gerçekten yaşanıp yaşanmadığını, eğer gerçekse Müftü hakkında nasıl bir muamele yapıldığı hakkında bilgi verilmesini Şeriye Vekaletinden istemiştir. Tunalı Hilmi Bey de aynı tarihli soru önergesi ile yaşanan bu hadise hakkında Şeriye Vekaletinin düşüncesinin ne olduğunu öğrenmek istemiştir.⁴⁶ Rahmi Bey ve Tunalı Hilmi Bey'in soru önergeleri Meclis gündemine gelmeden önce Muzır Hayvanların İtlafı Hakkında Kanun'un birinci maddesi müzakere edilirken muzır hayvanlar listesine karganın da eklenmesini

43 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 74, 26 Aralık 1339 (1923), C: 2, s. 476-477.

44 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 74, 26 Aralık 1339 (1923), C: 2, s. 479.

45 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 76, 29 Aralık 1339 (1923), C: 1, s. 556.

46 Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0, 6-33-19.

öneren Hilmi Bey, konuşmasının bir kısmında gazetede okuduğu karga fetvası ve vermiş olduğu soru önergesine değinmişse de o gün herhangi bir karşılık bulamamıştı.⁴⁷

Her iki soru önergesi Meclis'in gündemine ilk olarak 5 Ocak 1924 tarihli oturumda gelmiştir. Şeriye Vekili Mustafa Fevzi Efendi'nin hazır bulunduğu oturumda soru önergeleri okunmuşsa da önerge sahipleri genel kurul salonunda bulunmadıkları için geri çekilmesine ve bir sonraki oturuma ertelenmesine karar verilmiştir.⁴⁸ Bu arada Şeriye Vekaletince Çorum Müftüsü görevinden azledilmiştir.⁴⁹ Tunalı Hilmi Bey'in soru önergesi 7 Ocak'ta Meclis gündemine tekrar gelmiş ve Şeriye Vekili Mustafa Fevzi Efendi sözlü olarak cevap vermiştir. Mustafa Fevzi Efendi'ye göre Çorum Müftüsü mütalaasında hatalıydı. Konuşmasında Müftünün azledildiğini söylemesi üzerine Milletvekilleri sıralarından bravo nidaları ve alkış sesleri ile “*Allah razı olsun*” şeklindeki şükran ifadeleri duyulmuştur. Bunun yanı sıra Isparta Milletvekili Hafız İbrahim Efendi ve bazı milletvekilleri azli doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Mustafa Fevzi Efendi, konuşmasının devamında azil kararında haklı olduğunu Müftünün vermiş olduğu kararı Makam-ı İftâya da incelettiğini onların da Müftünün kararını şer-i şerife mugayir bulduklarını belirtmiştir. Mustafa Fevzi Efendi'nin cevabından sonra söz alan Tunalı Hilmi Bey, Şeriye Vekiline teşekkürlerini bildirdikten sonra Müftünün mütalaasına göre hareket eden Çorum Meclis-i Umumisi üyelerine istifa edip etmeyeceklerini sormuştur.⁵⁰ Çorum Meclis-i Umumisinin istifa edip etmediğini bilmiyoruz ama kargaların meclis gündemine gelmeleri ve tartışmaların önemli bir objesi olma durumları ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.

Yukarıda bahsedilen “*Muzır Hayvanların İtlafı Hakkında Kanun*” Meclis'te müzakere edilirken Tunalı Hilmi Bey'in isimleri sayılan zararlı hayvanlara karganın da eklenmesi önerisi reddedilmiş olsa da kanununun uygulanmaya başlamasıyla kargalar da mücadele edilen zararlı hayvanlar arasında zikredilmeye başlanmıştır. Örneğin 8 Şubat 1925 tarihli Meclis oturumunda Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey, zararlı hayvanlara karşı yapılan mücadeleler hakkında bilgi verirken itlaf edilen hayvanlar arasında 199 bin karganın bulunduğunu belirtmiştir.⁵¹ Ziraat Vekaletinin 1943 malî yılı bütçesi raporunda 59 vilayette 40 bin domuz öldürülmüşken 2.524 karganın itlaf edilmiş olması, kargaların vermiş oldukları zararlara dikkat çekilerek, az bulunmuş ve bu yöndeki çalışmalara hız verilmesi gerekliliğine değinilmiştir.⁵²

14 Nisan 1927 tarihli Meclis oturumunda Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, Ziraat Vekili Sabri Bey'e karakargaların tohumları yediklerini belirterek Ankara civarında da çok sayıda karga görüldüğünü bu nedenle Ziraat Vekaletinin kargalara yönelik şiddetli bir mücadele yürütmeyi düşünüp düşünmediğini sormuştur. Ziraat Vekili Sabri Bey'in Vekaletin bu konuda mütereddit olduğunu ifade etmesi üzerine Süleyman Sırrı Bey, “*Müftüden fetva alacak değil ya efendim.*” şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine Sabri Bey, tereddütlerinin karganın yararlı mı zararlı mı

47 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 74, 26 Aralık 1339 (1923), C: 2, s. 479-480.

48 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 79, 5 Ocak 1340 (1924), C: 1, s. 673. “Kargalara Dair Şeriye Vekâletinden Bir Sual Takriri”, *Yenigün*, 6 Kânunusani 1340, s. 3.

49 “Çorum Müftüsünün Azli”, *Yenigün*, 7 Kanunusani 1340, s. 3.

50 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 80, 7 Ocak 1340 (1924), C: 1, s. 705-707. “Meclis Şeriye Vekilini Şiddetle Alkışladı -Türkiye Cumhuriyeti'ne Çok Layık Bir Şeriye Vekili-”, *Yenigün*, 8 Kanunusani 1340, s. 1.

51 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 50, 8 Şubat 1341 (1925), C: 1, s. 215.

52 Rapor Mardin Mebusu Rıza Erten tarafından kaleme alınmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, D: VII, C: 2, 24.5.1943, s. 243.

olduğu hususunda yaşadığını ve konuya bilimsel yaklaşılması gerekliliğini şu ifadelerle izah etmeye çalışmıştır: “Kargalar muzır mıdır, nafi midir? Bunu anlamak için on bin karganın midesinde hem tohum zamanı hem de tohum yemeyip de böcek yediği zaman tetkikat yapılmıştır. Bu böceklerin imha ettiği tohum ele alınır ve karganın imha ettiği tohum ele alırsa görülür ki karganın yediği tohum karganın yediği böceklerin yediği tohumdan azdır.” Ziraat Vekilinin kargaların tohumlardan ziyade tohumları yiyen böcekleri yediklerini dolayısıyla zarardan çok faydalarının olduğunu ifade etmeye çalıştığı konuşması Biga Milletvekili Şükrü Bey’in “Kargaların meyvelere zararı vardır.” sözleriyle kesilmişse de Ziraat Vekili konuşmasının devamında ilmin öneminden bahsettikten sonra sözlerini “Ziraatta ilim demek işte bunlara varıncaya kadar tevekküldür. Tohumun miktarı nedir, böcek miktarı nedir, o böceğin yaptığı tahribatı bugün Avrupa uleması on senedir tetkik ediyor. Ben istatistikleri gördüğüm zamanda hayrette kaldım. Bana Profesörler dediler ki daha kararımızı veremedik, fakat tetkikatımız neticesinde bir karga beslemeye ziraat noktalarına mecbur oluyoruz. Mamefih böyle olmasına rağmen ben Beyefendinin arzuları veçhile karga mücadelesine devam etmekteyim.” şeklinde tamamlamıştır.⁵³ Sabri Bey’in bu izahatı ekolojik denge içerisinde karganın mevcudiyetinin ne kadar elzem olduğu gözetilerek bir mücadele yürütüldüğü şeklinde değerlendirilebilir.

Tarım zararlılarına karşı yürütülen mücadeleye dair bazı istatistik bilgileri zaman zaman gazetelere yansımıştır. Kastamonu’nun Tosya ilçesinde 1928 yılında 860 domuz, 7.458 karga, 499 da diğer vahşi hayvanlar itlaf edilmiştir.⁵⁴ Dikkat çekici bir şekilde itlaf edilen karga sayısı diğer itlaf edilen hayvanların katbekat üstündedir. Bu durum 1928 yılında Tosya’nın büyük bir karga istilasına uğramış olması olasılığını akıllara getirmektedir.

Karga itlafında avcılar önemli bir rol üstlenmiştir. Ankara Avcılar Kulübünün 24 Haziran 1929 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aracılığıyla yapmış olduğu duyuruyla bir “karga günü” yapılarak Ankara’nın çeşitli yerlerine gruplar halinde gidilerek karga itlafı yapılacağı ve sonrasında itlaf edilen kargalar hakkında ziraat idaresine bilgi verileceği ilan edilmiştir.⁵⁵ Kulüp, 1 Temmuz’da yapmış olduğu ikinci bir duyuru ile karga gününün çok sayıda karga bulunduğu söylenen Beynam’da yapılacağını, düzenlenecek etkinlik hakkında Ziraat idaresince jandarmaya bilgi verildiği ni bildirilmiştir. Ayrıca, mücadele günü için isme yazılı vesikalar düzenleneceği, katılmak isteyen avcılardan hem etkinliğin düzenleneceği günü ve yeri öğrenmek hem de vesikalarını almak için bir an evvel kulübe müracaat etmeleri istenmiştir.⁵⁶ 5 Temmuz’da düzenlenen karga mücadelesi her ne kadar itlaf edilen karga miktarı belirtilmemişse de başarılı bir şekilde tamamlanmış ve bunu diğer etkinlikler takip etmiştir.⁵⁷

Karadeniz bölgesi halkı da kargalardan oldukça muzdariptir. 1929 Eylül’ünde hava sıcaklıklarının gölgede 36 santigrat dereceye ulaştığı Rize’de halk, denize girerek serinlemenin bir hal çaresini bulmuşsa da bahçelere musallat olan kargalarla daha çetin bir mücadeleye girmek zorunda kalmıştır. Halkı buram buram terleten sıcak havalar ekinlerin yeşermesi için elzemdi

53 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 53, 14 Nisan 1927, C: 1, s. 156.

54 “Tosyada”, Hâkimiyet-i Milliye, 28 Kanunusani 1929, s. 4.

55 “Ankara da av haberleri”, Hâkimiyet-i Milliye, 24 Haziran 1929, s. 4.

56 “Karga Gününe Hazırlık”, Hâkimiyet-i Milliye, 1 Temmuz 1929, s. 7.

57 “Karga Mücadelesi”, Hâkimiyet-i Milliye, 10 Temmuz 1929, s. 7.

elbette kargalar tohumları kendi hallerine bırakırsa...⁵⁸ Rize’de kargaların tarlalara ve bahçelere musallat oldukları özellikle de yeni ekilen tohumlar için bir tehdit oluşturuyor olmaları gazetelere yansımışsa da sonrasında neler yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmıştır.

Bir fikir vermesi ve mukayese yapılmasını temin edebilmek için belirtmek gerekir ki aynı dönemde Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde de kargalara karşı benzer mücadeleler yürütülmüştür. Akşam gazetesinin 24 Haziran 1929 tarihli nüshasındaki “*Karga avcısı şampiyonu!*” başlıklı haberden anlaşıldığına göre Fransızlar kargalarla mücadeleye halkı teşvik etmek amacıyla para ve unvan ödüllü bir yarışma düzenlemişlerdir. Yarışmanın kazananı Lui Herbert isimli on yedi yaşındaki genç olmuştur. Ağaçlara çok iyi tırmanan Herbert, 30 Mayıs’tan 12 Haziran’a kadar geçen on üç gün içerisinde 1.306 karga yavrusunu itlaf ettiği gibi 873 karga yumurtası imha etmiştir. Yarışmanın sonunda “*karga avcısı şampiyonu*” olan Herbert’e para ödülü verilmiştir.⁵⁹ 9 Kasım 1934 tarihli Akşam gazetesinde yer alan “*Cokeyin avcılığı*” başlıklı haberde Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle işsiz kalan Amerikalı bir jokeyin karga avcılığı yoluyla geçimini nasıl temin ettiği bilgisine yer verilmiştir. Kansas eyaletinde itlaf edilecek her bir karga için 10 sent ödeneceğini öğrenen jokey, karga avcılığına başladığı ilk gün 207 karga vurmuştur. İşi ileri götürmeye karar veren jokey, mitralyöz benzeri bir silah kullanmaya başlamıştır. Bu şekilde kısa sürede 40.000 karga vurmuştur. Eski jokey on beş yirmi gün içerisinde 4.000 dolar kazanmıştır. Jokey bu yolla zengin olmayı ümit ederken tahsisatın bitmesi üzerine avı sonlandırmak zorunda kalmıştır. Ancak kazandığı para ile bir iki sene boyunca geçinebilme imkânı bulmuştur.⁶⁰ Kargalarla ilgili bir başka dikkat çekici hadise Kanada’nın Findlater isimli yerleşim biriminde yaşanmıştır. Artan karga popülasyonu halkı ikiye bölmüş ve karşı karşıya getirmiştir. Bir taraf kargaların yararlı olduğunu dolayısıyla himaye edilmesini savunurken diğer taraf, kargaların zararlı olduklarını dolayısıyla itlaf edilmeleri gerektiğini düşünüyordu. Beldenin yarısı kargaların derhal imhasını isterken diğer yarısı da resmen himayesini istemiştir. Öyle ki taraflar gürültülü mitingler yapmış ve nümayişler esnasında çok ciddi arbedeler yaşanmıştır. Konu beldenin sağlık kuruluna taşındığında doktorlar, kargaların aleyhine karar vererek itlaf edilmeleri gerekliliği yönünde rapor vermişlerdir. Bu rapor üzerine Belediye Başkanı kargaların avlanmasına izin vermiştir. Bunun üzerine itlaf yanlıları ellerinde silahlarla kargaları avlamaya çıkarken himaye yanlıları da silahlarını doldurarak kargaları müdafaaya hazırlanmışlardır. Halkın çatışmasına fırsat vermek istemeyen itlaf yanlısı Belediye Başkanı ilginç bir yola başvurmuştur. Yakalattığı 150 karganın ayaklarına numaralı plakalar bağlatıp salıverilmelerini sağlamıştır. Kargaların ayaklarına bağlanan plakalar, piyango numaralarıydı ve her bir numaraya 50 ila 150 dolar isabet edecekti. Görev bu kargaları öldürüp numarayı belediyeye getirmektir. Başlayan bu uygulama ile halk derhal silahlara sarılarak kargalara karşı “*harp*” başlatmıştır. “*Kargayı sevenler doları kargadan çok sevdikleri için onlar da tüfeğe*” sarılmışlardır. Kısa bir zaman içerisinde 75.000 karga öldürülmüş ve mesele bu şekilde kapanmıştır.⁶¹

1929 yılının sonlarında İstanbul çevresinde karga sürülerinin arttığı gözlenmiştir. Bundan dolayı şehirde kargalara karşı bir mücadele başlatılmasına karar verilmiştir.⁶² Ancak kargalara

58 “Rizede sıcaklar Karga ve yaban domuzları tahribat yapıyor”, *Akşam*, 9 Eylül 1929, s. 2.

59 “Karga avcısı şampiyonu!”, *Akşam*, 24 Haziran 1929, s. 6.

60 “Cokeyin avcılığı”, *Akşam*, 9 Kasım 1934, s. 6.

61 “Kargalar cengi”, *Akşam*, 10 Kânunusani 1937, s. 5.

62 “Karga mücadelesi başlıyor”, *Vakit*, 2 Kânunuevvel 1929, s. 3. “Emanet İstikrazı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2

karşı yürütülen bu mücadelede idarelerin tam bir serbesti ile hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. Esas olarak hiçbir karganın öldürülmemesi düşüncesindeki Hayvanları Himaye Cemiyeti karga mücadelesine muhalif idi. Karga cinslerinin birkaç kısma ayrıldığını belirten Cemiyet, karakargaların zararlı ve itlafının caiz olduğunu ifade ederken diğer kargaların ise ziraata faydalı olduğunu bu nedenle itlaf edilmemeleri gerektiği görüşündeydi. Cemiyetin bu açıklaması Vakit gazetesinde biraz da alaycı bir ifadeyle “*Açık renkli kargalara müjde!*” şeklinde haberleştirilmiştir.⁶³

1930 yılının sonlarına doğru kargadan muzdarip olan bir başka bölge halkı Büyükada yaşayanları idi. Büyükadalıların kargadan şikayetleri tarımsal faaliyetlere verdiği zarardan ziyade sıhhi endişelere dayanmaktaydı. Ada halkı Akşam gazetesine göndermiş oldukları mektuplarında (Gazetedeki imlaya müdahale edilmemiştir.) “*Son günlerde adamıza bir karga akınıdır başladı. Bu hayvanlar sürü halinde Adanın üzerinde dolaşıyorlar ve köşkerin damları üzerine tünüyorlar. Bu suretle kargalar damları saçakları su oluklarını pisletiyorlar. Yagan yağmurlar oluklardan bu pislikleri sürükleyerek sarnıçlara götürüyor. Bu muzir hayvanlar bu yüzden Ada halkının sıhhatini tehdit etmektedir. Belediyenin nazarı dikkatini celbederiz...*” ifadeleriyle seslerini duyurmaya çalışmışlardır.⁶⁴

Benzer bir durum İstanbul şehir merkezinde de yaşanmıştır. 1932 yılının Mart ayında Ayasofya Meydanındaki büyük ağaçlara karga sürüleri konmaya ve meydanı kirletmeye başlamıştır. Kargaların yarattığı bu rahatsız edici durum karşısında İstanbul Belediyesince kargaların itlafına yönelik çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁵ Eminönü Kaymakamlığı, 6 Nisan 1932 tarihinde gazetelere birer tezkere göndererek sokakları kirleten kargalar için silah kullanılacağını duyurmuştur. Bu tezkere üzerine İstanbul gazetelerinden biri Savcılığa müracaat ederek şehirde silah atılmasının kanuni bir mahzurunun olup olmadığını sormuştur. Soruya Savcılık, Eminönü Kaymakamlığının bu teşebbüsünden haberdar edilmediklerini ve her ne suretle olursa olsun silah atmanın kanuni ahkama muhalif olduğundan silah atılmasına teşebbüs olunması durumunda mütecasirleri hakkında kanuni takibat yapılacağı şeklinde cevap vermiştir. Savcılığın bu açıklaması kendisine sorulan Vali Muavini Fazlı Bey, kargaların zararını ortadan kaldırmak için itlaf edilmelerinin gerekli olduğunu, kanunlar dairesinde her türlü tedbire başvurulabileceğini ve bu kapsamda silah da kullanılabileceğini belirtmiştir. Fazlı Bey’e göre silah kullanmanın suç kısmı varsa Savcılığın takibat hakkı da tabii ve inkâr edilemezdir. Ayrıca Fazlı Bey’e göre Kaymakamlar yetki ve sorumluluklarının farkında olan kişiler olduğu için önceden teferruata ait emirlerle hareketlerinin kısıtlanması doğru olmayacaktır.⁶⁶ Valilik ve Savcılık arasında çıkan bu ihtilaf, Savcılığın beyanatının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Savcılık gazeteye göndermiş olduğu bir tezkere ile sokakta silah atmanın kanunen yasaklanmış olduğunu ancak kanunda zaruret halinde silah kullanılabilceği hakkında ayrıca bir kayıt bulunmadığını bildirerek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.⁶⁷

Kânunuevvel 1929, s. 3.

63 “Açık renkli kargalara müjde!”, *Vakit*, 11 Kânunuevvel 1929, s. 3.

64 “Adaya büyük bir karga akını başladı”, *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1930, s. 8.

65 “Ayasofyadaki kargalar”, *Akşam*, 15 Mart 1932, s. 4.

66 “Karga meselesi!”, *Vakit*, 7 Nisan 1932, s. 1.

67 “Kargalar”, *Vakit*, 8 Nisan 1932, s. 3.

İstanbul Belediyesi, kargalarla mücadelede ödüllendirme yöntemine başvurmuştur. Akşam gazetesinin 19 Ocak 1933 tarihli nüshasında yer alan “*Bir kargaya 25 kuruş!*” başlıklı haberdan anlaşıldığı kadarıyla belediyeye götürülen her bir karga başı için 25 kuruş ödeme yapılmıştır. Ayrıca kargalar itlaf edilirken silah kullanılıyordu.⁶⁸ Gazete haberlerini okuyan heveskâr avcılar, bu durumdan istifade ederek kazanç çıkarmanın yoluna düşmüşlerdir. Ancak bazıları için işler çok da yolunda gitmemiştir. Akşam gazetesinin okuyucu mektuplarına yansıdığı kadarıyla gazetelerde belediyenin her vurulan karga için 25 kuruş verdiğini okuyan bir avcı, bu fırsatı kaçırmak istemeyerek doğruca Beyoğlu belediyesine gider. Haberi belediyedeki odacılardan birine sorduğunda haberi olmadığı cevabını alır. Bunun üzerine Muhasebeciyle görüşür ondan da belediyenin o kadar zengin olmadığı şeklinde bir yanıt almıştır. Karga vurmak ve bu suretle para kazanmak isteyen çaresiz avcı, durumunu bu şekilde dile getirdikten sonra gazeteye şu soruyu sormuştur: “*Vurduğum kargaları acaba doğrudan doğruya belediye reisi Muhiddin beye mi götüreyim?*”⁶⁹

Anadolu'nun bir başka köşesi Erzurum'da 1933 yılında son senelerde artan karga popülasyonunun ekinlere aşırı derecede zarar vermesi üzerine itlaf yoluna gidilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda 20 ilâ 60 yaş arasındaki her erkek iki karga öldürmek veya öldürtmekle mükellef tutulmuştur. Bu zorunluluğun dışında mahalli idareye teslim edilen her bir karga başına beş kuruş, yumurtasına yirmi para ödenmiştir. Kararın alınmasından sonraki bir hafta içerisinde 1.073 karga itlaf edilmiştir.⁷⁰

Mahalli idarelerin karga itlafını teşvik için ödül veriyor olması suistimalleri de beraberinde getirmiştir. Bu suistimallerden bir tanesi Bandırma'da yaşanmıştır. Bandırma'da ekinlere zarar veren kargalara yönelik başlatılan mücadele ile herkes bir çift karga ayağı getirmekle mükellef tutulmuştur. Getirmeyenlere ise ceza verilmesine karar verilmiştir. Bu mükellefiyet üzerine şehrin sokaklarında başı fötr şapkalı omuzunda çifte asılı bir şekilde erkekler dolaşmaya ve sık sık silah sesleri duyulmaya başlanmıştır. Bandırma'da itlaf edilen kargaların ayakları istenirken civar kazalarda başının isteniyor olması fırsatçıları harekete geçirmiştir. Bandırma'dan ayaksız kargaları toplayıp diğer kazalardaki başsız kargalarla değiştirerek bu işin ticaretini yapmaya başlamışlardır. Bandırma'ya getirmiş oldukları bir çift karga ayağını 25 kuruşa kadar satmışlardır.⁷¹ Benzer bir olay 1935 yılında Karaman'da yaşanmıştır. Belediye, başlattığı mücadelede kapsamında mükellefleri bir karga öldürerek belediyeye teslim etmekle zorunlu kılmıştır. Herkes avcı olamayacağı için mükellefiyetlerini yerine getirmek isteyen insanlar, 25 kuruş karşılığında çarşıdan karga satın alarak belediyeye teslim etmeye başlamışlardır. Hatta bazı insanlar bu ticareti mevcut işlerinden daha karlı buldukları için karga avcılığına başlamışlardır.⁷²

Kargayla mücadelede zaman zaman süre avına da başvurulmuştur. 1933 yılının Haziran ayında Adana'ya bağlı Karaisalı kazasında yapılan süre avında 250 karganın yanı sıra 125 domuz, 100 çakal, 70 tilki, 26 kurt, 50 porsuk, 150 köstü, 300 fare ve 15 sırtlan itlaf edilmiştir.⁷³ Aralık 1933'te Şile'de yapılan süre avında 16 domuz, 37 çakal, 7 tilki, 3 gelincik, 1 porsuk,

68 “Bir kargaya 25 kuruş!”, *Akşam*, 19 Kânunusani 1933, s. 5.

69 “Karga vurmak istiyorum fakat...”, *Akşam*, 29 Kânunusani 1933, s. 9.

70 “Bir karga başı beş kuruş!”, *Akşam*, 18 Mayıs 1933, s. 6.

71 “Karga mücadelesinden istifade yolunu bulan açık gözler!”, *Akşam*, 16 Haziran 1933, s. 6.

72 “Yeni bir ticaret”, *Akşam*, 21 Mayıs 1935, s. 3.

73 “Süre Avı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Temmuz 1933, s. 2.

141 karga ve 12 yırtıcı kuş itlaf edilmiştir.⁷⁴ Yapılan sürekl avlarında en fazla kargaların itlaf edilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Giresun’da zararlı hayvanlarla mücadeleyi sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için Vali önderliğinde bir mücadele heyeti kurulmuştur. 2 Şubat 1934’te İkinci Piyade Alayından askerlerin katılımıyla il genelinde gerçekleştirilen sürekl avı sonunda 489 domuz, 12 kurt, 3 ayı, 20 çakal, 30 porsuk ve 50 karga itlaf edilmiştir.⁷⁵

Tekirdağ’da artan karga popülasyonuna karşı 1935 yılında amansız bir “savaş” başlatılmasına karar verilmiştir. İlin hemen her yerinde sürüler halinde çoğalan ve o nispette zarar ve ziyana sebebiyet veren kargalara karşı bir mücadele başlatılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Kargaların tüfekte vurulmaları, yumurtalarının kırılması ve yuvalarının bozulması şeklinde gerçekleştirilecek mücadeleye yasa gereğince 18-50 yaş aralığındaki erkeklerin katılması bir zorunluluktur. Alınan karara göre her mükellef iki karga başı veya beş karga yumurtasını idareye teslim etmek zorundaydı. Mücadeleye iştirak etmeyen veya mükellefiyetini tam olarak yerine getirmeyenlere kanuni hükümler uygulanacaktı.⁷⁶ Tekirdağ’da başlatılan bu “karga savaşı” ile beş gün içerisinde 515 karga itlaf edilmiştir.⁷⁷ “Savaş” sonunda 12.165 karga yumurtası, 20 karga yavrusu itlaf edilmiştir.⁷⁸ Tekirdağlılar, 1935 yılındaki bu büyük çaplı mücadeleyi sonraki yıllarda da sürdürmek zorunda kalmışlardır. 1938 yılının ilk günlerinde bir kez daha “karga mücadelesi” başlatılmış; 18-50 yaş aralığındaki her erkek 15 Şubat 1938 tarihine kadar bir karga öldürmekle mükellef tutulmuştur. Alınan bu karar, Tekirdağ’ın bütün köy, nahiye ve kazalarına bildirilerek topyekûn bir mücadele yürütülmeye çalışılmıştır.⁷⁹

Osmanlı döneminde Edirne ve çevresinde kargaya karşı yürütülen mücadele Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki uzun yıllardır Edirne’de yürütülen mücadeleden tam bir sonuç almak mümkün olmamış, bilhassa 1930’lu yıllar boyunca çeşitli zamanlarda halk karga itlafına teşvik edilmiştir. 1930 yılında Vilayetin tamamında başlatılan ve yürütülen yoğun mücadeleden özellikle çiftçiler oldukça memnun kalmışlardır.⁸⁰ Gazetelere yansıdığı kadarıyla 1936 yılında yürütülen mücadele,⁸¹ 1938 baharında tekrar edilmiştir. Şubat 1938’de başlatılan mücadele kapsamında herkes bir karga başını ilgili idareye teslim etmekle mükellef kılınmıştır. Ayrıca mükellefiyetini yerine getirmeyerek mücadeleye zamanında iştirak etmeyenlere 6 lira para cezası verilmesi mücadele kapsamında alınan kararlardan biriydi.⁸²

1937 yılında İstanbul Ziraat Müdüriyeti tarafından gazeteler aracılığıyla karga itlafına yönelik bir duyuru yapılmıştır. Avcılara şehir içerisinde silah atmalarına izin verileceği ve öldürdükleri her bir karga için beş kuruş ödeme yapılacağı; karga öldürmek isteyen avcılara vesika verileceği için Ziraat Müdürlüğüne müracaat etmeleri ilan edilmiştir.⁸³ İstanbul Ziraat Müdürlüğü’nün

74 “Sürekl Avları”, *Vakit*, 16 Ocak 1934, s. 8.

75 “Giresunda mızır hayvanla mücadele”, *Vakit*, 7 Şubat 1934, s. 5.

76 “Kargalara karşı Tekirdağında ciddî bir savaş başlıyor”, *Akşam*, 6 Mart 1935, s. 6.

77 “Karga savaşı”, *Akşam*, 20 Mart 1935, s. 6.

78 “Zararlı hayvanlarla mücadele”, *Akşam*, 22 Haziran 1935, s. 6.

79 “Karga mücadelesi”, *Akşam*, 24 Kânunusani 1938, s. 6.

80 “Edirne’de Karga Mücadelesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1930, s. 3.

81 “Kargalarla Mücadele”, *Kurun*, 27 Nisan 1936, s. 7.

82 “Edirne’de karga mücadelesi”, *Akşam*, 2 Nisan 1939, s. 7.

83 “İstanbul Ziraat Müdüriyetinden”, *Akşam*, 9 Mart 1937, s. 13. Söz konusu ilan daha sonraki günlerde de gazetede yer almıştır. “İstanbul Ziraat Müdüriyetinden”, *Akşam*, 12 Mart 1937, s. 10. “İstanbul Ziraat Müdüriyetinden”, *Akşam*, 15 Mart 1937, s. 10.

şehir içerisindeki kargalara karşı başlattığı mücadeleyi Hasan Kumçayı, *Kurun* gazetesindeki köşesine taşımıştır. Kumçayı, kırsal alanda başlatılan mücadeleyle şehir merkezine hücum ettiğini belirttiği kargaların “*zekâ ve düşünce itibarıyla hemen hemen insanlardan farksız*” olduklarını, “*büyük şehirlerin içerisinde emniyet ve asayişin kırlardan ziyade olduğunu*” anladıklarını biraz da müstehzi bir şekilde ifade eder. Yazar, yazısını “*Şehir dışında avcılarını görünce içeriye giren bu zeki hayvanlar yarın burada silahla karşılaşınca kim bilir nasıl bir mukabele tedbiri alacak?*” sorusuyla tamamlamıştır.⁸⁴ 1937 yılının bahar mevsiminde İstanbul’da yürütülen kargayla mücadele kırsal alanda da yapılmaya devam etmiştir. Bu çerçevede şehir dışında karga öldürmek isteyen mükelleflere il ziraat idaresince silah ve fişek dağıtımı yapılmıştır.⁸⁵ Ertesi yıl bahar aylarında İstanbul Ziraat Müdürlüğü şehirde artan kargalara karşı yeni bir mücadele başlatmıştır. Yeni yılda mücadelenin yöntemi ve mükafat miktarı da değişmiştir. Buna göre sabah sekizden akşam güneş batıncaya değin şehrin kalabalık olmayan yerlerinde tüfek kullanılabilirdi. Ayrıca itlaf edilen her bir karga için Ziraat Müdürlüğü 10 kuruş vermiştir.⁸⁶

1938 baharında başlatılan bu mücadele kapsamında bir haftalık süre içerisinde Vilayet Ziraat Müdürlüğüne 170 karga teslim edilmiştir.⁸⁷ İlerleyen günlerde gazetelere yansıyan haber ve şikayetlere bakılırsa “*karga mücadelesi*” yeterince etkili olmamıştır. İstanbul civarındaki bağ, bahçe ve sayfiyelerde bulunanların karga seslerinden dolayı uyuyamamaktan muzdarip oldukları, bu sakil sesli kuşların yalnız uykuya değil ziraata da büyük zarar verdiği hususu gazetelerde dile getirilen konulardan olmuştur. Yapılan mücadelenin yetersizliği de üzerinde durulan hususlardan biriydi. Yapılan mücadelenin süreklilik göstermemesi ve verilen bir yıllık aranın geçmiş yıllardaki faaliyetlerin de semeresiz kalmasına neden olduğu dikkat çekilen önemli hususlardandı.⁸⁸

İstanbul Ziraat Müdürlüğü’nün başlatmış olduğu kampanya istenmeyen hadiselerin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Kartal’da Halil Sivri isimli bir vatandaş karga öldürmeye çalışırken kullandığı silahın namlusundan çıkan kurşunla bacağını yaralanmıştır. Halil, Haydarpaşa Numune Hastanesinde tedavi altına alınırken durumun tahkik edilmesi için de Kartal’daki kolluk kuvvetlerine ve adliyeye haber verilmiştir.⁸⁹

Marmara bölgesinin önemli yerleşim birimlerinden Gemlik’te de 1938 yılında kaza ziraat dairesi ekili ve dikili alanlara musallat olan, bina saçaklarına yuva yaparak evleri tahrip eden kargalarla mücadeleye karar vererek köylü, şehirli bütün halkı bu mücadeleye davet etmiştir. 18 yaşından 50 yaşına kadar olan bütün erkekler birer tane karga başını muhtarlarca teslim etmekle mükellef kılınmıştır. Halk, ökse, fak, tuzak ve av tüfeği gibi avcılıkta kullanılan aletlerle kargaları itlaf etmeye çalışmıştır.⁹⁰ 1948 yılının yaz aylarında Balıkesir’de karga yoğunluğu oldukça rahatsız

84 Hasan Kumçayı, “Günlerin Peşinden: Karga Harbi”, *Kurun*, 2 Mart 1937, s. 2.

85 “İstanbulda ziraat vaziyeti normal”, *Kurun*, 29 Mart 1937, s. 3.

86 “İstanbul vilâyeti ziraat müdürlüğünden”, *Akşam*, 12 Mayıs 1938, s. 13. “Şehirde Karga Mücadelesi”, *Kurun*, 14 Mayıs 1938, s. 5. “İstanbul vilâyeti ziraat müdürlüğünden”, *Akşam*, 15 Mayıs 1938, s. 16. “İstanbul vilâyeti ziraat müdürlüğünden”, *Akşam*, 18 Mayıs 1938, s. 11. “İstanbul Vilâyeti Ziraat Müdürlüğünden”, *Tan*, 16 Mayıs 1938, s. 12.

87 “Kısa Haberler”, *Kurun*, 20 Mayıs 1938, s. 2.

88 “Karga bolluğu”, *Akşam*, 29 Haziran 1938, s. 1.

89 “Karga öldürmeğe çalışırken yaralanmış”, *Akşam*, 9 Haziran 1938, s. 4. “Karga Vurayım Derken..”, *Kurun*, 9 Haziran 1938, s. 10.

90 “Karga mücadelesi”, *Akşam*, 15 Haziran 1938, s. 5.

edici boyutlara ulaşmıştır. Sabahları tarla ve bağlara giderek mahsullere zarar veren kargalar, akşama doğru da sürüler halinde şehir üzerinde dolaşarak servi ve diğer ağaçlara konarak şehir halkına rahatsızlık vermiştir.⁹¹

İstanbul'da yayımlanan Münakaşa gazetesinin 6 Aralık 1939 tarihli nüshasında yer alan bir habere göre domuz, kurt, çakal, tilki, ayı ve yabani kediyle birlikte muzır hayvanlar listesinde bulunan kargayla mücadele çerçevesinde son bir yıl içerisinde İstanbul ve çevresinde 1.315 karga itlaf edilmiştir. Habere göre itlaf edilen hayvanlar arasında 691 domuz, 335 çakal, 191 tilki, 79 kurt, 4 ayı ve 5 kedi bulunuyordu. Görüldüğü üzere en fazla itlaf edilen hayvan karga olmuştur ki rakamın bu kadar yüksek olmasının arkasındaki esas neden verilen para ödülüydü.⁹² 1940 yılı başlarında İstanbul'da kargayla mücadelenin yeni adresi Üsküdar olmuştur. Muzır Hayvanlarla Mücadele Nizamnamesine bağlı olarak halk karga öldürmeye davet edilirken bu sorumluluğu yerine getirmeyenlere para cezası verileceği duyurulmuştur. Üsküdar'da şehir içerisinde karga bulup öldürmek oldukça müşkül olduğundan halk bu durumdan şikâyet etmeye başlamıştır. Üsküdar sakinlerinin bazıları ise cezadan kurtulmak için köylerde öldürülen kargaları köylülerden satın alarak mücadele komisyonuna ibraz etme yoluna gitmişlerdir.⁹³ Bir yandan insanların işlerini güçlerini bırakarak karga peşine düşmeleri bir yandan da şehir merkezinde karga bulmanın zorluğu halkın tepkisine neden olmuştur. Halk uygulamanın kırsal alanla sınırlandırılması yönünde talepte bulunmaya başlamıştır.⁹⁴

Yürüten mücadelenin yetersizliği, uygulamadaki eksiklik ve aksaklıklar okuyucuların gazetelere göndermiş oldukları mektuplarla ilgililere duyurulmaya çalışılmıştır. Bu mektuplardan biri Arnavutköy Dulkadiroğlu Çıkmazı No. 9'da ikamet eden Rifat isimli vatandaş tarafından kaleme alınmıştır. Rifat, Çengelköy'de yürütülen mücadele üzerine kargaların Arnavutköy'e göç ettiklerini ve buradaki popülasyonlarının üç katına çıkmış olduğundan bahsettikten sonra son birkaç yıldır kargalar nedeniyle bahçe ve bostanlardan mahsul alamadıklarını ifade etmiştir. Rifat'a göre Belediyenin öldürülen her bir karga için 10 kuruş ödeme yapması hiç de gerçekçi değildir çünkü bir tüfek ancak 15 kuruşla dolmaktadır ve İstanbul'da silah atmak yasaktır. Rifat, valiliğin ya kanunu uygulamasını ya da uygulanabilir olmadığını hükümete bildirmesini istedikten sonra mektubunu "*Elbet hükümet başka bir tedbir düşür.*" şeklinde bitirmiştir.⁹⁵

Tarım ürünlerine aşırı derecede zarar veren kargalara karşı yürüten mücadelede dikkat çeken yerlerden biri Aydın İncirliova olmuştur. Önemli bir tarım merkezi olan İncirliova'da popülasyonu artan kargalar, harman yığınlarına, sebze bahçelerine, meyve ağaçlarına saldırarak zarar vermekteydiler. Bunun üzerine nahiye belediyesince alınan tedbirlerle çok sayıda karga itlaf edilmiştir. Nahiye Müdürü de pazara gelen köylülerle görüşerek mücadelenin kapsamını genişletmeye çalışmıştır.⁹⁶ 1944 yılında Aydın'da karga ile mücadeleyi bu defa Halkevi avcıları yapmışlardır. Aydın şehir merkezi ve çevresinde yürütülen iki günlük mücadele neticesinde çok sayıda karga itlaf edilmiştir.⁹⁷

91 "Balıkesirde karga akını", *Akşam*, 22 Temmuz 1948, s. 7.

92 "Muzır Hayvanlarla Mücadele" *Münakaşa Gazetesi*, 6 Aralık 1939, s. 1.

93 "Üsküdar'da karga mücadelesi", *Akşam*, 13 Şubat 1940, s. 3.

94 "Üsküdar'da oturanlar Bir karga öldürmeğe mecbur", *Vakit*, 13 Şubat 1940, s. 2.

95 "Karilerimizin mektupları: Karga itlaf kanunu kabili tatbik değilmi?", *Akşam*, 4 Nisan 1940, s. 3.

96 "İncirli ovada karga hücumu", *Ulus*, 27 Temmuz 1940, s. 2.

97 "Aydın Halkevi avcılarının karga savaşı", *Ulus*, 24 Nisan 1944, s. 2.

İstanbul'un bazı bölgelerindeki karga yoğunluğu ve halka vermiş oldukları rahatsızlık 1940'lı yılların ikinci yarısında da devam etmiştir. Hava karardıktan sonra Ankara Caddesindeki özellikle de Vilayet Konağı önündeki ağaçların dallarını mesken tutan kargalar, gece saatlerinde bağrışarak çıkarmış oldukları gürültü ile insanları uykularından uyandırmaktaydı. Kargaların mesken tuttıkları ağaçlar ve ağaçların alt tarafları o derece kirlenmiştir ki geçenleri iğrendiren kötü bir görüntü oluşmuştur. Zaman zaman ağaçların altından geçenler de bahtlarına düşeni almışlardır. Uzun yıllardır İstanbul'da kargalara karşı mücadele yürütülüyor olsa da mücadelenin kesintiye uğraması istenilen sonucun elde edilmesini engellemiştir. Ankara Caddesindeki bu durumu gazeteler aracılığıyla gündeme taşımaya çalışan vatandaşların önerisi uzun zamandır budanmayan ağaçların budanması ve kargaların konacak yer bulamamalarıyla o bölgeyi terk etmelerini sağlamak şeklinde olmuştur.⁹⁸

Şükrü Pala tarafından 1963 yılında kaleme alınan “*Ege Bölgesi Karga Türleri, Bunların Özellikleri, Yayılışları ve Yem Çeşitleri Üzerine İncelemeler*” başlıklı makalede yılın iki mevsiminde bitkisel mahsullere zararı olan kargaların birkaç mevsimlik zararları nedeniyle itlaf edilmelerinin ve faydalarının ortadan kaldırılmasının hiç uygun olamayacağı ifade edilmiştir. Pala'ya göre “*tabiatın canlı muvazenesini tek taraflı bozmakla ilerisi için daha büyük zararlara meydan verilmiş olunacaktır. Bu durumda yapılacak realiteye uygun en ideal şeyin kargaların zararlı oldukları yerlerden muvakkat zaman için kaçırılmalarıdır.*” Pala, kargaların öldürülmesi yerine kaçırılmalarına yönelik dikkat çekici metotlar sıralamıştır. Bunlardan biri kargaların uzaklaşması istenilen yerlere birkaç tane karga ölüsü asmaktır. Pala'ya göre kendi ölümlerini gören kargalar acı çığlıklar atarak oradan kaçacaklardır. Bir diğer yöntem ise kuşun işkence ile öldürülmesi ve bu esnada çıkardığı seslerin kaydedilmesidir. Yapılan bu ses kaydı kaçırılmak istenen kuşlara dinletilerek kuşların orada ölüm olduğunu anlayarak acı çığlıklar atarak kaçmaları sağlanacaktır. Bu dikkat çekici yöntemlerin yanı sıra gürültü yapılması, parlak levhalar kullanılması, rahatsız edici kokuların kullanılması, yumurtalarının toplanarak yuvalarının bozulması gibi yöntemler de tavsiye edilmiştir.⁹⁹

Zirai ürünler üzerindeki tahribatı nedeniyle kargalar ve onlarla mücadele 10 Kasım 1966 tarihinde Cumhuriyet senatosunda gündeme gelmiştir. Senatör Hidayet Aydın, 19 Ağustos 1966'da vermiş olduğu soru önergesinde zirai ürünlere en fazla zarar veren hayvanların başında yüz sene yaşadıklarını belirttiği kargaların geldiğini, bunların mahsulü yedikten sonra geriye sahibine sapını ve çöpünü bıraktıklarını ifade etmiştir. Aydın'ın üzerinde durduğu esas konu uzun ömürlü olan bu kuşun etinin yenmemesi nedeniyle avlanmamasına bağlı olarak hızlı bir şekilde çoğalıp mahsule verişi zarar olmuştur. Aydın'e göre kargalarla baş etmenin çaresi her karga getirene adet başına muayyen bir bedel verilip kargaların satın alınması ve bunların Yem Sanayi Kurumuna gönderilerek protein kaynağı olarak yemin içerisine katılmasını sağlamaktır. Kargayla mücadelede memurların ve müstahdemlerin yeterli gelmeyeceğini ifade eden Aydın, bazı çevrelerce kargaların bayıltılarak yakalanması şeklindeki tekliflerine de alaycı bir dille karşı çıkmıştır. Aydın, vermiş olduğu soru önergesi ile Tarım Bakanlığına şu dört soru yöneltmiştir:

98 “Haklı bir şikâyet”, *Akşam*, 16 Ocak 1946, s. 7.

99 Şükrü Pala, “Ege Bölgesi Karga Türleri, Bunların Özellikleri, Yayılışları ve Yem Çeşitleri Üzerine İncelemeler”, *Bitki Koruma Bülteni*, C. 3, S. 1 (1963), s. 65-66.

Şimdiye kadar kargalarla yapılan mücadelelerin tarihçesi nedir ve hangi usuller tatbik edilmiş ve ne neticeler alınmıştır?

Bilhassa geçen beş sene içinde her sene karga mücadelesi için ne sarf edilmiş ve buna mukabil her sene kaç itlaf edilmiştir?

1967 bütçesinde karga mücadelesi için ne sarf edilecektir ve bütçeye bunun için ne miktar para konmuştur?

Teklif ettiğimiz sistemin uygulama kabiliyeti yoksa niçin yoktur?

Kargalar hangi çeşit mahsulden memleket ürünlerine ne miktar zarar vermektedir?

Aydiner'in sorusuna cevap veren Tarım Bakanı Bahri Dağdaş, konuşmasında insanoğlunun kargayla mücadelesinin karganın ortaya çıkışıyla başladığını belirttikten sonra kargayla mücadelenin doğrudan doğruya halk tarafından yapıldığını devletin ise karga sayısındaki artışa bağlı olarak av fişegi dağıtarak destek verdiğini ifade etmiştir. Kargayı “çok şer bir hayvan” olarak nitelendiren Dağdaş, itlaf edilen kargaların etlerinden yem fabrikalarında istifade edilmesi teklifinin araştırıldığını belirterek 1961 yılından 1965 yılına kadar karga ile yapılan mücadelede itlaf edilen hayvan sayısını ve kullanılan fişek miktarını açıklamıştır. Verilen rakamlara bağlı olarak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:¹⁰⁰

YIL	İTLAF EDİLEN KARGA SAYISI	KULLANILAN FİŞEK SAYISI
	98.394	84.480
	160.134	217.959
	171.375	170.312
	181.782	124.598
	151.542	120.345

1961-1965 yılları arasında 717.694 adet fişek kullanılarak 763.227 karga itlaf edilmiştir. En fazla karganın itlaf edildiği yıl 181.782 rakamıyla 1964 yılı olurken en az itlafın yaşandığı yıl 98.394'le 1961 yılı olmuştur.

Sonuç

Atasözlerine, deyimlere, masallara, efsane ve mitlere konu olan karga, her farklı kültür çevresinde başka bir anlam ifade etmiştir. Bazı kültürlerde sonsuzluğu, derin düşünceliliği ve tokluğu ifade ederken bazılarında da kötülüğü, uğursuzluğu ve çirkinliği ifade etmiştir. Özellikle Türkiye Türkçesindeki söz varlığında karga çok da muteber bir üne sahip değildir.

Böcekleri, tarla farelerini, leşleri, toprak kurtlarını ve yabanî tohumları yemeleri nedeniyle kargaların ekolojik dengenin önemli bir parçası olduğu bir hakikattir. Bu yönüyle doğanın tabii dengesi içerisinde bir zararlıdan ziyade bir yararlı olarak nitelendirilmesi belki de daha doğru olacaktır. Ancak dengenin bozulması ve karga popülasyonunun artması ve buna bağlı olarak ekili ve dikili alanlardaki tarım ürünlerine musallat olmaları onların korkutularak kaçırılması veya vurularak itlaf edilmesi gereken zararlılar haline getirmiştir. Zaman zaman tarım alanlarına vermiş oldukları zarar, sosyoekonomik problemlere neden olabilmektedir. Kargalar sadece kırsal bölge

halklarının değil şehirli için de çevreyi kirletmeleri ve vakitli vakitsiz ötmeleri nedeniyle bir huzursuzluk ve rahatsızlık kaynağı olarak görülmüşlerdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan süreçte karga istilalarından en muzdarip olan bölge Edirne ve çevresi olmuştur. Çoğu zaman halk eliyle yürütülen karga mücadelelerinde mahallî idareciler teşvik edici bir rol üstlenmişler, birtakım mükellefiyetler oluşturarak mücadeleyi geniş bir tabana yaymaya çalışmışlardır. Bu kapsamda yuvaların bozulması, yumurtaların imha edilmesi ve kargaların vurularak itlaf edilmesi yürütülen mücadelelerde izlenen yöntemler arasında yer almıştır. Ancak çoğu zaman yüksek ve ulaşılması güç yerlerde bulunması yuvaların bozulmasını ve yumurtaların imhasını imkânsız hale getirmiştir. İncelenen dönemde Osmanlı Devleti, çekirge ve karga istilalarına yönelik mücadeleyi birlikte yürütmüştür. Söz konusu dönemde ülkede yaygın bir şekilde çekirge istilası yaşanması nedeniyle çekirge ve karga istilaları için ayrılan tahsisatın çok büyük bir kısmı çekirge istilaları için kullanılmıştır. Kargalarla mücadelede en etkin ve yaygın yöntem ateşli silahlarla vurularak itlaf edilmeleri olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında mücadelede kullanılmak için ihtiyaç duyulan silah ve gerekli malzemeye ulaşımında zaman zaman güçlükler yaşanmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk aylarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çıkarmış olduğu ilk yasalardan biri Muzır Hayvanların İtlatı Hakkında Kanun'dur. Kanun maddelerinde adı her ne kadar sarıh bir şekilde belirtilmemiş olsa da karga ile mücadelenin yasal zeminini bu yasa oluşturmuştur. Hem kırsalda hem de şehirlerde 18-50 yaş aralığındaki erkeklere mükellefiyetler yüklenmiş ve yürütülen mücadelelerden daha verimli sonuçlar alınmaya çalışılmıştır. Bilhassa işletilen ödül ve ceza mekanizması sayesinde, topyekûn bir mücadele yürütülmesi temin edilebilmiştir. Ancak bu yöntem bazı suistimallerin ve istenilmeyen olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bazı fırsatçılar tarafından karga itlatı bir geçim kapısı haline getirilmiştir. 1960'lı yıllarda Cumhuriyet Senatosu gündemine de gelen kargalara karşı yürütülen mücadeleler konusu, itlaf edilen kargaların yem sanayisinde protein kaynağı olarak kullanılması şeklinde dikkat çekici önerileri de beraberinde getirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

1297/97241, 6 Zilhicce 1316 (17 Nisan 1899). 2131/159792, 10 Cemaziyülevvel 1321 (4 Ağustos 1903). 3344/250785, 28 Cemaziyülevvel 1326 (28 Haziran 1908). 3360/251958, 21 Cemaziyülahır 1326 (21 Temmuz 1908). 3366/252443, 4 Recep 1326 (2 Ağustos 1908). 3381/253512, 26 Recep 1326 (24 Ağustos 1908). 3492/261846, 24 Muharrem 1327 (15 Şubat 1909). 3514/263512, 25 Safer 1327 (18 Mart 1909).

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM)

13/1, 17 Rebiyülahır 1336 (30 Ocak 1918),

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri (DH.İ.UM)

30/49, 15 Cemaziyülahır 1335 (8 Nisan 1917). 47/143, 19 Şevval 1336 (28 Temmuz 1918).

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)

99/3, 13 Rebiyülahir 1329 (13 Nisan 1911).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT)

2189/106, 2 Zilhicce 1316 (13 Nisan 1899). 2193/88, 15 Zilhicce 1316 (26 Nisan 1899). 2231/40, 1 Rebiyülahir 1317 (9 Ağustos 1899). 2765/66, 20 Safer 1327 (13 Mart 1909). 2765/66, 20 Safer 1327 (13 Mart 1909). 2797/87, 10 Muharrem 1327 (1 Şubat 1909). 2797/87, 10 Muharrem 1327 (1 Şubat 1909).

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)

520/57, 7 Mayıs 1332 (20 Mayıs 1916).

İrade Orman ve Maadin (İ.OM)

9/24, 5 Cemaziyülevvel 1321 (30 Temmuz 1903).

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

124/65, 20 Muharrem 1327 (11 Şubat 1909).

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)

532/57, 8 Rebiyülahir 1321 (4 Temmuz 1903). 1225//33, 9 Ramazan 1326 (5 Ekim 1908).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)

6-33-19, 6 Aralık 1923.

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Gazeteler

“Açık renkli kargalara müjde!”, *Vakit*, 11 Kânunuevvel 1929, s. 3.

“Adaya büyük bir karga akını başladı”, *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1930, s. 8.

“Ankara da av haberleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1929, s. 4.

“Ayasofyadaki kargalar”, *Akşam*, 15 Mart 1932, s. 4.

“Aydın Halkevi avcılarının karga savaşı”, *Ulus*, 24 Nisan 1944, s. 2.

“Balıkesirde karga akını”, *Akşam*, 22 Temmuz 1948, s. 7.

“Bir karga başı beş kuruş!”, *Akşam*, 18 Mayıs 1933, s. 6.

“Bir kargaya 25 kuruş!”, *Akşam*, 19 Kânunusani 1933, s. 5.

“Cokeyin avcılığı”, *Akşam*, 9 Kasım 1934, s. 6.

“Çorum Müftüsünün Azli”, *Yenigün*, 7 Kânunusani 1340, s. 3.

“Edirne’de Karga Mücadelesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1930, s. 3.

- “Edirne karga mücadelesi”, *Akşam*, 2 Nisan 1939, s. 7.
- “Emanet İstikrazi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Kânunuevvel 1929, s. 3.
- “Giresunda mızır hayvanla mücadele”, *Vakit*, 7 Şubat 1934, s. 5.
- “Haklı bir şikâyet”, *Akşam*, 16 Ocak 1946, s. 7.
- “Hayvanlar Ne Kadar Yaşar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1930, s. 6.
- “Hayvanlar Sayı Sayabilir mi?”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Teşrinisani 1929, s. 6.
- “İncirli ovada karga hücumu”, *Ulus*, 27 Temmuz 1940, s. 2.
- “İstanbul vilâyeti ziraat müdürlüğünden”, *Akşam*, 12 Mayıs 1938, s. 13.
- “İstanbul vilâyeti ziraat müdürlüğünden”, *Akşam*, 15 Mayıs 1938, s. 16.
- “İstanbul vilâyeti ziraat müdürlüğünden”, *Akşam*, 18 Mayıs 1938, s. 11.
- “İstanbul Vilâyeti Ziraat Müdürlüğünden”, *Tan*, 16 Mayıs 1938, s. 12.
- “İstanbul Ziraat Müdüriyetinden”, *Akşam*, 12 Mart 1937, s. 10.
- “İstanbul Ziraat Müdüriyetinden”, *Akşam*, 15 Mart 1937, s. 10.
- “İstanbul Ziraat Müdüriyetinden”, *Akşam*, 9 Mart 1937, s. 13.
- “İstanbulda ziraat vaziyeti normal”, *Kurun*, 29 Mart 1937, s. 3.
- “Karga avcısı şampiyonu!”, *Akşam*, 24 Haziran 1929, s. 6.
- “Karga bolluğu”, *Akşam*, 29 Haziran 1938, s. 1.
- “Karga Gününe Hazırlık”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1929, s. 7.
- “Karga meselesi!”, *Vakit*, 7 Nisan 1932, s. 1.
- “Karga mücadelesi başlıyor”, *Vakit*, 2 Kânunuevvel 1929, s. 3.
- “Karga mücadelesi”, *Akşam*, 24 Kânunusani 1938, s. 6.
- “Karga mücadelesi”, *Akşam*, 15 Haziran 1938, s. 5.
- “Karga Mücadelesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Temmuz 1929, s. 7.
- “Karga mücadelesinden istifade yolunu bulan açığözler!”, *Akşam*, 16 Haziran 1933, s. 6.
- “Karga öldürmeğe çalışırken yaralanmış”, *Akşam*, 9 Haziran 1938, s. 4.
- “Karga savaşı”, *Akşam*, 20 Mart 1935, s. 6.
- “Karga Vurayım Derken..”, *Kurun*, 9 Haziran 1938, s. 10.
- “Karga vurmak istiyorum fakat...”, *Akşam*, 29 Kânunusani 1933, s. 9.
- “Kargalar cengi”, *Akşam*, 10 Kânunusani 1937, s. 5.
- “Kargalar”, *Vakit*, 8 Nisan 1932, s. 3.
- “Kargalara Dair Şeriye Vekâletinden Bir Sual Takriri”, *Yeniğün*, 6 Kânunusani 1340, s. 3.
- “Kargalara karşı Tekirdağında ciddî bir savaş başlıyor”, *Akşam*, 6 Mart 1935, s. 6.

“Kargalarla Mücadele”, *Kurun*, 27 Nisan 1936, s. 7.

“Karilerimizin mektupları: Karga itlâf kanunu kabili tatbik değilmi?”, *Akşam*, 4 Nisan 1940, s. 3.

“Kısa Haberler”, *Kurun*, 20 Mayıs 1938, s. 2.

“Meclis Şeriye Vekilini Şiddetle Alkışladı -Türkiye Cumhuriyeti’ne Çok Layık Bir Şeriye Vekili-”, *Yeniğün*, 8 Kânunusani 1340, s. 1.

“Muzır Hayvanlarla Mücadele” *Münakaşa Gazetesi*, 6 Aralık 1939, s. 1.

“Rizede sıcaklar Karga ve yaban domuzları tahribat yapıyor”, *Akşam*, 9 Eylül 1929, s. 2.

“Sürek Avı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Temmuz 1933, s. 2.

“Sürek Avları”, *Vakit*, 16 Ocak 1934, s. 8.

“Şehirde Karga Mücadelesi”, *Kurun*, 14 Mayıs 1938, s. 5.

“Tosyada”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Kânunusani 1929, s. 4.

“Üsküdar’da karga mücadelesi”, *Akşam*, 13 Şubat 1940, s. 3.

“Üsküdar’da oturanlar Bir karga öldürmeğe mecbur”, *Vakit*, 13 Şubat 1940, s. 2.

“Yeni bir ticaret”, *Akşam*, 21 Mayıs 1935, s. 3.

“Zararlı hayvanlarla mücadele”, *Akşam*, 22 Haziran 1935, s. 6.

Makale ve Kitaplar

Ali Mümtaz, “Kargalar”, *Dergâh*, S. 42, 5 Kânunusani 1339 (5 Ocak 1923), s. 87.

Ali Nazimâ, “Karga”, *Maarif*, C. II, S. 31, 5 Mart 1307 (17 Mart 1891), ss. 76-77.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul 1998.

BAYTİMUR, Suha Oğuz; TATAR, Özcan, “Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 23 (Eylül 2020), ss. 325-347.

BOGENBAYEV, Nurbolat; CALMIRZA, Aydın, “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” ve “Karga” Kavramları”, *Millî Folklor*, Yıl 26, S. 103, 2014, ss. 69-79.

CEBESOY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, C. 1, Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık (Cumhuriyet Gazetesinin Okuyucularına Armağanı), İstanbul 1997.

DEMİRKAZIK, H. İbrahim, “Divan Şiirinde Karga”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 24, 2011, ss. 131-178.

JILA, Namu, “Orta Asya’da Kurt ve Karga Hakkındaki Geleneksel İnanışlar ve Mitler: Wu-Sun Türkleri ve Moğollardan Örnekler”, çev. Ahmet Şahin Ata, *Karadeniz*, C. 2, S. 8 (2010 Sonbahar), ss. 144-156.

KAVAK, Fadime, “Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013, ss. 117-142.

KUMÇAYI, Hasan, “Günlerin Peşinden: Karga Harbi”, *Kurun*, 2 Mart 1937, s. 2.

La Fontaine, “Karga ile Tilki”, *Hazine-i Evrâk*, 1 Mayıs 1297 (13 Mayıs 1881), S. 2, ss. 20-21.

OBUZ, Ömer, “Cumhuriyet Döneminde Çetin Bir Mücadele: Çekirge ile “Savaş””, *Turkish Studies*, Vol. 12/1 (2017), pp. 177-190.

OKUYAN Mehmet, *Kur'an Meal-Tefsir*, Haliç Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2021.

ÖZAY, Mahmut, “Kargalar”, *Yorgo*, Yeditepe Yay., İstanbul 1966, ss. 26-29.

ÖZER, Sevilay, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

PALA, Şükrü, “Ege Bölgesi Karga Türleri, Bunların Özellikleri, Yayılışları ve Yem Çeşitleri Üzerine İncelemeler”, *Bitki Koruma Bülteni*, C. 3, S. 1 (1963), ss. 49-67.

TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.

YILDIZ, Bilal, “XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları ve Yapılan Mücadele Çalışmaları”, *İSTEM (Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi)*, C. 11, S. 22 (Aralık 2013), ss. 69-94.

İnternet Adresleri

<https://sozluk.gov.tr/> (E. T. 21.10.202)

Ekler

Torik Necmi – Nasıl Meşhedî, çok karga vurdun mu?
 Meşhedî Cafer – Yoh, heç vurmamişem... İlle hemmisini gorhutmuşem!

Vakit, 12 Nisan 1932, s. 1.

- Bu silâh sesleri ne?... Bir yerde eğlenti mi var acaba?...

- Hayır, ziraat müdürlüğü bir karga vurana beş kuruş veriyormuş!...

Akşam, 9 Mart 1937, s. 1.

(Belediye, bir karga getirene on kuruş veriyor.) -Gazetelerden-

-Ah, şu dakikada bir karga olabilsem...

-Nerede bende o talih karıcığım?...

Akşam, 21 Mayıs 1938, s. 1.

(Üsküdar'da herkes bir karga itlafına mecbur)

-Lütfen şapkanızı çıkarın bayan, asayiş ihlâl ediyorsunuz!...

Akşam, 16 Şubat 1940, s. 1.

Doktora Öğrencisi
Çağlar SOLMAZAnkara Üniversitesi, Türk
İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi,
caglarsolmaz7@gmail.com

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7389-156X>Dr. Öğretim Üyesi
Mehmet KAYIRANEskişehir Osmangazi
Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
mkayi@ogu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1387-8117>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 19/10/2022 22/11/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1191510>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Basın ve Propaganda Arasındaki Organik İlişkinin Osmanlı Devleti'ne Yansımaları (1831-1918)

Reflections of Organic Relationship between Press and Propaganda on the Ottoman State (1831-1918)

Öz

Propaganda faaliyetleri, etkilemek istedikleri kitleleri tahakkümü altına almak isteyen toplulukların fikir ve görüşlerini barındıran etkinlikler olması hasebiyle sosyal bilimler alanında önem teşkil etmiştir. Matbaanın icadından sonra basın yayın etkinlikleri ile yazılı eserlerin artması propaganda fikrinin yayılma alanını genişletmiştir. Osmanlı Devleti de 19.yüzyılda basın yayın faaliyetlerinin kök salması karşısında kendi reaksiyonunu ortaya koymuş ve kitleleri iktidar-muhalefet kalıplarında kendisine çekmeye çalışmıştır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'ndeki basın hareketlerini propaganda faaliyetleri ekseninde incelemeyi amaçlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Propaganda, Osmanlı Devleti, Gazete, Mecmua.

Abstract

Propaganda activities have become important in the field of social sciences because they are activities that hold ideas and opinions of communities seeking to dominate the masses they want to influence. After the printing press, the expansion of the idea of propaganda expanded the scope of the media publication activities and the written works. In the 19th century, the Ottoman Empire put forward its reaction in the face of the root cause of the press activities and tried to attract the masses to themselves in the form of power-opposition. This study aims to examine the press movements in the Ottoman State in the light of propaganda activities.

Keywords: Press, Propaganda, Ottoman State, Journal, Magazine

ATIF: SOLMAZ, Çağlar, KAYIRAN Mehmet, "Basın ve Propaganda Arasındaki Organik İlişkinin Osmanlı Devleti'ne Yansımaları (1831-1918)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1156-1171)

CITE: SOLMAZ, Çağlar, KAYIRAN Mehmet, "Reflections of Organic Relationship between Press and Propaganda on the Ottoman State (1831-1918)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1156-1171)

Giriş

Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde basın hareketleri, propagandaya ev sahipliği yapacak sosyal makası açarak görülmeyen lakin hissedilen dinamikler üzerine yoğunlaşma sağlayabilen öğeleri kazandırmıştır.

Osmanlı'da ilk olarak payitaht desteği ile başlayan basın faaliyetleri, ilk zamanlar kamuyu bilgilendirmek amacıyla ortaya çıksa da bir süre sonra hükümete karşı propaganda uygulamak isteyen muhalefet unsurlarının siyasi mekanizması haline gelmiştir.

Uzun yıllar sansürler ve kapatılmalar ile mücadele eden Türk basını II. Meşrutiyet'ten sonra yeni bir ivme kazansa da 1913'den sonra basın üzerinde uygulanan sansür, propagandaya ev sahipliği yapacak süreli yayınları yok denecek kadar azaltmıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte propagandanın yapısal değişikliğe uğraması, basın ile arasındaki organik ilişkinin farklı bir boyuta evrilmesiyle sonuçlanmıştır.

Propaganda ve Basın: Osmanlı'da Basın Hareketlerinin Doğuşu

Basın ve propaganda terimleri, birbirlerinin özünde mündemiç iki kavramı bünyesinde barındırmıştır. Basın hareketlerinin dünya üzerinde geniş bir rol almasında fikirlerin, basın yayın yoluyla kazanılmak istenilen zihinlere empoze edilme gerekliliği en büyük önemi teşkil etmiştir.

Propagandanın günümüzdeki önem ve içeriğini kazanması için, kitleleri yönetmeye aday olanların ya da yöneticilerin, politika ile ilgilenmeyen kitlelerin yüzeysel de olsa gönüllü desteğini kazanmak istemeleri gerekmiştir. Yani bir bakıma siyasal önderler biçimsel bir şekilde de olsa yönetilen kitesinden kendi otoritelerine ve ideolojilerine destek aramak zorunda kalmışlardır.¹ Etkileyen ve etkilenen arasındaki ilişkiden oluşan propaganda, kamuoyunda algı yaratmak üzere ortaya çıkmış ve kendisini basın yayın faaliyetleri aracılığı ile dünya sahnesine sunmuştur.

Matbaanın icadından sonra dünyada hızlı bir şekilde gelişen basın faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne 18.yüzyılda sirayet etmiştir. Lale Devri'nde ilk kez matbaa kurulsa da sınırlı sayıda eser basılmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte ise kapsamlı ve geniş bir basın hareketleri filizlenmeye başlamıştır.

Tanzimat öncesinde Yunan bağımsızlık eyleminin Avrupa basınında geniş destek görmesi, Bab-ı Âli ile Avrupa basınına ters düşürmüştür. Avrupalı devletlerin Fransız İhtilali'nden aldıkları ilhamla Yunan propagandasına girişmesi, Osmanlı'da devlet ricalinin basın hakkında ilk görüşlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Bab-ı Âli'nin basın fikirlerinden bu olumsuz etkileşiminden sonra ise bazı Avrupalı tüccarlar, Ege Denizi'nde kendilerini soyan Yunan korsanlarına karşı Fransızca gazeteler çıkarmışlar ve Türkler lehine yazılar kaleme alarak Avrupa'da Osmanlı için kamuoyu oluşturmuşlardır. Yine de bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bir basın rejimi düşüncesi oluşmamıştır.²

Osmanlı topraklarında yayınlanan ilk gazete, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1828 yılında çıkardığı "Vekayi-i Mısriye" olmuştur. Kavalalı, tarım ve endüstri alanlarındaki gelişmeleri halka anlatarak hizmetlerini halka duyurmak, bu sayede otoritesini perçinlemek için bu gazeteyi sahaya sürmüştür. Vekayi-i Mısriye, yarı Türkçe yarı Arapça olarak haftada bir şekilde çıkarılmış

1 Haluk Gürgen, "Propaganda", *Kurgu*, S.8, 1990, s. 136.

2 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 69.

ve bu gazetede payitahttan hemen hemen hiç söz edilmemiştir. Kavalalı, Vekayi-i Mısriye ile yetinmemiş, 1830 yılında Girit'te "Veka-yi Giridiye" isimli yarı Türkçe yarı Yunanca bir gazete daha çıkarmıştır. Bu gelişmelerden sonra II. Mahmut, Avrupa'dan destek kesildiğini görünce, kendi otoritesini tesis etme amacıyla basın rejimi faaliyetlerine girişmiştir. Padişah, Kavalalı'nın fonksiyonlarından ve İzmir'de çıkan Fransızca gazetelerden ciddi şekilde etkilenmiştir. İç ve dış olayları kitlelere zamanında duyurmak için 1831 yılında "Takvim-i Vekayi" isimli gazeteyi çıkarmıştır. Gazetenin haftalık yayınlanması öngörülse de hiçbir zaman haftalık olmamış, yılda en fazla 31 sayı çıkartabilmiştir.³

Takvim-i Vekayi'den sonra 1840 yılında çıkan gazeteye "Ceride-i Havadis" adı verilmiştir. Ceride-i Havadis, İngiliz William Churchill tarafından çıkarılmış, kısa süre içerisinde padişah Abdülmecit'in desteğini almıştır. Abdülmecit'in bu gazeteye olumlu yaklaşmasının nedeni Takvim-i Vekayi'nin azınlıkların yayınladıkları gazetelerin seviyesine ulaşamaması olmuştur. Dolayısıyla Ceride-i Havadis, kurucusu özel bir şahıs lakin devlet eliyle de desteklenmesi hasebiyle ilk yarı resmi gazete unvanına erişmiştir. Ceride-i Havadis, Osmanlı basınında birçok yeniliği uygulayan ilk gazete de olmuştur. Cepheye muhabir gönderme, ilave neşriyat, sağlık bilgileri verilmesi, bazı piyeslerin Türkçeye çevrilmesi, savaş muhabirliği gibi ileride Osmanlı gazetelerini ve mecmualarını etkileyecek basın faaliyetleri adına birçok gelişmenin nüvelerini Ceride-i Havadis atmıştır. Ceride-i Havadis 1212 sayı yayımlandıktan sonra 1864 yılında yayın hayatına son vermiştir.⁴

İlk resmi gazete Takvim-i Vekayi'den ve ilk yarı resmi gazete Ceride-i Havadis'ten sonra 1860 yılında "Tercüman-ı Ahvâl" isimli gazete yayımlanmaya başlamıştır. Tercüman-ı Ahvâl, karakteri itibarıyla devlet desteği olmadan, Agah Efendi tarafından Şinasi'nin de desteği ile çıkarılmış ilk özel Türk gazetesi olarak basın hayatına adımını atmıştır.⁵

Tercüman-ı Ahvâl, hükümetle iyi ilişkiler kurmamış, bilakis hükümeti birçok konuda tenkit etmiştir. Basın tarihimizde ilk kez bir gazetede hükümet tenkitlerinde bulunan Tercüman-ı Ahvâl'de Agah Efendi'den başka Ahmet Vefik Paşa, Sarı Tevfik Bey, Mehmet Şerif Bey, Refik Bey, Hasan Suphi gibi isimler de yazılar kaleme almışlardır. Özellikle Agah Efendi'nin Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasında aktif görev almasından sonra gazete, Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin düşünsel fikirlerini yansıtan bir yayın organına dönüşmüştür.⁶

Bir Muhalefet Propagandası: Jön Türkler Döneminde Basın

"Genç Osmanlılar", saray karşısında fikir, basın, dernek kurma hürriyetlerine dayanarak, yeniçeri metotlarından tamamen farklı bir yaklaşımla Batılı bir muhalefet anlayışı getirmişlerdir.⁷ Bu anlayış, ilk olarak kendisini Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin yazılarında göstermiştir. Basın hareketleri Genç Osmanlıların akabinde, önce Tanzimat bürokrasisine daha sonra da saray otokrasisine karşı kendi fikirlerini halka ibraz ederek parlamenter bir monarşinin önünü açacak propagandaya ev sahipliği yapmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra çıkan gazeteler ve mecmuaların ekserisi muhalif gruplar tarafından sahaya sürülmüş, bu doğrultuda iktidar muhalefet ilişkilerinde

3 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 13-16.

4 Ziyad Ebüzziya, "Ceride-i Havadis", *DİA*, C.7, İstanbul, 1993, s. 406-407.

5 Mustafa Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s. 185.

6 Topuz, *age*, s. 20.

7 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999, s. 85.

karşı propaganda hamlelerini içeren makas açılmaya başlamıştır.

Hükümet, bu gelişmeler ışığında kendi aleyhine yöneltilen propaganda faaliyetlerine karşı basını kontrol altına almak istemiştir. Basının en tabi parçası olan gazete küpürlerinin devletin çıkarlarının önüne geçebilme ihtimali, Osmanlı rejimini bu düşünceye itmiştir.

Bu minvalde, 1858 Ceza Kanunu, basına devlet eliyle yapılan ilk müdahale olmuştur. Bu kanun ile devlet, sultanlık, hükümet üyeleri aleyhinde gazete veya zararlı yayınlar yayınlayanların ceza-i müeyyideye tabi tutulacağını belirtmiştir. Bunun akabinde 1864 yılında oluşturulan “Matbuat Nizamnamesi” ile devlet basın hürriyetinin önüne set çekmiştir. Bu nizamnamede gazete çıkarmak isteyenlerin hükümetten ruhsat almaları, Ceza Kanunnamesi’ne göre cezalandırılmamış olmaları, bir suç işlerlerse hükümet tarafından cezalandırılacağını kabul edecekleri gibi maddeler yer almıştır. Matbuat Nizamnamesi’nden 3 yıl sonra 1867 yılında çıkarılan Kararname-i Âli ile devlet, basın faaliyetlerini tamamen kendi inisiyatifine almıştır. Bu kararname ile hükümete gazete kapatma yetkisi verilmiştir. Âli Kararname geçici olarak çıkarılsa da 1909’a kadar yürürlükte kalmış, Türk basınında sansür işlevinin miladı sayılmıştır.⁸

Türk basın tarihinde ilk kez kapatılma cezası alan gazete 1861 yılında Tercüman-ı Ahvâl olmuştur. Tercüman-ı Ahvâl’in hükümeti yazılı olarak eleştirmesi, saray yanlısı Ceride-i Havadis ile rekabeti gazeteyi payitaht tarafından çevrelemiştir. Ziya Bey tarafından yazılan ve eğitim sistemindeki aksaklıkları neşreden yazı ise Tercüman-ı Ahval’in sonunu getirerek lağvedilmesine sebep olmuştur.⁹

Tercüman-ı Ahvâl’in açtığı yolda emek ve titizlikle yayın hayatına giren bir diğer gazete 1862 yılında “Tasvir-i Efkâr” olmuştur. Şinasi’nin kalemıyla hürriyet fikirlerinin yayılması bakımından bu gazetenin Türk basın tarihinde önemli bir yeri olmuştur. Şinasi, gazetenin çıkış amacının halkın kendi yaralarını düşünmesini, kendi sorunları üzerinde durmasını sağlamak olduğunu belirtmiş, padişahın tahta çıkış ve doğum günlerinde gazetesine övgüler koymayı reddetmiştir. Parlamenter sistemi savunan Şinasi, bilim ve eğitim sorunlarını halkın anlayacağı bir biçimde ele alarak ve halkı saraya karşı etkileyerek parlamenter sistemin propagandasını yapmak istemiştir. Ancak despotik ortam karşısında zorlanan Şinasi, Paris’e kaçınca gazetenin başına Namık Kemal geçmiştir. Namık Kemal’in de hürriyet fikirleri karşısında önlem almak isteyen payitaht, kendisini sürgün etmiştir.¹⁰ Namık Kemal’in gazeteden ayrılmasından sonra Tasvir-i Efkâr önemini kaybetmiş, bir süre sonra da kapatılmıştır. Bu yaşananlardan sonra muhalif hareket, ses getirecek basın ve propaganda faaliyetlerine yurt dışında devam etmişlerdir.

Cemiyetlerin kurulup dağıtılması, üyelerin sürülmesi, himayeler, sansürlerden sonra basın hareketlerinde tam teşekküllü muhalefet olarak lanse edilen “Muhbir” ve “Hürriyet” gazeteleri ortaya çıkmıştır. Muhbir gazetesi ilk olarak 1867 tarihinde İstanbul’da yayınlanmaya başladıysa da başyazarı Ali Suavi’nin sürgün edilmesinden sonra kapanmıştır. Bir süre sonra Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte Londra’da tekrar hayatına devam etmiştir.

8 Cahit Özbay, *Dünyada ve Osmanlı’da Basının Tarihsel Gelişimi*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 129-133.

9 Alpaz Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 65.

10 Mithat Atabay, *Türk Basın Tarihi: 1831’den Günümüze Türk Basını Gazeteler ve Gazeteciler*, Paradigma Kitabevi Yayınları, Edirne, 2015, s. 14-16.

Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa yurtdışında yaptıkları yayınlar ve şahsi masrafları için Mustafa Fazıl Paşa'dan finansal destek görmüşlerdir. Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesi, hürriyetçi ve siyasi anlamda meşrutiyetçi olan kuşağın fikirlerinin beslenmesini sağlamıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i Meşrutiyet'i ilan etmesi için yazdığı mektup, Muhbir gazetesinde desteklenerek halk arasında yayılması sağlanmıştır. Ancak bu durumdan memnun olmayan hükümdar ve Ali Paşa, gazeteye ultimatome gönderdikten üç ay sonra Muhbir kapanmıştır.¹¹

Hürriyet Gazetesi ise Ali Suavi'nin çıkardığı Muhbir'in yerine Agah Efendi, Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından 1868 yılında Londra'da çıkarılmıştır. İngiltere'de basın hürriyetinin bulunması, bu fikir adamlarını Londra'da gazete çıkarmaya yönelten en önemli etken olmuştur. Hürriyet, özellikle Muhbir gazetesinin geniş halk kitlelerine yönelik canlı ve basit anlatımına karşılık, seçkin bir kullanarak aydınlara özgü fikirleri ve nosyonları kullanan ilk düşünce gazetesi olmuştur.¹² Bu bağlamda Hürriyet, hedef kitlesini olguları daha iyi çözümleyeceğini düşündüğü ve amacına daha hızlı ulaşmalarını sağlayacağını umduğu aydın kesimine yönelterek, halk kavramını kısmen tenzih etmiştir. Hürriyet, bir süre sonra Cenevre'ye taşınmış ve İsviçre'de 1870 yılında neşriyatına son vermiştir.

Genç Osmanlıların baskıya, sansüre ve muhtelif propagandalara karşı yurtdışında sürdürdükleri tüm bu girişimler meyvesini vermiş, 1876 yılında Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in ilan edilmesi elbette tek sebeple açıklanamayacak kadar büyük bir ihtilal ile olagelmış, iktisadi ve siyasi nedenlere de haiz olmuştur. Ancak Genç Osmanlı ideologlarının yaptıkları basın propagandalarının tesirinin payı bu noktada büyük olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın üzerindeki sansür kalkmış, kısa süreli sükûnet oluşmuştur. Ancak 93 Harbi'nin akabinde meclisi ilga eden II. Abdülhamit, selefî Abdülaziz'i aratmayacak şekilde sansür objesine kapılmış ve basını tahakkümü altına almak istemiştir.

Bu noktada Genç Osmanlılar, Meşrutiyet'i ihya etmek için basını propaganda aracı olarak kullanmışlar; Jön Türkler ise, ilga edilen Meşrutiyet'i yeniden yürürlüğe koyabilmek için öncelik propaganda aracı olarak basını kullanmışlardır.

Osmanlı aydınlarının İstibdat döneminde en önemli silahları yurtdışında çıkarabildikleri gazete ve mecmualar olmuştur. Bunlardan en önemlileri: 1880 yılında Cenevre'de Ali Şefkati'nin yayınladığı "İnkılap", 1893'de Cenevre'de Tunalı Hilmi Bey tarafından yayınlanan "Ezan", 1895'de Paris'te Ahmet Rıza Bey'in yayınladığı "Meşveret", 1897'de Kahire'de daha sonra Cenevre'de Murat Bey tarafından yayınlanan "Mizan" olmuştur.¹³ Yurtiçinde çıkarılan "Tercüman-ı Hakikat", "İkdam", "Sabah" gazeteleri önem arz etse de yurtdışında yayınlanan gazeteler kadar ses getirememiştir.

Yurtdışında çıkarılan yayınlardan elzem teşkil edenler Mizan ve Meşveret gazeteleri olmuştur. Mizan Gazetesi, Murat Bey tarafından ilk olarak 1886 yılında İstanbul'da yayımlansa da II. Abdülhamit'e sert muhalefet, gazetenin imtiyaz sahibi Murat Bey'i yurtdışına kaçmak zorunda bırakmıştır. İlk olarak Kahire'ye giden Murat Bey, Mizan Gazetesi'ni burada yayınlamış burada yaptığı propagandalar ile padişahı, ya meşrutiyeti ilan etmeye ya da saltanatı terk etmeye zorlamıştır.

11 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979, s. 54-55.

12 Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, Nisan 2014, s. 80.

13 Atabay, *age*. s. 48-49.

Jön Türklerin desteğiyle bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına da geçen Murat Bey, cemiyetin merkezini Paris'ten Cenevre'ye taşımıştır. Ahmet Rıza ile ihtilafları uzun yıllar devam etmiş, 1897 yılında II. Abdülhamit'in ilan ettiği genel aflla ülkesine dönmüş ve cemiyetin liderliğini bırakmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mizan'ı tekrar çıkaran Murat Bey, bu sefer İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefette bulunmuştur. Murat Bey'in düalist yaşantısına rağmen genel hatlarıyla Mizan gazetesi, bir haber gazetesi olmaktan ziyade bir fikir hareketleri işleviyle hareket etmiştir. Gazetede iç ve dış siyaset hakkında bilgiler verilmiş, rejim meselesi, yöneticiler, iktisat gibi çeşitli konularda makaleler kaleme alınmıştır.¹⁴

Meşveret gazetesi ise Türk basın tarihinin en önemli ürünlerinden biri olup, Meşrutiyet'in yeniden ilanında en önemli paya sahip gazete olmuştur. Ahmet Rıza tarafından çıkarılan Meşveret, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olmuş ve 15 günde bir yayınlanmıştır. Meşveret 1908'e kadar çıkmış ve gittikçe daha büyük aralıklarla yayınlanmaya devam etmiştir. Ahmet Rıza'nın stratejisini değiştirip, kendisini daha kısa vadeli bir propaganda çabasına, Makedonya'daki subayları harekete geçirecek faaliyetlere vermesinden sonra Meşveret Gazetesi, komitacı ve partici yazıların ana durağı olmuştur.¹⁵ Meşveret Gazetesi, Ahmet Rıza'nın Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ters düşmesinin sonucunda kapanmıştır. Meşveret Gazetesi de tıpkı Mizan gazetesi gibi fikir hareketlerinin, basın ve propaganda faaliyetleri ile harmanlanması açısından büyük bir önem arz etmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayıncılık alanındaki atılımlar birbirini izlemiş, basın özgürlüğü sağlandıktan sonra etkin fikir tartışmaları ortam bulmuştur. 1908-1909 yılları arasında 353, 1910'da 130, 1911'de 124 mecmua ve gazete yayınlanmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle mecmualar ön plana çıkmış, fikri tartışmalar, hedef kitleye mecmualar aracılığıyla empoze edilmek istenmiştir. Bu kapsamda İslamcılar tarafından "Sırat-ı Müstakim", "Sebil'ür Reşat", Batıcılar tarafından çıkarılan "İçtihad", Türkçüler tarafından çıkarılan "Genç Kalemler", "Türk Yurdu", Sosyalistler tarafından çıkarılan "İştirak" gibi yayınlar kitleleri kendi ideolojileri doğrultusunda etkilemek isteyen grupların çıkardıkları başlıca mecmualar olmuşlardır. II. Meşrutiyet'in ikinci yarısı olarak kabul edilen ve İttihatçıların yönetime ağırlığını koyduğu 1913 yılından sonra ise mecmualar çoğulcu özelliklerini zamanla kaybetmişlerdir.¹⁶

Basın tarihinin ana temasını oluşturan yazılı yayınların yanı sıra görsel imgeler de Osmanlı Devleti bünyesinde az da olsa yer almıştır. Bu görsel imgeler fotoğrafçılık ve sinema alanında kendisine yer bulmuştur.

Fotoğrafçılık, topçuluk eğitimi sırasında Osmanlı askerleri arasında faydalı bir araç olarak görülmüştür. Askeri okulda fotoğrafçılık eğitimi veren Ali Sami'nin çalışmaları İstanbul sokaklarındaki yaşamdan görüntülerin yanı sıra modern aile olgusunu da sergilemiştir. II. Abdülhamit bu yeni sanat biçiminin heyecanlı bir destekleyicisi olmuş ve Osmanlı hayatının mühim unsurları olan okullara, hastanelere, fabrikalara ve en önemli ögesi olan ordusuna dikkate değer sayıda fotoğraf albümü hazırlatmıştır.¹⁷ Fotoğrafçılık, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı

14 Abdullah Uçman, "Mizancı Murat", *DİA*, C.30, İstanbul, 2005, s. 214-215.

15 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri:1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 183.

16 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 126-128.

17 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,

ordusunun, vatandaşlarını etkilemek için kullanacağı etkileyici bir propaganda aracı olacaktır.

Sinema ise Enver Paşa ile birlikte kitleleri yönlendirmenin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında 1915'de Almanya'ya yaptığı gezi esnasında Berlin'deki Alman ordu sinemasının birtakım cephelerde çektiği filmleri izlemesi, filmlerin halk üzerindeki etkisini görmesi ve sinemanın halkın yönlendirilmesinde etkili bir araç olduğunun farkına varmasından sonra Osmanlı ordusunda "Merkez Ordu Sinema Dairesi" kurulmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında çoğunluğu Alman Ordu Sinemasınca çekilen ve Osmanlı ve müttefiklerinin başarılarını anlatan filmler, Osmanlı sinemalarında halka gösterilmiş ve kamuoyu son ana kadar iktidarın zafer söylemlerine inandırılmıştır.¹⁸

İşlevi Değişen Propaganda: Harp Propagandası

Propaganda faaliyetleri, 19.yüzyılda basın yayın yoluyla yanıltma, taraftar kazanma, planlanmış istekleri kabul ettirme aracı olarak kullanılmış, bu doğrultuda bazı devletlerce kamu hizmeti sayılmıştır. 20.yüzyıl başında ise propaganda hizmetleri, haber alma faaliyetlerinin tamamen haricinde, otonom bir işleve dönüşmüş, rakiplerin güçsüz kılınması için dost, müttefik, tarafsız devletlerin kamuoylarını yönlendirme aracı haline getirilmiştir. Savaşta cephe gerisinin, muharebe meydanlarının belirlenen amaçlar doğrultusunda hedef kitle sayılarak yanıltma, etkileme gibi görevlerini üstlenen harp propagandası hizmetleri örgütlenmeye başlamıştır. Bu harp propagandası faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı ile vuku bulmuş, bu savaştaki ülkeler yaptıkları harp propagandaları ile kendi halklarının savaşı kazanacaklarına dair inançlarını canlı tutmuş ve kendilerinin haklı olduklarını ilan ederek karşı tarafı suçlu bulmuşlardır.¹⁹

I. Dünya Savaşı'na giden yolda harp propagandasının kıvılcımları İngiltere ve Almanya arasında ateşlenmiştir. Almanya, İslam stratejisini propaganda üretim merkezi konumundaki NFO (Şark İstihbarat Birimi) üzerinden yürütmüş, savaş öncesi de bir propaganda bürosu açmıştır. Alman propagandasına göre, Almanya meydana gelen umumi harbi önlemek için büyük bir çaba sarf etmiş, ancak İtilaf Devletleri Almanya'nın ilerlemesini baltalamak için bir bahane aramış ve bu savaşı çıkarmışlardır.²⁰

İngiltere, propaganda faaliyetleri açısından dönemin en gelişmiş ülkesi olmuştur. 1914 yılında savaş propagandası bürosu kuran İngilizler, zamanla Wellington House olarak adlandırılan bu yerde milyonlarca kitap, mecmua, broşür basmışlardır. Wellington Evi'nin vazifesi de diğer bütün propagandacıların misyonlarına benzerlik teşkil etmiştir. Bu vazifeler düşmanı mümkün olduğunca kötü göstermek, müttefikleri ve bilhassa İngilizleri olabildiğince iyi göstermek olmuştur.

2012, s. 107.

- 18 Mustafa Yeni, "Geç Osmanlı Askeri Tarih Çalışmalarında Görüntülü Kaynakların Kullanımı", *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 106-107.
- 19 Mustafa Çolak, Ali Kaşığıuşun, "War and Propaganda: German Propaganda in World War I", *History Studies International Journal of History*, Volume:6, Issue 5, s. 160.
- 20 Suat Zeyrek, "I.Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası ve 1914-1915 Harp Raporu", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, (Ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 82-83. Aynı Alman propagandası II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye üzerinde aktif bir şekilde devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Yetim, "Savaş Basın Propaganda: II. Dünya Savaşı'nda Türk Basınında Alman Propagandası", *Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, Sakarya Kitabevi, Adapazarı, 2016, s.135-150.

Bu noktada temel hedef Almanya olmuş, başta Türkler olmak üzere Almanya'nın müttefikleri de azımsanmayacak ölçüde karşı propagandaya tabi tutulmuştur.²¹

Rusya da bu propaganda faaliyetlerinden geri kalmamıştır. Rus Çarı Osmanlı gemilerinin Rus limanlarını bombalamasından sonra bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede Rus atalarının kendilerine Karadeniz limanlarını miras bıraktıkları belirtilerek Osmanlı'yı yok etmenin Rus ulusu için asli bir vazife olduğu söylenmiştir. Ayrıca muharebe vakitlerinde Türk tarafına beyannameler gönderen Ruslar, Türk askerlerine Rusya ordusunda işe sıkıntısı olmadığı için kendi saflarına iltica etmelerini tebliğ etmişlerdir.²²

Osmanlı Devleti, tüm bu basın yayın endeksli harp propagandalarının yoğunlaştığı I. Dünya Savaşı süresince yaşanan propagandalara karşı, reaksiyon gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Bu reaksiyon, ordunun motivasyonunu sağlayacak, demoralize olmasını engelleyecek, cephede ve siperdeki başarıları halka anlatacak, kahramanların resimlerini, künyelerini neşrederek isimlerini ebedileştirecek, milli ve dini duyguları romantik yazı ve şiirlerle dile getirecek, müttefik devletleri överken düşman devletleri yerecek, okuyucuların ve askerlerin azmini arttırmak için retrospektif üslupla geçmiş tarihi başarıları kaleme alacak hükümet destekli bir propaganda yayını oluşturmayı amaçlamıştır. Bu propaganda yayını, 1915-1918 yılları arasında üç yıl süre ile yayımlanacak Harp Mecmuası adı ile tarihteki yerini almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Propagandası: Harp Mecmuası

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, bir müddet tarafsızlığını korusa da, bu tarafsızlığını bertaraf olmaktan korktuğu için devam ettirememiştir. Ahmet Ağaoğlu, Harp Mecmuası'nın 1.sayısında yer alan "Türkiye ve İslam Aleminin Kurtuluşu" isimli yazısında Avrupa'da ve bütün dünyada tahakküm eden iki zümrenin birbirine karşı geldiğini, savaş muhitinde bulunan devletlerin harbe dahil olmamasının imkansız olduğunu söylemiş, Osmanlı'nın da jeopolitik konumu dolayısıyla savaşın sonuna kadar bitaraf kalamayacağını belirtmiştir. İslam aleminin 200 yıldan beri baş düşmanı olan Rusya'yı ihtiva eden İtilaf zümresinin karşısında, İslam memleketleri üzerinde tesirleri olmayan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları olduğunu kaleme alan Ağaoğlu, Osmanlı'nın tercihini doğal olarak İttifak zümresinden yana kullandığını söylemiş, İngiltere'nin bir zamanlar Rusya'ya karşı Osmanlı'yı savunsa da, Rus-Japon Harbi'nden sonra Rusya'yı Doğu politikasında serbest bıraktığını, Fransa'yı da yanlarına çekerek I. Meşrutiyet'in ilanının akabinde Osmanlı'ya karşı bağımsızlık isteyen Balkan devletlerinin hamiliklerini üstlendiklerini dile getirmiştir. Böylece İslam aleminin %98'ini elinde tutan İtilaf zümresine karşı gelmenin en büyük vazife olduğu, Türk ve Müslüman kimliğini tekrar ihya eden kahraman orduya ve onları idare eden maharetli ellere müteşekkir olunduğu deklare edilmiştir.²³

"Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor?" adıyla kaleme alınan yazıda, Rusya'nın kardeş memleketler olan Kırım ve Kafkasya'yı topa tuttuğu ve Orta Avrupa'yı çevrelediği, İngilizlerin Irak'a asker çıkarıp Mısır'a donanmalarını yerleştiği, İtilaf zümresinin yalnızca memleketin uçlarına değil

21 Justin McCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", *Türkler Tarihi Ansiklopedisi*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 470-471.

22 Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", *OTAM*, S.14, Ankara, 2003, s. 80-82.

23 Ahmet Ağaoğlu, "Türkiye'nin ve İslam Aleminin Kurtuluşu", *Harp Mecmuası*, Sayı 1, Teşrinisani 1331, s. 7-9.

İstanbul'a dahi karadan ve denizden saldırdığı söylenmiştir. Yazının devamında İtilaf zümresinin başarılı olamadıkları ve kendi medyalarında dahi bunu kabul ettikleri belirtilerek üç sene önce (Balkan Savaşı'ndan sonra) bitti gözüyle bakılan bir devletin şahlanması söz edilmiştir. İşte Harp Mecmuası, bu suretle ordunun gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği destanlarını yazmak ve bu destanları resimlerle ebedileştirmek hasebiyle ortaya çıkmıştır.²⁴

Harp Mecmuası'nın I. Dünya Savaşı devam ederken 1915 yılında çıkması, devletin savaşa giriş gerekçelerini salt Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın İslam topraklarında kolonyalist politikalar oluşturmaması şeklinde minimal düzeye indirgemıştır. Bu durumun oluşmasında mevcut süregelen savaşı oluşturan nüveler değil, bu savaşın kazanılması için halkın ve ordunun nasıl motive olması gerektiği sebep olmuştur. Dolayısıyla Mecmua'da işlenmesi gereken konular, nedametler, mağlubiyetler, dezenformasyonlar değil; galibiyetler, şanlı tarih vurguları ve hamaset devşiren edebi söylemleri gerektirmiştir. Bu minvalde Harp Mecmuası, galibiyete odaklanmış ve son ana kadar mağlup düşeceğine zerre inancı olmaması gereken bir ordu ve halk için kaleme alınacak bir yayın olmuştur.

Harp Mecmuası bu suretle, Kasım 1915-Haziran 1918 tarihleri arasında 27 sayı olarak çıkmıştır. Mecmuanın ilk sayısında yer alan ibaresinde ayda iki kere çıkacağından söz edilse de genellikle ayda bir defa çıkarılmıştır. Derginin kim tarafından çıkarıldığı, yazı heyeti ve yöneticileri hakkında bilgilere yer verilmese de Genelkurmay tarafından propaganda amacıyla çıkarıldığı bilinen bir gerçek olmuştur. Derginin ilk aşamasından son aşamasına kadar geçen sürecin Harbiye Nezareti Karargahı'nda gerçekleştirilmesi ve Nezaretin cephelerde çektiği fotoğrafları dergide aynen yayımlaması bu durumu desteklemiştir. Bu doğrultuda Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın hemen hemen her sayıda orduyu teftiş ederken çekildiği fotoğraflara dergide yer verildiği görülmüştür. Mecmua'daki resim altı yazılar ve makalelere bakıldığında Enver Paşa'nın mecmuayı kendi emelleri doğrultusunda halka ve askere propaganda malzemesi haline getirmesi manidar olmuştur.²⁵

Harp Mecmuası'nın baskısında kuşe kağıt kullanılmıştır. Basım için müttefik devletlerin yardımı alınmış ve kuşe kağıtlar Viyana'dan getirilmiştir.²⁶ Ayrıca 1916 yılı başında Harp Mecmuası'nın basılması için gerekli olan 20 kilo civarında mürekkep de Matbaa-i Amire Müdürlüğü'nden istenmiştir.²⁷ Bu durum, derginin devlet tarafından finanse edildiğinin ve desteklendiğinin nicel bir kanıtı olmuştur.

Devletin bütün imkanlarının seferber edilmesine rağmen mecmuanın son sayılarında gecikme yaşanmıştır. Osmanlı'nın iç pazarında yaşanan enflasyon ve savaşın ağır yükünü kaldıramama bu durumda etkili olmuş, dergi son sayılarında daha düşük kalitede baskı yapmıştır. Derginin 25-26. sayıları beş aylık bir gecikme ile iki sayı birlikte piyasaya sürülmüş ve son üç sayı üçüncü hamur kağıda basılmıştır.²⁸ İlk yayınına 0,5 kuruşla başlayan mecmuanın son üç sayısını 3 kuruşla

24 Harp Mecmuası, "Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor?", Sayı 1, Teşrinisani 1331, s. 3-6.

25 Cafer Ulu, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, Yıl:10, Bahar 2012, Sayı:12, s. 66.

26 COA, MF. MKT. 1211-12, (1333 L8 / 19 Ağustos 1915). COA, MF. MKT. 1211-13, (1333 L8 / 19 Ağustos 1915).

27 COA, MF. MKT. 1214-42, (1334 R18 / 23 Şubat 1916).

28 Mustafa Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, (AVİD), I/2, 2012, s. 215.

piyasaya çıkarması, son dönem Osmanlı enflasyonunu gösteren bir başka somut delil olmuştur.

Harp Mecmuası çıkarıldığı zaman, Donanma Mecmuası ve Yeni Mecmua gibi yayınlar piyasada yer alsa da devlet desteğinin Harp Mecmuası'na olması, bu süreli yayını diğerlerinden daha farklı hale getirmiştir. Mecmua'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913'den beri basına sansür uygulaması bu ahvale doğrudan etki etmiştir. Mecmua'da yer alan yazar kadrosunda Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Hakkı Süha Gezgin, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin, Mithat Cemal, Ahmet Refik, Mehmet Emin Yurdakul, Faik Ali, Ahmet Nedim, İdris Sabih, Yusuf Ziya Ortaç, isimlerinin olması mecmuayı İttihatçı hüviyete büründürmüştür.

I. Dünya Savaşı'nın başında İttihat ve Terakki Cemiyeti, Heyet-i Edebiye kadrosu oluşturmuş ve kadroyu Çanakkale Cephesi'ne göndererek milli ve manevi değerleri okşayacak bir yayın çıkarmak istemiştir. Diğer cephelerden çekilmiş fotoğraflarla da desteklenerek görsel yanı ön planda olması istenen harp risalesi fikri, 1915 yılında Harp Mecmuası ile hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı propaganda faaliyeti olarak ortaya çıkan Harp Mecmuası, teknik aksaklık ve yayın ekibinin eksiklikleri gibi sebeplerle savaşın başlamasından bir sene sonra piyasaya sürülse de devletin en prestijli ve başarılı yayın organı haline gelmiştir.²⁹

Böyle prestijli bir derginin aldığı devlet desteğinden sonra payına düşen ise cepheleri, isimsiz neferleri ve askerleri, dost ve düşman ülkeleri fotoğraflarla ve yazılarla neşrederek kamuoyunun takdirini ve müzaheretini kazanmak olmuştur. Osmanlı propagandası, Harp Mecmuası aracılığıyla içeride birliği güçlü tutmak, bunun sonucu dışarıda dirliğin de kısa sürede sağlanacağı düşüncesiyle hareket etmiştir. İşte Harp Mecmuası, bu savaşın silahlı mücadelesini değil, kelimelerle yapılan cephe gerisi mücadelesini tahkim etmek için çıkmıştır. Nitekim muharebe meydanında bazen bir kelime bir bölükten daha etkili olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nden dört ay önce son sayısı çıkarılan Harp Mecmuası, kendi alanında ilk olması sebebiyle devletin harp propagandası alanında deneyim kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda propaganda tecrübesi, Harp Mecmuası sayesinde Osmanlı Devleti'nin bir kazanımı olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Basın ve propaganda arasında, diyalektik bir sonucun yanı sıra determinizm barındıran organik ilişkiler mevcut olmuştur. Bu ilişki, etkileyen ve etkilenen arasında meydana gelen fikirleri harekete geçirme ve benimsetme kabiliyetinin, matbaanın icadından sonra sözlü yollardan çıkıp yazılı yöne doğru eksen değişimi sonucu daha geniş kitlelere ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da ve Mısır'da büyük ses getiren basın hareketleri karşısında devlet destekli kendi basın faaliyetini oluşturmuş, bu basın faaliyetleri sonraki yıllarda özel teşebbüs aracılığı ile resmi olmayan etkinlikler ile desteklenmiştir.

Basın ve propaganda, 19.yüzyılda iç siyaseti konsolide etmenin bir aracı olarak görülse de 20.yüzyılda propaganda faaliyetleri, basın aracılığı ile dış politikada mütakabiliyet esasından çıkıp gözdağı metaforuna dönüşmüştür. Osmanlı Devleti de basın hareketlerinde yaşadığı tecrübeleri, işlevi değişen propaganda metotları ile eklemleyerek Harp Mecmuası'nı çıkarmış, böylece propaganda alanında önemli bir deneyim kazanmıştır.

29 Erol Köroğlu, *Ottoman Propaganda And Turkish Identity: Literature in Turkey During World War I*, Tauris Academic Studies, London, 2007, s. 80-81.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

COA, MF. MKT. 1211-12, (1333 L8 / 19 Ağustos 1915).

COA, MF. MKT. 1211-13, (1333 L8 / 19 Ağustos 1915).

COA, MF. MKT. 1214-42, (1334 R18 / 23 Şubat 1916).

Araştırma ve İnceleme Eserler

Harp Mecmuası, “Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor?”, Sayı 1, (Teşrinisani1331).

Ağaoğlu, Ahmet, “Türkiye’nin ve İslam Aleminin Kurtuluşu”, *Harp Mecmuası*, Sayı 1, (Teşrinisani 1331).

Atabay, Mithat, *Türk Basın Tarihi: 1831’den Günümüze Türk Basını Gazeteler ve Gazeteciler*, Paradigma Kitabevi Yayınları, Edirne, 2015.

Avşar, Servet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi*, S.14, Ankara, 2003.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Çolak, Mustafa, Kaşıyüğün Ali, “War and Propaganda: German Propaganda in World War I”, *History Studies International Journal of History*, Volume:6, Issue 5.

Demir, Kenan, “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, Nisan, 2014.

Ebüzziya, Ziyad, “Ceride-i Havadis”, *Diyamet İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1993.

Ertuğ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Faraoqi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Gürgen, Haluk, “Propaganda”, *Kurgu*, S.8, 1990.

İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999.

Kabacalı, Alpay, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Köroğlu, Erol, *Ottoman Propaganda And Turkish Identity: Literature in Turkey During World War I*, Tauris Academic Studies, London, 2007.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri:1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Mccarthy, Justin, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, *Türkler Tarihi Ansiklopedisi*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Özbay, Cihan, *Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

Selçuk, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma Amaçlı Faaliyetleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, (AVID), I/2, 2012.

Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara, 1969.

Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999.

Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenseline*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Uçman Abdullah, “Mizancı Murat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul, 2005.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979.

Ulu, Cafer, “Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:10, Sayı:12, 2012.

Yeni, Mustafa, “Geç Osmanlı Askeri Tarih Çalışmalarında Görüntülü Kaynakların Kullanımı”, *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Yetim Fahri, “Savaş Basın Propaganda: II.Dünya Savaşı'nda Türk Basınında Alman Propagandası”, *Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, (Ed. Turgut Subaşı), Sakarya Kitaplığı, Adapazarı, 2016.

Zeyrek, Suat, “I. Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası ve 1914-1915 Harp Raporu”, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, (Ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

Ekler

Resim 1- İstanbul Heyet-i Edebiyesi Seddülbahir’de siper içinde³⁰

Resim 2- Gelibolu harp sahasında: Neşeli sabah yemeği³¹

- 30 *Harp Mecmuası*, Kanunisani 1331 (Ocak 1916), S.3, Y.1. Cepheye gönderilen Heyet-i Edebiye propaganda yazılar kaleme almak için askerlerle birlikte siperleri gözlüyor.
- 31 *Harp Mecmuası*, Teşrinisani 1331 (Kasım 1915), S.1, Y.1. Fotoğrafta da görüldüğü üzere yemek vakitlerinin keyifli geçirildiği gösterilerek askerin motivasyonu sağlam tutulmaya çalışılıyor.

Resim 3- Irak Cephesi'nde: Seri ateşli bir sahra bataryası düşmana karşı³²

Resim 4- Irak'ta İngilizlerden esir alınan tayyare zabitanı³³

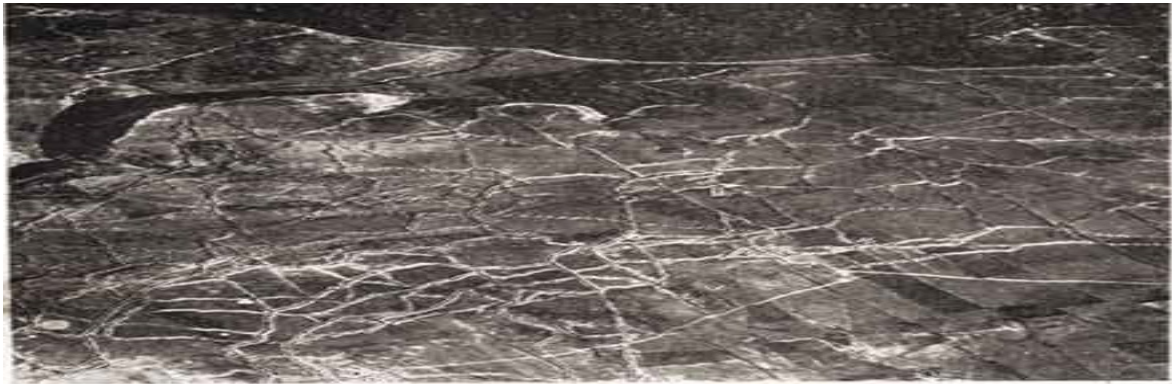
32 *Harp Mecmuası*, Teşrinisani 1333 (Kasım 1917), S.23, Y.2. Harp Mecmuası'nda askeri envanterler de tanıtılarak güçlü ordu izlenimi yaratılmaya çalışılmış ve bu sayede cephedeki düşmanlara gözdağı verilmek istenmiştir.

33 *Harp Mecmuası*, Teşrinisani 1333 (Kasım 1917), S.23, Y.2. Mecmua'da esir alınan askerlerin fotoğraflarına sık sık yer verilmiştir. Esir askerlerin fotoğraflarında ön plana çıkan öge, esirlerin bakımlı, temiz görünmeleri olmuştur. Bu noktada amaç, İngilizlerin Türklere esir düşerseniz ölürsünüz gibi kara propaganda çalışmalarını engellemek olmuştur.

قفقاس جبهه‌سنده قطعاًتمز باش قوماندان وکیلیمزک نطقنی دیکارکن

Resim 5- Kafkas Cephesinde kıtaatımız Başkumandan Vekilimizin nutkunu dinlerken³⁴

کلیبولیه دشمن صحرا استیقاماتی (کروهون دروسی) ۸۰۰ مترده

Resim 6- Gelibolu'da düşman sahra istihkamâtı (Kerevizderesi) 800 metreden³⁵

34 *Harp Mecmuası*, Teşrinisani 1333 (Kasım 1917), S.23, Y.2. Fotoğrafta Enver Paşa'nın ordu üzerinde nasıl hakim bir konumda olduğu, kendisini pür dikkat dinleyen askerler ile gösterilmek istenmiştir. Ayrıca Avrupalı devletler tarafından tasavvur edilen Enver Paşa'nın genç yaşta Başkumandan Vekili olması sebebiyle ordunun emir komuta zincirinde aksaklıklar olabileceği ihtimaline de görsel bir cevap verilmiştir.

35 *Harp Mecmuası*, Kanunısani 1331 (Ocak 1916), S.3, Y.1. Görüldüğü üzere tayyareler sayesinde düşman ordugahlarından alınan fotoğraflar Harp Mecmuası'nda yayınlanmıştır. Böylece düşmanın cephe hattındaki her faaliyetinin adım adım izlendiği düşüncesi okuyuculara aksettirilmek istenerek halkın orduya güvenini arttırmak amaçlanmıştır.

Resim 7- Dördüncü Orduda gönüllü Mevlevi alayında nişan talimi³⁶

36 *Harp Mecmuası*, Haziran 1332 (Haziran 1916), S.10, Y.1. Osmanlı Devleti, Mevlevi Taburlar üzerinden de dini vurgular yapmıştır. Bilhassa Harbiye Nezareti, Mevlevi gönüllüleri cepheye doğrudan götürerek İttihatçı olmayan vilayetlerden alınan askerleri etkilemeye çalışmıştır. Harp Mecmuası ise bu Mevlevi askerlerin fotoğraflarına yer ayırarak her zamanki gibi halkın silahlı kuvvetlere desteğini eksik etmemesini amaçlamıştır.

Associate Professor
Sylvain BERGERONGunma University / University
Education Center / Japan
bergeron@gunma-u.ac.jpORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8715-4189>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 21/09/2022 02/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1178210>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Arianism and Pelagianism: Two Great Heresies of the
Fourth and Fifth CenturiesArianizm ve Pelagianizm: Dördüncü ve Beşinci Yüzyılların İki
Büyük Sapkınlığı

Abstract

At a time in Western civilization when differing religious theologies were at odds with each another, opposing schools of thought attempted to reformulate and rationalize some of the most fundamental teachings at the heart of early Christianity. As the founders of these schools were branded as radicals and heretics for defying the orthodoxy and authority of the Roman Empire and at the same time, of the Roman Catholic Church, these teachers were soon ostracized and harshly punished for their flawed and erroneous beliefs. Focusing on the fourth and fifth centuries of the Common Era specifically, this paper will introduce two great *heresies* that belonged to those historical periods namely, Arianism and Pelagianism, and the highly influential, yet controversial thinkers behind them. Formulated by the *Cyrenaic* (modern-day Libya) presbyter, Arius (256-336 CE) and the British monk and theologian, Pelagius (390-418 CE), these two religious figures whose nonconformist theological positions are still being debated today, dared in their own defiant ways to challenge the firmly established rules and doctrines of Crown and Church.

Keywords: Arianism, Pelagianism, heresy, Roman Empire, Roman Catholic Church

Öz

Batı medeniyetinde, farklı dini teolojilerin birbiriyle çeliştiği bir zamanda, karşıt düşünce okulları, erken Hıristiyanlığın kalbindeki en temel öğretilerden bazılarını yeniden formüle etmeye ve rasyonalize etmeye çalıştı. Bu okulların kurucuları, Roma İmparatorluğu'nun ve aynı zamanda Roma Katolik Kilisesi'nin ortodoksluğuna ve otoritesine meydan okudukları için radikaller ve sapkınlar olarak damgalandıklarından, bu öğretmenler kısa sürede dışlandı ve kusurlu ve hatalı inançları nedeniyle sert bir şekilde cezalandırıldı. Özellikle milattan sonra dördüncü ve beşinci yüzyıllara odaklanan bu makale, bu tarihsel dönemlere ait iki büyük sapkınlığı, Arianizm ve Pelagianizm'i ve bunların arkasındaki oldukça etkili, ancak tartışmalı düşünürleri tanıtacaktır. Kirene (günümüz Libya'sı) papazı Arius (MS 256-336) ve İngiliz keşiş ve ilahiyatçı Pelagius (MS 390-418) tarafından formüle edilen ve konformist olmayan teolojik görüşleri bugün hâlâ tartışılan bu iki dini şahsiyet, Kraliyet ve Kilise'nin kesin olarak belirlenmiş kurallarına ve doktrinlerine meydan okumaya cesaret ettiler

Anahtar Kelimeler: Arianizm, Pelagianizm, sapkınlık, Roma İmparatorluğu, Roma Katolik Kilisesi**ATIF:** BERGERON Sylvain, "Arianizm ve Pelagianizm: Dördüncü ve Beşinci Yüzyılların İki Büyük Sapkınlığı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1172-1178)**CITE:** BERGERON Sylvain, "Arianism and Pelagianism: Two Great Heresies of the Fourth and Fifth Centuries", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1172-1178)

Introduction

“Heresy is the obstinate post-baptismal denial of some truth which must be believed with divine and catholic faith, or it is likewise an obstinate doubt concerning the same.”¹

Defined in a firm and morally imperative tone in the *Catechism of the Catholic Church* (authoritative and voluminous treatise, which systematically presents the traditional teachings and instructions held most sacred by the Roman Catholic Church), *heresy* is described in the quotation above as an act of deliberate disobedience of irrefutably established religious beliefs. Considered a direct assault on the orthodoxy and the authority of the Catholic Church, this paper will attempt to shed light on two of the most controversial and challenging religious theologies of the fourth and fifth centuries respectively: Arianism and Pelagianism. In addition to providing the reader with a clearer understanding of what each heresy consisted of, this paper will provide a description of their origin, doctrine, influence, and final demise under the powerful and dominating control of the Roman Catholic Church.

Condemning the Arian Position

“Is God one or three?”² Enquired by the Alexandrian presbyter Arius to his bishop Athanasius, this seemingly inoffensive query initiated what became one of the longest (lasting 75 years)³ and most disputed arguments regarding the threefold nature of God. Under the influence of the great Alexandrian philosopher Origen,⁴ Arius arrived at his own formulation to describe the Trinitarian nature of God. According to Arius, the Godhead was equated with the Father who in turn, through the creative essence of the *Logos* (Greek: “the Word”) was responsible for the conception of the Son.⁵ In comparison, the *Gospel of John* tells us that “In the beginning was the Word, and the Word was with God, and the Word was God.”⁶

From a canonical perspective the nuance of this New Testament passage presents the Word as being very much “one and the same with God” unlike Arius who depicted the Word as interdependent yet of a separate quality to God. This assumption gave a devastating blow to the Church’s traditional and firmly established doctrine as it subordinated the Son to the Father while negating his divinity. The following syllogism clearly exemplifies the Arian position:

Christ is the *Logos* incarnate,

Christ is capable of change and suffering

Therefore, the *Logos* is capable of change and not equal to God⁷

1 Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 1993, “Catechism of the Catholic Church,” last modified November 4, 2003, https://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P7C.HTM.

2 J.W.C. Wand, *The Four Great Heresies* (New York: A.R. Mowbray & Co. Limited, 1957), 40.

3 Wand, *Heresies*, 38.

4 Wand, *Heresies*, 40.

5 Wand, *Heresies*, 43.

6 John 1:14

7 J.W.C. Wand, *The Four Great Heresies* (New York: A.R. Mowbray & Co. Limited, 1957), 41.

As a consequence of the confusion and division that threatened the unity of Christians throughout the Roman Empire, Emperor Constantine was forced to summons an urgent conference of bishops to arrive at a harmonious and unified resolution. Arriving from all corners of Christendom, 250 bishops assembled in the ancient city of Nicaea (located in present-day Turkey) to take part in the very first ecumenical council in 325 CE.⁸

According to religious scholar Richard Rubenstein, the Arian controversy, which was based on the question of Christ's subordination to the Father, only represented a fraction of the problem that needed to be addressed during the ecumenical council. In fact, Rubenstein made a persuasive allusion to an ideologically motivated desire on the part of the anti-Arian camp which involved the urgent need to break away from their centuries' old [pagan] tradition of worshipping false and ineffective gods. As the Arians and their philosophy was a reminder of the past, opponents of Arius supported by Constantine felt that the time had come to initiate a new religious era. Therefore, with the eradication of Arianism, the successful establishment of an ideologically unified state religion was made easier by placing Christianity as the newest and strongest faith, and the religion of choice for Constantine's "New Rome" (Constantinople).⁹

In the end, a majority of antipathetic bishops fiercely condemned the Arian position¹⁰ by fervently defending the notion that the Word or Son is not created but rather begotten from the Father, and "identical in substance" to the Father (Greek: *homoousios*).¹¹ In addition to being used to describe the nature of God and his unique relationship to the Son, the term *homoousios* was also used to help identify whether one's belief system was authentically apostolic or Nicene.¹² In addition, Constantine authoritatively approved a proclamation of faith known as the "Nicene Creed" which affirmed the council's majority's belief in one *Trinitarian God* (God the Father, God the Son (Jesus Christ), and God the Holy Spirit) and symbolized the unity of all Christians throughout the Roman Empire.¹³ As a continuing and enduring legacy of the council, the Nicene Creed has endured over time to become an integral part of modern-day Catholic liturgy when every Sunday millions of faithful followers around the world recite it in chorus.

As a result of long standing discontentment with the adoption of *homoousios*, a term which had been strongly suggested by an obliging Constantine, opposition from Eastern bishops who favored the use of the term "*homoiosios*" ("of a substance like the Father") led to further division within the Church.¹⁴ This split between the two groups known as the "Homoousions" and the "Homoiousions" was finally resolved through the diplomatic efforts of Athanasius, bishop of Alexandria who declared that although separate, the two natures were reciprocally "one and the same as the Son was conceived by the Father and so like him."¹⁵ Meanwhile, as a controversy over

8 Richard E. Rubenstein, *When Jesus Became God* (New York: Harcourt Brace & Company, 1999), 75.

9 Rubenstein, *Jesus*, 73-74.

10 Robert R. Williams, *A Guide to the Teachings of the Early Church Fathers* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1960), 174.

11 Thomas Bokenkotter, *The Concise History of the Catholic Church* (New York: Doubleday, 2004), 51.

12 Robert R. Williams, *A Guide to the Teachings of the Early Church Fathers* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1960), 197.

13 Richard E. Rubenstein, *When Jesus Became God* (New York: Harcourt Brace & Company, 1999), 78.

14 Rubenstein, *Jesus*, 78-81.

15 Thomas Bokenkotter, *The Concise History of the Catholic Church* (New York: Doubleday, 2004), 52.

the nature of the Holy Spirit erupted, Athanasius had to once again resort to his diplomatic genius to arrive at a definition of the *Holy Spirit* that would be acceptable to all sides. Holding fast to his conviction that the Holy Spirit was one and the same with the Father and the Son, all eventually agreed to the notion that “the Son is generated but the [Holy] Spirit proceeds.”¹⁶

Through his relentless efforts, Athanasius had defended and reaffirmed the Nicene faith which had been under threat by factions still loyal to the Arian doctrine, and by the closure of the Council of Constantinople in 381 CE, the bishop of Alexandria had brought to an end the ripple effect caused by his presbyter’s momentous, yet earth-shattering inquiry.¹⁷ As a result, in addition to the condemnation of Arius and his supporters, which had taken place in Nicaea a little more than fifty years earlier, the question on the nature of the Trinity was finally resolved in the form familiar to all Christians today – the Father, the Son (Jesus Christ), and the Holy Spirit. Although the Church had scored a theological victory over the Arian “heretics” this did nothing to put a stop to doctrinal challenges against the orthodoxy.

Condemning the Pelagian Position

Known as Pelagianism, after the British monk and theologian Pelagius,¹⁸ this controversial system of belief and practice defied the Church’s teachings on principles such as free will, grace, and original sin.¹⁹ Although they did not belong to any organized religious order, Pelagius and his followers were strict aestheticians who deplored the low moral standards of their fellow Roman Christians.²⁰ According to their rule, because a man was in full control of his moral destiny, he had to assume responsibility for all of his actions rather than holding God accountable for his own shortcomings. In this way, Pelagianism endorsed a high level of spiritual maturity and personal accountability.²¹

Rather than living life as a seemingly helpless child dependent on the Father, Pelagius advocated a way of life where one entered into a full co-creative relationship with God. Pelagius denied that man had inherited original sin from the moment of Adam’s fall from the Garden of Eden. Moreover, according to Pelagius, Adam’s sin was a personal experience that did not affect those who came after him. And so, as there is no original sin, Pelagians did not consider baptism a necessary sacrament to ensure salvation.²²

According to Pelagius, man could out of his own power or free will, consciously choose to do good over evil regardless of the severity of Adam’s original sin.²³ Taken one step further, Pelagius rejected the notion that man ultimately inherited righteousness as a result of Jesus’ death

16 Bokenkotter, *Concise*, 52.

17 Walter Bauer, *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity* (Philadelphia: Fortress Press, 1971), 19.

18 B.R. Rees, *Pelagius: A Reluctant Heretic* (Woodbridge: The Boydell Press, 1988), xiv.

19 John N. Hrtizu, *The Fathers of the Church: St. Jerome: Dogmatic and Polemical Works V. 53* (Washington: The Catholic University of America Press, 1965), 223-225.

20 B.R. Rees, *Pelagius: A Reluctant Heretic* (Woodbridge: The Boydell Press, 1988), xi-1.

21 John Ferguson, *Pelagius. A Historical and Theological Study*. (Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd., 1956), 160.

22 Liguori G. Muller (Rev), *The De Haerisibus of Saint Augustine: A Translation with an Introduction and Commentary* (Washington: The Catholic University of America Press, 1956), 210.

23 John N. Hrtizu, *The Fathers of the Church: St. Jerome: Dogmatic and Polemical Works V. 53* (Washington: The Catholic University of America Press, 1965), 223-224.

on the cross. For Pelagius, all man had to do to become [personally] righteous was to live a life that emulated Christ's own.²⁴ As for God's grace, it was believed that because man is of a morally neutral nature, he could achieve heaven under his own power. Under this presumption, God's grace is not entirely necessary. On the other hand, if man received God's grace, then the difficult task of attaining heaven would be made easier. As God's grace was considered an external rather than an internal experience, Pelagius believed that the amount of grace bestowed upon a man was measured in accordance with his level of personal merit.²⁵

To Pelagius's great disadvantage, two of his strongest opponents were none other than Jerome (345-420 CE) and Augustine (354-430 CE) - two great theologians whose contributions to the Catholic faith would posthumously earn them the title of "Doctor of the Church."²⁶ Jerome was so incensed by Pelagius's controversial views that in his *Dialogue against the Pelagians* (415 CE), Jerome strongly criticized the Pelagian doctrine on grace, free will, and original sin.²⁷ Augustine, who like Jerome found Pelagius's views scandalous and heretical, became one of Pelagius's most enduring theological adversaries. Initiated by Pelagius, the enduring feud between the two men originally began when Pelagius turned against Augustine's teachings on the inability of man to avoid sin on his own, and that only with God's grace could man ever hope to overcome it.²⁸

According to the English Classics scholar John Ferguson, Augustine's strongest criticism of Pelagius was his tendency to highly overestimate the power of man to achieve righteousness and salvation on his own. As Augustine was completely dependent on Christ for his own righteousness and salvation, he critically interpreted Pelagius' individual effort as a deliberate attempt to distance himself from Christ, the Church, and the community. In other words, willingly removing himself from a Christ-centered (or Christocentric) way of life.²⁹ Unlike Pelagius, Augustine was convinced that man's fall was closely connected to Adam, and because of Adam's original sin, man equally shared in his guilt and shame. Furthermore, as a consequence of Adam's ejection from the Garden of Eden, man was made to live a life that was destined for illness, death, ignorance, and sin.³⁰

As far as the issue of sin was concerned when applied to Adam's descendants, Augustine was convinced that this was an undeniable and irreversible condition that will continue to be "passed on from generation to generation,"³¹ and only through Christ can man be saved. In support of Augustine, this scriptural passage from Paul fittingly summarizes his attitude: "So it is written: The first man Adam became a living being; the last Adam (Christ) a life-giving spirit."³² In contrast to Pelagius, Augustine was unbending on the benevolent influence of God's grace in the life of man. According to Augustine, man cannot avoid sin without it, and as an inner experience of pure joy

24 John Ferguson, *Pelagius A Historical and Theological Study*. (Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd., 1956), 164.

25 Ferguson, *Pelagius*, 172-174.

26 Thomas Bokenkotter, *The Concise History of the Catholic Church* (New York: Doubleday, 2004), 64.

27 Eugene F. Rice, Jr. *Saint Jerome in the Renaissance* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1985), 20.

28 John Ferguson, *Pelagius. A Historical and Theological Study*. (Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd., 1956), 159.

29 Ferguson, *Pelagius*, 69.

30 Thomas Bokenkotter, *The Concise History of the Catholic Church* (New York: Doubleday, 2004), 82.

31 Robert R. Williams, *A Guide to the Teachings of the Early Church Fathers* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1960), 197.

32 1 Corinthians 15:45.

and ecstasy, it is this divine (inner) force that inspires him to choose good over evil. However, it must be said that similar to Pelagius, Augustine was not entirely free of controversy. For example, on the issue of grace, Augustine was convinced that only those fortunate to have been elected by God were bestowed with the gift of grace. Known as his theory of predestination, this idea was considered an extremely offensive notion as it doomed all others to a fate of eternal damnation.³³

As for the ultimate fate of Pelagianism, a great council was held at Ephesus in 431 CE. With Cyril of Alexandria as its legate, two hundred bishops were in attendance to deliberate over the accusations directed against Pelagius and his followers' teachings.³⁴ Pelagius was ultimately accused of being a heretic and excommunicated from the Catholic Church. As for his final days, it is believed that Pelagius died in the Holy Land in *circa* 440 CE.³⁵

In defense of Pelagius, the eighteenth-century English clergyman and theologian John Wesley (1703-1791 CE) declared that Pelagius was wrongfully accused of being a heretic by the Roman Catholic Church. In his own words, Wesley exclaimed that "If a heretic is one who emphasizes one truth to the exclusion of others, it would at any rate appear that he was no more a heretic than Augustine."³⁶ In contrast, a critique of Pelagius and his doctrine was presented by the English scholar J.B. Mozley who argued that "The philosophical fault of Pelagianism was that it went upon ideas without considering facts."³⁷ As a riposte to Mozley's comment, John Ferguson (above-mentioned) was quick to point out that Pelagius outdid Augustine by maintaining a strong belief with regard to personal responsibility. Rather than completely relying on God for the forgiveness of sins as Augustine believed, Ferguson saw in Pelagianism an opportunity to acquire self-knowledge, maturity, and spiritual growth.³⁸

Conclusion

Branded heretical doctrines under the wary and watchful eye of the Roman Catholic Church, Arianism and Pelagianism have in their own unconventional and defiant ways brought about great theological debates regarding the nature and divinity of the Triune God and his relationship to man and the natural world. As one compares the two *heretical* doctrines, one notices that with great risk, a challenge was launched against the political and theological orthodoxy of a newly formed and increasingly powerful Church. Where Arianism questioned the intermutual relationship between God the Father and Christ the Son, Pelagianism tested the limits of man's human and spiritual potential with regard to living a non-dependent, responsible, and co-creative relationship with God the Father. As they attempted to formulate a rational albeit controversial religio-spiritual interpretation of the world in which they lived, Arius and Pelagius' unorthodox beliefs, teachings, and practice brought upon them the wrath of those most threatened by their disobedient and destabilizing ways. By bringing into question and doubt firmly held interpretations of scripture,

33 Thomas Bokenkotter, *The Concise History of the Catholic Church* (New York: Doubleday, 2004), 82-83.

34 John Ferguson, *Pelagius. A Historical and Theological Study*. (Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd., 1956), 115.

35 Robert R. Williams, *A Guide to the Teachings of the Early Church Fathers* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1960), 159.

36 John Ferguson, *Pelagius. A Historical and Theological Study*. (Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd., 1956), 182.

37 Ferguson, *Pelagius*, 182.

38 Ferguson, *Pelagius*, 182.

the divine nature of God, and the interdependent relationship that exists between God and man, Arius and Pelagius were ultimately condemned, censured, and banished for their *heretical* views, and for having dared to challenge the authority of the Roman Empire and the orthodoxy of the one and only Church.

Bibliography

- Bauer, Walter. *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*. Philadelphia: Fortress Press, 1971.
- Bausch, William J. *Pilgrim Church: A Popular History of Catholic Christianity*. Mystic, CT: Twenty-Third Publications, 1989.
- Bokenkotter, Thomas. *A Concise History of the Catholic Church*. New York: Doubleday, 2004.
- Ferguson, John. *Pelagius. A Historical and Theological Study*. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd., 1956
- Hritz, John N. *The Fathers of the Church: St. Jerome: Dogmatic and Polemical Works V. 53*. Washington: The Catholic University of America Press, 1965.
- Muller, Liguori G. (Rev), *The De Haerisibus of Saint Augustine: A Translation with an Introduction and Commentary* (Washington: The Catholic University of America Press, 1956).
- Rees, B.R. *Pelagius: A Reluctant Heretic*. Woodbridge: The Boydell Press, 1988.
- Rice Eugene F. Jr. *Saint Jerome in the Renaissance*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1985.
- Rubenstein, Richard E. *When Jesus Became God*. New York: Harcourt Brace & Company, 1999.
- The Holy Bible: New International Version*. Grand Rapids: Zonderman Publishing House, 1984.
- Tomkins, S. *John Wesley: A Biography*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2003.
- Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 1993, "Catechism of the Catholic Church." Last modified November 4, 2003, https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P7C.HTM.
- Wand, J.W.C. *The Four Great Heresies*. New York: A.R. Mowbray & Co. Limited, 1957.
- Williams, Robert R. *A Guide to the Teachings of the Early Church Fathers*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1960.

Prof. Dr.
Taner ASLAN

Aksaray Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü.
taneraslan@aksaray.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8207-3224>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 12/11/2022 08/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1203385>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nin Avrupa Diplomasisinde Posta Sorunu Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Assessments on the Mail Problem in the Ottoman State's European Diplomacy

Öz

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda karşılaştığı sorunlar arasında yabancı posta sorunu önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu postalar Avrupalı devletler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan muhtelif antlaşmaların bir neticesi olarak ortaya çıkmış, birçok yerde yabancı posta acentelikleri büro açmışlardır. Başlangıçta sadece sefaret postalarını taşımak üzerine kurulan yabancı postalar, ticaretin, haberleşmenin gelişmeye başladığı üretim ve dağıtım ağına duyulan gereksinimin giderek önemli olduğu 19. Yüzyılda posta hizmetleri halkın ve tüccarların haberleşmesin de de kullanılmıştır. Zamanla kurumsal bir yapı haline gelen bu postaların yasak yayın, kaçak silah, insan kaçakçılığı vb. zararlı ve hukuka aykırı maddelerin naklinde araçsallaştırılması, Osmanlı Devleti açısından önemli bir güvenlik sorunu meydana getirmiştir. Devlet bu sorunu ortadan kaldırmak için öncelikli olarak Osmanlı postalarının modernizasyonunu sağlamaya çalışmıştır. Bir devlet meselesi olarak görülen yabancı postaların kaldırılması devletin öncelikli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bunu diplomatik kanallar vasıtasıyla ortadan kaldırmayı denemiş, ancak yabancı devletlerin olumsuz yaklaşımları nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin yabancı postalar sorununu çözmek için yaptığı diplomatik faaliyetler ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, yabancı postalar, evrakı muzırır

Abstract

Among the problems encountered by the Ottoman Empire in the 19th century, the problem of foreign mail constituted an important place. These posts opened as a result of various agreements between European states and the Ottoman Empire, and foreign postal agencies offices in many places. Foreign posts, which were initially established only to carry embassy posts, were also used in the communication of the people

ATIF: ASLAN Taner, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa Diplomasisinde Posta Sorunu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1179-1198)

CITE: ASLAN Taner, "Some Assessments on the Mail Problem in the Ottoman State's European Diplomacy", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1179-1198)

and merchants in the 19th century, when the need for production and distribution network became increasingly important with the development of trade and communication. These mails, which have become an institutional structure over time, are used for prohibited publications, smuggled weapons, human smuggling, etc. The instrumentalization of harmful and illegal substances in the transport created an important security problem for the Ottoman Empire. In order to eliminate this problem, the state primarily tried to modernize the Ottoman posts. The removal of foreign mail, which is seen as a state issue, was among the priority agenda items of the state. He tried to eliminate this through diplomatic channels, but could not get any results due to the negative attitudes of foreign states. In the study, the diplomatic activities of the Ottoman Empire to solve the problem of foreign posts are discussed.

Keywords: Ottoman Empire, foreign posts, documents muzırira

Giriş

19. Yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'nin politik, askeri ve mali sorunlarını Batı dünyası dikkatle takip ederek, Osmanlı ülkesinde iktisat, üretim ve tedarik sahasında bazı avantajlar elde etmenin peşinde olmuştur¹. Daha önceden bazı antlaşmalarla posta işletme ruhsatı alan Batılı ülkeler, postanın önemli bir mali, ticari ve politik bir sektör haline gelmesiyle birlikte posta işletmelerini daha fazla geliştirme ve yaygınlaştırma hamlesine odaklanmışlardır. Jeopolitik ve çok çeşitlilik açısından oldukça elverişli olan Osmanlı ülkesinde yabancı postalar söz konusu yüzyıl içerisinde ciddi bir yapılanmaya gitmişlerdir. Devletin içinde bulunduğu durumdan istifade etmesini bilen Avrupalı devletler, sektörel bazda postayı farklı alanlarda kullanıma soktukları gibi, önemli istihbari bilgi ağının başat taşıyıcı unsuru haline de getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısındaki aksaklıkları gidermek amacına matuf başlatılan ıslahi projelerin, posta teşkilatına uygulanması hayli geç bir döneme, Tanzimat Fermanı asrına tekabül edecektir. Başlangıçta önemli bir ihtiyacı karşıladığı düşüncesiyle yabancı postalara yaklaşan devlet adamlarınca zamanla Batı postalarının mali, iktisadi, ticari, diplomatik ve politik alanda oynadığı rolün giderek daha fazla hissedilmeye başlamasıyla birlikte, bu sahanın önemi anlaşılmıştır. Postacılığın önemli bir hizmet sektörü olmasının yanında, devletin güvenliği açısından da son derece ehemmiyet arz ettiği yaygın bir kanaat oluşturmuş, bu alanın doldurulması için birtakım adımlar atılmasının zarureti üzerinde durulmaya başlanmıştır. Yabancı postaların taşımacılıkta elde ettikleri üstünlük ve bu üstünlüğün birçok açıdan mahzurlar doğurduğunun görülmesiyle, dikkatlerin buraya çevrilmesini sağlamıştır. Yabancı postaların sorun olarak görülmeye başlanmasının geç de olsa fark edilmesi, devleti zorunlu tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin önemli bir iç ve dış sorunu haline alan yabancı postalara karşı alacağı idari ve diplomatik yöntemler ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Yabancı Postalar

Osmanlı Devleti'nde yabancı postaların varlığı devletin olgun çağında Avrupalı devletlere verilen bazı ayrıcalıkların bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı devletlere erken dönemde birtakım imtiyazların Venedik ve Cenevizlere verildiği görülmektedir. Sultan II. Mehmet'in 1453'te

1 Yağmur Say, "Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası", *PTT Dergisi*, no. 87 (Şubat 1990): 37.

Venediklilere bir yıl sonra da Cenevizlilere verdiği imtiyazlar arasında postaya dair hükümlerin yabancı postaların ilk nüvesini oluşturduğu söylenebilir². Böylelikle ilk yabancı posta teşkilatını Venedikliler kurmuşlardır. Başlangıçta ilkel ve sadece diplomatik haberleşmeler üzerine hizmet sunan bu postalar, zamanla postanın diplomatik ve mali açıdan kazanımlarıyla birlikte önemli bir meta haline gelmiş/getirilmiştir. Venedik postası 1789 tarihinde Fransa'nın Venedik'i istila etmesiyle birlikte son bulmuştur³.

Kanuni Sultan Süleyman, Avrupa politik dengesini bozmak maksadıyla Fransa'ya kapitülasyon adı verilen birtakım siyasi ve ticari ayrıcalıklar vermiştir. Bu imtiyazların göze çarpan en önemli sonuçlarından biri postadır⁴. Fransa'ya verilen bu siyasi ve iktisadi imtiyazlardan diğer Avrupalı devletlere de verilmiştir. Özellikle sefaret haberleşmelerini sağlamak amacıyla postahane açmak suretiyle ülkemizde yabancı postahanelerin temeli atılmıştır⁵. Avrupalılar, zamanla da diplomatik müzakerelerde posta ile ilgili hükümleri zorla koydurtmuşlardır⁶. Bu hükümlerle postahane açmak ve işletmek hakkına da sahip olmuşlardır⁷.

Avrupa'nın elde ettiği teknolojik üstünlük posta alanında da rekabet alanı oluşturmuş, haberleşmedeki teknolojik gelişmeler sayesinde Türk limanları arasında eşya ve posta taşımacılığını giderek artırmışlardır⁸. Osmanlı Devleti'nde yabancı postalar arasında en donanımlı ve faaliyetleriyle göze çarpan posta Avusturya postaları olmuştur⁹. Avusturya'nın başlatmış olduğu postacılık faaliyetleri Venediklilerden sonraki en kapsamlı posta teşkilatı hüviyetine sahip olmuş, zamanla diğer Avrupa devletleri de Avusturya postalarını örnek almak suretiyle Osmanlı ülkesinde postalarını belli antlaşmalar mucibince açmışlar ve faaliyetlerde bulunmuşlardır¹⁰. Avusturya postaları ilk olarak 1699 tarihinde yapılan Karlofça Antlaşmasıyla başlatılabilir. Bu antlaşmada Avusturya sefaret memurlarının seyahatlerinde güvenliklerinin sağlanması yer almaktaydı¹¹. Karlofça Antlaşması'ndan sonra 1718 tarihinde Pasarofça ve 1791 tarihinde imzalanan Zıştovi antlaşmaları Avusturya postalarının yeni müsaadeleriyle neticelenmiştir¹².

Pasarofça Antlaşması Avusturya ile İstanbul'daki Avusturya elçiliği arasındaki mektupların teatisini başlatmıştır. Özellikle Zıştovi Antlaşması'nda ticarete ve seyri sefaine yönelik maddelerin, Avusturya postalarının gelişimine olanak sağladığı düşünülebilir. Zira iki devlet arasında ticaret

-
- 2 Edvin Rizi, "Levant Postaları ve Türkiye'nin Bunlara Karşı Savaşı", *Yeni Koleksiyon*, no. 1, (Ekim-Kasım 1978): 9.
 - 3 Güleser Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II", *PTT Dergisi*, no. 27 (Ocak 1985): 21-22.
 - 4 Rizi, "Levant Postaları", 9; Sakin Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", *T C Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, no. 2/13 (Haziran 1939): 25.
 - 5 Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Postaneler", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, no. 2/4-5 (15 Şubat 1984): 26.
 - 6 Tanju Demir, "Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, no. 7/1 (2005): 172.
 - 7 Kamuran Günseli, "Levant Şark Postaları", *Türk Pulculuğu*, no. 3/13 (Mayıs 1977): 11.
 - 8 Rizi, "Levant Postaları", 9.
 - 9 Say, "Türk Postası", 38; Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", 21.
 - 10 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", 25.
 - 11 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", 21-22.
 - 12 İbnü'z-ziya Ahmed Reşid, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", *İstişare*, no. 16 (1 Kanun-ı Sani 1324): 724.

serbestiyetinin kurulması, ayrıca Avusturya konsolosluklarının ihdası bu bağlamda anlamlıdır. Ticarete münhasır uygulamalar evrak mübadelesini de gerekli kılmıştır¹³. Böylece yapılan antlaşmalar gereğince Avusturya'nın İstanbul elçiliği ile Viyana arasındaki haberleşmenin sağlıklı ve güvenli bir biçimde yürütülmesi için her türlü kolaylığın ve desteğin sağlanacağına dair verilen teminatın Avusturya'nın postacılık faaliyetlerine dair yatırımlarına ön ayak olduğu söylenebilir¹⁴. 1726 tarihinde bu hizmeti halka da açan Avusturya postaları¹⁵ iyice organize olarak her türlü posta işlemlerini yürütür hale gelmiş, böylelikle genel posta halini almıştır¹⁶. 1747 tarihinde ise giderek gelişmiştir¹⁷.

Avusturya'nın haberleşme ve posta taşımacılığında ivme kazanmasında İmparatoriçe Mari Terez'in önemli katkıları olmuştur. 1747 tarihinde ayda bir defa Viyana'dan İstanbul'a, İstanbul'dan da Viyana'ya düzenli posta işletmesine başlanmıştır. Bu o zaman için oldukça dikkat çekici bir gelişmedir. Söz konusu tarih Osmanlı posta tarihi açısından da önemlidir, zira Avusturya'nın söz konusu tarihteki posta taşımacılığında meydana getirdiği düzen Osmanlı Devleti'nde yabancı postaların faaliyetinin başlangıcı sayılmaktadır¹⁸. Bu durum Avusturya'nın posta taşımacılığında esaslı bir üstünlük elde etmesiyle neticelenmesini sağladığı gibi Avrupa posta taşımacılığında rekabet gücünü de artırmıştır. İngiltere ve Hollanda başta ticaret olmak üzere birçok alanda bu postaları kullanmaya başlamışlardır¹⁹. Avusturya postalarının Osmanlı ülkesinde daha fazla görünürlüğünü sağlamada Zıştovi Antlaşması'nda yer alan Avusturya kuryelerinin posta taşımacılığı hizmetlerini serbestçe yürütmesine ve her türlü kolaylığın sağlanmasına dair maddenin önemli etkisi olduğu söylenebilir²⁰. Düzenli posta servisi haline gelmesi ise 1821 tarihinden sonra gerçekleşmiştir.

Avusturya postalarının gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Avrupa'da üstün bir posta teşkilatı vücuda getirmesinde 1836 tarihinde Lloyd Kumpanyası'nın kurulması etkili olmuştur. Bu kumpanyanın deniz taşımacılığı alanında göstermiş olduğu kabuller bu noktada anlamlıdır. Kurduğu güçlü organizasyonla Osmanlı limanlarında faaliyet yürüten tek isim haline gelmiştir²¹. Diğer postaların söz konusu kumpanyayla taşınıyor olması Avusturya postalarının daha çok tanınmasına hizmet etmiştir²². Avusturya'nın söz konusu vapur işletmesi ile Tuna Buharlı Gemi kumpanyası başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere Avrupa'da önemli taşımacılık ağı kurmuştur²³.

13 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", 25.

14 İbnü'z-ziya Ahmet Reşit, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", 725-726.

15 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", 26; Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, no. 9, (Ocak 1983): 27.

16 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", 22; Say, "Türk Postası", 38; Günseli, "Levant Şark Postaları", 11.

17 Say, "Türk Postası", 38.

18 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", 26.

19 Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", 27.

20 Zıştovi Antlaşması'nın 13. Maddesi: "Ve devlet-i imparatoriyeden iyâb ve zihâb eden kuryelerden kable's-sefer soyulanların Devlet-i Aliyye emvâl-i mağsûbelerinin zarar tahsilini icâb edecek cemi'-i esbâb ve vesâili müsamaha ve iğmâz etmeyeceğinden mâ'adâ fîmâ ba'd kuryelerinin emnen ve salimen iyâb ve zihâbları kargir te'sîr olacak vecihle iktizâ eden nizâmı icra eyleye.", *Târih-i Cevdet*, C: 5, s. 323. Nak. İbnü'z-ziya Ahmet Reşit, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", 725.

21 Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, no. 3/1-2, (15 Nisan 1984): 37.

22 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", 22.

23 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi* C: 2, editör: E. İhsanoğlu, (İstanbul: IRCICA, İstanbul 1999), 602-603.

Lloyd Kumpanyası Avusturya nezdinde o derece kabul görmüş ki memurları posta memurları gibi hareket etmekteydiler²⁴.

Osmanlı - Avrupa Diplomasisinde Posta Sorunu

Ticaretin, üretimin ve sermayenin meydana getirdiği ilişkiler ağı devletlerarası münasebetleri de etkilemiş, diplomasi alanında da birtakım gelimler bu bağlamda yeniden şekillenmiş, devletler de yeni yöntemlerle diplomasiye farklı boyutlar kazandırmıştır. Avrupa'daki bilimsel gelişmeler haberleşmenin modernizasyonunu da sağlamıştır. Devletlerin bu alana yaptıkları yatırımlar giderek kabul görmeye ve önem görmeye başlamış, diplomaside ve devletlerin elçilikleri arasındaki haberleşmede posta önemli bir meta haline gelmiştir.

Gelişen dünyanın koşulları üretim ve tedarik ağına ihtiyacı ve talebi artırmış, devletlerarası diplomasi de bu minvalde kendine yeni bir alan açmayı zorunlu kılmıştır. Özellikle tedarik zincirinin yeni boyutlar kazanması taşımacılık faaliyetlerinin modernizasyonuna önemli katkı sağlamış, bu faaliyetler posta taşımacılık hizmetlerinde de önemli ihtiyacı karşılamaya başlamıştır. Ülkeler ve şirketler taşımacılığı ve giderek halka da yayılan haberleşmeye dair talepleri karşılamak amacıyla Bu alanda teknolojik yatırımlara ağırlık vermişlerdir.

Değişen dünyanın dengelerinin meydana getirdiği kabullerle birlikte halkın da haberleşmeye katılımını zorunlu kılmış, haberleşme artık günlük hayatın önemli bir vasıtası olarak araçsallaştırılmıştır. Osmanlı Devleti de değişen dünyanın koşullarına ayak uydurmak, başta Avrupa olmak üzere diğer coğrafyalarla olan diplomatik münasebetlerinde postacılık kurumuna yatırım yapmayı öncelikleri arasına almıştır. Bu alan başlangıçta alelade bir kabuldü.

Osmanlı Avrupa diplomasisini ilgilendiren ve giderek bir sorun haline alan posta, başlangıçta bir sorun olarak görülmeden Avrupa devletlerine sunulmuştur. Avrupalı devletlerin postacılık faaliyetlerine dair talepleri Osmanlı devlet adamlarında makes bulmuş, devlet adamları başlangıçta bunda bir mahzur görmeyerek faaliyetlerine onay vermişlerdir²⁵. Ancak yabancı postaların Osmanlı topraklarında faaliyet sahalarını genişletmeleri ve geliştirmeleri posta hizmetleri açısından bir kazanım gibi algılarda zamanla yaptıkları faaliyet ve uygulamalarla devletin bir iç güvenlik meselesi haline geldiğini görmüşlerdir. Zira yabancı postaların egemen bir devlette keyfi faaliyet içerisinde bulunmaları "milli istiklal hareketlerini baltalayan ve hissiyatı kıran bir suiistimaldi."²⁶

Batılı devletlere verilen posta imtiyazları sonucu yabancı postalar Tanzimat'la birlikte özellikle devletin taşra birimlerinde de faaliyet göstermeye başlamaları ülke içinde geniş çapta teşkilatlanmalarına yol açmıştır. Aslında yapılan antlaşmalara göre yabancı postaların uymak zorunda olduğu bazı kurallar ve yasalar vardı, ancak bunlara uymamaları devletin egemenlik haklarının ihlalini doğurmaktaydı²⁷. Ayrıca Osmanlı postaları ile haksız rekabet, ülke güvenliği²⁸, siyasi problemler bakımından ve ekonomik²⁹ açıdan oluşturduğu mahzurlar devleti birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu bir mücadeleyi zorunlu kılmış, ancak kısa sürede çözüme

24 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", 22.

25 Şekip Eskin, "Türk Posta Tarihi", *T C Münakalat Vekâleti PTT Dergisi*, no. 4/39 (Ağustos 1941): 27-28; Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", 26.

26 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", 25.

27 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Yeni Türkiye*, no. 32 (2000): 318.

28 Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı", 10.

29 Say, "Türk Postası", 38.

kavuşturulacak bir mesele olmamıştır. Uzun soluklu ve devletlerarası siyasetin bir konusu halini almıştır. Yabancı postaların diplomatik bir sorun oluşturmasında devletin yabancı postalarla ilgili elde ettiği belgeler ve bulgular ile iktisadi kaygılar neden olmuştur.

Avrupa’da sosyo-kültürel alandaki gelişmelere paralel olarak haberleşme hizmetlerinde de önemli adımlar atılmış, haberleşmenin kalitesinin artırılması için fiziki altyapının güçlendirilmesine dönük çalışmalara hız verilmiştir. Batılı devletler ticaretin gelişmesi, sömürgeleriyle koordinasyonu sağlamak amacıyla haberleşmeyi kurumsallaştırmışlardır. Osmanlı Devleti, Batı’nın bu alanda kayda değer kazanımlarını fark ederek, posta teşkilatının modernizasyonuna dair bir takım teşebbüslere girişmiştir³⁰. Ancak gelişen dünyanın koşullarıyla rekabet edebilmenin yol ve yöntemleri hususundaki yetersizlik posta hizmetlerinde de kendini göstermiş, bu ihtiyacın karşılanamamasında Batılı posta şirketlerine ihtiyaç duyulmuştur. Batılı devletler posta taşımacılığında önemli maddi kazanımlar elde etmeleriyle birlikte bu alanda tekelci bir tutum sergileyerek üstünlüğü ele geçirip bunu kaybetmemek adına her türlü siyaseti mubah gören bir yaklaşım içerisine girmişlerdir.

Muhtelif antlaşmalarla posta acenteliği açma ruhsatını elde eden yabancı postalar, faaliyetleri neticesinde hatırı sayılır siyasi ve maddi menfaat sağlamışlardır³¹. Hukuk dışı faaliyetleri ile devletin iç ve dış politik gündeminin önemli konuları arasına girmiş, devleti her hususta ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Yabancı statüsü kapsamında olması hasebiyle karşılaşılan sorunların çözümünde ilgili devletlerin diplomatik temsilciliklerinin devreye girmesiyle hem uluslararası siyasetin konusu haline gelmiş hem de ilgili devletlerle olası diplomatik krizin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Yabancı postaların en dikkati çeken menfi faaliyeti Osmanlı Devleti’nin egemenlik haklarına ve hukukuna uygun olmayan teşebbüslerin odağı haline gelmiş olmalarıdır. Devletin yasakladığı yayınlar bu postalar vasıtasıyla dağıtımı yapılmıştır. Bunun yanı sıra özellikle ecza-yı nariye cinsinden bir nevi patlayıcı mühimmat, kaçak silah gibi Osmanlı hukukuna ve iç güvenliğine aykırı teşebbüslerin kaynağında bu postalar yer almıştır³².

Batılı devletlerin tekelci tutumları ve Osmanlı Devleti’nin iç hukukuna uygun olmayan davranış içerisinde olmaları devletin egemenlik haklarının ihlali manasını taşımaktaydı. Yabancı postaların varlığı iç güvenlik açısından önemli bir tehdit olarak görülmekteydi. Bunların hukuk dışı faaliyetleri birçok belgede görülmektedir. Örneğin Fransızlar tarafından işletilen posta vapurları acenteliği ile Trabzon’a süngülü silah sokulmaya çalışıldığı gümrük muhafaza memurlarınca tespit edilmiştir. Vapur acenteliği silahların nereye gideceğine dair herhangi bir bilgi paylaşımında bulunmamıştır. Söz konusu silahlar incelemelerden ve yapılan yazışmalardan sonra gümrük depolarına taşınmıştır. Fransız posta vapur acentesi idaresinin silahların sahibine dair malumat vermemesi, durumun önemini bir kat daha arttırmıştır. Mesele diplomatik zemine taşınmış, Fransa’nın Trabzon konsolosuna bilgi verilmiştir.

Konsoloslukla yapılan görüşmelere göre silahlar acentenin deposuna kaldırılacak, ancak buradan güvenlik birimlerine bilgi verilmeden taşınması durumunda sorumluluğun konsolosluk ve ilgili acentenin olacağı vurgulanmıştır. Bu tür mühimmatın posta acenteleri aracılığıyla Osmanlı ülkesine sokulmaya çalışılması devletin güvenliğini tehdit eden önemli bir sorundu. Güvenlik

30 Tanju Demir, *Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2005), 7.

31 Demir, *Türkiye’de Posta Telgraf*, 84.

32 BOA, DH.MKT., 1398-64.

birimleri konunun diplomatik bir sorun oluşturmamasına özen göstermişlerdir³³. Bu hususta diplomatik kanalların tercih edildiği görülmektedir. Fransız posta acentesi memuru Fosti Küt, ilgili silahların gümrük depolarında tutulduğu müddetçe işleyecek olan gümrük vergisini silahların teslimi sırasında ödeyemeyeceğini ifade ederek, bu silahların kendi depolarına nakledilmesi için izin istemiştir. Ancak Küt'ün bu talebi olumlu karşılanmamış, silah ve savaş mühimmatların ülkeye girişinin yasak olmasından dolayı gümrük depolarında tutulmasına karar verilmiştir³⁴.

Osmanlı Devleti egemenliğine aykırı ve güvenliğini tehdit eden neşriyatların ülkeye girişini kesinlikle yasaklamıştır. Bu durumun özellikle yabancı posta acentelerince delindiği birçok kez tespit edilmiştir. Ancak konsoloslukların devreye girmelerinden dolayı ne tür yasak yayın olduğu tespit edilememektedir. Aslında posta vapur acenteleriyle gelen postaların konsolosluklar devreye girerek postahanelere iletilmeden yine konsolosluk vasıtasıyla dağıtımı da yapılmaktaydı. Diplomatik bir sorun oluşturan bu duruma Hariciye Nezareti'nin gerekli girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu hususa 1888 tarihli bir belgede rastlamaktayız. Antalya İskelesi'ne Yunan ve İngiliz posta vapur acentelerince getirilen postaların yine posta vapurlarının bağlı olduğu devletlerin konsoloslarınca teslim alınarak kendilerinin dağıttıkları görülmektedir. Durum daha önce söz konusu konsolosluklar, posta vapurlarıyla getirilen postaların dağıtımının postahaneler vasıtasıyla yapılmasına dair birkaç defa diplomatik kanallarla uyarılmış olmalarına rağmen buna riayet etmedikleri görülmektedir. Zira postaların denetlenememesi nedeniyle içerisinde yasak yayınların tespit edilememesine yol açmaktaydı. Osmanlı makamları bunun önüne geçebilmek için bazı önerileri değerlendirmeye almıştır: Gelen posta evraklarının zor kullanılmak suretiyle ele geçirilip kontrolü sağlandıktan sonra Osmanlı postahaneleri vasıtasıyla dağıtımının yapılması, ya da posta evraklarının Osmanlı postahanelerine tesliminin sağlanarak kontrollerinin yapıldıktan sonra yine Osmanlı postahaneleri kanalıyla dağıtımının yapılması. Bu iki öneriden biri kabul edildikten sonra ilgili konsolosluklara bildirilmesi üzerinde durulmuştur³⁵.

Yasak yayınların Osmanlı ülkesine girişine engel olunması için yabancı posta acenteliklerinde bir tercüman görevlendirilmesi de gündeme gelmiştir. Tercümanlar vasıtasıyla yasak ve zararlı olan evrak ya da postaların tespitinin sağlanabileceği düşünülmüştür. Ancak bu durumun diplomatik kanallarla çözülebileceği üzerinde durulmuştur.³⁶ Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler posta acentelerinin hukuki durumları ve çalışma koşulları birtakım antlaşmalara bağlanmıştır. Buna göre postaların dağıtımı Osmanlı postahanelerine ait olacaktı. Ancak yabancı posta acenteleri yapılan antlaşmalara uymayarak postaların dağıtımını kendilerinin yaptıkları görülmektedir. Bazı yasak yayınların ise özel bir pul ile dağıtımının yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin İmer isimli yasak yayının Avusturya Lloyd Kumpanyasınca özel bir pul ile sahiplerine ulaştırıldığı görülmektedir. Yabancı posta acentelerinin antlaşmada yer almasına rağmen farklı uygulamalarla bunu deldikleri anlaşılmaktadır. Bazı Avrupalı devletlerin postalarına karşı da ciddi önlemler alınmıştır. Örneğin Yunan posta acentelerine getirilen sınırlamalar bu bağlamda önemli ve anlamlıdır. Ancak Yunan postaları Avusturya ve Fransız postaları vasıtasıyla taşındığından Osmanlı memurlarının bunları denetleme yetkilerinin olmamasından dolayı bu duruma dair bazı adımlar atılmıştır. Yunanistan'dan Fransız ve Avusturya postalarıyla taşınan tüm Yunan postalarının Osmanlı postahanelerine

33 BOA, HR. MKT., 354-1.

34 BOA, HR. MKT., 354-1, vr. 3.

35 BOA, DH.MKT., 1537-86.

36 BOA, DH.MKT., 1535-76.

getirilmesinin mecbur tutulmasına, bununda ilgili devletlerin konsoloslarına bildirilmesine dair öneride bulunulmuştur³⁷.

Osmanlı Devleti'nin yasak kapsamına aldığı posta ve diğer materyallerin girişine dair alınması gereken tedbirlere dair yapılan önerilerden biri de vapurlarla getirilen postaların posta idaresine götürülerek burada incelemesinin ve kontrollerinin yapılmasından sonra ilgili acentelere teslim edilmesi yer almaktaydı. Ayrıca gelen bütün postaların kayıt altına alınmasının gereğine değinilmiştir. Özellikle Hariciye ve Gümrük idarelerinden bu hususta gereğinin yapılması da istenmekteydi. Gümrük idaresi buna dair ek bir öneri de bulunarak, vapurlarla gelen evrakların incelenmesinin yeterli olamayacağı yabancı postahanelerde bir memurun bulundurulmasının daha faydalı olacağına yer verilmekteydi³⁸. Bunun yanı sıra yabancı posta naklinin getirdiği sorunlara çözüm getirmek için girişilen teşebbüsler arasında Osmanlı posta vapurlarının kurulması ve geliştirilmesi de yer almaktaydı. Ancak istenilen verim sağlanamamıştır. Bunda Batı'nın bu hususta elde ettiği üstünlük ve fiziki donanım karşısında rekabetçi ve yenilikçi yaklaşımın sergilenemeyişi ile vapur taşımacılığında elde edilen kazancın giderlerini karşılamaması etkili olmuştur. Bahriye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda İrade-i Mahsus Posta Vapurları için 400 bin kuruş gider 17 bin kuruşta kar elde edilmiştir³⁹.

Yabancı posta vapurlarının “erbabı fesad” kişileri kaçırdıkları da tespit edilmiş bu durum devletlerarası siyasetin bir konusu olarak gündeme getirilerek, posta vapur şirketlerinin bağlı buldukları ülkelerle diplomatik münasebetler kurularak, hukuka aykırı faaliyetlerin bir an evvel durdurulması istenmiştir. Özellikle bu tür kişilerin Yunan posta vapur acentelerince kaçırıldığına dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir. Buna dair bir belgede Samsun'da Yunan posta vapur acentesine bağlı Yunan posta vapurlarının Harput ve Merzifon'da erbabı fesad kişilerin kaçırılmasına teşebbüs ettikleri anlaşılmaktadır⁴⁰.

Avrupalı devletlerle yapılan antlaşmalar gereğince, Osmanlı topraklarına giren postalar Osmanlı Posta Nezareti'nce dağıtımı yapılacaktı. Ancak bu durum antlaşma metinlerinde kalmıştır. Zira yabancı posta acenteleri ülkenin birçok yerinde posta büroları açmak suretiyle sayılarını ve faaliyetlerini giderek artırmışlardır. Bu postalar bağlı buldukları ülkelerin politik desteğini arkalarına aldıklarından dolayı pervasızca ve hukuksuz faaliyetlerine devam etmişlerdir. Yabancı postaların zararlı tesirlerini minimuma indirmek amacıyla yabancı posta bürolarında Osmanlı posta memurunun bulundurulması önerisi bir kez daha gündeme getirilmiştir⁴¹. Yabancı postaların Osmanlı posta memurlarınca denetlenmesi bu postaların verdiği/vereceği zararları önlemede etkin bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Mösyö Gran ile Karîn-i sâni Nuri Paşa buna dair bir antlaşma yapmıştır⁴². Ancak yabancı postalar ve yabancı devletlerin elçiliklerinin buna uymadıkları görülmektedir⁴³.

37 BOA, DH.MKT., 1364-43.

38 BOA, DH.MKT., 1465-69.

39 BOA, MV., 225-65.

40 BOA, BEO., 208-15554.

41 BOA, DH.MKT., 1406-34.

42 BOA, Y.PRK.PT., 9-94, vr., 3-4.

43 BOA, Y.PRK.PT., 9-94, vr. 2.

Yasak yayınların tespit edilmesine rağmen yabancı ülkelerle postaya dair yapılan antlaşmalar gereğince zor kullanılamıyordu. Bu da uygulamanın yerinde ancak yeterli idari destekten yoksun olması sorunun çözümüne yönelik atılan adımların makes bulmasını engellemekteydi. Bu da yasak yayınların engellenmesini güçleştirmekteydi. Ayrıca yabancı postalar acenteliklerde görevli Osmanlı posta memurlarına da her türlü zorluğu çıkartmaktaydılar. Buna rağmen Posta Nezareti rüsumat kolcularına bu hususta daha dikkatli olmaları hususunda uyarıda bulunsa da tespitin ötesine geçilememekteydi. Bu da daha ciddi tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktaydı. Bazen de teftişler işe yaramakta olup rüsumat kolcularının ve posta memurlarının aldıkları inisiyatifler sonucu birtakım yasak yayınların ülkeye yabancı posta vapurları tarafından getirilip yine yabancı posta acenteliklerince dağıtımının yapıldığı tespit edilmekteydi. Esasında Hariciye Nezareti ülkemizde posta acentelikleri bulunan devletlerin elçiliklerine Osmanlı Devleti'nin egemenliğine ve hukukuna aykırı yayınların listesini göndererek posta evraklarının bu listeye göre kabul edilip dağıtımının yapılması istenmekteydi. Ancak Hariciye Nezareti'nin egemenlik haklarına uygun hareket edilmesi talebinin makes bulmaması, kulak asılması önemli bir devlet sorununu doğurmaktaydı⁴⁴.

Osmanlı ülkesinde posta acentelikleri bulunan İngiliz, Avusturya, Fransa, Rusya ve Yunan postaları yasak yayınların ülkeye girişinde rol oynamaktaydılar. Bunu kâr kaygısıyla yaptıklarını öne sürmek fazla iyimserlik olur. Osmanlı Hükümeti'nin yasak yayınların listesini ilgili ülkelerin elçiliklerine konsolosluklarına göndererek bu hususta daha dikkatli olunmasını talep etmesine rağmen buna kulak asılmamasını önemli bir sorun olarak değerlendirmek gerekir. Osmanlı Hükümeti oldukça hassas bir tarihi süreçten geçtiğinden diplomatik kanalları tercih etmiş, bunda genellikle başarılı olunamadığından yasak yayınların yurda girişinin engellenmesine yönelik tedbirlerde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalınıyordu⁴⁵. Bu hususta Yunan postalarının menfi faaliyetleri öne çıkmaktadır. Osmanlı hükümlerine aykırı fiillerin odağında yer almış olan bu postaların menfi faaliyetleri birçok kez tespit edilmiştir. Örneğin yasak yayınlar listesinde yer alan La Turquie isimli kitapçığın Girit'e Yunan posta vapurlarıyla girdiği tespit edilmiş, Posta ve Telgraf Nezareti durumu Sadaret'e bildirmiştir. Bu dönemde Girit'te yaşanan bunalımın boyutu düşünüldüğünde Yunanların postayı bu hususta nasıl kullandığı daha iyi anlaşılacaktır⁴⁶. Girit Valisinin Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu yazıda durumun ivedilikle takip edilerek Yunan Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulmasının önemine ve gereğine değinilmiştir⁴⁷.

Yunan Hükümetiyle yapılan görüşmelerde hiçbir mesafenin alınmaması üzerine Avusturya Hükümeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Yunan posta vapurları ve postahanelerine karşı başlattığı diplomatik teşebbüslerin bir neticesi olarak Yunan postaları kapatılmış, Yunan postalarının da Avusturya posta vapurları ve postahaneleri vasıtasıyla dağıtımı yapıldığından, Yunan postalarının evrakı muzırna niteliğini haiz olmasından dolayı Yunan Hükümetinin gerekli adımı atmaması üzerine, Avusturya nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Avusturya makamlarının Avusturya postahanelerine gelen evrakların teftiş edileceğine dair söz vermesine rağmen, bu vaadin tamamıyla yapıp yapılmadığı anlaşılamamaktadır⁴⁸.

44 BOA, DH.MKT., 1406-34.

45 BOA, BEO., 363-27189, vr. 1; BOA, BEO., 358-26800, vr. 3.

46 BOA, BEO., 363-27189, 15 Şaban 1311, vr. 3.

47 BOA, BEO., 358-26800, vr. 3; BOA, BEO., 340-25432.

48 BOA, BEO., 358-26800, vr. 4.

Osmanlı Hükümeti yasak yayınların ülkeye girişini engellemek amacıyla diplomatik teşebbüsleri hızlandırmış, özellikle yabancı postaların bağlı buldukları devletlerin elçilikleri ve konsolosluklarıyla iletişime geçilmiş, durumun hassasiyeti üzerinde durulmuş, bilgi verilmiş, gereğinin yapılması istenmiştir. Bu diplomatik girişimler uzun zamandır tercih edilen bir yöntemdi. Ancak bu taleplere hiçbir devletin ve posta acenteliklerinin kulak asmadığı görülmüştür. Hükümet yine de bu kanalı açık tutarak, uluslararası diplomaside elini güçlendirmek istemiş olabilir. Ancak Osmanlı ülkesinde faaliyet yürüten yabancı postalar dünyanın da önde gelen postaları arasında yer almaktaydı. Yani dünyanın posta taşımacılığı ve dağıtımında önemli rol oynamakta oldukları göz önüne alınırsa, uluslararası posta birliği de olsa bunun çözümü mümkün olamamıştır. Posta birliğinde de aktif rol üstlenen de yine bu postaların bağlı bulunduğu devletler olduğu düşünülürse atılacak diplomatik adımların ne kadar makes bulacağı da muammadır⁴⁹.

Osmanlı Hükümeti gelişen dünyanın koşulları ve ülkenin içinde bulunduğu hassas süreç bağlamında postayı önemli bir devlet politikası olarak görmüş, yabancı postaların varlık alanlarını sınırlandırmak, menfi faaliyetlerini ortadan kaldırmak, yasak yayınların dağıtımını engellemek amacıyla komisyonlar ihdas etmiştir. Bu komisyonlarda yabancı postaları ortadan kaldırmaya, hiç olmazsa zararlı etkilerini en aza indirmeye, onlar eliyle ülkeye sokulan ve dağıtımı yapılan yasak yayınların engellenmesi başta olmak üzere yabancı postaların yerini alabilecek rekabetçi ve yenilikçi bir modern posta teşkilatının vücuda getirilmesi için atılacak adımlara yer verilmekteydi. Dahiliye Nezareti'nde oluşturulan komisyonun çalışmaları bu iki noktaya odaklanmıştı. Yasak yayınların önlenmesi için daha önce takip edilen yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. Her defasında ilgili elçilik ve konsolosluklar nezdinde diplomatik girişimlerle meselenin çözüme kavuşturulacağına dair yaygın bir kanaat vardı. Ancak her teşebbüste bunun aksi bir durum gelişmekteydi. Tek ciddi önlem yabancı postaların kaldırılmasına yönelik bir adım atılması en doğru karar olacaktı, ancak muhtelif antlaşmalarla elde ettikleri üstünlüğü, siyasi ve mali avantajları kaybetmek istemiyorlardı. Ayrıca yabancı devletlere bunu kabul ettirecek siyasi, iktisadi ve askeri caydırıcılıktan yoksunluk asıl endişe veren bir durum olarak karşımıza çıkmaktaydı⁵⁰.

Osmanlı Devleti'ne gelen bütün postalar Osmanlı Posta Nezareti'nce dağıtımının yapılacağı hükme bağlanmış olmasına rağmen yabancı postaların hiçbir şekilde bunariyet etmediği gözlenmiştir. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden gönderilen bir yazıda söz konusu mahalle gelen yabancı postalar, Osmanlı postahanelerine uğratılmaksızın kendi postahanelerine getirilip buradan dağıtımın yapıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Komisyon vilayetlerden gelen bu yazılara istinaden bir dizi önerilerde bulunmuş ancak sadece öneri olarak kalmaktaydı. Komisyona göre postalar havale olduğunda ilgili mahallin maarif memurlarınca incelemesinin yapılmadan kabul edilmemesine, inceleme için gerekli sebeplerin olmasına değinilmektedir⁵¹.

Yabancı postahaneler sadece evrakı muzırca olarak adlandırılan yasaklı yayınların ülkeye girişinde rol oynamıyorlardı. Kaçak eşyanın ülkeye girişi ve çıkışında da bu postaların önemli etkisinin olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Posta Nezareti memurları antlaşmalarda olmamasına rağmen Almanya posta çantalarından şüphelenildiğinden⁵² açılmış, çok

49 BOA, BEO., 358-26800, vr. 1.

50 BOA, BEO., 358-26800, vr. 2; BOA, BEO., 358-26800, vr. 3.

51 BOA, BEO., 363-27189, vr. 9

52 Osmanlı posta nezareti yabancı posta acentelerine şüphayle bakılmasını memurlara öğütlemekteydi. BOA, Y.PRK.PT., 9-94, vr. 2

sayıda kaçak eşya, mücevherat, silah ve evrakı muzırralara rastlanılmıştır. Osmanlı posta memurları durumu Alman posta memurlarına göstermiş, incelendikten sonra iki ülke memurlarınca zapt altına alınmış, zapt varakası Almanya Sefareti'ne gönderilmiştir. Sefaretin bu menfi durumla ilgili adım atacağı beklenirken Osmanlı Hükümeti'ni protesto etmiştir⁵³.

Anlaşmalar gereğince özellikle de sefaret haberleşmelerine herhangi bir işlem yapılamıyordu. Bu da birtakım suiistimalleri de beraberinde getirmekteydi. Bulgar posta memurlarının kaçak postaların geçişini sağlamak için bu yönteme başvurduğu görülmektedir. Avrupa postalarına verilen postalar açılıp çuvalın posa yazılı kısmının içeriye çevrilip üzerine sefaret işareti yazılarak postaların sefaret postalarıymış gibi gösterilmek suretiyle ülkeye sokulduğu tespit edilmiştir. Durum Bulgar Hükümeti'ne bildirilmiş, ancak buna uyulmadığı anlaşılmaktadır. Yabancı postaların karıştığı usulsüzlükler arasında silah kaçakçılığı da yer almaktaydı. Azınlık isyanlarının arttığı bir dönemde yabancı postahaneler vasıtasıyla çok sayıda silah ve mühimmat ülkeye gizlice sokulmaktaydı⁵⁴. 1902 Sirkeci hadisesinde yabancı postahane acenteliklerine gelen çok sayıda çuvalda silah ve mühimmata rastlanmıştır. Bunlar röntgen ile fotoğrafları alınarak sefaretlere gönderilmiştir. Ancak bir devletin egemenlik haklarını ve hukukunu çiğneyen muamele karşısında yabancı sefaretlere diplomatik bir sorun oluşturmaması için gerekenin yapılması beklenirken Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaptırarak çantalar geri verildiği gibi “tarziye” ye mecbur bırakılmıştır⁵⁵.

İstanbul'da Rusûmat Müfettişliği'ne gönderilen bir mektupta Aplon Ekspres treniyle İstanbul'da Fransız postahanesi aracılığıyla torba içinde dışarıya mühim miktarda altın kaçırıldığına tespit edildiğine dair bir bilgi yer almaktadır. Fransız postahanesinin bu meseleye dikkatleri çekilse de söz konusu postahaneye “servet-i memlekete ve kavânîn-i hükümete tasaddi idenlere mezkûr postahânenin zahîr olmuş hiçbir nokta-i nazârdan kâbil-i te'lîf ve tecvîz olamayacağı” ifade edilerek, yabancı postahanelerdeki kaçakçılığın önüne geçmek ve emniyeti sağlamak için ecnebi postaları vasıtasıyla harice sevk olunacak kolilerin buralarda görevli Rusumiye Memuru tarafından dikkatlice incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır⁵⁶.

Osmanlı Devleti yabancı postaların meydana getirdiği hukuki, mali, egemenlik ve güvenlik sorununu önemli bir devlet politikası olarak görmüş, bu postaların kaldırılması için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu durumun çözümü için yabancı postaların bağlı buldukları ülkelerin sefaretlere nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulmuş, ancak nezaretler daha önceki antlaşmaları gerekçe göstererek bu talebe olumlu bir yanıt vermemişlerdir⁵⁷.

Yabancı postaların kaldırılması için postaların modernizasyonuna dair çalışmalar da bu bağlamda önemli bir girişim olarak değerlendirilebilir. Özellikle postaya yönelik hazırlanan nizamnamelerde bu duruma dikkat çekildiği görülmektedir. Posta İdaresi'nin 8 Mayıs 1869 (26 Muharrem 1286) tarihinde “Posta idaresinin Nizamname-i Esasisi” başlığıyla yayımladığı nizamnamenin birinci maddesinde yer alan “Bilcümle evrak paketleri münhasıran Devlet-i Aliyye postalarıyla naklolur.” İfadesi devletin buna dair ortaya koyduğu iradeyi göstermesi bakımından önemlidir⁵⁸.

53 BOA, Y.PRK.PT., 9-94, vr. 1.

54 BOA, A.MTZ (04), 70-23, vr. 3.

55 Mehmet Cemil Bilsel, *Lozan* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933), 154.

56 BOA, HR.İM., 79-71.

57 Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, 604.

58 *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, s. 419-420

Osmanlı Devleti'nin posta meselesine dair attığı diplomatik adımlar arasında uluslararası posta birliğine üyelik ve söz konusu posta birliğinde posta ile ilgili hak ve taleplerini ortaya koyması da yer almaktadır. Uluslararası posta birliğinin kurulmasından sonra birliğe katılan Osmanlı Devleti, 1875 Ocak başlarında İttihad Postası'nı kurduğunu bundan böyle yabancı postalara ihtiyaç kalmadığını uluslararası bir platformda dile getirmiştir. Bu postaların kapatılmasına dair de diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Yabancı posta şirketlerinin bağlı oldukları devletlerin temsilcileri Osmanlı postalarının yeterince güçlü ve güvenli olmadığını iddia ederek buna karşı çıkmışlardır. Modern postaların gereklerini yerine getirmesi durumunda meselenin yeniden ele alınacağına dair görüş belirtmişlerdir. Esasında Avrupa devletlerinin bağımsız bir devlet açısından sorun olarak görülen bir meselede görüş bildirmesi, kabul etmemesi ya da gerekçe sunması kabul edilebilir bir durum olmadığı gibi uluslararası münasebetler bakımından da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu da yabancı postalara karşı diplomatik ve hukuki yollarla etkin mücadeleyi engelleyerek, ticari rekabeti dayatarak etkisizleştirme eğilimindeydiler⁵⁹. Posta Islahat Komisyonu yabancı postaların kaldırılmasının hukuki dayanaklara ve teknik konulara dair hazırlanan raporlara binaen girişilen diplomatik münasebetlerden bir netice elde edilememiştir⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin yabancı postaların kaldırılmasına dair Avrupalı devletlere sunmuş olduğu delillere saygı duyulmamış, küçümseyici davranışlarda bulunulmuştur. Bazı devletler ise bu taleplere şiddetli muhalefet etmişlerdir. Daha önce yapılan antlaşmaları gerekçe göstererek, yabancı postaların varlığını hukukileştirmeye çalışmışlardır. Öne sürdükleri diğer hususta Osmanlı postalarının yabancı postaların seviyesine gelmesi talepleridir. Osmanlı Devleti ise yapılan antlaşmaların yabancı postaların kaldırılamayacağı anlamına gelmediğini Avrupalı devletlerin dayanak olarak gösterdikleri antlaşmaların hiçbir bağlayıcı tarafının olmadığını ortaya koymuştur⁶¹. Osmanlı postalarının gelişen dünyanın koşullarına ayak uydurarak modern posta teşkilatı kurması ve rekabetçi bir yapıya kavuşturması yabancı postalarla mücadelenin en önemli ayağını oluşturduğundan, postaların güven, emniyet ve yeniden tanzimi hususunda çalışmalara hız verilmiş, bu bağlamda Hariciye Müsteşarı Artin Efendi başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur⁶². Komisyon yabancı posta uzmanlarından faydalanılmak suretiyle Osmanlı postalarının modernizasyonuna katkı sunulacağı düşünülmüş, 1880'de Mr. F.G. Skudamar adında bir İngiliz posta uzmanı davet edilmiştir⁶³. İstanbul'un en işlek yerinde uluslararası posta muamelesi ile çalışmak üzere bir posta şubesinin açılmasını sağlamıştır. Posta naklinin seri bir biçimde yapılması için hızlı vapur gemisi satın alınmıştır⁶⁴.

Osmanlı posta idaresinin aldığı kararlardan biri de postalarda % 50 indirimle gidilmesidir. Bu indirim yabancı postalarla rekabeti iyice kızıştırmış, diplomatik bir soruna yol açmıştır. İsviçre posta başkanı İngiliz posta başkanına, Osmanlı postalarına karşı acil tedbirler alınması gerektiğine dair bir mektup göndermiştir. Ayrıca alınan kararı protesto eden bir mektubu da Osmanlı posta idaresine göndermiştir. İngiliz posta müdürünün İngiliz posta başkanına gönderdiği mektupta

59 Salih Kuyaş, "Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Postaları", *Tarih ve Toplum*, 1/1, (1984): 13.

60 Demir, "Salih Zeki ve 'Ecnebi Postahaneleri'nin Kaldırılması", 171.

61 *BOA, Y.A.HUS.*, 216-90.

62 *BOA, Y.A.HUS.*, 216-90; *BOA, Y.A.HUS.*, 265-100.

63 Rizi, "Levant Postaları I", 11.

64 Muharrem Semerci, "Posta Tarihinde Şark Postaları", *PTT Dergisi*, no. 103, (Haziran 1991): 22.

Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması'nın 5. Maddesine aykırı davrandığı belirtilmektedir. Bunun için Osmanlı'dan gelen postaların cezalandırılması istenmektedir. İngiliz postaları Beyrut Müdürü Beyrut'ta yayınlanan el-Jennah gazetesinin haberine dayanarak Osmanlı postalarının Avrupa'ya gönderilecek gazetelerden yarı fiyat alınacağı haberini İngiliz yetkililere iletmiştir⁶⁵. Bunun üzerine Avrupa postaları ortak hareket etme kararı almışlar, Osmanlı postalarının posta antlaşmasının 5. maddesine uyması ve saygı duymasını istemişlerdir. Avrupalı devletler Osmanlı'dan çıkan postalara 3 penny ceza verilmesi kararını almışlardır⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin yabancı postaların kaldırılmasına yönelik attığı adımlardan biri de 1880'de Paris'te toplanan uluslararası posta meselesine dair toplantıda gerçekleşmiştir. Burada postalara dair sözleşmenin 19. bendi hükmünün uygulanması amacıyla 1880'de Paris'te toplanacak olan konferansa Osmanlı Devleti'nin bir murahhas bulundurması talep edilmiş, yabancılar muhasebesi müdürü Panko Efendi tayin edilmiştir. Burada Osmanlı postalarının indirim gitmesi meselesinin görüşülmesi esnasında Osmanlı ülkesinde faaliyet yürüten yabancı postaların kaldırılmasının Osmanlı Devleti'nin hak ve talebi olduğu vurgulanmıştır⁶⁷.

Yabancı postaların kaldırılmasının devletin en önemli iç ve dış sorunu olduğuna dair Posta ve Telgraf Nezareti'nin "Ecnebi Postahanelerinin Lağvı Hakkında Cereyân Eden Teşebbüsât ve Mu'âmelâtın Pek Münhasır Hülâsasıdır"⁶⁸ başlığıyla hazırladığı rapor çok iyi özetlemiştir. Yabancı postaların varlığının Osmanlı Devleti'nin hükümlerini hiçe sayan ve baltalayan bir teşebbüs olduğu vurgulanmış, bu durum yabancı sefirlerle irade-i seniyye şeklinde iletilmiş, sefirler kendilerine verilen cevabi sürenin az olduğunu ve uzatılması gerektiğini istemişlerdir. Sefirlerin bu talebinin zaman kazanma ve oyalama taktiği şeklinde anlaşılrsa da istenilen süre Babıali tarafından verilmiştir. Özellikle talepler arasında yabancı posta çantalarının Osmanlı posta memurlarınca açılması ve dağıtımının da yine Osmanlı memurlarınca yapılması da yer almaktaydı.

1901'de Posta Nezareti yabancı postaların durumuna dair yeni bir karar almıştır. Elde edilen bir antlaşmaya göre yabancı posta çantalarının Osmanlı memurlarının denetiminde açılması yer almaktaydı. Ancak açılmasının engellenmesi durumunda yabancı posta çantalarının posta memurları tarafından Avrupa'ya nakl olunmasına dair Posta Nezareti'ne emir verilmiştir. Söz konusu tarihte yabancı posta acentelerinin kapatılmasını elçilere bildirmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'a yurt dışından gelen bütün mektupların ve çantaların Osmanlı Posta Nezareti'ne gönderilmesi istenmiş, hatta postanın askeri muhafaza altında taşınacağı ilan edilmiştir. Ancak bu da bir netice vermemiştir.

Yabancı elçiliklere Avrupa'dan gelen bütün posta torbalarının Osmanlı güvenlik güçlerince Türk posta merkezine götürüleceği incelemelerin yapılmasından sonra bu merkez tarafından Osmanlı posta memurlarınca dağıtılacaktı. Ayrıca postaların dağıtımının yapılabilmesi için elçiliklerden posta torbalarının açılması için müsaade istenmiş bunun gerçekleşmemesi durumunda Avrupa'ya bütün posta sevkiyatının durdurulacağı bildirilmiştir. Alınan karar uygulama safhasına geçirilmiş 1901 yılının Nisan ayında İstanbul'a trenle gelen postalar Osmanlı jandarmalarınca toplanmış, Türk posta merkezine götürülmüştür. Elçilikler Babıali'nin ultimatoma niteliğini taşıyan

65 Günseli, "Levant Şark Postaları", s. 12.

66 Cafer Ertuğrul, "Osmanlı Postalarının Yabancı Postalara Karşı Savaşı", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, Yıl 1, no. 7, (Ekim 1982): 4-5.

67 *BOA, Y.A.RES.*, 7-61, vr. 4, 7.

68 *BOA, Y.PRK.PT.*, 9-94, vr. 1.

bu uygulamasını protesto etmişlerdir. Babıali bu durum karşısında geri adım atmak durumunda kalarak uygulamadan vaz geçmiştir⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin yabancı postalara karşı aldığı önlemlerden biri de yabancı postaların matbuat nizamnamesine uymalarıdır. Bu durum İngiltere'nin İstanbul sefiri Mösyo Gorzon'a iletilmiş, İngiltere Avam Kamarası'nda mesele gündeme getirilmiştir. Ancak ne gibi bir netice alındığına dair malumata sahip değiliz. Yabancı postaların ilgasını müzakere etmek üzere Ziraat, Orman ve Maden Nazırı Selim Efendi'nin başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon Avrupalı devletlerle ticaret anlaşmalarının olmasından dolayı postaların kaldırılmasının diplomatik ve ekonomik bir sorun oluşturabileceği üzerinde de durmuştur. Ayrıca komisyon yabancı postaların kaldırılmasıyla kısa sürede Osmanlı postalarının bunların yerinin alıp alamayacağı hususunda endişesini dile getirmiştir. Bundan dolayı yabancı posta acentelikleri vasıtasıyla gelen yasak yayınların engellenmesine yönelik adımlar atılması hususunda durulmuş, alınan karar Tahrirat-ı Hariciye Katibi Nuri Bey ve Şura-yı Devlet azasından Kara Todori Efendi tarafından ilgili elçiliklere bildirilmiştir⁷⁰.

Osmanlı Devleti ülkesinde posta işletme hakkının sadece Osmanlı postalarınca yapılmasının hukuken kendisine ait olduğunu diplomatik ilişkilerde yabancı elçiliklere iletmesine rağmen bir sonuç alınmamıştır. Yabancı postaların kaldırılması Birinci dünya Savaşının çıkmasıyla birlikte kaldırılmıştır⁷¹. Osmanlı Devleti bu savaşta İtilaf devletlerinin postahanelerini güvenliğini gerekçe göstererek süresiz kapatma kararı almıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yabancı postalar Avrupalı devletlerle yapılan muhtelif antlaşmaların bir neticesi olarak ortaya çıkmış, zamanla sayılarını ve faaliyet alanlarını genişleterek, kurumsallaşmışlardır. Posta hizmetlerinden önemli kar elde etmelerinin yanında Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını hiçe sayan uygulamaların odağında yer almışlardır. Belgelerden anlaşıldığı üzere yabancı postalar zararlı ve yasak yayınların ülkeye girişinde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca insan, altın, gümüş, mücevherat ve silah kaçakçılığının da yine bu postalarla yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti başta egemenlik haklarını ihlal eden ve Osmanlı hukukuna riayet etmeyen yabancı postaları önemli bir devlet meselesi olarak görmüş, bu postaların kaldırılması için uzun yıllar mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu mücadelede yabancı postaların bağlı buldukları yabancı devletlerin elçilikleriyle yürütülen diplomatik faaliyetler tercih edilmiştir. Osmanlı Posta Nezareti yabancı postaların Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerin odağında olduğuna dair belge ve bulguları elçiliklere iletmesine rağmen, elçiliklerin yabancı postaları savunur bir diplomatik tutum içine girdikleri gibi Osmanlı Hükümeti'ni protesto etmişlerdir. Osmanlı Devleti aldığı bütün tedbirlere rağmen yabancı postaların faaliyetlerini durduramamıştır. Posta meselesini uluslararası platformlarda gündeme getirmiş olmasına rağmen bu postaların kaldırılmasını sağlayamamıştır.

69 Edvin Rizi, "Levant Postaları ve Türkiye'nin Bunlara Karşı Savaşı II", Yeni Koleksiyon, no. 8, (Ocak 1980): 9.

70 Meclis-i Vükela Mazbataları, MV., 75-103, 3.5.1311.

71 Semerci, "Şark Postaları", 23; Mehmet Emin Elmacı, "I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları", *Türkler*, Cilt: 14, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 382-383.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, A.MTZ (04)*, 70-23, vr. 3.
BOA, BEO., 208-15554.
BOA, BEO., 340-25432.
BOA, BEO., 358-26800, vr. 1, 2, 3, 4.
BOA, BEO., 363-27189, vr. 1, 3, 9.
BOA, DH.MKT., 1364-43.
BOA, DH.MKT., 1398-64.
BOA, DH.MKT., 1406-34.
BOA, DH.MKT., 1465-69.
BOA, DH.MKT., 1535-76.
BOA, DH.MKT., 1537-86.
BOA, HR. MKT., 354-1, vr. 1, 3.
BOA, HR.İM., 79-71.
BOA, MV., 225-65.
BOA, Y.A.HUS., 216-90.
BOA, Y.A.HUS., 265-100.
BOA, Y.A.RES., 7-61, vr. 4, 7.
BOA, Y.PRK.PT., 9-94, vr. 1, 2.

Telif-Tedkik Eserler

- Aykara, Güleser. “Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II” *PTT Dergisi*, no. 27 (Ocak 1985).
- Bilsel, Mehmet Cemil. *Lozan* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933).
- Buyan, Sakin. “Posta Tarihi ve Postalarımız” *T C Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, no. 2/13 (Haziran 1939).
- Demir, Tanju. “Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, no. 7/1 (2005).
- Demir, Tanju. *Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2005).
- Düstur*, Tertip 1, Cilt 2.
- Elmacı, Mehmet Emin. “I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları” *Türkler*, Cilt: 14, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).
- Ertuğrul, Cafer. “Osmanlı Postalarının Yabancı Postalara Karşı Savaşı” *Türkiye’de Pul ve*

Pulculuk, Yıl 1, no. 7, (Ekim 1982).

Eskin, Şekip. “Türk Posta Tarihi” *T C Münakalat Vekâleti PTT Dergisi*, no. 4/39 (Ağustos 1941).

Günseli, Kamuran. “Levant Şark Postaları” *Türk Pulculuğu*, no. 3/13 (Mayıs 1977).

İbnü’z-zıya Ahmed Reşid. “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri” *İstişare*, no. 16 (1 Kanun-ı Sani 1324).

Kuyaş, Salih. “Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Postaları” *Tarih ve Toplum*, 1/1, (1984).

Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı İktisadi Yapısı” *Osmanlı Devleti Tarihi* Cilt: 2, editör: E. İhsanoğlu, (İstanbul: IRCICA, İstanbul 1999).

Meclis-i Vükela Mazbataları, MV., 75-103, 3.5.1311.

Rizi, Edvin. “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı” *Yeni Koleksiyon*, no. 1, (Ekim-Kasım 1978).

Rizi, Edvin. “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı II”, *Yeni Koleksiyon*, no. 8, (Ocak 1980).

Say, Yağmur. “Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası” *PTT Dergisi*, no. 87 (Şubat 1990).

Semerci, Muharrem. “Posta Tarihinde Şark Postaları”, *PTT Dergisi*, no. 103, (Haziran 1991).

Yazıcı, Nesimi. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu” *Yeni Türkiye*, no. 32 (2000).

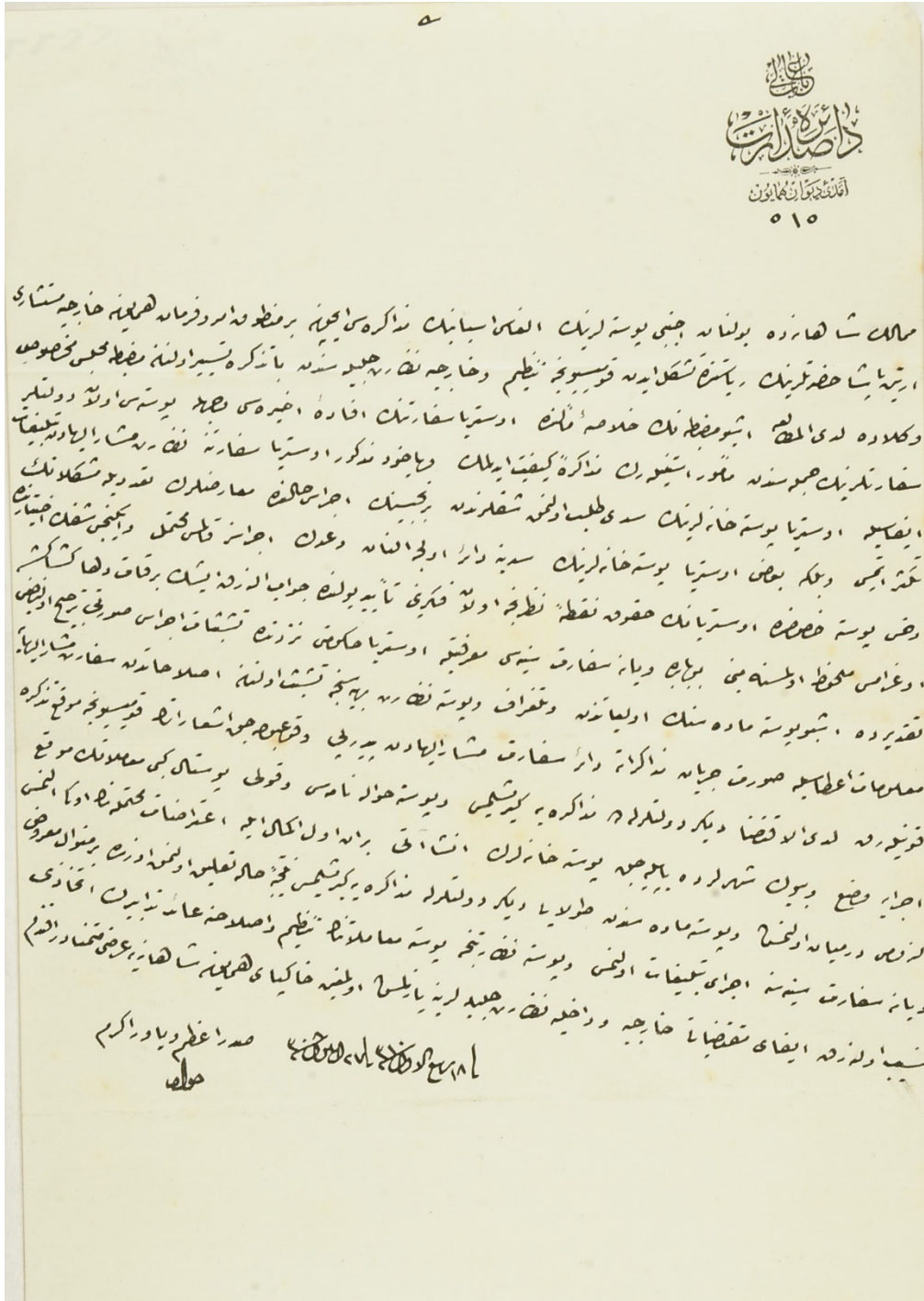
Yurtsever, Ersin. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Postaneler” *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, no. 2/4-5 (15 Şubat 1984).

Yurtsever, Ersin. “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar” *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, no. 9, (Ocak 1983).

Yurtsever, Ersin. “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar” *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, no. 3/1-2, (15 Nisan 1984).

SEÇİLMİŞ BELGELER

BOA, Y.A., HUS, 260-100

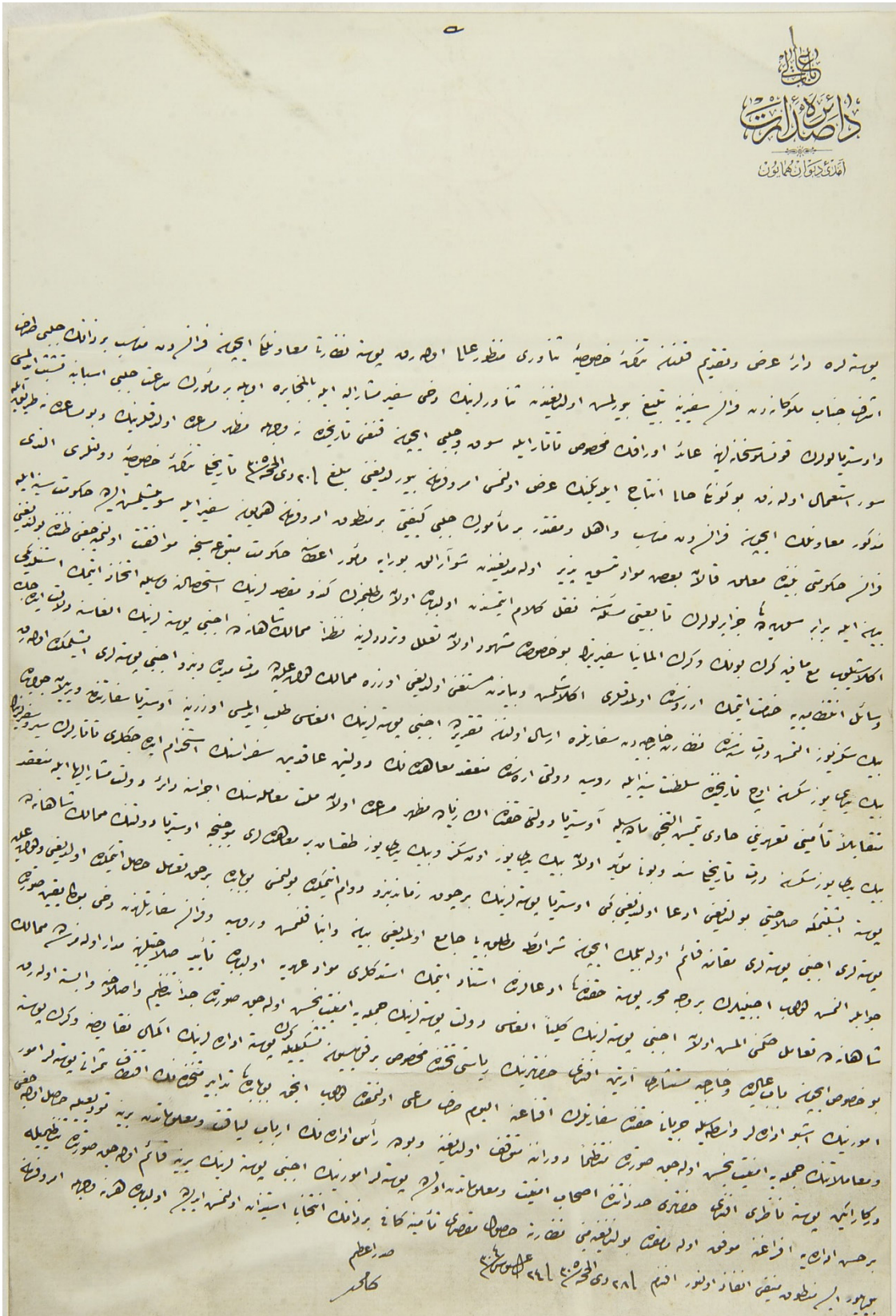
Bâb-ı ‘Âlî; Dârü’s-Sa‘âdet; E’âlî-i Divân-ı Hümâyûn; 515

Memâlik-i Şâhâne’de bulunan ecnebî postalarının ilgâsı esbâbının müzâkeresi için ber mantûk emr ü fermân-ı hümâyûna hâriciye müsteşârı Artin Paşa Hazretleri’nin riyâsetinde teşekkül iden komisyonca tanzîm ve hâriciye nezâreti celîlesinden bâ-tezkire teşyîd olunan mazbata meclis-i mahsûs-ı vükelâda lede’l-mütâlâ‘a iş bu mazbatanın hülâsa-i me’alinde Avusturya sefâretinin ifâde-i âhiresi vechle postası olan devletler sefâretlerinin cümlesinden me’mûr isteyenlerin müzâkere-i keyfiyet idilmek veyâhud Avusturya sefâretine nezâret-i müşârü’n-ileyhâdan tebligât ilgâsıyla Avusturya postahânelerinin sedd-i taleb olunmak şıklarından birincisinin icrâsı halinde mu‘ârizların ta‘addüdüyle müşkilâtın teksîr itmiş ve belki ba‘zı Avusturya postahânelerinin seddine dâ’ir evvelce alınan du‘adan icrâsız kalmış muhtemel ve ikinci şıkkın ihtiyârında dahi posta husûsunda Avusturya’nın hukûk-ı nokta nazarınca olan fikrini te’yîd yolunda cevâb olunarak işin bir kat daha keşâ-keş uğraması melhûz olmasına mebnî bu bâbda Viyana sefâret-i seniyyesi ma‘arifetiyle Avusturya Hükümeti nezdinde teşebbüsât-ı icrâsı sûreti tercîh olunacağı takdîrde iş bu posta maddesinin evveliyatından ve telgraf ve posta nezâret-i behiyyesince teşebbüs olunan ıslahâtдан sefâret-i müşârü’n-ileyhâya mu‘âmelât-ı i‘tâsıyla sûret-i ceryân-ı müzâkerâta dâ’ir seferât-ı müşârü’n-ileyhâdan peyder-pey vuku‘u bulacak iş‘ârâtın komisyonca muvakki‘-i tezkire konularak lede’l-iktizâ diğer devletlerle de müzâkereye girişilmiş ve posta havâle-nâmesi ve koli postalı gibi mu‘âmelâtın muvakki‘-i icrâyaya vaz‘ ve büyük şehirlerde yapılacak postahânelerin inşâatı biran evvel ikmâl ile i‘tirâzât-ı muhtemelenin evvelki alınması lüzûmu der-miyân olunmuş ve posta maddesinden dolayı diğer devletlerle müzâkereye girişilmesi nefîce-i hâla ta‘allik olunmak üzere ber-minvâl-i ma‘rûz Viyana sefâret-i seniyyesine icrâ-yı tebligât olunması ve posta nezâretince posta mu‘âmelâtının tanzîm ve ıslâhına ‘â’id tedâbirin ittihâzı tensîb olunarak ifâ-yı takrîzâtı hâriciye ve dâhiliye nezâret-i celîlelerine yazılmış olmağla hâk-i pâ-yı hümâyûn-ı şâhâneye ‘arz-ı mütemannâdır efendim.

Fî 18 Rebi‘ü’l-evvel sebe 310. Fî 27 Eylül sene 308

Sadr-ı ‘Âzam ve Yâver-i Ekrem; İmza

BOA, Y.A., HUS, 216-90

Bâb-ı ‘Âlî ;Dârü’s-Sa‘âdet

Postalara dâ’ir ‘arz û takdîm kılınan tezkîre-i husûsiye-i senaverî manzûr-ı ‘âlî olarak posta nezâreti mu‘avinliği için Fransa’dan münâsib bir zâtın celbi tarz-ı eşref-i cenâb-ı mülûkânedan Fransa sefirine tebliğ buyurulmuş olduğunda senâverinin dahi sefir-i müşârü’n-ileyh ile bi’l-muhâbere bir me’mûrun sür‘at-i celbi esbâbına teşebbüs idilmesi ve Avusturyalıların konsolos-hânelerine ‘â’id evrâkın mahsûs-ı tâtâr ile sevk ve celbi için kangı tarihde ne vechle mazhar-ı müsâ‘ade olduklarının ve bu müsâ‘ade ne tarîk ile sevr-i isti‘mâl olunarak bugünkü hâli intâc iddiğinin ‘arz olunması emr û ferman buyurulduğu meblağ fî 20 Zi’l-hicce sebe 305 târihiyle tezkire-i husûsiye-i devletleri alındı mezkûr mu‘âvinlik için Fransa’dan münâsib ve ehl ve muktedir bir me’mûrun celbi keyfiyeti ber-mantûk emr û fermân-ı hümâyûna sefir ile söyleşilmiş ise de hükûmet-i seniyye ile Fransa Hükûmeti beyninde mu‘allak kalan ba‘zı mevâd-ı tesvîye tezyîd olamadığından şu aralık buraya mezmûr i‘tâsına hükûmet matbu‘asınca muvafakat olunmayacağı zımında bulunduğunu bir sene ile beraber Suriye’deki Cezayirîlilerin tâbi‘iyeti mes‘elesine nakl-i kelâm itmesinden ol-bâbda olan matlûbemizin kendü maksadlarının istihsâline öyle ittihâz itmek istenildiği anlaşılıb ma‘-mâfih gerek bunun ve gerek Almanya sefirinin bu husûsda meşhûr ola ta‘allül ve tereddüdlere nazarân Memâlik-i Şâhâne’de ecnebi postalarının ilgâsına delâlet idecek vesâ’il-i intizâmiyeye hürmet itmek arzusunda olmadıkları anlaşılmış ve beyândan müstağnî olduğu üzere Memâlik-i Devlet-i ‘Âliyye’de müddet-i medîde ve biz ve ecnebi postaları işlemekte olarak bin sekiz yüz altmış dört senesinde nezâret-i hâriciyeden serâfetlere irsâl olunan takrîrde ecnebi postalarının ilgâsı talep idilmesi üzerine Avusturya sefâretinden virilen cevâbda bin yedi yüz seksen üç tarihinde saltanat-ı seniyye ile Rusya Devleti arasında mûna‘kıde mu‘âhedenin devleteyn-i ‘âkıdeyn süferâsının istihdâm idecekleri Tatarların seyr û seferlerinin mütekâbilin te’minî ta‘ahhüdünü hâvî yetmiş altıncı maddesiyle Avusturya Devleti hakkında en ziyâde mazhar müsâ‘ade olan millet-i mu‘âmelesinin icrâsına dâ’ir devlet-i müşârü’n-ileyhâ ile mün‘akıd bin yedi yüz seksen dört tarihli sened ve bunu mü‘eyyid bin yedi yüz on sekiz ve bin yedi yüz doksan bir mu‘âhedeleri mücebince Avusturya Devleti’nin Memâlik-i Şâhâne’de posta işletilmeğe salâhiyeti bulunduğu iddi‘â olunduğu gibi Avusturya postalarının bir çok zamandan berü devam itmekte bulunması bu bâbda bir çok ta‘ammül hâsıl itmekte olduğu ve Devlet-i ‘Aliyye postaları ecnebi postaları mekân-ı kâ’im olabilmek için şerâ’it-i matlûbeyi câmi‘ olmadığı beyân ve ebnâ kılınmış ve Rusya ve Fransa sefâretlerinden dahi buna yakın sûretde cevâblar alınmış olub ecnebilerin ber vech-i muharrer posta hakkındaki iddi‘âlarında istinâd itmek istedikleri mevâd-ı ‘ahdiyye ol-bâbda te’yîd-i selâhiyetlerine medâr olunamazsada Memâlik-i Şâhâne’de ta‘ammül hükmünü almış olan ecnebi postalarının külliye ilgâsı devlet postalarının cümleye emniyet bahş olacak sûretde cidden tanzîm ve ıslâha ve abest olarak bu husûs için bâb-ı ‘âlîde hâriciye müsteşârı Artin Efendi Hazretlerinin riyâseti tahtında bir komisyon teşkîliyle gerek posta idârelerinin ikmâl-i nikâyesine ve gerek posta umûrunun işbu idâreler vâsıtasıyla ceryânı hakkında sefâretlerin iftâ‘ına el-yevm hâzır-ı mesâ‘î olunmakda olub ancak bu bâbdaki tedâbir-i müttehîdenin iktizân-ı semerâtı postalar umûr û mu‘âmelâtının cümleye emniyet bahş olacak sûretde muntazaman devrânına mütevakf olduğuna ve bu da re’is-i idârenin erbâb-ı liyâkat ve mu‘âmelâtından birine tevdi‘iyle hâsıl olacağı der-kâr iken posta nâzırı efendi hazretleri had-i zâtından ashâb-ı emniyet ve ma‘lûmâtından olsa da postalar umûrunun ecnebî postalarının yerine kâ’im olacak sûretde tanzîmiyle bir hüsn-i idâreye ifrâğına muvaffak olamamakda bulunduğuna mebnî nezârete husûl maksadı te’minî kâfi bir zâtın intihâbı istizân olunmuş idilse de ol-bâbda her ne vechle emr û fermâb buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunur efendim fî 28 Zi’l-hicce sene 305. Fî 24 Ağustos sene 304.

Sadr-ı ‘Azam;Kamil

Dr. Sc.

Pajazit HAJZERİ

Kolejji UBT – Higher Education
Institution, Lagjja
Kalabria, 10000
Prishtine, Kosovo
phajzeri@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6774-0343>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/12/2022 11/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1213679>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Cultural Heritage as a Factor of Cooperation between Countries of the Balkan Region

Balkan Bölgesi Ülkeleri Arasında Bir İşbirliği Faktörü Olarak Kültürel Miras

Abstract

Cultural heritage as factors of cooperation and interaction is one of the challenges facing Southeast Europe, more specifically the Western Balkans. The historical past and cultural diversity of each country in this region is closely related to its past, with monuments of construction heritage, movable, immovable, sacred and secular monuments, of different faiths, with social, religious character etc. Cultural diversity in heritage is the most complex and challenging area in terms of our past as a region, so regional cooperation is more than necessary to channel the facts and equate historical evidence to mitigate the irritations and territorial claims of neighbors to the detriment of others. Kosovo in particular has a number of problems related to the historical past closely linked to cultural heritage as a result of non-recognition by UNESCO leaving room for others to make claims. Special areas protected by the Ahtisaari Package were erected around some Orthodox cult monuments to usurp the surrounding properties under the pretext of security, while the properties were private (the case is with the Boletin church in Mitrovica district which usurped the lands of Isa's family Bulletin). All this situation would have ended if UNESCO had recognized the cultural heritage of Kosovo as the heritage of Kosovo regardless of which ethnicity or cult it belongs to, aiming at regional cooperation in the cultural diversity that surrounds us.

Keywords: Diversity, heritage, culture, monument, history.

Öz

İşbirliği ve etkileşim faktörleri olarak kültürel miras, Güneydoğu Avrupa'nın, özellikle de Batı Balkanlar'ın karşı karşıya olduğu zorluklardan biridir. Bu bölgedeki her ülkenin tarihi geçmişi ve kültürel çeşitliliği, inşaat mirası anıtları, taşınır, taşınmaz, kutsal ve laik anıtlar, farklı inançlara ait, sosyal ve dini karaktere sahip vb. İle geçmişiyle yakından ilişkilidir. Kültürel çeşitlilik miras, bir bölge olarak geçmişimiz

ATIF: HAJZERİ Pajazit, "Balkan Bölgesi Ülkeleri Arasında Bir İşbirliği Faktörü Olarak Kültürel Miras", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1199-1207)

CITE: HAJZERİ Pajazit, "Cultural Heritage as a Factor of Cooperation between Countries of the Balkan Region", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1199-1207)

açısından en karmaşık ve zorlu alandır, bu nedenle komşuların tahrişlerini ve toprak iddialarını zarara karşı hafifletmek için gerçekleri yönlendirmek ve tarihsel kanıtları eşitlemek için bölgesel işbirliği gereğinden fazla gereklidir. diğeri. Özellikle Kosova'nın, UNESCO tarafından tanınmaması ve diğerlerinin iddiada bulunmasına yer bırakmasının bir sonucu olarak, kültürel mirasla yakından bağlantılı tarihi geçmişle ilgili bir takım sorunları vardır. Ahtisaari Paketi ile korunan özel alanlar, bazı Ortodoks kült anıtlarının çevresine, güvenlik bahanesiyle çevredeki mülkleri gasp etmek için dikildi, mülkler özeldi (örnek, İsa'nın ailesinin topraklarını gasp eden Mitrovica ilçesindeki Boletin kilisesinde. Bülten). . UNESCO, bizi çevreleyen kültürel çeşitlilikte bölgesel işbirliğini amaçlayan, hangi etnik kökene veya mezhebe ait olduğuna bakılmaksızın Kosova'nın kültürel mirasını Kosova'nın mirası olarak tanısaydı, tüm bu durum sona erecekti.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlilik, miras, kültür, anıt, tarih.

Introduction

The paper “Cultural heritage as a factor of cooperation between the countries of the region and beyond”, aims to reveal the cultural diversity of the Balkan region and the difficulties of the population to accept this fact as an asset and not as an imposition of the international factor.

“Cultural heritage is everyone’s heritage,” regardless of where it is located, but not to be used as a political card by falsifying it and claiming that it belongs to one party and not the other.

Cultural heritage is a broad notion and regardless of which country is spoken of, different cultures have left traces through it, no matter how small they should be respected, but, every cultural monument belongs to the land and the place where it is first located, while, then kanp also others their part of the culture they have left or had in it.

Therefore, cultural heritage can be seen as one of the main factors in the cooperation of the countries of the Balkan region, not using these assets of the past to increase tensions and disputes between these countries.

Inheritance and the notion of acceptance

“Heritage” is a term that has always been difficult to define. Inheritance can be tangible and physical, but it can also be intangible, spiritual or metaphysical. Heritage is closely intertwined in cultural and natural environments that help define a sense of place, purpose and identity. Taken as a whole, heritage forms a vast cognitive landscape that gives meaning and identity to the place and the people who inhabit it. In whatever form it may take, heritage is one of the defining foundations of a given community.

Although clearly understood by the term itself, inheritance is in fact inherited. Inheritance encompasses a wide range of meanings based on what has been passed down from generation to generation. Inheritance helps validate, secure, and understand the roots of the community, and connect people with their ancestors and descendants. In fact, the legacy is a messenger¹.

Cultural heritage throughout Europe is recognized as an instrument of cultural identity. Protecting our common heritage and promoting cultural diversity are as well very important

1 Course module Heritage and Diversity, Prishtina, 2012, p.

instruments for bringing different communities closer together and for improving dialogue between different cultures.

How much people know about cultural heritage depends on what is done to promote it and on the capacity of Europeans to become familiar with and value their culture, as well as to become familiar with and value the culture of communities. others.

This is why one of the main objectives of the “European Union / Council of Europe Joint Action - is to support the promotion of Cultural Diversity in Kosovo (PDKK)” is to raise the awareness of pupils, students and the general population about the importance of cultural heritage as a common good, regardless of any ethnic or religious considerations. Preserving and promoting cultural diversity are among the basic principles of the European Union, and are a guiding principle for our cooperation with Kosovo².

Cultural diversity and cultural heritage are tempting issues and most communities in Kosovo find themselves in the middle of this debate and sometimes even quite easily. These sessions aim to bring to the surface different perspectives and create a platform where the general public is inspired to continue the public debate on these issues.

In Kosovo the idea of diversity has suffered while degenerating over the past decade, since it was brought to public attention as a condition for peaceful coexistence and reconciliation. Although this concept was essential for post-war Kosovo, it felt invented and imposed by foreigners, causing internal resistance and deviating from the true meaning of the concept. The meanings that were lost in the translation did not give the general public time to analyze and understand the word in the local languages of Kosovo³.

The term “diversity” in the Albanian language is perceived as “difference.” It is perceived as a variety of cultural representations that identify collective / historical memory. However, many people in Kosovo today, from children to the elderly, try to understand the pieces of the puzzle. There is a great need for discourse and public opinion. However, the presence of diversity has in many cases been explained as a political imposition and such representation has created a number of prejudices and stereotypes⁴.

In order to avoid damaging the values of cultural heritage for the above reasons, there should be the concept of preliminary protection, with a fixed term, which legally has all the attributes of legal protection of the monument⁵.

Many military campaigns have aimed, among other things, to plunder cultural heritage values. Even today in many museums of the modern world we have exhibited (unfairly) cultural values which do not belong to the people or the territory in which the exhibiting museum is located, which have been taken from other countries and peoples, not always by negligence. of those who

2 Samuel Zhbogar, Head of the EU Office, EU Special Representative, Course Module Heritage and Diversity, Prishtina, 2012, p. 11.

3 <https://www.coe.int>

4 Emin Riza, Monuments of Kosovo, Monuments of architecture and their identification, Prishtina, 2005, p.12.

5 Ibid. pp. 19, 20.

actually met them. This has also resulted in the need to adopt legal acts that sanction this area⁶.

The protection of monuments in a state space presupposes the consolidation of the works of each ethnicity, which for historical reasons has created in the lands of another ethnicity. Any violation of this principle would have extremely negative consequences for the historical truth. In our historical and current lands, ancient buildings are preserved, erected by the Greek colony in the Illyrian areas, which are protected and treated as all monuments⁷.

Kosovo, as well as many other parts of the Balkan region, has found itself between the necessary development processes and the long-term importance of heritage protection and rehabilitation. The social and political upheavals of the twentieth century have forced the rapid transformation of existing urban centers, and sometimes the gradual and sometimes violent destruction of historic structures⁸. Other areas, of rural and agricultural origin, are being transformed into administrative centers of various character. Peripheral layout, chaotic development within the city, incoherent architectural expression and overloaded infrastructure are other symptoms, all with a devastating effect on the historical essence and monuments as in terms contextual as well as physical. The result is a continuing disregard, loss of destruction piece by piece of important artifacts, buildings and historic urban landscape⁹.

Historical objects are a physical manifestation of cultural heritage, but it must be seen where it comes from and how it responds to the natural topography of its structure, climate, ritual, tradition, events, ideological and technological abilities of the people who created them, of those who exploit them and, more importantly, in their significance to those who inherited it. Therefore, the cultural heritage of urban artifacts, objects and settlements is given meaning and significance by natural heritage and human heritage in a broader context in which they are located. The physical preservation and maintenance of tangible structures “bricks and mortar” - is now accompanied by the acceptance of its intangible qualities and an increasing sensitivity to the psycho-social aspects of cultural heritage as indicators of personal and collective identity, of the societies they have created and those they have inherited¹⁰.

While UNESCO as the most important organization in the world which deals with the protection of architectural-historical monuments, in a word cultural heritage, is reluctant to recognize Kosovo as an independent country and the cultural heritage monuments found there as its own, this is just a incitement to conflict over inheritance disputes, and to the falsification of monuments, as is the case with Boletin’s church.

To justify the occupation of Kosovo, since the century. XIX, Serbian historiography, together with the Serbian anthropological school of Jovan Cvijic, made a lot of speculation about the issue

6 Pajazit Hajzeri, Institutional Documentation and protection of historical and cultural heritage monuments, The 1st International Conference on Research and Education – Challenges Toward the Future (ICRAE2013), 24-25 May 2013, University of Shkodra “Luigj Gurakuqi”, Shkodra, Albania;

7 Ibid.

8 Pajazit Hajzeri, Conservation and restoration of cultural monuments, manuscript material, Tirana, 2012, p. 4.

9 Portraits of historic areas in Kosovo and the Balkan region, Office of the European Union Special Representative in Kosovo (EUSR), Cultural Heritage without Borders (CHwB), Prishtina, 2011, p. 1.

10 Ibid.

of appropriation of Christian cult monuments. The state circles of the Kingdom of Communist Yugoslavia were also involved in this aspect. Speculation and manipulation about the appropriation of cult monuments intensified especially after 1981 until today¹¹.

The 1986 ASHAS Memorandum was taken as a model for political speculation of the day. Falsehood and speculation with historical arguments are noticed in all custom writings of this nature. As a typical example of manipulation and speculation with cult monuments we are highlighting the work of Branislav Krstić, *Kosovo izmjeđu istorijskog i etničkog prava*, Belgrade, 1994¹².

If we look carefully at the historical sources of the time, as well as the archeological findings, it is clear that here we are dealing with the Serbian appropriation of Illyrian-Albanian cult monuments of the Roman and Byzantine periods, a phenomenon that has become a practice since the time of Nemanjid rule. In other words, the main monuments of the Christian cult in Kosovo, which today are considered Serbian Orthodox churches or monasteries, such as the Church of the Monastery of Deçan, Gračanica, Saints Michael and Gabriel in the districts of Prizren, the Church of Our Lady of Prizren in Prizren, complex of the Patriarchate of Peja, the Church of St. Stephen in the districts of Mitrovica, are ancient, both for the autochthonous Albanians and the invading Serbs in Kosovo, since to date, no serious scholar denies the fact that the churches and monasteries in question were built, rebuilt or repaired on the foundations of ancient monuments of the Roman and Byzantine periods¹³.

The same fate befell the church of Boletin. Boletin Church is in the continuation of the falsification of Christian cult monuments in Kosovo by the Serbo-Slavic occupier and the conversion to the Orthodox Church and later to the monastery which has already been made official by the MCYS of Kosovo calling it a monastery of the century XIV.

Isa Boletini's family had a company that worked in the processing of stones for mills, on this occasion the prominent activist of the Albanian cause Isa Boletini had brought to his property several Jewish families to help run his company, to who are said to be known throughout the Mediterranean¹⁴. A Jewish family who run the company's management is located right next to Isa Boletini's house at a place called Guri i Tupanit. While, other families are located not far from this family who are mainly engaged in cultivating the land and preserving the livestock of Isa Boletini's family.

This family is enabled to use a small cult object neglected by the Jewish community¹⁵. Other scholars think that this cult object used to be a small Catholic church owned by the Boletini family before the Muslimization of these families, or a small cult object built to meet the conditions of the Jewish community brought to this village, and of course some Serbian church built in the 14th century. XIV as propagated by Serbian politics and perfidious science¹⁶.

11 Jahja Drançolli, *Monuments of the Catholic cult during the Middle Ages in Kosovo, Christianity among Albanians*, Symposium International, Tirana, 16-19 November 1999, Shodër, 2000, p. 145.

12 Ibid. 146

13 Qazim Namani, *Jews in Kosovo*, Annual, Kosovo Archive, XXXVII - XXXVIII, Prishtina, 2007, pp. 98, 111.

14 Ibid.

15 Ibid.

16 Qazim Namani, *The first Jewish migrations to the Balkan Peninsula*, manuscript material, p. 8.

After the occupation of Kosovo, after the proclamation of the Independence of Albania, this Jewish community is assimilated and Serbized at the same time, the same fate was experienced by the family of Avram who had his house on the stone of the drum. The object of their cult was transformed into a small Orthodox chapel, which expanded its properties, with the confiscation of Isa Boletin's properties in 1953¹⁷, Isa Boletini's property was also confiscated in 1993, by a court decision in Zvečan.

Boletin Church was proclaimed in 1956 a Women's Monastery. Today, the area around the Sokolica monastery is inhabited only by ethnic Albanians and ethnic groups¹⁸.

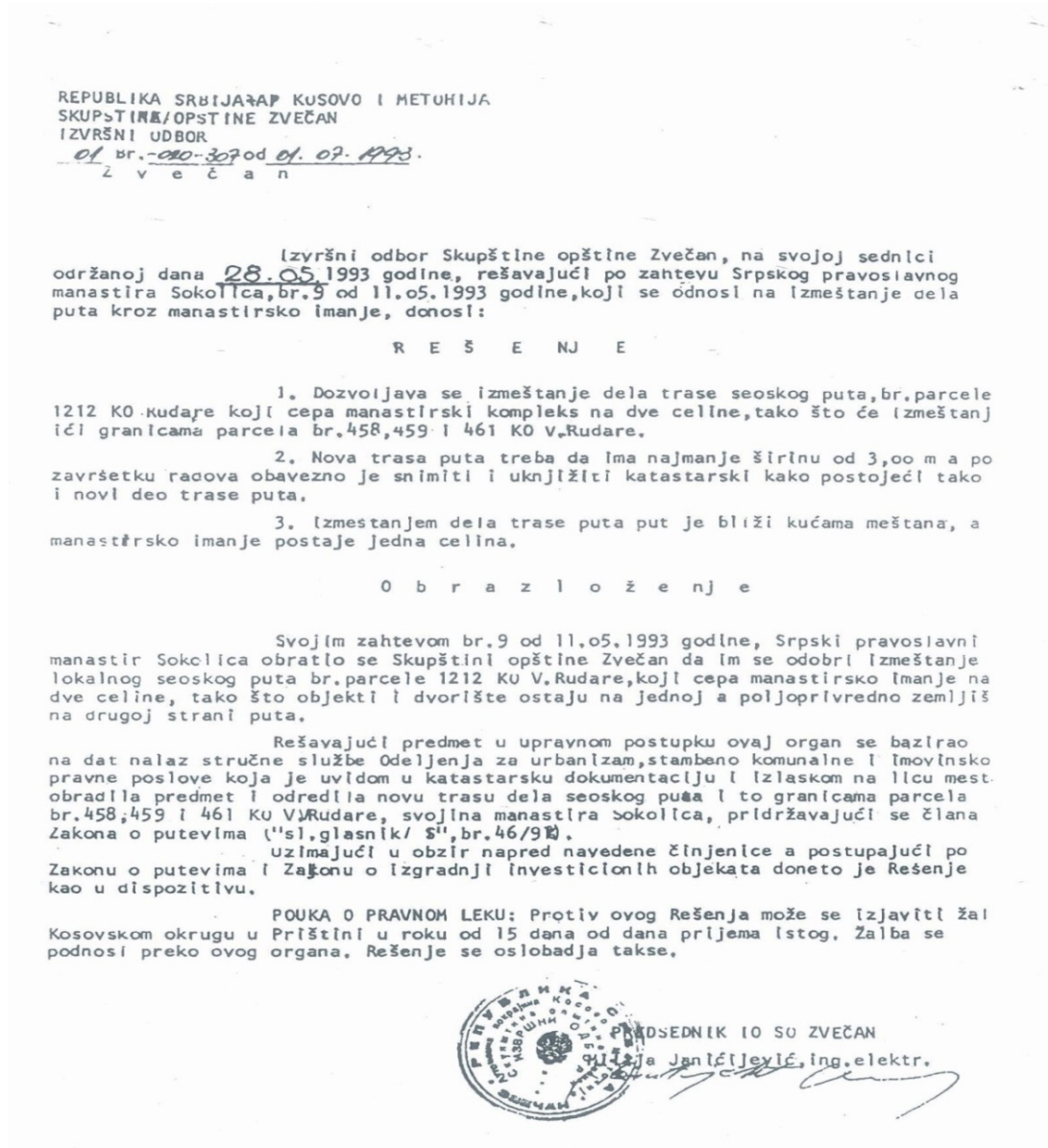

Figure 1. The decision of the court of Zvečan for the confiscation of the properties of boletini

17 Ibid

18 <https://manastirusrbiji.com/manastir-sokolica/>

Figure 2. The church was forged and turned into a monastery

While the forgery interventions are visible in the upper part of the door inside the church, as well as the statue of the Blessed Virgin with Christ in her lap kidnapped by the Catholic church of St. Peter in Trepça, which they present as having been taken from the monastery of Banjska enough to lose track.

Figure 3. The Blessed Virgin with Christ,

Figure 4. The door where counterfeiting interventions are noticed.
 sculpture taken from the church of St. Peter in Trepça

Conclusion

Mutual cooperation between the language of the region in the field of cultural culture for the purposes of the glorious past of monuments. It is in the interest of all the peoples who are in our region, to preserve and cultivate cultural diversity and not to try with everything they alienate and falsify, which are low values at the expense of truth, in favor of daily politics.

All of the Balkan region, preserve something of the culture of other peoples, and this should seem like the best way to start the inter-regional shift by respecting and cultivating the values of construction as they are and where. are.

This paper calls on all countries in the region to see the cultural heritage and its diversity as part of the future and cooperation, because we have a very large number of monuments and traditions that are gradually disappearing as a result of misuse and exploitation of cultural heritage assets only for quarrels and conflicts and not for mutual cooperation.

It also calls on UNESCO to recognize Kosovo as a member state, because that would close many graves and pending conflicts, because the claims of “others” that everything belongs to them because they have a cultural asset. on the other hand, it has meant that conflicts and irritating language never cease in the Balkans.

I think that UNESCO can put an end to these conflicts and this language of hatred between these peoples by telling everyone where it belongs, so Kosovo will urgently need to be recognized by this organization and help restore the values of heritage. cultural throughout its territory.

References

- Drançolli, Jahja, [2000]. Monuments of the Catholic cult during the Middle Ages in Kosovo, Christianity among Albanians, International Symposium, Tirana, 16-19 November 1999, Shodër;
- Hajzeri, Pajazit, [2013]. Institutional Documentation and protection of historical and cultural heritage monuments, The 1st International Conference on Research and Education - Challenges Toward the Future (ICRAE2013), 24-25 May 2013, University of Shkodra “Luigj Gurakuqi”, Shkodra, Albania;
- Hajzeri, Pajazit, [2012]. Conservation and restoration of cultural monuments, manuscript material, Tirana, 2012;
- Course module Heritage and Diversity, Prishtina;
- Namani, Qazim, [2007]. Jews in Kosovo, Annual, Kosovo Archive, XXXVII - XXXVIII, Prishtina;
- Namani, Qazim, The first Jewish migrations to the Balkan Peninsula, manuscript material;
- Portraits of historical areas in Kosovo and the Balkan region, [2011]. Office of the European Union Special Representative in Kosovo (EUSR), Cultural Heritage without Borders (CHwB), Prishtina;
- Riza, Emin, [2005]. Kosovo Monuments, Architectural Monuments and their identification, Prishtina;
- Zbogar, Samuel, Head of the EU Office, EU Special Representative, Course Module Heritage and Diversity, Prishtina;

Electronic Source:

<https://www.coe.int>

<https://manastirusrbiji.com/manastir-sokolica/>

List of figures

Figure 1. The decision of the court of Zvečan for the confiscation of the properties of Boletini

Figure 2. The church was forged and turned into a monastery, photo. authors.

Figure 3. The Blessed Virgin with Christ, sculpture taken from the church of St. Peter in Trepça

Figure 4. The door where counterfeiting interventions are noticed

Reviewer:

1. Dr. Sc. Qazim Namani, Expert in the field of Cultural Heritage,
2. MSc. Emin Sallahu, Expert in the field of Cultural Heritage.

Dr. Öğr. Üyesi
Aslı Kahraman ÇINARBozok Üniversitesi, Bozok
Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih bölümü, Yozgat.
asli.kahraman@bozok.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0969-7222>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 09/11/2022 15/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1201593>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bozkır Kavimlerinin Sosyal, Siyasi ve Askeri Yaşamında Kurt Motifi

Wolf Motif in the Social, Political and Military Life of the Steppe Tribe

Öz

Tuna Nehri'nden Çin Seddi'ne kadar geniş bir alanı içerisine alan Bozkır coğrafyası konar – göçer toplumlar için zorlu iklim ve arazi şartlarını da beraberinde getirmektedir. Avcı-göçebe bozkır toplumlarında hayatın merkezinde at olsa da kurt motifi bu coğrafyanın kıymetli bir sembolü olarak bozkır insanının yaşamının her alanında yerini almış, bozkır sosyal hayatının içerisine adeta sinmiştir. Sadece sosyal hayatın değil dini yaşamın içerisinde de başlı başına bir kültür olarak varlık göstermiştir. Bir yandan sürüye kurdun girmesi ve sürünün tehlikeye girmesi çerçevesinde kurt motifi şekillenirken diğer yandan Türk topluluklarının en zor anında yol gösteren kutsal kurtarıcı ve rehber olarak değer kazanmıştır. Kurdun Türk sosyo-kültürel yaşamınabü kadar tesir etmesindeki en önemli etken onun ecdad/ata olarak görülmesidir. Türk aile yaşamında baba/ata kavramının üstlenmiş olduğu büyük misyon, ataerkil toplum yapısının varlığı, bu önemi tetiklemiş, kurda karşı duyulan saygının en üst düzeylere çıkmasına sebep olmuştur. Evlerinin kapılarına kurt başı asan bozkır toplulukları bu gelenek ile bir babanın ailesini koruduğu gibi kurdun da haneyi ve hane halkını koruyan kutsal bir ruha sahip olduğuna inanmaktaydı. Koruyan bir yüce ruhu sadece sosyal hayatlarında değil, siyasi, iktisadi ve askeri yaşamlarında da önemli sembollerinden biri olarak görmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Kurt, Sembol, Kültür.

*Bu çalışma, Aslı Kahraman Çınar, "Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde Geyik, Kurt ve Kartal (Başlangıcından Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)", Danışman Prof. Dr. İlhami Durmuş, Ankara, 2016. doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

ATIF: ÇINAR Aslı Kahraman, "Bozkır Kavimlerinin Sosyal, Siyasi ve Askeri Yaşamında Kurt Motifi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1208-1221)

CITE: ÇINAR Aslı Kahraman, "Wolf Motif in the Social, Political and Military Life of the Steppe Tribe", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1208-1221)

Screenedturnitin

Abstract

The steppe geography, which covers a wide area from the Danube River to the Great Wall of China, brings with it difficult climatic and terrain conditions for nomadic societies. Although the horse is at the center of life in hunter-nomadic societies, the wolf motif has taken its place in every aspect of the life of steppe people as a precious symbol of his geography, and it has almost permeated into the social life of the steppe. While the wolf motif was shaped in the sense that the wolf entered the herd and the herd was endangered, more importantly, it gained value as the holy savior and guiding the Turkish communities in their most difficult times. The most important factor in the wolf's effect on Turkish socio-cultural life is that he is seen as a father/ancestor. The great mission undertaken by the concept of father/ancestor in Turkish family life, the existence of the patriarchal social structure, triggered this importance and caused the respect for the wolf at each of the highest levels. The steppe communities, who hung wolf heads on the doors of their houses, believed that with this tradition, the wolf had a holy spirit that protected the house and the household, just as a father protects his family. They saw a protective spirit as one of the important symbols not only in their social life, but also in their political, economic and military lives.

Keywords: Steppe, Wolf, Symbol, Culture.

Giriş

Bozkır kelimesi Divan-ı Lügat'it Türk'te, toprağı düzlük ve sert olan arazi anlamındaki 'tatırlık gölge' şeklinde geçer¹. Bu çetin yaşam şartlarına sahip sahalarda yaşayan bozkır kavimlerinin birçok özelliği bozkır ile özdeşleştirilir. Bu coğrafyada yaşamaya talip olan bozkır insanı, asker ruhunu ve özgürlük tutkusunu doğuştan getirir². Türklerin bozkırda güçlü devletler kurabilmelerinde, dağınık boyları bir araya getirerek bir çatı altına alabilmelerinde, düşmana karşı her zaman aynı cesareti sergileyebilmelerinde ve elbette kurdukları devletlerin güçlü bir hâkimiyet sürebilmelerindeki en temel etkenlerden biri attır. Bozkır Türk kavimlerinin birçoğu hayatlarını at üzerinde geçirirler; at üzerinde yemek yiyip içerler, at üzerinde toplantı yaparlar ve elbette savaşırlandı. Tarih boyunca kazanılan savaşların, elde edilen başarıların o dönem şartları düşünüldüğünde atın hızı ve gücü ile ilgili olduğu yorumu yanlış olmayacaktır. Bozkır Türk kavimlerinin hızlı atları ve akınları sayesinde uzak fetih politikaları belirleyebildikleri süratle yayılabildikleri yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır³. Bozkır coğrafyasında onun bu özgür ve savaşçı ruhunu temsil eden önemli figür ise kurttur. Konar-göçer bozkır kavimleri içerisinde varlığı yaşamlarının her alanında görülen kurt motifi, bozkır sosyal hayatının içerisine adeta sinmiştir. Sadece sosyal hayatın değil dini yaşamın içerisinde de başlı başına bir kültür olarak varlık göstermiştir. Kurdu Türk sosyo-kültürel yaşamına bu kadar tesir etmesindeki en önemli etken onun ecdad/ata olarak görülmesidir. Türk aile yaşamında baba/ata kavramının üstlenmiş olduğu büyük misyon, ataerkil toplum yapısının varlığı, bu önemi tetiklemiş, kurda karşı duyulan saygının en üst düzeylere çıkmasına sebep olmuştur. Bozkurt, Türk ordusunun rehberi, kılavuzu ve büyük zaferlere ulaşmasında kendisinden örnek

1 Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat-it-Türk Tercümesi*, (Çev: Besim Atalay), Ankara, 1985, s.494-495.

2 Ayten Akcan, *Bozkır Kavimlerinde Din*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.897.

3 Ayten Akcan, 'Legacy of the Steppe: Traces of the Scythian Horse', *Journal of Social Sciences and Education*, 2021, c 4, sayı 2, s. 263.

aldığı savaşçı ruhudur. Türk, kurdun bu üstün vasıflarından dolayı onu kendine yoldaş ve sırdaş bilmiştir. Hem göksel bir varlık hem de atalar kültürünün içerisindeki en önemli varlıktır. Çünkü efsaneye göre Türk çocuğunu besleyip büyüten kurttur. Bu bağlamda kurt, gözeten ve sahip çıkan, tanrısal bir güç olarak görülmüş ve Türkler için milli öğeler taşıyan bir varlık olarak görülmüştür. Kültürel süreklilik içerisinde kurt algısı Türk coğrafyasından yayılarak devam etmiştir⁴. Hemen hemen bütün Türk boyu için ortak değer kurttur⁵. Kurdun, bozkırın yırtıcılarından olması onun milli kült olarak kabul görüp, kutsal addedilmesinde önemli bir etkidir⁶. Kurt motifinin birçok çağrışımı vardır: koruma, uğur, bereket, tedavi edici özellikleri en çok bilinenlerdir⁷. Bu denli önemli olan kurt motifi Türklerin yazısız dönemlerinde mitolojilerine ve sanatlarına da yansımıştır. Yazılı belgelerde ise onun Türk milleti için önemi tekrar tekrar vurgulanmıştır. İktisadi hayatın içerisinde postu bir ticaret malı, askeri yaşam içerisinde kahramanlara verilen unvan, sıfat, siyasi hayatta bir devlet sembolü olarak yerini almıştır.

1-Sosyal Hayatın İçerisinde Kurt Motifi

Bozkır yaşamının her yerinde bir motif, figür, unsur olarak yer bulan kurt, bozkırın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bozkırda yaşam şartlarının ne kadar zor, güç, irade ve direnç gerektirdiği düşünülürse bu şartlarda toplulukları motive edecek, onlara yol gösterecek manevi bir iradeye ihtiyaç duyulmuştur. Türk toplulukları için bu manevi güç kurt sembolü adı altında hayat bulmuştur⁸. Kurt bir sembol olarak sosyal yaşamın içinde hem fizikî gücü ile hem de tanrıdan aldığı kutu insanlara aktardığına inanılan manevi gücü ile kimi zaman lider olurken kimi zaman rehber görevi üstlenmiştir. Türk topluluklarında kurdun, insanlara bozkırın zor şartlarında yaşayabilmeleri için, ateş yakmayı, silah yontmayı, çadır kurmayı öğrettiğine inanılmaktadır⁹.

Orta Asya'da yaşayan Türk boylarında hayvan sürülerinin önünde yer alan, onlara yön veren yaşlı ve tecrübeli tekeye "gök teke" denilmektedir. Gök teke ile "gök kurt" arasında mantıksal bir bağlantı kurulabilir. Kurt için kullanılan "gök" ifadesi gök tanrı dinine atıfta bulunmaktadır. Kurdun yerde bir varlık gibi görünmekle birlikte aslında gökte de dolaştığına dair bilgilere halk anlatımlarında rastlanmaktadır. Kurdun gökte dolaşması onun özgürlüğüne hem yerde hem gökte olması zaman ve mekân sınırlamasına bağlanmadığına işaret eder. Bu da tanrısal oluşunun bir sonucu olarak görülür¹⁰.

Konar-göçer Türk toplulukları evlerini ve ailelerini kötü ruhlardan korumak için çadırlarına kurt başı veya kurt dişi asmaktadırlar¹¹. Türk bayraklarında yer alan kurt tasviri, tüyleri, yelesi ve

-
- 4 İlhami Durmuş, "Destan, Efsane ve Rivayetlere Göre Türk Kültür Çevresinde Kurt", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* Kitabı, 2011, s.65.
 - 5 Namık Aslan, "Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine", *Milli Folklor*, 2010, S.87, s.75.
 - 6 N. Aslan, "a.g.m", s.76.
 - 7 Yaşar Kalafat, "Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, s.274.
 - 8 Aslı Kahraman Çınar, "Bozkır Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Volume 6, 2016, s.1-11.
 - 9 Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.170.
 - 10 Mustafa Duman, "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatımlarında Kılavuz", *Milli Folklor*, 24 (96), Ankara, 2014, s.194.
 - 11 Fuzuli Bayat, "a.g.e", s.172.

kuyruğu onun yaşamı ile özdeşleştiği anlamına gelmektedir¹².Kurdun, aynı zamanda Tanrı ile Türk halkları arasında haberci olduğuna inanılmaktadır¹³.Bu inanç Buryatlarda da görülmektedir¹⁴. Türklerce kutsal sayılan kotuz, at, kurt ve bazı kuş tüyleri veya kuyrukları bayrağın temel malzemeler olarak yer bulmaktadır¹⁵.

Kurt, ekonomisi hayvancılığa dayalı olan kültürlerde daha çok görülmektedir¹⁶.Yüz binlerce baş hayvanın otladığı bu bozkırların korkutucu hayvanı da kurttur. Korkutucu yanı dışında, toplayıcı, bir araya getirici özelliği ile de bilinmektedir¹⁷.Kurdun mübarek olması inancından dolayı en soğuk günlerde bile onun aç kalmayacağı, rızkının gökten yiyecek atılarak gönderileceğine inanılmaktadır¹⁸.

Göçebe bozkır kavimlerinin doğa ile mücadele eden göçebe yaşam şekli kurdun yaşam şeklini andırmaktadır¹⁹. Bozkır yaşayışı ile yerleşik kavimlerin yaşayışı arasındaki fark, kurt sembolünde tezahür etmektedir²⁰.

Kurt, başka kavimlerde görülmeyen Türklere özgü etnografik bir motiftir. Çin kaynaklarında Türk asıllı olmayan kavimler için “kurttan türeyenlerden değildir” şeklinde bir tabirle ayırım yapılmaktadır²¹.

2-İktisadi Hayatın İçerisinde Kurt Motifi

Kurt sembolünün iktisadî yaşamda doğrudan kullanılıyor olması söz konusu değilse de dolaylı yollardan katkıda bulunmuştur²². Devletlerarası antlaşmalarda Çinin Kuzey’den gelen Türk akınlarını engellemek için²³, Türklerin ise etnik anlamda Çin ile karışmamak için,vergiye bağlama şeklinde anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir. İki taraf arasındaki bu çeşit siyasi ilişki ve antlaşmalarda “beyaz kurt” vergi olarak bir değer ve hukukî bir anlam kazanmıştır. İktisadi açıdan bir timsal olarak tarihte yerini almıştır. Çin kaynaklarından edinilen bu bilgiye göre Çinlilere yenik düştükleri zaman Türkler “beyaz kurt”u haraç veya vergi olarak savaş tazminatı ederinde galip devlete vermiştir. M.Ö.1001-947 tarihlerinde Chou’lara mağlup olan Ch’üen-Jung adlı Hun kabilesi “bir beyaz kurt ve bir beyaz geyiği” vergi/hediye olarak vermiştir. Bu vergi veya haraç alma vakasına Türk tarihinin farklı zamanlarında rastlanmıştır²⁴.Hunlar ve Gök-Türklerin özellikle

12 Jean Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.139.

13 Necati Demir, “Kurt Dede ve Tarihi Bağlantısı”, *Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1975, s.2.

14 Yaşar Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,2009, s.214.

15 Hatice Şirin User, “Eski Türk Çağında Hayvan Tözlerinden Devlet Sembollerine”, *Belleten*, 2007, s.851.

16 İlhami Durmuş, “Destan, Efsane ve Rivayetlere Göre Türk Kültür Çevresinde Kurt”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2011, s.72.

17 A. Akcan, “a.g.e”, s.41.

18 İ. Durmuş, “a.g.m”,s.72.

19 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.106-107.

20 Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, İstanbul, 2014, s.59.

21 İ. Kafesoğlu, “a.g.e”, s.330-331.

22 Aslı Kahraman Çınar, “Bozkır Kültür Çevresinde Geyik İnancı ve Geyik Kurbanı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2016, Vol2, No 1, s.179.

23 Murat Öztürk, “Asya Hunlarında Vergi”, Rifat Özdemir’e Armağan, Hiperyayın, İstanbul, 2018, s.62.

24 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s.147: Y. Çoruhlu, “a.g.m”, 2002, s.134, Y. Çoruhlu, “a.g.e”, s.76: Saadettin Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*,Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s.41.

Çinlilerle gerçekleştirdiği diplomatik ilişkilere baktığımızda atın ve kurdun kıymetli bir hediye olarak sunulduğunu görmekteyiz. Ekonomik değerinden ziyade eski Türk algısındaki yerlerinden dolayı da birçok siyasi anlaşmazlığı çözen hediyeler olarak iktisadi bir unsur olarak yerini anlaşmalarda yerini almaktadır.

3-Siyasi Hayatın İçerisinde Kurt Motifi

Türk kültür tarihine bakıldığında kurt devlet hayatı için önemli bir simgedir²⁵. Hükümdarlar için “kök-böri/gök-kurt” ifadeleri hem onların kuvvet ve kudretini ifade etmek hem de tanrı için kullanılan gök kelimesinde tanrı ile aralarındaki yakın bağ sayesinde hükümdarın da tanrıya yakınlığını ifade etmede kullanılmaktadır²⁶. Türk destanlarında ve mitolojik anlatılardan “bir Türk için kıyamet, devletin yok olması ve esarete düşmektir” şeklinde geçen ifadelerde Türk milletinin özgürlük algısı görülmektedir. Böyle bir esaret veya çöküş yaşadıklarında Türkler, bir bozkurdun ortaya çıkarak kendilerine yol göstereceğine ve öncülük edeceğine inanmaktadır²⁷. Türklerin kurdu önder ve lider kabul etmelerinin destansı görüntüsü dışında düşmanları ve komşuları tarafından “barbar-vahşi” görülmelerinden dolayı kurt yakıştırmasının yapılması da göz ardı edilemez. Sadece ata bağlantısı kurmak fazla iyimser bir düşünce olacaktır²⁸.

Tabgaç Devleti hakanlarından Tai-wu önemli askeri başarılar imza atmış, Çin üzerine yaptığı seferlerde Çin askerinin “taydan ve düveden farksız” olduğunu söylemiştir. Kendisi de “Börü” lakabına sahiptir²⁹. Göktürk devrinde kurt kutsal bir sembole dönüşmüştür³⁰. “Gök” sözcüğü Türk adını mavi ve geniş manaları ile de karşılamak için kullanılmaktadır. Kurulan Türk devletlerinin büyüklüğü, genişliği ve özellikle millet olma bilincini, gök sözcüğü ile karşılamaya çalışmaktadırlar³¹. Gök kelimesi gök tanrısı sembolize ederken, göğün engin maviliği altında yaşayan Türk halklarının yaşadıkları geniş coğrafyaya da işaret etmektedir.

İlerleyen yüzyıllarda Türk tarihi içerisinde yine yurt bulma üzerine bilinen hikâyelerde benzer motifler aktarıldığı görülür. Mesela, Selçuklu Türklerinin köpeğe benzer bir hayvanın peşinde Anadolu’ya geldiklerini dair bilinen anlatı Orta Asya’dan gelen Türk mitolojik hikâyelerinin yansımasıdır³².

a) Devlet Sembolü Olarak Kurt Motifi

Kurt, büyük devletler kurma başarısını göstermiş olan Türkler için tuğ ve bayrak tepelerinde yer alan önemli bir devlet sembolü haline gelmiştir³³. Türkler Çin baskısından kurtularak Ötüken yaylasında, üzerinde kurt başlı sancağın dalgalandığı bir devlet kurmuşlardır. Göktürklerde

25 N. Demir, “a.g.e”, s.2.

26 Samet Azap, “Kurtlar ve Mankurtlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür ve Eğitim Dergisi*, Türkiye, 2013, s.281.

27 F. Bayat, “a.g.e”, s. 176-177

28 N. Aslan, “a.g.m”, s.87-76.

29 İ.Kafesoğlu, “a.g.e”, s.92: İ. Durmuş, *Bilge Kağan Költigin ve Bilge Tonyukuk*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s.111-115.

30 S. Azap, “a.g.e”, s.280.

31 Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s.3.

32 Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.40-41.

33 Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.115.

hakanlık alametlerinden biri, üzerinde altından bir kurt başı olan sancaktır (tuğ)³⁴. Hükümdara mahsus olup küçük kağanlara, şadlara ve diğer yüksek idare adamlarına, devleti temsilen hakan tarafından verilen tuğlara, Göktürk, Uygur, Türgiş ve Karluk devletlerinden tepesine altın bir kurt başı takılmaktadır³⁵.

Türk devlet teşkilatı yapısında devletin hâkimiyeti konusunda bir paralellik değil, mutlak bir tarafın üstünlüğü söz konusuydu. Göktürklerde altın başlı sancak daima doğu kanadının hükümdarında bulunur, onun sarayının ve otağının önünde dalgalanırdı. Çin İmparatoru, 581’de, Göktürk hakanlığının batı kolunu doğudan ayırmak istediği zaman oradaki Tardu’ya altın kurt başlı bir sancak göndermiş ve onu Göktürklerin “hakan”ı olarak tanıdığını bildirmiştir³⁶. Göktürk hükümdarları tahta çıkarken bir tören yapılır ve bu tören esnasında hakana totemik bori başlı bir bayrak ve altından yapılmış iki tekerlekli bir kağnı tahsis edilirdi³⁷. Çin kaynaklarında Göktürklerin bayraklarında kurt başı kullanmaları kurttan türeme inancına bağlanmaktadır. Göktürklerden sonra da kurt başlı bayraklar, yüksek memuriyet, komutanlık ve bağımsızlık alameti olarak kullanılmaya devam etmiştir. Çin imparatorları, kurt başlı bayrakları kullanarak Türk kavimlerini kendine bağlı tutmaya çalışmışlardır³⁸. Onlar Türgiş’lere kağanlık unvanı verecekleri zaman kurt başlı bir bayrak ve bir davul hediye etmişlerdir. Kurt ile ilgili inanışlar Anadolu’ya kadar gelmiş Süryani tarihçi Mikhail “Kurt sembolünün bayraklar üzerinde yer alması, onun ata statüsünde olduğuna dair resmi bir destektir” şeklinde yorumlamaktadır³⁹.

Karahanlılar, Çağataylılar, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları’nda Bori ismi yaygın olarak devlet yöneticilerinde, özellikle tiginlerde görülmektedir. Bori ismi yalnız borişeklinde yer aldığı gibi, Ak Bori, Al Bori, BoriBars, BoriTigin, Çocuk BoriŞenun, Gök BoriKökey, İl Bori, Kök Bori gibi farklı şekillerde de görülmektedir⁴⁰. Ayrıca Dulkadiroğulları beylerinden Alaüddevle Bey’in de lakabı Bozkurt’tur.⁴¹ Bugün de Türk soylu olmayan Kafkas halklarından Çeçenlerin de devlet amblemlerinde kurt motifi yer almaktadır. Milli kahramanlar da “yalnız kurt” unvanı ile anılmaktadır⁴².

4-Askeri Hayatın İçerisinde Kurt Motifi

Yapılan arkeolojik kazılar ve yazılı kaynaklardan Türklerin bozkır coğrafyasında savaşçı bir kavim olarak var oldukları anlaşılmaktadır. Kendiler için ‘güçlüler’ ifadesini kullanan Türkler tabiat koşullarının zorluğu karşısında hayatta kalmış hatta çoğu zaman bozkıra hükmetmişlerdir. İç ve dış tehlikelere karşı korunmayı başarabilmek, siyasi düzenin devamını sağlamak için elbette iyi bir askeri düzen tesis edilmeliydi. Bozkır coğrafyası, bozkır kavimlerinin ‘ordu’ anlayışını ve ‘ordu

34 İ. Kafesoğlu, “a.g.e”, s.114-115.

35 İ.Kahfesoğlu “a.g.e’ 267-269: Yusuf Cem Şencan, İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2007, s.142.

36 İ. Kafesoğlu, “a.g.e”, s.274-275.

37 Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1979a, s.149.

38 Y. Kalafat, “a.g.m”, s.275.

39 Işın Demirkent, *Mikhail Psellos’un Khronographia’sı*, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s.172.

40 İ. Durmuş, “a.g.e”, s.71.

41 Kerim Köksal Kaya, Anadolu Türk Beyliklerinin Devlet Teşkilatında Ortak Kurumlar (XIV. ve XV. Yüzyıllar), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s.76.

42 Y. Kalafat, “a.g.e”, 2007, s.35.

teşkilat yapısını' meydana getirmiş ve bu yapının oluşmasında kurdun doğadaki cesur karakteri, yaşam ve mücadele şekli bu ordu yapılanmasına yön vermiştir⁴³.

Aşına kabilesi ordusunun bayrak ve sancaklarında da kurt başı tasviri görülmektedir. Kabile reisinin korumalığını yapan askerlere ise "fuli" yani "kurt" adı verilmektedir. Çin orduları Türk kabilelerine saldırmak üzere yola çıkarken onlara verilen talimat "göçebeleri kovmak ve kurtlara saldırmak olarak ifade edilmektedir"⁴⁴.

a) Kurt Kelimesini İçeren Askeri Unvanlar

Savaş ve savaş eğitimi Bozkır Türkünün yaşamının vazgeçilmez parçasıdır. Türkler her an savaşa hazır olmak, hep zinde kalmak için gittiği avı dahi savaş eğitimi olarak gören bir anlayışla yaşamaktadırlar. Çocuklarını asker olarak yetiştirme konusuna çok ciddi yaklaşan bozkır halkları küçük yaşlardan itibaren av eğitimine başlamaktadır. Zaten asker olma fikri ve eğitimi ile büyüyen çocuklar talimlerde dahi bu konudaki tüm maharetlerini sergilemektedir. Her biri büyüdüğünde bir yiğit, bahadır, alp olmaya odaklanmıştır. Bu ortamda yetişen Türk askeri kurdu, karakteri, savaşçı özellikleri, mücadele yeteneği nedeniyle kendilerine örnek almışlardır. "Börü" kelimesi üstünlük, büyüklük, yiğitlik anlamlarında kullanılmıştır. Türkler kurdun "ilahi" ve "dünyevi" iki yüzü olduğuna inanmaktadırlar. İlahi yüzü ile kötü ve hırsız yüzünü birbirine karıştırmak istemezler. Börü yüce bir unvan olarak Kırgızlarda yiğit ve seçkin kişiler için kullanılırken, kurdun kötü yüzünü gösteren "karışkır, kaskır" ifadeleri kişi ismi olarak kullanılmaktadır. Kuzey Türk destanlarında geçen Kaskır-Alp, mitolojiye "kurt-insan" olarak yansıyan kurdun kötü yüzüdür⁴⁵. Kırgız Türk destanlarında "Gök yele (kök cal) veya Börü, Kök Pörü" ifadeleri bahadırılar için kullanılan unvanlar arasındadır⁴⁶.

Çin kaynaklarında Göktürklerin askeri özellikleri ve ileri düzey askeri yöneticileri hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Yine bu kaynaklarda kurdun Türkler için bir egemenlik, yiğitlik sembolü olduğu aktarılmaktadır. Bu bilgilere dair ifadeler; "*Sancaklarının başına altından kurt başı takarlar. Muhafızlarına, savaşçılarına fu-li (böri) derler. Çin dilinde anlamı kurt demektir. Yani kurttan doğmuşlardır*" şeklinde geçmektedir⁴⁷. Bir başka yerde "*batı Türkleri bayraklarının tepesine dişi kurt başı asarlar*" şeklinde de yer almaktadır⁴⁸. Bu adlandırma özellikle ordunun ön saflarında yürüyen askeri birlikler için kullanılırdı⁴⁹.

Kurt başlı bayrağın ordunun önünde taşınması uygulamasına Altay Türklerinde de rastlanmaktadır. Buna göre Altay Türkleri, kurdun ordunun önünde askeri ve dini lider olarak yürüdüğüne inanmaktadırlar⁵⁰. Tuğlar üzerine de kurt gibi Türkler tarafından kutsal kabul

43 Ayten Akcan, "Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2021, c.7, s.712.

44 Eunkyung, O. H. AndMamatqul, J., "Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 2011, s.152.

45 B. Ögel, "a.g.e", s.118.

46 B. Ögel, "a.g.e", s.121.

47 Y.Çoruhlu, "a.g.e",1999, s.146: Bedri Sarıca, Kutadgu Bilig'de Komutan Ve Ordunun Nitelikleri, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (37), Erzurum, 2008, s.88.: J. P. Roux, "a.g.e",s.54.

48 H.Ş. User, "a.g.m", s.844.

49 J. P.Roux, "a.g.e",s.130.

50 J. P.Roux, "a.g.e",s.54.

edilen (töz/totem) hayvanların resimleri işlenmekteydi⁵¹. Bazı Türk bayrakları üzerinde ise kurt başı kıvılcıklı renkli olarak görülmektedir⁵². Bayrak ise ordunun başında yer almakta, hükümdar kapısı önüne asılmaktadır. Bir sembol olarak bile hep önde yer alması onun rehber, öncü olması temasına vurgu yapmaktadır⁵³. Önde yer almasının en önemli özelliği kurdu ata, kılavuz olarak gören Türk ordusunun kurt başından güç almasıdır. Bu manevi gücün askeri diri tutması yanı sıra tanrının postuna büründüğüne inanılan bir varlığın öncülüğünde hareket etmelerinin onlara başarı getireceği düşüncesidir. Aslında bir yandan düşmanla mücadele ederken diğer yandan bunu tanrı için yaptıklarını her an akıllarında tutmaktadırlar. Tursaklar'da kurt, savaş sembolüdür ve bu toplulukta adı, "Baru" olarak ifade edilmektedir⁵⁴.

Göktürklerde kağanın muhafız birliğini (hassa ordusu) oluşturan Türk bahadırlar "böri" olarak adlandırılmaktaydı. Askeri araçları için de kurttan faydalanan Türk askeri, yayının kirişini kurt sinirinden imal etmekteydi⁵⁵. Bazı Türk devletlerinde ise devlete tabi olan boyların başındaki görevlilere İlteber ismi verilmekte olup bu isim kurt manasında kullanılmaktaydı⁵⁶.

Kırgız destanlarında geçen "Kök Cal" veya "Kök Cal Kaskır" yani "Gök yeleli kurt" en büyük Kırgız bahadırlarına verilen unvanlardır. İhtiyar kurtlar, kurt sürülerinin önünde giden, onlara yol gösteren tecrübeli hayvanlardır. Bu sürülerin özelliği ihtiyar kurtların istek ve iradelerine göre hareket etmeleri onları her zaman takip etmeleridir. Bu sebeple, böyle tecrübeli/yaşlı fakat korkucu bir görüntüye sahip olan kurtlara "Gök yeleli kurt" da denmiştir⁵⁷.

Moğollarda kurtlarla birlikte yaşayan askerlere rastlanmaktadır. Buna örnek ise Cengiz-Han'ın atası olan Bodonçar'dır. "Günün birinde Bodonçar'ın yiyeceği biter ve kurtların saldırısından kaçarken kayaların arasına sıkışır. Bodonçar avlandıkça kurtlar ona yanaşır ve yiyeceklerini paylaşarak birlikte yerler. Kurtlar Bodonçar'ın neyi varsa yer; fakat aç kalsalar bile ona dokumazlar. Bodonçar hiçbir şeyi kalmayınca kurtların artıklarını yemeye başlar, bu şekilde bir yılını kurtların arasında geçirir"⁵⁸.

b) Savaş Taktik ve Stratejilerinde Kurt Motifi

Bozkır hayatında *mücadele sadece düşman ile değil tabiat şartları ve vahşi hayvanlar için de geçerlidir. Bozkırın sert ikliminde yaşamak, aile kurmak, devlet olmak, millet olarak bir arada kalabilmek için Türk toplulukları her zaman doğa ve düşmanla mücadele halinde olmuştur*. Bu açıdan kurdun düşmanına saldırışı, atılğanlığı, çevikliği, hızlı hareketleri gibi her türlü tavrı Türk askeri için bir örnek teşkil etmiştir. Bu örnekten yola çıkan Türk ordusu kendine en uygun, düşmanını şaşkırtıp, çaresiz bırakacak etkili bir yöntemle savaş planları geliştirmiştir.

Türk ordusu gerek avcılığı, gerek sosyal hayattaki yaşam tarzı nedeniyle her zaman savaş egzersizleri yapıyor, zinde ve çevik kalıyordu. Muharebe esnasındaki atılğanlığı Türk ordularının

51 H.Ş.User, "a.g.m", s.844.

52 F. Bayat, "a.g.e", s.168-169

53 J. P.Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.139.

54 Z. Gökalp, *Barak Adı ve Barakların Kökeni*, Makaleler III, Ankara,1997, s.3.

55 İ. Kafesoğlu, "a.g.e", s.330-3331.i.Durmuş, "a.g.e", 2012, s.111-115: İ. Durmuş, "a.g.e", 2007, s.49.

56 Engin Güler, *Bozkır Kavimlerinde Liderlik Anlayışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.129-130.

57 B. Ögel, "a.g.e", s.42-43.

58 B. Ögel, "a.g.e", s.45.

kurt sürüsüne benzetilmesine sebep olmuştur⁵⁹.Yeniseyyazıtlarında “kanım kağan süsiböri tek” (kağanımın ordusu kurt gibidir) şeklinde geçmektedir. Devamında ise “Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri börü gibi, düşman koyun gibi idi”denmektedir⁶⁰. Kurdun sahip olduğu güç, saldırganlık ve düşmanlarını yenmedeki ustalığı Türk askeri teşkilatlanmasına bir model olmuştur⁶¹. Türklere kahramanlar savaş başlarken öncelikle kurt gibi ulur, böylece savaşa güç ve cesaretlerini toplayarak girerlerdi⁶².

Türk mitolojisinde kurt savaş hamisidir (öncü/ lider). Savaş hamisi olma durumu Oğuz Kağan Destanı’nda açıkça görülmektedir. Türk ordusu Bozkurdun yaptığı savaş çağrısı ile harekete geçerdi. Ayrıca doğan her çocuğun bir savaşçı olduğuna inanıldığı için bir erkek çocuk doğduğunda “kurt oldu” tabirini kullanmaktaydı⁶³.

Türklere has bir savaş kurgusu olan ‘Turan taktiği’ veya diğer adıyla ‘Kurt Oyunu’, büyük çoğunluğu okçu süvarilerden kurulu bir sistemdir. Ordu bu taktiği uygulayabilmek için daima taarruz esasına göre düzenlenirdi. Amaç düşman cephesinde şaşkınlık yaratmak ve bu şaşkınlıktan yararlanarak onlara ağır bir darbe indirmekti. Taktiğin en belirgin özelliği “baskın” şeklindeki taarruzlardı. Bozkır savaş taktiğini anlayamayan Batılı ve Doğulu yazarlar bu düzeni “nizamsız ve telaşlı” olarak yorumlamışlardır. Oysa bu özellik Türk birliklerinin başarısını sağlayan en önemli vasıf idi. Bu muharebe usulünün iki mühim hususiyeti vardı: Sahte ricat ve pusu. Yani kaçıyor gibi görünerek düşmanı çembere almak ve kurulan pusuya kadar çekerek onları bir anda mağlup etmek⁶⁴. Türk askerinin savaşlarda kullandığı “kurt oyunu” taktiği kurdun savaşçı özelliklerinden birinin model olarak kullanılmasıdır. Kurdun istediği yerde düşmanına saldırması Türk ordusu için bir savaş taktiği olmuştur⁶⁵. Kurt kapanı adının bir savaş taktiğine izafe edilmesi Türk askerinin çevik, kurnaz, atik hareketleriyle ilgilidir⁶⁶. Bu isimleri kullanmaları ise kurdu iyi tanıyıp onun yol gösterici özelliklerine duydukları güvenden kaynaklanmaktadır⁶⁷. Taktiğin uygulama aşamasında, savaştan önce Türkler, askeri kuvvetlerinin bir kısmını savaş meydanının sağında ve solunda siperde bırakırdı. Savaş esnasında ise geri çekilerek düşmanın bu askeri kapanın içine düşmesi sağlanır böylece düşman dört taraftan sarılarak yok edilirdi⁶⁸.

59 Ava çıkan kurt sürünün önünde en güçlü ve en iri olan kurt lider olarak bulunur. Karda sürüye yol açar ve bir avla karşılaştıklarında ava önce kendisi saldırmaktan bile çekinmezler. İnsan soğukkanlılıkla kurtlara karşı koyarak birini yaralarsa hepsi üzerine saldırarak yaralı kurdu parçalayarak yer. Hatta saldırıya uğrayan kişi ağaca çıkarak, parmağını kesip kanını ağaç dibindeki kurtlardan birinin üzerine damlatabilirse sürü o kurda saldırır. Böylece insan saldırmaktan vazgeçer. İlbahar ve yaz aylarında sürü dağılır. <http://www.forumalew.org/keci-ve-kopekler/153067-kurtlar-kurt-cinsleri-canis-lupus.html>.

60 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2000, s.13: İ. Kafesoğlu, “a.g.e”, s.288-289.

61 İ. Durmuş, “a.g.e”, s.66.

62 İ. Durmuş, “a.g.e”, s.70.: F. Bayat, “a.g.e”, s.176.

63 F. Bayat, “a.g.e”, s.176.

64 İ.Kafesoğlu, “a.g.e”, s.285-286.

65 İ. Durmuş, “a.g.e”, s.111-115., Hatice Palaz Erdemir, *Yabancı Yazarlara Göre Türklere Savaş ve Taktik, Türkler II*, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, 2002, s.1665.

66 Z. Gökalp, “a.g.e”, s.3.

67 İ. Durmuş, “a.g.e”, s.71.

68 S.Gömeç, “a.g.e”, s.9.

Sonuç

Kurt, mitolojik hikâyelerde ‘ana/ata’ olarak değerlendirildiğinde kurdun fiziksel varlığı bir kenara bırakılarak onun sadece karakteri ele alınabilir. Böylece Türk milletinin kurttan değil de bir insandan türediği gerçeği, ana olan insanın bir kurda benzetilerek onun gibi asil ve kahramanca davranışlar sergilediği üzerinde durulabilir. Kurdun kutsal olduğuna inanılan bir toplumda, tanrının kurt postuna bürünmesi, sağ kalan son çocuğu alıp besleyip, büyütüştür. Böylece kurt-ana figürsahiplenen, gözetenolarak toplumun inançları içerisinde yerini almıştır. Bu kutsallar çerçevesinde kurt ile özdeşleştiren insanlar, kadın yerine kurt motifi koyarak kurttan türeme efsanelerini yaratmışlardır. Bu efsanelerin Türk halklarının zengin hayal gücü, edebi algıları, dini anlayışları ve maneviyatlarıyla birlikte bir bütün oluşturdukları görülür. Mitolojik hikâyelerden ve destanlardan anlaşılan odur ki Türk halkları belki tamamen soyları tükenecek bir noktaya kadar gelmiş fakat tekrar çoğalmışlardır. Hem doğa ile hem de düşmanları ile çetin mücadeleler vermiş ve tekrar bir topluluk-millet-devlet olmuşlardır. Böyle bir yeniden doğuş, insanlara kendilerinden sonra gelecek nesillere atalarının büyük kahramanlıklarından haberdar etmek istenmiş olmalıdır. Asil, kutlu bir soydan geldiğini bilen nesillerin bu asaleti devam ettirme kaygısı taşıyacaktır. Tarihi mücadeleler ve zaferler ile büyüyen nesiller ise kendilerine örnek olan ataları gibi düştükleri yerden kalkmayı bileceklerdir. Oğuz Kağan’ın ise kurt ile özdeşleştirilmesi Oğuz sembolünün somutlaştırılması olarak düşünülürse Oğuz ölse de kurt her daim var olacaktır düşüncesinde yer bulmuş olabilir.

Kaynaklar

Akcan, Ayten, *Bozkır Kavimlerinde Din*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Akcan, Ayten, “Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık,2021, c.7, s.711-726.

Akcan, Ayten, “Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Dair: Bozkırda Varolmak”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*,2022, c.8, S.3, s.896-909.

Ayten Akcan, “Legacy of theSteppe: Traces of theScythianHorse”, *Journal of SocialSciencesandEducation*, 2021, c 4, S 2, s. 263-275.

Aslan, Namin, “Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, *Milli Folklor*, 2010, 22 (87), s.72-77.

Ayyılmaz, Cengiz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, Cem Veb Ofset, Ankara,2015.

Azap, Samet, “Kurtlar ve Mankurtlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür ve Eğitim Dergisi*,Türkiye, 2013, s.279-287.

Bayat, Fuzuli, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007

Bittel, Kurt,*Frozentombs, thecultreand art of theancienttribes of Siberian*, British Museum,1978.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, Kabalcı Yayınevi,İstanbul, 1999.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, İstanbul 2014.
- Demir, Necati, Kurt Dede ve Tarihi Bağlantısı, *Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1975.
- Demirkent, Işın, *MikhailPsellos'unKhronographia'sı*, TTK Basımevi, Ankara, 1992,
- Duman, Mustafa, "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz", *Milli Folklor*, 24 (96), Ankara, 2014, s.190-201.
- Durmuş, İlhami, "Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre KölTigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları", *Gazi Türkiyat*, C 1, Ankara, 2007, s.35-57.
- Durmuş, İlhami, Destan, Efsane ve Rivayetlere Göre Türk Kültür Çevresinde Kurt, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası SempozyumuBildiriler Kitabı*, 2011, s.65-76.
- Durmuş, İlhami, *Bilge Kağan KölTigin ve Bilge Tonyukuk*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- Erdemir, Hatice Palaz, *Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik, Türkler II*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.938-943.
- Ergin, Mehmet, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2000.
- Esin, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1979a.
- Esin, Emel, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979b.
- Eunkyung, Oh, ileMamatkul, Jorayev, "Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 2011 Güz, s.149-157.
- Gökalp, Ziya, *Barak Adı ve Barakların Kökeni*, Makaleler III, Ankara, 1977.
- Gömeç, Saadetin, *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.
- Güler, Engin, *Bozkır Kavimlerinde Liderlik Anlayışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- Haskins, John F, Thehero, aq-zhunus: thebeautiful, andPeter'sSiberian Gold, *ArtsOrientalis*, 4, 1961, s.153-169.
- Haskins, John F, ThePazyrykChanfrons, theT'ao-t'ieh, andLateChouChina, *Archives of theChinese Art Society of America*, 16, s.92-97.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.
- Kahraman Çınar, Aslı, "Bozkır Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması" *CappadociaJournal of HistoryandSocialSciences*", Volume 6, 2016, s.1-11.
- Kahraman Çınar, Aslı, "Bozkır Kültür Çevresinde Geyik İnancı ve Geyik Kurbanı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 2, S 1, 2016, s.178-189.
- Kalafat, Yaşar, "Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, s.264-280.
- Kalafat, Yaşar, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları*, Türk Halk İrfanında Kurt, Lalezar

Yayınları, Ankara, 2007.

Kalafat, Yaşar, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 2/8, 2009, s.212-220.

Kalafat, Yaşar, *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012a.

Kalafat, Yaşar, “Dedem Korkut’un Kurdu”, *HacettepeTürkiyat Araştırmaları Dergisi*, (3).2012b, s.309-324.

Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat’it Türk Tercümesi*, Cilt I. Türk Dil Kurumu, Ankara, 1985.

Kaya, Kerim Köksal, “Anadolu Türk Beyliklerinin Devlet Teşkilatında Ortak Kurumlar(XIV. ve XV. Yüzyıllar)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022.

Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.1998.

Murat Öztürk, “Asya Hunlarında Vergi”, *Rifat Özdemir’e Armağan*, Hiperyayın, İstanbul, 2018, s.59-65.

Roux, Jean Paul, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000

Roux, Jean Paul, *Orta Asya Tarih Ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014.

Rudenko, S. J. “Themythologica eagle, the gryphon, the winged lion, and the wolf in the art of Northern Nomads”, *Artibus Asiae*, 1958, 21 (2), s.101-122.

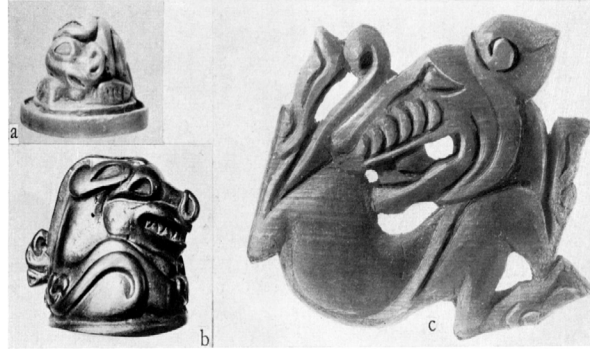
Sarıca, Bedri, “Kutadgu Bilig’de Komutan Ve Ordunun Nitelikleri”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2008/37, s.87-105.

Şencan, Yusuf Cem, “İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Malatya, 2007.

Şirin User, Hatice, “Eski Türk Çağında Hayvan Tözlerinden Devlet Sembollerine”, *Belleten*, 2007, s.843-856.

Tanyu, Hikmet, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980

Ekler

a ve b Batı Sibirya'dan altın kaplamalı at süsü, c Pazırık Kurgandan ahşap süsleme
 (Rudenko, 1958)

Kurt işlemeli gümüş varaklı bir plaka (Rudenko, 1958)

81. Head of a wolf
 Wood; 16
 Central Asia
 of S. I. R.
 Early nom
 Hermitage
 Bibliograph
 Plaque car
 of a wolf.
 The muse
 brow wid
 at the base
 treatment
 representa
 merges int
 combined

82. Horse
 Bronze; 16
 High Alta
 of S. I. R.
 Early nom
 Hermitage
 Bibliograph
 Horse-bit
 linked pie
 round rod
 The meth
 be judged
 moulds joi
 sur
 ti

Tuekta Kurgan, bir at koşum takımı üzerindeki Kurt kafası figürü (Bittel, 1978)

Pazırık Kurgan, yular üzerinde bulunan kurt başlı süs (Bittel, 1978)

Pazırık Kurgan, Atın yüzüne takılan kurt figürlü alınlık (Haskins, 1962)

Astana müzesindeki kurt başlı tuğun imitasyonunun görüntüsü /Kazakistan (Ayyılmaz, 2015)

Yüksek Lisans Öğrencisi
Ufuk ÖZESMEROrtadoğu Teknik Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ufukozesmer@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5389-9230>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/09/2022 14/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1193223>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Ottoman View on the Unification of Italy, 1796-1861

*İtalyan Birleşimi Üzerine Osmanlı Görüşü 1796-1861***Abstract**

While the Kingdom of Italy was officially established after half a century of struggle, the Ottoman Empire was living in its last century. The unification period of Italy was a significant epoch in which these two states coincided with each other in history. This study is the examination of the period of Italian Unification from the Ottoman point of view, which started in the Napoleonic period and continued until 1861 when the Kingdom of Italy was officially declared. During this era in the Italian peninsula, numerous events, relevant or irrelevant to the Ottoman Empire, took place; On the other hand, the Ottoman state followed and examined all these events with great attention and tried to position itself in order to find a place in the changing world order. This article will discuss how and for what purpose the Ottoman Empire observed the events that took place in the Italian peninsula and what actions it took based on these observations.

Keywords: Ottoman Empire, Italian unification, Nineteenth Century, Foreign Relations

Öz

İtalya Krallığı yaklaşık yarım asırlık bir mücadelenin ardından resmen kurulurken Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılını yaşıyordu. İtalyan Birleşmesi ise tarihte bu iki devletin birbiriyle karşılaştığı önemli dönemlerden biriydi. Bu çalışma, Napolyon Bonaparte Döneminde başlayan ve İtalya Krallığı'nın resmi olarak ilan edildiği 1861 yılına kadar süren İtalyan Birleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu perspektifinden bir incelemesidir. Bu dönemde, İtalyan yarımadasındasın oldukça hareketliydi ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ya da tamamen alakasız çok sayıda olay meydana geldi; Osmanlı Devleti tüm bu olayları büyük bir titizlikle takip edip inceledi ve kendisini değişen konjonktürde yer bulabilmek ve Avrupa'nın iç çatışmalarından faydalanabilmek adına konumlandırmaya çalıştı. Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtalyan yarımadasında vuku bulan olayları nasıl ve ne amaçla gözlemlediğini ve bu gözlemlerden hareketle ne gibi eylemlerde bulunduğunu inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İtalyan birleşimi, On Dokuzuncu Yüzyıl, Dış İlişkiler

ATIF: ÖZESMER Ufuk, "İtalyan Birleşimi Üzerine Osmanlı Görüşü 1796-1861", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1222-1250)

CITE: ÖZESMER Ufuk, "Ottoman View on the Unification of Italy, 1796-1861", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1222-1250)

Screened Turnitin

Introduction

The question of the beginning of the Italian unification, the Risorgimento, is one of the most critical junctures in the history of Italy, about which an agreement has yet to be reached. While left-wing historians have focused on the significance of the French Revolution, right-wing historians have emphasized the Congress of Vienna. The first one claims that the unification's trigger event occurred on April 12, 1796, when Napoleon Bonaparte crossed the Alps, because with him, not only the French army came but also the French thought. On the other hand, the second line highlighted the Congress of Vienna, which was concluded in 1815. The reason behind this is that the unification of Italy turned into an idea that should never have come true in the eyes of the status quo in 1815. Whenever it began, by 1871, almost the entire peninsula was united under the Kingdom of Italy's flag.

On the other hand, the Ottoman Empire, having critical importance in European politics, followed every part of the Italian unification to relocate itself properly in the changing world order and benefit from political conflicts and contrasts of Europe. However, although many studies examine the Ottoman Empire's foreign, political, and economic relations with states such as Russia, Austria, and the United Kingdom, which had direct interrelation with the Ottoman Empire, fewer studies are examining Ottoman-Italy relations. Moreover, in this field, existing studies generally target two significant periods. One of them is the period between the fifteenth and sixteenth centuries, which was the period of Ottoman-Italian trade relations, which were relatively high. This period is significant in understanding both Papal-Ottoman relations and the commercial activities of Italian city-states in Ottoman lands. The second period studied on Ottoman-Italian relations focuses on is between 1870 and 1945. The main aim of the studies that pay attention to this period is to understand how Italian industrialization and colonization affected the Ottoman Empire concerning its territorial integrity in North Africa. However, the insufficiency of studies of Ottoman-Italian relations in the context of the unification period draws attention in terms of quantity. At that point, the first aim of this study is to address this gap. That's why; this study is an account of Ottoman opinion on the period of Italian unification and a clarification of how and why the sick man of Europe was interested in seemingly irrelevant events in Europe. In other words, the focus of this study is to show that the Ottoman state closely followed the political events and changes in Europe, although it seemed to have lost its supremacy in Europe and devoted much of its energy to internal reforms in the nineteenth century.

I. The Age of Napoleon

"Italy is only a geographical expression."¹ The words of Austrian Chancellor Prince Klemens Von Metternich were not a wish but the fact itself at the beginning of the nineteenth century. The peninsula was fragmented, with eleven independent states in the late eighteenth century. However, these states were quite far away from the idea of unification because of their political structures; some of these states were kingdoms (two kingdoms of Naples and Sicily; Kingdom of Sardinia), some republics (Venice, Genoa, and Lucca), and some duchies (Milan, Tuscany, Parma, Modena, and Massa and Carrara).² Moreover, there was the Papal State, which included much of central Italy. On the other hand, all these states were controlled by different dynasties, and half of them

1 Denis Mack Smith, *The Making of Italy 1796-1866* (London: Palgrave MacMillan, 1988), 123.

2 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 15.

were non-Italian. The two kingdoms of Naples and Sicily were ruled by a member of the Spanish royal family; the Dukedom of Milan and Dukedom of Tuscany were led by the members of the Austrian royal House of Habsburg; the Dukedom of Parma and Piacenza were ruled by the Spanish Bourbon family. The rest of them were Italians.³ Moreover, Italy was highly fragmented not only politically but also geographically. “The Italian peninsula was characterized by a large variety of climates, soils, geographical features, and the language spoken by its inhabitants (about twenty different dialects).”⁴ “In addition, there were different currencies, different systems of weights and measures, different legal systems obtaining and customs barriers between the states.”⁵

This was the case in the Italian peninsula when Napoleon entered Milan on May 15, 1796, after the victory of the Battle of Lodi. Napoleon established numerous republics under French authority within three years. The Republic of Cisalpine covered almost all of Lombardy and Northern Italy. The Republic of Liguria was established and replaced by the Republic of Genoa. On the other hand, Piedmont maintained its independence for a while. In February 1798, the French forces also ended the Papal rule in Rome and established the Roman Republic. At the end of 1798, they occupied Piedmont. Finally, Naples and Tuscany were taken by the French Forces in 1799. By the end of 1799, the entire Italian peninsula except Venice was under French control. When the French had taken control of the peninsula, their main claim was that they brought “freedom”.⁶ In this way, they received great support from the urban middle class. However, the lower class and peasants were suffering from French taxes and the annexation of the church’s lands. When the Russian-Austrian coalition regained Northern Italy in 1799, the peasants greeted it with gratefulness.⁷

The Italian invasion of France attracted the attention of the Ottoman Empire. At the end of the eighteenth century, the Ottoman Empire began to weaken in the east Mediterranean, and the fact that France would strengthen its activities in the Mediterranean with the occupation of Italy, and threatened the territorial integrity of the Ottoman Empire in North Africa, causing unrest in the Empire.⁸ Moreover, as previously mentioned, the Ottoman Empire was closely following the political changes in Europe to be prepared to keep pace with possible balance of power shifts.⁹ In this period, the Ottoman Empire’s primary sources of information were the voivodes of Wallachia and Moldavia. The first detailed review of the invasion of Italy by France was sent by the voivode of Wallachia, and the focus point of the correspondence was the Battle of Lodi and its aftermath.¹⁰ The correspondence was a short review of the campaign of Napoleon Bonaparte, the battle of Lodi and the defeat of Austria, and an explanation of the aims of France in Italy.¹¹ According to it, France was aiming to establish dominance in central and northern Italy by embarking on an

3 Ibid., 16.

4 Desmond Gregory, *Napoleon's Italy*, (New Jersey: Fairleigh Dickinson Univ Press, 2002), 17-18.

5 Ibid.

6 Martin Clark, *The Italian Risorgimento* (London: Routledge, 2013), 12-13.

7 Ibid.

8 Durmuş Akalın and Cemil Çelik, “XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de İngiliz-Fransız Rekabeti Ve Osmanlı Devleti”, in *Turkish Studies- international Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Ankara, 2012), 24.

9 Ibid.

10 BOA, HAT., 230/12839, 29 Zilhicce 1210/July 9, 1796.)

11 Ibid.

expedition over Italy and thus breaking the Austrian power in the peninsula.¹² At the end of the eighteenth century, France was not a foe of the Ottoman Empire. Still, with the French Revolution, the Ottoman Empire was doubtful about the new regime in France. That was why the Empire recognized the Republic of France in early 1795.¹³ However, French expeditions and the personal ambition of Napoleon Bonaparte would break the non-aggression principle between the two old allies.

During 1797, almost all actions of Napoleon, relevant or irrelevant, in Italy were closely followed by the eyes of voivodes, and these were meticulously reported to the Capital. These included the siege of Mantua, the establishment of the Republic of Cisalpine, and some rumors about Napoleon.¹⁴ However, there were essential tidings that were closely related to the Ottoman Empire among the documents in 1797. The correspondence sent by the voivode of Wallachia reached the Capital in August 1797.¹⁵ According to correspondence, France aimed to dominate the entire Italian Mediterranean trade by occupying Northern Italy and its coastal areas.¹⁶ It was also stated that the Austrian state lost wars one after another against France, and that Britain was worried about the defeat of Austria and the strengthening of the French in the Mediterranean.¹⁷ In addition, it was recommended that the Ottoman state had to join the Coalition that was established by Austria, Great Britain, Spain, and Prussia against France in Europe.¹⁸ The final document from 1797 was the translation of the treaty of *Campo Formio*, which ended the war between Austria and France, and Napoleon left Italy for a while.¹⁹

However, the war changed its course, and Napoleon returned to Italy at the beginning of the nineteenth century. This time he would stay much longer and leave a much deeper mark. In 1805, the Kingdom of Italy was established in place of the Cisalpine Republic, and Napoleon was declared its king. On the other hand, all lands in northwest Italy (Piedmont, Liguria, Parma, and the coastal parts of Tuscany and Latium) were directly annexed to France and began to be ruled by French officials. Other duchies and minor kingdoms were handed out to Napoleon's relatives or favorite generals. In the South, the Kingdom of Naples was founded, ruled by Napoleon's brother Joseph, and after 1808 by his brother-in-law Joachim Murat. With the capture of the Papal State in 1809, the entire peninsula came under French control.

Nevertheless, this time the French rule adopted a totalitarian regime instead of a republican one.²⁰ Local police forces were established, education was taken from the church monopoly, and taxes were collected by tax officials directly affiliated with the center. In addition to all these developments, the Italian peninsula provided 50,000 soldiers for Napoleon's army.²¹ This entire structure created a large area of employment for the educated middle class, and thousands of people

12 Ibid.

13 Ibid.

14 BOA, HAT., 230/12833, 20 Rebiulevvel 1211/March 20, 1797.

15 BOA, HAT., 234/13045, 9 Rebiülahir 1212/August 19, 1797.

16 Ibid.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 BOA, HAT., 1667/1, 25 Rebiülahir 1212/ October 17, 1797.

20 Smith, *The Making of Italy 1796-1866*, 16.

21 Clark, *The Italian Risorgimento*, 14.

took direct roles in the French troops and local governments.²² Moreover, the French rule had managed to shift wealth (i.e., land) to the middle class from the local landowners with new land codes. With the land reforms, barons retained their private and non-feudal land. Still, the feudal estates were sold off to the new owners, who were generally army officers, local governors, or urban middle class, as were the prominent ecclesiastical properties and much land owned by local councils.²³

Between 1800 and 1810, the Ottoman Empire had two main concerns. The first question was what kind of a republic Italy was, independent or annexed. That was important for the Ottomans because Italian merchant ships were quite active in Ottoman territorial waters. For that reason, in order to get information about the political title of the Republic of Italy, a letter was sent to the *chargé d'affaires*²⁴ of France in Istanbul by the Ottoman Sublime Porte.²⁵ The answer to *chargé d'affaires* was clear. The Italian Republic was an independent state, as reported by Charles-Maurice de Talleyrand, the French foreign minister himself.²⁶ Nevertheless, not surprisingly, Talleyrand requested that Italian ships be treated like French ships.²⁷

The Ottoman Empire's second concern was keeping the balance between France and allied forces, and it was apparent that the Empire was partially successful. There were two main clear pieces of evidence to support this idea. According to the correspondence of the voivode of Wallachia, Austria rejected Napoleon's proposal, which was offering them Serbia, Oltenia, and Bosnia, which belonged to the Ottoman Empire, in return for recognizing the Kingdom of Italy and Napoleon as the king of the Italian Kingdom.²⁸ The second correspondence reached the capital on August 23, 1806, about the peace between the French and Russia.²⁹ According to this correspondence, France and Russia guaranteed the territorial integrity of the Ottoman Empire, including Algeria.³⁰ However, peace expectations of Napoleon with Russia never came true because Tsar Alexander I of Russia vetoed the peace treaty because of the fact that he did not want to leave the struggle against the French to the British and Australians.³¹

In the last five years of Napoleon's rule, a series of events took place that would change the course of European politics. The first of these was in 1812, when Napoleon marched to Russia with 800,000 soldiers.³² Napoleon achieved great success in the Battle of Borodino and took over Moscow.³³ However, it was not possible for such a large army to stay in the city.³⁴ Moreover, the

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Chargé d'affaire is the French name given to diplomats who served as the chief of mission of the embassy in the absence of the ambassador.

25 BOA, HAT., 169/7219, 1 Cemaziyelevvel 1217/May 30, 1802.

26 BOA, HAT., 169/7217, 1 Cemaziyelahir 1217/October 20, 1802.

27 Ibid.

28 BOA, HAT., 170/7241, 4 Zilhicce 1219/March 6, 1805.

29 BOA, HAT., 143/5946, 07 Cemaziyelevvel 1221 /August 23, 1806.

30 Ibid.

31 Ibid.

32 Smith, *The Making of Italy 1796-1866*, 18.

33 Ibid.

34 Ibid.

Russian forces burned the town and made it uninhabitable, and Napoleon had to return.³⁵ However, winter had come, and Napoleon lost three-quarters of his army on the way back. Napoleon had to form a new army, but all costs were imposed on the people as taxes. The second point to be mentioned was the Battle of Leipzig. Losing his internal support, Napoleon was defeated by the coalition forces, including Prussia, Austria, Switzerland, and Russia, in October 1813. Upon the loss, the Coalition forces decided to march on Paris to invade. Upon the battle known as the Battle of Paris in 1814, on March 31, 1814, the key to the city was handed over to the Russian Tsar Alexander I, and Napoleon went into exile to Elba Island according to the Treaty of Fontainebleau of 1814. The third and final point was Napoleon's last war against European powers. A congress is held in Vienna to discuss the reshaping of Europe after the war, the eradication of Napoleon's influence, and the restoration of empires. However, when news came on March 20, 1815, that Napoleon had escaped from the island of Elba and seized power in France with the help of his supporters, Congress mobilized an army to defeat Napoleon.³⁶ On June 16, 1815, two armies fought near the Belgian town of Waterloo, and the battle ended with Napoleon's absolute defeat.³⁷ This was the end of an era for not only Napoleon but for the entire European continent.

During Napoleon's last years, the primary concern of the Ottoman Empire was to maintain neutrality. Thus it located itself on the changing map of Europe. So much so that, in the first quarter of 1813, the Ottoman Empire ordered the Governor of Algeria, Ali Pasha, to behave in the same way and to be neutral in all Algerian ports to the ships of France, England, Spain, and Italy.³⁸ Nevertheless, the Empire followed the developments in France and Italy, and observed them with reports of Iskerlet Pasha, the Voivode of Moldavia, and Yanko Karaca Pasha, the Voivode of Wallachia, and tried to regulate relations with these states.³⁹ In 1814, the Ottoman Empire, intending to establish good relations with the Bourbon Dynasty, which came to power again after Napoleon was sent to the island of Elbe, had a series of meetings with the French ambassador Antoine-François Andr ossy and received assurances that France and Ottoman relations would be preserved.⁴⁰

II. The Age of Restoration

When the final act of the Congress of Vienna was signed on 9 June 1815, the Napoleonic era ended, and the treaty established a status quo again in the Italian peninsula, which would remain for almost 30 years. This period is called the Restoration period. "The Restoration has traditionally been seen as the Dark Ages of modern Italy, a backward-looking era of clerical control and unenlightened authoritarianism."⁴¹ According to the Treaty, Italy was divided into seven states; the Kingdom of Piedmont, the Kingdom of Lombardy-Venetia, the Grand Duchy of Tuscany, the Duchy of Modena, the Kingdom of Parma-Piacenza, the Papal States and the Kingdom of the Two Sicilies.⁴² Moreover, the fragmented structure of the peninsula was rearranged. Modena, Tuscany,

35 Ibid.

36 Hearder, *Italy in the Age of the Risorgimento 1790-1870*, 197- 198.

37 Ibid.

38 BOA, AE.SMHD.II., 119/9970, 10 Muharrem 1228/March 13, 1813.

39 BOA, HAT., 1281/49676, 17 Muharrem 1229/January 09, 1814.

40 Ibid.

41 David Gilmour, *The Pursuit of Italy* (London: Penguin Books, 2011), 196.

42 Bahar G rsel, "Friendship, Crisis, and Estrangement: U.S.- Italian Relations, 1871-1920," (PhD diss.,

and Parma were now ruled by Austrian archdukes.⁴³ The Kingdom of the Two Sicilies was under the control of King Ferdinand IV, a member of the Spanish Bourbon Royal Family. On the other hand, the Kingdom of Piedmont, which consists of the Piedmont region in northern Italy and the island of Sardinia, was re-established with the addition of territories of the former Republic of Genoa to its territory. The new Italy was designed exactly the way Metternich desired. Small and disconnected states guided by Austria would survive in the old world, far from the nationalist spirit.⁴⁴ However, the unification flame that would remain for years had already been ignited.

Regardless of their origins, Italy's rulers had much in common. "All were absolutists in nature, and they all had to do something about what to keep and what to reject in Napoleon's 'administrative monarchy' system."⁴⁵ Napoleon had great success in Italy in many ways, and these dynasties had many reasons to emulate Napoleon's real success. Almost all of them decided to keep the fiscal structures of Napoleon. However, their decisions about other issues varied. The most reactionary rulers of the peninsula were Francesco IV of Modena (1815-1846) and Victor Emanuel I of Sardinia-Piedmont (1802-1821).⁴⁶ Their ultimate desire was to return to the pre-Napoleon era because the laws that Napoleon introduced were quite libertarian and egalitarian.⁴⁷ However, the only thing that would contradict the feudal structure was equality. So, the first thing Victor Emmanuel I did was to abolish all freedom and the principle of equality provided by the Napoleonic Codes. Despite all pressure, he refused to pass a liberal constitution and took an oppressive stance. Education was once again in the hands of the church. Justice was no longer provided by an egalitarian approach, but through a segregationist approach.⁴⁸

The Congress of Vienna was supposed to re-establish the *status quo*, but it also initiated the beginning of the revolts and upheavals. There were varying reasons for that, though there was a common factor behind most of the reforms or revolutionary movements. First of all, the effects of the wind which came with Napoleon did not leave the peninsula. There were many former civil servants and army officers of the North Italian Kingdom who developed a new kind of patriotism. These began to create a social network that would begin to switch to underground societies. "Everywhere, the ideas of the French revolution had permeated urban artisan culture, as would become evident in due course."⁴⁹ Secondly, the oppression of the ruling class, which was trying to clear off all the effects of the French revolution, increased the tension among the literate people, who desired to resume fundamental liberties, and ancient regime rulers.⁵⁰

From the 1820s until the unification, secret societies were essential elements of Italian social and political life. The most prominent of these secret organizations was the *Carbonari*⁵¹. The

Bilkent University, 2007), 18.

43 Ibid.

44 Clark, *The Italian Risorgimento*, 20.

45 David Laven, "The Age of Restoration," in *Italy in the Nineteenth Century*, ed. John A. Davis (New York: Oxford University Press, 2000), 58.

46 Ibid., 59.

47 Ibid.

48 Ibid.

49 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 36.

50 Ibid.

51 Italian for charcoal makers.

organization's political agenda was completely unclear and was an umbrella for many different ideas. Some of its followers joined the organization for the constitutional government, some to protest taxes, and others to obtain their rights and freedoms. With the joining of Giuseppe Mazzini, it gained a nationalist and anti-monarchical structure.⁵²

III. The Age of Revolution

a) Revolutions of 1820-1821

The first attempt broke out in the Kingdom of the Two Sicilies against King Ferdinand I in 1820. He was forced to make concessions by a military group in Naples and promise a constitutional monarchy. At that point, Sicily took the chance to rebel for a constitution of its own, the government at Naples refused to recognize it, and an army was sent to Sicily to protect its hegemony on Sicily. However, these developments created discontent in central Europe because just five years later, from the Congress of Vienna, libertarians gained advance. For that reason, Austria sent troops to Naples and maintained the position of the monarch.⁵³ This was the first of the attempts at constitutional regimes in nineteenth-century Italy, but not the last one. This partial success inspired northern Italian societies.⁵⁴

In this period, the revolts in the Southern part of the peninsula were closely followed by the Ottoman Empire. However, during these events, the eyes of the Ottoman Empire facing Europe were not limited to the voivode of Wallachia and Moldavia. As of the nineteenth century, the Ottoman state assigned permanent ambassadors to Europe's essential capitals to closely observe the internal politics of the European States, follow developments, and carry out intelligence activities.⁵⁵ The Ottoman Empire received the first information about the uprisings in Naples from the voivode of Moldavia. According to this correspondence, the European powers were anxious about constitutional revolts in Naples and Portugal.⁵⁶ Moreover, the Empire was informed about the Congress of Troppau, which was a conference of the European powers to discuss ways of suppressing the revolution in Naples, and the voivode reported the participants of the Congress, their titles, and possible topics to be addressed.⁵⁷ The Ottoman Empire was not invited to the Congress. However, although some of the decisions were kept secret, the Ottoman ambassador to London informed the Capital about the results of the Congress. According to that correspondence, while Britain argued that constitutional revolts were the internal problems of the states and that they should not be intervened by other states, Austria feared that revolts would spread to central Europe and thus supported intervention.⁵⁸ However, the ambassador indicated Britain would support Austria to protect Europe from possible Russian attempts.⁵⁹ Finally, when Austrian intervention

52 Smith, *The Making of Italy 1796-1866*, 36.

53 Ibid., 38.

54 Ibid.

55 Cafer Çiftçi, The Sublime Porte's Two Eyes Fixed over Europe: Phanariote Voivodes (Principalities) in Wallachia and Moldavia (1711-1821) in *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, (2010), s.17-48.

56 BOA, HAT., 1281/49680, 25 Muharrem 1236 /November 02, 1820.

57 BOA, HAT., 1280/49634, 29 Zilhicce 1236 /August 28, 1821.

58 Ibid.

59 Ibid.

occurred, it was reported by Metternich himself to the Austrian ambassador in Istanbul.⁶⁰ The detailed account of the revolutions was sent to the Capital by the Ottoman ambassador to Vienna on August 29, 1821.⁶¹ According to the assessment of the ambassador, the main reason for the upheavals was some dissidents who were opposed to the existing order in the Kingdom. Their desire was not to overthrow the king but to force him to declare a constitution.⁶² Moreover, the ambassador emphasized that the European states were afraid of the revolutionaries who made libertarian and constitutional demands and that they did not hesitate to intervene in situations that would threaten Austria's domination in northern Italy.⁶³

According to the documents mentioned above, the Ottoman Empire traced not only the events which occurred in Europe with the embassies in the capitals of Europe but also the events that would not directly affect its foreign policy. In this respect, the informing and espionage activities carried out by the embassies had been successful. On the other hand, the Empire had the opportunity to closely examine the actions of other European states in Italy and their thoughts on Italian revolutions and aimed to use these pieces of information in their favor in possible situations.

There were numerous actors in the northern part of the 1820-21 revolts, especially in 1821. On the one side, the rebellions consisted of different secret societies, and these were *Carbonari*, *Fedarati*, and *Adelfi*.⁶⁴ On the other side, King Victor Emanuel I of Piedmont, who was seen as the most oppressive king in the peninsula, was in control. Initially, the rebels had two goals; The annexation of the Lombardy region and a libertarian constitution.⁶⁵ Secret organizations were still strong in the army and had been planning the revolt for some time. Moreover, they were encouraged by Charles Albert, a member of the House and the future king of the Kingdom, to revolt. Revolts broke out in March 1821. The revolutionary army was controlled by Santorre di Santarosa. The army initially took over Alessandria and marched on Turin.⁶⁶ Thereupon, Victor Emmanuel abdicated, and Charles Albert was appointed temporary regent.⁶⁷ In the following days, Charles Albert introduced a constitution like the Spanish one, but it was ineffective without the new king's approval. Albert saw what was going on and chose to change sides.⁶⁸ He sent a letter to Charles Felix to take the throne, and Charles Felix, at that point, followed the path of King Ferdinand I of Naples. He requested Austrian troops to enter Piedmont to take control. Santarosa battled valiantly at Novara, but the royalists and Austrians became successful.⁶⁹

After the revolutions of 1820-21, the Ottoman Empire focused on establishing good relationships with the House of Savoy.⁷⁰ In this context, the British Empire became a mediator between the two states, the Ottoman Empire and the Kingdom of Sardinia, with the British

60 BOA, HAT., 739/35028, 29 Zilhicce 1236 /August 28, 1821.

61 Ibid.

62 Ibid.

63 Ibid.

64 Smith, *The Making of Italy 1796-1866*, 38.

65 Christopher Duggan, *The Force of Destiny* (London: Penguin Books, 2007), 122.

66 Smith, *The Making of Italy*, 38.

67 Ibid.

68 Ibid.,39.

69 Ibid.

70 BOA, HAT., 1210/47397, 06 Şaban 1235 /May 19, 1820.

ambassador's hands to the Ottomans, Sir Robert Liston.⁷¹ He made a great effort to develop peaceful relationships between the two states, and Britain took on this task voluntarily.⁷² The reason behind this was, in my opinion, to increase Sardinia's share in Mediterranean trade and decrease the French's share. According to the relevant archival sources, Liston met with the Ottoman Sultan Mahmud II personally and requested him to make a trade agreement with Sardinia in 1820.⁷³ In return, the Sultan declared that the Ottoman Empire was not against reaching an agreement with Sardinia, and negotiations started.⁷⁴ During the negotiations, the term of office of Liston as ambassador expired. However, Britain cared for the agreement, and the new ambassador was appointed as an official negotiator.⁷⁵ Finally, at the end of 1823, the agreement was approved. On the one hand, this agreement can be regarded as part of Britain's free trade agreements policy in this period. On the other hand, it is clear that the Ottoman Empire was not against the agreement and was willing to develop good relations with the Northern Italian states. Not only the Ottomans but also Britain aimed to decrease the share of France in Mediterranean trade and tried to use Sardinian merchants against France.⁷⁶

b) Revolutions of 1830-1831

After the revolts of 1820-21, the next ten years would be relatively quiet. However, by 1830, the barricades closed the streets again. On July 27, 1830, a revolution broke out in Paris. After three days of fighting, the conservative King Charles X was forced to abdicate in favor of Louis-Philippe, who, in a good liberal fashion, took the title "King of the French" rather than King of France.⁷⁷ He granted a more liberal constitution, which immediately became a model for the Italian reformers.⁷⁸ With these developments in France, there was now a possibility of French support for the Italian revolutions. Parma, Modena, and, importantly, the Papal State, where Bologna and the Legations were the centers of the constitutional uprisings. The death of Pope Pius VIII at the end of November 1830 and a subsequent two-month period set the stage for the rebellion, and in early February, riots broke out in Modena, Parma, and Bologna and quickly spread to Romagna and Marche. The Austrians were summoned and put down the revolts within two months after the breakout. After the end of the uprising in Modena, unrest was continuing in the Papal States. The conference of powers now presented a memorandum demanding reforms in the administration of the Papal State to Pope Gregorius XVI. Austrian troops withdrew in July, but a new revolt broke out. At first, the Pope tried to restore order with his forces but eventually recalled the Austrians in January 1832. After 1832, Austria remained in Bologna until 1838, and France defended its interests by garrisoning Ancona during the same period.⁷⁹

Unlike the 1820-21 rebellions, the 1830-31 rebellions did not attract the attention of the Ottoman Empire. The possible reason for this was geographical differences. Although the Ottoman

71 Ibid.

72 Ibid.

73 BOA, HAT., 1210/47397, 29 Ramazan 1235 /July 06, 1820.

74 Ibid.

75 BOA, HAT., 1210/47401, 29 Zilhicce 1236 /October 27, 1821.

76 Akalın and Çelik, *XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti*, 27.

77 Duggan, *Force of Destiny*, 170.

78 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 43.

79 Ibid., 44.

State was at an equal distance to all kingdoms and duchies in the peninsula, the developments in the kingdoms, which had political and commercial relations with the Ottomans, were much more important for the Empire. During this period, the Kingdom of the two Sicilies in Southern Italy was a Kingdom closely followed by the Ottoman Empire due to its commercial activities in the Mediterranean. On the other hand, the Kingdom of Sardinia in Northern Italy indirectly participated in European politics due to its close relations with Austria, France, and Britain. Moreover, it was trying to establish ties with the Ottoman State by making direct trade agreements. However, Central Italy was ignored by the Ottoman Empire. The possible reason for that was the lack of active trading cities, being a land directly dependent on the Papacy, and not as active as Northern Italy in terms of political relations with political partners of the Ottoman Empire. Therefore, these revolts, originating in central Italy, were not reported to the Ottoman government, or considered worthy of discussion.

At that point, it should be emphasized that neither the revolts of 1820-21 nor 1830-31 had a nationalist and patriotic spirit or the idea of unification.⁸⁰ Although the rebellions had multiple characteristics, which included constitutionalism, liberalism, and maybe republicanism, the most common element of the rebellions of 1820 and 1830 was that the middle class sought their rights within the monarchy.⁸¹ Moreover, those uprisings showed that not only the rebellions needed the outsiders' support but also the Restoration rulers. The Kings, Dukes, and Princes of the peninsula were weak in the 1830s. However, these attempts were also quite far away from revolutionary praxis.⁸² The reason for this deficiency hides behind the participants of the revolts. On the one hand, in 1821, the main actors of the revolutions were former army officers of Napoleon's regimes and Carbonari members. On the other hand, in 1831, the rebellions were triggered by merchants and landowners who were discontent because of inequality of tax, tariffs, and other impediments to trade. However, in both cases, the revolutionaries did not encourage widespread participation, or the masses had not supported them.⁸³ The most featured reason was illiteracy and lack of nationalist spirit. It was argued that Italy was not in a position to create a mass movement. After all, even in the most developed parts of the peninsula (Tuscany and the Austrian provinces), the educated classes were small, and illiteracy was common. As late as 1871, only 16 percent of those older than six were literate in the south, only 25 percent in the center, and less than half in the north.⁸⁴ However, according to Derek Beales and Eugenio F. Biagini, "in Italy, the problem was not illiteracy, but the narrow class nature of the patriotic cause, and the fact that the Democrats, who were present and had been active since the 1790s had been neither able nor willing to articulate their programs in ways which would appeal equally to the city artisans and the country freeholder."⁸⁵ The willingness would decline with new actors of Italian political thoughts after the 1830s.

80 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 45.

81 Ibid.,46.

82 Ibid.

83 Ibid.

84 Ibid.

85 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 46.

IV. Reign of Charles Albert and Pope Pius IX: Road to Revolutions of 1848

Meanwhile, the throne was changing hands in Piedmont. Charles Felix, who succeeded Victor Emmanuel I, was quite ill and had summoned Charles Albert to the capital city to take over the throne three days before his death. Charles Albert took over the throne of Piedmont on April 27, 1831. However, the new king was disturbed by the revolutionary and libertarian developments in France and did not trust Louis Philippe I, who succeeded after the overthrow of Charles X. Therefore, he turned his face to Austria and signed an alliance with Austria that same year. Although Charles Albert was very conservative in domestic politics, he made significant progress on many issues. He regulated taxes, took steps to liberalize exports, and supported industrial enterprises in the country. The riots that erupted in a row and the provocations of secret societies persuaded Charles Albert to meet the needs of society. In 1831, a few months after ascending to the throne, he formed a council to establish new civil, criminal, commercial, and procedural laws. The law book, which appeared in 1837, was very similar to the Napoleonic laws and was a very libertarian criminal law that restricted the death penalty as much as possible. Shortly, Charles Albert had unique characteristics; while he was conservative in many aspects and showed this tendency when he supported old monarchs in Spain and Portugal, he was also quite liberal and progressive in issues like commerce, taxation, making laws, and fiscal policies. Charles Albert's libertarian trade policies also affected his relations with the Ottoman Empire. When the trade agreement was renewed in 1837 with Ottoman Empire, Sardinian merchants, just like French merchants, were given some privileges, customs duties were lowered, and their free movement in Ottoman territorial waters was guaranteed. With this agreement, the Ottoman State wished for "the continuation of good relations."⁸⁶

By 1845, Charles Albert's relations with Austria declined considerably. Charles Albert was used to the idea of Italy being ruled by the Italians, although one of the apparent reasons for this was commercial disputes. Meanwhile, unusual developments were taking place in the peninsula. On June 16, 1846, Giovanni Maria Mastai Ferretti was elected as Pope Pius IX. "After his election, various reforms were introduced, including an amnesty for political prisoners, the relaxation of censorship, public works schemes, and proposals to introduce a new legal code and permit the construction of railways. Papal subjects were even permitted to attend scientific congresses for the first time."⁸⁷ Pius IX was a Pope, just as the moderates desired. After Pius IX protested Austria's troops in Ferrara, a Papal territory, Charles Albert decided to write him a letter of support. This attempt declared the end of the alliance between Austria and the Kingdom of Sardinia.

The reforms of Pius IX did not cause the impending revolutions, but they played an important reason in the politicization of society. The 1848 revolutions didn't break out suddenly; it was apparent from the year 1845 that something was wrong. The second half of the 1840s was marked by bad harvests in grain crops and potatoes.⁸⁸ The inefficiency of the harvest season was not unique to Italy; it was experienced all over Europe. In this case, Italian traders found it more profitable to take the products to Europe, where prices were higher, rather than selling them on the peninsula. That decision increased grain prices, especially in Northern Italy, creating a gap between moral and

86 BOA, A.}DVN.NMH., 3/13, 29 Cemaziyelevvel 1255, August 10, 1839.

87 Laven, "The age of Restoration," 63.

88 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 63.

market prices. The fact that the landowners and the Austrian-based dukes, in particular, were free traders and encouraged exports was enough to bring the peasant farmers and the urban working class on one front. In addition, the libertarian and reformist approaches of Pius IX triggered anti-Austrian opposition among the people. After 1845, governments in Italy took a much more moderate attitude toward political events, and public unrest caused fear in general. However, their efforts to resolve the unrest were insufficient to prevent the riots.⁸⁹ By 1848, rebellions did not just demand bread; they wanted freedom and reform. Moreover, the insurgents were the working class, university students, and artisans.⁹⁰

V. The Revolutions of 1848 and the First Italian War of Independence

The first actual revolution of 1848 occurred in Palermo on January 12, 1848. “The 1848 Palermo rising was as broad a protest against the Neapolitan government as that of 1820, with perhaps a larger admixture of Italian nationalism.”⁹¹ King Ferdinand of the Kingdom of the Two Sicilies asked Metternich to support him against rebellions. Still, Metternich stated that he could not help because of the internal upheavals in Vienna.⁹² Finally, the king granted a constitution later in January.

The first news of the rebellions arrived in the Ottoman Empire at the end of March. A copy of the full text of the announced constitution was delivered to the Ministry of Foreign Affairs, was translated by the translation chamber, and evaluated by the government.⁹³ Also, with the announcement of the Sicilian Parliament and the start of its activities,⁹⁴ the news of the end of the rule of King Ferdinand of Naples in Sicily was conveyed by the Maltese ambassador.⁹⁵

As a cosmopolitan empire, the Ottoman Empire watched the revolutions of 1848 with fear and attention. First of all, it should be emphasized that by 1848, the information sources of the Ottoman Empire were much improved compared to the 1820s.⁹⁶ The permanent ambassadors, who lived in Europe for a long time and were able not only to report political developments but also to interpret and convey them to the capital, had closely examined the 1848 revolutions.⁹⁷

As soon as the revolution news reached the capital, the Ottoman State demanded detailed reports and examinations from various embassies such as London, Berlin, Paris, and Genoa to analyze the source, reasons, and the idea they wanted to spread.⁹⁸ The ambassador in Genoa reported that the Austrian king was on his way to Genoa with his army, and he thought the Genovese were inclined to the idea of the Republic and was worried about it.⁹⁹ Another report came from the Paris

89 Clark, *The Italian Risorgimento*, 64.

90 Ibid., 83.

91 Ibid., 85.

92 Ibid.

93 BOA, HR.TO., 304/18, 16 Rebiülahir 1264 /March 22, 1848.

94 BOA, İ.HR., 304/18, 13 Cemaziyelahir 1264 /May 17, 1848.

95 BOA, HR.TO., 304/19, 14 Cemaziyelahir 1264 /April 18, 1848.

96 Levent Düzcü, *Watching a Revolution with Precaution and Fear: 1848 Revolution and the Ottoman State*, in *SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, (2016), 51-78.

97 Ibid., 54.

98 Ibid.

99 Ibid.

charge d'affaires, Mehmed Hilmi. In his statement, Mehmed Hilmi reported that a group of pro-republican supporters in Paris opposed the state with the slogans of “equality and freedom” and that the state was trying to suppress this rebellion with an army of “nationalist” soldiers.¹⁰⁰ The London ambassador Kalimaki Bey prepared a report on why all these disturbances were observed in various parts of Europe since revolts were not seen in England and the Ottoman Empire. According to Kalimaki Bey, this revolt was reasonable and legitimate since the European rulers were not merciful towards their people and were harming them.¹⁰¹ On the other hand, England would not be affected by these riots because they were neutral to all these rebellions. Moreover, the Ottoman Empire would not be involved because it was compassionate to its people and pleased them.¹⁰² Nevertheless, Kalimaki Bey warned the government to remain neutral in these rebellions and to take the necessary measures in the Balkans.¹⁰³

In Piedmont, Charles Albert decided to declare a constitution, and Leopold of Tuscany made the same introduction on February 11, 1848. Even Pius IX established a commission to prepare reforms. However, the revolution spread to the entire European continent. At the end of February, King Louis-Phillippe abdicated in France. However, the most significant improvement occurred in March, when Metternich had to flee from Vienna. On 18 March, uprisings were initiated at the North, in Milan. The Milanese took the streets, began fighting against Austrian forces, and drove out them the following five days.¹⁰⁴ The developments in Milan attracted the attention of the Piedmontese. Anti-Austrian demonstrations started in the region, and many encouraged the king to act against Austria. Charles Albert announced his intention to intervene on 24 March. The Piedmont army was unprepared, and Charles Albert decided to command the army. Piedmont marched on Lombardy, and Austria managed to retreat safely to the *Quadrilateral*¹⁰⁵ due to strategic mistakes of Albert. Charles Albert expected to be greeted as a savior when he reached Milan.

Charles Albert’s declaration of war against Austria had a significant impact on the entire peninsula. Many groups, including the exiled democrats, agreed to support him. Even in other parts of the peninsula, social pressure and excitement were so great that even Leopold of Tuscany and Ferdinand of Naples had to keep this war.¹⁰⁶ Even the Papal States participated in this war. The Pope, who initially intended to form a union responsible for defending the Papal State’s northern borders against possible Austrian attack, had to face a Catholic state because of Giovanni Durando and d’Azeglio. However, three weeks later, Pius IX issued a notification declaring that it represented not only Italy, but the whole Christian world and withdrew its support for the war. The Pope’s backward step not only extinguished the fire of the revolutions; it also ended the idea of an Italy uniting around the Papacy. The princes withdrew their support for the war, and the revolutionary situation again became interested in local politics. d’Azeglio and moderates were disappointed. He

100 BOA, İ.HR., 46/2200, 22 Şaban 1264/ 24 July 1848.

101 Ibid.

102 BOA, İ.HR., 47/2229, 17 Şevval 1264/September 16, 1848.

103 Ibid.

104 Duggan, *The Force of Destiny*, 227

105 Quadrilateral is the traditional name of a defensive system of the Austrian Empire in the Lombardy-Venetia region of Italy, which connected the fortresses of Peschiera, Mantua, Legnago and Verona between the Mincio, the Po and Adige Rivers.

106 Duggan, *The Force of Destiny*, 228

said, “God save Italy, not from foreigners but from Italians.”¹⁰⁷

However, Charles Albert was determined to move forward. Local governments were established in May and June in Lombardy, Parma, Modena, and Venice, hoping to gain military support from Piedmont. However, Austria decided to attack again at the beginning of July and defeated Albert’s army near Custoza. Albert was forced to retreat to Milan. The Piedmont army was suffering from demoralization. First of all, the adverse effects of the defeat of Custoza were continuing. Moreover, treating them as invaders in Lombardy negatively affected the soldiers, and the commander of the army, Wojciech Chrzanowski, was a Polish officer who was not so brilliant.¹⁰⁸ All this almost drove the army into a depression. Not surprisingly, the Piedmont army was defeated by Austria in the battle of Novara, which would technically end the war on March 23, 1849. On the same day, Charles Albert abdicated and was replaced by his eldest son, Victor Emmanuel II. After a few months, he died in Portugal, where he was in exile. On March 24, 1849, an armistice agreement was signed with Austria.

The war between Piedmont and Austria drew the attention of the Ottoman Empire. There were three significant informers about the war. First of all, the Ottoman ambassador to Tuscany began to inform the capital about the war on May 13, 1848.¹⁰⁹ The ambassador reported the upheavals in North Italy as a “civil war.”¹¹⁰ Moreover, the correspondence included the movements of Charles Albert, the current locations of the army, and what territories had been taken by them.¹¹¹ The second source of information about the Ottoman Empire was the Ottoman ambassador to Genoa. According to the correspondence which had been sent by him, during the first phase of the war, Charles Albert defeated the Austrian army, and settled in Milano. Moreover, he added, France might have also joined the war against Austria.¹¹² However, according to the Ottoman *chargé d’affaires* in Livorno, not only France but also England stayed neutral, and England was trying to convince Charles Albert to give up the war.¹¹³ Nevertheless, after Charles Albert decided to continue the war, his defeat near Custoza was also reported to the capital by the Ottoman *chargé d’affaires* in Livorno.¹¹⁴ He reported that Charles Albert and his army’s withdrawn to Milan, while he also reported that the Sardinian army had suffered many casualties, had a shortage of supplies while retreating, and had many similar problems.¹¹⁵ In this correspondence, he also emphasized that after the withdrawal of the Sardinian army, the Italian rebels were in a difficult situation and vulnerable.¹¹⁶

As the Ottoman Empire closely followed the war, it also prepared a brief on Charles Albert’s war strategy and the movements of the armies by drawing a detailed map of Northern Italy.¹¹⁷

107 Massimo d’Azeglio, *Lettere di Massimo d’Azeglio a Giuseppe Torelli*, ed. C. Paoli (Milan: Carrara, 1870), 327.

108 Christopher Duggan, *Force of Destiny*, 233

109 BOA, HR.TO.,630/22, 9 Cemaziyelahir 1264/ May 13, 1848.

110 Ibid.

111 Ibid.

112 BOA, HR.TO.,568/59, 8 Ramazan 1264/ August 8, 1848.

113 BOA, HR.TO.,568/60, 9 Ramazan 1264/ August 9, 1848.

114 Ibid.

115 Ibid.

116 BOA, HR.TO.,569/1, 10 Ramazan 1264/ August 10, 1848.

117 BOA, İ. MSM., 68/1969, 29 1264/ June 2, 1848.

Although the Ottoman Empire maintained neutrality in the war between Sardinia and Austria, the Ottoman ambassador to Vienna congratulated Emperor Ferdinand of Austria, who returned to Vienna after the Battle of Custoza and expressed good intentions.¹¹⁸

The revolution was over. It was neither the Italians nor the people, nor the Democrats, nor the Moderates who won. Leopold of Tuscany returned at the call of the moderates. On the other hand, Ferdinand of two Sicilies suppressed the rebellion in Sicily and consolidated his authority. The only place where the flame of the revolution was continuing in Rome. It was the assassination of Pellegrino Rossi that started the revolution on November 15, 1848. Rossi, as an Italian, and was appointed by the French as an ambassador of Rome in 1845.¹¹⁹ However, when the cabinet of François Pierre Guillaume Guizot resigned in France at the beginning of 1848, he had stuck in Rome. The same year, Pope Pius IX appointed him as the Prime Minister.¹²⁰ However, the Pope's rejection to fight against Austria caused great anger among all segments, especially the Mazzinians.¹²¹ Finally, on November 15, 1848, Pellegrino Rossi was assassinated by an unknown assassin. The death of Rossi created great anxiety in the Palace, and the Pope left Rome and fled to Gaeta, which was 120 kilometers away from Rome and 80 kilometers from Naples.¹²² After three months, the Italian democrats flocked to Mazzini, and the city was declared the Roman Republic on February 9. The republic was ruled by a triumvirate headed by Mazzini. Mazzini had realized a dream, and the laws passed by the parliament were the most democratic and libertarian ever. So much so that he even abolished the death penalty. Still, all this did not stop the French army from mobilizing at the Pope's call.

Meanwhile, the Revolutions and uprisings in the Italian peninsula also caught the attention of Italian patriot Giuseppe Garibaldi. Garibaldi was born in Nice in 1807. His family was sailors and grew up with the sea. In his mid-twenties, he became the captain of a ship and began to travel the world by sea. In 1828, he settled in Istanbul and stayed there until 1831.¹²³ He joined the *Carbonari* in the 1830s and played an active role in Mazzini's planned revolts in Piedmont in 1834.¹²⁴ However, when the rebellions failed, he fled from Italy to France.¹²⁵ He sailed to the Empire of Brazil in 1835 and participated in republican revolts against the empire. In 1841, Garibaldi and his wife went to Uruguay, and after one year, Garibaldi became the commander of the Uruguayan fleet and fought in the Uruguayan Civil War.¹²⁶ In this war, Garibaldi established an Italian Legion, which consisted of Italian men in South America. "This Italian Legion of Monte Video was the origin of the Garibaldians proper. It was the first considerable body of his countrymen he ever commanded

118 BOA, A.} AMD.,5/65, 27 Ramazan 1264/ August 27, 1848.

119 Cesaresco, *The Liberation of Italy: 1815-1870*, 79.

120 Evelyn Martinengo Cesaresco, *Italian Characters in the Epoch of Unification*, (New York: Cornell University Library, 2009), 283.

121 Ibid.

122 Cesaresco, *The Liberation of Italy: 1815-1870*, 128.

123 George Macaulay Trevelyan, *Garibaldi's Defence of The Roman Republic, 1848-49*, (London: Longman's, Green, and Co., 1919), 24.

124 Ibid., 25.

125 Ibid.

126 Ibid., 41.

on land; most of the men were political exiles; they first wore a famous red shirt."¹²⁷

After the Uruguayan Civil War, Garibaldi honorably refused the reward offer, which was made by the Governor of Monte Video. Meanwhile, the news was coming from the peninsula, and he expected that the Pope or the Grand Duke of Tuscany would employ him to expel the foreigner from the Lombardy plain.¹²⁸ Finally, in May 1848, Garibaldi and his followers, somewhere between sixty and a hundred in number, decided to return to the motherland. Firstly, he went to Charles Albert and offered the King his sword against Austria, but Albert rejected him.¹²⁹ Then he and his followers went to Milan and fought against Austria in Milano. After the defeat of Novara, he decided to pass to Rome and became the commander of the Republican army.

Garibaldi and his followers fought in a heroic but futile war against 40,000 French soldiers. While the French were preparing to enter the city on July 2, 1849, Garibaldi said the following words, which would become famous later; "I offer neither pay, nor quarters, nor food; I offer only hunger, thirst, forced marches, battles, and death. Let him who loves his country with his heart and not merely with his lips follow me."¹³⁰ About 4000 people left Rome just before the arrival of the French, and they were led by Garibaldi. However, many of them would disintegrate and be defeated at the end of a month.

When the revolutions ended, and the forces of order in Europe came to power again, the Ottoman Empire was also relieved. Although there was no trace of the 1848 Revolutions in the Ottoman Empire, the government made great efforts to prevent Ottoman borders from rebellions.¹³¹ The government followed what was happening in Europe from the beginning with great seriousness and took several measures. When the voices of the uprising in Sicily reached Istanbul, the government aimed primarily to reorganize the land and sea army, and therefore, while the budget of the Shipyard treasury increased, it established order by appointing officers waiting for an appointment in the army.¹³² The Ottoman State deemed that the most significant impact of the revolutionary movements would be on the Christian population.¹³³ Although the 1848 revolutions were not revolutions that took place for religious reasons, the government was worried that the idea of nationalism spread by the French Revolution could come with the idea of republicanism.¹³⁴ It might have been dangerous because the Christian population in the Ottoman Empire belonged to different ethnic cultures. Therefore, several measures were taken in the Balkans as well. In the Balkans, Marshal of Rumelia Armies, Emin Pasha, was appointed as the Governor-General of all the Ottoman lands around Greece, and local governors had made sure that they were subordinate to Emin Pasha.¹³⁵ On the other hand, while the Bosnian Governor was reinforcing a regiment of

127 Ibid., 43.

128 Ibid., 47.

129 Ibid., 55.

130 Duggan, *The Force of Destiny*, 237

131 For detailed account of measures taken by the Ottoman Empire, see, Levent Düzcü, *Watching a Revolution with Precaution and Fear: 1848 Revolution and the Ottoman State*, in SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences, (2016), 51-78.

132 BOA, İ.MSM., 67/1995, 4 Rebiülevvel 1264/ February 9, 1848.

133 Düzcü, *Watching a Revolution with Precaution and Fear: 1848 Revolution and the Ottoman State*, 62.

134 Ibid.

135 BOA, İ.MSM., 67/1995, 25 Rebiülevvel 1264/ April 29, 1848.

military force and ammunition, the Governor was instructed to maintain order in the army and keep the irregular soldiers in charge.¹³⁶

As the war in Northern Italy was about to end, the Ottoman State's agenda was not who would win the war but the possibility of the losing side migrating to Ottoman lands. Most of the migrations might have come from the Balkans. For this reason, the government issued a declaration in March 1849 entitled "The treatment of persons likely to take refuge from the party that would be defeated in the battle in the revolution in Italy," ordering them to be arrested rather than sent back.¹³⁷ They would not be admitted to the Ottoman territory, especially if the revolutionaries lost.¹³⁸ Moreover, when the revolutionaries lost, they tried to enter the Ottoman lands via Greece, and the governor of Trikala, Abdurrahman Sami, was tasked with capturing these people.¹³⁹ At the same time, when the Italian revolutionaries wanted to enter the Ottoman lands officially, the government issued a declaration stating that they would not be granted visas and that they would not be accepted as refugees or in any other title.¹⁴⁰

The revolutions of 1848 were not an event that the Ottoman state could learn from. However, the revolutions of 1848 were one of the most important examples showing why the Ottoman Empire observed Europe, how it observed, and how it took precautions in dangerous situations. In the 19th century, when communication was much more limited compared to the 20th century, the Ottoman state, as a large empire, tried to protect its borders. The Empire tried to prevent "dangerous" ideas and dangerous revolutionaries from interfering with the people, and while the balances changed, it tried to find the best position in European politics. In light of all these, the Ottoman Empire determined its position by observing the revolutionary situations and wars taking place in the Italian peninsula, where its direct relations were very limited. However, by observing events in Italy, the Empire also understood other great powers' thoughts on events.

VI. Victor Emanuel II and Cavour: Leadership of Piedmont

After August 1849, the former rulers were back in control. There were three exceptions: Ferdinand of Austria, Charles Albert of Piedmont, and Charles II of Parma. The period between 1849 and 1859 was called a second Restoration period because of its similar characteristics to the first one. First of all, most of Italy was still ruled by foreigners; the French troops were in Rome, and Austrians still had garrisons in Tuscany, Parma, Modena, and Lombardy-Venetia. Moreover, except for Piedmont, all the constitutions which were granted in 1848 were revoked. In almost all of Italy, the censorship of the press increased, and democratic revolutionaries were exiled. The Pope returned under the protection of the French army. Obviously, Italy seemed not very different from the period before 1848.

Although the absolute loser of 1849 seemed to be Piedmont, the real losers were the federalists and revolutionists. Despite all the efforts of Mazzini and the revolutionists, the revolution had failed. The Papacy, on the one hand, had neither the power nor the will to lead the Italian people

136 BOA, İ.MSM., 67/1947, 29 Recep 1264/ July 1, 1848.

137 BOA, A.} MKT.MHM.,12/47, 2 Cemaziyevvel 1265/ March 26, 1849.

138 Ibid.

139 BOA, A.} MKT.MHM., 218/1, 20 Ramazan 1265/ August 9, 1849.

140 BOA, HR.MKT., 28/82, 11 Muharrem 1266/ 27 Kasım 1849.

who aspired to unite.¹⁴¹ On the other hand, the House of Savoy came into prominence as the most significant figure which would save Italy from Austrian tyranny. According to Cardoza, there were three circumstances that distinguished the Piedmontese situation from that of other states on the peninsula.¹⁴² First of all, the House of Savoy was the only dynasty in Italy that was not under Austrian influence. Moreover, the existence of Piedmont was supported by the Great Powers of Europe, especially France and Britain, because of its geographical situation and since both France and Austria were satisfied that there was a buffer zone between them. Secondly, as highlighted above, Piedmont was the only post-1848 Italian State to retain a constitution, the *Statuto Albertino*.¹⁴³ Finally, with Count Camillo Benso di Cavour's entrance into political life after the 1848 revolutions, Piedmont gained an extraordinarily talented leader who distinguished himself as a dynamic reformer and an elite statesman in the peninsula in the 1850s.¹⁴⁴

The period between 1849-1859 was indeed a honeymoon period in terms of Ottoman-Italian relations. During the first half of the decade, a lot of personal correspondence was made between the rulers of the two countries, and they wished each other goodwill. The Ottoman Empire noticed the rise of the Kingdom of Sardinia. One of the first indications of this was addressing the King of Sardinia, Victor Emanuel, as "sultan" and celebrating his ascension to the throne.¹⁴⁵ The Ottoman Empire abandoned its policy of keeping an equal distance from all rulers in the Italian peninsula and accepted the leadership of the Kingdom of Sardinia.¹⁴⁶ On the other hand, after the 1848 revolutions, the Ottoman Empire admitted a group of Italian refugees, deployed them in Edirne, and made efforts to meet their needs.¹⁴⁷ All this pleased Victor Emanuel, and he honored the Ottoman government by sending gifts and medals to Istanbul.¹⁴⁸ On the other hand, the Ottoman Empire presented 3rd-degree "Mecidiye"¹⁴⁹ medals to the Sardinian government¹⁵⁰ and bought and presented quality horses for Victor Emanuel.¹⁵¹ Good relations were consolidated through the renewal and expansion of the trade agreement concluded under the former King Charles Albert.¹⁵² The most crucial problem between the two states in this period was that the Ottoman Empire did not have a permanent embassy in Turin. Often the ambassadors to Venice, Paris, Genoa, and Vienna were interested in Italian affairs. In order to solve this problem, the Ottoman State appointed Rüstem Bey as the Torino ambassador. Rüstem Bey would not only be a bridge between Sardinia and the Ottoman Empire but also would closely observe the Kingdom of Sardinia and report it to the capital.¹⁵³

141 Cesaresco, *The Liberation of Italy: 1815-1870*, 82.

142 Anthony Cardoza, "Cavour and Piedmont," in *Italy in the Nineteenth Century*, ed. John A. Davis (New York: Oxford University Press, 2000), 108-109.

143 Ibid., 109.

144 Ibid.

145 BOA, İ. HR., 65/3199, 14 Recep 1266, May 26, 1850.

146 Ibid.

147 BOA, A.}AMD., 18/83, 14 Recep 1266, May 26, 1850.

148 Ibid.

149 Mecidiye medal is a military and bravery medal given between 1852 and 1922 in Ottoman Empire. It was designed during the reign of the Ottoman Sultan Abdulmecid.

150 BOA, İ.HR., 68/3291, 12 Şevval 1266, August 21, 1850.

151 BOA, HR.MKT., 46/69, 14 Ramazan 1268, July 2, 1852.

152 BOA, A.{DVNSNMH.d., 12/114, 29 Muharrem 1271, October 22, 1854.

153 BOA, İ.HR., 304/18, 13 Cemaziyelahir 1271 /May 17, 1854.

However, although Piedmont turned into a featured figure in the history of Italy in 1849, there was a fact that Piedmont was defeated and would need the process of rehabilitation. The prominent statesman of the rehabilitation period was Massimo d'Azeglio. D'Azeglio was chosen as prime minister of Piedmont in May 1849 and made great efforts to ensure the continuity of the new constitution and government. First of all, D'Azeglio had a large share in the proclamation of the new constitution and had masterfully guided King Victor Emmanuel II to protect the constitution.¹⁵⁴ On the other hand, he had taken a modest attitude towards peace with Austria and ended the agreement.¹⁵⁵ Moreover, his government was the initiator of anti-cleric laws and practices. Yet by 1852, he was not disappointed that he had left the prime minister.¹⁵⁶ He gave way to a tougher statesman to serve as prime minister of Victor Emanuel II and fight opponents in parliament, Count Camillo Benso di Cavour.

Cavour's political life began towards the end of 1847. Together with Cesare Balbo, he published and edited a periodical, *Il Risorgimento*. After the constitution was declared, he took various positions in the government established under the leadership of Balbo. Subsequently, in October 1850, he was appointed to the ministry of agriculture and trade in the d'Azeglio cabinet and soon became the most effective and influential member of the government. Cavour played quite active role in the D'Azeglio cabinet. Throughout his ministry, he signed trade agreements with Britain, France, and other European states, pursued a free trade policy, taking progressive steps in railway construction, banking, and taxation.¹⁵⁷

Cavour was on a different line from previous political figures in Italy. First of all, he was a true liberal in economics. He had traveled to the capitals of Europe and knew the nature of the European economy and politics.¹⁵⁸ He was sociable, self-confident, and amusing; he was a shrewd judge of character and distinctly flexible in his political maneuvers, not to say, opportunist.¹⁵⁹ He knew the European capitals but had not been to the South of Pisa his entire life. Still, he believed that the unification of Italy could be achieved not by a popular movement but by top-down revolutions and politics.¹⁶⁰ In 1852, Cavour agreed with Urbano Rattazzi, leader of the left-liberals in parliament, to seize power. This deal would later be called *connubio*.^{161, 162} In this way, he managed to gain a majority in the parliament and severely restricted the clergy and Mazzinists.

"The basis of the *connubio* was anticlericalism."¹⁶³ The d'Azeglio government had already passed laws to keep the power of the Church away from the social sphere. However, the Cavour government went further. He passed laws to break the power of the Church in the judiciary and education and the law allowing the appointment of judges by the government and tried to control the civil officers. In short, Cavour had very centralist thinking in his internal affairs. On the other

154 Gilmour, *The Pursuit of Italy*, 247.

155 Ibid., 248.

156 Ibid.

157 Charles L. Killinger, *History of Italy* (Westport & London: Greenwood Press, 2002), 112.

158 Clark, *The Italian Risorgimento*, 67.

159 Ibid.

160 Ibid.

161 Italian, marriage.

162 John Gooch, *The Unification of Italy* (London: Routledge, 1989), 24.

163 Clark, *The Italian Risorgimento*, 71.

hand, he adopted a liberal policy in his foreign affairs. Cavour was quite successful in foreign affairs that he often overshadowed his success in domestic affairs. First of all, Cavour was aware that Italy could not unite without foreign support. In his opinion, Italy could not even be united, but perhaps Piedmont could annex northern Italy once again and establish a Northern Italian kingdom.¹⁶⁴ However, even for this, Piedmont needed support, and the best candidate for this support was France, ruled by Napoleon III. Cavour saw the common interest of these two states as France aimed to weaken Austria in northern Italy. Therefore, Cavour had to ally with France for Italy's future. However, he had never thought that Southern Italy would join the unification. Moreover, Northern Italy was unwilling to accept a confederation with the Papacy and the Kingdom of the Two Sicilies.

Cavour realized that getting the support of France alone would not be enough. There was a balance between the great powers in Europe, and Piedmont had to take its place without disturbing the balance. Britain was content with Cavour's liberal economic stance and would have leaned on Austria's withdrawal from Northern Italy but did not want a strong France in the Mediterranean.¹⁶⁵ In the spring of 1854, the Crimean War provided Cavour an opportunity to expand Piedmont's influence.¹⁶⁶ The French and British became involved in the Crimean War against Russia. However, they needed allies because of cholera, which had broken out. Initially, Cavour was reluctant because the war had no apparent benefit. Nevertheless, Victor Emanuel II was overly keen on war and put pressure on Cavour. On the other hand, when it was spoken that Austria would join the war, Cavour decided to join the war for the sake of standing with France. Cavour forced his cabinet to accept it, and in March 1855, Piedmont declared war on Russia. Sent 18,000 soldiers to Crimea; About 2000 of them died from cholera. Even so, the war was surprisingly successful.¹⁶⁷

The news that the State of Sardinia would join the war reached the capital in January 1855.¹⁶⁸ The Kingdom of Sardinia would support the war with a small number of soldiers, but Sardinia's participation in the war with the Ottoman Empire, albeit for a different purpose, would play a significant role in developing relations between the two states.¹⁶⁹ The Sardinian army, which joined the war in accordance with the alliance made between the Kingdom of Sardinia, Britain, and France, was welcomed in the capital. Firstly, a four-point agreement was drafted under the leadership of Grand Vizier Mustafa Reşit Pasha for the Sardinian soldiers to enter the Ottoman lands and the Sardinian warships to enter the Ottoman territorial waters. Therefore, Sardinia and the Ottoman Empire officially became allies.¹⁷⁰ Victor Emanuel was thanked personally by the Ottoman sultan for his decision to join the war.¹⁷¹ In the next period, preparations were made for the Sardinian army to come to Istanbul. A mansion was rented for the Sardinian officers to stay,¹⁷² ships from the Ottoman Navy were placed under the command of the Sardinian navy for the medical needs of

164 Ibid.

165 Ibid.

166 Killinger, *History of Italy*, 112.

167 Ibid.

168 BOA, HR.SYS., 1351/31, 2 Cemaziyelevvel 1271, January 21, 1855.

169 Ibid.

170 BOA, A.{DVNSNMH.d, 12/126, 26 Cemaziyelahir 1271, March 16, 1855.

171 BOA, A.{DVNSNMH.d, 12/126, 03 Recep 1271, March 22, 1855.

172 BOA, HR.SYS., 1352/14, 17 Recep 1271, April 05, 1855.

the Sardinian soldiers,¹⁷³ and some shops around Galata were rented by the Ottoman state to serve the Sardinian soldiers.¹⁷⁴ According to a letter that arrived in Istanbul on April 20, 1855, Victor Emanuel was condemning Russia's hostile attitude and stated that the Kingdom of Sardinia was a friend of the Ottoman Empire.¹⁷⁵ Moreover, the king reported that he sent the army of Sardinia to Sultan's order.¹⁷⁶ When the war ended, both sides seemed quite satisfied with the outcome. While the Ottoman State gave more than 500 medals to the Sardinian officers for their superior efforts in the war, Sardinia sent 400 medals to the Ottoman Empire and asked them to be distributed to the Ottoman officers and celebrated.¹⁷⁷

In December, the Austrians finally threatened to enter the war, and the Russians were forced to surrender. Cavour attended the subsequent Paris Peace Conference as a victor, but the Austrians counted as victors too, and the British and French were unwilling to alienate her. During the conference, Cavour did not demand anything for Piedmont. However, he advised other Italian states on the path to liberalization for the integrity and continuity of Europe.¹⁷⁸ This attitude, of course, had a positive impact on England. At the end of the conference, Cavour returned to Piedmont without any material gain. However, Cavour had achieved a lot. First of all, Piedmont was among the Great Powers at an international congress for the first time. Moreover, Cavour also played a significant role in accepting and discussing the "Italian question." By emphasizing Piedmont's progressive reforms, he influenced the Europeans and emphasized that Piedmont differed from other Italian states. Most importantly, the Crimean War shattered the Vienna settlement in 1815.¹⁷⁹ The European balance of power had long been based on Russian-Austrian friendship. However, Austria would be more alone in Europe after the Crimean War than ever before.¹⁸⁰

By 1858, Cavour had much of what he wanted in return for six years of efforts. However, a triggering development was needed to take action. It occurred on 14 January 1858. An attempt by an Italian Carbonaro, Felice Orsini, to assassinate the French emperor provided the impetus to bring Paris to support Turin. At his trial Orsini made an impassioned plea to the French emperor to make Italy independent, saying that there would be no peace in Europe until he did so.¹⁸¹ Napoleon was impressed and, in May 1858, made secret overtures to Cavour at *Plombières* in the Vosges. According to the agreement, France and Piedmont would fight against Austria "if a suitable pretext could be found."¹⁸² In order to create a *casus belli*, Austria would have to be provoked. At the end of the war, Austria would be expelled from Northern Italy; Piedmont would take Modena, Parma, and Emilia-Romagna in addition to Lombardy and Venetia, becoming a kind of Northern Italian Kingdom. Yet even at this point, the idea of uniting the entire peninsula was not on the agenda. According to the agreement, Tuscany would remain independent, and there would be a Kingdom of

173 BOA, HR.SYS., 1352/12, 17 Recep 1271, April 05, 1855.

174 BOA, HR.MKT., 105/61, 22 Recep 1271, April 10, 1855.

175 BOA, HR.SYS., 907/23, 2 Şaban 1271, April 20, 1855.

176 Ibid.

177 BOA, A.}MKT.MHM., 107/95, 6 Recep 1273, April 1, 1857.

178 Gooch, *The Unification of Italy*, 24

179 Clark, *The Italian Risorgimento*, 72.

180 Ibid.

181 Gooch, *The Unification of Italy*, 26.

182 Ibid. 27.

Central Italy in Central Italy. In the south, the Kingdom of the Two Sicilies would survive. France would take Savoy for her efforts.

VII. Second Italian War of Independence

Following this agreement, Piedmont began preparations to provoke Austria and bring it into a war. The army was mobilized on March 9, 1859, and the National Society was encouraged to recruit volunteers.¹⁸³ About 20,000 volunteers came to Turin from Europe and Central Italy. Moreover, Garibaldi was appointed commander of the Alpine Hunters' regiment. However, Austria refrained from the war. After several unsuccessful provocation attempts, Austria finally gave a note to Piedmont to stop mobilization on April 23. Piedmont did not care, however, and Austria declared war on April 26, 1859.

The Italians joined the war with 93,000 soldiers, while the French had 200,000 soldiers.¹⁸⁴ The army began marching on Milan and defeated Austria at Magenta on June 4. Austria then had to retreat to the east. Meanwhile, Garibaldi and the Partisans captured Brescia and Solo in the north. The battles that brought the war to an end took place on June 24, 1859. The French had defeated Austria at Solferino and the Piedmontese at San Martino.

From the beginning of March, the Ottoman Empire followed the mobilizations of the Piedmont government and analyzed these movements as preparations for the road to war. The first news came from Ottoman *Chargé d'affaires* to Brussels, Diran Bey.¹⁸⁵ While Diran Bey clearly stated that the Piedmont government was preparing for war, recruiting volunteers from various regions of Italy and making anti-Austrian propaganda, the Ottoman *charge d'affaires* to Paris emphasized that it was not known whether the conflict would turn into a war.¹⁸⁶ On the other hand, the Ottoman Empire began to find a way to obtain detailed information about the conflict and ask the British Minister of Foreign Affairs, Lord Malmesbury, whether a congress would be convened to resolve the conflict or not.¹⁸⁷ However, when the news that Austria had given an ultimatum to Piedmont reached Istanbul, it was understood that the war was inevitable.¹⁸⁸

When the war was declared, the Ottoman Empire had two significant concerns; what the Ottoman position would be on war and how the Empire could prevent the Ottoman territories in the Balkans from the spread of the war. First of all, the Ottoman Empire tried to receive information about the British opinion on the war, and on May 5, 1859, Britain declared that the British Empire would be neutral on the Piedmont-Austria war.¹⁸⁹ After two weeks, the Ottoman Empire also proclaimed its neutrality.¹⁹⁰ It again adopted the balance policy, as in the rest of the 19th century. Moreover, the Ottoman Empire saw no interest in participating in a war between France and Austria or in supporting one side. In order to maintain balance, the Empire issued a series of declarations

183 Gooch, *The Unification of Italy*, 31.

184 Ibid., 32..

185 BOA, HR.TO., 37/51, 3 Şaban 1275/ March 8, 1859.

186 BOA, HR.TO., 72/25, 6 Şaban 1275/ March 11, 1859.

187 BOA, HR.TO., 43/23, 11 Şaban 1275/ March 16, 1859.

188 BOA, HR.SYS., 782/10, 8 Şevval 1275/ May 11, 1859.

189 BOA, HR.SFR.3., 44/20, 11 Şevval 1275/ May 14, 1859.

190 BOA, HR.SFR.3., 45/3, 29 Şevval 1275/ June 1, 1859.

to be sent to local governments and governorships.¹⁹¹ In this period, the empire was quite sensitive to maintain its neutrality. There was a particular example of these efforts. In those days, a circus show about the war between Italy and Austria was performed in Beyoğlu, Istanbul.¹⁹² However, when the Italians were depicted as winning the war in the game, the Austrian embassy became very uncomfortable with this situation. Upon this, the government completely banned the staging of the play and increased pressure on theater actors.¹⁹³ The Ottoman Empire, while following the battles in Italy,¹⁹⁴ feared that this war reached a level that could threaten the territorial integrity of the empire. For this reason, an army had gathered in the Balkans, but as it lacked the cash to cover its expenses, the army remained in existence at the cost of borrowing from next year's taxes.¹⁹⁵

However, the situation went differently than expected. During the war, a revolt broke out in Tuscany and made Victor Emmanuel's protector throughout the war.¹⁹⁶ In Parma and Modena, the dukes had fled after the war, and these dukedoms wanted to be annexed by Turin. At the same time, the Austrian troops were recalled from Bologna, and the people offered Victor Emmanuel "dictatorship."¹⁹⁷ By the way, Napoleon III decided to offer an armistice to Austria, and Franz Ferdinand accepted it three days later. Neither Napoleon, and Piedmont, nor Austria was willing to go further. The French emperor and Emperor Francis Joseph I of Austria met in Villafranca¹⁹⁸ and signed a peace treaty that would end the Franco-Piedmontese war against Austria on June 11, 1859.¹⁹⁹ However, the peace terms were not acceptable to Piedmont, especially to Cavour, because Veneto was still in the hands of Austria. Still, Victor Emmanuel was inclined to accept, and Cavour had to resign. The Austrian Empire, French Empire, and the Kingdom of Sardinia signed the final treaty at Zurich on November 10, 1859. The agreement was a reaffirmation of the peace of Villafranca. With the Treaty of Zurich, the annexation of Lombardy by Sardinia was officially accepted. Moreover, in northern and central Italy, the people were ready to accept Piedmont's rule. Tuscany, Parma, Modena, and Papal Legations issued a declaration claiming the end of the duchy rule and demanded annexation by Piedmont. However, France had to be persuaded. Cavour was re-elected as prime minister in January 1860, promising to meet the treaty's terms at Plombières, to which Napoleon III agreed. On March 22, 1860, Sardinia declared that the Grand Duchy of Tuscany, the Duchy of Parma, the Duchy of Modena and Reggio, and the Papal Legations were annexed by The Kingdom of Sardinia. On the other hand, the Treaty of Turin, which decided to make a plebiscite in Savoy and Nice, was signed by France and Sardinia on March 24, 1860. As a result of the popular vote, Nice and Savoy joined France, just as it was decided in Plombières.

When rumors of a congress on the Italy-Austria issue reached the capital, the Ottoman empire's ultimate concern was the possibility of Russia's participation in the congress.²⁰⁰ According to the

191 BOA, A.}MKT.UM., 353/79, 14 Zikade 1275/ June 15, 1859.

192 BOA, A.}MKT.NZD., 283/70, 15 Zikade 1275/ June 16, 1859

193 Ibid.

194 BOA, HR.SYS., 782/11, 11 Muharrem 1276/ August 10, 1859.

195 BOA, A.}MKT.UM., 355/93, 1 Zilhicce 1275/ July 2, 1859.

196 Gooch, *The Unification of Italy*, 28.

197 Ibid., 29.

198 Ten miles southwest of Verona in northeastern Italy.

199 Killinger, *History of Italy*, 115.

200 BOA, HR.SFR.1., 2/48, 11 Cemaziyülevvel 1276, December 6, 1859.

correspondence sent by the St. Petersburg ambassador, Russia wanted to attend the conference that would convene in Europe and benefit from the conflicts in Europe.²⁰¹ Accordingly, while Russia wanted to demand concessions for the Christians in the Ottoman lands, it also intended to claim rights in the Ottoman lands and the Balkans, hoping that the relations between France and Britain would be damaged.²⁰² Upon this, the Ottoman Empire contacted the British foreign ministry through Muzurus Bey, the Ottoman ambassador in London, and received assurances that no other subject would be discussed at the congress except for the Italian issue.²⁰³

On the other hand, unexpected developments occurred in Southern Italy. In April 1860, a minor revolt broke out in Palermo.²⁰⁴ The Bourbon troops quickly suppressed the rebellion, but after the leaders of the revolt were killed, riots broke out in other parts of the island, and armed gangs held the countryside. The revolts had no leaders and were scattered. However, Francesco Crispi, one of Sicily's leading Republicans, managed to persuade Garibaldi to come to Sicily and lead the uprisings. Garibaldi landed at Marsala on May 10, 1860, accompanied by his famous *Mille* (the thousand). The islanders were long dissatisfied with the Bourbon rule, and Garibaldi's arrival significantly contributed to their organization.²⁰⁵ Three days after his arrival, Garibaldi announced that he was taking over the island for King Victor Emmanuel.²⁰⁶ Cavour, on the other hand, was very uncomfortable with the developments in the South. Garibaldi's action could trigger great powers to intervene on the island and even break their agreement with France. At this point, he preferred to remain silent. Garibaldi had taken the entire island under his control in as little as a month. On June 6, the Bourbon commander was forced to surrender.

Garibaldi was determined to march to the mainland, but Cavour thought it would entail more significant dangers. Garibaldi might not have given the captured areas to the king; worse, France could decide to intervene in the region. However, none of this happened. On August 19, Garibaldi crossed the Strait of Messina and captured Naples on September 7. Fearing that Garibaldi would attack Rome under the protection of France, Cavour decided to position the Piedmont army on the northern border of the kingdom of Naples. On October 1, 1860, Garibaldi achieved his most significant victory and defeated 30,000 Bourbon soldiers in the Battle of Volturno.²⁰⁷ The next day, Cavour passed a law in parliament that the Bourbon Kingdom would be annexed after a referendum. The referendum held on October 21 was overwhelmingly in favor of unification. Garibaldi met Emmanuel II at Teano on October 26, 1860 and ceded the Bourbon kingdom. The last Bourbon troops in Sicily surrendered on March 13, 1861, when the Messina fortress fell. The kingdom of Italy formally came into existence on March 17, 1861, when Victor Emmanuel II adopted the new title.

When news of the official proclamation of the Kingdom of Italy reached the Ottoman Empire, the Empire hesitated to recognize the Kingdom of Italy formally.²⁰⁸ For this reason, the

201 Ibid.

202 Ibid.

203 BOA, İ.HR., 172/9407, 22 Cemaziyülevvel 1276, December 16, 1859.

204 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 121.

205 Clark, *The Italian Risorgimento*, 81.

206 Killinger, *History of Italy*, 116.

207 Beales and Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, 122.

208 BOA, HR.TO., 100/22, 17 Şaban 1277, February 28, 1861

government requested that the Ottoman ambassador in London, Muzurus Bey, examine and report in detail the attitude of Britain and other states towards the Kingdom of Italy and whether they would recognize it. According to the reports of Muzurus Bey, England did not see any problem recognizing the Kingdom of Italy.²⁰⁹ Another correspondence regarding the official recognition of the Kingdom of Italy came from the *charge d'affaires* in Turin, Rüstem Bey. Rüstem Bey also emphasized that Victor Emanuel, who received the title of the King of Italy, could be recognized as king.²¹⁰ Thereupon, with the edict published on July 30, 1861, the Kingdom of Italy was officially recognized by the Ottoman Empire.²¹¹ However, the Ottoman Empire was still cautious. So much so that the government issued a decree stating that the banquet given by the Italians living in Istanbul in honor of the Kingdom of Italy would take place “in a garden surrounded by walls, quietly and without noise.”²¹² In my view, The Ottoman Empire did not want any problems with Austria and continued to remain neutral.

VIII. Aftermath

The declaration of the Italian kingdom was a turning point in Italy's history and a significant point in terms of Italian-Ottoman relations. When the Kingdom of Italy reached the power to change the balance of power in the Mediterranean and the Balkans and to compete with the states that were instrumental in its establishment, the Ottoman State would no longer be its friend but foe. However, the Kingdom of Italy would have to complete the unification. During this period, while the two states strived to improve their relations, they would maintain neutrality. The Risorgimento ended on September 20, 1870, with the capture of Rome. However, it would be a turning point for Italian foreign relations. Having industrialized in the 1870s, Italy began actively participating in European politics in the 1880s and cooperated with the German and Austro-Hungarian Empires with the agreement signed in Vienna on May 20, 1882, and increased its colonial activities in Africa. Although France and England dominated North Africa, Italy reached an agreement with England on February 12, 1887, and gained support. After 1887, Italy secured its existence and colonial activities by establishing a balance between Russia, England, France, Germany, and the Austro-Hungarian Empires, and the Ottoman Empire turned into the battlefield of these states.

Conclusion

This study examines the unification epoch, one of the most critical periods in Italian history, through the Ottoman Empire's eyes. Accordingly, the primary source of the study was the Ottoman Archive Documents. Thus, it aspires to explain why and how the Ottoman Empire followed a series of events, from Napoleon's invasion of Italy to the officially declared Kingdom of Italy in 1861. In light of the findings, there were essentially three reasons for the Ottoman Empire to follow the events in Italy. The first of these was undoubtedly to relocate itself in the changing European politics. The Italian peninsula was a vital region in which European superpowers had interests. Firstly, it was in a unique position where France could test its strength, spread its ideas, strengthen its dominance in the Mediterranean, and use it as a buffer zone with Austria. On the other hand, northern Italy, which Austria directly ruled, was a significant source of income. Nevertheless,

209 BOA, HR.SFR.3... 55/9, 7 Cemaziyülevvel 1277, November 21, 1860.

210 BOA, HR.TO., 100/22, 17 Şaban 1277, February 28, 1861.

211 BOA, A. {DVNSNMH.d., 12/245, 23 Muharrem 1278, July 31, 1861.

212 BOA, HR.MKT., 397/76, 22 Zilkade 1277, June 1, 1861.

in Italy, Austria was also able to suppress anti-*ancien regime* movements and consolidate its authority through the independent but Austrian dukes and princes. The Italian peninsula was vital in the foreign relations of France and Austria. On the other hand, Britain had to closely follow Italy and maintain the balance between France and Austria to prevent the colonial movements in the Mediterranean from shifting to French domination and the spread of Australian hegemony in Central Europe. In addition to all this, it was inevitable that these states, which were both Catholic, wanted to put pressure on the Papacy. In light of all this, it is not surprising that the Ottoman Empire was also closely interested in Italy, where three of its four significant political partners were directly interested.

With the geographical discoveries, the Ottoman Empire and the Italian city-states suffered considerably and gradually lost their Mediterranean superiority. However, even in the nineteenth century, both Italy and the Ottoman Empire continued to have interests in Mediterranean trade. Therefore, the Ottoman Empire cooperated with Italy and signed a series of trade agreements with both southern and northern Italian city-states and kingdoms to protect its interests in the Mediterranean, enjoy the balance between other states, and secure its interests. For this reason, every political and military development in the Italian peninsula was closely related to the Ottoman Empire.

The third and final reason is that the Ottoman Empire was afraid of Italian revolutionaries and Italians' revolutionary ideas and wanted to keep them from its borders. While the Ottoman Empire, like all other empires in the nineteenth century, stood on the verge of collapse, the biggest problem threatening the integrity of the Empire was the revolutionary, libertarian, and egalitarian ideas. On the other hand, the Italian peninsula was a region that became the cradle of all these ideas with the significant influence of France. At this point, two dangers were awaiting the Ottoman Empire. Firstly, revolutionary ideas could cross the borders of the Empire and encourage minorities, especially in the Balkans, to revolt. Secondly, the revolutionaries themselves could cross the Ottoman borders and organize in the Empire, fight for the minorities against the Ottoman Empire, and cause disorder or even loss of control. For all these reasons, the Ottoman Empire closely observed the Italian peninsula's revolutionary movements to protect its border security and ensure that the revolutionaries were outside its borders. The Empire increased border security in every extreme situation and took measures against possible insurrections.

BIBLIOGRAPHY

1. Primary Sources

Ottoman Archives of Directorate of State Archives

Amedi Kalemi, (A.} Amd.), 5/65; 18/83.

Hariciye Nezareti, Londra Sefareti (Hr.Sfr.3.), 44/20; 45/3; 55/9.

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (, Hr.Mkt.), 105/61; 28/82; 397/76; 46/69.

Hariciye Nezareti, Petersburg Sefareti (Hr.Sfr.1.), 2/48.

Hariciye Nezareti, Siyasi (Hr.Sys.), 1351/31; 1352/12; 1352/14; 782/10, 782/11; 907/23.

Hariciye Nezareti, Tercüme Odasi (Hr.To.), 100/22; 304/18; 304/19; 37/51; 43/23; 72/25;

568/59; 568/60; 569/1; 630/22.

Hatt-ı Humayun (Hat.), 1210/47397; 1210/47401; 1280/49634; 1281/49676; 1281/49680; 143/5946; 169/7217; 169/7219; 170/7241; 230/12833; 230/12833; 230/12839; 234/13045; 739/35028.

İrade, Hariciye (İ.Hr), 65/3199; 172/9407; 68/3291; 304/18; 46/2200; 47/2229.

İrade, Mesail-i Mühimme (İ. Msm.), 68/1969, 67/1947; 67/1995.

Mühimme Kalemi Evraki (A.} Mkt.Mhm.), 218/1; 12/47; 107/95.

Name-i Hümayun Defterleri (A. {Dvnsnmh.D.), 12/126; 12/114; 12/245.

Sadaret, Name-i Humayun Evrakı (A.}DVN.NMH.), 3/13.

Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD.), 283/70.

Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM.), 353/79; 355/93.

2. Secondary Sources

Beales, Derek, and Eugenio F. Biagini. *The Risorgimento and the Unification of Italy*. London: Routledge, 2013.

Cardoza, Anthony. "Cavour and Piedmont." In *Italy in the Nineteenth Century*, edited by John A. Davis, 108-109. New York: Oxford University Press, 2000.

Cesaresco, Evelyn, Martinengo. *Italian Characters in the Epoch of Unification*. New York: Cornell University Library, 2009.

Cesaresco, Evelyn, Martinengo. *The Liberation of Italy: 1815-1870*. London: Seeley and Co. Limited, 1895.

Clark, Martin. *The Italian Risorgimento*. London: Routledge, 2013.

Duggan, Christopher. *The Force of Destiny*. London: Penguin Books, 2007.

Akalın, Durmuş and Çelik, Cemil, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti Ve Osmanlı Devleti", in *Turkish Studies- international Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Ankara, 2012).

Düzcü, Levent, *Watching a Revolution with Precaution and Fear: 1848 Revolution and the Ottoman State*, in *SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*. 2016.

Gilmour, David. *The Pursuit of Italy*. London: Penguin Books, 2011.

Gooch, John. *The Unification of Italy*. London: Routledge, 1989.

Gregory, Desmond. *Napoleon's Italy*. New Jersey: Fairleigh Dickinson Univ. Press, 2002.

Gürsel, Bahar. *Friendship, Crisis, and Estrangement: U.S- Italian Relations, 1871-1920*. PhD diss., Bilkent University, 2007.

Header, Harry. *Italy in the Age of the Risorgimento 1790-1870*. London: Routledge, 2013.

Holt, Edgar. *The Making of Italy 1815-1870*. New York: The Murray Printing Company,

1971.

Isabella, Maurizio. "The political Thought of a New Constitutional Monarchy: Piedmont after 1848." *The 1848 Revolutions and European Political Thought*, edited by Douglas Moggach and Gareth Stedman Jones, 384-385. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Musardo, Veronica. *Influences of Italian Nationalism in The Capital of Ottoman Empire: Mazzini, Garibaldi, And Masonry*. PhD diss., Yeditepe University, 2013.

Killinger, Charles, L. *History of Italy*. Westport & London: Greenwood Press, 2002.

Laven, David. "The Age of Restoration." In *Italy in the Nineteenth Century*, edited by John A. Davis, 58. New York: Oxford University Press, 2000.

Mazzini, Giuseppe. "Manifesto of Young Italy." In *A Cosmopolitanism of Nations*, edited by Stefano Recchia and Nadia Urbinati, 33-39. Translated by Stefano Recchia. New Jersey: Princeton University Press, 2009).

Mazzini, Giuseppe. "On the Duties of Man (1841-60)." In *A Cosmopolitanism of Nations*, edited by Stefano Recchia and Nadia Urbinati, 33-39. Translated by Stefano Recchia. New Jersey: Princeton University Press, 2009).

Mazzini, Giuseppe. *The Duties of Man*. London: Chapman & Hall, 1862.

Smith, Denis, Mack. *The Making of Italy 1796-1866*. London: Palgrave MacMillan, 1988.

Trevelyan, George, Macaulay. *Garibaldi's Defence of The Roman Republic, 1848-49*. London: Longman's, Green, and Co., 1919.

Arş. Gör. Dr.
Mustafa ASLAN

Gaziantep Üniversitesi-Fen
Edebiyat Fakültesi-Tarih
Bölümü, Öğretim Elemanı,
aslnmstf88@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4158-2364>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 04/12/2022 14/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1214534>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Balkan Savaşlarına Giden Süreçte Balkanlar'daki Bektaşî Nüfuzunun Bölgeye Etkileri

The Effects of Bektashi Influence in the Balkans in the Process Leading to the Balkan Wars

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıla girerken daha öncesinde kaybettiği birçok savaşın ardından güçsüz kalmış ve Batılı emperyal devletlerin hedefi haline gelmiştir. Bu hedefler doğrultusunda Osmanlıyı parçalamaya en uygun bölgelerden biri de Balkanlar olmuştur. Batılı devletlerin bölgeye müdahaleleri ve yine Avrupa kaynaklı milliyetçilik dalgaları Balkanların Osmanlı'dan kopmasını hızlandırmıştır. Bu kopuş sürecinde ise bölgedeki Osmanlı unsurları için hayat eskiden olduğu gibi olmayacaktır. Bölgedeki söz konusu Osmanlı unsurlarından biri de Selçuklu döneminde buraya ilk göçlerini gerçekleştiren Sarı Saltık Baba'nın mirasçıları Bektaşilerdir. Bu sancılı süreçte, Bektaşilerin bir yandan devlet nazarında yasaklılık hallerinin devam etmesi diğer yandan bölgedeki ulusçuluk faaliyetleri, tarikat içinde devlete karşı farklı tutumlar sergilemeye neden olmuştur. Bu çalışmada, Balkanların Osmanlı Devleti'nden ayrılması sürecinde Bektaşilerin bölge için ne kadar önemli bir yapı oldukları ve bu sürece karşı Bektaşilerin tutumları bazı örnekler üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Bektaşî, Tekke, Ulusçuluk, İttihat ve Terakki.

Abstract

As the Ottoman Empire entered the 19th century, it was weakened after losing many wars and became the target of Western imperial states. In line with these objectives, one of the most suitable regions to dismember the Ottoman Empire was the Balkans. The interventions of Western states in the region and the waves of nationalism originating from Europe accelerated the separation of the Balkans

Bu çalışma, 2022 yılında Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

ATIF: ASLAN Mustafa, "Balkan Savaşlarına Giden Süreçte Balkanlar'daki Bektaşî Nüfuzunun Bölgeye Etkileri ", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8/4 (Aralık 2022), s. (1251-1267)

CITE: ASLAN Mustafa, "The Effects of Bektashi Influence in the Balkans in the Process Leading to the Balkan Wars", **Journal of History and Future**, 8/4 (December 2022), pp. (1251-1267)

from the Ottoman Empire. In this process of disintegration, life for the Ottoman elements in the region will not be the same as before. One of these Ottoman elements in the region is the Bektashis, the heirs of Sarı Saltık Baba, who first migrated here during the Seljuk period. In this painful process, the Bektashis' continued prohibition in the eyes of the state on the one hand, and the nationalist activities in the region on the other, led to different attitudes towards the state within the sect. In this study, it will be tried to reveal how important the Bektashis were for the region in the process of the separation of the Balkans from the Ottoman Empire and the attitudes of the Bektashis towards this process through some examples.

Keywords: Balkan, Bektashi, Tekke, Nationalism, Ittihat ve Terakki.

Giriş

19. yüzyılın başlarından itibaren dünyada yükselişe geçen milliyetçilik akımı, çok uluslu imparatorlukları derinden etkilemiştir. Bu imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu da Balkan coğrafyası başta olmak üzere tüm topraklarında bu siyasi akımın getirdiği etkileri yaşadı. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkan milletleri arasında yükselişe geçen milliyetçilik duyguları, kendi ulus-devletlerini kurma düşüncelerini hızlandırmıştı. Daha öncesinde kendi kilise ve okullarını (dinsel ve dilsel kimlik) kurmaya çalışmaları bunun ilk adımlarıydı.¹ Osmanlı bu tehlikeyi görmüş, yükselen bu milliyetçilik dalgasının önünü almak için adımlar atmaya çalışmıştı. Öncelikle Tanzimat ile o güne kadar olan Osmanlı vatandaşları arasındaki farklar ortadan kaldırılmış ve eşitlik ilkesi temel alınmıştı.² Islahat Fermanı'yla bu eşitlik ilkesinin yanında birçok haklar verilerek bir Osmanlı milleti oluşturulmak istenmişti.³ Osmanlılık fikri kapsamında yapılan bu reformlar, Balkan milletlerinin isyanlarının devam etmesi nedeniyle istenilen başarı elde edilememişti. Devlet adamları ve aydınlar, Osmanlılık fikrinin başarıya ulaşmaması sonucu bu sefer de İslamcılık fikrini öne çıkarmışlardı. Abdülhamid döneminde hem iç siyasette hem de dış siyasette etkin olarak kullanılan İslamcılık fikri, Arnavutların ve Arapların isyan etmeleri sonucu Balkanlar'daki bu milletlerin de bir arada tutulamayacağı anlaşılmıştı. Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle İslamcılık düşüncesi ile yönetime son verilmiş ve Balkanlar'daki milliyetçi etkilere karşı yine Balkanlar'da gelişen Türkçülük fikri savunulmaya başlanmıştı.

Devletin bu varoluş mücadelesi içerisinde adeta bir cadı kazanı gibi olan Balkanlar'da, Bektaşî tekkeleri de kendi varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktaydı. Bir yandan devlet nazarında yasaklılıkları devam etmesi, diğer yandan bölgede kurulmakta olan ulus-devletlerin bölgede dengeleri değiştirmesi Bektaşîleri farklı yönere savurmaktaydı. Bu nedenlere dayalı olarak Balkanlardaki Bektaşîlerin tutumlarında farklılıklar gösterecektir.⁴

1 L. Carl Brown, *İmparatorluk Mirası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.102.

2 A.H. Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış" *Tanzimat*, MEB, İstanbul, 1999, s.4.

3 Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 19, İstanbul, 1999, s.185.

4 Bölgede değişen yeni dengeler açısından bazı Balkan Bektaşî tekkeleri ayrılıkçı hareketlerde veya yeni kurulan devletlerin yanında rol alırken bazı Bektaşî tekkeleri de devlet tarafında yer almıştı. Anadolu'daki Bektaşî tekkelerindeki durum ise çoğunluğunun devletin yanında yer aldıklarıydı. Bu bölgenin dinamiklerine göre değişen bir durum olduğu gibi Bektaşîler içerisindeki ikilikten de kaynaklanmaktadır. Balkan Bektaşîleri genelde Arnavut kökenli olmaları hasebiyle Osmanlı'ya bağlılık

Balkanlar'da Bektaşî Nüfuzunun Bölge İçin Önemi

Yeniçerilerin yok edilmesi ve özellikle Balkanlar'daki çoğunluğu Bektaşî olan âyanların ortadan kaldırılması, Bektaşîleri başta mali olmak üzere birçok destekten mahrum bırakmıştı. Çünkü Yeniçerilerin varlığı, Bektaşîlere karşı olumsuz tutum içerisinde olan yönetim ve Sünnî meşrepli gruplar için caydırıcı bir rol oynarken⁵ âyanların varlığı da yeniçerilere benzer şekilde Balkanlar'daki Hristiyan ve diğer unsurlara karşı bir güvence sağlamaktaydı.⁶

Aslında bu durum görünüşte Bektaşîlerin çıkarları gibi gözükse de özellikle âyanlar ile Bektaşîlerin ittifakı bölgedeki Osmanlı egemenliği için de önem arz etmekteydi. Şöyle ki: Dönemin arkeolog ve tarihçilerinden F. W. Hasluck, Tepedelenli Ali Paşa'nın Bektaşîlerin boş kiliseleri tekkelere dönüştürmelerini desteklediğini ve bunun da Hristiyanlığın yeniden canlanmasını frenlediğini düşünmektedir.⁷ Hasluck, muhtemelen bu düşüncesini bölgede yaptığı araştırmalar sırasında öğrendiği, Bektaşîliğin yasaklanmasından sonra çeşitli gruplarla birlikte Hristiyanların da Bektaşî tekkelerine yaptıkları tasallutlara dayandırmaktadır. Bu tasallutların ise daha çok Yunan ve Bulgar tarafından yapıldığını, tasallut bölgelerinin de Yunanların çoğunlukta olduğu Teselya'da ve Bulgarların nüfuzlu olduğu Tatar ve Köpekli kazalarında yaşandığını belirtmektedir. Yaşanılan saldırılarda bu bölgelerdeki Bektaşîler, tekkelerinden kovulmuş ve bazı tekkeleri de yıkılmıştı. Ancak yine Teselya'da bulunan Reni Tekkesi'ne saldırılar yapılırsa da buradaki Bektaşî dervişlerin direnmesi üzerine tekkeye zarar verilememiştir.⁸

Hasluck'un Bektaşîlerin kiliselere el koyma iddiasının Osmanlı kayıtlarına yansıdığı da görülmektedir. Bunlardan biri Ergiri'deki Hristiyan ahalinin Ali Baba Bektaşî Tekkesi'nin kiliselere el koyduğu yönünde şikâyet dilekçeleridir. İlgili dilekçelerde Hristiyan gruplar kiliselerine ve kilise arazilerine Bektaşîler tarafında el konulduğunu ve o dönemde de bu kilise ve arazilerinin kullanılmasına izin verilmediği gibi şikâyetlerde bulunmuşlardı.⁹

konusunda bazıları daha kayıtsız olabilirken Balkanların bazı bölgelerinde ve Anadolu'nun genelinde Türk Bektaşîler, devletin düştüğü zor duruma kayıtsız kalamamışlardır.

5 Esad Efendi'nin belirttiğine göre Bektaşîlerin epeydir ortadan kaldırılması düşünülmekteydi, ancak Yeniçerilerin Bektaşî olmalarından dolayı devlet bu adımı atmaktan çekinmekteydi. Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, Dersaadet, H.1241(M.1826), s.200-207.

6 Meryem K. Erdoğan-Meral B. Ferlibaş-Kamil Çolak, *Rusçuk Ayanı*, 1.Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, s.188. Tirsiniklizade İsmail Ağa döneminde Rusçuk'a gelen Horasani Ali Baba, Hızır Baba Tekkesi'ne yerleşmiş, kısa zamanda bölge halkı ve Tirsiniklizade İsmail Ağa tarafından itibar görmüştür. Daha sonra İsmail Ağa kendisine Rusçuk'un güneydoğusunda yıkılmış bir manastıra ait verimli arazileri hibe etmiştir. Burada Horasani Ali Baba Tekkesi'nin kurulmasını sağlayarak bölgeyi şenlendirmiştir. BOA, MAD.d., Nr.9774, H-23-07-1247. Rusçuk kazasındaki Horasani Ali Baba Tekkesi mallarına ve arazilerine el konularak 1826 yılında kapatılmıştır. F.W. Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, Mütercim: Ragıp Hulusi, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s.33. Tepedelenli Ali Paşa'nın nüfuz ettiği birçok bölgede Bektaşî tekkelerini desteklemiş, yeni yeni tekkeler tesis ettirmiştir. Bunlardan biri olan Katrin Bektaşî Tekkesi, Ali Paşa'nın güvendiği bir uç noktası olmuştur. Ö.L. Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s.382.

7 Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, 66.

8 Hasluck, *Bektaşîlerin Tedkikleri*, 38

9 BOA, A.} MKT.UM, 355-48, H.26 Zilkade 1275, MVL, 372-11, H.19 Safer 1278.

Konumuza dönecek olursak; Bektaşiler her ne kadar söz konusu güçlerden mahrum kalsalar da ilk şoku atlattıktan sonra tekrar eski nüfuzlarını sağlamaya çalışmışlardır. Ancak devletin Bektaşilik politikasındaki ısrarlı tutumu ile onlara yönelik aldığı tedbirler, Balkanlar'daki Bektaşiliğin hem devlet hem Bektaşî tarikatı merkezinin aleyhine farklı sonuçlar doğurmuştur. Şöyle ki, devletin Bektaşilik için aldığı tedbirler, Anadolu'daki tarikatın merkezi ile Balkan Bektaşî tekkeleri arasındaki hiyerarşiyi bozmuştu. Bunun sonucunda çoğunluğu Arnavutlardan oluşan Babagân kolu, merkeze olan bağımlılıklarının azalmasıyla Balkanlar'daki Bektaşî tekkelerinde güçlerini artırdı. Bunların tekkelerde güçlerinin artması ile bölgede hakimiyet alanları genişlemiş ve bu da ilerleyen dönemlerde Arnavut milliyetçilerinin bu Bektaşilerle iş birliğini kolaylaştırdı.¹⁰ Buna yönelik birçok sorun, sonraki dönemlerde bölgedeki devlet görevlilerinin raporlarında açıkça görülmektedir.¹¹

Dolayısıyla bu sorun ilk başta Bektaşiler için olumsuz bir durum gibi gözükse de onların bölgede yarattıkları güç boşluğu Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğini olumsuz yönde etkileyecek nedenlerden biri olduğunu söylemek yerinde olsa gerektir.¹² Bektaşilerden kalan bu boşluğu, zamanla bölgenin diğer etnik unsurları doldurarak denetimi ellerine alacaklar ve birçok asayiş sorununa da neden olacaklardı.¹³ Kuşkusuz bu da Balkanların parçalanması sürecini hızlandırdığı söylenebilir.¹⁴

-
- 10 Burada önemli olan II. Bayezid'in Bektaşî tekkelerinin kontrolünü vermesi ile Balım Sultan'ın Babagân kolunun güçlenmesini sağladığı gibi bunu ikinci kez devlet dolaylı yollardan yine Babagânları istemeden güçlendirdiği görülmektedir.
- 11 BOA, DH. MKT, 833-15, H.7 Muharrem 1322. Y. PRK. UM, 30-85, H.26 Rebiülevvel 1312. Yanya Valisi Osman Paşa gibi bölgedeki birçok devlet görevlisi benzer raporlar yayınlamaktaydı. Devlet görevlilerin raporlarında bu durum, Bektaşilerin faaliyetlerinin engellenmesi konusunda bir neden olarak öne sürülecektir.
- 12 Ayrıca bu bölgedeki Türk varlığını zayıflatmaya sebep olduğu gibi bölgenin huzurunu da etkileyecekti. Sürekli kendi aralarında çatışma yaşayan Balkan halkları, Türk idaresinde hüküm süren barış ortamından da uzaklaşacaklardı. Bu tespiti Victor Berard ve Goltz Paşa da görmek mümkündür. Goltz Paşa, bu konudaki tespitini şu şekilde yazmıştır: "Türk hâkimiyeti bugün ortadan kaldırılırsa başlayacak olan ırk kavgasında ilginç milliyetlerden biri veya diğeri şüphesiz yok olacaktır. Ancak hali hazırdaki vaziyette şimdilik hepsi muhafaza edilip yan yana mevcut olabilirler. Benzer şekilde Berard'da şu notu düşmüştü: "Medeniyetin yararı için tüm bu halklar gelişmeli ve yalnız Türk idaresi tüm bu ırkların, dillerin ve dinlerin yaşamasına izin verecek genişlikte kayıtsızlığa sahiptir." Colmar Freiherr von der Goltz, *Makedonya Seyahati*, çev. E. Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., İstanbul, 2014, s.113.
- 13 Bektaşilerin de Osmanlılar tarafından kaldırılmasını fırsat bilen Hristiyan azınlıklar, Teselya gibi bazı bölgelerde topluca tekkelere saldırarak buradaki Bektaşileri kovacaklardır. Terk edilmiş olan bu tekkelere birçok eşkiya yerleşecek bölgeye uzun bir süre rahat vermeyeceklerdir. Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, s.67.
- 14 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu-Gülçin Tunalı-Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.304. Nitekim devlet, bölgedeki dini ve etnik azınlık unsurların bölücü faaliyetlerini bilmesine rağmen, Müslüman otoriteleri etkisiz hale getirmeyi tercih etmiştir. Bu hem bölgedeki Müslümanları özellikle Bektaşileri güçsüzleştirmiş, hem de devletin ilerleyen zamanlarda Hristiyan ayrılıkçılara karşı kullanabileceği önemli bir unsuru ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu ayrılıkçı isyanların bastırılmasında gerekli ordu bulunamayacağından Mehmed Ali Paşa'ya başvurulacak, bu da ileriki dönemlerde asi bir vali sorununu da doğuracaktır. Ayrıca M. Ali Paşa, isyanı bastırma da Avrupalı devletler duruma müdahil olmuşlar ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden kopuşunu hızlandırmışlardır. Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, TTK, Ankara, 1983, s.115.

Bazı Balkan Bektaşilerinin Balkanlar'daki Ulusçuluk Hareketleri Lehine Tutumları

Bektaşî tarikat yapısının devlet tarafından bozulmasıyla, Balkanlar'da Arnavut Bektaşîleri birçok tekkede nüfuzlarını artırmışlardı. Özellikle 1826 yılı sonrası birçok Babagân Bektaşî, Arnavut nüfusun yaygın olduğu bölgelere gitmişti. Bu da bölgedeki Bektaşîlerin demografik yapısının çoğunluğunu Arnavutlardan oluşmasını sağladı. Bunların da bölgedeki milliyetçi hareketlenmelere kayıtsız kalmaları beklenemezdi. Bu minvalde devlet, bölgede Bektaşî takibatını sürdürürken artık sorunun sadece Bektaşîlerin dini faaliyetleri olmadığını fark etmekteydi. Bölgeden gelen ihbarlara göre bazı Bektaşî tekkeleri ayrılıkçı harekette bulunan güçlerle iş birliği içerisindeydi. Bu ayrılıkçı hareketlerde bulunan önemli gruplardan biri aynı zamanda Bektaşî olan Fraşeri ailesiydi. Bu ailenin önemi; kendileri de Bektaşî oldukları için Tepedelenli Ali Paşa gibi Bektaşî dervişlerini farklı menfaatler için kullanabilmeleri idi. Bu yüzden Fraşeri ailesinden kısaca bahsetmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

Arnavutluk bölgesi ve civarında özellikle Bektaşîler üzerinde büyük nüfuzları olduğu anlaşılan Fraşeriler, Arnavut ulusçuluğunun gelişiminde önemli katkıları olan bir ailedir. Fraşeri ismini Yanya'nın Ergiri Sancağı'daki Premedi kazasına bağlı Fraşeri köyünden almış ve kökleri akıncı bir aileye dayanmaktadır. Aynı zamanda tanınmış Osmanlı aydınlarından biri olan Şemseddin Sami de bu ünlü Fraşeri ailesindedir. Yine bu ailenin diğer mensubu olan ve Arnavut milliyetçiliğinde en önde rol alanlardan biri ise Abdül Fraşeri'ydi. Asıl adı Abdullah Hüsnü olan Abdül Bey, ilk eğitimini Bektaşî tarikatına bağlı Nasibi Tahir Baba Tekkesi'nde almıştır. Osmanlı-Rus Savaşı olan 93 Harbine gönüllü olarak katılmış¹⁵ savaştan sonra Abdül Bey, kurduğu Prizren Arnavut Cemiyeti ile Arnavut milliyetçiliği için çalışmalarını hızlandırmıştır.¹⁶ Bu çalışmalar içerisinde kardeşi Şemseddin Sami de yer almıştır. Ancak Abdül ve Naim Beylere göre Osmanlı Devleti'ne daha bağlı kültürel bir milliyetçilik çizgisinde çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁷ Şemseddin Sami'ye göre daha radikal bir çizgide olmaları hasebiyle Abdül ve Naim Beyler hakkında devlet tarafından zaman zaman soruşturma açılıyor¹⁸ ve Arnavut ittifakı konusunda diğerlerinden daha önde gelen Abdül Bey birçok kez tutuklanabiliyordu.¹⁹ Ömürlerinin sonuna kadar Arnavut Ulusçuluk hareketi için mücadele eden Fraşerilerin aynı zamanda Bektaşîliğe o kadar bağlı olmalarını, Abdül Bey ve kardeşlerinin küçük yaşlarda Bektaşî tekkesinde eğitim almalarına ve Naim Bey'in de öldüğünde Merdivenköy Şahkulu Bektaşî Tekkesi'ndeki mezarlığa defnedilmesinden anlaşılmaktadır.²⁰

15 Bülent Bilmez-Nathalie Clayer, "A Prosopographic Study on some 'Albanian' Deputies to the First Ottoman Parliament", *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog, Malek Sharif, Orient-Institut, Würzburg, 2016, s.151-186. Muhtemelen sıbyan mektebine gittiği sıralarda, Bektaşî tekkesine de giderek dini eğitimini burada alıyordu.

16 Muhammed Aruçi, "Fraşeri, Naim (1846-1900)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s.195-197.

17 Şemsettin Sami, *Arnavutluk Ne İdi, Nedir ve Ne Olacak?* çev. Klaudio Fusha, Bükreş, 1899, s.4. Şemsettin Sami, Arnavutluk milliyetçiliği için kültürel anlamda bu gibi eserler ortaya koyarak Arnavutluk ittifakında önemli faaliyetler yürütmüştür.

18 Eri Syzo, "Şemseddin Sami'nin Milliyetçilik Anlayışı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya, 2019, Cilt 5, S.10 s.49-88. Bülent Bilmez, "Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemsettin Sami Fraşeri İmajı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri 4-7 Aralık 2003*, İslam Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi, İstanbul, 2006, s.71-125.

19 BOA, İ.MMS, 134-5726, H.10 Rebiülevvel 1298.

20 Aruçi, "Fraşeri, Naim (1846-1900)", s.196.

Abdül ve Naim Beylerin Arnavutluk ittihadı için özellikle bölgedeki Bektaşî tekkeleri üzerinde yürüttükleri faaliyetler, devletin de nazar-ı dikkatinden kaçmamıştır. Osmanlı belgelerinde Abdül Bey'in faaliyetleri Derviş Paşa'nın 1881 yılında Yanya'da yürüttüğü bir soruşturmada öğrenilmektedir. Buna göre Aluş ve Adem isimli iki Bektaşî babasının Fraşeri ile Görice'de dolaşarak buradaki ahaliyi dini yönden ifsat ettikleri ihbarı yapılmıştı. İhbar üzerine olayı inceleyen Derviş Paşa bambaşka bir durumla karşılaşmıştı. Paşa öncelikle bölgede görevli olan jandarmanın Rumca bildiğini ve bunların bölgeye önceden Abidin Paşa'nın²¹ Toskalık'tan getirttiğini öğrendi. Paşaya göre; bu jandarmanın Rumca'yı bilmelerinin bölgedeki suiistimaller için uygun olduğunu öncelikle bunların buradan uzaklaştırılarak Manastır Vilayeti dahilindeki Könice ve Kereyne taraflarına yerleştirilmelerini istedi. Sonra ise Derviş Paşa, Bektaşî babalarının durumuna baktığında bunların bölgedeki ayrılıkçı hareketlerden sorumlu olan Abdül Bey ile birlikte hareket ettiklerini tespit etti. Onun yakalanıp yapılan sorgulamasında; Abdül Bey'in bölgedeki isyana yönelik kalkışmanın sorumlusunun kendisi olduğu ve bu isyanı güçlendirmek için Kigelik Arnavutlarını kışkırttığı ortaya çıkarılmıştı. Suçlarının tespitinin ardından Bektaşîlikle ilgili mücadelede ön saflarda olan Ahmet Hıfzı Paşa başkanlığında kurulan bir heyet, soruşturmayı derinleştirmiş bölgedeki bazı yüksek düzey devlet görevlilerin de işin içinde olduğu anlaşılmıştı. Bu kişilerin; Abidin Paşa'nın damadı Siroz Mutasarrıfı Emin Efendi ile Avlonyalı Mustafa Paşa'nın damadı Avlonya kaymakamı Mehmed Paşa oldukları ve bunların bölgede kalmaları sakıncalı olduğundan Anadolu'da uygun bir yere gönderilmeleri gerektiği belirtilmektedir. Yerlerine ise güvenilir kişiler getirilmeleri bölgenin hassas yapısı açısından daha uygun olacaktır. Bektaşî babaları olan Aluş ve Adem ise yine Anadolu tarafındaki uygun bir Bektaşî tekkesine gönderilmelerine karar verilmişti. Tekrar Abdül Bey'e gelinecek olursa; onun ve kardeşi Naim Bey'in Toskalık ile Kigelik'i Yunanistan'la birleştirmek amacıyla hareket ettikleri, Sarandus İskelesinde ele geçirilen Gaynov Nazif imzasıyla yazılmış birkaç adet mektuptan anlaşılmıştı. Abdül Bey'in bu fikirler doğrultusunda yaptığı bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti'ne alenen isyan olduğundan, bu olayın basit bir durum olmadığı raporda vurgulanmıştı.²²

Fraşeri ailesinin bu üyelerinin yaptığı faaliyetlerin bu kadar bilinmesine karşın, muhtemelen onlarla ilişkili olan ve daha çok bu amaç doğrultusunda bölgede eylemsel olarak çalışan ancak ismi bilinmeyen bir diğer Fraşerli ise Malik Bey'di. İncelediğimiz belgelerden anladığımız kadarıyla Malik Bey, bölgedeki Bektaşî tekkelerine giderek onların çevre halkı, âyan ya da eşraftan kişilerle olan sorunlarını çözmeye çalışırdı. Bu yolla da bölgedeki Bektaşîlerce tanınan biri olmuş ve Bektaşî tekkeleri üzerinde faaliyetlerini daha rahat yapabileceğine ulaştığı bulabilmiştir.

Malik Bey'in bu faaliyetlerini yürüttüğü tekkelerden birisi Yanya Vilayeti'ne bağlı Premedi kazasındaki Prişte Dergâhı'ydı. Dergâhın postnişini olan Cafer Baba'nın varis bırakmadan ölümüyle tekkenin arazileri devlet tarafından müzayedeye çıkarıldı. Bu müzayedeye katılan bölgedeki eşraftan Kilisoralı Celal Bey, arazilerin değerini düşük gösterip tekkenin arazilerini ele

21 Abidin Paşa da Abdül Bey ile birlikte Arnavut Birliği'nin güney kolunun liderlerinden biriydi. Abdül Bey'in Arnavut ünlü bir aileden geldiği gibi o da yine Arnavutların ünlü Dino ailesinden gelmektedir. Bilmez-Clayer, "A Prosopographic Study on some 'Albanian' Deputies to the First Ottoman Parliament", s.176.

22 BOA, Y.PRK.BSK, 4-84, H.12 Cemaziyelahir 1298. Gerçekten de belgede ortaya konulan durum basit bir olay değil, önceden planlanmış bir kalkışma hareketidir. Belgede ortaya konulduğu gibi bölgedeki -ordu ve idari alanda- üst düzey görevlilerin bu işin içinde olması, Bektaşî tekkelerinin kullanılması ve siyasi yönden Abdül Bey gibilerin hareketin içinde olmaları çok yönlü bir kalkışma olduğunu göstermektedir.

geçirmeye çalışıyordu. Bu durum üzerine Malik Bey, tekkenin arazilerinin düşük bedel ile satıldığı konusunda devlete başvurarak şikâyetinde bulundu. Böylece tekke arazilerinin gerçek değerini ortaya koymuş, arazilerin ucuza el koyulmasına engel olmuştu.²³ Malik Bey'in müdahil olmasıyla tekke arazilerinin müzayedesini uzun sürmüş, bu süreçte devlete karşı daha önceki işlediği suçlarından dolayı ve yerel devlet görevlileri ile müzayede ile ilgili yaşadığı sıkıntılar yüzünden kaçak durumuna düştü.²⁴ Bir süre Yunanistan'da kaçak bir şekilde yaşayan Malik Bey'in²⁵ müzayedeye katılabilmesi için İstanbul'a dönmesine izin verilmişti.²⁶ Ancak bu karardan bir yıl sonra Premedi Reji memuru Hüsnü Efendi'nin öldürmesi ve yanına topladığı adamlarıyla çete oluşturması üzerine tekrar hakkında takibat başlatıldı. Yapılan araştırmalarda Malik Bey'in Delvineli Yahya Ağa gibi yerel eşraftan yardım aldığı ve Bektaşî tekkelerinde korunduğu ortaya çıktı.²⁷ Sonra da kardeşi İsmail'in yardımıyla Korfu'ya kaçtığı anlaşılmıştı.²⁸ Malik Bey'in bir an önce yakalanmasına ve ona faaliyetlerinde yardım eden şahısların ise Anadolu'ya sürgün edilmesine karar verilmişti.²⁹

Ancak Malik Bey'in Yunanistan'da faaliyetlerine devam etmesi üzerine, devlet bu durumdan rahatsız olmuş ve olayın daha da büyümemesi için kendi rızasıyla İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Bunu kabul eden Malik Bey, belirli birtakım şartlar sunarak bu şartların kabul edilmesi halinde dönebileceğini söylemişti. Şartlarını sunarken Malik Bey, öncelikle kendisini bu duruma zorlayanların Yanya valisi ile jandarma kumandanının yaptığı kötülüklerden ileri geldiğini ifade ettikten sonra Prişte Dergâhı'nın Bektaşîlere iadesi ve dergâhın müzayede ile satılmış olan arazilerin ve çiftliklerin tekrar tekkeye iade edilmesini talep etmişti. Tekkedeki bu durumlara neden olan yine vali ile jandarmanın da bu olayların sorumlusu olarak görülmesini istedi.³⁰ Bu istekleri kabul edilmeyen Malik Bey, silahlı ve silahsız iki çetesiyle Yunan sınırını geçerek Manastır ve Yanya vilayetleri civarında karışıklıklar çıkardı.³¹ Devletin yaptığı takibatta, Malik Bey yakalanmasa da ona yardım ve yataklık eden kardeşi Esad Bey'in de aralarında bulunduğu akrabaları yakalanıp Manastır'dan Selanik'e gönderilmişlerdi. Burada da gözetim altında tutularak sakıncalı bir durum yaşanırsa Anadolu'da uygun bir yere gönderilmeleri sağlanacaktı.³² Bir yandan Malik Bey'i araştıran hükümet, diğer bir yandan onun iddialarını da araştırıyordu.³³ Bu iddialarının doğru olup olmadığı araştırıldığında Malik Bey'in Premedi kazasındaki Prişte Dergâhı ile ilgili davada Yanya Jandarma Kumandanı Esad Paşa tarafından mağdur edildiği ve can güvenliği nedeniyle firar ettiği anlaşıldı. Bu nedenlerden dolayı kendisine zarar verilmesine engel olunması ve firardan vazgeçilmesinin sağlanması istenmişti.³⁴ Bu görev için Şehriyari İlyas Bey, Görice'ye gönderildi. İlyas Bey aracılığıyla yine birtakım şartlarda bulunan Malik Bey, kendisinin bir alay beyliğine tayin edilmesini, Sinop'ta sürgünde bulunan Prişte Dergâhı postnişini Ahmed Baba'nın

-
- 23 BOA, BEO, 1292-96857, H.27 Zilkade 1316.
 - 24 BOA, DH.MKT, 2289-8, H.22 Şaban 1317.
 - 25 BOA, Y.MTV, 201-86, H.19 Zilhicce 1317.
 - 26 BOA, BEO, 1490-111721, H.23 Muharrem 1318.
 - 27 BOA, ZB, 45-73, H.17 Rebiülevvel 1323.
 - 28 BOA, DH. ŞFR, 254-110, H. 16 Ramazan 1318.
 - 29 BOA, DH. ŞFR, 255-52, H.10 Şevval 1318.
 - 30 BOA, Y.PRK.EŞA, 35-74, H.6 Safer 1318.
 - 31 BOA, DH.MKT, 2501-44, H.4 Rebiülevvel 1319.
 - 32 BOA, DH.MKT, 2508-79, H.22 Rebiülevvel 1319.
 - 33 BOA, BEO, 1710-128244, H.14 Cemaziyevvel 1319.
 - 34 BOA, DH.MKT, 2533-11, H.3 Cemaziyelahir 1319.

affedilerek dergâhın başına tayinine ve dergâha ait mülklerin Ahmed Baba'ya teslim edilmesini istedi. Son olarak da Yanya Jandarma Kumandanı Esad Paşa'nın azledilmesi ve kendi yakınlarının da aflarının kabul edilmesini talep etmişti.³⁵ Malik Bey'in bu şartları değerlendirilmiş ve kabul edilmemişti. Ancak ailesinin affedilerek memleketlerine dönmelerine izin verildi. Malik Bey'in ise affedilmesi koşuluyla teslim olacağını söylemesi üzerine, haklarında devlete karşı işlediği suçlarla ilgili bir affın söz konusu olabileceği ancak şahsi hukuklarla ilgili suçlarının mahkemeye havale edileceği söylenmişti.³⁶ Sonuç olarak Malik Bey, politika yapmamak ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmayacağı sözüyle affedilmiş, adamları ve akrabaları da serbest bırakılmıştı.³⁷ Bunların affedilmesine karşı çıkan devlet görevlileri de olmuştu. Bunlardan birisi bizzat Malik Bey'in adamları olan Haydar ve diğerlerini yakalayan Jandarma Yüzbaşısı Kâmil Bey idi. Kâmil Bey, Rumeli Vilayeti Müfettişliğine yazdığı dilekçede bu adamların katil olduklarını ve affedilmemeleri gerektiğini yazmıştı.³⁸

Yine Malik Bey'in de iş birliği içinde olduğu başka bir tekke Teselya'daki Durbali Tekkesi'ydi. Malik Bey, Osmanlı askerleri tarafından arandığı sırada bu tekkede saklandığı, onun saklanmasında ve bu bölgede faaliyetlerde bulunmasına yardım eden Durbali Tekkesi müdavimlerinden Derviş Nazif'in olduğu öğrenilmişti. Ayrıca Derviş Nazif'in, Yunan çeteleriyle de bağlantıda olduğu iddia edilmekteydi. Bu gibi nedenlerden Derviş Nazif, tekkenin şeyhliğinden alınarak yakalanıp Anadolu'da uygun bir yere sürgün edilmesi istenmişti.³⁹

Devlet, yukarıdaki ayrılıkçı faaliyetlerden dolayı Bektaşî tekkelerinin kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Buna başka bir örnek ise yine Arnavut milliyetçisi unsurlarla iş birliği şüphesiydi. Burada da söz konusu unsurlardan biri İtalya Albani Komitesi isimli bir örgüttü. Bu örgütün sayıca kalabalık olan bir çeteyi Arnavutluk'a göndermek üzere hazırladığı ve bunların gelirse nereden karaya çıkacağı hakkında bilgiler geliyordu. Bunun yanında bölgede halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya çalışan İspanyol Elador Kastriyot adındaki bir kişinin de faaliyetleri devleti oldukça rahatsız etmekteydi. Rumeli bölgesinde bu kışkırtmalara uyacak bir İslami yapı olmasa da cehalet nedeniyle bu tip kışkırtmalara alet olabilecek kimselerin olması mümkün olduğundan gerekli tedbirlerin alınması gerekmekteydi. Bu noktada en önemli tedbir bölgedeki Bektaşî tekkelerinin kontrol altında tutulmasıydı. Bunların postnişinleri vefat ettikçe yerlerine Prişte Bektaşî Tekkesi'nde olduğu gibi devlet tarafından kim oldukları bilinmeyen kişiler, postnişin olarak seçilebiliyorlardı. Bunların mevcut durumları bilinmediğinden tekkede postnişin olmaları çok endişe verici bir durumdu. Çünkü bölgede büyük bir nüfuza sahip olan bu kişilerin kolaylıkla halkı devlet aleyhine isyan girişimlerine sokma ihtimalleri vardı. Diğer bir yandan ise bu gibi Bektaşîlerin, İslam dini hakkında çok bir bilgi sahibi olmayan ahalinin dini duygularını istismar edeceği de düşünülüyordu. Bu nedenlerden dolayı Bektaşî tekkelerinde postnişin değişimleri sırasında yerine gelecek olan

35 BOA, DH. ŞFR, 271-27, H.29 Şaban 1320.

36 BOA, DH.MKT, 469-3, H.24 Zilhicce 1319.

37 BOA, TFR.I.MN, 8-744, H.27 Muharrem 1321.

38 BOA, TFR.I. ŞKT, 13-1240, H.8 Rebiülahir 1321.

39 BOA, ZB, 45-73, H.17 Rebiülevvel 1323. Tekkenin postnişini olan Bayram Baba'nın vefat etmesiyle tekke müdavimleri Derviş Nazif'i tekkenin yeni postnişini olarak seçmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti bu postnişinin yerine merkezden gönderilecek bir kişinin daha güvenli olduğunu düşündüğü için başka bir kişiyi şeyh olarak atamıştı. Bu süreçte Derviş Nazif'in atanmamasının nedenlerinden biri olarak da tekkenin eski şeyhi Bayram Baba'nın dervişiyken Fraşerli Malik Bey'i tekkede saklayıp ona iâşe, yer vb. ihtiyaçları sağlaması gösterilmişti.

kişilerin sıkı bir denetim altında tutularak içlerinden İslamiyet'e ve devlete bağlı kişilerin seçilmesi gerekmektedir. Tekkelerdeki postnişinlerin ise tasarrufları altındaki arazilerin herhangi bir resmî belgesi yoksa ellerinden alınarak bölgedeki ahalinin eğitimi için mektepler tesis edilmelidir.⁴⁰

Sonuç olarak bazı Bektaşilerin ayrılıkçı gruplarla temas ettikleri açıktır. Ki bu o dönemde Bektaşilerin kendi içlerinde de tartışılan bir konuydu. Buna göre Hacı Bektaş-ı Veli Asitânesi'nde Türk kökenli Bektaşiler, Bektaşi tarikatı merkezinin kendilerine verilmesi gerektiğini çünkü Arnavut Bektaşilerin ayrılıkçı faaliyetlerde bulduklarını iddia etmekteydiler.⁴¹

Bazı Devlet Görevlilerinin Bektaşileri Bölgedeki Ayrılıkçı Faaliyetlere Karşı Kullanması

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında ve sonrasında fetih hareketlerinde Bektaşi tarikatının askeri ve dini alanlar başta olmak üzere büyük katkıları olduğu, bilinen bir gerçektir. Bu katkılarından dolayı Bektaşiler askeri ve ekonomik alanlar başta olmak üzere bir süreye kadar devlet tarafından desteklenmiştir.⁴² Ancak bir dönemden sonra devletin merkezileşme adımları olarak her alanda tam kontrol sağlama isteğiyle, Bektaşiler başta olmak üzere Gayrisünni gruplara karşı politikaları değişmişti. Bu bağlamda devlet Bektaşileri tasfiye etmeyi düşünse de onların Yeniçerilerle olan ilişkileri buna engel teşkil etmekteydi.⁴³ Nihayetinde Yeniçerilik engeli ortadan kalkmasıyla Bektaşilik de yasaklanacaktı.

Yasaklanmanın ardından devlet Bektaşilerden kalan boşluğu Nakşibendiler ve Mevleviler başta olmak üzere Sünni tarikatlarla doldurmayı tercih etti.⁴⁴ Ancak özellikle Balkan bölgesinde bu tarikatlar, Bektaşiler kadar güçlü değildiler. Ayrıca bölgede hâlâ nüfuzları olan bazı Bektaşiler farklı gruplarla devlet karşısında yer alabiliyordu. Bu o kadar artmıştı ki, söz konusu durum birçok devlet görevlisinin raporlarında Bektaşiliğin bir an önce engellenmesi için ayrı bir neden olarak sunuluyordu. Ne var ki, bazı Bektaşiler de değişen devlet politikasına rağmen özellikle İttihatçıların etkisiyle devlet tarafında tutum gösterebiliyordu.

Bölgedeki bazı devlet görevlileri de bazı Bektaşilerin devlet tarafında hizmet edebileceklerini düşünmüş ve onların nüfuzlarını kullanmak istemişti. Buna örnek olabilecek olaylardan biri Yanya civarında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Yanya'da bir kişinin Bektaşi babaları aracılığıyla Arnavutlardan milis güçler topladığı istihbaratı alınmış ve bu merkezi hükümete iletilmişti. Merkezi hükümet, bu adamın kim olduğu, neden böyle faaliyetler içerisinde bulunduğu ve yerel hükümetin

40 BOA, BEO, 2063-154674, H.3 Şevval 1322.

41 BOA, ŞD, 93-22, H. 18 Şaban 1288.

42 Yeniçeri Ocağı'nın *Ağayan-ı Bektaşiyan* gibi isimlerle anılmasında Bektaşilerin Yeniçerilerle olan yakınlığı onları bir nevi dokunulmaz yapıyordu. Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Institute of Islamic Studies, Montreal, 1981, s.38.

43 İlk dönemlerden beri Bektaşilerin savaşçı yapıları onları orduyla hep yakın ilişkiler içerisinde olmalarını sağlıyordu. Özellikle ilk fetih dönemlerinde ellerinde teberleri ile bu savaşlarda yer almaları, Bektaşileri ordu başta olmak üzere Osmanlı yöneticilerinin saygısını kazandırmıştı. Şerare Yetkin, "Hacı Bektaş Tekkesi Müzesi'nden Bulunan Figürlü Teber", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1981, S.11, s.177-187. Bugün Hacı Bektaş-ı Veli Tekke'sinin müzesinde Bektaşilere ait çok sayıda *teber* sergilenmektedir. Esat Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, 677. Teber, gezgin dervişlerin taşıdıkları uzun saplı ve yuvarlak ağızlı balta.

44 İlhami Soysal, "Mezhepler/Tarikatlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, Cilt 5, s.1365. Bu süreçte Devlet, Bektaşiliğe alternatif gruplar oluşturmaya çalıştı. Özellikle 1800'lü yıllarından itibaren yüksek yönetici kesimin Mevlevilik, ulemanın Nakşibendilik ve halk arasında ise Kadirilik ile Halvetilik tarikatlar gibi yaygınlaşmaya başladı.

neden buna müdahale etmediği konularında sorularla açıklama istemişti. Yapılan araştırmalarda bu kişinin Yahya Bey adında biri olduğu, Görice ve Premedi taraflarına İstanbul'dan geldiği öğrenildi.⁴⁵ Daha sonra yine merkezden gönderilen bir telgrafta, Yahya Bey'in Bektaşî babaları aracılığıyla Arnavutlardan asker toplaması, bölgede başka taraftan getirilen Yunanlılar olması nedeniyle büyük sıkıntılara yol açabileceği belirtilmişti.⁴⁶ Bu nedenle Yahya Bey'in faaliyetlerinin engellenmesi istenmekteydi.

Devletin bu korkusu yersiz değildi. O dönemde Ruslar Edirne'ye kadar gelmişler ve bu olayın yakın zaman içerisinde Balkan haritasının değiştireceğini düşünen Yunan Hükümeti de Yanya'yı işgal etmek için hazırlıklara başlamıştı. Bu girişimlerinden haberdar olan Avrupalı devletler, onları Osmanlı Devleti'nden Yunanistan lehine sınır değişikliği yapılacağı sözü alarak vazgeçirmişlerdi.⁴⁷ Ancak Yunanistan sınırlarını genişletmeye yönelik faaliyetlere devam etmişti. Özellikle Girit, Epir ve Tesalya gibi Hristiyan-Yunan unsurların bulunduğu bölgelerde bu grupları kışkırtarak karışıklıklar çıkartıyordu. Bu faaliyetlerinden birini de devlet, Yahya Bey ile yapılan soruşturmada belirtiliyordu. Buna göre Yunan çeteler, Yunanlıların evlerini yakıp bu durumdan Arnavut Müslümanları sorumlu tutacaklar ve *Müslümanlar Hristiyanlara saldırıyor* diye Avrupa nezdinde kamuoyu oluşturacaklardı. Bu durum da Avrupalı devletlerin bölgeye asker çıkarmalarına ve dolayısıyla Yanya'nın Yunanlıların eline geçmesine neden olacaktı. Buna göre; merkezi hükümet, bu bölgede herhangi bir taşkınlığın çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini bölgede Hristiyanların yapacakları tahrikler karşısında ise dikkat edilmesi konusunda uyarıyordu.⁴⁸

Devam eden yazışmalarda Yahya Bey'in saraya bağlı Silahşöran-ı Şehriyari olduğu öğrenilmiş ve onun devlet namına bölgede faaliyet yürüten bir görevli olduğu anlaşılmıştır. Görevinin de Yanya bölgesinde faaliyet yürüten Yunan çetelerinin bölgeden temizlenmesiydi. Görevin yapılış şekli ise resmi üniformalı Osmanlı askerleri tarafından değil, bunun yerine rütbeli Osmanlı subayları liderliğinde Bektaşî babaları aracılığıyla sivil halktan toplanan gönüllüler tarafından yapılacaktı. Bunun nedeni, yukarıda bahsedildiği gibi Rusya ve Avrupalı devletlere bölgeyi işgal fırsatı yaratmamak ve bu bölgelerin elden çıkmamasını sağlamaktı.⁴⁹ Bu aynı zamanda gerilla taktiği ile savaşılan çeteciler üzerinde de etkili bir yöntemdi. Bu, ilerde İttihatçı subayların da hem

45 BOA, A.} MKT. MHM, 485-78, H.07 Şaban 1297.

46 BOA, A.} MKT. MHM, 485-80, H.8 Şaban 1297.

47 Karal, Enver Z., *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, TTK, Ankara, 1961, s.112. Yunanistan, Avrupalı devletleri arkasına alarak Osmanlı'dan sürekli toprak talebinde bulunuyordu. Bununla ilgili 1881 yılında İstanbul'da yapılan Elçiler Konferansı'nda Teselya Yunanistan'a verildi. Ancak Yunanistan bununla da yetinmeyerek tüm Makedonya'yı, Epir'i ve Girit Adasını da istiyordu. Bunun için ordu oluştursa da Avrupalı devletlerin barışın bozulmaması için verdikleri notalar yüzünden hareket edemiyordu. Avrupalı devletleri dinlemeyerek yaptığı denemelerin birkaçında Osmanlı orduları tarafından hezimete uğramıştı. Bu nedenle Etniki Eteryâ örgütünün tekrar kurulmasını kararlaştırarak Avrupa kamuoyunda lobi faaliyetlerine önem vermeye başladılar. Lobi faaliyetlerinde başarılı olan Yunan Hükümeti, Etniki Eteryâ milis güçleriyle de Osmanlı Devleti ile olan sınır bölgelerinde Osmanlılara karşı saldırılara başlamıştı. Bu şekilde Yunanlıların tahrikleri sonucu yapılan savaşlarda her ne kadar Yunanistan yenilse de Avrupalı devletlerin başta İngilizler olmak üzere müdahale etmesiyle Osmanlı Devleti, Yunanistan karşısından toprak kaybetmeye devam etmiştir. 1898 yılında Girit bu şekilde kaybedilmiş, adadaki Müslümanlar Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.

48 BOA, A.} MKT. MHM, 486-12, H. 9 Ramazan 1297.

49 BOA, A.} MKT. MHM, 486-12, H. 9 Ramazan 1297.

Abdülhamid'e hem de komitacılara karşı sıkça kullanacakları bir yöntem olacaktı.⁵⁰

Yahya Bey'in bölgede yürüttüğü faaliyetlerde yalnız olmadığı, kardeşi Seyfullah Bey ile Ohri ve Görice taraflarında gönüllü sevki için uğraşan müderris Kâmil Efendi'nin onunla hareket etmelerinden anlaşılmaktadır. Ancak bunların faaliyetlerinden rahatsız olan yetkililerde vardı. Gerekçeleri ise yukarıda bahsedildiği gibi bu türlü yapılan çalışmaların Avrupa destekli bir Yunan işgaline meşruiyet oluşturacağı durumuydu. Bununla birlikte yapılan mücadelenin de yöntemi yanlışti. Gönüllü grupların oluşturduğu çeteler şeklinde değil, daha düzenli bir şekilde bu mücadele yürütülmeliydi. Üstelik İşkodra taraflarına göre bu bölgelerdeki durumun çok farklı olduğu da belirtiliyordu. Tüm bunlardan dolayı Yahya Bey ve arkadaşlarının İstanbul'a geri çağrılmaları istenilmekteydi. Devam eden yazışmalarda Yahya Bey ve arkadaşlarının İstanbul'a dönmesi konusunda durum değişmemiş, dönmelerine gerek kalmadığı bildirilmişti. Ancak şu an için asker toplamanın gereksiz masraf yaratacağı, ama gerektiğinde bunun için kendisine haber verileceği söylenmişti. Bunun yanında bu kişilere Hariciye Nazırı tarafından gerekli uyarıların yapılacağı da belirtilmişti.⁵¹

Sonuç olarak Yahya Bey'in faaliyetlerinin devlet aleyhine olmayıp bilakis devlet için orada bulunduğu anlaşılmıştı. Bunu başlangıçta devlet aleyhine zararlı faaliyet içerisinde yapıldığını düşünen yerel görevlilerin, daha sonradan bu kişilerin devlet adına çalıştıklarını anladıklarını telgraftaki ifadelerden anlamak mümkündür. Ayrıca onun devlet lehine çalıştığının kanıtı olarak Yahya Bey'in daha ileriki dönemlerde eşkıya takibi ile ilgili görevlerde başarılı olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nde sadece 800 kişinin aldığı üçüncü rütbeden mecidiye nişanı⁵² gibi birçok madalya ve rütbe almasından anlamak mümkündür.⁵³ Yahya Bey'in Bektaşî babalarını kullanmasına gelince; onun bölgenin dinamiklerini iyi bildiğini göstermektedir. Balkanlar'da özellikle Arnavut nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde Bektaşîlerin nüfuzu yadsınamayacak bir gerçektir. Söz konusu bölgede birçok Bektaşî tekkesi olduğu gibi bu tekkelere mensup çok sayıda halktan kişiler de mevcuttu. Yahya Bey de bunu iyi bildiğinden ve Bektaşîlerin de çoğunluğunun devletin yanında duruş sergilemesinden dolayı bu iş birliği gerçekleşmişti.

Devlet bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri bildiğinden zaman zaman Bektaşî tekkelerinin nüfuzları olduğu yerlerde, tekkeleri ve nüfuzlu Bektaşî dervişlerini gözetim altında tutmaya çalışmaktaydı. Bunlardan biri yine Yanya bölgesinde gerçekleştirdi. Buna göre; Yanya civarında bir çetenin bölgede devlet aleyhine ahaliyi ifsat ettikleri yolunda Görice'deki İstihbarat Komisyonu reisi Kolağası Fuad Bey'den haberler gelmekteydi. Gelen istihbarata göre; bölgede faaliyet gösteren bir çete Ergiri'de mebus Müfid Bey'in başkanlığında Çerpu Manastırı'nda toplantı düzenlemişlerdi. Toplantıya katılan bu kişilerin bölgede herhangi bir girişimde bulunma ihtimali yüksek olduğundan her türlü tedbirin alınması gerekmektedir. Bu tedbirler gereğince Melcan Dergâhı postnişini Hüseyin

50 M. Ali OKAR, *Osmanlı Balkanları'nın Son On Yılı (1902-1912)*, haz. Mehmet Ali Okar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s.111. Bu İttihatçı subaylardan biri olan Mehmet Ali Okar anılarında şu şekilde bunu aktarıyordu: "... Şemsi Paşa kuvvetlerini bölme vazifesi için yanımıza asker almayacak, tahlif ettiğimiz köylülerle bu vazifeyi yerine getirecektik."

51 BOA, A.}MKT. MHM, 486-12, H. 9 Ramazan 1297.

52 İbrahim Artuk, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007), S.33, s.154-155.

53 BOA, İ.DH, 890-70822, H.14 Ramazan 1300, İ.DH, 926-73378, H.7 Şevval 1301, İ.DH, 1001-79100, H.7 Zilhicce 1303.

Baba'nın bu cemiyetle ilişkisi olabilme ihtimaline karşılık kendisi araştırılmıştı. Araştırmaya göre Hüseyin Baba, Görice ve çevresinde büyük itibar gören nüfuzlu bir kişilikti. Bu gücüyle devlet aleyhine çalışan bir cemiyete dahil olması, bölgede devlet için büyük bir sorun teşkil edebilirdi. Bunun üzerine Hüseyin Baba ile bölgedeki İstihbarat Komisyonu reisi Fuad Bey, yüz yüze görüşmüşlerdi. Bu görüşme sırasında baba, tekkede kendisi ile ilgili bir sıkıntı olmadığını ama tekke içerisinde kendi aleyhine çalışan Kara Halil gibi kimselerin olduğunu ve bunların yüzünden postnişinliği bile bırakabileceğini ifade etmişti. Ayrıca kendi muhibbanının en ufak bir olayda yer almayacağını sözünü vererek dervişlerinden Kazım Baba ile devletin çıkarları için çalışacağını söylemişti. İstihbarat araştırmalarında ise Hüseyin Baba hakkında tutuklanmasını gerektirecek herhangi bir belge bulunmadığından hakkında bir işlem yapılmadı. Daha sonra muhtemelen Hüseyin Baba'nın da destekleri ile Osmanlı Devleti aleyhine çalışan Derpeta adlı bir cemiyetin Görice'deki merkez heyetini oluşturan altı kişi yakalanmıştı. Bu gerçekleşen olayların gelişimiyle özellikle Hüseyin Baba'nın devlete verdiği destekten memnun kalan Fuad Bey, Görice'deki son durumun iyi olduğunu belirtmişti.⁵⁴ Paragraf başında bahsettiğimiz gibi her Bektaşî dervîşi direk bir iş birliği içerisinde olmayabiliyordu. Ama devlet özellikle bu bölgedeki Arnavut milliyetçileri başta olmak üzere diğer unsurların faaliyetlerinin devleti sıkıntıya düşüreceğini bildiğinden Hüseyin Baba gibi toplumu etkileyebilen insanları yakından takip ediyordu.

Balkan Bektaşîleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bölge İçin İyi İlişkileri

İttihatçılar ile Bektaşîler arasındaki ilişki; kimi araştırmacılara göre sadece partinin Bektaşîlerden fayda sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda onları harekete ortak etmektir. Aslında Bektaşîler de dönemin yönetimine muhalif olduklarından cemiyete sempatiyle bakıyorlardı. Irene Melikoff'a göre İttihat ve Terakki, Bektaşîleri kendine yakın ve aydın bir tarikat olarak görüyordu. Buna ek olarak Far-masonlarla da ortak yanları olmaları, Bektaşîlerden yararlanılmayı elzem kılıyordu. Ayrıca içlerinde birçok Bektaşî, parti üyesi olarak yer alıyorlardı. Bunlardan bazıları; Jön-Türklerin fikir babalarından Namık Kemal, Abdülhak Hamit, aynı zamanda Bektaşî babası olan Rıza Tevfik, İttihat-Terakki Komitesi üyesi Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve yine komite üyesi Talat Paşa sadece bunlardan en çok bilineniydi.⁵⁵

Baki Öz'e göre ise İttihat ve Terakki yöneticilerinin genellikle Bektaşîlerin çoğunlukta ve nüfuz olarak etkili oldukları Köstence, Rusçuk, Dobruca, Selanik ve Manastır gibi yerlerde örgütlenmeyi seçmeleri, planlı bir seçimdir. Bu seçimin önemli iki nedeni vardır: Birincisi hareketin manevi yönünü Arap isyanları ve Balkan Savaşlarıyla ön plana çıkan Türkçülük fikri doğrultusunda Türk Ulusal kimliğine dönüş amacıyla Bektaşîliğe dayandırmaktır. Ki bu doğrultuda İttihatçı birçok aydın, Türkiye'deki Alevi-Bektaşî zümrelerle ilgili yayınlar yapmaya başlamışlardı. İkincisi ise Bektaşîliğin bölgedeki nüfuzları ve dolaylı olarak bu bölgelerde sarayın denetiminin merkeze göre daha az olmasıydı. Yine bu kentlerin seçiminde masonluğun da yaygın olduğu yerler olması ve mason localarının da her türlü fikrin tartışmaya açık özgürlükçü ortama sahip olmaları,

54 BOA, DH.MUI, 147-38, H.11 Şaban 1329. Hüseyin Baba, daha sonra İttihatçılarla iş birliğine girecektir. Bkz. 201. Aynı zamanda Arnavutluk milliyetçilerinden de olan Hüseyin Baba, İttihat ve Terakki ile iyi ilişkilerde bulunurken Arnavutluk ittihadı için de uğraşmaktaydı. Fahri Maden, "Arnavutluk'ta Bektaşîlik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşîler", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 44, S.2, 2013, s.141-176.

55 Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.233.

İttihatçıların bu mekanları tercih etmelerine sebep olmuştu.⁵⁶

Bektaşiler de Sultan II. Abdülhamid'e karşı kendilerine yakın olarak gördükleri Jön Türkleri ve sonrasında İttihatçıları desteklemişlerdi. Hatta Gölpınarlı'ya göre bu İttihatçı çevrelerde milliyetçilik arttıkça Türk Bektaşiler, Arnavut Bektaşilere karşı cephe almışlardı. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat adlı eserini Arapça yazmasına rağmen, onun Arap ve Fars kültürüne karşı Türk kültürünü savunduğunu iddia ederek *hayali ve gülünç davalara* düşmüşlerdir.⁵⁷

İttihatçıların Bektaşilerle birebir iş birliği içinde olduklarını yine İttihatçıların daha sonradan yazdıkları anılarından da anlaşılmaktadır. Bunlardan biri meşrutiyetin ilan edilmesi için çete kurarak dağa çıkıp mücadeleyi organize eden Resneli Niyazi'dir. Resneli Niyazi, Bektaşilerle ilgili ilişkilerini ve onlarla ilgili görüşlerini kendi yazdığı anılarında belirtmekteydi. Bu anlatılarında ilk dikkati çeken Bektaşiler ile İttihatçılara bölge halkının bakış açılarının aynı olduğuydu. Yani her iki gruba da küçümseyici bir bakışla bakılmaktaydı. "Kroşiste ve bölgedeki köylerde İttihat ve Terakkiye girmiş olanlar, bu taraflarda Bektaşilere dönük bir küçümsemeyle karşılaşmaktaydı."⁵⁸

Yine onun sözlerine baktığımızda partinin bölgede örgütlenmesi ve mücadelenin kazanılmasında Bektaşilere büyük bir önem atfettiği görülmektedir. Bu minvalde özellikle Görice bölgesi ve çevresi için büyük nüfuzu olan adından daha önceki başlıkta bahsettiğimiz Melmepan (Melcan) Bektaşi Tekkesi postnişini Hüseyin Baba ile görüşmeler yapılmış, ona İttihat-Terakki'nin ne olduğu ve cemiyetin amacı anlatılmıştı. Yapılan görüşmelerde Hüseyin Baba, cemiyeti ve amaçlarını benimseyerek bu uğurda bütün müritleriyle kanlarını akıtmaya hazır olduklarını söylemişti. Niyazi Bey, Hüseyin Baba'nın davaya katılmasının çok önemli olduğunu sadece onun Toskalık'taki nüfuzundan değil, ayrıca önemli Arnavut çetecilerinden olan Çerçis üzerindeki nüfuzuna da önem veriyordu.⁵⁹

"...Hala Hüsrev Bey Görice taraflarında Melmepan Tekkesi postnişini reşadetli Hüseyin Baba ile suret-i mahsusada mülakat ederek bu mesele hakkında müzakerat icra etmiş, büyük bir tesir göstermişti. Cemiyeti ve maksadını takdis etti. Maksadın kudsiyet ve ulviyetine hayran ve âşık olan baba bütün müridanı ile kanlarını bu uğurda akıtmağa hazır olduğunu söyledi. Zaten babanın bu havalide ve bütün Toskalık'da nüfuzu ziyadedir. Çerçisin zahîr ve hamisi hükmündedir. İşte Hüsrev Beye atf olunacak ehemmiyetin lüzumu bu suretlede tahkik etti. Babayı müşarünileyh Çerçis ile ittihatî tesir' hususunda tesirat-ı mahsusa icra eyledi. Her biri muvaffakiyetle neticelenen bu mülakatlara zemin hazırlayan eşhas-ı mühimmeyi, tercüme-i hallerini, nüfuzlarını tasvir ederek takdim eden Çerneveli Hüseyin ağa zeki, kurnaz, cihandide, müdbir bir adam olduğundan bu babda kendisiyle bu mülakatlar üzerine müdavele-i efkarı kaideli adederek Hüseyin ağaya dedim ki: Himmetiniz, hamiyetiniz sayesinde koca Toskayı fesattan kurtardık. Bütün ihtilaflar ber taraf eyledi. Berzeşte-i endişe kalmadı. Hala Hüsrev ve Yaşar ve Cemal beylerin barışması ehemmiyet-i mahsusayı haiz olmak lazımdır. Hizmetinizle bihak mağrur ve müftehir olabilirsiniz.

56 Baki Öz, *İttihat-Terakki ve Bektaşiler*, Can Yayınları, İstanbul, 2004, s.90. Tezin yazılması sürecinde zaman zaman kaynak olarak da kullandığımız, Baha Said Bey'in Türkiye'de "Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri" adlı eseri bu çalışmalar arasındadır.

57 Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s.155.

58 Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1908, s.167.

59 Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, s.167.

Hüseyin ağa – Aman efendim ben gayet vesveseliyim. Bizim ahalinin tabiatını tanırım. Ahvalin tesirine tabidir. Onlar bu kuvveti, bu satveti memleketlerinde görmedikçe buradaki ahvali çabuk unutulur. Herhalde İstaroveye girmek, ibraz iktidarla nüfuz etmek lazımdır dedi.”

Yine Resneli Niyazi ile aynı dönemde meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için gönüllülerle çete kurup saraya karşı mücadele eden başka bir İttihatçı ise Mehmet Ali Bey’dir. O da daha sonra yazdığı anılarından anladığımız kadarıyla İttihatçı subayların buldukları bölgede bir Bektaşî tekkesi var ise orayı güvenli ev olarak kullandıklarıydı. Çünkü o dönemde Balkanlar, bir cadı kazanı gibi olup birçok Balkan milleti gerilla taktikleriyle Türklere saldırmaktaydı. Mehmet Ali Bey’in de yazdıklarından anlaşıldığı gibi İttihatçı subaylar, artık Arnavut köylerinde bile sıkıntı yaşıyorlardı. Hatta Arnavut silahlı milis güçleri olan Malisorlar, fırsatını bulduklarında Osmanlı askerlerine saldırıp onları soymaktan çekinmiyorlardı. Mehmet Ali Bey, bu durumdan anılarında sıkça bahsediyordu: “Şar Dağları’nın tepelerinden gidiyorduk. Daha kestirme yollardan hareket etmememizin sebebi Arnavutların pusularına düşmemek fikri idi.”⁶⁰ Böyle bir ortamda ise onlar için en güvenli yerler Bektaşî tekkeleri olduğunu, farklı bölgelerdeki parti üyelerinin farklı Bektaşî tekkelerinde konaklamalarından ve tekkeleri karakol gibi kullanmalarından anlıyoruz. Mehmet Ali Bey’e göre bu karakol vazifesi gören tekkelerden biri Pirlepe ile Kırcova arasında bir yerde bulunmaktadır. Tekkenin başında Hasan isminde birinin olduğunu ve kendilerini sıcak bir şekilde karşıladığını söyleyerek Bektaşîlerin öteden beri misafîrperver olduklarından bahsetmektedir. Tekkede konuşlanan askerlerin ise başlarında koyu bir İttihatçı ve aynı zamanda Bektaşî olan Yüzbaşı Hayri Bey’in komutasındaki bir nişancı kıtası olduğunu ve onun askerler içinde birçok kişiyi cemiyete kazandırdığından söz etmektedir.⁶¹ Yine İttihat ve Terakki’nin fedai grubundan olan Yakub Cemil de cemiyet ile Bektaşîlerin yakınlığından söz etmektedir: “Gittiğimiz yerlerde İttihat ve Terakki’ye adam kazanıyorduk. Özellikle Müslüman Arnavutların hemen hepsi Bektaşî’ydi. Bizi gönülden, yürekten destekliyorlardı. Talat Bey gibi İttihat ve Terakki’nin önde gelen bazı isimlerinin Bektaşî olmalarının da bunda rolü vardı.”⁶²

Sonuç

Türk-İslam ve Avrupa tarihi içerisinde müstesna bir yeri olan Osmanlı Devleti, hükümlerlik sürdüğü her devre damgasını vurmuştur. Her ne kadar askeri ve siyasi alandaki gücü 18. yüzyılda azalsa da muktedirliğini bir müddet daha devam ettirebilmiştir. Elbette ki bu gücün azalışında pek çok etken bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken ulusçuluk kisvesi altında Osmanlı azınlıklarının isyana teşvik edilmesi gelmektedir. Bu ulusçuluk hareketlerine en uygun Osmanlı topraklarından biri de Balkanlar olmuştur. Dolayısıyla uzun yıllar boyunca Osmanlı hakimiyetinde olan Balkanlar, kısa bir süre içerisinde bölgedeki ulusların devletleşmesiyle parçalanmaya başlayacaktır. Ayrıca Balkanlar’daki ulusları, Osmanlı adına kontrol altında tutan bazı güçlü âyanların ortadan kaldırılması ve Bektaşîlerin nüfuzunun azaltılması bu parçalanmayı hızlandıracaktır.

Balkanların parçalanması sürecinde zaten yasaklılık içerisinde olan Bektaşîler de bölgedeki gelişmelere göre farklı tutumlar sergileyebilmişlerdir. Hem yasaklılık sürecinin devam etmesi hem de bölgedeki ulus-devlet hareketleri bazı Bektaşîleri devlet aleyhine yürütülen faaliyetlerin içerisine çektiğini görmekteyiz. Bu gelişmelere rağmen bazı Bektaşîler de özellikle devlet görevlilerinin

60 Okar, *Osmanlı Balkanları’nın Son On Yılı*, s.27.

61 Okar, *Osmanlı Balkanları’nın Son On Yılı*, s.123-124.

62 Soner Yalçın, *Teşkilat’ın İki Silahşörü*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019, s.32.

gayretleriyle devlet lehine tutum sergileyebilmiştir. Bu minvalde bazı Bektaşî tekkeleri ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan kişilerin sığınakları olurken bazı Bektaşî tekkeleri de İttihat ve Terakki'nin güvenli evleri olmuştur diyebiliriz. Ayrıca her iki duruma bakıldığında da -devletin Bektaşîlere yönelik takibat ve yasaklıklarının devam etmesine rağmen- Bektaşîlerin bölgedeki nüfuzlarının hâlâ var olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu nüfuzları itibarıyla de bölgedeki Osmanlı hakimiyeti için Bektaşîliğin ne derece önemli olduğu görülmektedir. Bunu devletin Bektaşîleri tasfiye sürecinde ve Balkanların elden çıkmasından sonra, bölgedeki Bektaşîlere yönelik ilk saldırıların Hristiyan gruplardan gelmesinden de anlamak mümkündür. Çünkü Hasluck'un ifadelerine ve Osmanlı belgelerinde konuyla ilgili örneklere bakıldığında bazı Hristiyan grupların Bektaşîleri kendilerine bir rakip ya da yeniden güçlenmelerinin önünde bir engel olarak gördükleri yorumunu çıkarmanın çok da yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Son olarak Balkanların parçalanmasından sonra hem Osmanlı hem de Bektaşîler bölgede istenmeyen yapılar olmuş, diğer İslami yapılar gibi Bektaşî tekkelerinin de birçoğu ya yıkılmış ya da birçoğu kiliseye çevrilmiştir. Buna rağmen az sayıda da olsa bölgede tahrip olmayan Bektaşî tekkeleri, günümüzde Osmanlı Devleti'nden kalan Türk kültür örnekleri olarak ayakta kalmaya çalışmaktadırlar.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evrakı

- A.} MKT. MHM (Sadâret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı), 485-78, H.07 Şaban 1297.
A.} MKT. MHM (Sadâret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı), 485-80, H.8 Şaban 1297.
A.} MKT. MHM (Sadâret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı), 486-12, H. 9 Ramazan 1297.
A.} MKT.UM (Sadâret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı), 355-48, H.26 Zilkade 1275.
BEO (Babıali Evrak Odası Evrakı), 1292-96857, H.27 Zilkade 1316.
BEO (Babıali Evrak Odası Evrakı), 1490-111721, H.23 Muharrem 1318.
BEO (Babıali Evrak Odası Evrakı), 1710-128244, H.14 Cemaziyelevvel 1319.
BEO (Babıali Evrak Odası Evrakı), 2063-154674, H.3 Şevval 1322.
DH. MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi), 833-15, H.7 Muharrem 1322.
DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi), 2289-8, H.22 Şaban 1317.
DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi), 2501-44, H.4 Rebiülevvel 1319.
DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi), 2508-79, H.22 Rebiülevvel 1319.
DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi), 2533-11, H.3 Cemaziyelahir 1319.
DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi), 469-3, H.24 Zilhicce 1319.
DH.MUI (Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), 147-38, H.11 Şaban 1329.
DH. ŞFR (Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı), 254-110, H. 16 Ramazan 1318.

- DH. ŞFR (Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı), 255-52, H.10 Şevval 1318.
 DH. ŞFR (Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı), 271-27, H.29 Şaban 1320.
 İ.DH (İrade Dahiliye), 890-70822, H.14 Ramazan 1300.
 İ.DH (İrade Dahiliye), 926-73378, H.7 Şevval 1301.
 İ.DH (İrade Dahiliye), 1001-79100, H.7 Zilhicce 1303.
 İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus), 134-5726, H.10 Rebiülevvel 1298.
 MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler), Nr.9774, H-23-07-1247.
 MVL(Meclis-i Vâlâ Evrakı), 372-11, H.19 Safer 1278.
 ŞD (Şûrâ-yı Devlet Evrakı), 93-22, H. 18 Şaban 1288.
 TFR.I.MN (Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı), 8-744, H.27 Muharrem 1321.
 TFR.I. ŞKT (Rumeli Müfettişliği Arzuhaller), 13-1240, H.8 Rebiülahir 1321.
 Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı), 201-86, H.19 Zilhicce 1317.
 Y. PRK. UM (Yıldız Perakende Evrakı Umumi), 30-85, H.26 Rebiülevvel 1312.
 Y.PRK.BŞK (Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı), 4-84, H.12 Cemaziyelahir 1298.
 Y.PRK.EŞA (Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik), 35-74, H.6 Safer 1318.
 ZB (Zabtiye Nezâreti Evrakı), 45-73, H.17 Rebiülevvel 1323.

Yayımlanmış Kaynaklar

- Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, Dersaadet, H.1241(M.1826).
 Hasluck, F. William, *Bektaşılık Tedkikleri*, Mütercim: Ragıp Hulusi, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
 Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1908.
 Şemsettin Sami, *Arnavutluk Ne İdi, Nedir ve Ne Olacak?* çev. Klaudio Fusha, Bükreş, 1899.
 Araştırma ve İnceleme Eserler
 Aruçi, Muhammed, “Fraşeri, Naim (1846-1900)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s.195-197.
 Artuk, İbrahim, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007), S.33, s.154-155.
 Barkan, Ö.L., “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942.
 Bilmez, Bülent- Clayer, Nathalie, “A Prosopographic Study on some ‘Albanian’ Deputies to the First Ottoman Parliament”, *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog, Malek Sharif.: Orient-Institut, Würzburg, 2016.

_____, “Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemsettin Sami Frasherî İmajı”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti İL Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri 4-7 Aralık 2003*, İslam Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi, İstanbul, 2006, s.71-125.

Brown, L. Carl, *İmparatorluk Mirası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Erdoğan, Meryem K.- Ferlibaş, Meral B.- Çolak, Kamil, *Rusçuk Ayamı*, 1.Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

Goltz, Colmar Freiherr von der, *Makedonya Seyahati*, çev. E. Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., İstanbul, 2014.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985.

Gülsoy, Ufuk, “İslahat Fermanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 19, İstanbul, 1999, s.185-190.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu-Gülçin Tunalı-Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Kafadar, Cemal, *Yeniçeri-Esnafların İlişkileri: Solidarity and Conflict*, Institute of Islamic Studies, Montreal, 1981.

Karal, Enver Z., *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, TTK, Ankara, 1983.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, TTK, Ankara, 1961.

Maden, Fahri, “Arnavutluk’ta Bektaşilik ve Arnavutluk’un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler”, *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 44, S.2, 2013, s.141-176.

Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

Okar, M. Ali, *Osmanlı Balkanları’nın Son On Yılı (1902-1912)*, haz. Mehmet Ali Okar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

Ongunsu, A.H., “Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış” *Tanzimat*, MEB, İstanbul, 1999, s.4.

Öz, Baki, *İttihat-Terakki ve Bektaşiler*, Can Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, İlhami, “Mezhepler/Tarikatlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1365.

Syzo, Eri, “Şemseddin Sami’nin Milliyetçilik Anlayışı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya, 2019, Cilt 5, S.10 s.49-88.

Yalçın, Soner, *Teşkilat’ın İki Silahşörü*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.

Yetkin, Şerare, “Hacı Bektaş Tekkesi Müzesi’nden Bulunan Figürlü Teber”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1981, S.11, s.177-187.

Prof. Dr.
Hatip YILDIZDicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim
Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi
Anabilim Dalı,
hatipyildiz@dicle.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3105-7865>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 05/12/2022 17/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1214582>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Modernleşme Döneminde Sason'da Eğitim

Education in Sason during the Ottoman Modernization Period

Öz

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yavuz Selim Dönemi'nde Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte, Batman ilinin bugünkü sınırları içinde yer alan Sason kazası ile bağlı nahiye ve köylerin tamamı uzun yıllar Diyarbakır Vilayetinin idari yapısı içerisinde yer almıştır. Fakat 1879 yılında Bitlis Vilayetinin teşekkülüyle Sason kazası Diyarbakır'dan ayrılarak buraya bağlanmıştır. Bu durum, tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar aynı şekilde devam etmiştir.

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra daha planlı bir şekilde yürütülen modernleşme çalışmaları, İstanbul'un dışında yani vilayetlerde de peyderpey hayata geçirilmiştir. Bu dönemde merkezde olduğu gibi taşrada da yenilik yapılan alanlardan biri de eğitimidir. Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vilayetlerde farklı düzeylerde pek çok modern eğitim kurumu açılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Sason kazasında da Maarif Nezaretine bağlı olarak çok sayıda yeni okul açılmış olup başlıcaları Sason (Hazzo), Bozikan, Kabilceviz, Tızı, Reşnik, Cemalan, Hatni, Asi ve Koskit ibtidaieleri ile Hazzo Hamidiye İbtidaisi ve Hazzo Rüşdiyesidir. Bu Müslüman okullarının yanı sıra, Hazzo (Kozluk)'da bir Ermeni mektebi de açılmıştır.

Bu çalışmada, söz konusu ibtidai ve rüşdiye mekteplerinin açılışları ile öğretmen, öğrenci, ders, eğitim ve mali durumları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Böylece sosyokültürel yapısından dolayı bilhassa Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim düzeyinin yükseltilmesine oldukça önem verilen Sason kazasının modern eğitim yapısı ve bölgede izlenen eğitim politikaları ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Çalışmanın hazırlanmasında Maarif Salnameleri, Maarif İstatistikleri, Bitlis Vilayet Salnameleri, Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti belgeleri ve konuyla ilgili araştırma eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Batman, Sason, eğitim, ibtidai, rüşdiye.

ATIF: YILDIZ Hatip, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Sason'da Eğitim", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1268-1291)

CITE: YILDIZ Hatip, "Education in Sason during the Ottoman Modernization Period", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1268-1291)

Screened Turnitin

Abstract

After the Southeastern Anatolia Region came under Ottoman rule during the Yavuz Selim Period, all of the townships and villages of Sason, which is located within the current borders of Batman province, were included in the administrative structure of Diyarbakir Province for many years. But in 1879, with the formation of Bitlis Province, Sason District was separated from Diyarbakir Province and connected here. This situation continued in the same way until the end of the Ottoman Empire.

After the declaration of the Tanzimat Edict in the Ottoman Empire, the modernization studies, which were carried out in a more planned way, were gradually implemented outside of Istanbul, that is, in the provinces. In this period, one of the areas where innovations were made in the provinces as in the center is education. Especially since the second half of the 19th century, many modern educational institutions at different levels began to be opened in the provinces. In this direction, many schools were opened in the Sason district under the Ministry of Education, and the main ones are Sason (Hazzo), Bozikan, Kabilceviz, Tızı, Reşnik, Cemalan, Hatni, Asi and Koskit primary schools and Hazzo Hamidiye primary school and Hazzo secondary school. In addition to these Muslim schools, Hazzo (Kozluk) Armenian school was also opened.

In this study, opening of these primary and secondary schools and their teachers, students, course, education and financial situations has been examined in detail. Thus, the modern education structure of the Sason district, where importance was given to raising the education level, especially during the reign of Sultan Abdulhamid II, and the education policies followed in the region has been revealed.

In the preparation of the work, Education Yearbooks, education statistics, Provinces Yearbooks, Documents of the Ministry of Education in the Ottoman Archives of the Prime Ministry and research works on the subject have been used.

Keywords: Batman, Sason, education, primary and rushdie schools.

Giriş

Batman'ın en eski ilçelerinden biri olan Sason ve çevresi tarih boyunca çeşitli uygarlıkların egemen olduğu bir bölge olmuştur.¹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yavuz Selim Dönemi'nde 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte², bugün Batman ilinin sınırları dâhilinde bulunan Sason kazası ile bağlı nahiye ve köylerin tamamı uzun yıllar Diyarbakir Eyaletinin idari yapısı içinde farklı statülerle yer almıştır.³ Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde 1864 Vilayet Nizamnamesinin uygulanmasıyla eyalet yönetiminden vilayet sistemine geçilmesiyle 1879 yılında Bitlis Vilayeti teşekkül edilmiş ve Sason kazası da Diyarbakir Vilayetinden ayrılarak

-
- 1 Selahaddin Sönmezsoy, "Tarihte Kozluk", I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (15-17 Nisan 2008, Batman), Bildiriler, Cilt: II, Editörler: Salim Cöhce, Adnan Çevik, İstanbul 2009, s. 33- 36.
 - 2 Bülent Cırık, Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 19.
 - 3 Sönmezsoy, a. g. m, s. 37.

buraya bağlanmıştır.⁴ Bu durum Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar aynı şekilde devam etmiştir.⁵

Sason kazası coğrafi olarak doğudan Mutki, batıdan Kulp, güneyden Garzan (Kurtalan) ve kuzeyden Muş kazalarıyla sınırdır.⁶ İdari statüsünde ve sınırlarında zaman zaman bazı değişiklikler olsa da 1890'larda kaza merkezi Hazzo (Kozluk) kasabasıdır. Burası vaktiyle 60.000 kadar nüfusu barındıran bir şehir iken bu tarihlerde küçük bir kasabaya dönüşmüştür.⁷ Nitekim Bitlis Valisi Mehmed Ferid Paşa⁸ ve heyetinin 29 Ekim 1904 Cumartesi günü Hazzo'da yaptıkları incelemede⁹, kasabanın 147'si İslam ve 231'i Hıristiyan olmak üzere 378 hane; 271'i İslam ve 560'ı Hıristiyan olarak 831 nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir. Fakat söz konusu kasabanın aynı zamanda kalkınmaya da müsait olduğu belirtilmiştir.¹⁰

Sason kazasında asayişin temini için 1899 yılı ortalarında kaza merkezinin Cemalan köyüne nakledilmesi planlanmasına rağmen¹¹, 1900'ün sonlarında merkez hala Hazzo kasabasıdır.¹² Ancak Dâhiliye Nezaretinin 21 Haziran 1900 (8 Haziran 1316) tarihli yazısıyla Bitlis Vilayetine tebliğ edilen irade-i seniyye doğrultusunda Sason kazası merkezinin Kabilceviz köyüne nakledilmekte olduğu vilayetçe ifade edilmiştir (2 Mart 1901).¹³ Ayrıca Sason Kaymakamlığı heyetinin de Kabilceviz'e nakli Padişahın iradesiyle uygun görülmüştür (17 Nisan 1901).¹⁴ Bunun üzerine tekrar harekete geçen Bitlis Vilayeti, Sason kazası idare heyetinin Hazzo'dan Kabilceviz'e naklolmasıyla önemli yazışma ve haberleşmelerin, telgraf merkezi olan Garzan'la yapılması halinde mesafe uzaklığından dolayı gecikmelerin olacağını ve bu nedenle telgraf hattının Kabilceviz'e uzatılmasının lüzumlu olduğunu beyan etmiştir (14 Kasım 1901 (1 Teşrin-i sani 1317)). Bu talebi yerinde bulan Dâhiliye Nezareti, gereğinin yapılmasını Posta ve Telgraf Nezaretine bildirmiştir (16 Aralık 1901).¹⁵ Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Sason kazasına merkez yapılan Kabilceviz kasabasında 1900

4 Danyal Tekdal, II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdarî Ve Sosyal Yapı), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2018, s. 32-33.

5 Tekdal, a. g. t, s. 36.

6 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1316, s. 226.

7 Şemseddin Sami, "Sason", Kamûsü'l-a'lâm, İstanbul 1306, s. 517.

8 Mehmed Ferid Paşa, 1904-1907 yılları arasında Bitlis valisi olarak görev yapmış olup 1907 Bitlis İsyanı sonrasında görevden alınmıştır. Geniş bilgi için Bkz. Danyal Tekdal, "1907 Bitlis Depremi ve İsyanında Bir Vali: Ferid Paşa", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 27, Mayıs 2017, s. 94-116.

9 Bitlis Valisi Mehmed Ferid Paşa ve heyeti, 29 Ekim 1904 Cumartesi günü sabahı Sason kazası merkezi olan Kabilceviz'den hareketle akşamüzeri Sason kazasına bağlı Hazzo nahiyesi merkezi olan ve Müdür İsmail Efendi tarafından yönetilen Hazzo kasabasında incelemelerde bulunmuştur. İnceleme sonucunda kasabanın eski mamur durumuna delalet eden 9 cami-i şeriften 4'ünün yıkıldığı, harap bir kale ile sair eski binaların ise mevcut olduğu görülmüştür. Bkz. BOA, DH. TMİK. M, 186/12, Bitlis Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın 30 Ekim 1904 (17 Teşrin-i evvel 1320) tarihli şifre telgrafi.

10 BOA, DH. TMİK. M, 186/12, Bitlis Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın 30 Ekim 1904 (17 Teşrin-i evvel 1320) tarihli şifre telgrafi.

11 BOA, Y. MTV, 190/66.

12 BOA, BEO, 1577/118253; DH. TMİK. S, 32/48.

13 BOA, DH. TMİK. M, 103/42, Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Mart 1901 (17 Şubat 1316) tarihli yazı.

14 BOA, BEO, 1646/123385, Sadaret Mektubi Kaleminden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Nisan 1901 (4 Nisan 1317) tarihli yazı.

15 BOA, DH. MKT, 2569/33, Dâhiliye Nezaretinden Posta ve Telgraf Nezaretine gönderilen 16 Aralık 1901 (3 Kanun-i evvel 1317) tarihli yazı.

yılında başlanılan kışla inşaatı tamamlanarak Padişahın doğum gününe denk gelen 21 Eylül 1901 tarihinde açılış töreni icra edilmiştir.¹⁶ Böylece yeni kaza merkezi olan Kabilceviz mamur edilerek taşınmaya hazır hale getirilmiştir. Sason kaymakamlık heyetinin Kabilceviz köyüne naklinin kararlaştırılması üzerine önceki merkez olan Hazzo kasabası ile Geliguzan köyünün müdürlük yapılması hakkında irade çıkmış ve Sadaretin 1 Ağustos 1902 (19 Temmuz 1318) tarihli yazısıyla ilgili makamlara bildirilmiştir.¹⁷

Yıllar önce iradesi çıkmış ve gerekli hazırlıklar yapılmış olmasına rağmen Sason kaza merkezinin Hazzo'dan Kabilceviz'e hangi tarihte taşındığı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak Hazzo eşrafının 18 Nisan 1910 tarihli telgrafından anlaşıldığına göre taşınma işi 1903 yılında gerçekleşmiştir.¹⁸ Nitekim 1904 yılı başında Sason kazasının başlıca merkezinin artık Kabilceviz köyü olduğu yazışmalarda özellikle ifade edilmiştir (6 Ocak 1904/24 Kanun-i evvel 1319).¹⁹

Kaza merkezinin taşınması beraberinde bazı tepkileri de getirmiştir. Nitekim biri Ermeni ve ikisi Müslüman olan üç Hazzo eşrafının Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 18 Nisan 1910 (5 Nisan 1326) tarihli telgrafta konuyla ilgili şu hususlara yer verilmiştir: *“Meşrutiyet-i meşruamızla zail olan bir lüzum-ı siyasiye üzerine kaza hükümet merkezi yedi sene evvel Kabilceviz'e nakledilerek Hazzo kasabası maarif nimetinden ve her suretle terakkiden mahrum bırakılmıştır. Bu nedenle tekrar Hazzo kasabasına iadesi hakkında istirhamatımızın kabul edilip yerine getirilmesi ve kazamız sakinlerinin yeniden ihya burulması maruzdur.”*²⁰ Bu talep Bitlis Vilayet Meclisince de uygun görülerek Sason kaza merkezinin Kabilceviz'den tekrar Hazzo'ya nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Sason kazası Ermenileri, bu değişimin gerçekleşmesi durumunda Kürtlerin hakaretine maruz kalacakları gerekçesiyle buna karşı çıkmışlardır.²¹ Nihayetinde Ermenilerin gösterdiği bu tepkinin dikkate alınmış olduğu söylenebilir. Çünkü 1914 Mart'ı sonlarında Sason kazasının merkezinin hala Kabilceviz köyü olduğu kayıtlarda yer almaktadır.²² 1919 yılı başlarında da bu durumun aynen devam edip Hazzo'nun, Sason kazasının bir nahiyesi olduğu görülmektedir.²³

Sason kazasının 19. yüzyılın sonlarındaki nüfus durumu incelendiğinde 1890'larda 119 köyden oluşmakta olup 20.101 nüfusu vardır. Bunun 10.370'i Müslim, 8.389'u Ermeni, 372'si Kıpti ve 970'i Yezididir. Müslüman ahalinin büyük bir kısmı Kürd olup muhtelif aşiretlere ayrılmıştır.²⁴

Osmanlı Devleti'nde kapsamlı olarak III. Selim'le (1789-1808) başlayan modernleşme çalışmaları, II. Mahmud (1808-1839) ve Tanzimat (1839-1876) dönemlerinde büyük bir ivme

16 BOA, DH. MKT, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 8 Şubat 1902 (26 Kanun-i sani 1317) tarihli yazı.

17 BOA, ŞD, 412/52.

18 BOA, DH. MUİ, 56/22, Ermeni temsilcisinin de yer aldığı Hazzo eşrafının Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 18 Nisan 1910 (5 Nisan 1326) tarihli telgraf.

19 BOA, DH. MKT, 783/16.

20 BOA, DH. MUİ, 56/22, Ermeni temsilcisinin de yer aldığı Hazzo eşrafının Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 18 Nisan 1910 (5 Nisan 1326) tarihli telgraf.

21 BOA, DH. MUİ, 37/16, Sason Kazası Ermenilerinin Mebusan Meclisine gönderdikleri 22 Nisan 1910 (9 Nisan 1326) tarihli telgraf.

22 BOA, DH. İD, 149/7, Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Mart 1914 (15 Mart 1330) tarihli yazı.

23 BOA, DH. ŞFR, 622/132.

24 Şemseddin Sami, “Sason”, Kamûsü'l-a'lâm, İstanbul 1306, s. 517.

kazanarak devam etmiş; II. Abdülhamid (1876-1909) ile birlikte de adeta zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde askeri, siyasi, idari, hukuki ve bayındırlık gibi alanların yanı sıra eğitimde de önemli yenilikler yapılmıştır.²⁵ Tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi bilhassa Doğu vilayetlerinde “Anadolu Islahatı Projesi” kapsamında modern eğitim alanında hummalı bir faaliyet başlatılmıştır. İlk olarak Müşir Mehmed Zeki Paşa’nın gayretleri sonucunda Hamidiye Süvari Alayları kurularak Ermeni isyanlarının bölgede yayılması önlenmiş ve aşiretlerin devletle olan bağları güçlendirilmiştir.²⁶ Buna bağlı olarak da aşiretlerin talepleri doğrultusunda Doğu vilayetlerinde yeni okullar açılmış ve İstanbul’da açılan Aşiret Mektebine çok sayıda talebe gönderilmiştir.²⁷ İkinci olarak da Ahmed Şakir Paşa 27 Haziran 1895 tarihinde Anadolu Vilayati Umum Müfettişliğine tayin edilerek bölgede inceleme yapması sağlanmıştır.²⁸ Şakir Paşa’nın yoğun çaba sarf ettiği alanların başında Müslümanların modern eğitim imkânlarının iyileştirilmesi gelmektedir. Bunun en önemli sebebi yapılan incelemeler sonucunda bölgedeki Müslüman okul sayısının yetersiz, gayrimüslimlerin okullaşma oranının ise Müslümanlara göre daha ileri bir durumda olduğunun tespit edilmesidir.²⁹ Ayrıca bölgede Ermeni milliyetçiliğinin gittikçe yayılması ve ortaya çıkan siyasi olaylar da eğitim alanında yeni adımların atılmasında etkili olmuştur.³⁰ Bu durumu ve yaşanan gelişmeleri fark eden Osmanlı yöneticileri, mevcut şartları Müslümanların lehine çevirmek için bölgede farklı düzeylerde yeni okulların açılmasına ağırlık vermişlerdir.

Bölgede yeni eğitim kurumlarının ağırlıklı olarak açıldığı 20.yüzyılın başlarında Sason kazasında aktif olduğu tespit edilebilen tek klasik eğitim kurumu Zilan Medresesidir. Medrese, Sason kazasına bağlı Molla Fethullah köyünde açılmış olup hangi tarihte eğitim-öğretime başladığı tam olarak bilinmemektedir. Medresenin banisi Şeyh Mehmed Efendi’dir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait Maarif Salnamesi kayıtlarına göre medrese bu tarihlerde aktiftir ve toplamda 18 talebesi vardır. Medresenin müderrisi ise Fethullah Efendi’dir.³¹

A. Temel Eğitim

Osmanlı Devleti’nde temel eğitimin verildiği en eski kurumlar sıbyan mektepleridir. Merkezi bir teşkilattan ve ortak bir eğitim-öğretim ile idare sisteminden yoksun olup standart bir eğitim programına ve yeterli araç gerece sahip olmayan bu mektepler zamanla yetersiz kalmıştır.³² Bu nedenle öncelikle sıbyan mekteplerinin öğretim programlarının değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu yöndeki ilk ciddi adım 1847 yılında atılmıştır.³³ 1863’ten itibaren ise İstanbul’daki 36 sıbyan

25 Emel Poyraz, “Tanzimat Dönemi Çağdaşlaşma Çabaları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 193, Yıl: 33, Cilt: 97, s. 118, Temmuz-Ağustos 2011.

26 Cengiz Çakaloğlu, Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1999, s. 32-37.

27 Çakaloğlu, a. g. t, s. 74-75.

28 Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 55, 210.

29 Karaca, a. g. e, s. 183.

30 Fasih Dinç, “Merkez Taşra Denkleminde Osmanlı Eğitsel Otoritesinin Sürdürülme Çabası: Siverek Rüştüye Mektebi”, Mezopotamya ve Anadolu’nun Kavşağında Bir Kent: Siverek Tarih-Toplum-Kültür, Editörler: İbrahim Özcoşar, Ekrem Akman, Ahmet Kırkan, Abdusselam Ertekin, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ekim 2022, s. 556.

31 Maarif Salnamesi, H.1318, s. 1166-1167; H.1319, s. 456; H.1321, s. 397

32 İbrahim Bozdemir, Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 17.

33 Ali Rıza Erdem, “XIX. yy. ’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde

mektebinde yeni yöntem ve tekniklerle eğitime başlanması kararlaştırılmıştır. Ancak buradan da istenilen sonuç alınamayınca, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kabulünden sonra temel eğitimin ıslahı için “ibtidai” adı altında ve Maarif Nezaretine bağlı olarak öğretim yapacak yeni ilkokulların açılması gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda ilk ibtidai mektebi 1872’de “İbtidai Nümune Mektebi” adıyla açılmıştır.³⁴ İbtidai mekteplerinin sayısı özellikle II. Abdülhamid Dönemi’nde hızla artmaya başlamıştır. 1877 yılında Osmanlı Devleti sınırları içinde sayıları 200’ü geçmeyen ibtidailer, 1892-1893 ders yılında 3.057’ye ulaşarak epeyce çoğalmıştır.³⁵ Fakat modern temel eğitim kurumları olan ibtidai mekteplerinin ülkenin her tarafında aynı şekilde yayılması pek mümkün olmamıştır. Bilhassa Doğu vilayetlerinde göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin yaşadığı yerlerde bu okulların açılması uzun yıllar almıştır.³⁶

İbtidailerin geç açıldığı ve yetersiz olduğu Doğu vilayetlerinden biri de Sason kazasının da bağlı olduğu Bitlis’tir. Vali Mehmed Rauf Şerif’in 1890 yılında kaleme aldığı raporlarda, bu tarihte Bitlis vilayet merkezinde dört mahallede birer ibtidai mektebinin zengin halk tarafından yaptırıldığı ve bu okullarda 300 talebenin ders gördüğü bilgisi paylaşılmıştır. Fakat aynı zamanda bu okulların yetersiz olduğu da dile getirilmiştir.³⁷ Anadolu ıslahatının başladığı yıllarda da Bitlis Vilayetinin eğitim durumu pek parlak değildir. Nitekim Dâhiliye Nezaretinin 8 Kasım 1896 (27 Teşrin-i evvel 1312) tarihli telgrafnamesi üzerine Bitlis Valiliğinden gönderilen cevapta, Bitlis Vilayetince oluşum süreci tamamlanmak üzere olan 30 nahiyenin hiçbirinde ibtidai mektebi olmadığı ifade edilmiştir.³⁸ Ancak 1900 yılına gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid’in gayretiyle vilayet dâhilindeki ibtidai sayısı 7 olmuştur.³⁹ 1904 yılı başlarında bu sayının 18’e çıktığı, mekteplerin talebe mevcudununun 291 olduğu ve 12 mektebin ise münhal bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁰ 1913-1914 ders yılında ise vilayet dâhilinde 83 umumi ibtidai mektebi mevcuttur.⁴¹

Sason kazasının temel eğitim durumu, Bitlis Vilayetinin diğer bölgelerine göre çok daha kötüdür. Nitekim 1886 yılı ortalarında Sason Dağı’nın hiçbir yerinde cami ve mektep gibi mübarek mekânların bulunmadığı vilayetten bildirilmiştir.⁴² 1890 yılı ortalarına ait yazışmalarda ise itaat altına alınan Sason ve Mutki dağları asi kabileleri halkının cahil olup İslamiyet’in usul ve adabından tamamen gafil oldukları beyan edilmiştir. Bu nedenle bahsi geçen kabilelerin medeniyet dairesine girmeleri için 5 adet ibtidai mektebi ile mescid-i şerifin bina olunması⁴³ gerekli görülmüştür.

İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi”, Yeni Türkiye, Sayı: 32, Yıl: 2000, s. 757.

34 Sebahattin Arıbaş, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)”, Yeni Türkiye, Sayı: 32, Yıl: 2000, s. 714-716.

35 Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 86.

36 Çakaloğlu, a. g. t, s. 74-75.

37 Tekdal, a. g. t, s. 337-338.

38 BOA, DH. TMİK. S, 2/47.

39 Maarif Salnamesi, H. 1318, s. 1172.

40 BOA, DH. TMİK. S, 51/3.

41 Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, (R. 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuasıdır.), Matbaa-i Amire, Darülhilafetilaliye 1336, s. 7.

42 BOA, DH. MKT, 1358/128, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 4 Ağustos 1886 (23 Temmuz 1302) tarihli yazı.

43 Sason nahiyesinde yapılacak ıslahata dair Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın 29 Nisan 1891 (17 Nisan 1307) tarihli mazbatasında ise daha önce alınan karar doğrultusunda açılması gerekli görülen 13 adet mektep ve

Mekteplerin inşası için ihtiyaç duyulan taş ve ahşap araç gerecinin tedarik ve nakliyatı ahali tarafından parasız olarak karşılanacaktır. Ancak diğer inşaat gereçleri için tahmin olunan 25.000 kuruşun sarfı ve mektepler için yıllık gerekli olan meblağın tahsisi vilayetçe merkezden talep edilmiştir. Konu Babıali Meclis-i Mahsus-ı Vükelada müzakere edilerek bahsi geçen kabileler halkının medeniyet dairesine girmesi sebeplerinin vücuda getirilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca halkın yardımından başka mekteplerin inşa masrafları ile yıllık tahsisat olarak istenilen akçenin maarif yardım hissesinden, mescitlerin inşa masraflarının ise maliye hazinesinden tahsis ve ödenmesi oybirliği ile uygun görülmüştür (8 Haziran 1890).⁴⁴ Bu karar, 9 Haziran 1890 (28 Mayıs 1306) tarihli iradeyle onaylanmıştır.⁴⁵ Fakat Bitlis Valisi Mehmed Rauf Şerif'e göre vilayet maarif hissesi, daha önce inşası kararlaştırılmış olan idadi mektepleri masraflarına ancak kifayet edip söz konusu ibtidai mekteplerine para kalmayacaktır. Bu nedenle Siirt ve Muş sancaklarında yapılacak idadilerin birinden vazgeçilip tahsisatının ibtidailere sarf edilmesi önerilmiştir. Ancak idadi mektebi inşası için adı geçen iki sancaktan hangisinin tercih olunacağına bildirilmesi Maarif Nezaretince talep edilmiştir (11 Ekim 1890). Bunun üzerine konu Vilayet İdare Meclisinde mütalaa edilerek Muş ve Siirt sancaklarından Siirt sancağının nispeten vilayet merkezine uzak ve bağlı bölgelerin genişliğinden başka, Kürdistan havalisinin can evi mesabesinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sakinlerinin hal ve mizaç itibarıyla Muş sancağından ziyade maarif ve medeniyet vasıtalarına muhtaç olması cihetiyle idadi mektebi inşası için Siirt sancağı Muş sancağına tercih edilmiştir. Bu nedenle söz konusu ibtidai mekteplerinin daha önce arz edildiği tarzda bitişiklerinde birer cami olduğu halde ilkbaharda inşasına ve yine önceden ifade edildiği gibi imametle beraber muallimlik vazifesini ifa etmek üzere aylık 250'şer kuruş maaşla birer muallimin tayin ve istihdamına başlanacağı beyan edilmiştir. Hemen işe girilmesi için de tahsisat (ödenek) havalesinin süratle yapılmasına müsaade edilmesi istenmiştir (30 Aralık 1890).⁴⁶ Bunun üzerine Maarif Nezareti, söz konusu ibtidailerin inşa masrafı olan 25.000 kuruş ile yıllık tahsisatın, ilgili irade gereği, Bitlis Vilayeti Mal Sandığından maarifin alacağı olan 946.000 kuruşun mahsubu icra olunmak üzere havalenamesinin tez elden düzenlenip gönderilmesi için Babıali'den Maliye Nezaretine emir verilmesini talep etmiştir (25 Haziran 1891).⁴⁷ Ancak buradan bir sonuç alınamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Maarif Nezareti, bahsi geçen 25.000 kuruşun o tarihte mal sandıkları zimmetinde maarifin alacağı olan 6.167.102 kuruşun karşılanması için iki yıl sonra bu kez doğrudan Maliye Nezaretinden talepte bulunmuştur (21 Eylül 1893).⁴⁸

Bitlis Vilayet İdaresi bir taraftan söz konusu ibtidailerin Sason'da açılması için uğraşırken, diğer taraftan da yine aynı tarihlerde bölgede vahşet ve cehaletin giderilmesi için yeni tedbirlerin

mescidin süratle inşasıyla hem muallimlik hem de imamet vazifesini ifa eylemek üzere imtihanla seçilip tayin olunacak muallimlere 500'er kuruş maaş tahsisi ve mektebe gidecek çocuklara teşvik amacıyla bir defalık olarak yöresel dokumalardan ucuz fiyatla birer kat elbise verilmesi görüşülerek oybirliğiyle uygun görülmüştür. Bkz. BOA, Y. A. RES, 54/31.

44 BOA, İ. MMS, 112/4819, Babıali Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın 8 Haziran 1890 (27 Mayıs 1306) tarihli mazbatası; BOA, MV, 54/17.

45 BOA, İ. MMS, 112/4819.

46 BOA, MF. MKT, 129/49, Bitlis Valisi Mehmed Rauf Şerif'in Maarif Nezaretine gönderdiği 30 Aralık 1890 (18 Kanun-i evvel 1306) tarihli yazı.

47 BOA, MF. MKT, 129/49, Maarif Nezaretinden Babıali'ye gönderilen 25 Haziran 1891 (13 Haziran 1307) tarihli yazı.

48 BOA, MF. MKT, 181/69, Maarif Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 21 Eylül 1893 (9 Eylül 1309) tarihli yazı.

alınmasını talep etmiştir.⁴⁹ Bunlar arasında eğitimle ilgili öneriler de mevcut olup her köyde birer mektep tesisi istenmiştir (27 Mart 1893).⁵⁰ Ancak bunun gerçekleşmesi ve tesis edilen mekteplere muallim gönderilmesi mali sıkıntılardan dolayı uzun yıllar mümkün olamamıştır. Buna bağlı olarak halkın cehaleti de yıllarca devam etmiştir. Nitekim 1897 yılı başlarında Anadolu'ya gönderilmiş olan Teftiş Heyeti Azası Cemal Bey'in raporunda şu hususlara yer verilmiştir:

“Erzurum ile Van tarafları ahalisi cehalet karanlığı içinde buldukları gibi Bitlis Vilayetinde ahalinin % 90'ı okumak ve yazmak bilmiyorlar. Sason kazasında Beleki namındaki aşiretin İslam ve Ermeni ahalisi ancak isimlerinden tefrik olunabilip şu iki fırka dine ve mezhebe ait şartlardan haberdar değillerdir... Müslümanlarda Deyr-Aseb⁵¹ isminde bir kilise adına yemin etmek ve mevtalarını o kilisenin hademesi kefenlemek gibi İslamiyet'te uygulanamayacak garip haller görülebilmektedir. Padişah tarafından orada tesis buyrulmuş olan mektepleri, muallim tayin olunmamasından dolayı Kürt aşiret reisleri kendilerine selamlık dairesi yapmışlardır...”⁵²

Yukarıda belirtilen tüm olumsuzluklara rağmen II. Abdülhamid'in talimatıyla Bitlis Vilayeti genelinde ve özelde Sason kazasında idari yapı ile yaygın ve örgün eğitim alanında çalışmalara devam edilmiştir. Öncelikle Sason kazasının idari açıdan birinci sınıfa terfiyle kaymakamlığının iktidarlı birine verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yaygın eğitim kapsamında kazanın Müslüman halkına iman esaslarını telkin ve talim etmek için maaşları vilayet bütçesinden verilmek üzere Bitlis Vilayeti ulemasından 6 zatın 500'er kuruş maaşla vaiz olarak hemen tayin ve gönderilmeleri emredilmiştir. Buna ilaveten vilayetin münasip yerlerinde hem mescit hem de mektep olarak 6 adet bina tesis edilmek için vilayetçe Dördüncü Ordu-yu Hümayundan mühendis getirilerek gerekli incelemelerin yapılması; inşaat masraflarına vilayetçe karşılık bulmak mümkün olmaması durumunda devletçe karşılanması talimatı verilmiştir. Bunlardan başka diğer yerlerde ibtidai mektepleri tesisine lüzum görülür ise durumun vilayetten sorularak bildirilmesi; inşa olunacak mekteplerde yalnız Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Kitabet-i Türki, Muhtasar Hesap ve Tarih-i Osmani öğretilmesi istenmiştir. Cuma günleri gerek mektep hocaları gerek vaiz efendiler tarafından hilafet makamına ve Osmanlı saltanatına sadakat ve irtibatın vacip olduğuna, hükümetin emir ve tebligatlarına itaat ve uymanın lüzumuna ve yabancıların telkinlerine itibar edilmeyip Hıristiyan vatandaşlarla imtizaç edilmesi hususuna dair vaaz ve nasihat verilmesi arzulanmıştır (30 Mart

49 Nitekim Vilayet İdare Meclisinden gönderilen mazbatada, Sason kazası ahalisinin vahşet ve cehaletlerinden dolayı kazanın iki nahiyeye bölünmesi ve merkezinin münasip bir köye nakli, bir kışla ile hükümet konağı inşası ve asker bulundurulmasıyla beraber güvenlik güçlerinin tedariki talep edilmiştir. Ancak Dâhiliye Nezaretinden verilen 27 Temmuz 1892 (15 Temmuz 1308) tarihli cevapta, hazinenin şimdiki durumu bütün masrafları karşılamaya müsait olmadığından istenilen ıslahatın hazineye yük olmayacak surette karşılığı bulunarak durumun tekrar bildirilmesi istenmiştir. Vilayetten cevap alınmaması üzerine bu defa Sason gibi ahalisi çok ve idaresi mühim bir yerin asayişinin devamına ve düzenin sağlanmasına yönelik tedbirlerin tehir edilmesinin uygun olmadığı belirtilerek, bahsi geçen cevabi yazı üzerine şimdiye kadar ne gibi tedbirler alınmış ve ne yapılmış ise durumun tafsilatıyla ve süratle bildirilmesi istenmiştir (27 Mart 1893/15 Mart 1309). Bkz. BOA, DH. MKT, 1979/30; 6/4, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminden Bitlis Vilayetine gönderilen 27 Mart 1893 (15 Mart 1309) tarihli yazı.

50 BOA, DH. MKT, 6/4, Dâhiliye Mektubi Kaleminden Bitlis Vilayetine gönderilen 27 Mart 1893 (15 Mart 1309) tarihli yazı.

51 Başka bir begede ise “Ak Manastır” ismindeki bir kilise adına yemin ettikleri ifade edilmiştir. Bkz. BOA, Y. PRK. UM, 45/28, Bitlis Vilayetinin 28 Mart 1899 (16 Mart 1315) tarihli şifre yazısı.

52 BOA, Y. PRK. KOM, 9/73, Bir sene evvel Anadolu'ya gönderilmiş olan Heyet-i Teftişiyeye Azasından Müteveffa Cemal Bey'in Layihısından Müstahredir.

1899/18 Mart 1315).⁵³ Bu talimat, Babıali tarafından Maarif, Maliye ve Dâhiliye nezaretlerine acil koduyla bildirilmiştir (2 Nisan 1899).⁵⁴

Sultan II. Abdülhamid'in söz konusu talimatlarının büyük ölçüde uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda sözü edilen 6 vaiz Sason kazasına tayin edilmiştir. Fakat 1909 yılı başlarına gelindiğinde, burada istihdam edilen vaizlerden istifade olunamadığından dolayı bu vaizliklerden üçünün lağvı ve diğer üç vaiz maaşının birleştirilerek 1500 kuruş maaşla Nakşi ve Kadiri şeyhlerinden Mehmed Efendi'nin tayini Bitlis Vilayetince Dâhiliye Nezaretinden talep edilmiştir.⁵⁵ Ayrıca masrafları halkın yardımlarıyla karşılanmak suretiyle Sason'un Aynres ve Haryan/Saryan köylerinde birer mescid-i şerif inşası; Daraguzi ve Mer'i köylerinde ise iki mektep açılması kararlaştırılmıştır. Padişahın tahta çıkış yıl dönümüne denk gelen 31 Ağustos 1899 Perşembe günü mescitlerin temeli atılmış ve mektepler açılmıştır. Ayrıca sözü edilen mescit ve mekteplerin Padişahın adına izafetle isimlendirilmesine müsaade edilmesine dair Bitlis Vilayetinden 2 Eylül 1899 (21 Ağustos 1315) tarihli telgrafname çekilmiştir.⁵⁶ Bu öneri 17 Eylül 1899 (5 Eylül 1315) tarihli iradeyle uygun görülmüş⁵⁷ ve Dâhiliye Nezaretine cevaben bildirilmiştir.⁵⁸ Ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan bu ibtidailerin bir kısmı daha sonraki yıllarda ilgisizlikten dolayı kapanmıştır.⁵⁹ Mesela Bitlis Valisi İsmail Hakkı Bey'in 31 Ekim 1910 (18 Teşrin-i evvel 1326) tarihli raporunda, Sason kazasının temel eğitim ihtiyacının karşılanabilmesi için Kabilceviz, Hazzo, Bozikan, Cemalan, Aynres ve Hergemo köylerinde birer erkek ibtidai mektebinin açılması gerekli görülmüştür.⁶⁰ Dolayısıyla bu tarihlerde sözü edilen köylerde mektep olmadığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki bahsi geçen köylerde daha önce zaten okul açılmıştır.

Sason kazasında açılmış olup hakkında daha detaylı bilgiler elde edilebilen başlıca ibtidai mektepleri şunlardır:

1. Sason (Hazzo) İbtidai Mektebi

Sason kazasında yapılacak ıslahata dair olan Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın 29 Nisan 1891 (17 Nisan 1307) tarihli mazbatasında, bu yıllarda kaza merkezi olan Hazzo kasabasında bir kışla ile cami-i şerif ve mektebin yapılması gerekli görüldüğü halde, daha evvel alınan karar doğrultusunda önceliğin diğer mekteplere verilmesi istenmiştir.⁶¹ Ancak Hazzo ahalisi köylerinde bir ibtidai mektebi açılması için Maarif Nezaretinden talepte bulunmuş ve bu talep kabul edilmiştir. Böylece

53 BOA, İ. HUS, 73/121.

54 BOA, BEO, 1288/96594, Babıali'den Dâhiliye, Maarif ve Maliye Nezaretlerine acil koduyla gönderilen 2 Nisan 1899 (21 Mart 1315) tarihli yazı.

55 BOA, DH. MUİ, 10/30, Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 26 Temmuz 1909 (13 Temmuz 1325) tarihli yazı.

56 BOA, DH. MKT, 2243/44, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 5 Eylül 1899 (24 Ağustos 1315) tarihli yazı.

57 BOA, İ. DH, 1367/46.

58 BOA, BEO, 1374/103049, Babıali'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Eylül 1899 (9 Eylül 1315) tarihli yazı.

59 BOA, DH. TMIK. M, 186/12.

60 Hatip Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Bitlis Vilayetinin Modern Eğitim Durumunu Gösteren Bir Rapor", Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık 2019, Cilt 5, Sayı 3, s. 874.

61 BOA, Y. A. RES, 54/31.

ahalinin ısrarı üzerine Hazzo İbtidai Mektebi 1893 yılında açılmıştır.⁶²

Sason kazasında açılmış olmasına binaen çoğunlukla Sason İbtidaisi olarak kayıtlarda yer alan mektebin ilk muallimlerinden biri Mehmed Efendi olup 22 Ağustos 1893 tarihinde 150 kuruş maaşla işe başlamış ve vilayet maarif idaresince de kayıt işlemleri yapılmıştır.⁶³ 1895 yılı başlarında, muhtemelen aynı kişi olan mektep muallimi Şeyh Mehmed Efendi hacca gitmek üzere izin talebinde bulunmuştur. Muallim vekili olarak da Hazzo kasabasında oturan Molla Mehmed Efendi'yi bırakacağını belirtmiştir. Sonuçta yerine vekil tayin edilmesi şartıyla talebi Maarif Nezaretince uygun görülmüştür (12 Ocak 1895/31 Kanun-i evvel 1310).⁶⁴ Amaç bu süre zarfında okulun boş bırakılmaması ve dolayısıyla eğitim-öğretime hanel getirilmemesidir. 1898 yılına ait Bitlis Vilayet Salnamesi kayıtlarında mektep muallimliği görevini Resul Efendi'nin ifa ettiği⁶⁵, 1900 yılı kayıtlarında ise Abdullah Efendi'nin muallim olarak görev yaptığı belirtilmiştir.⁶⁶ Ancak daha sonraki yıllarda mektebin kapandığı anlaşılmaktadır.⁶⁷

2. Bozikan İbtidai Mektebi

Mektep, Sason kazasına bağlı Bozikan köyünde açılmış olup eğitime başlama tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1899 yılı Bitlis Vilayet Salnamesi kayıtlarında mektep mualliminin Resul Sıtkı Efendi⁶⁸, 1900 yılında ise Molla Şerif Efendi olduğu belirtilmiştir.⁶⁹ 1901 ile 1905 yılları arasında da yine Resul Sıtkı Efendi muallim olarak görev yapmıştır.⁷⁰ Bu tarihlerde açık olduğu anlaşılan mektebin ne zaman kapandığı ise bilinmemektedir.

Mektebin talebe durumuna gelince 1901 yılında 32 kişiye kadar çıktığı⁷¹, 1902'de ise 21'e düştüğü görülmektedir. Mevcut rakamları değerlendiren mektep muallimi, yeni okullardan olan bu mektebin bir derece daha terakkisi için gayret sarf edileceğini belirtmiştir.⁷² 1904'te ise talebe adedi 22 olup mektepte işlerin yolunda olduğu ifade edilmiştir.⁷³ Yani buradaki talebe sayısı dikkate alınarak mektepten beklenen neticenin sağlandığı vurgulanmıştır.

Osmanlı modernleşme döneminde vilayet rüşdiye mekteplerinde olduğu gibi⁷⁴ ibtidailerde görev yapan muallimlerin de üç aylık devam-devamsızlık durumları ve mekteplerin sınıf bazındaki talebe sayıları ile sair özelliklerini içeren üçer aylık çizelgeler ibtidai muallimleri tarafından zorunlu olarak düzenlenmiş ve Maarif Müdürlüğüne onaylanarak Maarif Nezaretine gönderilmiştir.

62 BOA, BEO, 178/13286, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayetine gönderilen 29 Mart 1893 (17 Mart 1309) tarihli yazı.

63 BOA, MF. MKT, 209/1, Bitlis Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 5 Mart 1894 (21 Şubat 1309) tarihli yazı.

64 BOA, MF. MKT, 255/2.

65 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1316, s. 226.

66 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1318, s. 181.

67 BOA, DH. TMİK. M, 186/12.

68 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

69 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1318, s. 181.

70 BOA, MF. İBT, 104/124; 158/103.

71 BOA, MF. İBT, 113/3.

72 BOA, MF. İBT, 155/28.

73 BOA, MF. İBT, 158/103.

74 Hatip Yıldız, Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 140.

Burada ayrıca mekteplerin mevcut durumu, gerileme ve ilerleme sebepleri, ihtiyaçları ve üç aylık vukuatları hakkında muallimlerin istek ve görüşleri de belirtilmiştir. Bu doğrultuda düzenlenen devam çizelgelerinde Bozikan İbtidai Mektebi muallimlerinin aylara göre devam durumları ile mektebin talebe adedi aşağıdaki gibidir⁷⁵:

Tablo 1. Bozikan İbtidai Mektebi Devam Çizelgesi

Muallimin Adı	Yıl	Ay	Devam	Devamsızlık	Talebe Adedi
Resul Sıdkı Efendi	1901	Mart	27	3	30
		Nisan	30	1	31
		Mayıs	31	-	31
		Haziran	31	-	32
		Temmuz	28	4	28
		Ağustos	21	11	21
		Aralık	31	-	19
	1902	Ocak	31	-	18
		Şubat	28	-	18
		Haziran	30	-	20
		Temmuz	31	-	19
		Ağustos	31	-	21
	1904	Aralık	27	-	22
	1905	Ocak	27	-	22
		Şubat	24	-	22

Tablo 1’de görüldüğü gibi muallim Resul Sıdkı Efendi tatil günleri dışında okula düzenli olarak devam etmiştir. Mektebin talebe adedi ise yıllara ve aylara göre 18 ile 32 arasında değişiklik göstermiştir.

3. Kabilceviz İbtidai Mektebi

Mektep, önceleri Sason kazasına bağlı bir köy iken⁷⁶ daha sonra yapılan idari düzenlemeyle kaza merkezi haline getirilen Kabilceviz’de⁷⁷ inşa edilmiş olup açılış tarihi 1886’dır. 4 Ağustos 1886 tarihli bir yazıda, Sason Dağı’nın hiçbir yerinde cami ve mektep gibi mübarek mekânlar bulunmadığından 150 haneli Kabilceviz köyünde bir cami ile mektebin inşasının lüzumlu olduğu ve ahalice de istenildiği belirtilmiştir. Bu nedenle bahsi geçen yapıların temeli atılarak kurbanlar kesilmiş ve Padişaha dua edilmiştir. Ayrıca sözü edilen binaların yerel halk tarafından bedenen çalışılarak ve bazı memurların yapacağı yardımlarla ikmal olunacağı vilayetten bildirilmiştir.⁷⁸ Nitekim bahsi geçen cami ve mektebin inşası çok kısa sürede tamamlanmış ve açılışının yapıldığı

75 BOA, MF. İBT, 104/124; 113/3; 115/82; 121/53; 127/47; 155/28; 158/103.

76 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

77 BOA, MF. MKT, 893/32, Bitlis Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 17 Ağustos 1905 (4 Ağustos 1321) tarihli yazı.

78 BOA, DH. MKT, 1358/128, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 4 Ağustos 1886 (23 Temmuz 1302) tarihli yazı.

ilgili makamlara iletilmiştir (28 Ağustos 1886).⁷⁹ Fakat 1905 yılı ortalarına gelindiğinde mektebin müstakil bir binasının olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Bitlis Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 17 Ağustos 1905 tarihli yazıda, Sason kazası merkezi olan Kabılcevz köyünde ibtidai mektebine mahsus bina olmaması nedeniyle mahalli hükümet konağında geçici olarak bir odanın tahliye edildiği ve mektep olarak kullanılması için tahsis olunduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Bu durum 1910 yılına kadar aynı şekilde devam etmiş olup Sason merkezinde mektep binası inşasının ödenek verilmesine bağlı olduğu vilayetçe ifade edilmiştir (8 Ekim 1910).⁸¹

Mektebin açılış tarihi bölgedeki diğer iptidailere nazaran çok eski olmasına rağmen ilk muallimin ne zaman atandığı ve uzun yıllar buraya kimlerin muallim olarak tayin edildiği bilinmemektedir. Fakat vilayetin 1899 yılı yerel kayıtlarında mektep mualliminin Molla Şerif Efendi⁸², 1900 yılı kaydında ise Resul Efendi olduğu zikredilmiştir.⁸³ 1904 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Resul Sıdkı Efendi⁸⁴; 1904 yılı Aralık ile 1905 yılı Ocak ve Şubat aylarında ise Mehmed (Molla) Şerif Efendi muallimlik görevini yürütmüştür.⁸⁵ 1906 yılına gelindiğinde mektep muallimliğine Darülmualimin-i İbtidai ehliyetnamesine sahip Fikri Efendi aşar ve müsakkafat (gayrimenkul) maarif hissesinden karşılanacak 130 kuruş maaşla tayin edilmiş olup 9 Nisan 1906 (27 Mart 1322) tarihinde görevine başlamıştır. Bu nedenle ekte takdim edilen tercüme-i hal ile diğer evrakının emsali gibi yürürlükteki usule muvafık olması durumunda memuriyetinin tescil ve tasdikine müsaade edilmesi istenmiştir (23 Haziran 1908).⁸⁶ Bu teklif, Meclis-i Kebir-i Maarifin 10 Ağustos 1908 (28 Temmuz 1324) tarihli kararıyla uygun görülerek memuriyet asaleti onaylanmıştır.⁸⁷

Mektebin talebe durumuna bakıldığında 1904 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında 21 kişi olduğu görülmektedir.⁸⁸ 1904 yılı Aralık ile 1905 yılı Ocak ve Şubat aylarına ait çizelgede ise 22'dir. Muallim bu sayıya vurgu yaparak mektepte işlerin yolunda olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Mektep muallimlerinin aylara göre devam durumları ile talebe adedi aşağıdaki şekildedir:

-
- 79 BOA, DH. MKT, 1362/3, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 28 Ağustos 1886 (16 Ağustos 1302) tarihli yazı.
- 80 BOA, MF. MKT, 893/32, Bitlis Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 17 Ağustos 1905 (4 Ağustos 1321) tarihli yazı.
- 81 BOA, MF. İBT, 397/8, Bitlis Vali Vekilinin Maarif Nezaretine gönderdiği 8 Ekim 1910 (25 Eylül 1326) tarihli telgraf.
- 82 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.
- 83 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1318, s. 181.
- 84 BOA, MF. İBT, 158/103.
- 85 BOA, MF. İBT, 157/69; MF. MKT, 1075/84.
- 86 BOA, MF. MKT, 1075/84, Bitlis Maarif Müdür Vekilinin Maarif Nezaretine gönderdiği 23 Haziran 1908 (10 Haziran 1324) tarihli yazı.
- 87 BOA, MF. MKT, 1075/84.
- 88 BOA, MF. İBT, 158/103.
- 89 BOA, MF. İBT, 157/69.

Tablo 2. Kabilceviz İbtidai Mektebi Devam Çizelgesi⁹⁰

Muallimin Adı	Yıl	Ay	Devam	Devamsızlık	Talebe Adedi
Resul Sıdkı Efendi	1904	Eylül	26	-	21
	1904	Ekim	27	-	21
	1904	Kasım	26	-	21
Mehmed (Molla) Şerif Efendi	1904	Aralık	27	-	22
	1905	Ocak	27	-	22
	1905	Şubat	24	-	22

Tablo 2’den anlaşıldığına göre mektep muallimleri 1904 ile 1905 yıllarında düzenli olarak eğitime devam etmişlerdir. Talebe sayısı da bu yıllarda hemen hemen aynı kalmıştır.

Muş Mutasarrıflığı, 20 civarında olan Kabilceviz İbtidai Mektebi talebesinin tedrisata başlatılmasından dolayı, Padişahın ömrünün ve sağlığının sadakası olmak üzere, daha önce ibtidai mektepleri talebesine bağışlanan Kur’an-ı Kerimlerden bunlara da dağıtılması için lüzumu kadarının gönderilmesini vilayete bildirmiştir. Bunun üzerine Bitlis Vilayet Maarif Meclisi, ahalisi talim ve tedrise alıştırmakta olan Sason kazasındaki ibtidai mektepleri talebesi ile sair mekteplerdeki ihtiyaç sahibi çocuklara dağıtılmak ve Padişaha hayırlı dualar edilmesine vesile olmak üzere 100 adet kadar Kur’an-ı Kerim’in gönderilmesine müsaade edilmesini istemiştir (17 Ağustos 1905).⁹¹ Bu talebi değerlendiren Maarif Nezareti, 50 adet Kur’an-ı Kerim’i postaya vermek suretiyle bölgeye göndermiştir.⁹²

4. Tızı İbtidai Mektebi

Mektep, Sason kazasına bağlı Tızı köyünde açılmış olup hangi tarihte eğitime başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1899 yılı Bitlis Vilayet Salnamesi kayıtlarında mektep mualliminin Molla Yusuf Efendi olduğu belirtilmiştir.⁹³ 1900 yılı kaydında ise mektebin muallimlik görevi münhaldir.⁹⁴ 1901 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yine Molla Yusuf Efendi⁹⁵; Eylül 1901’den Mayıs 1902’ye kadar ise Yusuf Zeki Efendi bu mektepte muallim olarak çalışmışlardır.⁹⁶ Bahsi geçen iki Yusuf’un aynı kişi olma ihtimali yüksektir. Çünkü bu tür okullarda ortama uyum sağlayan bir muallim genellikle uzun yıllar aynı yerde görev yapmıştır.

Mektebin talebe durumu incelendiğinde Haziran 1901’den 1902 yılı başlarına kadar 10 kişiden ibarettir. 1902 Şubat’ından Mayıs’ın sonlarına kadar ise sayı 9’a düşmüştür.⁹⁷ Bu mektebin emsali gibi terakki etmediği ve ilerlemeye dahi kabiliyeti olmadığı talebe mevcudundan anlaşılması ve civar köylerden birisine nakledildiği takdirde istenilen tahsil ve terakkinin hâsıl olabileceği

90 BOA, MF. İBT, 158/103; 157/69; MF. MKT, 1075/84.

91 BOA, MF. MKT, 893/32, Bitlis Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 17 Ağustos 1905 (4 Ağustos 1321) tarihli yazı.

92 BOA, MF. MKT, 893/32.

93 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

94 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1318, s. 181.

95 BOA, MF. İBT, 113/30; 115/61.

96 BOA, MF. İBT, 122/61; 126/69.

97 BOA, MF. İBT, 113/30; 115/61; 122/61; 126/69.

anlaşmıştır. Muallim mektepte talebelere okutulmak üzere iki Kur'an-ı Kerim, iki Amme cüzü ve üç Tebareke cüzü talebinde bulunmuştur.⁹⁸ Muallimin aylara göre okula devam durumu ile mektebin talebe adedi aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Tızı İbtidai Mektebi Devam Çizelgesi⁹⁹

Muallimin Adı	Yıl	Ay	Devam	Devamsızlık	Talebe Adedi
Molla Yusuf Efendi	1901	Haziran	26	-	10
	1901		26	-	10
	1901	Ağustos	26	-	10
Yusuf Zeki Efendi	1901	Eylül	26	-	10
	1901	Ekim	26	-	10
	1901	Kasım	26	-	10
	1901	Aralık	26	-	10
	1902	Ocak	26	-	10
	1902	Şubat	26	-	9
	1902	Mart	26	-	9
	1902	Nisan	26	-	9
1902	Mayıs	26	-	9	

Tablo 3'te belirtildiği gibi muallim 1901 ile 1902 yıllarında okula düzenli olarak devam etmiştir. Talebe adedi az olmakla beraber iki yıl boyunca hemen hemen aynı kalmıştır.

5. Reşnik (Rışnik) İbtidai Mektebi

Mektep, Muş Sancağının Sason kazasına bağlı Reşnik (Rışnik) köyünde açılmış olup ne zaman eğitime başladığı tam olarak bilinmemektedir.¹⁰⁰ Fakat açıldıktan bir müddet sonra Muş Mutasarrıflığı mektebin buradan Sason kazasının Cemalan köyüne taşınmasının daha faydalı olacağı önerisinde bulunmuştur. Bitlis Vilayet İdare Meclisi de mektebin taşınmasını uygun bulmuş ve teklif Maarif Nezaretinin onayına sunulmuştur.¹⁰¹ Konuyu değerlendiren Meclis-i Kebir-i Maarif, mektebin taşınması fikrini yerinde bularak muhasebece gerekli işlemlerin yapılmasını kararlaştırmıştır (16 Nisan 1904).¹⁰² Ancak bu kararın 1905 Şubat'ının sonuna kadar uygulanmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰³

Mektepte ilk olarak görev alan muallimin kim olduğu bilinmemektedir. Ancak 1899 yılı Bitlis Vilayet Salnamesi kayıtlarında mektep mualliminin Molla Çelebi Efendi olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴ Aralık 1901'den Şubat 1905'e kadar ise muallimlik görevini Tahir Efendi üstlenmiştir.¹⁰⁵

98 BOA, MF. İBT, 122/61.

99 BOA, MF. İBT, 113/30; 115/61; 122/61; 126/69.

100 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

101 BOA, MF. MKT, 782/63, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen 1 Aralık 1903 (18 Teşrin-i sani 1319) tarihli yazı.

102 BOA, MF. MKT, 782/63, Meclis-i Kebir-i Maarifin 16 Nisan 1904 (3 Nisan 1320) tarihli kararı.

103 BOA, MF. İBT, 158/104.

104 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

105 BOA, MF. İBT, 155/28; 158/104.

Mektebin talebe durumuna bakıldığında Şubat 1902’de 12 kişiyi bulduğu görülmektedir. Bu sayının azlığı dikkate alınarak yeni eğitim kurumlarından olan mektebin bir derece daha terakkisine önem verileceği muallimi tarafından ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Fakat Şubat 1904’te talebe sayısı 5’e düştüğü halde Maarif Nezaretine gönderilen çizelgelerde mektepte işlerin yolunda olduğu beyan olunmuştur.¹⁰⁷ Bunun nedeni ise bilinmemektedir. Muallimin aylara göre devam durumu ile mektebin talebe adedi aşağıdaki şekildedir:

Tablo 4. Reşnik İbtidai Mektebi Devam Çizelgesi¹⁰⁸

Muallimin Adı	Yıl	Ay	Devam	Devamsızlık	Talebe Adedi
Tahir Efendi	1901	Aralık	27	-	9
	1902	Ocak	27	-	11
		Şubat	24	-	12
		Mart	-	-	-
		Nisan	-	-	-
		Mayıs	-	-	-
	1904	Haziran	27	-	5
			27	-	6
		Ağustos	26	-	5
		Eylül	27	-	5
		Ekim	26	-	7
		Kasım	26	-	4
		Aralık	27	-	5
		1905	Ocak	27	-
	Şubat		24	-	5

Tablo 4’teki bilgiler dikkate alındığında 1901 ile 1905 yılları arasında okulda aynı muallim görev yapmış olup istikrarlı bir şekilde eğitime devam ettiği halde talebe sayısı gittikçe yarı yarıya azalmıştır.

6. Cemalan İbtidai Mektebi

Mektep, yukarıda da ifade edildiği gibi Muş Mutasarrıflığının önerisi doğrultusunda Reşnik İbtidai Mektebinin Cemalan köyüne nakledilmesiyle 1905 yılı Şubat’ından sonra açılmıştır. Çünkü bu tarihe kadar Reşnik İbtidaisi olarak kayıtlarda yer alırken¹⁰⁹, bundan sonra ise Cemalan İbtidaisine dönüşmüştür. Nitekim mektep muallimi yine Tahir Efendi olup 1905 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında 26’şar gün eğitime devam etmiş, hiç devamsızlığı olmamıştır.¹¹⁰

106 BOA, MF. İBT, 155/28.

107 BOA, MF. İBT, 158/104.

108 BOA, MF. İBT, 155/28; 127/47; 158/103; 158/104.

109 BOA, MF. İBT, 158/104.

110 BOA, MF. İBT, 174/86.

Mektebin sözü edilen aylardaki talebe adedi birinci sene 4 ve ikinci sene 2 olmak üzere toplam 6'dır.¹¹¹ Görüldüğü gibi mektebin yeri değiştirildiği halde talebe sayısında herhangi bir artış olmamıştır. Ayrıca pek çok yerde ibtidai mektebi açılmazken buralarda var olan mektebe yeterince ilgi gösterilmemesi büyük bir eksikliklerdir. Muallimin bu talebe sayısını bir nevi yeterli görmesi ve mektepte işlerin yolunda gittiğini beyan etmesi, hatta vilayet maarif müdürünün bile duruma ses çıkarmaması daha ilginç bir durum olup başarısızlığın kabulü ve onaylanması anlamına gelmektedir.

7. Hatni İbtidai Mektebi

Mektep, Muş Sancağının Sason kazasına bağlı Hatni köyünde açılmış olup hangi tarihte eğitime başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1899 yılı Bitlis Vilayet Salnamesi kayıtlarında mektep mualliminin tayin edilmekte olduğu¹¹², 1900 yılı kaydında ise Salih Efendi'nin burada görev yaptığı belirtilmiştir.¹¹³ Bu nedenle mektebin 1899 veya 1900 yılında eğitim-öğretime başladığı söylenebilir.

8. Asi İbtidai Mektebi

Mektebin, Muş sancağının Sason kazasına bağlı Asi köyünde açılması planlanmış olup açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1899 yılı Bitlis Vilayet Salnamesinde mektep mualliminin tayin edilmekte olduğu belirtilmiş olmasına rağmen¹¹⁴, 1900 yılı vilayet kayıtlarında bu mektebe dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

9. Koskit İbtidai Mektebi

Mektebin, Muş sancağının Sason kazasına bağlı Koskit köyünde açılması planlanmış olup açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1899 yılı Bitlis Vilayet Salnamesinde mektep mualliminin tayin edilmekte olduğu belirtilmiş olmasına rağmen¹¹⁵, 1900 yılı vilayet kayıtlarında bu mektebe dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

10. Hazzo Hamidiye İbtidai Mektebi

Yukarıda ifade edildiği gibi Hazzo kasabasında ahalinin talebiyle ilk olarak 1893 yılında açılmış olan ibtidai mektebinin¹¹⁶ 1900 yılına kadar eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Mektebin 1900 ile 1904 yılları arasındaki durumu ise bilinmemektedir. Ancak 29 Ekim 1904 tarihinde Hazzo'yu ziyaret ederek incelemelerde bulunan Bitlis Valisi Mehmed Ferid Paşa'ya göre bu kasabaya daha önce Maarif Nezaretince bir muallim gönderilmiş ve mektep binası yapımı için de ahali tarafından yardım parası toplanmıştır. Fakat o zamanki naibin yardım paralarını alması nedeniyle muallim de vazifeyi terk ettiğinden İslam çocuklarına mahsus olan bu mektep kapanmıştır. Hazır olan ahali bir ibtidai mektebi tesis ve tedrisini istediğinden derhal buranın ileri gelenlerinden bir komisyon teşkil edilmiş ve en evvel Vali ve beraberinde bulunan Bitlis heyeti peşin olarak nakdi yardıma

111 BOA, MF. İBT, 174/86.

112 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

113 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1318, s. 181.

114 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

115 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1317, s. 179.

116 BOA, BEO, 178/13286, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayetine gönderilen 29 Mart 1893 (17 Mart 1309) tarihli yazı.

117 Bitlis Vilayet Salnamesi, H. 1318, s. 181.

iştirak etmişlerdir. Bunun üzerine halk da bir taraftan yardım toplamaya teşebbüs etmiş ve orada bu suretle bir ibtidai mektebinin tesisi için gerekli olan para temin edilmiştir.¹¹⁸ Yapılan hazırlıklar sonucunda mektep 1904-1905 ders yılında eğitime başlamıştır.¹¹⁹

Mektebin 1904-1905 öğretim yılı umumi imtihanı içlerinde mektep muallimi Mehmed Emin Efendi'nin de yer aldığı ve mümeyyiz (ayırtman) olarak adlandırılan üyelerden oluşan bir heyet¹²⁰ tarafından gerçekleştirilmiş ve sonuçlar 28 Temmuz 1905 (15 Temmuz 1321) tarihli çizelgeyle Maarif Nezaretine gönderilmiştir. Buna göre mektep birinci ve ikinci sınıf şeklinde eğitim yapmaktadır. Talebeler birinci sınıfta Elifba, Kur'an-ı Kerim, Kıraat, İmla, Hüsn-i Hat ve Ahlak olmak üzere toplam altı dersten imtihana girmişlerdir. Birinci sınıftan 24 talebe imtihan olmuş ve bunların tamamı Elifba dersinden onluk sisteme göre on üzerinden "10" puan almıştır. 6 kişi tüm derslerden "3" veya üzeri, 2 kişi İmla dersinden "0", geriye kalan 14 kişinin tamamı İmla, Kıraat ve Hüsn-i Hat derslerinden "0" almıştır. 2 kişinin ise sadece Elifba ve Ahlak notu "10" olup diğer dersleri "0" dir.

İkinci sınıfta ise Elifba, Kur'an-ı Kerim Maa-Tecvid, Kıraat, Hesab, İmla, Hüsn-i Hat ve Ahlak olmak üzere toplam yedi dersten imtihan yapılmıştır. Toplamda 17 olan ikinci sınıf talebesinden 13'ü imtihana girmiş, 4 kişi ise rahatsızlığından dolayı gelememiştir. Girenlerden biri tüm derslerden "10" notunu alarak 70 puanla birinci olmuştur. İmtihana giren diğer talebelerin tamamı Elifba dersinden "10" ve diğer derslerden de "3" veya üzeri not alarak başarılı olmuşlardır.¹²¹

B. Ortaöğretim

Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim kurumları olan medreseler ve onların altında ders veren sıbyan mektepleri, 17. yüzyıla kadar devletin her alanda ihtiyaç duyduğu ehliyetli kişileri yetiştirmiştir. Ancak bu dönemde savaşlarda alınan yenilgiler 18. yüzyıldan itibaren Avrupa tarzında yeni askeri okulların açılmasına sebep olmuştur. Fakat sıbyan mektepleri ile sözü edilen askeri okullar arasında eğitim düzeyi bakımından büyük bir uçurum vardır. Bu nedenle, aradaki boşluğu dolduracak "rüşdiye" adı verilen yeni bir okul türünün açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.¹²²

Osmanlı'da ilk olarak açılan ve kendine özgü yönleri bulunan rüşdiye mektepleri; Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye'dir. 1839 yılında açılan bu iki okul Babıâli'ye memur yetiştirmeye devam ettiği halde, yeni ihtiyaçlara ve Tanzimat Dönemi'nin reformlarına ışık tutmaktan uzaktır. Bu nedenle, orta dereceli okullar olan rüşdiyelerin yeniden yapılandırılmasına ve yeni okulların açılmasına teşebbüs edilmiştir.¹²³ Bu çerçevede 1845'te kurulan Muvakkat (Geçici) Maarif Meclisinde¹²⁴, Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata ve Eyüp) ile Boğaziçi'nde ilk etapta 30 adet ve taşrada dahi gerektiği kadar rüşdiye mektebi açılması uygun görülmüştür. Ancak numune olmak

118 BOA, DH. TMİK. M, 186/12.

119 BOA, MF. İBT, 164/42.

120 Heyette Hazzo İbtidai Mektebi Muallimi Mümeyyiz Mehmed Emin Efendi, Mümeyyiz Mehmed Efendi, Mümeyyiz Hazzo ahali-yi müttehizanından Halid Efendi, Mümeyyiz Hazzo Müdür Vekili namına Müfreze Kumandanı Mehmed... Efendi yer almıştır. Bkz. BOA, MF. İBT, 164/42; 170/17.

121 BOA, MF. İBT, 164/42; 170/17.

122 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a), Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 124-129.

123 Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", Türkler, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 69-74.

124 Uğur Ünal, Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 1.

üzere ilk olarak Dersaadet'te 4 ve Üsküdar'da 1 sıbyan mektebi rüşdiyeye dönüştürülmüştür.¹²⁵ Böylece 1847 yılında başlangıç olarak İstanbul'da Davud Paşa, Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Babiâli civarında Ağa Camii'nde olmak üzere 5 adet rüşdiye mektebi açılmıştır.¹²⁶

İstanbul'da rüşdiyeler epeyce gelişip yaygınlaşınca vilayetlerde de açılması planlanmıştır. Vilayetlerde rüşdiye mekteplerinin açılması için ilk karar 1853 yılında alınmıştır. Meclis-i Maarif-i Umumiyenin kararı üzerine Padişah'ın iradesiyle 2 Haziran 1853 tarihinde 25 vilayette peyderpey rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. Fakat bu karar ancak 1856'da uygulamaya konulabilmiştir.¹²⁷ Bundan sonra ise vilayetlerdeki rüşdiye sayısında hızlı bir artış olmuştur. Nitekim 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlandığı sırada çeşitli vilayetlerde 87 rüşdiye mektebi vardır.¹²⁸

Ortaöğretimin en önemli iki eğitim kurumu olan ve çoğu zaman kaza ve vilayet merkezlerinde faaliyet gösteren idadi ve rüşdiye mekteplerinin giderleri genellikle Maarif Nezareti bütçesinden karşılanmıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın diğer taşra bölgelerinde olduğu gibi Doğu vilayetlerinde de ihtiyaç duyulan idadi ve rüşdiye mekteplerinin açılmasında ciddi bir problem yaşanmamıştır. Ancak Van ve Bitlis gibi maarif gelirleri düşük olan vilayetler için aynı şey söylenemez. Nitekim Şakir Paşa'nın incelemeleri sırasında bölgede genel olarak görülen temel eğitim kurumları eksikliğinin yanı sıra, bu tarihlerde Van ve Bitlis vilayetlerinde idadi mektebinin olmadığı; hatta bu vilayetlerin birçok liva ve kazasında henüz rüşdiye mektebinin bile açılmadığı anlaşılmıştır.¹²⁹ Bundan dolayı bir yandan bölgedeki ibtidai mekteplerinin sayısı arttırılırken, diğer taraftan da ortaöğretim düzeyinde eğitim veren idadi ve rüşdiye okullarının açılması için çaba sarf edilmiştir.¹³⁰ Bu çalışmalar neticesinde geç te olsa Sason kazasında da bir rüşdiye mektebi açılmıştır.

Maarif Nezareti 1910 yılında Sason, Bulanık, Kulp, Garzan ve Mutki gibi kazalarda da rüşdiye mektebi açılmasının eğitimin yaygınlaşması açısından önemli olduğunu Bitlis Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir. Ancak Bitlis İbtidai Müfettişi ve Maarif Müdür Vekili İbrahim Bey, bu masrafla şimdilik ibtidai mekteplerini çoğaltmanın daha faydalı olacağını cevaben ifade etmiştir (29 Eylül 1910).¹³¹ Buna rağmen Maarif Nezareti kararından vazgeçmemiştir. Nitekim Bitlis Maarif Müdürlüğünden gelen 5 Aralık 1910 (22 Teşrin-i sani 1326) tarihli telgrafnamede, Sason'da bir rüşdiye mektebi tesisi için gerekli olan ödeneğin verildiği beyan edilmiştir. Fakat Bitlis Maarif Müdürlüğü bu kez de farklı bir konuya dikkat çekerek kaza merkezinin alelade bir köyden ibaret olduğuna ve burada mektep olarak kullanılmaya müsait bir bina tedarikinin de imkân haricinde bulunduğu nazaran söz konusu rüşdiyenin kazanın nispeten en mamur kasabası olan Hazzo nahiyesi merkezinde tesisinin daha munasip olacağını bildirilmiştir. Ayrıca bu hususun Maarif Nezaretince de uygun görülmesi durumunda Sason için verilen tahsisatın Hazzo Rüşdiyesi adına değiştirilerek Muhasebat

125 BOA, İ. DH, 231/13875, Meclis-i Maarif Reisi Abdülhak Efendi'nin 19 Mart 1851 (16 Cemaziyülevvel 1267) tarihli yazısı.

126 Demirel, a. g. m, s. 74.

127 Demirel, a. g. m, s. 76-77.

128 Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 92.

129 Karaca, a. g. e, s. 182.

130 Maarif Salnamesi, H. 1317, s. 1422; H. 1318, s. 1594; H. 1319, s. 922; H. 1321, s. 688.

131 BOA, MF. İBT, 394/51, Bitlis Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 29 Eylül 1910 (16 Eylül 1326) tarihli telgraf.

Dairesince kaydının bu şekilde yapılması istenmiştir (15 Ocak 1911/2 Kanun-i sani 1326).¹³² Bu talep Maarif Nezaretince de uygun görülmüştür (5 Şubat 1911/23 Kanun-i sani 1326).¹³³ Böylece Muş sancağına tabi Sason kazasının merkezi olan Kabilceviz köyünde açılması planlanan rüşdiye mektebi, aynı kazaya bağlı Hazzo kasabasına nakledilmiştir.

Sason, Malazgirt, Bulanık, Varto ve Garzan kazalarında birer rüşdiye mektebi açılması Maarif Nezaretince onaylanmış ve durum mahallerine tebliğ olunmuş ise de Bitlis Vilayeti bu hususta hala olumsuz düşünmeye devam etmektedir. Nitekim bu kazalarda mektep binası ve muallim bulunmaması sebebiyle yazışmadan ibaret kalan bu muameleden fayda hâsıl olamayacağına nazaran gereğinin yapılmasını istemiştir (18 Şubat 1911).¹³⁴ Nezaretten verilen cevapta, muallim bulunamamasından dolayı gönderilemeyen rüşdiye muallimlerinin gelecek öğretim yılına (1911-1912 öğretim yılı) kadar tedariklerine çalışılmakta olduğu beyan edilmiştir.¹³⁵

Hazzo Rüşdiye Mektebinin ne zam eğitim-öğretime başladığı ve ilk muallimlerinin kimler olduğu tam olarak tespit edilememektedir. Ancak mektep muallimliği tarafından gönderilen 1912 yılı Haziran, Temmuz, Ağustos ile Eylül, Ekim, Kasım aylarına ait iki hülasa devam çizelgesinden¹³⁶ söz konusu mektebin 1911-1912 öğretim yılı sonları ile 1912-1913 öğretim yılı başlarında mahallinden seçilen muallim-i sani veya vekil muallimlerce idare edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra muallim-i evvel olarak çok kısa bir süre bu mektepte görev yapan Mahmud Hamdi Efendi, mektebin açılışından beri burada Kürt muallimlerin görev yaptığını beyan etmiştir.¹³⁷

Mektebin tespit edilebilen ilk ve tek muallim-i evveli Ankara Darülmuallimini rüşdiye kısmı mezunlarından Kürkçüzade Mahmud Hamdi Efendi olup¹³⁸ 18 Kasım 1912 (5 Teşrin-i sani 1328) tarihinde 500 kuruş maaşla buraya tayin olunmuştur.¹³⁹ Ancak ataması yapılan Mahmud Hamdi Efendi hemen görev yerine gitmemiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Müdüriyeti konu hakkında Ankara Maarif Müdürlüğünden bilgi talebinde bulunmuştur (4 Ocak 1913/22 Kanun-i evvel 1328). Gelen cevapta, Mahmud Hamdi Efendi'nin memuriyet yerine gitme arzusunda olduğu, fakat harcırah talebi ve kışın şiddeti nedeniyle hareketi tehir ettiği beyan edilmiştir (13 Şubat 1913/31 Kanun-i sani 1328). Ancak 1912 (1328) senesi harcırah tertibinden yalnız 260 kuruş mevcut olduğundan adı geçen şahsa verilmesi gereken harcırah havalenamesinin gönderilmesine müsaade edilmesi gerektiği belirtilmiştir (18 Mart 1913).¹⁴⁰

132 BOA, MF. İBT, 297/65.

133 BOA, MF. İBT, 300/92.

134 BOA, MF. İBT, 308/4, Bitlis Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 18 Şubat 1911 (5 Şubat 1326) tarihli telgrafname.

135 BOA, MF. İBT, 308/4.

136 BOA, MF. İBT, 418/33, Bitlis Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 24 Şubat 1913 (11 Şubat 1328) tarihli yazı.

137 BOA, MF. İBT, 474/26, Maarif Nezaretinden Bitlis Vilayeti Maarif Müdürlüğüne gönderilen 19 Kasım 1913 (6 Teşrin-i sani 1329) tarihli yazı.

138 BOA, MF. İBT, 403/41.

139 BOA, MF. İBT, 474/26, Maarif Nezaretinden Ankara Vilayeti Maarif Müdürlüğüne gönderilen 19 Kasım 1913 (6 Teşrin-i sani 1329) tarihli yazı.

140 BOA, MF. İBT, 422/31, Ankara Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 18 Mart 1913 (5 Mart 1329) tarihli yazı.

Mahmud Hamdi Efendi, nihayet mektebin son imtihan devresinde 9 Temmuz 1913 (26 Haziran 1329) tarihinde nahiye merkezine ulaşarak işe başlamış ve dört gün sonra denk gelen tatil günlerinden istifadeyle vilayet merkezine geri gelmiştir. Buraya geldiğinde nahiyenin fenalığından, su ve havasıyla imtizaç edemediğinden ve sair hususlardan bahisle görev yeri değişimi talebinde bulunmuştur. Üç beş gün vilayet merkezinde kaldıktan sonra memleketi olan Çorum'a doğru hareket etmiştir. Hizmet ve ikamet müddetine nazaran bir aracı vasıtasıyla talep ettiği tatil günleri ücreti kendisine ödenmediği gibi, ayrılması ve geri gelmemesi dolayısıyla, onun yerine daha önce de vekâlet etmiş olan Taceddin Efendi vekâleten tayin edilmiş ve gönderilmiştir. (7 Aralık 1913).¹⁴¹

Mahmud Hamdi Efendi'nin Maarif Nezaretine verdiği dilekçeden onun neden Hazzo nahiyesinden ayrıldığı daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Dilekçede ilmi seviyeleri esasen Kur'ân-ı Kerim cüzlerini okuyabilecek derecede bulunan ve açılışından beri Kürd muallimler tarafından talim ve terbiye edilip Türkçeye katıyen vukufı olmayan talebeye ders vermek imkânsız olduğundan ve Hazzo'nun su ve havasıyla imtizaç edemediğinden dolayı memuriyeti bırakarak Çorum'a geldiği beyan edilmiştir.¹⁴²

Muş sancağına tabi Sason kazasının Hazzo nahiyesi rüşdiyesi muallim-i evvelliğinden istifa eden Çorumlu Mahmud Hamdi Efendi, Maarif Nezaretine müracaat ederek bu defa Ankara Vilayeti dâhilinde istihdam edilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁴³ Bu talep Ankara Vilayeti Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisince uygun görülerek Çorum sancağının Hüseyinabad Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine tayin edilmiştir (25 Kasım 1913).¹⁴⁴

Osmanlı modernleşme döneminde vilayet rüşdiye mekteplerinde görev yapan muallim ve müstahdemlerin üç aylık devam-devamsızlık durumları ve mekteplerin sınıf bazında talebe sayıları ile sair özelliklerine dair bilgiler rüşdiye muallimleri tarafından zorunlu olarak üçer aylık çizelgeler şeklinde düzenlenmiştir. Burada ayrıca mekteplerin mevcut durumu, gerileme veya ilerleme sebepleri ile ihtiyaçları hakkında muallimlerin istek ve görüşleri de belirtilmiştir. Bu çizelgeler maarif komisyonları ve maarif müdürleri tarafından tasdik edilerek Maarif Nezaretine gönderilmiştir.¹⁴⁵ Bu çerçevede Hazzo Rüşdiye Mektebi muallimliğinden 1912 yılı Haziran, Temmuz, Ağustos ile Eylül, Ekim, Kasım aylarına ait iki adet hülasa devam çizelgesi tasdikli olarak Maarif Nezaretine takdim edilmiştir (24 Şubat 1913).¹⁴⁶ Ayrıca 1913-1914 (R. 1329-1330) ders yılı Mart, Nisan, Mayıs ayları¹⁴⁷ ile 1914-1915 öğretim yılı Eylül, Ekim, Kasım aylarına ait üç aylık hülasa devam çizelgeleri de Nezarete sunulmuştur.¹⁴⁸ Dolayısıyla mektebin bu yıllarda da

141 BOA, MF. İBT, 474/26, Bitlis Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 7 Aralık 1913 (24 Teşrin-i sani 1329) tarihli cevabi yazı.

142 BOA, MF. İBT, 474/26, Maarif Nezaretinden Bitlis Vilayeti Maarif Müdürlüğüne gönderilen 19 Kasım 1913 (6 Teşrin-i sani 1329) tarihli yazı.

143 BOA, MF. İBT, 474/26, Maarif Nezaretinden Ankara Vilayeti Maarif Müdürlüğüne gönderilen 19 Kasım 1913 (6 Teşrin-i sani 1329) tarihli yazı.

144 BOA, MF. İBT, 474/26, Ankara Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 25 Kasım 1913 (12 Teşrin-i sani 1329) tarihli cevabi yazı.

145 Hatip Yıldız, Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 140.

146 BOA, MF. İBT, 418/33, Bitlis Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 24 Şubat 1913 (11 Şubat 1328) tarihli yazı.

147 BOA, MF. İBT, 513/13.

148 BOA, MF. İBT, 486/52, Bitlis Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 16 Şubat 1914 (3

aktif olduğu anlaşılmaktadır.

Mektebin eğitim-öğretim düzeyi, yukarıda da değinildiği gibi burada dört gün gibi kısa bir müddet kalan Muallim-i evvel Mahmud Hamdi Efendi tarafından çok düşük gösterilmiştir. Ancak bu iddiaların sorulması üzerine Bitlis Maarif Müdürlüğünden gelen cevapta şu hususlara yer verilmiştir: *“Merkezden oldukça uzak düşen söz konusu mektebin tedrisatı, talebesinin malumat derecesi ve Türkçeye olan vukuf ve istidadı hakkında hususi bir fikir hâsıl edilememiştir. Ancak alınan yazılardan ve çizelgelerden mektebin rüşdiye programına muvafık tedrisatı takip etmekte olduğu anlaşılmıştır. (7 Aralık 1913).”*¹⁴⁹ Bu bilgiler dikkate alındığında Mahmud Hamdi Efendi'nin Hazzo Rüşdiyesinin eğitim düzeyini abartılı bir şekilde kötü gösterdiği söylenebilir.

C. Gayrimüslim Okulları

Osmanlı'da gayrimüslimler, İstanbul'un fethinden sonra kendi eğitim kurumlarını açıp teşkilatlanma çalışmalarına girişmişlerdir. Bunların okulaçmalarında dayanak noktası fermanlardır.¹⁵⁰ Bu fermanlar doğrultusunda okul açma hakkı önce Rumlara, daha sonra ise Ermeni ve Yahudilere verilmiştir.¹⁵¹

Osmanlı Devleti'nin sağladığı bu haklar sayesinde gayrimüslimlerin okullaşma oranı bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin her tarafında hızla artmıştır.¹⁵² Sayı bakımından birinci sırada bulunan Rum okulları I. Dünya Savaşı öncesinde 3500'e, ikinci sırada olan Ermeni okulları ise 2500 adede yükselmiştir.¹⁵³ Bunlardan biri de Sason (Hazzo) Ermeni Mektebidir.

Sason kazası merkezi olan Hazzo kasabasında açılan mektebin ne zaman eğitime başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 7 Eylül 1890 tarihli bir belgede, Zeytun'da mektep hocası olarak görev yapan bir şahsın olumsuz tavırlarından dolayı uzaklaştırılarak üç sene önce Dersaadet'e gönderildiği ve buraca Sason Ermeni Mektebi hocalığına tayin olunduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Bu bilgi, söz konusu mektebin 1890'larda veya daha öncesinde açıldığını göstermektedir.

Mektebin açılış tarihi net olmasa da uzun yıllar aktif olduğu açıktır. Nitekim mektepte talim heyeti mevcut olmasına rağmen Siirt Ermeni piskoposluğundan Bedros adında bir adam muallim sıfatıyla Hazzo'ya gönderilmiştir. Esasında bu şahsın politika maddesinden dolayı bir müddet Siirt'te hapis yatmış olup hal ve tavrı şüphe uyandırmasına binaen burada kalmasının mahzurdan salim olamayacağı Hazzo Nahiyeye Müdürlüğünden bildirilmiştir. Bunun üzerine adı geçen şahsın geldiği yere iadesi ve hükümetin malumatı olmaksızın bundan sonra bu gibi şahısların öteye beriye

Şubat 1329) tarihli yazı.

- 149 BOA, MF. İBT, 474/26, Bitlis Vilayeti Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 7 Aralık 1913 (24 Teşrin-i sani 1329) tarihli cevabi yazı.
- 150 M. Hidayet Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, İstanbul 2005, s. 260.
- 151 Vahapoğlu, a. g. e, s. 80.
- 152 Hatip Yıldız, “II. Abdülhamid Döneminde Diyarbakir Vilayeti'nde Yabancı Okulların Denetlenmesi Çabaları ve Ermeni Milliyetçiliğinin Yayılışı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2008, Sayı: 24, s. 257.
- 153 Ersoy Taşdemirci, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, Yıl: 2001, s. 21-23.
- 154 BOA, DH. MKT, 1758/42, Dâhiliye Nezaretinden Zaptiye Nezaretine gönderilen 7 Eylül 1890 (26 Ağustos 1306) tarihli yazı.

gönderilmesi gibi hallerden içtinap edilmesi cevaben yazılmıştır (4 Aralık 1903).¹⁵⁵ Ayrıca Bitlis Maarif Müdürlüğünden gönderilen 5 Aralık 1910 (22 Teşrin-i sani 1326) tarihli telgrafnamede, Hazzo kasabasında hâlihazırda Ermenilerin muntazam bir mektebinin bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Dolayısıyla mektebin bu tarihlerde hala varlığını sürdürdüğü açıktır.

Sonuç

Osmanlı son döneminde Hazzo nahiyesi ile pek çok köyü ihtiva eden Sason kazasında modern eğitimin geliştirilmesi için atılan en önemli adımlar temel eğitim alanında olup Sultan II. Abdülhamid zamanında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Hazzo kasabasında iki; Sason kazası dâhilinde yer alan köylerde ise sekiz adet ibtidai mektebi açılmıştır. Sason ve Mutki kazalarında, sözü edilen modern mekteplerin yanı sıra, çok sayıda cami ve mescit de açılmış olup halkın itikadi açıdan irşadı için vaizler görevlendirilmiştir. Dolayısıyla bölgede asayişin temini ve cehaletin izalesi amacıyla fen ve din eğitiminin birlikte verilmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca niceliğin yanında niteliğe de önem verilerek ibtidai mekteplerinin üçer aylık devam çizelgeleri ile talebe ve başarı durumları merkeze gönderilmiştir.

Ortaöğretim alanında ise Maarif Nezareti 1910 yılında, Sason kazasının yeni merkezi olan Kabilceviz köyünde bir rüşdiye mektebi açılmasının önemli olduğunu Bitlis Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir. Ancak müdür, bu masrafla şimdilik ibtidai mekteplerini çoğaltmanın daha faydalı olacağını cevaben ifade etmiştir. Buna rağmen Maarif Nezareti kararından vazgeçmeyerek mektep için gerekli olan ödeneği tahsis etmiştir. Fakat Bitlis Maarif Müdürlüğü bu kez de kaza merkezinin alelade bir köyden ibaret olduğuna ve burada mektep olarak kullanılmaya müsait bir bina tedarikinin de imkân haricinde olduğuna nazaran söz konusu rüşdiyenin kazanın nispeten en mamur kasabası olan Hazzo nahiyesi merkezinde tesisinin daha münasip olacağını bildirilmiştir. Sonuçta vilayetin teklifi doğrultusunda rüşdiye mektebinin 1911 yılı başında Hazzo kasabasında açılması kararlaştırmıştır. 1911-1912 öğretim yılında eğitime başlayan mektebin, 1915 yılı sonlarına kadar açık olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu Müslüman eğitim kurumlarının dışında, tespit edilebildiği kadarıyla Sason kazası sınırları dâhilinde yalnız Hazzo kasabasında bir Ermeni mektebi açılmıştır. Mektebin açılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1890'larda açık olduğu ve 1910'a kadar eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır. Mektebin muallim ve talebe durumu hakkında ise çok fazla bilgi mevcut değildir. Ancak bu mektebe gönderildiği tespit edilen iki muallim de politik ve sair açılardan olumsuz tavırlar sergilemiş olan kişilerdir.

Sonuç olarak; Osmanlı son dönemindeki tüm ekonomik sıkıntılara ve siyasi çalkantılara rağmen, diğer bölgelerde olduğu gibi, Sason kazasında da gerek temel eğitim, gerekse ortaöğretim alanında önemli modern eğitim kurumları açılmıştır. Ayrıca sarp bir coğrafyaya sahip olup ulaşım ve iletişim imkânlarından mahrum kalan ve Ermenilerle yan yana yaşayan insanları barındıran bu bölgenin din eğitimi ihtiyacına binaen İslam dininin inanç esaslarının öğretilmesine de önem verilmiştir. Geçte olsa tüm bu eğitim faaliyetleri bölgede asayişin teminine, Müslüman ahali çocuklarının modern eğitim nimetinden istifade ederek nispeten cehaletten kurtulmasına ve halkın bilhassa Ermeni isyanları karşısında doğru tavırlar sergilemesine önemli katkılar sağlamıştır.

155 BOA, DH. TMİK. M, 158/53, Bitlis Vilayetinin 4 Aralık 1903 (21 Teşrin-i sani 1319) tarihli şifre telgrafnamesi; DH. ŞFR, 318/72.

156 BOA, MF. İBT, 297/65.

Kaynakça

Osmanlı Arşivi Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dâhiliye Evrakı (BOA, İ. DH).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Mahsus (BOA, İ. MMS).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi Evrakı (BOA, İ. HUS).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Tesri'-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı (BOA, DH. TMİK. M).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA, DH. MUİ).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (BOA, DH. İD)

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (BOA, DH. ŞFR)

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (BOA, DH. MKT).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti İbtidai Evrakı (BOA, MF. İBT).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (BOA, MF. MKT)

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Babiâli Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet Evrakı (BOA, ŞD).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Evrakı (BOA, Y. MTV).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Umumi Evrakı (BOA, Y. PRK. UM).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Komisyon Evrakı (BOA, Y. PRK. KOM)

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadaret Resmi Evrakı (BOA, Y. A. RES).

Salnameler ve İstatistikler

Bitlis Vilayet Salnameleri, H. 1316, H. 1317, H. 1318.

Maarif Salnameleri, H. 1317, H. 1318, H. 1319, H. 1321.

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-i Amire, Darülhilafetülaliye 1336.

Telif Eserler ve Makaleler

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul 1999.

Arıbaş, Sebahattin, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, Yıl: 2000, s. 711-716.

Bozdemir, İbrahim, *Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 1991.

Cırık, Bülent, *Doğu Anadolu’da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Çakaloğlu, Cengiz, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

Erzurum 1999.

Demirel, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C.15, Ankara 2002, s. 44-60.

Dinç, Fasih, “Merkez Taşra Denkleminde Osmanlı Eğitsel Otoritesinin Sürdürülme Çabası: Siverek Rüştiye Mektebi”, *Mezopotamya ve Anadolu'nun Kavşağında Bir Kent: Siverek Tarih-Toplum-Kültür*, Editörler: İbrahim Özcoşar, Ekrem Akman, Ahmet Kırkan, Abdusselam Ertekin, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ekim 2022, s. 555-568.

Erdem, Ali Rıza, “XIX. yy. 'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, Yıl: 2000, s. 754-763.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.

Poyraz, Emel, “Tanzimat Dönemi Çağdaşlaşma Çabaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 193, Yıl: 33, Cilt: 97, Temmuz-Ağustos 2011, s. 91-120.

Sönmezsoy, Selahaddin, “Tarihte Kozluk”, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (15-17 Nisan 2008, Batman), *Bildiriler*, Cilt: II, Editörler: Salim Cöhce, Adnan Çevik, İstanbul 2009, s. 29-44.

Şemseddin Sami, “Sason”, *Kamûsü'l-a'lâm*, İstanbul 1306, s. 517.

Taşdemirci, Ersoy, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2001, s. 13-30.

Tekdal, Danyal, “1907 Bitlis Depremi ve İsyanında Bir Vali: Ferid Paşa”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, Mayıs 2017, 94-116.

Tekdal, Danyal, *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdarî Ve Sosyal Yapı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2018.

Ünal, Uğur, *Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Vahapoğlu, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

Yıldız, Hatip, “II. Abdülhamid Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Yabancı Okulların Denetlenmesi Çabaları ve Ermeni Milliyetçiliğinin Yayılışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2008, Sayı: 24, s. 256-263.

Yıldız, Hatip, “II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Bitlis Vilayetinin Modern Eğitim Durumunu Gösteren Bir Rapor”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2019, Cilt 5, Sayı 3, s. 863-878.

Yıldız, Hatip, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Doç. Dr.
Abdulaziz KARDAŞVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
a.kardas@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-2745>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 19/12/2022 21/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1221518>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970)

A Look at Van's Electric History (1900-1970)

Öz

Van'da elektrik enerjisi kullanılmadan önce aydınlatmada çıra, meşale ve yanıcı yağlar kullanılmıştır. Elektrik üretimi konusunda ilk teşebbüs 1910 yılında olmuş ve 1914 yılına kadar bu alanda yapılan çalışmalardan bir sonuç alınamamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ağırlıklı olarak şehrin yeniden kuruluşu üzerinde durulmuş, ancak elektrik üretimi konusunda herhangi bir faaliyet yürütülememiştir. Cumhuriyet döneminde elektrik sorununu çözmek ve şehrin kısmen aydınlatılmasını sağlamak amacıyla 1936'da mazotla çalışan bir elektrik motoru alınarak ilk elektrik tesisi kurulmuştur. Van'ın gelişmesi ve artan nüfusu yeni elektrik tesislerinin kurulmasını zorunlu hale getirmiş ve belediye mazotla çalışan ikinci ve üçüncü elektrik tesislerini kurmuştur. Motorların sık sık arızalanması, yakıt temin edilememesi ve elektrik konusunda yetişmiş eleman yokluğu gibi nedenlerden dolayı kurulan tesisler verimli olmamıştır. Bu nedenle halk aydınlatmada gaz ve lüks lambaları yakmaya devam etmiştir. Belediye, kısıtlı imkânlarına rağmen şehir elektriğini geliştirmeye çalışmıştır. Van'ın enerji ihtiyacı 1960'lı yılların sonuna kadar belediyenin satın aldığı ve mazotla çalışan tesislerden karşılanmıştır. Bu nedenle Van'da hidroelektrik santrallerinin faaliyete geçtiği 1968 yılına gelinceye kadar Van'da elektrik meselesi sıkıntılı bir şekilde devam etmiştir.

Van'da elektrik enerjisine duyulan gereksinim sanayinin gelişmeye başlamasıyla birlikte artmıştır. Bu bağlamda önceleri sadece sulama ve içme suyu olarak yararlanan su kaynaklarından, zamanla kurulan hidroelektrik santralleri vasıtasıyla elektrik enerjisi üretilerek, aydınlatma ve sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali yaptırılmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmıştır. Ancak bu sudan elektrik üretmenin mümkün olamayacağı yolundaki mühendis raporlarından sonra kurulması düşünülen hidroelektrik santralinden vazgeçilmiş ve başka kaynaklardan enerji üretme araştırmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda Bend-i Mahî, Karasu ve Çakak sularından yararlanma imkânları üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmalardan sonra 1968 yılında Engil ve Erciş hidroelektrik santralleri

ATIF: KARDAŞ Abdülaziz, "Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1292-1310)

CITE: KARDAŞ Abdülaziz, "A Look at Van's Electric History (1900-1970)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1292-1310)

Screenedturnitin

olmak üzere iki santral hizmete açılmıştır. Bu dönemde önceleri sulamada yararlanılan Zerne ve Koçköprü barajlarında da elektrik enerjisi üretilmiştir. Santrallerden üretilen elektrik enerjisi şehrin aydınlatılmasının yanısıra sanayi, imalathane ve tarım gibi birçok alanda kullanılmıştır. Van'ın elektrik sorununun çözümü ve köylerin elektrik enerjisine kavuşma süreci 1980'li yıllara kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Elektrik Enerjisi, Hidroelektrik Santral, Şamran, Bend-i Mahî

Abstract

Before using electrical energy in Van, kindling, torch and flammable oils were used for lighting. The first attempt in electricity generation was in 1910 and until 1914, no results could be obtained from the studies carried out in this field. In the first years of the Republic, the re-establishment of the city was mainly focused on, but no activity could be carried out on electricity generation. In order to solve the electricity problem in the Republican era and to partially illuminate the city, a diesel-powered electric motor was purchased and the first electricity facility was established in 1936. The development and increasing population of Van necessitated the establishment of new electricity facilities, and the municipality established the second and third electricity facilities working with diesel oil. The facilities established were not efficient due to reasons such as frequent failures of engines, lack of fuel supply and lack of qualified personnel in electricity. For this reason, the public continued to burn gas and luxury lamps in lighting. Despite its limited resources, the municipality tried to develop the city's electricity. Until the end of the 1960s, Van's energy needs were met from the diesel-powered facilities purchased by the municipality. For this reason, the electricity issue in Van continued uneasily until 1968, when the hydroelectric power plants started operating in Van.

The need for electrical energy in Van increased with the development of the industry. In this context, water resources that were used only as irrigation and drinking water in the past, have started to be used in many fields such as lighting and industry, by producing electrical energy through hydroelectric power plants established over time. It is planned to generate 200 horsepower of electrical energy by having a hydroelectric power plant built on the Şamran Stream, which irrigates the Van and Havasor plains. However, after the reports of engineers that it would not be possible to generate electricity from this water, the hydroelectric power plant that was planned to be established was abandoned and researches on generating energy from other sources were started. In this context, the possibilities of benefiting from Bend-i Mahî, Karasu and Çakak waters were emphasized. After the studies, two power plants, Engil and Erciş hydroelectric power plants, were put into service in 1968. In this period, electrical energy was also produced in the Zerne and Koçköprü dams, which were previously used for irrigation. The electrical energy produced from the power plants has been used in many areas such as industry, manufacturing and agriculture, as well as lighting the city. The solution to the electricity problem of Van and the process of obtaining electricity for the villages continued until the 1980s.

Keywords: Van, Electric Power, Hydroelectric Power Plant, Shamran, Bend-i Mahî.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van'da halk aydınlatmada çıra, meşale, hayvansal yağ ve keten tohumundan ürettiği yanıcı yağlar kullanılmaktaydı. Bunların yanında Muradiye Kazası'nın Kürzot ve Beşparmak köylerinde yaşayan halk, bu köylerin yakınlarında sızarak çıkan ve "neft kuyusu" denilen bir kuyuda biriken ham petrolü çıkarıp odunları tutuşturma, çıra gibi ısıtma ve ışık işlerinde kullanılmaktaydı.¹ Bu dönemde Rusya ile ticari ilişkiler kuran Ermeni tüccarlar, bu ülkeden petrolün türevi olan petrol veya gaz adı verilen aydınlatma yakıtını ithal ederek Van'a getirmekteydi.² Bu aşamalardan sonra yağ lambaları, mum, havagazı, lüks lambası gibi aydınlatma araçları zamanla yerini elektriğe bıraktı.³

Van'da elektrik üretmek ve şehri elektrikle aydınlatma konusundaki ilk girişim Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşmişti. Van Vilâyeti, bu döneme eski şehir olan Şahestan ve tarım alanı olarak da kullanılan bağ-bahçelik veya Ermenilerin Aygestan dedikleri yeni şehir olmak üzere fiilen iki şehir halinde girmişti. Van halkı eski ile yeni şehri birbirine bağlamak ve burada ulaşımı sağlamak amacıyla yetkililerden tramvayın yapılmasını istemişti.⁴ Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nezâreti, 21 Şubat 1910'da Van Valiliği'nden yapılması talep edilen tramvay ile ilgili bir rapor hazırlatılarak gönderilmesini istemişti. Van Valiliği de yapılması istenen elektrikli tramvay ve elektrikle şehri aydınlatma hakkında bir mühendis vasıtasıyla hazırladığı raporu 10 Nisan 1910'da Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne göndermişti.⁵ Gönderilen rapor Van şehircilik tarihi açısından son derece önemlidir. Raporda elektrik ile ilgili olarak; yapılacak tramvayı çalıştıracak elektriğin üretimi için Van'a 24 km mesafedeki Engil Nehri ve 75 km mesafede bulunan Bend-i Mahî Nehri adındaki iki su kaynağı olduğu, bu suların üretilen elektrik ile hem tramvay çalıştırılacak, hem de petrol ve lüks lambaları gibi araçlardan mahrum olan şehrin aydınlatılması sağlanacaktı. Üretilen elektrikle faydalanmak için ilk etapta yaklaşık 1500 evin abone olacağı ve bunun da tramvayın maliyetini düşüreceği hesaplanmıştı. Bunun yanında camii, hastane, hapishane ve kilise gibi yerler ile çevreleri elektriği bedava kullanacaklardı.⁶ Tramvay ve elektrik konularında yaşanan bu gelişmeler üzerine, 1913'te Belediye Reisi Abdurrahman Bey ile Van'ın ileri gelen esnaf ve aşiret reislerinden oluşan bir grup, Van'da belediye adına tramvay inşa etmek üzere "*Van Tramvay Anonim Şirket-i Osmaniyesi*" adında bir şirket kurarak, nizamnamesini de hazırlayıp valiliğe sunmuşlardı. Merkezi Van'da olmak üzere 40 sene müddetle kurulan şirket, ilk etapta beygirle ve daha sonra da elektrikle çalışan tramvayı işleterek, Hükümet Konağı ile Haçboğan arasında yoğunlaşan şehrin ulaşım sorununu çözme ve kazanç elde etmeyi amaçlamıştı.⁷ Ancak 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve çıkan Ermeni isyanları nedeniyle bu proje hayata geçirilememiştir.

-
- 1 Abdulaziz Kardaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017, s.5.
 - 2 Tarık Ziya Arvas, *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Van Vilâyeti*, Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Van 2018, s.347.
 - 3 Halid Ziya Türkkan, "Evleri Nasıl Yerlerde Yapmalı?", *Yeni Yurd Van*, 18 Eylül 1937.
 - 4 *BOA, Y.EE.* 132.21.
 - 5 *BCA*, 230.84.3.8.
 - 6 *BCA*, 230.84.3.8.
 - 7 *BOA, DH-İD*, 208.2.

1. Cumhuriyet Döneminde Elektrik Tesislerinin Kurulması ve Faaliyetleri

Medeni hayatın en önemli unsurlarından biri olan elektrik enerjisi, Türkiye’de gereği gibi gelişme gösterememişti.⁸ Bu dönemde belediyeler, hususi şirketler tarafından işletilen elektrik kurumları olan dizel motorlarına daha fazla rağbet göstermişlerdi.⁹

1.1. İlk Elektrik Tesisinin Kurulması

Cumhuriyetin ilk on yılında Van ve çevresinde yürütülen inşaat faaliyetlerinin yanında yörenin aydınlatma ve kalkınmasında önemli rol oynayacak elektrik tesisatının kurulması gündeme gelmişti.¹⁰ Ancak söz konusu yıllarda Van’da elektrik üreten herhangi bir tesisin varlığı tespit edilememiştir. 1936 yılına gelindiğinde, Van Belediyesi özel mahiyette bir elektrik tesisatı yaptırmak üzere harekete geçmiş¹¹ ve 20 beygir gücünde mazotla çalışan bir elektrik motoru satın almıştı.¹² Alınan motor için kurulan tesisatla şehre çok sınırlı da olsa elektrik verilmişti. Belediye, bütçesinin darlığı ve elemanlarının azlığına rağmen şehri elektrikle aydınlatmaya çalışmış ve bu medeni ışığı Van’a getirerek belediyecilik noktasında önemli bir adım atmıştı.¹³

Van’da ilk elektrik tesisinin kurulması için yapılan çalışmalar ve yaşanan gelişmeler şehir tarihi açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Bu konudaki en sağlıklı bilgi, 5 Temmuz 1937’de Van Nafia (Bayındırlık) Müdürlüğü’nde yol yapımında kullanılan silindir, motorlu araçlar ve elektrik için teknisyen olarak görevlendirilen Nezir Çoruh ve oğlu Prof. Dr. Cahit Çoruh’un hatıralarında bulunmaktadır. Prof. Dr. Cahit Çoruh’un hatıralarında Van’ın ilk elektrik tesisinin kuruluşu şu şekilde yer almaktadır; “Belediyeye ait ilk elektrik tesisatı Şerefiye Mahallesi Büyük Camii (Ulu Camii) önündeki Osman Okalay, nam-ı diğer Osman-ı Hotto’nun dükkânları ve belediye eski garajının da olduğu adanın güney tarafında tek katlı kerpiç ve alçak damlı bir binanın ince uzun odasında, siyah makineleri olan dizel motor, motorun ucuna bağlı elektrik üreten dinamo santrali kuruldu. Dizel motorun egzozu damdan baca gibi çıkardı. Dam alçak olduğu için çevrede toplananlardan biri dama çıkararak şapkasını egzozun üzerine bırakırdı. Motor güm sesiyle çalıştığında şapkayı havaya atınca ortam eğlence yerine dönerdi. İlk santralin ürettiği sınırlı elektrikten civardaki ilk Hükümet binası, vali konağı, orduevi, hastane ve birkaç önemli yer yararlanırdı. Bu elektrikten evler veya resmi müesseseler yararlanmazdı.”¹⁴

Van Gölü’nde ulaşımın sağlıklı yürütülmesi amacıyla harekete geçen Van Gölü İşletme İdaresi de 1936 yılında, Van, Erciş ve Tatvan iskelelerinde elektrik tesisatı kurmuştu. Bu tesisattan yararlanılarak, Van’ın İskele Köyü’ne elektrik verilmişti.¹⁵ Belediye 1937 yılında 35 beygirlik yeni bir motor satın almıştı.¹⁶ Bu suretle şehrin aydınlatma vaziyeti bir kat daha kuvvetlenmişti.

8 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ 1945, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1946, s.327.

9 T.C. Nafia Vekâleti, *On Senede Türkiye Nafiası 1923-1933*, İstanbul 1933, s.25.

10 *Son Posta*, 12 Birinciteşrin/Ekim 1937; *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.

11 “Van Günden Güne İmar Ediliyor”, *Tan*, 10 Mayıs 1936.

12 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.60.

13 Can, “Cumhuriyetin Van’daki Başarı ve Eserleri”, *Yeni Yurd*, 29 Ekim 1941.

14 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

15 *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin 1936; *Akşam*, 20 Mayıs 1937.

16 *Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.321.

Belediye, elektrik tesisatı seyrek olan mahalle ve sokaklardaki eksiklikleri giderdikten sonra evlere de elektrik vermeyi planlamıştı.¹⁷ Belediyenin aldığı motorlardan üretilen elektrikler sabah saat 07:30'dan akşam saat 24:00'a kadar kısa aralıklı sürelerle hizmet vermekteydi. Motorlar çalıştığı zaman çıkardıkları is ve seslerden kimse çarşıda gezemezdi.¹⁸ Belediye Meclisi şehirde elektrik işinin daha düzenli bir şekilde ıslahı için yeni elektrik saatleri getirmeye karar vermişti. Belediye, getirilecek bu saatler için takıldıkları yerlerden ayda 30 kuruş saat kirası alınmasını planlamış ve bu suretle az da olsa gelir elde etmeye çalışmıştı.¹⁹

Belediyenin aldığı elektrik motorlarının çalıştırılmasında mazot kullanılmaktaydı fakat yeterli oranda mazot olmadığından sıkıntılar yaşanmıştı. Bu nedenle deneme amaçlı Kürzot'tan getirilen mazot elektrik motorlarının çalıştırılmasında kullanılmış ve olumlu sonuç alınmıştı. Bu durum halkı sevindirmiş ancak Kürzot'tan çıkarılan mazot miktarı ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmıştı.²⁰ Kürzot'tan çıkarılan mazot ile ilgili olarak Van Vali Vekili Hamit Onat, Birinci Umumi Müfettişliğe²¹ gönderdiği yazıda; Kürzot'tan çıkarılacak mazotun Van ve çevresini kurtaracağı, göldeki gemilerin ihtiyacını karşılayacağı, yılda 4.000 teneke mazot yakan Van'daki iki un değirmeni ile belediye elektrik santralının ihtiyacını temin edeceğini belirtmişti. Hamit Bey bu konuda; “Bugünkü haliyle günde bir teneke safi ve tasfiyeye hacet kalmadan göldeki gemilerde, Van Belediyesi'nin elektrik santralinde kullanılan mazot elde ediliyor”,²² diyerek buradan çıkarılacak mazotun kalitesi ve önemini vurgulamıştı.

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Van'da daha önce başlanan elektrik işleri durma noktasına gelmişti.²³ Van Belediye Meclisi aldığı bir kararla 1 Mart 1940'tan itibaren elektriğin kilovatına 5 kuruş zam yapmıştı.²⁴

Belediye tesislerinden üretilen elektrik, Van'ın düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümlerinde ve millî bayramların gece etkinliklerinde şehri aydınlatmıştı. 2 Nisan 1941'de Van'ın düşman işgalinden kurtuluş günü etkinlikleri kapsamında gece şehir baştan başa elektrikle aydınlatılmıştı.²⁵ Van'da Cumhuriyetin 20. yılı kutlamaları kapsamında da resmi ve hususi dairelerle binalar, mağazalar, dükkanlar süslenmiş ve gece yapılacak etkinlikler için şehrin her tarafının elektrikle aydınlatılması planlanmıştı.²⁶

Belediye tarafından alınan 35 beygirlik elektrik motoru Temmuz 1941'de arızalanmış ve bu nedenle tamiri için şehrin bir kısmının elektrikleri geçici bir süreliğine kesilmişti.²⁷ II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde şehir elektrik tesisatının arızalanması üzerine medeni bir ışıktan mahrum kalan halk, karanlıktan ziyade dünyada yaşanan gelişmelerin öğrenildiği radyoların

17 Yeni Yurd Van, 28 Temmuz 1937.

18 Özleyen, “Özlediğimiz Elektrik”, *Van Postası*, 9 Temmuz 1963.

19 “Belediyede”, *Yeni Yurd*, 10 İkinciteşrin 1938.

20 “Van'da Petrol”, *Akşam*, 6 Eylül 1937; “Van'da Petrol Çıktı”, *Tan*, 6 Eylül 1937.

21 Bkz. Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952)*. Gece Kitaplığı Ankara 2021.

22 *BCA*. 310.10.65.2552.3459.1.

23 *Son Posta*, 23 Nisan 1948.

24 *Yeni Yurd*, 1 Mart 1940.

25 *Yeni Yurd*, 4 Nisan 1941.

26 *Van*, 18 Ekim 1943.

27 “Elektrikler Yanmıyor”, *Yeni Yurd*, 11 Temmuz 1941.

çalışmamasından dolayı üzüntü duymaktaydı. Elektrikler arızalandığı ve radyolar çalışmadığı için halk dünya gelişmelerinden habersiz kalmıştı.²⁸

Van şehir elektriğinde yaşanan sorunlar nedeniyle halk arasında, şehir elektriğinin elektriğe benzemediği, bunun yakılmasındansa yakılmamasının daha doğru olacağı ve elektriğin düzeltilmesinin gerektiği ile ilgili söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Aralık 1943'te Van Halkevi'nde yapılan toplantıda, Vali Vekili Hamit Onat, şehrin elektrik işi ile ilgili şu açıklamayı yapmıştı; *“Arakadaşlarım biz de biliyoruz ki bu elektrik elektrik değil bir kangrendir. Fakat onu neşterlemek de mümkün değildir. Vaziyet-i hazırta bize bunu idame mecburiyetini tahmil etmektedir. Çünkü elimizde bulunan gaz, istihlâkı karşılayamamaktadır. Bu elektriği de ortadan kaldıracak olursak büsbütün karanlıkta kalmamız mümkündür. Bunun içindir ki artık onu bir şamdan kabilinden de olsa yakmak zorundayız. Bugün için yeni makine getirmek imkanı yoktur. Bu işte halkımızın belediyeye müzahir olmasını istiyorum.”*²⁹

Haziran 1945'te arızalanan elektrik motorları valinin ilgi ve direktifleri ile Vilâyet Jandarma Komutanlığı'nın eleman vermesi suretiyle motorlar tamir edilerek şehre elektrik verilmeye başlanmıştı.³⁰ Belediye şehri kısmen de olsa elektriksiz bırakmamak için yoğun çaba sarf etmişti.³¹ Mevcut elektrik motorlarının bütün şehri aydınlatması imkânsız olduğu için şehrin bir kısmı aydınlatılabilmiş ve cadde ile başlıca sokakların aydınlatılmasına çalışılmıştı.³² Bu dönemde şehrin büyük bir kısmı, aydınlatmada gaz lambası kullanılmaktaydı. Van Valiliği, şehrin gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla lazım olan gazın verilmesi hususunu ilgili makamlara bildirmişti. Önce şahsi müteşebbislerin açtıkları gaz acenteleri vasıtasıyla şehrin gaz ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştı. Bu acentelerin gaz işini halledememesi durumunda şehrin gaz sıkıntısı yaşamaması ihtimaline karşı önlem alınmıştı. Şehrin 6 aylık ihtiyacını karşılayacak miktarda gaz alınmış ve satışa çıkarılmıştı. Bu dönemde hükümetin aldığı karar gereğince ülkenin her yerinde ev başına üç litre gaz dağıtımını kabul edilmişti. Van'da da bu karara uyulmuş ve ev başına üç litre gaz dağıtımına bu suretle başlanmıştı. Belediye gaz alım ve nakil fiyatlarını hesaplayarak gazın litresine 40 kuruş fiyat koymuştu.³³ 1948 yılına gelindiğinde gaz konusunda kısmi bir rahatlama olmuş ve ev başına tahsis edilen gaz miktarı 10 litreye çıkarılmış, litre fiyatı 49 kuruştan satılmıştı.³⁴

Şehrin elektrik işi halkın yıllarca müzminleşmiş bir derdi haline gelmişti. İntizamsız bir surette ışık vermekte olan eski motorlar ihtiyacı karşılamaktan hayli uzaktı ve elektrik ışığının lambadan farkı yoktu, motorların kayışları da iyice çürümüşü.³⁵ Arızalanan elektrik motorları Van Gölü İşletme İdaresi'nin atölyelerinde tamir ettirilmiş ve yeniden hizmete sokulmuştu. Belediye, Van'da bulunan iki un fabrikasından birinin motorundan istifade ederek şehrin bir kısmının elektriğini temin etmişti.³⁶ Ayrıca, şehir elektriğini geliştirmek için yeni iki motor satın almayı kararlaştırmıştı. Belediye istekli firma ile temasa geçerek vasıfları belirlenen motorların

28 “Elektrikler ve Dünya Havadisleri”, *Yeni Yurd*, 20 Son Kânun 1943.

29 “Halkevinde Bir Toplantı Yapıldı”, *Yeni Yurd*, 6 İlk Kânun 1943.

30 “Elektrikler Muntazaman Yanıyor”, *Van*, 30 Haziran 1945.

31 Ahmet Kuralkan, “Elektrik Şakaya Gelmez”, *Yeni Yurd*, 21 Şubat 1946.

32 “Şehir İşlerinde Neleri Düşünmeliyiz?”, *Yeni Yurd*, 1 Kasım 1946.

33 “Gaz Fiyatları”, *Yeni Yurd*, 3 Aralık 1946.

34 *Yeni Yurd*, 26 Ocak 1948.

35 “Elektrik İş”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.

36 “Belediyenin Elektrik Motörleri Faaliyete Geçirilecek”, *Yeni Yurd*, 11 Şubat 1947.

temin edilerek Van'a gönderilmesi hususunda anlaşma yapmıştı. Alınacak yeni motorlar 60 volt ve 120 beygir kuvvetinde olacaktı. Belediye bu motorlar için yeni tesisat yapmayı planlamıştı.³⁷ Belediyenin aldığı yeni elektrik motorlarının montajı yapıldıktan sonra kolayca çalışabilmeleri için binanın çatısı sökülmüş ve gereken yükseklikte yeniden yapılmıştı.³⁸ Yapılan çalışmalar sonunda yeni alınan motorların denemeleri yapılmış ve bazı cadde ve sokaklara elektrik verilmişti.³⁹ Bunların yanında belediye, eski motorları da çalıştırmaya devam etmişti.⁴⁰

1.2. İkinci Elektrik Tesisinin Kurulması

Van nüfusunun artması ve şehrin biraz daha gelişmesi elektrik ihtiyacının artmasında rol oynamıştı. Şehrin daha fazla elektrikten yararlanması için belediye ikinci elektrik santralini kurmak amacıyla harekete geçmişti. Bu konuda Vali Nurettin Aynuksa, 75 kilovatlık yeni bir elektrik motorunun satın alınması için Ankara'ya giderek ilgili bakanlıklarla temaslarda bulunmuştu. Bu motorun ihtiyacı olan şebeke ve teferruatlı masrafı 100 bin lira olacaktı. Buna karşılık belediyenin elinde deprem yardımından kalan ve elektrik için harcanması planlanan 37 bin lira bulunmaktaydı. Geri kalan paranın temini için bakanlıklar nezdinde girişimlerde bulunulmuştu.⁴¹

Belediye Başkanı Salih Türkoğlu da yeni bir elektrik motorunun satın alınması için harekete geçerek 184 bin liralık bir proje hazırlamış ve Bayındırlık Bakanlığı'na göndermişti. Bakanlık elektrik işi için 50 bin lira tahsis etmişti. Ancak paranın yetersiz kalması nedeniyle belediye kendi bütçesinden 50 bin lira daha ayırmış, bu para ile bir elektrik motoru sipariş edilmişti. Sipariş edilen motorun Van'a getirilmesi, yeni binasında montajının yapılması, çalışır duruma getirilmesi ve bu şekilde teslimi belediyeye bağlı bulunan şirkete aitti. Belediye, Bitlis'te bulunan elektrik mühendisini Van'a davet etmişti. İhaleyi alan müteahhit ve mühendisler de tesisatı kurmak için gerekli malzemeyi alarak Bitlis'in Tuğ İskeleyi'ne⁴² ve oradan da göl yoluyla Van'a gelmişlerdi. Şehir planına göre yapılacak tesisat için çalışma başlatılmıştı.⁴³

Haziran 1948'de alınan motorların yeni binadaki montajları bitirilmişti. Ancak Bayındırlık Bakanlığı, yeni yapılan binanın kullanılmasını şehircilik açısından uygun bulmamış ve belediyenin yaptığı tesisat projesine onay vermemişti. Bakanlığın planına göre elektrik tesisatının kurulacağı binanın daha büyük ve geniş olması gerekmektedir.⁴⁴ Belediye, Bayındırlık Bakanlığı'nın belirlediği plan doğrultusunda gerekli çalışmaları başlatmış⁴⁵ ve binayı istenilen şekilde inşa ederek, yeni motorların montajını yapmıştı.⁴⁶ Van'ın ikinci elektrik santrali yapılan çalışmalar sonunda 1949'da faaliyete geçirilmişti.⁴⁷ İkinci santral günümüzde Milli Egemenlik Parkı yanında yer alan Van Gölü Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi (VEDAŞ) vezneleri yerinde kurulmuştu. Kurulan santral

37 "Yeni Elektrik Motörleri", *Yeni Yurd*, 8 Nisan 1947.

38 *Yeni Yurd*, 26 Ocak 1948.

39 "Elektrik Motörünün Tecrübesi", *Yeni Yurd*, 18 Şubat 1948.

40 "Elektrik İş", *Yeni Yurd*, 17 Şubat 1948.

41 "Valinin İl İşlerine Dair Beyanati", *Van Sesi*, 27 Temmuz 1948.

42 *Van Sesi*, 23 Ekim 1948.

43 "Elektrik Tesisatına Başlanacak", *Van Sesi*, 27 Ekim 1948.

44 "Elektrik İş", *Van Sesi*, 1 Temmuz 1948.

45 "Elektrik İş", *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.

46 "Van'da Eğitim ve İmar Faaliyeti", *Ulus*, 9 Ekim 1948.

47 *Van Postası*, 27-28 Şubat 1957.

birincisine göre daha güçlü ve büyüktü. Bu santral, akşam namazı sonrası elektrik vermeye başlar ve gece üç kez yanıp söndükten sonra saat 11’de dururdu.⁴⁸

Şehirde yapılan yeni elektrik tesisatı münasebetiyle evlerdeki tesisatın da yenilenmesi zorunlu hale gelmişti. Bu bağlamda resmi ve hususi binalardaki elektrik ücretlerinin tespiti için yeni saatlerin alınması kararlaştırılmış ve belediye, tüccar Hüsnü Bulca vasıtasıyla yeni elektrik saatleri sipariş etmişti.⁴⁹ Bunun yanında elektrik tesisatının geniş alanlara yayılması amacıyla şehrin cadde ve sokaklarına ağaç ve demir elektrik direkleri dikilmiş ve bunlara takılan birer lambayla bazı sokaklar aydınlatılmaya başlanmıştı.⁵⁰ İkinci santralle birlikte şehirdeki elektrik ağı biraz daha genişletilmişti.⁵¹ Şehrin merkez mahallelerinde bazı evlere sıva üstü elektrik boruları döşenerek tesisat çekilmişti.⁵² Bu dönemde çabalara rağmen cadde ve sokakların yeterince aydınlatılamaması belediyeye yönelik birçok şikayetin konusunu teşkil etmekteydi.⁵³

Satın alınan elektrik motorlarından biri 1952’de arızalanmıştı. Motorun yedek parçalarını temin etmek amacıyla Belediye Başkanı Şükrü Kösereisöğlü, İstanbul’a gitmişti. Kösereisöğlü, elektrik motorunu belediyeye satan firma ile temasa geçmiş ve şartnamede yer alan parçaların verilmesi hususunda anlaşmaya varmıştı.⁵⁴ Kösereisöğlü’nun yaptığı çalışmalarla yalnız sabahları değil, öğle saatlerinde de şehre elektrik verilmesi sağlanmıştı.⁵⁵

1953 yılına kadar yapılan elektrik tesisleri şehrin gittikçe artan ihtiyacını karşılayamamıştı. Belediye bu hususu ve şehrin gelecek durumunu dikkate alarak 225 ve 270 beygir kuvvetinde iki motorun satın alınması için teşebbüse geçmişti. Hidroelektrik tesisi yapılıncaya kadar şehrin yeterli derecede aydınlatılmasını sağlamak amacıyla Belediye Meclisi bu satın almanın yapılabilmesi için İller Bankası’na yetki vermişti.⁵⁶ İller Bankası İdare Heyeti, verilen yetkiyi kabul etmiş ve bu motorlardan birinin temini işini Ankara’da bulunan Kâzım Rüştü Güven Firması’na vermişti. Firma, gerekli dövizi sağladıktan sonra şartnameye uygun tipte bir elektrik motorunun Almanya’dan siparişini yapacak ve Van’a gönderecekti.⁵⁷ Ancak söz konusu motor için gereken dövizin temini iki yıl sürmüştü. Bu süre zarfında şehir elektriği takviye edilememişti.⁵⁸ Maliye Bakanlığı’nın döviz sorununu çözmesinden⁵⁹ sonra sipariş edilen elektrik motoru 10 Ekim 1955’te Van’a getirilmişti.⁶⁰ Ancak Van’da bu motorun montajını yapacak ustanın bulunmaması⁶¹ ve firmanın

48 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

49 “Yeni Elektrik Saatleri Geldi”, *Van Sesi*, 21 Aralık 1948.

50 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

51 “Belediyemiz”, *Van Sesi*, 29 Ekim 1953.

52 İkrâm Kali, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

53 “Elektrikler Yanmıyor”, *Van Sesi*, 31 Ocak 1956.

54 *Van Sesi*, 31 Aralık 1952; Ş.E. “Belediye Bütçesi Nerelerde ve Nasıl Kullanılıyor”, *Van Postası*, 17 Haziran 1953.

55 Hadi Atakan, “Belediyenin Faaliyeti”, *Van Postası*, 10 Aralık 1955.

56 *Van Sesi*, 20 Ocak 1953; *Van Sesi*, 24 Ocak 1953.

57 *Van Sesi*, 12 Mayıs 1953.

58 “Elektrik Motöründen Haber Yok”, *Van Sesi*, 4 Eylül 1954; “Yeni Elektrik Motoru”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

59 “Belediyenin Yeni Elektrik Motörü”, *Van Sesi*, 3 Şubat 1955.

60 “Günün Mevzuu Şu Elektrikler”, *Van Postası*, 19 Ocak 1956; “Montör Geldi”, *Van Postası*, 14 Nisan 1956.

61 *Van Sesi*, 1 Kasım 1955.

da usta göndermesinin gecikmesi⁶² üzerine, Van Milletvekilleri'nden Muslih Görentaş, Hilmi Durmaz ve Hamit Kartal, Başvekil Adnan Menderes nezdinde teşebbüse geçmişlerdi.⁶³

Şükrü Kösereisioğlu başkanlığında 5 Şubat 1957'de toplanan Belediye Meclisi, 1956 yılı mesai raporunun faaliyetler kısmında elektrikle ilgili olarak, elektrikten elde edilen geliri 68.932 lira olarak hesaplanmıştı. Elektrikten elde edilen bu gelir yetersiz kalınca elektrik işletmesine belediye bütçesinden 5.000 lira yardım yapılmıştı.⁶⁴ Belediye Başkanı Şükrü Kösereisioğlu, elektrik bütçesi hakkında; yeni elektrik motorunun faaliyete geçmesiyle eskiye nazaran 215 abonman kaydedildiği halde yeni motorun saatte 45 kilo motorin ve eskisinin de 20 kilo motorin safrettiğini, diğer masraflarla birlikte yıllık akaryakıt masrafının 80 bin lira olduğunu belirtti. Personel ve diğer masraflar dahil edildiğinde yıllık toplam masrafın 147.500 lira olduğunu buna karşılık elektrik abonelerinden alınan elektrik ücretinin 100 bin lirayı bulmadığını vurguladı. Kösereisioğlu, buna rağmen elektrik işini bir amme hizmeti olarak ifa ettiklerini ve abonelerin lehine olarak yılda 47 bin lirayı feda ettiklerini, bundan dolayı zarar eden elektrik işletmesine büyük çapta ilaveler yapamadıklarını belirtti. Kösereisioğlu, ayrıca şehrin tamamını aydınlatamadıklarını ve mevcut motorların gücünün de bütün şehre kafi gelmediğini vurgulamıştı.⁶⁵ Elektrik masraflarının artması üzerine 19 Mart 1957'de belediye meclisi, olağanüstü bir toplantı yapmıştı. Toplantıda elektrik bütçesindeki açığı kapatmak amacıyla kilovat saate 10 kuruş zam yapılması kararlaştırılmıştı.⁶⁶

Van Belediyesi, şehrin elektrik tesisatını genişletmek, aydınlatmasını daha mükemmel ve elverişli bir hale getirmek maksadıyla çalışmalar yapmıştı. Belediye, hidroelektrik santrali kurulan il ve ilçelerdeki elektrik motorlarını satın almaya karar vermişti. Belediye, bu bağlamda 1950 yılının başında hidroelektrik santrale kavuşan Siirt'ten, mazotla çalışan 180 beygirlik bir elektrik motoru satın almıştı.⁶⁷ Belediye Başkanı Şükrü Kösereisioğlu'nun girişimiyle Nazilli Belediyesi'nden de 250 beygir gücünde yeni bir elektrik motoru satın alınmıştı. Yeni motorların çalışmasıyla şehrin elektrik şebekesinin de genişletilmesi ve bu tarihe kadar elektrik enerjisinden mahrum kalan Harabe Mahalle ve Cumhuriyet İlkokulu'nun karşısından Sıhke Caddesi'ne kadar olan bölgenin elektriğe kavuşturulması planlanmıştı. Alınan motorların faaliyete geçirilmesi ile şehre sabah 7:30'dan gece saat bire kadar elektrik verilebilmişti. Elektrik verme sürelerinin uzatılması cadde, sokak, mesken ve ticarethanelerde yeni bir canlılık getirmişti.⁶⁸

Van'ı ziyaret eden Karayolları Umum Müdürü Fevzi Ataç, Vali İbrahim Öztürk'le yaptıkları çeşitli tetkik ve temaslarda bulunmuştu. Yapılan incelemelerden sonra belediyenin, bölge sitesine kadar; Karayolları 11. Bölgenin de yeni yapılan askeri hastaneye kadar elektrik hattı çekmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁹ 1960 yılında şehrin en uzak mahallelerinden biri olan Erek Mahallesi, elektriğe kavuşmuş ve evlerdeki lüks ve gaz lambaları yerlerini elektrik ampüllerine terk etmişti.⁷⁰ Van'da elektrik şebekesi genişletilmesine rağmen birçok meslek grupları ve halk elektriklerin düzenli

62 *Van Postası*, 24 Ocak 1956.

63 "Elektrik Motorunun Montası", *Van Postası*, 14 Şubat 1956.

64 *Van Postası*, 7 Şubat 1957.

65 *Van Postası*, 27-28 Şubat 1957.

66 "Belediye Meclisinin Fevkalâde Toplantısı", *Van Postası*, 21 Mart 1957.

67 "Belediye Yeni Bir Motör Alacak", *Van sesi*, 8 Nisan 1958.

68 "Yeni Elektrik Motoru Dün Törenle Hizmete Girdi", *Van Postası*, 13 Ekim 1959.

69 *Van Postası*, 31 Ağustos 1959.

70 "Erek Mahallesi Elektriğe Kavuştu", *Göl Ekspres*, 18 Şubat 1960.

çalışmamasından şikayet etmekteydi.⁷¹ Gece ikiye kadar çalışma mecburiyetinde olan sanayi ve bazı iş sahipleri elektrik motorlarının saat 12 yerine gece saat 2'ye kadar çalıştırılmasını talep etmekteydi.⁷² Gelen talep doğrultusunda belediye, gece saat 12'ye kadar verilmekte olan elektriklerin, verilme süresini 1 Haziran 1962'ten itibaren bir saat uzatılmasını kararlaştırmıştı.⁷³

1.3. Üçüncü Elektrik Tesisinin Kurulması

Van'da bulunan elektrik motorlarının yetersizliği ve inşa halindeki hidroelektrik işinin 1966 yılında tamamlanacağı göz önüne alınarak, şehrin elektrik ihtiyacını temin için İller Bankası'nca yeni bir adet elektrik motorunun alınmasına karar verilmişti. İller Bankası'nın aracılığıyla alınmasına karar verilen ve şehirdeki üçüncü santrali oluşturacak motor 20 beygir kuvvetindeydi.⁷⁴ Ayrıca devam eden hidroelektrik inşaatı bittiğinde şehir şebekesinin ihtiyacını karşılamak üzere demir direklerin alınması ve dikilmesi 5 Eylül 1963'te 1 milyon liraya ihale edilmişti.⁷⁵ Elektriğin takviyesi ve her tarafa eşit voltajda verilmesi amacıyla şehrin 19 noktasında birer trafo merkezi kurulması kararlaştırılmıştı.⁷⁶

Bu kapsamda Devlet Planlama Teşkilâtı'nın 5 yıllık planında Van'ın elektrik tesisatına ödenek konulmuştu. Böylece şehrin 19 yerinde kurulacak olan trafolar için 900 bin, alet ve demirbaş işleri için de 500 bin lira ayrılmıştı.⁷⁷ Ayrılan ödenekle dikilen demir direklere kablolar çekilmiş ve şebekenin tamamlanmasına başlanmıştı.⁷⁸ Belediye, evlerdeki tesisatı yeni şartlara göre değiştirmişti.⁷⁹ Yapılan elektrik şehir şebekesi ile şehrin en kuytu köşelerine de elektrik

71 Van'da bir araya gelen şehirliler elektrik konusunda bu muhavereyi yapar;

“-Elektrikler...

-Yanmıyorlar efendim...

-Ah sorma birader! Bir dert doğrusu bu elektrikler...

-Hem elektrik lambasını, hem de petrol lambasını, yakmak zorunda kalıyoruz.

-Gördünüz mü ya! İki masraf birden oluyor...

-Canım elektrik ışığı, mum ışığından daha az. Her ay da tümen tümen para veriyoruz.

-Radyo dinliyemiyoruz. Saat dokuzdan sonra ışıklanıyor, o da iş işten geçmiş oluyor...

-Kilovatına seksen bir kuruş alınıyormuş. Çok para doğrusu...Bu kadar para verdiğimizize göre, bari hakiki elektrik ışığını görebilsek...Ne geçer?...

-Muhtelif yerlere transformatörler konulacak, ışıklar düzeltilecekmiş!

-Hani ya! Ya ne zaman olacak bu iş?

-En iyisi hidroelektriğin yapılması. Eğer o yapılır biterse hem bol ziyaya kavuşacak, hem de fazla para ödemekten kurtulacağız...

-Hani o gün...

-Az kaldı, şunun şurasında iki sene sonra...”. (A.K. “Elektrikler”, *Van Sesi*, 26 Kasım 1963.)

72 “Elektrik Durumu Bir Düzelse!”, *Van Ekspres*, 23 Mart 1962.

73 *Van Postası*, 1 Haziran 1962.

74 *Van Postası*, 31 Ekim 1963.

75 *Van Postası*, 21 Eylül 1963.

76 “Elektrik Mevzuunda Çalışmalar”, *Van Sesi*, 25 Ekim 1963.

77 *Van Postası*, 17 Aralık 1963.

78 “Elektrik Şebekesinde Faaliyet”, *Van Sesi*, 23 Ekim 1964.

79 “Elektrik Şebekesinde Çalışmalar”, *Van Sesi*, 5 Kasım 1964.

direkleri dikilmiş ve şehir elektrik şebekesi Kale civarı ve Şamranaltı gibi uzak mahallelere kadar uzatılmıştı.⁸⁰

Şehrin elektrik ihtiyacını karşılayacak olan 325 beygir gücündeki elektrik motoru Kasım 1964'te getirilmiş ve faaliyete geçirilmek üzere montajına başlanmıştı.⁸¹ Bu motorun faaliyetinden sonra çekilmekte olan elektrik sıkıntısının nispeten giderileceği düşünülmüştü.⁸² Yeni elektrik motoru belediyenin elinde bulunan motorlardan çok büyük ve voltaj derecesi de yüksekti.⁸³ Montajı tamamlanan yeni elektrik motoru ile 17 Ocak 1965'ten itibaren şehre elektrik verilmişti. Yeni ve eski elektrik motorları şehrin elektrik ihtiyacına cevap verecek güçteydi.⁸⁴ Ancak şehrin muhtelif yerlerine konulan elektrik trafolarının çalıştırılmaması nedeniyle bazı yerlerde petrol lambası yakılmaya devam edilmiş diğer yerlerde ise bol ışıklı elektrikten faydalanılmıştı.⁸⁵ Belediye, 1966 ilkbaharında elektrik şebekesini bir taraftan Şamranaltı mahallelerine diğer taraftan da İskele Köyü'ne kadar uzatılmasını planlamış⁸⁶ ve böylece elektrik şebekesinin bütün şehri kapsayacak şekilde genişletilmesi düşünülmüştü.

2. İlçe ve Bazı Köylerin Elektrikle Kavuşması

Doğu İleri Kalkınma Programı çerçevesinde Başkale, Çatak, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye ve Özalp ilçelerinin elektrik tesisatlarının yapılmasına karar verilmiş ve 1949 ilkbaharında işe başlanması planlanmıştı.⁸⁷ DP döneminde Başkale ve Erciş'in elektrik projelerinin etütleri için İller Bankası'na uzmanlar gönderilmesi istenmişti.⁸⁸ Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Başkale kaza merkezinin hidroelektrik tesisatının yapılmasına başlanmıştı.⁸⁹ İller Bankası tarafından yaptırılan Başkale hidroelektrik santrali regilatör inşaatı 1957'de tamamlanmıştı.⁹⁰

Erciş, Gevaş ve Özalp ilçelerinin elektrik projelerinin yapılması işi ihale edilmiş ve gerekli projeler hazırlandıktan sonra bu kazalarda elektrik tesisatı yapılması keyfiyeti de ihaleye konulacak ve 1954 yılı zarfında Erciş, Gevaş ve Özalp ilçeleri elektrikle kavuşmuş olacaktı.⁹¹ 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden⁹² sonra Özalp Kaymakamı ve Belediye Başkanı olan Özer Türk ile Özalp Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği işbirliği yaparak Ankara'dan bir elektrik motoru getirtmişlerdi. 95 bin liralık Ruston markalı motor ve altı aylık mazot stoğuyla birlikte şebeke 149 bin liraya mal olmuştu. Temin edilen motor 300 lamba yakabilecek bir güce sahipti.⁹³ Elektrik

80 *Van Postası*, 24 Ağustos 1964.

81 "Elektrik Motoru Şehrimize Geldi", *Van Postası*, 20 Kasım 1964.

82 *Van Postası*, 21 Kasım 1964; *Van Postası*, 23 Kasım 1964.

83 *Van Postası*, 16 Ocak 1965.

84 "Işık Derdi Giderildi", *Van Postası*, 19 Ocak 1965.

85 "Transformatörler Hâlâ Faaliyete Geçemediler", *Van Sesi*, 5 Ekim 1965.

86 *Van Postası*, 29 Aralık 1965.

87 TBMM TD. VIII/15, B: 29, (10 Ocak 1949), s.35-36.

88 *Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar Arşivi*, Yer No: 3/3-26., Fihrist No: 1451-5

89 "Başkale Hidroelektrik Yapılıyor", *Van Sesi*, 20 Ekim 1954.

90 "Başkale Hidroelektrik Santrali İnşaatı", *İkinisan*, 2 Aralık 1957.

91 *Van Sesi*, 13 Mayıs 1953.

92 Mehmet Özalp, "İki Darbe Arasında Muş (1960-1980)", *Muş Tarihi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2021, 380-392.

93 "Özalp Elektrikle Kavuşacak", *Van Sesi*, 19 Mart 1960.

tesisat şebekesi Karakalli Köyü'nü de kapsayacak şekilde tamamlanmıştı.⁹⁴

3. Van'da Kurulan Hidroelektrik Santralleri

Şamran Suyu'nun kanallarla ovalara akıtılması ile önemli bir mesele olan sulama meselesi haledilmişti. Bunun yanında Şamran Suyu'ndan elektrik üretilmesi için hükümet, bir çalışma başlatmıştı.⁹⁵ Bu çerçevede önceleri sadece sulama ve içme suyu olarak yararlanılan su kaynakları zamanla hidroelektrik enerjisi ve sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştı.⁹⁶ Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali yaptırılmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmıştı.⁹⁷ Şamran Kanalı'nın yapımının tamamlanmasından sonra Van'a 17 km mesafede bulunan Devdamı Mevkii'nde Şamran Kanalı'ndan su alınmak suretiyle yaklaşık 700 beygirlik elektrik enerjisi üretimi için projeler hazırlanarak faaliyete geçilmişti.⁹⁸ Ancak Şamran Suyu'ndan elektrik üretmenin mümkün olmayacağı yolundaki mühendis raporlarından sonra kurulması düşünülen hidroelektrik santralinden vazgeçilmiş ve başka kaynaklardan enerji üretme araştırmalarına başlanmıştı. Bend-i Mahî, Karasu ve Çakak sularından yararlanma imkanları üzerinde durulmuş ve buralarda tetkikler yaptırılmıştı.⁹⁹

Van'ın enerji ihtiyacı 1968 yılına kadar belediyenin aldığı ve mazotla çalışan tesislerden karşılanıyordu. 1968 yılında 2 adet hidroelektrik santrali devreye girmiştir. Bunlardan Engil Hidroelektrik Santrali'nin kurulu gücü 4,6 MW, Erciş Hidroelektrik Santrali 0,8 MW gücündedir. Halen sulamaya yönelik olarak yapılmakta olan Zerne ve Koçköprü barajlarından da enerji üretilmesi planlanmıştı. Böylece Zerne Barajı 3,5 MW, Koçköprü Barajı 3,5 MW enerji üretecektir. 1984 yılı Van ili elektrik tüketim miktarı ve dağılımı şu şekilde idi; Tarım 1.431, İmalat 1.366, hizmetler 10.224, genel aydınlatma 225, mesken 15.740, toplam 28.986 olarak hesaplandı. 1984'te Van'da elektrik tüketimi tarım, imalat, hizmetler, genel aydınlatma, mesken olmak üzere toplam 28.986 kwh'dir.¹⁰⁰

3.1. Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali

DP Dönemi'nde Van, elektiriği 70 kilovat veren bir santrale sahip olmuştu. Bu santral daha sonra 6 bin kilovata çıkarılmıştı.¹⁰¹ Van'ın kalkınmasında en büyük rolü bulunacak şey kuvvetli bir enerji temini olacaktı. Kalkınma ve sanayi için duyulan enerji ihtiyacını karşılamak üzere hükümet

94 Santral binasının açılışında Özalplıların hislerine tercüman olan şair Muammer Devcioğlu'nun törende okuduğu şiirin son dördlüğü şu şekildeydi: “Medeniyet ışığı dikilmiş sıra sıra; İşte bu bayram günü Özer Türk'den hatıra; Bu günün ulviliği sığmaz birkaç satıra; Sevince gark ettiniz Özalp sakinlerini.” (“Özalp Medeniyet Nuruna Kavuştu”, Çaldıran, 15 Aralık 1960.)

95 Abdulaziz Kardaş, “Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Eylül 2022, C:8, S: 3, s.926. (910-934)

96 *Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994. s.3.

97 *BCA*. 030.10.157.106.16.

98 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.60.

99 *Van Sesi*, 31 Aralık 1952.

100 *Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki Bazı İllerde Ekonomik ve Sosyal Durum, Sorunlar ve Öneriler, Yeni Yatırım Alanları*, DPT Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı Yayını, Ankara 1986, s.288-308.

101 Mümtaz Faik Fenik, “Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde”, *Zafer*, 26 Eylül 1954.

Van ve civarı kasabalarının hidroelektrikle aydınlatılması hususunda bazı sularda etütler yaptırmıştı. Bu etütler sonunda en uygun Bend-i Mahî suyu bulunmuş¹⁰² ve Bend-i Mahî hidroelektrik işi üzerinde çalışmalara başlanmıştır.¹⁰³ Bu dönemde hükümetin aldığı karar gereğince yurdun her tarafını elektriğe kavuşturma programına dahil edilen Bend-i Mahî Elektrik Santrali'nin proje ve diğer hazırlıkları ikmal edilmiştir.¹⁰⁴ Bend-i Mahî hidroelektrik santralının proje ve diğer hazırlıkları tamamlanmış Bayındırlık Bakanlığı santralin ihalesi için hazırlıklara başlamıştı.¹⁰⁵

Bend-i Mahî üzerinde yapılacak santralden yalnız bir şehir değil birkaç ilçe de faydalanacaktı. Meselâ; Muradiye, Erciş ve Van Bend-i Mahî hidroelektrik santralinden istifade edecek ve bir bölge nura kavuşacaktı. İkinci bir fayda da Bend-i Mahî'de yapılacak bir barajla da geniş bir sahayı sulama imkanı hasıl olacaktı. Yani binlerce hektarlık bir saha sudan faydalanacak ve ziraat genişleyecek ve üretim artmış olacaktı.¹⁰⁶

Başvekil Adnan Menderes Van'da yaptığı incelemelerden sonra Bend-i Mahî Elektrik Santrali'nin kurulması konusunda İller Bankası'na emir vermiş ve bu santralin ihalesi için hazırlıklara başlanmıştır.¹⁰⁷ Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali 6,5 milyon lira keşif bedelli olup, santral ve tesisler iki yılda tamamlanacaktı. Van şehriyle bazı kaza ve köylerini aydınlatacak olan hidroelektrik tesisleri aynı zamanda kalkınmaya da yardım edecekti.¹⁰⁸

Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali, 14 Aralık 1954 ve 20 Ağustos 1955 tarihlerinde İller Bankası tarafından iki defa ihaleye çıkarılmış fakat talip olan firmaların fahiş bedeller teklif etmeleri veya kifayetsiz bulunmaları sebebiyle mukavele akdi cihetine gidilememiştir.¹⁰⁹ Bend-i Mahî Hidroelektrik Santrali'nden 4.500 kilovatlık enerji üretileceği, Van şehri ile Muradiye ve Erciş ilçeleri ile Ernis bölgesinin bu enerjiden faydalanacaklarını bildirmiştir.¹¹⁰ 1955'te hükümet Muradiye yakınındaki Bend-i Mahî suyu üzerinde 4.300 kilovatlık bir hidro elektrik santrali yapmak üzere çalışmalara başlamıştı.¹¹¹ Başvekil Adnan Menderes'in vaatlerinden olan bu santralin yapılması¹¹² için gereken adımlar atılmıştı. Başvekil inşaat kısmının ihalesinin yapılması hususunda ilgililere gerekli direktifi vermişti. Makine ve tesisi kısmının ise bazı firmalarla temas olunarak pazarlık suretiyle ihalesinin yapılması için yine gerekli emirleri vermişlerdir.¹¹³

Van- Bend-i Mahî Hidroelektrik tesisatı İller Bankası aracılığı ile iki defa ihaleye arz edilmiştir. ihaleye çıkarılan tesisat kısmı için bir tek firmadan teklif alınmıştır. Techizat Avusturya'nın Viyana şehrinde bulunan ELİN A.G. firması üretimi olup ödemesi Türkiye-Avusturya kredi anlaşması esasları dahilinde yapılacaktır. Ancak yapılması planan ve üretilecek enerjiden 1.500 kilovatlık

102 “Bendimahî Santrali Kurulacak”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1953; “Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

103 “Hidroelektrik İş”, *Van Sesi*, 25 Ağustos 1953.

104 “Bendimahî Santrali”, *Van Sesi*, 4 Kasım 1953.

105 *Van Sesi*, 30 Ocak 1954.

106 “Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

107 *Van Sesi*, 29 Eylül 1954.

108 *Van Sesi*, 13 Kasım 1954.

109 *TBMM ZC*, D:X, C: 17, B:44, (23.2.1957), s.550.

110 “Bendimahî Hidroelektrik İş”, *Van Sesi*, 20 Ağustos 1955.

111 *BCA*, 030.01.94.5877.

112 “Bendimahî Hidroelektrik İş Mutlaka Halledilecek”, *Van Sesi*, 8 Mayıs 1956.

113 *Van Sesi*, 27 Aralık 1955.

enerji çekeceği hesaplanan Çimento Sanayi T.A.Ş Fabrikasının yapılmasından vazgeçilmiş olması halinde Bend-i Mahî santralının ekonomik olarak tesisini sağlayan çimento fabrikasının yapılmaması ile bu santral rantabilite hudutlarının dışına çıkmaktadır.¹¹⁴ Demokrat Parti döneminde ihaleye çıkarılmış fakat talipli çıkmamış veya verilen teklifler uygun bulunmamış ve bundan vazgeçilerek başka bir kaynak aranılmasına başlanmıştır. Nitekim Engil Nehri'nden faydalanmak suretiyle hidroelektrik tesisi yapılması karara bağlanmış ve bu işin etütleri ve projeleri de yapılmıştır.¹¹⁵

Ben Bend-i Mahî üzerinde ilk etapta sulama amaçlı bir barajın kurulması kararlaştırılmış ve 17 milyon liraya ihalesi yapılmıştı. Barajın büyük bir sahayı sulama imkanına kavuşturacağı ve Van'ın zirai kalkınmasında önemli bir rolü olacağı düşünülen bu barajdan enerji sağlanması da planlanmıştı.¹¹⁶ Muradiye ile Çaldıran arasında Bend-i Mahî üzerinde kurulmakta olan barajda faaliyet devam etmektedir.¹¹⁷

1965 yılında Bend-i Mahî üzerinde hidroelektrik santrali kurulmasına başlanmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Mradiye ilçesinin de Bend-i Mahî elektriğinden faydalanması için Bend-i Mahî santralının gücünü artırmayı planlamıştı. Buradan bir koldan Çaldıran Nahiyesi'ne kadar yol kenarındaki bazı köyler ile Alpaslan Öğretmen Okulu'nun da bu elektrikten faydalanması düşünülmekteydi. Bend-i Mahî Santrali 3 senelik bir çalışmadan sonra hizmete girecekti.¹¹⁸ 1968'de Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nce inşa edilip hizmete açılmıştı.¹¹⁹

3.2. Engil Hidroelektrik Santrali

Engil Çayı üzerinde bir hidroelektrik santralının yapılması kararlaştırılmıştı. Santralin yapılması İller Bankası'nca programa alınmış ve faaliyete geçmişti. Keşif ve projeleri hazırlandıktan sonra Bayındırlık Bakanlığı'nın onayı ile ihaleye çıkarılacaktı.¹²⁰ Devlet Su İşleri (DSİ) idaresince Engil Çayı üzerinde yapılması planlanan hidroelektrik santrali için 8 milyon liralık projenin 3,5 milyonu dış finansman, 4,5 milyon lirası da iç finansmanla karşılanacaktı.¹²¹ Yapılacak santralin gücü 4 bin kilowat olacaktı. Santral, Van'a 30 kilometre mesafede kurulacak ve Van şehir merkezi ile Gevaş ve Gürpınar kaza merkezlerine elektrik verilecekti. 1957'de hidroelektrik santralının kurulması için harekete geçilmişti.¹²² Aynı zamanda şebekenin tesisi hazırlıklarına başlanmış ve şehir içinde elektrik direkleri dikilmişti.¹²³

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, bu dönemde Engil Hidroelektrik Santrali'nin inşası için çalışmalara devam etmiş¹²⁴ ve 1965'te bu santralin projesini hazırlamıştı. Ancak Van Engil Hidroelektrik Santrali, 10 Mart 1968'de işletmeye açılmış ve konutların yanı sıra Van Çimento

114 BCA, 030.01.94.587.7.

115 "Bendimahî Enerji Kaynağı", *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

116 "Bendimahî Barajı", *Van Sesi*, 3 Mart 1965.

117 *Van Sesi*, 25 Mayıs 1967.

118 *Van Postası*, 9 Mart 1965.

119 BCA, 030.18.01.02.225.72.5; *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 13028, 16 Ekim 1968, s.7.

120 "Gevaş'ın Hidroelektrik İş'i", *Van Sesi*, 21 Haziran 1954.

121 "Engil Santrali Ele Alındı", *Van Ekspres*, 17 Şubat 1962.

122 BCA, 30.01.74.471.5.

123 "Hidroelektrik Faaliyeti", *Van Sesi*, 15 Temmuz 1964.

124 *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 12912, 31 Mayıs 1968, s.3.

Fabrikası da burada üretilen elektrikten yararlanmıştı.¹²⁵ Böylece Van sanayisinde gelişmeler yaşanmıştı. 1970'li yılların başında Van elektrik enerjisini bu santralden temin etmekteydi. Erciş, Gevaş ve Gürpınar dışındaki ilçelerin elektrik ihtiyacı dizel elektrik motorlarıyla karşılanmaktaydı. Bu dönemde Van köylerinden sadece 5'inde elektrik vardı.¹²⁶

3.3. ZerneK Hidroelektrik Santrali

DSİ Van Başmühendisliği 1963 yılı büyük sulama işleri organize etmiş ve geniş kanallar inşa etmişti. Başmühendislik, ZerneK Baraj'ının durumu ve şehir hidroelektriği işi üzerinde de önemle durmuştu.¹²⁷ Yapılacak olan ZerneK Barajı mühendisler tarafından incelenmiş ve barajın inşasına karar verilmişti. 100 milyon liraya mal olacak barajın yapımına 1964'te başlanması planlanmıştı. Barajın yapımı tamamlandığında binlerce hektarlık bir alanın bundan istifade etmesi mümkün olacaktı. Ayrıca, buradan elektrik enerjisinin üretimi mümkün olacak ve çok geniş bir sahanın elektrik enerjisinde yararlanması sağlanacaktı.¹²⁸

Sonuç

Van'da elektrik enerjisi kullanılmadan önce aydınlatmada birçok yöntemle başvurulmuştur. Sulardan elektrik üretme, mesken, cadde ve sokakların aydınlatılması konusunda ilk teşebbüs Osmanlı döneminde olmuş ancak sonuç alınamamıştır. Cumhuriyet döneminde elektrik sorununu çözmek ve şehrin kısmen aydınlatılmasını sağlamak amacıyla 1936 ve 1937 yıllarında mazotla çalışan iki elektrik motoru alınarak ilk elektrik tesisi kurulmuştur. 1940'lı yıllara gelindiğinde elektrik konusunda belediye ve valilik çalışmalarına hız vermiştir. Bayındırlık Bakanlığı'ndan da alınan yardımlarla şehirdeki elektrik motorların sayıları ve güçleri artırılmıştır. Yeni elektrik motorlarının alınması ile tesislerin sayısı da artırılmıştır. Bu dönemde motorların sık sık arızalanması, yakıt temin edilememesi ve elektrik konusunda yetişmiş eleman yokluğu gibi nedenlerden dolayı kurulan tesislerden verim alınamamıştır. Bu nedenle halk aydınlatmada gaz ve lüks lambaları kullanmaya devam etmiştir. Belediye, kısıtlı imkânlarına rağmen şehir elektriğini geliştirmeye çalışmıştır.

Van'da hidroelektrik santrallerinin faaliyete geçtiği 1968 yılına gelinceye kadar Van'da elektrik meselesi sıkıntılı bir şekilde devam etmiştir. Önceleri sadece sulama ve içme suyu olarak kullanılan su kaynaklarından, zamanla kurulan hidroelektrik santralleri vasıtasıyla elektrik enerjisi üretilmiş ve aydınlatma, sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran Suyu üzerinde bir hidroelektrik santrali yaptırılmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmış, ancak daha sonra kurulması düşünülen hidroelektrik santralinden vazgeçilmiştir. Bu nedenle Şamran, Bend-i Mahî, Karasu ve Çakak gibi sulardan yararlanma imkânları üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmalardan sonra 1968 yılında Engil ve Erciş hidroelektrik santralleri olmak üzere iki santral devreye girmiştir. Bu dönemde önceleri sulamada kullanılan ZerneK ve Koçköprü barajlarında da elektrik enerjisi üretilmiştir. Santrallerden üretilen elektrik enerjisi şehrin aydınlatılmasının yanı sıra sanayi, imalathane ve tarım gibi birçok alanda kullanılmıştır. Van'a elektriğin verilmesiyle halk medeni bir vasıtaya kavuşmuş ve elektrikle çalışan tesislerin yapımı kolaylaşmıştır. Ancak Van'ın elektrik sorunu ve köylerin

125 BCA, 030.18.01.02.219.33.18.

126 Cumhuriyetin 50. Yılında Van, 1973 İl Yıllığı, s.139-141.

127 Van Sesi, 21 Şubat 1963.

128 "ZerneK Barajı", Van Sesi, 2 Mayıs 1963.

elektrik enerjisine kavuşma süreci 1980'li yıllara kadar devam etmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.01.94.587.7.

BCA, 030.01.94.587.7.

BCA, 030.18.01.02.219.33.18.

BCA, 030.18.01.02.225.72.5.

BCA, 230.84.3.8.

BCA, 230.84.3.8.

BCA, 30.01.74.471.5.

BCA. 030.10.157.106.16.

BCA. 310.10.65.2552.3459.1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH-İD, 208.2.

BOA, Y.EE. 132.21.

Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar Arşivi, Yer No: 3/3-26., Fihrist No: 1451-5

2. Resmî Yayınlar

T.C. Nafia Vekâleti, *On Senede Türkiye Nafiası 1923-1933*, İstanbul 1933.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 12912, 31 Mayıs 1968.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 13028, 16 Ekim 1968.

TBMM TD. VIII/15, B: 29, (10 Ocak 1949).

TBMM ZC, D:X, C: 17, B:44, (23.2.1957).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1945, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1946.

Cumhuriyetin 50. Yılında Van, 1973 İl Yıllığı.

Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere Bazı İllerde Ekonomik ve Sosyal Durum, Sorunlar ve

Öneriler, *Yeni Yatırım Alanları*, DPT Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı Yayını, Ankara 1986.

3. Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Çaldıran

Göl Ekspres

İkinisan

Tan

Ulus

Van Ekspres

Van Postası

Van Sesi

Van

Yeni Yurd

Yeni Yurd Van

4. Kitap, Makale ve Gazete Haberleri

“Elektrik Motorunun Montajı”, *Van Postası*, 14 Şubat 1956.

“Başkale Hidroelektriği Yapılıyor”, *Van Sesi*, 20 Ekim 1954.

“Başkale Hidroelektrik Santral İnşaatı”, *İkinisan*, 2 Aralık 1957.

“Belediye Meclisinin Fevkalâde Toplantısı”, *Van Postası*, 21 Mart 1957.

“Belediye Yeni Bir Motör Alacak”, *Van sesi*, 8 Nisan 1958.

“Belediyede”, *Yeni Yurd*, 10 İkinciteşrin 1938.

“Belediyemiz”, *Van Sesi*, 29 Ekim 1953.

“Belediyenin Elektrik Motörleri Faaliyete Geçirilecek”, *Yeni Yurd*, 11 Şubat 1947.

“Belediyenin Yeni Elektrik Motörü”, *Van Sesi*, 3 Şubat 1955.

“Bendimahî Barajı”, *Van Sesi*, 3 Mart 1965.

“Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

“Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

“Bendimahî Enerji Kaynağı”, *Van Sesi*, 25 Mart 1958.

“Bendimahi Hidroelektrik İş Mutlaka Halledilecek”, *Van Sesi*, 8 Mayıs 1956.

“Bendimahi Hidroelektrik İş”, *Van Sesi*, 20 Ağustos 1955.

“Bendimahi Santral Kurulacak”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1953.

- “Bendimahi Santrali”, *Van Sesi*, 4 Kasım 1953.
- “Elektrik Durumu Bir Düzelse!”, *Van Ekspres*, 23 Mart 1962.
- “Elektrik İşi”, *Van Sesi*, 1 Temmuz 1948.
- “Elektrik İşi”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.
- “Elektrik İşi”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1948.
- “Elektrik İşi”, *Yeni Yurd*, 17 Şubat 1948.
- “Elektrik Mevzuunda Çalışmalar”, *Van Sesi*, 25 Ekim 1963.
- “Elektrik Motoru Şehrimize Geldi”, *Van Postası*, 20 Kasım 1964.
- “Elektrik Motöründen Haber Yok”, *Van Sesi*, 4 Eylül 1954.
- “Elektrik Motörünün Tecrübesi”, *Yeni Yurd*, 18 Şubat 1948.
- “Elektrik Şebekesinde Çalışmalar”, *Van Sesi*, 5 Kasım 1964.
- “Elektrik Şebekesinde Faaliyet”, *Van Sesi*, 23 Ekim 1964.
- “Elektrik Tesisatına Başlanacak”, *Van Sesi*, 27 Ekim 1948.
- “Elektrikler Muntazaman Yanıyor”, *Van*, 30 Haziran 1945.
- “Elektrikler ve Dünya Havadisleri”, *Yeni Yurd*, 20 Son Kânun 1943.
- “Elektrikler Yanmıyor”, *Van Sesi*, 31 Ocak 1956.
- “Elektrikler Yanmıyor”, *Yeni Yurd*, 11 Temmuz 1941.
- “Engil Santrali Ele Alındı”, *Van Ekspres*, 17 Şubat 1962.
- “Erek Mahallesi Elektriğe Kavuştu”, *Göl Ekspres*, 18 Şubat 1960.
- “Gaz Fiyatları”, *Yeni Yurd*, 3 Aralık 1946.
- “Gevaş’ın Hidroelektrik İşi”, *Van Sesi*, 21 Haziran 1954.
- “Günün Mevzuu Şu Elektrikler”, *Van Postası*, 19 Ocak 1956.
- “Halkevinde Bir Toplantı Yapıldı”, *Yeni Yurd*, 6 İlk Kânun 1943.
- “Hidroelektrik Faaliyeti”, *Van Sesi*, 15 Temmuz 1964.
- “Hidroelektrik İşi”, *Van Sesi*, 25 Ağustos 1953.
- “Işık Derdi Giderildi”, *Van Postası*, 19 Ocak 1965.
- “Montör Geldi”, *Van Postası*, 14 Nisan 1956.
- “Özalp Elektriğe Kavuşacak”, *Van Sesi*, 19 Mart 1960.
- “Özalp Medeniyet Nuruna Kavuştu”, *Çaldıran*, 15 Aralık 1960.
- “Şehir İşlerinde Neleri Düşünmeliyiz?”, *Yeni Yurd*, 1 Kasım 1946.
- “Transformotörler Hâlâ Faaliyete Geçemediler”, *Van Sesi*, 5 Ekim 1965.
- “Valinin İl İşlerine Dair Beyanata”, *Van Sesi*, 27 Temmuz 1948.

“Van Günden Güne İmar Ediliyor”, *Tan*, 10 Mayıs 1936.

“Van’da Eğitim ve İmar Faaliyeti”, *Ulus*, 9 Ekim 1948.

“Van’da Petrol”, *Akşam*, 6 Eylül 1937; “Van’da Petrol Çıktı”, *Tan*, 6 Eylül 1937.

“Yeni Elektrik Motoru Dün Törenle Hizmete Girdi”, *Van Postası*, 13 Ekim 1959.

“Yeni Elektrik Motoru”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

“Yeni Elektrik Motörleri”, *Yeni Yurd*, 8 Nisan 1947.

“Yeni Elektrik Saatleri Geldi”, *Van Sesi*, 21 Aralık 1948.

“Zernek Barajı”, *Van Sesi*, 2 Mayıs 1963.

A.K. “Elektrikler”, *Van Sesi*, 26 Kasım 1963.

ARVAS, Tarık Ziya *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Van Vilâyeti*, Van Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Van 2018.

ATAKAN, Hadi, “Belediyenin Faaliyeti”, *Van Postası*, 10 Aralık 1955.

CAN, “Cumhuriyetin Van’daki Başarı ve Eserleri”, *Yeni Yurd*, 29 Ekim 1941.

FENİK, Mümtaz Faik “Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde”, *Zafer*, 26 Eylül 1954.

KALİ, İkrâm, “Nezir Usta ve Oğlu”, (Röportaj), *Van Sesi*, 28 Temmuz 2019.

KARDAŞ, Abdulaziz, “Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Eylül 2022, C:8, S: 3, (910-934.)

KARDAŞ, Abdulaziz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Van’da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.

KURALKAN, Ahmet “Elektrik Şakaya Gelmez”, *Yeni Yurd*, 21 Şubat 1946.

ÖZALPER, Mehmet, “İki Darbe Arasında Muş (1960-1980), 380-392, Muş Tarihi, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

ÖZLEYEN, “Özlediğimiz Elektrik”, *Van Postası*, 9 Temmuz 1963.

Ş.E. “Belediye Bütçesi Nerelerde ve Nasıl Kullanılıyor”, *Van Postası*, 17 Haziran 1953.

TÜRKKAN, Halid Ziya “Evleri Nasıl Yerlerde Yapmalı?”, *Yeni Yurd Van*, 18 Eylül 1937.

YÜCEBAŞ, Ferit, *Cumhuriyet Hükümetlerinin Temsiliyet Mekanizması: Birinci Umumi Müfettişlik (1927-1952)*. Gece Kitaplığı Ankara 2021.

Öğr. Gör. Dr.
Ersin GÜRDAMAR

Adıyaman Üniversitesi,
egurdamar@adiyaman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4714-2087>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 02/12/2022 16/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1213629>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Gelişimi (1950-1960)

*Development of the Beer Industry the Democratic Party in The
Period (1950-1960)*

Öz

Bira üretimi ve tüketimi Osmanlı döneminde Anadolu topraklarında oldukça sınırlı kalmıştır. Düşük alkollü bir içki olan bira, arpa ve şerbetçi otu içermesi sebebiyle ziraat alanını da kapsamaktaydı. Cumhuriyet yönetimi katma değer üretme ve ziraat ile sanayinin buluştuğu alanları önemseme yolunda oldukça kararlıydı. Osmanlı döneminde geri kalmış olan bu alanda yatırımlar yapılması kaçınılmazdı. Atatürk Orman Çiftliği'nde 1934 yılında bir Bira Fabrikası açılmıştı. Ülkede bira sanayisini geliştirmek amacıyla yabancı uzmanlar getirildi. Üreten köylü aynı zamanda ürününü işleme fırsatına da sahip olmuştu. Bu yıllarda bira ihracatı tüm dünyada zordu. Bununla birlikte iç tüketim yerli imkanlarla karşılanmıştı. Birada 1940 yılına gelindiğinde tekel uygulaması başlamıştı. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, Tekel Bakanlığı'nın elinde bulunan bira dahil bazı ürünleri devletin elinden tasfiye ederek özel sektöre açtı. Bira sadece gelir getiren değil aynı zamanda tarımı geliştiren bir üründü. Ancak bira sektörünün özel sektöre açılması beklenen etkiyi yaratmadı. Yabancı sermaye Demokrat Parti döneminde biracılık alanında Türkiye'ye giriş yapmadı. Bununla birlikte ülkede bira tüketimi hızla artmaktaydı. Demokrat Parti, iki fabrikanın üretim kapasitesini artırma yoluna gitti. Buna ek olarak Yozgat'ta yeni bir bira fabrikası kurulması için girişimler başlatıldı. Bu çalışmanın amacı Demokrat Parti'nin bira örneğinde ortaya koyduğu ekonomi performansını detaylandırmaktır. Bu çalışma TBMM zabıt cerideleri, arşiv belgeleri, resmî gazete, kongre tutanakları, ilgili mevzuat ve dönemin süreli yayınlarına dayandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomi, Arpa, Bira, Bira Fabrikası.

ATIF: GÜRDAMAR Ersin, "Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Gelişimi (1950-1960)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1311-1330)

CITE: GÜRDAMAR Ersin, "Development of the Beer Industry the Democratic Party in The Period (1950-1960)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1311-1330)

Abstract

Beer production and consumption remained very limited in the Anatolian lands during the Ottoman period. Beer, a low-alcohol drink, also covered the agricultural field because it contained barley and hops. The Republican administration was determined to create added value and to care about the areas where agriculture and industry meet. It was inevitable to make investments in this area, which was underdeveloped during the Ottoman period. A Brewery was opened in Atatürk Orman Çiftliği in 1934. Foreign experts were brought in to develop the beer industry in the country. The producing peasant also had the opportunity to process the product. In these years, beer export was difficult all over the world. However, domestic consumption was met by domestic means. In 1940, monopoly practice started in beer. The Democratic Party, which came to power in 1950, liquidated some products, including beer, in the hands of the Ministry of Monopoly, from the hands of the state and opened them to the private sector. Beer was a product that not only generated income, but also improved agriculture. However, the opening of the beer sector to the private sector did not have the expected effect. Foreign capital did not enter Turkey in the field of brewing during the Democratic Party period. However, beer consumption in the country was increasing rapidly. The Democratic Party decided to increase the production capacity of the two factories. In addition, initiatives were initiated to establish a new brewery in Yozgat. The aim of this study is to detail the economic performance of the Democratic Party in the beer example. This study is based on the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, archive documents, the official newspaper, the relevant legislation and periodicals of the period.

Keywords: Democratic Party, Economy, Barley, Beer, Brewery.

Giriş

Alkollü içki sanayisi Osmanlı Devleti'nin özel sektöre bıraktığı birkaç alandan birisiydi. Uzun yıllar boyunca Duyun-u Umumiye'nin idaresinde bulunan bira sanayisi 1926 yılında çıkarılan 790 sayılı kanun ile devlet inhisarına alınmıştı. 1934 yılında Ankara Orman Çiftliği'nde inşa edilen Bira Fabrikası milli sermaye ile kurulan ilk biracılık kuruluşu oldu. Lozan Antlaşması'nın gümrük kısıtlamaları sebebiyle kendi gelirlerini yaratma arayışında olan Cumhuriyet İdaresi tekel uygulamalarına dört elle sarıldı. Hem kendine yeten bir ülke olabilmek hem de gelirlerini artırabilmek amacıyla bira sanayisi devlet kontrolüne alındı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında biranın toplumsal açıdan algılanışı da dünyadan tamamen farklıydı. Dünyada düşük alkollü bir gıda maddesi olarak algılanan bira Türkiye'de keyif ve bağımlılık maddesi olarak görülmekteydi. Artan rakı tüketiminin dizginlenmek istendiği bir dönemde bira düşük alkollü olması, arpa gibi bir ziraat ürününü içeriyor olması sebebiyle de çok yönlü ve önemli bir üründür. Katma değer üretme ve bu şekilde kalkınma yolunda hem ziraat hem de sanayi alanını kapsayan ürünler ihmal edilemezdi. Bu alanda en önemli vizyonu ortaya koyan da Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kendisiydi. Atatürk Orman Çiftliği'nde kurulan Bira Fabrikası, Demokrat Parti döneminde de ülkenin ihtiyacını karşılamaya devam etti.

Bütün şartlara rağmen ülkenin kendi üretim imkânları biracılık sektörünün ülke ihtiyacını karşılamasını büyük ölçüde sağladı. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile tekel ve bira politikaları

değiştirildi. Bira sanayisi Tekel İdaresi'nin kapsamından çıkarıldı. Buna rağmen yabancı sermaye büyük kârlar görmediği için Demokrat Parti döneminde Türkiye'ye girmedi. Bunun en önemli sebebi Atatürk döneminde kurulan bira sanayisi idi. Bu çalışma Demokrat Parti döneminde biranın neden tekel kapsamından çıkarıldığı sorusuna cevap aramaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız kalkınma politikalarının oluşturulmasının ardından Demokrat Parti döneminde bira sanayisinde yaşanan gelişmelerin nasıl bir seyir aldığı da gösterilmiştir. Bu yönüyle de alana önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Dönemin arşiv belgeleri, resmi yayınları ve gazetelere başvurularak hazırlanan bu makalede Demokrat Parti döneminde bira sanayisi öncesiyle de ilişkilendirilerek incelenmiştir.

1. Osmanlı Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Türkiye'de biraya dair ilk mevzuat 1847 yılında "Arpa suyu" adıyla uygulamaya geçirilmiştir.¹ Türkiye'de bira üretimine ilişkin en eski kayıt ise 1846 yılını gösteren seramik bir bira şişesidir. Bu aynı zamanda İzmir Prokopp Birahane'sinin de kuruluş tarihidir. Yine 1850 tarihli Şişli'de Cosmos Birahanesi'ne ait bir jeton ile 1862 yılı vergi mevzuatında arpa suyundan %10-15 vergi alınmasına yönelik ifadeler de ilk kayıtlar arasında yer almaktadır.²

1892 yılı öncesinde Arpa Anadolu'nun en önemli ihraç maddesiydi. Osmanlı hükümeti, 1894 yılında üreticilere 500 kilo arpa tohumu dağıttı. Bu ziraat politikasında Avrupa'nın bira imalatında kullanılacak olan arpa ihtiyacının karşılanması düşüncesi yatıyordu. Osmanlı, Avrupa'nın arpa talebini karşılamayı her ne kadar istese de gerekli politikaları uygulamakta başarısız oldu. Bunda hükümetin buğday üretimini artırmak istemesi de belirleyici olmuştu.³

Osmanlı yöneticileri sanayi alanında stratejik gördüğü alanları tekeline almış ya da sadece vergi almakla yetinmişti. Bu doğrultuda Bomonti Bira Fabrikası, İsviçreli Bomonti kardeşlerin İstanbul'da gerçekleştirdiği öncü bir kuruluştu.⁴ 1888 yılında Şişli Feriköy'de bu bira fabrikası inşa edilmiş ve 1890 yılında fabrika üretime başlamıştı. Bir diğer şirket ise 1910 yılında Büyükdere'de Osmanlı'nın ikinci bira fabrikasını kurdu. Bu yıllarda Bomonti Şirketi İzmir Halkapınar'da Osmanlı'nın üçüncü fabrikasını kurdu.⁵ Bu iki şirket süreç içerisinde birleşmiş ve 1912 yılında İzmir'de Aydın Bira Fabrikası kurulmuştu.⁶ Bomonti'nin dışında bir başka bira fabrikası Selanik'te Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan Olimpos Bira ve Şampanya Fabrikası'dır. Bu fabrika 1892 yılında üç Musevi kökenli Osmanlı vatandaşı tarafından kuruldu.⁷

Düyun-u Umumiye İdaresine devredilen gelirler arasında ispiro ve ispirotolu içkiler üzerinden alınan vergiler de bulunmaktaydı. Düyun-u Umumiye İdaresi döneminde alınacak vergi bir sene içerisinde tespit edilmiş bulunan fiyatın %15'i olarak hesaplanmaktaydı. Bira üreticileri kapasitesi

-
- 1 *Türkiye'de Bira Sanayii*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1958, s. 2.
 - 2 S. Bora Şafak, *Türk Bira Sektörü Analizi ve Türk Bira Firmalarının İhracat Olanakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 48.
 - 3 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 166.
 - 4 Gülsün Tanyeli-Deniz İkiz, İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası, *TÜBA-KED* 7/2009, s. 110.
 - 5 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, Ankara 1955, s. 1.
 - 6 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 2.
 - 7 S. Bora Şafak, *a.g.t.*, s. 60.

önceden bilinen her bira kazanını ocağa koydukça bunu beyan etmekle mükellefti. Bu şekilde elde edilen bira miktarı tortu ve zayıat karşılığı olarak toplamdan %20 düşüldükten sonra bira üreticisinin hesabına kaydolmaktaydı. 1899-1900 yılları arasında Türkiye’de üretilen bira 16.127 hektolitreyi ve elde edilen vergiler de 3.191 Türk lirasını bulmuştu.⁸

Osmanlı Devleti’nin 1910 yılı itibarı ile 26 milyon nüfusu dikkate alındığında bira tüketimi 11 milyon litreyi bulmuşsa da I. Dünya Savaşı’ndan sonra 2,5 milyon litreye düşmüştür. 1914’lü yıllara kadar arpa şırası üzerinden alınan vergi ürünün litresinde 20 para iken 1920 yılında 1 kuruş, 1925 yılında 4 kuruşa ve 1926 yılında mükirat (alkollü içkiler) inhisarı kanununun uygulanmasıyla 13 kuruşa yükseltilmişti.⁹

2. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bira Sanayisinin Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetler

Cumhuriyet yönetimi rakı üretimini azaltarak düşük alkollü içkilerin tüketilmesini teşvik etmek amacıyla bira fiyatlarını düşürmeye ve ülkedeki bira sanayisini geliştirmeye çalışmıştı¹⁰. Cumhuriyet yöneticileri tütün ve tuz gibi alanların aksine alkollü içkilerde güçlü ve köklü bir yapı teslim almadı. Küçük çaplı işletmelerin kontrolünde olan alkollü içkiler Cumhuriyet yöneticilerinin katma değer üretme açısından kayıtsız kalamayacağı bir alandı.¹¹ 1926 yılında çıkarılan 790 numaralı İspirto ve Meşrubatı Küüliye İnhisarı hakkında yayınlanan kanunun birinci maddesine göre biranın üretimi, ithali ve ülke içinde satışı hükümetin tekeline alındı.¹²

Bira önemli bir zirai ürün olan arpayı da içermekteydi. 1927 yılı zirai tahririne göre Türkiye yıllık 6.292.807 kental arpa yetiştirmekteydi. Bu bütün hububat toplamının %25,8’ine denk gelmektedir. Ülkede yetişen arpanın pazar durumu genelde belirsizlik içermiştir. Arpanın değerli bir ürüne dönüştürülmesi için o yıllarda çeşitli çareler aranmaktaydı.¹³ 1928 yılında Bomonti Nektar Şirketi ile yapılan bir anlaşmada vergiler düşüldükten sonra kalan saf gelirden %75 oranında devlete vergi verilmesi esası kabul edildi.¹⁴ Türkiye bu yıllarda sınırlı da olsa Rodos ve Kıbrıs’a bira sevk etmekteydi.¹⁵ Bira sektörü tekel kapsamında olmasına rağmen merkezi İstanbul olmak üzere Türk Bira Fabrikaları Bomonti Niktar TAŞ’ın kurulmasına izin verildi. 8 milyon İsviçre frangı değerinde kurulan bu şirket Türkiye’de kanuni inhisarlar ve imtiyazlara zarar vermemek şartıyla Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştı.¹⁶

Türkiye’de 1931 yılında yetişen biralık arpa miktarı, toplam arpa üretiminin %10’unu oluşturmaktadır. Türkiye’nin beş şehrinde¹⁷ ortalama 100 bin tonluk biralık arpa yetişirken iki bira fabrikası ise senelik ancak bin ton sarfiyata sahipti. Bu durumda üretilen biralık arpaların büyük bir çoğunluğuna ihracat için pazar gerekmekteydi.¹⁸ Bu yıllarda arpa fiyatlarının düşük olmasına

8 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978, s. 319.

9 *İstihbarat Bülteni*, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 1941, Sayı 116, s. 13.

10 Sait Tahsin, Türkiye’de İspirtolu İçki Sarfiyatı, *Dönüm*, Sayı 8, 1940, s. 337.

11 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul 2000, s. 143.

12 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 4, 790 Numaralı Kanun, 22 /03/1926.

13 Sait Tahsin, Biralık Arpalarımız, *Dönüm*, Sayı 10, Nisan 1933, s. 12.

14 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 2.

15 *Son Posta*, 13 Ekim 1932, s. 13.

16 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30.18.1.1/28.30.4, 09.05.1928.

17 Türkiye’de biralık arpa yetiştirmekle tanınmış yerler Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, İzmir ve Eskişehir’dir.

18 Sait Tahsin, a.g.m., s. 13.

rağmen bira fiyatlarının yüksek olması tepkilere sebep olmaktaydı. Bu durumda Ticaret Odası'nın denetleme hakkının olup olmadığı tartışmaları da yaşanmaktaydı. Ticaret Odası, bira fiyatlarının pahalı olduğuna dair yapılan yayınları incelemiş, ancak Bomonti Bira Fabrikasının bilançosunu dikkate almamıştı. Bununla birlikte ticaret odası birçok şirketin bilançolarını dikkate alarak hangi kurumların fazla kâr elde ettiğini de araştırmaktaydı.¹⁹ 1931'de yabancı sermaye tarafından işletilen Halkapınar (Aydın) Bira Fabrikası faaliyetlerini durdurmuştu.²⁰

Bir Alman grubunun Türkiye'de birkaç bira fabrikası açacağı bir süre boyunca konuşulsa da Ticaret Odası'nın edindiği bilgiye göre Alman şirketi bu projeden bir süreliğine vazgeçmişti.²¹ İlerleyen yıllarda da bazı yabancı guruplar İhisarlar Genel Müdürlüğüne başvurarak bazı bölgelerde bira fabrikaları açmak istemişlerdi. Haberin çıktığı gazetede bu yabancı gurupların kimlerden oluştuğu hakkında bir bilgi olmamakla birlikte yabancı sermaye bu alanda Türkiye'ye giriş yapmak istemekteydi. İhisar İdaresi bu talepleri incelemiş ve olumlu karşılık vermişti. Özellikle Konya ve Afyon bölgesinde bira üretimine uygun arparlar üretilmekteydi. Bu girişim bölgede büyük bir beklenti yaratmıştı.²² Bu yıllarda bira ile ekmek kıyaslanmaktaydı. Bira içilirken ekmek ise yenmektedir. Bu sebeple bira için "içilen ekmek" tabiri kullanılmaktaydı.²³

Yunanistan hububat yetiştirmeye elverişli bir ülke olmadığı halde Türkiye gibi ülkelerden yaptığı arpa ithalatı ile bira ihracatı yolunda gelişim göstermişti. İhisarlar Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Yunanistan 1932 yılında 26 bin kilo olan bira ihracatını 1933 yılında 203 bin kiloya çıkartmıştı. İhracat yaptığı ülkeler Suriye, Mısır, Arnavutluk, Adalar denizindeki İtalyan adaları ve Kıbrıs'tır. Türkiye ise bu yıllarda ancak yerli tüketimi karşılayabilecek kadar üretim yapabilmekteydi.²⁴

1930'lu yıllardan itibaren düşük alkollü içkilerin yaygınlaştırılması adına arpa üzerinde araştırmalar yapılmış ve Ankara'da yetiştirilen arpanın bira üretimine elverişli olduğu anlaşılmıştır. 1933 yılından itibaren yazlık ve kışlık arpa çeşitleri ile 6 yıl süren denemeler yapılmış, 1936 yılında ise Avusturya'dan getirilen "Hanna" arpası denemelerde kullanılmıştır.²⁵ Aşağıdaki tabloda ülke genelinde bira tüketimi gösterilmektedir. Büyük Buhran ve ülke ekonomisi dikkate alındığında bira satışlarında düşme görülse de 1930'lu yılların sonlarına doğru tüketimde artışlar gerçekleşmeye başlamıştır.

19 *Yarın*, 30 Haziran 1931, s. 1.

20 Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s. 108.

21 *Akşam*, 13 Ocak 1931, s. 3.

22 *Son Posta*, 27 Temmuz 1932, s. 1.

23 *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Aralık 1933, s. 8.

24 *Son Posta*, 15 Temmuz 1934, s. 10.

25 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 256.

Yıl	Bira Satışları (Litre)
1930	3.468.993
1931	3.040.571
1932	2.546.449
1933	2.187.125
1934	2.072.127
1935	2.078.140
1936	2.201.980
1937	2.671.366
1938	2.652.529
1939	4.825.425

Tablo 1: 1930-1939 yılları arasında Türkiye’ bira satışları (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 18, İçtima 2, 26.5.1941, s. 175.)

Tarımın geliştirilmesi yoluyla kalkınmayı amaçlayan zihniyetin ilk uygulama alanlarından birisi olan Atatürk Orman Çiftliği başarılı sonuçlar elde etmişti.²⁶ Bu yapı içerisinde 1937 yılında bir Bira Fabrikası ve hamamı açılmıştı. Bu çiftlikte tarım, endüstri ve ticaret bir aradaydı. Üreticinin ürettiği ürünü ham olarak değil katma değerli bir hale getirerek satması verilmek istenen en temel mesajdı.²⁷ Çiftlik sadece üretmekle yetinmemiş aynı zamanda ürettiği maddeleri işleyerek piyasaya sürmüştü. İlerleyen süreçte satış mağazaları ve bira bahçeleri de açılmıştı.²⁸

Devlet Ziraat Kalkınma Kurumu tarafından devralınan Orman Çiftliği’ndeki bira fabrikasının genişletilmesi işine devam edilirken aynı zamanda yeni fabrikanın tamamlanmasına yönelik faaliyetler de gerçekleştirilmekteydi. Kurum Ankara birasını uluslararası bira enstitüsünde tahlil ettirmiş ve tahlil sonuçlarına göre Ankara Çiftliği’nde özel olarak yetiştirilen arpadan üretilmekte olan bu biranın yüksek kalitede olduğu anlaşılmıştı.²⁹ Viyana Bira Enstitüsü’nden alınan yardımlarla yerli üretimi artırmak amacıyla Orman Çiftliği içerisinde kurulan Bira fabrikası 1937 yılında genişletildi.³⁰ Atatürk Orman Çiftliği’ndeki bira fabrikasında malt ustası olarak Macar Yahudisi Mihael Hirch çalıştırılmış ve gerektiğinde sözleşmesi de yenilenmişti³¹. Ankara Orman Çiftliği’ndeki bira fabrikası ile tesisat, müstemilat ve arpa silosunun İhissarlar Umum Müdürlüğü’ne devredilmesi için kanun tasarısı hazırlandı.³² Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’na ait Bira Fabrikası ve Orman Çiftliği’nde 12 yabancıнын çalıştırılmasına Bakanlar Kurulu kararınca izin verildi.³³ Ankara Bira Fabrikası’nda çalıştırılan bir diğer Uzman Macar uyruklu Jozet Gyorgi

26 Metin Kopar, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 20013, s. 41.

27 Leyla Alpagut, Atatürk Orman Çiftliği’nde Geleneksel Bir Yapı: Bira Fabrikası Hamamı, *Cyprus International University, Folklor/Edebiyat*, Cilt 16, Sayı 63, 2010/3, s. 30.

28 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 268.

29 *Akşam*, 23 Mart 1938, s. 6.

30 Leyla Alpagut, a.g.m., s. 39.

31 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/86.29.19, 09.04.1939.

32 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/87.58.1, 19.06.1939.

33 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/88.89.9, 11.09.1939.

ile Mihael Hirseh idi.³⁴ Yine Bomonti Bira Fabrikalarında bira ustabaşılığı yapmış olan Alman uyruklu Boek'in 1940 yılından itibaren Ankara Bira Fabrikası'nda çalışmaya başlamıştı.³⁵ Bu yıllarda bira sanayisini geliştirme yolunda önemli adımlar atılmaktaydı. Biracılık alanında uzman olan kişiler sayesinde fabrikaların üretim potansiyeli geliştirilmeye çalışıldı.

Gazi Orman Çiftliği'nde kurulmakta olan Buz ve Bira Fabrikası'nın tesisatında kullanılan malzemeler Almanya'dan getirilmekteydi.³⁶ Bira fabrikası için kliring antlaşması yapılarak Çekoslovakya'dan 10 ton malt getirilerek kontenjan dışı işlem gerçekleştirilmişti.³⁷ Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası Hamamı, Bira Fabrikası ve çalışanları için yapılan konutlar tasarlanan yapının bir parçasıydı. Cumhuriyetin kurucuları hafif bir içki olan bira üretimine önem vermekle birlikte bu alanda çok yönlü ve kapsayıcı bir politika takip etmişlerdi.³⁸

Bomonti Fabrikası imtiyaz süresi bittiği için mevcut tesisatlarını fabrikayla birlikte hükümete satmak istemekteydi.³⁹ Türk Bira fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 1938 yılını 52.170.48 Türk lirası zararla kapatmıştır. Bu durumla ilgili olarak toplanan fevkalade umumi heyet 1 Ocak 1939 tarihinden şirketin tasfiyesine karar vermiştir. Türk Bira Fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 1939 yılını ise 9.683,45 Türk lirası zararla kapatmıştır. Bunun sebebi de Feriköy fabrikasında bira üretimine son verilmesi üzerine ortaya çıkan bir anlaşmazlığın şirketin aleyhine sonuçlanmasıdır.⁴⁰

Atatürk Orman Çiftliği zarar etmesi sebebiyle hazineye devredilmiş ancak bira fabrikası devredilmemişti. Bunun sebebi biranın inhisara devredilecek olmasıydı. Bu süreçte İstanbul'da Bomonti Fabrikası'nın da bir davası bulunmaktaydı. Süresi dolan Bomonti Fabrikası'nın sahibi fabrikanın devlete geçmesine itiraz etmişti. Savaş yıllarının sözleşme süresinden düşülmesini talep etmişti. Atatürk, Bomonti Fabrikasının bu konuda haksız olduğunu düşünse de mahkemenin vereceği hükmü beklemişti.⁴¹

Bomonti Nektar şirketi ile yapılan anlaşma son bulmak üzere olduğundan Ankara'da Gazi Orman Çiftliği Müdürlüğü tarafından kurulan fabrika ve üretilen ürün Ankara birası olarak piyasaya sunulmuştu. Bu fabrika 1939 yılında Tekel Genel Müdürlüğü tarafından satın alındı. 1940 yılında ise Bomonti Nektar Şirketi'nin malı olan Feriköy ve İzmir Halkapınar'daki fabrikalar da Tekel Genel Müdürlüğü'nün tasarrufu altına girdi. Böylece ülkenin bira ihtiyacı Ankara Bira Fabrikası tarafından karşılanmaya başlandı.⁴²

34 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/89.120.20, 23.12.1939.

35 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/90.12.20, 08.02.1940.

36 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/45.39.10, 05.06.1934.

37 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/46.45.17, 26.06.1934.

38 Leyla Alpagut, a.g.m., s. 38.

39 *Anadolu*, 21 Kasım 1937, s. 3.

40 Tasfiye Halinde Bulunan Türk Bira Fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 25 Mart 1939 tarihinde toplanan Onbirinci Alelâde Umumi Heyet 1938 Senesi ve Fevkalade Umumi Heyet, A. N. Çauşi Basımevi, İstanbul 1939, s. 2.

41 İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 66.

42 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 2.

Alkollü içkiler satış yerlerine dair sınırlamalar sürekli artan ihtiyaçlar karşısında şarap ve bira için kaldırılmıştı.⁴³ Bomonti Bira Fabrikasının ortadan kalkmasıyla bira tüketimi artmaya başladı. Bu durumda bira fiyatlarının düşürülmesi de etkili oldu.⁴⁴ Ankara Bira Fabrikası'nın devlet ziraat işletmeleri kurumundan İnhisarlar İdaresine devri gerçekleşmiş ve bira üretimi İnhisarlar İdaresi'nin kontrolüne geçmişti.⁴⁵

1939 yılında Gümrük ve İnhisarlar Bakanı yaptığı açıklamada amaçlarının insanları içkiye alıştırmak olmadığını aksine içkiye alışmış insanları düşük alkollü bir içki olan biraya yönlendirmek olduğunu belirtmişti. Bu yıllarda II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle üretim aksamış ve talep artmış olduğu halde bira fiyatları düşürüldü. Artan talebi karşılamak için Bomonti Bira Fabrikası satın alınmak zorunda kalındı.⁴⁶

Bomonti şirketi zarara uğrayacakları gerekçesiyle Tekel İdaresi'nin kurulmamasını talep etmiş, ancak istekleri kabul görmeyince işletme imtiyazını Polonyalı bir şirkete devretmişti. Yükümlülüklerini yerine getiremeyen Polonyalı şirketin dağılmasıyla 10 yıl daha Türk anonim ortaklığı olarak çalışan Bomonti-Nektar Bira Fabrikaları 1940 yılında kamulaştırıldı.⁴⁷

3. II. Dünya Savaşı'nda Bira Sanayisinin Gelişimi

1910 yılında 11 milyon litre civarında olan bira tüketimi 1923 yılında 2,5 milyon civarına gerilemişti. 1920 yılında getirilen içki yasağı 1924 yılında yumuşatılmış, 1926 yılında yeni bir içki tekeli yasası çıkarılmıştı. Birada tekeli uygulamasının başlangıcı ise 1940 yılıdır.⁴⁸ Savaş yıllarında İnhisarlar Umum Müdürlüğü bira mayasını İsviçre'den takas yoluyla almaya başladı. Bu zamana kadar Almanya'dan alınan maya tedarik edilemediği için Belçika, Fransa, İtalya ve İsviçre gibi ülkelerden satın alınmaya başlandı. Ancak yaşanan döviz sıkıntısı sebebiyle kliring ve takas yöntemleriyle ödeme tercih edilmekteydi.⁴⁹

Bomonti Bira fabrikasının satın alınması hakkında İnhisarlar Genel Müdürlüğü ile Bomonti Şirketi arasında müzakerelerin başlaması üzerine idare fabrikada tecrübe imalatı yaptırmaktaydı. Bu şekilde fabrikanın mevcut yeteneği öğrenilecek ve değeri belirlenecekti. Ankara Bira fabrikasının genişletilmesi için de inşaat çalışmaları yapılmış, yeni makineler ve bira tankları getirilmek üzere İtalya ve Fransa ile temaslar gerçekleştirilmişti.⁵⁰

1940'lı yıllardan itibaren Tekel İdaresi bira satışlarını Ankara Bira Fabrikası üzerinden yürütmüş ve hafif alkollü bir içki olması sebebiyle bira fiyatlarını yarı yarıya düşürmüştü.⁵¹ Bu yıllarda gazetelerde en çok konuşulan konu bira ihtiyacının karşılanamıyor oluşuydu. Bira çok bilinen bir içki değilken İnhisarlar İdaresi kendi imkanları ile ucuz bira yapmaya karar vermiş ve bu doğrultuda faaliyete geçmişti. Ucuz bira üretileceğini duyan halk talepte bulunmuş olsa da bu ihtiyacı karşılayacak derecede bira henüz üretilmemişti. Bunun üzerine Ankara Bira Fabrikası

43 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/83.34.17, 21.04.1938.

44 *Haber*, 21 Nisan 1938, s. 4.

45 *Son Telgraf*, 31 Temmuz 1939, s. 1.

46 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 275.

47 Gülsün Tanyeli-Deniz İkiz, a.g.m., s. 112.

48 S. Bora Şafak, a.g.t., s. 67.

49 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0/180.241.7, 25.10.1939.

50 *İkdam*, 29 Mart 1940, s.2.

51 S. Bora Şafak, a.g.t., s. 69.

satın alınarak üretim artırıldı. Biraya ek olarak fabrikada tababette ve emziren anneler tarafından kullanılan malt ve ekstra malt adı verilen bir madde daha üretilmekteydi.⁵² Bira üretiminde arpaya ek olarak kullanılan şerbetçiotu ülkede yeterince yetişmediği için senelik 15-20 bin kilo civarında ithal edildiği için yıllık ortalama 30.000 liraya yakın bir para dışarı çıkmaktaydı.⁵³

İnhisarlar Bakanı Raif Karadeniz bira ile ilgili yaptığı açıklamada yüksek dereceli içkilerden halkı kurtarmak için fiyatları indirmek zorunda kaldıklarını belirtmişti. Bira fiyatlarının indirilmesiyle birlikte yarım litre biranın fiyatı 32 kuruş iken 16 kuruş oldu. Bunun üzerine tüketim yaklaşık olarak iki kat arttı. Bu durum mevcut üretim kapasitesini oldukça zorlamaya başladı.⁵⁴ Tekel Genel Müdürlüğü 1940'lı yıllara gelindiğinde birisi İstanbul Bomonti'de, diğeri Ankara Atatürk Orman Çiftliği'nde iki bira fabrikasına sahipti. Özellikle İstanbul'daki fabrika modern cihazlarla yenilenmiş ve modernleştirilmişti.⁵⁵ İstanbul ve Ankara'da bulunan iki üretim merkezinden şişelenmiş ve pastörize edilmiş bira sevkinde yaşanan zorluklar sebebiyle İzmir ve Adana'da bira imalathaneleri kurulmuş ve buralara Ankara fabrikasından alüminyum tanklar içinde sevkiyat yapılmıştı.⁵⁶ İnhisarlar İdaresi sahip olduğu yedek bira dinlendirme tanklarını Bomonti fabrikasına nakletmişti. Bu şekilde bu fabrikanın üretimi %50 oranında artırılmıştı.⁵⁷

Bira tüketiminin artması sebebiyle Maliye, İmar, İktisat ve Ticaret Bakanlıkları yaptıkları incelemeler sonucunda Bomonti Bira Fabrikalarının satın alınmasının uygun olacağı düşünülmüş ve bu doğrultuda bir rapor hazırlanmıştı. Ankara Bira fabrikasının ihtiyacı karşılayamaması üzerine Bomonti-Nektar Anonim şirketinin İstanbul ve İzmir'de bulunan fabrikalarının satın alınması ve sadece kışın üretilen maltın üretilmesine imkân sağlamak için harekete geçilmesi planlanmıştı. Ancak Maliye Bakanlığı satın alımlarda hazinayı zarara uğratmamak için acele edilmemesi gerektiğini düşünüyordu.⁵⁸ Gümrük ve Tekel Bakanı, Bomonti Bira Fabrikasını satın almak yerine Ankara Bira Fabrikasını genişletmeyi ya da yeni ve modern bir fabrika kurmayı planladıklarını dile getirmişken kısa bir süre sonra bu fabrika satın alındı.⁵⁹

Türk Bira Fabrikası Bomonti Nektar TAŞ'tan satın alınacak olan fabrika bedelinin İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün dolaşımında bulunan sermayesinden ödenmesi planlanmış ve buna dair kanun tasarısı hazırlanmıştı.⁶⁰ Özel sektörden devralınan Bomonti Bira Fabrikası iyileştirilmişti. Ankara Bira Fabrikası ve Bomonti Bira Fabrikası birlikte Türkiye'nin bira ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu yıllarda bir Belçikalı bira fabrikatörü de bu alanda Türkiye'de bazı araştırmalar yapmaktaydı.⁶¹

Ankara Bira Fabrikasının Malt fabrikası günde 7 ton malt imal edecek kapasiteye sahipti. Cumhuriyet yönetimi kaliteli bira üretimi gerçekleştirebilmek için fabrikanın fenni teçhizatını geliştirmişti. Bira fabrikası için Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu tarafından Avrupa'dan "Hana"

52 Selim Cavid, Ankara Bira Fabrikası, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 20, 1.10.1940, s. 8.

53 Selim Cavid, a.g.m., s. 20.

54 *Tan*, 26 Şubat 1940, s. 2.

55 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 4.

56 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 5.

57 *Tan*, 9 Mayıs 1940, s. 4.

58 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0/182.254.17, 17.06.1940.

59 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 304.

60 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/90.34.1, 06.04.1940.

61 *Son Posta*, 19 Nisan 1940, s. 4.

denilen tohumdan üretilen arpa getirilmekteydi.⁶²

1939 yılında biranın üretim ve satışı İnhisarlar İdaresi'ne devredilmişti. 1923 yılında 2 milyon litre civarında olan bira satışı, 1940 yılına gelindiğinde 11 milyona ulaştı. Bu artışın temelinde bira fabrikalarının İnhisarlar İdaresi'ne devredilmesi yatmaktaydı. Devletin yüksek dereceli içkilerden halkı uzaklaştırma anlayışı bira fiyatlarının düşürülmesini beraberinde getirince tüketim artmıştı.⁶³

Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı, bira şişelerini kapatacak olan tıparları ülke içinden sağlamakta zorluklar yaşadığı ve tıpa sanayisi bira şişelerini kapatacak şekilde gelişmemiş olduğu için üretilen biralar bozulmakta ve bakanlığın gelirleri azalmaktaydı. Bu sebeple İtalya hükümeti ile iletişim kurularak 20 milyon tıpa tedarik edilmişti.⁶⁴ Ülkede şişe ve cam sanayisinin istenilen miktar ve standartlarda ucuz şişe sağlayamaması da boş şişelerin fabrikalara gelmesini zorunlu kılmaktaydı.⁶⁵

1942 yılında çıkarılan 4250 numaralı kanunla her türlü ispiroto ve ispirotolu içkilerin yapılması, ithal edilmesi ve yurt içinde satılması hükümet tekeline alınmıştı. Bu tekel, İnhisarlar Genel Müdürlüğü'nce işletilmekteydi.⁶⁶ Bira inhisar vergisi resmi sınırı ise 4-50 kuruş olarak belirlenmişti.⁶⁷ 1942 yılında artan bira tüketiminin de etkisiyle Ankara Bira Fabrikası'nın genişletilmesi amacıyla Ziraat İşletmeleri Kurumu'na ait 27 dekar arazi İnhisarlar İdaresi'ne devredildi.⁶⁸ II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı şartlar sebebiyle bazı ürünlerin üretimi sınırlandırıldı. Bu sebeple bira imalatı %50'ye indirildi. Yeni arpa mahsulü gerçekleşene kadar da bu durumun devam edeceği düşünülmekteydi.⁶⁹

Tekel Bomonti Bira Fabrikası müdürü gazetecilere verdiği demeçte 65.000 litre üretimin ülkenin 150.000 litre olan ihtiyacına yetmediğini, İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da yeni fabrikalar kurulacağını ve bira fabrikası kurmak isteyen özel teşebbüs sahiplerine de izin verileceğini belirtmişti.⁷⁰

Gümrük ve Tekel Bakanı Tahsin Çoşkan mecliste yaptığı açıklamalarda bira konusuna değinmişti. Bomonti şirketinden hükümete geçen bira sanayisi 50-60 senelik bir tarihe sahipti. Bununla birlikte Orman Çiftliği ile birleştirilen bira sanayisi ortalama 18 milyon litre üretime sahip olmuştu. Yine de bu kapasite halkın ihtiyacını karşılamaya yetmemekteydi. Komşu devletler Türkiye'den bira talep etse de Irak ve Kıbrıs hariç hiçbir ülkeye bira verilmemişti.⁷¹ Türkiye, bu yıllarda Irak'ta bira satmaktaydı. Irak'ta ve diğer güney komşularında ve Kıbrıs'ta acentelikler bulunmaktaydı.⁷²

62 *İstihbarat Bülteni*, s. 1.

63 *İstihbarat Bülteni*, s. 14.

64 *Vatan*, 21 Şubat 1942, s. 3.

65 Müfit İlter, Bira Satışları ve Fıatları, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 1948, Cilt 9, Sayı 195, s. 5.

66 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 23, 4250 Numaralı Kanun, 08/06/1942.

67 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/97.126.2, 09.03.1942.

68 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/98.37.10, 05.05.1942.

69 *Yeni Asır*, 17 Mart 1942, s. 1.

70 *Vakit*, 14 Temmuz 1945, s. 3.

71 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 26.12.1946, s. 587.

72 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 6, Toplantı 1, 13.VI.1947, s. 172.

1946 yılında 11.262.996 litre bira satılmış ve 5.535.760 TL hasılat elde edilmişti. 1947 yılında ise 12.183.870 litre bira satılarak 6.026.981 TL hasılat elde edilmişti.⁷³ 1947 yılında ise standart bira üretimi için arpa cinsleri incelenerek çalışmalar yürütülmüştü. 1950 yılına kadar yapılan çalışmalar çiftçiye iyi cins arpa tohumu vererek fabrikaya gelen arpayı aynı bölgeden üreterek tek tipleştirmek gerektiği sonucunu doğurmuştu.⁷⁴ 1947 yılında Başbakan Recep Peker, 1946 tarihli 5 Yıllık Kalkınma Planı'nı açıklarken planın bira fabrikalarını da kapsadığını belirtmekteydi.⁷⁵ 1947 yılında çıkan bir haberde bira üretimini artırmak için İzmir, Adana ve Diyarbakır'da bira fabrikaları, Kütahya'da ise bir malt fabrikasının kurulmasının planlandığı anlaşılmaktadır.⁷⁶ Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere ülkede bira satışları 9 yıllık süre içerisinde %100'ün üzerinde bir artış göstermiştir. Bu durum mevcut fabrikaların kapasitesini zorlasa da biracılık sanayisinde atılan adımların ne kadar doğru olduğu ortadadır. Bu adımlar sayesinde ülke önemli bir ithalat yükünden kurtulmuştu.

Yıl	Bira Satışları (Litre)
1940	8.346.994
1941	9.966.881
1942	7.776.512
1943	12.056.958
1944	14.610.756
1945	10.464.111
1946	16.508.111
1947	18.086.942
1948	18.601.319
1949	16.362.078

Tablo 2: 1940-1949 yılları arasında Türkiye'de bira satışları (Tekel Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyon Raporu (1/630) s. 28.; İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Hakkındaki 4250 sayılı Kanunda bazı değişiklikler yapılması hakkında kanun lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/223), Devre X, İçtima 1, S. Sayısı: 258, s. 5.)

Bira sanayisinde uygulanan politikalar 1940'lı yılların sonlarına doğru hem üretim hem de tüketimi artırdı. Yeni kurulacak olan bira fabrikaları sayesinde üretimin 30 milyon litreye çıkarılması planlanmaktaydı. Tekel İdaresi 1948 yılı içerisinde İzmir'de 3, Adana'da 5 ve Diyarbakır'da 1,5 milyon litre üretim gerçekleştirecek fabrikalar kurmayı hedeflemekteydi. Bu şekilde toplam üretimin 30 milyon litreye çıkmasıyla beraber bira fiyatlarının ucuzlatılması da beklenmekteydi.⁷⁷

Biranın ülkede geniş ölçüde tüketilmesi sebebiyle mevcut iki fabrikanın genişletilmesi ve 12 milyon litrelik bir bira fabrikasının kurulması 4898 sayılı kanunla verilen 50 milyon liralık yetki çerçevesi içinde hazırlanmış olan programa dahil edilmişti.⁷⁸ Biranın bir ihraç maddesi olabileceği

73 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 8, Toplantı 2, 30.XII.1947, s. 9.

74 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 256.

75 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 353.

76 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 304.

77 *Yeni Sabah*, 2 Ocak 1948, s. 2.

78 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 16, Toplantı 3, 26.II.1949, s. 29.

yönünde görüşler de mevcuttu. Ancak bunun mümkün olabilmesi için maliyetlerin düşmesi ve biranın ihraç edilecek yerlere kısa sürede ulaştırılabilmesi gerekmektedir.⁷⁹

4. Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi

1947 yılında Kütahya'da kurulması planlanan Malt fabrikasının inşaatına başlanması istense de hükümet tarafından bütçe azaltılmasından dolayı fabrikanın 1950 yılında yapılması mümkün olmamıştı.⁸⁰ Kütahya'nın demiryollarına yakın olması ve Altındağ Ovası gibi verimli bir ovasının bulunması sebebiyle tercih edildiği ancak fabrikanın bir türlü kurulamamasının şehir halkında rahatsızlık yarattığı görülmekteydi.⁸¹ Gümrük ve Tekel Bakanı Dr. Fazıl Şerefettin Bürge bu konuya yönelik verdiği cevapta Kütahya'da malt fabrikası inşası için ödenek teklif edildiği halde yeni inşatta bulunmamak kararı sebebiyle bu ödeneğin verilmediğini söylemekteydi.⁸² Dünyada bira sanayisinde gelişmiş olan ülkelere göre Türkiye 1940'lı yılların sonlarında geri durumdaydı. Bununla birlikte yüksek kalitede arpadan yapılacak olan maltların ihraç edilebilmesi de mümkündü. Yüksek kalitede malı ucuza ihraç etmek mümkün iken bira ihracatı o yıllar Türkiye'si için oldukça zordu.⁸³

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte tekellerin uygulamaları ve bira sanayisi alanındaki yaklaşımların da değiştiği gözlemlenmektedir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, mecliste yaptığı açıklamada Tekel Bakanlığı'nın bir devlet monopolü olduğunu ve kısa bölümler halinde tasfiye edilmesinin yerinde olduğunu ifade etmekteydi. Başlangıç olarak kibrit, rakı, konyak, likör, av malzemeleri ve bira inhisar alanından çıkarılarak serbest ticarete bırakılmıştı.⁸⁴

Türkiye'de üretilen biralar ülke içerisinde tüketildiği gibi ithalat ve ihracat da söz konusu değildi.⁸⁵ Biranın rağbet görmesiyle kış mevsiminden itibaren hazırlıklar başlatılacak ve kapasite genişletilecekti. Bu şekilde 1953 yılı için 1 milyon litre lüks bira üretilmesi öngörülmüştü.⁸⁶ Bira tüketimindeki artışlar devam etmekteydi. Mevcut işletmeler kapasitelerinin üstünde çalışmalarına rağmen ihtiyacı karşılamakta zorlanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de İzmir bölgesinde bira sanayisine ihtiyaç bulunmaktaydı.⁸⁷

Türkiye'de biralık arpanın en iyi yetiştiği yerler Eskişehir, Afyon, Sandıklı ve Kütahya civarıdır.⁸⁸ Bu yıllarda özellikle Kars arpasının biralık arpa özelliklerine sahip olup olmadığını anlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüştü. Bununla ilgili komisyon ülkede malum bölgeler ile yeni biralık arpa bölgelerini incelemeye başlamıştı. İllerden toplanan arpa numuneleri bira üretimi açısından Ziraat Fakültesi İhtimar Sanatları Enstitüsü ile Ankara Bira Fabrikası Laboratuvarlarında incelenmiş ve Ankara Tohum Islah ve Deneme İstasyonunda ziraat tekniği denemelerine tabi tutulmuştu. Biranın kalitesini artırabilmek amacıyla Almanya, Fransa, İsveç, Danimarka, İspanya

79 Müfit İltis, a.g.m., s. 5.

80 BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0/78.488.1, 04.02.1950.

81 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1097.

82 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1101.

83 Müfit İltis, a.g.m., s. 20.

84 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 2, Toplantı 1, 01.11.1950, s. 7.

85 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 25.

86 *Akşam*, 16 Temmuz 1952, s. 3.

87 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 29.

88 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 3.

ve İngiltere'den 56 çeşit tanınmış biralık arpa örneği getirilmişti.⁸⁹ Bununla birlikte Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat tuz, bira, viski ve 20 dereceden düşük hafif alkollü içkilerden inhisarı kaldırmayı planladıklarını ve bu ürünleri özel teşebbüse açmak istediklerini ifade etmekteydi.⁹⁰

CHP Meclis grubu adına konuşan Kars vekili Kemal Güven, Gümrük ve İnhisarlar ile ilgili yaptığı konuşmada inhisarın sadece gelir getiren bir kurum olmayıp aynı zamanda bu ürünleri geliştirdiğini ve ihraç etmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu doğrultuda İnhisarlar İdaresi'ne bağlı iki bira fabrikası ihtiyacı karşılamadığı için üretimin serbest bırakılmasına karar verilmişti. Hükümetin bira ihtiyacı için üretimi özel sektöre açmasını yanlış bulan vekil üretimin artırılarak ihraç imkânlarının araştırılmasını ise doğru bulmaktaydı.⁹¹

Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Emin Kalafat, yaptığı konuşmada Kemal Güven'e cevaben bira konusuna yer vermiş ve iktidarın bakış açısını yansıtmaya çalışmıştı. Buna göre ülkenin 25 milyon litre bira ihtiyacı varken iki fabrika 18 milyon litre üretebilmekteydi. Hollanda ile temas kuran İdare bira fabrikası için İzmir, Sivas, Eskişehir, Afyon, Diyarbakır ve Amasya'dan gelen teklifler doğrultusunda özel teşebbüsten verim alınmaması durumunda 10 milyon litrelik bir fabrika yapmayı planladığını ifade etmişti.⁹²

4250 sayılı ispiroto ve ispirotolu içkiler inhisarı hakkındaki kanunda değişikliğe gidilmiş ve böylece bira yapılması, satılması ve ithal edilmesi serbest bırakılmıştır.⁹³ Trabzon vekili Emrullah Nutku'ya göre Almanya'dan Türkiye'ye gelmek isteyen fabrikalar birada inhisar uygulandığı için gelememekteydi.⁹⁴ Bira Almanya'da bir gıda maddesi olarak algılanırken Türkiye'de bir keyif ve bağımlılık maddesi olarak algılanmaktaydı. Zira sektörü de besleyen bu ürün ekonomi açısından tamamlayıcı bir özelliğe sahipti.⁹⁵

6552 numaralı kanun ile 1942 yılında çıkartılan 4250 sayılı ispiroto ve ispirotolu içkiler inhisarı kanununun 1. ve 2. maddeleri değiştirildi. Buna göre biranın üretimi, satılması ve ithal edilmesi serbest bırakıldı.⁹⁶ 1955 yılında çıkartılan 6556 numaralı kanun ile biranın ülke içinde üretimi, teslimi ve ithali tüketim vergisine tabi tutuldu. Bu kanuna göre biranın litresinden 40 kuruş vergi alınması öngörülmekteydi.⁹⁷ Alkollü içkiler arasında bira %3,5-7 arasında alkol oranına sahip olması ve gıda değeri bulunması sebebiyle desteklenmekteydi. Tekel Genel Müdürlüğü tarafından önemli bir gelir kaynağı olarak görülmemekle birlikte tüketiminin artması beklenmekteydi.⁹⁸ Bu dönemde bira üretimi ile ilgili yeni arayışlar da söz konusuydu. Bira ve malt ürünlerinin üretim-ticaret işleriyle uğraşmak üzere İzmir'de 50 yıl süre ve 1 milyon lira sermaye ile İzmir Bira ve Malt Sanayii Türk Anonim Şirketi 1955 yılında kuruldu.⁹⁹ İzmir Bira ve Malt Sanayi Türk Anonim

89 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 16, Toplantı 2, 04.06.1952, s. 75-76.

90 *Akşam*, 20 Temmuz 1954, s. 1.

91 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 764.

92 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 775.

93 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 23.

94 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 24.

95 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 28.

96 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 37, 6552 Numaralı Kanun, 09/05/1955.; *Resmî Gazete*, Sayı 9009, 18 Mayıs 1955, s. 11889.

97 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 37, 6556 Numaralı Kanun, 11/05/1955.

98 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 6.

99 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/141.94.17, 01.11.1955.

Şirketi Hollanda’da bulunan “Amstel Browerij” şirketiyle iş birliği yapmış ve gerekli malzemeleri ithal etmişti.¹⁰⁰

Kırklareli vekili Şefik Bakay, Ankara İnhisarlar Bira ve Şarap fabrikalarıyla bunlara bağlı imlâhane ve imalathanelerin Atatürk Orman Çiftliği’ne devri hakkındaki kanun teklifinin geçici bir encümende müzakeresini Maliye Bakanı Nedim Ökmen teklif etti.¹⁰¹ Şefik Bakay tarafından Ankara Bira Fabrikası’nın Atatürk Orman Çiftliği’ne devredilmesi teklifi fabrika işçileri tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve bu isteğin kabul edilmemesi için Başbakan’a mektup yazmışlardı. İşçilerin temel gerekçesi biranın inhisar kapsamından çıkarılmasını öngören yasaya bu uygulama ile vergi kaybı yaşatılacağıdır. Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı’na göre de Atatürk Orman Çiftliği’nin mali durumunu düzeltmek amacıyla yapılacak olan bu devir bira fabrikasının işleyişini bozacaktır.¹⁰² Ardından Maliye Bakanı Nedim Ökmen’in, Kırklareli vekili Şefik Bakay’ın Ankara İnhisarlar Bira ve Şarap fabrikaları ile bunlara bağlı imlâhane ve imalathanelerin Atatürk Orman Çiftliği’ne devri hakkındaki teklifini görüşmek üzere geçici encümen oluşturulmasına dair tavrı kabul edildi.¹⁰³

Demokrat Parti döneminde de mevcut üretim ihtiyacı karşılanamamaktaydı. Üretim fazlası söz konusu olsa bile bira ihracatı diğer ürünlere göre nakliyat sebebiyle zordu. Öncelikle gerekli olan soğuk zincir sağlanmalıydı. Taşınmasının getirdiği zorluklar sebebiyle bütün ülkelerde bira ithalat ve ihracatı önemli bir gelişme gösterememiştir. Bira sanayisi genellikle tüketim merkezlerinde kurulmaktaydı. Birayı hammadde merkezlerinde üretip tüketim bölgelerine taşımak yerine hammaddeyi ve maltı bira tüketim bölgelerine götürerek bira üretmek ve aynı yerde tüketmek daha ekonomiktir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de İzmir bölgesinin bira sanayisine ihtiyacı bulunmaktaydı.¹⁰⁴ CHP Meclis grubu adına söz alan Kars vekili Kemal Güven, DP’nin özel teşebbüsün yapamayacağını anlarsak 10 milyon litrelik yeni bir fabrika yapacağız sözünü hatırlatmış ve böyle bir girişimin olmadığını dile getirmişti.¹⁰⁵

Bolu vekili Sabri Conker ise bira sanayisinin durumunu ifade ettiği konuşmasında belirttiği gibi bira sanayisi aynı zamanda ziraat alanını da kapsamaktaydı. Biranın ham maddesi arpa Avusturya’dan ithal edilmekteydi. Yine bir diğer madde olan şerbetçiotu da ithal edilmekteydi. Türkiye’de Bolu ve Kastamonu’da şerbetçiotu yetiştirilmeye çalışılmış ve aynı kalite elde edilmişti. Her yıl 3 milyon lira değerinde şerbetçiotunun ülkede yetiştirilmesi yoluyla milli bir bira üretmek gerekmekteydi. Böylece hammadde ve işçisi Türk olan bir üretim söz konusu olacaktı. Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Hadi Hüsman bira üretimi serbest bırakıldığı için hükümet ve inhisarlar idaresinin yeni bir fabrika yapmaya taraftar olmadığını, devlet olarak yeni fabrikaların kurulmasında özel teşebbüsü tercih ettiklerini ifade etmişti.¹⁰⁶ Bira sanayisi ile ilgili sürecin sağlıklı işlemediğini gören Kırklareli vekili Şefik Bakay, Ankara İnhisarlar Bira ve Şarap fabrikalarıyla bunlara bağlı imlâhane ve imalathanelerin Atatürk Orman Çiftliği’ne devredilmesi hakkındaki kanun teklifinin geri verilmesini istemiş ve kanun teklifi kendisine geri verilmişti.¹⁰⁷

100 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/141.95.19, 01.11.1955.

101 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 02.05.1956, s. 232.

102 BCA, BÖKM, 30.1.0.0/78.492.7, 16.05.1956.

103 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 04.05.1956, s. 251.

104 *Türkiye’de Bira Sanayii*, s. 29.

105 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1004.

106 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1010-1011.

107 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 13, Toplantı 2, 06.12.1956, s. 96.

1950'li yılların sonlarına doğru bira tüketiminde büyük bir artış meydana gelmişti. Mevcut işletmeler kapasitelerinin üstünde çalışmalarına rağmen ihtiyacı karşılamakta zorlanmaktaydılar. 1937 yılında nüfus başına tüketilen bira miktarı 0,9 litre iken 1956 yılında 1,09 litreye yükselmişti.¹⁰⁸ 1956 yılı 7 aylık bira satışı 18.026.144 litreydi. 25 milyon litre yıllık ortalama tüketim gerçekleşmekte olup litre fiyatı 128.89 kuruştan satış tutarı 34.800.000 liraydı. Bunun 8.687.850 kuruşu kâr olarak tespit edilmişti.¹⁰⁹

1956 yılına gelindiğinde bira satışlarında artış meydana gelmişti. Özel teşebbüsün yeni fabrikalar kurmadığı bir ortamda İnhisar İdaresi'ne ait iki fabrika kapasitelerinin üstünde çalışarak üretimi gerçekleştirmişlerdi.¹¹⁰ Demokrat Parti hükümeti programından da faydalanarak devlet inhisarı altında olan maddelerden bazılarını inhisar kapsamından çıkarmış ve özel sektöre bırakmıştı. Bu kapsamda bira, viski, şampanya 6552 sayılı kanunla 1956 yılında inhisar kapsamından çıkarıldı.¹¹¹

1958 yılına gelindiğinde Türkiye'de iki bira fabrikası mevcuttu. Bunlardan birisi 6 milyon sermayeli Bomonti Bira Fabrikası, diğeri ise 8 milyon sermayeli Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası'dır. İki fabrikanın sermayesi toplandığında Türkiye'de 14.800.220 TL'lik sabit bir sermaye bulunmaktaydı.¹¹²

Yıl	Bira Satışları (Litre)
1950	17.559.787
1951	19.107.827
1952	18.597.558
1953	21.019.695
1954	29.100.000
1955	30.242.000
1956	27.240.000
1957	32.064.000
1958	33.696.000
1959	34.572.000
1960	30.474.000

Tablo 3: 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de bira satışları (İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1960 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/462), s. 18-21.; S. Bora Şafak, *Türk Bira Sektörü Analizi ve Türk Bira Firmalarının İhracat Olanakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 70.)

Tablo 3 üzerinde görüldüğü üzere Türkiye'nin yıllık bira tüketimi senelik 30 milyon litre ile 35 milyon litre arasında değişmekteydi. İstanbul ve Ankara Bira fabrikaları yıllık 20 milyon litre üretim kapasitelerine rağmen alınan tedbirler ve genişletmeler sayesinde 30-35 milyon litre üretim

108 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 27.

109 İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1957 Mali Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/581), s. 14.

110 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 17, Toplantı 3, 27.02.1957, s. 1015.

111 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 37, 6552 Numaralı Kanun, 09/05/1955.; *Resmî Gazete*, Sayı 9009, 18 Mayıs 1955, s. 11889.

112 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 23.

gerçekleştirmişti. Ülkenin artan bira ihtiyacını karşılamak amacıyla Yozgat'ta 15 milyon litre kapasiteli bir bira fabrikası kurulması için gereken arsa satın alınmış ve programı da yapılmıştı.¹¹³

Bira sanayisi serbest bırakıldığı halde yeni tesisler kurulması için serbest teşebbüs faaliyete geçmemişti. Mevcut iki inhisar fabrikası 25 milyon litre bira üretse de ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Bu sebeple Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Hadi Hüsman İstanbul fabrikasını genişletmeyi ve 10 milyon litrelik yeni bir fabrika kurmayı prensip olarak kabul ettiklerini açıklamaktaydı.¹¹⁴ İnhisarlar Genel Müdürlüğü mali bir inhisar kuruluşu olarak sını ve ticari faaliyetleriyle devlete gelir getiren bir kuruluştu. İnhisarlar İdaresi mevcut fabrika ve tesislerin üretim kapasitelerini artırmayı, yeni fabrika ve tesislerin kurulmasını da ele almaktaydı.¹¹⁵

Sonuç

Demokrat Parti iktidara geldikten kısa bir süre sonra birayı inhisar kapsamından çıkartarak özel sektöre açmıştı. Ülkenin bira tüketimi artmış ve mevcut fabrikalar aşırı üretim yaparak açığı kapatmaya çalışmıştı. Demokrat Parti üyelerine göre tekel sistemi yabancı sermayenin bu alana girmesine engel oluyordu. Eğer tekel sistemi olmazsa yabancı sermaye tereddüt etmeden ülkede yatırımlara başlayacaktı. Demokrat Parti sözcüleri bira üzerinde uygulanan tekel sistemi kaldırıldığına özel sermaye tarafından gerekli yatırımlar gerçekleşmezse bira fabrikası yapmayı planladıklarını da meclisten dile getirmekteydi. Bununla birlikte Demokrat Parti'nin devlet olarak yeni fabrikaların kurulmasında özel teşebbüsü tercih ettikleri çok net bir şekilde anlaşılmıştı.

Mecliste, Demokrat Parti ve CHP arasında bira konusunda yaşanan tartışmalar iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığını göstermekteydi. Bir tarafta Demokrat Parti bu ürünün özel sektöre açılması gerektiğini ifade ederken diğer taraftan CHP bu ürünün sadece gelir getiren bir ürün olarak algılanamayacağını ve ekonomik yapıyı tamamlayan bir alan olduğunu ifade etmekteydi. Bu dönemde bira ile ilgili meclis görüşmelerinde iki temel husus göze çarpmaktadır. Bunlar tüketim vergisine tabi tutulması ve yabancı veya özel sermayenin bira sanayisinin gelişimine olan etkileriydi.

Mecliste bulunan partilerin ekonomi perspektifleri hangi doğrultuda olursa olsun hayatın gerçeklerinden kopmak mümkün değildi. 1955 yılından itibaren ülkede bira tüketimi çok artmış ve tekel uygulamasının kaldırılması yabancı veya yerli özel sermayeyi beklediği gibi harekete geçirmemişti. Ülke ekonomisi açısından önemli olan bu konuyu yine Demokrat Parti hükümetinin çözmesi kaçınılmazdı. Bomonti Bira Fabrikası ve Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası'nın ülkenin artan bira ihtiyacını karşılamakta zorlanması üzerine Demokrat Parti tarafından Yozgat'ta 15 milyon litre kapasiteli bir bira fabrikası kurulması için gereken arsa satın alınmış ve programı da yapılmıştı. Bira örneği göstermektedir ki mecliste bulunan siyasal görüşler hangi doğrultuda olursa olsun siyasi iradenin toplumun ekonomik gerçeklerinden kopması mümkün değildir.

113 İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1960 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/462), s. 26.

114 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 7, Toplantı 2, 26.02.1959, s. 971.

115 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 12, Toplantı 3, 27.02.1960, s. 810.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı

BCA, 30.18.1.1/28.30.4, 09.05.1928.

BCA, 30.18.1.2/45.39.10, 05.06.1934.

BCA, 30.18.1.2/46.45.17, 26.06.1934.

BCA, 30.18.1.2/83.34.17, 21.04.1938.

BCA, 30.18.1.2/86.29.19, 09.04.1939.

BCA, 30.18.1.2/87.58.1, 19.06.1939.

BCA, 30.18.1.2/88.89.9, 11.09.1939.

BCA, 30.18.1.2/89.120.20, 23.12.1939.

BCA, 30.18.1.2/90.12.20, 08.02.1940.

BCA, 30.18.1.2/90.34.1, 06.04.1940.

BCA, 30.18.1.2/97.126.2, 09.03.1942.

BCA, 30.18.1.2/98.37.10, 05.05.1942.

BCA, 30.18.1.2/141.94.17, 01.11.1955.

BCA, 30.18.1.2/141.95.19, 01.11.1955.

BCA, 30.10.0.0/180.241.7, 25.10.1939.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü

BCA, 30.10.0.0/182.254.17, 17.06.1940.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

BCA, 30.1.0.0/78.488.1, 04.02.1950.

BCA, 30.1.0.0/78.492.7, 16.05.1956.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 13 Ocak 1931, s. 3.

Akşam, 23 Mart 1938, s. 6.

Akşam, 16 Temmuz 1952, s. 3.

Akşam, 20 Temmuz 1954, s. 1.

Anadolu, 21 Kasım 1937, s. 3.

Haber, 21 Nisan 1938, s. 4.

Hakimiyet-i Milliye, 23 Aralık 1933, s. 8.

İkdam, 29 Mart 1940, s.2.

Son Posta, 13 Ekim 1932, s. 13.

Son Posta, 27 Temmuz 1932, s. 1.

Son Posta, 15 Temmuz 1934, s. 10.

Son Posta, 19 Nisan 1940, s. 4.

Son Telgraf, 31 Temmuz 1939, s. 1.

Tan, 26 Şubat 1940, s. 2.

Tan, 9 Mayıs 1940, s. 4.

Vakit, 14 Temmuz 1945, s. 3.

Vatan, 21 Şubat 1942, s. 3.

Yarın, 30 Haziran 1931, s. 1.

Yeni Asır, 17 Mart 1942, s. 1.

Yeni Sabah, 2 Ocak 1948, s. 2.

Resmi Yayınlar

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1957 Mali Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/581), s. 14.

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1960 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/462), s. 26.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 1941, Sayı 116, s. 13.

Kanunlar Dergisi, Cilt 4, 790 Numaralı Kanun, 22 /03/1926.

Kanunlar Dergisi, Cilt 23, 4250 Numaralı Kanun, 08/06/1942.

Kanunlar Dergisi, Cilt 37, 6552 Numaralı Kanun, 09/05/1955.

Kanunlar Dergisi, Cilt 37, 6556 Numaralı Kanun, 11/05/1955.

Resmî Gazete, Sayı 9009, 18 Mayıs 1955, s. 11889.

Tasfiye Halinde Bulunan Türk Bira Fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 25 Mart 1939 tarihinde toplanan Onbirinci Alelâde Umumi Heyet 1938 Senesi ve Fevkalade Umumi Heyet, İstanbul 1939, A. N. Çauşu Basımevi, s. 2.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 26.12.1946, s. 587.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 6, Toplantı 1, 13.VI.1947, s. 172.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 8, Toplantı 2, 30.XII.1947, s. 9.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 16, Toplantı 3, 26.II.1949, s. 29.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1097.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1101.

TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre IX, Cilt 2, Toplantı 1, 01.11.1950, s. 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 16, Toplantı 2, 04.06.1952, s. 75-76.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 764.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 775.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 23.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 28.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 02.05.1956, s. 232.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 04.05.1956, s. 251.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1004.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1011.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 13, Toplantı 2, 06.12.1956, s. 96.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 17, Toplantı 3, 27.02.1957, s. 1015.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 17, Toplantı 3, 27.02.1957, s. 1017.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 7, Toplantı 2, 26.02.1959, s. 971.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 12, Toplantı 3, 27.02.1960, s. 810.

T.C. Tekel İdaresi, Tekel, *Bira*, Ankara 1955, s. 6.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 268.

Türkiye'de Bira Sanayii, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1958, s. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKALIN, Güneri, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008.

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

DOĞRUDEL, Fatma, & DOĞRUDEL, A. Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul 2000.

İNÖNÜ, İsmet, *Cumhuriyet'in İlk Yılları II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998.

KOPAR, Metin, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 20013.

QUATAERT, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev.: Nilay Özek Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

VELAY, A. du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978.

Makaleler

ALPAGUT, Leyla, Atatürk Orman Çiftliği'nde Geleneksel Bir Yapı: Bira Fabrikası Hamamı, *Cyprus International University, Folklor/Edebiyat*, Cilt 16, Sayı 63, 2010/3, s. 29-52.

CAVİD, Selim, Ankara Bira Fabrikası, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 20, 1.10.1940, s. 8-20.

İLTER, Müfit, Bira Satışları ve Fiatları, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 1948, Cilt 9, Sayı 195, s. 5-20.

TAHSİN, Sait, Biralık Arpalarımız, *Dönüm*, Sayı 10, Nisan 1933, s. 12-18.

TAHSİN, Sait, Türkiye'de İspirtolu İçki Sarfiyatı, *Dönüm*, Sayı 8, 1940, s. 336-341.

TANYELİ, Gülsün & İKİZ Deniz, İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası, *TÜBA-KED 7/2009*, s. 109-121.

Tezler

ŞAFAK, S. Bora, Türk Bira Sektörü Analizi ve Türk Bira Firmalarının İhracat Olanakları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.